

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR, SIMONYI ZSIGMOND
ÉS BALASSA JÓZSEF FOLYÓIRATA

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
BEKE ÖDÖN, PROHÁSZKA JÁNOS, RUBINYI MÓZES

FELELŐS SZERKESZTŐ:
BEKE ÖDÖN

LXXII. ÉVFOLYAM

SZIKRA, BUDAPEST 1948

TARTALOM

- Beke Ödön*: Szólások nagy költőink műveiben 21, 64. — Szólások Petőfi és Arany műveiben 111. — Szólások Arany János műveiben 176, 244.
- Bubrich, D. V.*: Finnugor nyelvtudomány a Szovjetunióban 1.
- Csefkő Gyula*: A hoppipa meg a makrapipa 103. — Mándruc és mándruckő 174.
- Cziráki József*: Gondolkodásmód a népnyelvben 221.
- Dénes Szilárd*: Apró megfigyelések a nyelv életéből 126.
- Dömötör Sándor*: Egy értelmetlennek látszó mesekezdő formulánkról 57. — Az óperenciás tenger és a valóság 235.
- Elek Oszkár*: Lóránt fia és a Lórántfiak világa 15.
- Fényes Mór*: Különböztető nyelvészton 81.
- Gáldi László*: A magyar köznyelv a szabadságharc korában 152. — Marr nyelvszemlélete 228.
- Hajdú Péter*: Észak és az északi népek a szovjet irodalomban 168.
- Kallós Ede*: „Láthatá a vén nap önnön ia-fiát” 55.
- Kovács Ágnes*: Néhány szó népmesekiadványainkról 51.
- Lengyel Béla*: Az új, nagy regény 18. — Száz éve 145.
- Mecsanyinov, I.*: Az új orosz nyelvelmélet mai állása 97.
- Moór Elemér*: A magyar nyelvtörténet őstörténeti vonatkozásai 8, 49, 106, 242.
- Molnár Vilmos*: A XVI. századi bonctani nevek és kifejezések 120.
- Péter László*: Népi beszédkutatás 62.
- Prohászka János*: A csoda főnév melléknévi használatáról 59. — Szólások, közmondások az Actio curiosában 183, 251. — „Összes verse” vagy „összes versei” 187.
- Selényi Pál*: Piros és veres 12.
- Temesi Mihály*: A hangutánzó szavak az Ormánságban 109.
- Trócsányi Zoltán*: Típusa lett egyszerű magyar emberek 61. — Két orosz vers 1848-ról és 1849-ről 146. — Orosz szavak a magyarban 1848 óta 166. — A magyar és az orosz irodalmi stílusról 225.
- Turóczi-Trostler József*: Petőfi rangrejtve 148.
- Vincze László*: Ifjúság és irodalom — ifjúsági irodalom 186.
- Viski Károly*: Mutatvány az Arany-szótárból 28, 70.
- Zsoldos Jenő*: 1848 napisajtója 164.

Könyvekről

Sásdi Sándor: Nyolc hold föld (<i>Zsoldos Jenő</i>)	35
Nagy István: Erdélyi úton (<i>Timár Magda</i>)	37
Új Könyvtár (<i>Komor Ilona</i>)	39
Steinitz W.: Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus (<i>Beke Ödön</i>)	40
Orosz népmesék (<i>Beke Ödön</i>)	42
Népek meséi (<i>Dömötör Sándor</i>)	44
Katona Imre—Beke Ödön: Csalóka Péter (<i>Dömötör Sándor</i>)	46
Gelléri Andor Endre: Téli kikötő (<i>Timár Magda</i>)	90
Heltai Gáspár: A bölcs Ezópusnak fabulái (<i>Rubinyi Mózes</i>)	92
Állattörténetek (<i>Komáromi Jenő</i>)	93
Révai Kétkötetes Lexikona (<i>Gerő Péter</i>)	94
Ifjúsági művek (<i>V. L.</i>)	94
Trócsányi Zoltán: Az orosz irodalom kincsesháza (<i>Lengyel Béla</i>)	132
Lányi Sarolta: Orosz költők (<i>Lengyel Béla</i>)	132
Marót Károly: Homeros (<i>Kallós Ede</i>)	134
Maravcsik Gyula: Byzantinoturcica (<i>Czeplédy Károly</i>)	136
Karinthy Ferenc: Olasz jövevényszavaink (<i>Tamás Lajos</i>)	139
Kozoca Sándor: Az orosz irodalom magyar bibliográfiája (<i>Scheiber Sándor</i>)	140
Aszódi—Binét: Versek könyve (<i>Timár Magda</i>)	141
Gogolj: Három novella (<i>Timár Magda</i>)	141
Böloni György: Hallja kend, Táncsics (<i>Zsoldos Jenő</i>)	199
Arany és Petőfi levelezése (<i>Lengyel Béla</i>)	200
Dobrogájev: Darwin a beszéd és a szellemi tevékenység eredetéről (<i>Erdődi József</i>)	202
Sándor Kálmán: Idegen szavak (<i>Rubinyi Mózes</i>)	205

Ország László: Angol-magyar kézisztár (<i>Láczer István</i>)	207
Rideg Sándor: Urak országában (<i>Prohászka János</i>)	208
Új orosz elbeszélők (<i>Lengyel Béla</i>)	211
Levi, Carlo: Ahol a madár se jár (<i>H. Kiss Judit</i>)	212
Permyak: Nem nehéz a választás (<i>Komor Ilona</i>)	214
Averbuch: Visszhang (<i>Lengyel Béla</i>)	215
Illés Béla: Emberek vagyunk (<i>Rubinyi Mózes</i>)	215
Bóka László: József Attila (<i>Zsoldos Jenő</i>)	216
Lugossy—Gönyi: Magyar népi táncok (<i>Völgy István</i>)	216
Balázs Béla: Csodálatosságok könyve (<i>Timár Magda</i>)	217
Két meséskönyv (<i>Kresz Mária</i>)	218
Siskov: A csavargó (<i>Komáromi Jenő</i>)	219
Trencsényi-Waldapfel Imre: Furulyácska-csuprocška (<i>Komáromi Jenő</i>)	220
Barát Endre: Nehezen virrad (<i>Timár Magda</i>)	220
Általános iskolai tankönyvek (<i>Dénes Szilárd</i>)	269
Szép Ernő: Czipő Kis János (<i>Prohászka János</i>)	272
Makkai László: Magyar-román közös mult (<i>Gáldi László</i>)	273
Komlós Aladár: Irodalmunk társadalmi háttere (<i>Lengyel Béla</i>)	274
Trencsényi-Waldapfel Imre: Humanizmus és marxizmus (<i>Komor Ilona</i>)	275
Balassa Iván: Magyar néprajz (<i>Gönyi Sándor</i>)	277
Sásdi Sándor: Egy asszony elmegy (<i>Zsoldos Jenő</i>)	278
Füst Milán: Szellemek utcája (<i>Timár Magda</i>)	279
Hegedüs Géza: Az istentelen Kulin bán (<i>Zsoldos Jenő</i>)	281
Zváics: Szovjetsajtó és könyvkiadás (<i>Lengyel Béla</i>)	281
Berzevicz Gizella: Márianosztra (<i>Vincze László</i>)	282
Vajda János válogatott prózája és költeményei (<i>Timár Magda</i>)	282
Szern Antal: A varázsló eltöri pálcáját (<i>Lengyel Béla</i>)	283
Rachel Field: Hitty (<i>Timár Magda</i>)	284
Kaverin: Két kapitány (<i>Timár Magda</i>)	284
Urbán Eszter: Zsiráf koma kalandjai (<i>R. Simonyi Ilona</i>)	285

Magyarázatok

Beke Ödön: Botránykő 34. — Kon-
dit, Péter-Pál napja. A -d kicsinyítő
képzőhöz 35. — Hegedű. Légvárakat
épiteni. Hömbörgetik a hordót. Vén
szatyor. Isten-uccse 64. — Kecse-
rikát bor. Megüti a szél. Pontiusból
Pilátusig. Tüzzről pattant. Keh van
benne. 85. — Nem igaz ágyból való.
Sarlósvásár, cigányfog, csatak. Fél,
mint Samu a nadrágjától 86. — Jól-
lakik vkivel 87. — Német jövevény-
szavak: Fektéroz. Gyorsfont. Hastok.
Kajál. Kasznár. Kloptat. Pank. Pront
88. — Rók. Rostok. Selma. Tarsoja.
Terép. Véndely 89. — Öl (fn.). Sze-
get szeggel. Péter kése 130. — Ajtó-
fél. Anyós. Bába. Banyó 195. —
Bárka. Bünhödik. Csalafinta. A csép
eredeti magyar neve. Egyvelgest. Es-
küdd 196. — Étet. Fentok. Halhéi.
Höcsönszakállú. Húr. Hurka. Kapat
197. — Nyira. Petás. Rehüdt 198. —
Balassagyarmat. Gurog. Hétsinyű.
Izzó. Kapuszobor. Kotogás 259. —
Kubik. Léság. Mária koronája 260.
— Nyárlík. Ög-mög 261. — Pecka.
Elrejtetik. Sebbel-lobbal. Szárazfa.
Két karácsony 262. — Kisvársnap.
Konyha. Kondul, kongat. Krákog.

Kup 263. — Lószekér. Megy. Pad-
maly 264. — Selyming. Szél. Szik,
szikes, sziki van. Tehénhús. Tücsök
265. — A Ringelspiel magyar neve.
Fogja magát, kapja magát. Cifra
nyomorúság. Híres eper. Nincs ki a
hatra. Se híre, se hamva 266. — Úgy
esik, mintha dézsával öntenék. Egy
régí találómese. Régí tájszavak. A
-hoz, -hez, -höz ragnak egy ismeret-
len változata 267. — Ragos igne fő-
névi használata. Elbeszélő mult a
népnyelvben. A ha kötőszó időhatá-
rozó mondatokban 268.

Csefkő Gyula: Fentös 31. — A
pokol kapui 128. — Szegények va-
gyunk, de jól élünk 129. — A bir-
nami erdő 188. — Két költői mottó-
vumhoz 190. — Tégláz. Huncutra
hív 254.

Dömötör Sándor: Mándruckő 34.
— Kőhölcsőben ringatták 191.

Erdődi József: Két Amerika 256.
H. Fekete Péter: Gerend 195.

Fényes Mór: Nominativus mint
határozó 129. — Képzavar Kossuth
beszédében? 190.

Fülöp J.: Csatak, sarlósvásár 191.
Gitárfi Zoltán: Rimóci nyúl 192.

Koritsánszky Ottó: Nyelvi kurió-
zum 1831-ből.

Mikesy Sándor: Mándruc 34.

Muha Mihály: Képesint 194.

Péter László: Atyafi. Ki fia-borja
34. — Nyelvjáráskutatás, népnyelv
kutatás 83. — Táska. A szüzesség
jele a magyar népéletben 131. —
Kulák. Ridegparaszt 257. — Kujak.
Csödület. Állomás. Nem eszi meg a
farkas a maga fiát 258.

Scheiber Sándor Arany Hamlet-
fordításának egy tévedése 33. — Uj-
jából szopta 192. — Elefántnak néz
szűnyognyi bajt 258.

Szőke Béla: Csata(k)os). Górnai.
Szóalkotás a gyermeknyelvben 194.

Vámos István: Akmár 193. —
Letymet. Fontüveg 194.

Waldapfel József: Elvtárs 31.

Zsoldos Jenő: Bekeres. Csödület
192. — Kénykocsi 193.

Szólások, közmondások

Abból semmi sincsen 67, 111.
Addig verd a vasat, míg meleg 118.
A kerék annyit fordul lefelé, mint
Aki keres, -talál 117. [fölfelé 178.
Akkor hiszem, ha látom 116.
Alszik, mint a tej 179.
Ami késik, nem múlik 117.
Amit ma megtehetsz, ne halaszd
holnapra 245. [patkó 118.
Annyit ér, mint döglött lovon a
A pekol kapui 128, 190.
Az ebet is megbecsülik uráért 177.
Az imádság tartja 22.
Bársony nyereg számár 111.
Beletört a kése 112.
Betekintett, mint Bolond Istók
Bírnámi erdő 185. [Debrecenbe 246.
Bíró búsít 27.
Borsot tör az orra alá 67, 114.
Bőjti boszorkány 249.
Búsuljon a ló, elég nagy a feje
Büdi boszorkány 249. [27, 119.
Cifra nyomorúság 70, 111, 266.
Cigánykereket hány 75.
Cigánymódra esküszik 64.
Csak sást nemzenek a sasok 31.
Cserben hagy 114.
Csikorog a kerék, megitta a ko-
csis a háj árát 25.
Csóstitül jön az áldás 182.
Dúcsért eperre nem kell kosárral
Duhajra megy 193. [menni 266
Dunába hordani vizet 249.
Ebsont beferr 24.
Ebnek eb a társa 118.
Ebrudon kivet 249.
Egy bordában szőtték 249.
Egyet mondok: kettő lesz belőle 182.
Egy gyékényen árulnak 26.
Egyik szavát a másikba ölti 67.
Egy rókáról két bőr 113.
Egy sőt, egy kenyeret enni 69.
Egy szó annyi, mint száz 114.
Éhes dísznó makkal álmodik 25.
Elefántnak néz szűnyognyi bajt
258.

Él-hal érte 181.
Elment deszkát árulni 115.
Elmult, mint a tavalyi hó 177.
El sem fogta, már melleszi 248.
Ember a talpán (gáton) 249.
Engem sem a gólya költött 115.
Érti a hátvágást 245.
Falba veri a fejét 182.
Falra hányni a borsót 112.
Farkas nem eszi meg a maga fiát
24, 190. [kullog 179.
Farkast emlegetnek, a kert alatt
Fejéhez verték a lisztes zsákok 69.
Fél, mint Samu a nadrágjától 186.
Félni ököl 66.
Féllábbal a sírban van 180.
Felnő a leány, mint kender 182.
Felöntött a garatra 115.
Félvállról beszél 119.
Felült Lackó 65
Fel van vágva a nyelve 245.
Fenn az ernyő, nincsen kas 70.
Fészkes fene 177.
Fúj, mint a vadkan 68.
Fűhöz-fához 115.
Füstbe ment terv 24, 111.
Galambepe 65.
Ha ezer lelke volna 66.
Ha nem csúrran, cseppen 115.
Hallgat, mint a Kősi malma 250.
Hálni jár bele a lélek 180.
Három a tánc 113.
Hátán háza, kebelén kenyere 68, 111.
Hej Laboda, Laboda! Lábod ide,
nem oda 22. [kalendárium 113.
Hét országra szól, mint a lőcsei
Híres eperre nem kell kosárral
menni 266.
Holnapután kis kedden 116.
Hömbörgetik a hordót 84.
Huncutra hív 254.
Húzzál vele farszját 193.
Hű bele, Balázs! 245.
Hűlt helyét leli 22.
Inába szállt a bátorsága 111.

Ingét is odadja 25, 111.
 Isten-uccse 84.
 Jobb ma egy veréb, mint holnap
 Jóllakik vkivel 87. [egy tűzok 118.
 Kákán is csomót keres 177.
 Kaparj kurta, neked is lesz 118.
 Káposztás kertbe néz 247.
 Kapufától vett bucsut 120.
 Kecske ríkató bor 85.
 Keh van benne 85.
 Kemény dióba harapott 177.
 Kést üt a szivébe 65.
 Két karácsony 262.
 Kevés a vágott dohánya 27.
 Kifelé áll a szekere rúdja 178.
 Kigyót-békát rákiált 113.
 Kiki legjobban tudja, hol szorít a
 csizmája 27.
 Kimutatta a foga fehérét 119.
 Kinek a foga fáj, tartsa nyelvét
 rajta 27.
 Kirántják alóla a gyékényt 112.
 Kírt a hámból 250.
 Kivert a himlő, ragya, szeplő,
 kórság, izzadság, víz, veríték 246.
 Kóly a világ közepe 250.
 Kőbölcsőben ringatták 191.
 Könnyű helyett hagyja 65.
 Könnyű Katót táncra vinni 250.
 Kösi malma 250.
 Költve hiszem 181.
 Követ hengerít a szivére 65.
 Kutya van a kertben 182.
 Láthatá a vén nap önnön ia-fiát 55.
 Légvárat épít 84.
 Lőcsei kalendárium 113.
 Madarász sípszóval 179.
 Más pennával írnak 67.
 Más szemében meglátja a szálkát 23.
 Másról beszél Bodóné 61.
 Még a helyit is megfújta neki 179.
 Megállni a sarat 248.
 Megégette száját a forró kása 112.
 Megfojtaná egy kanál vízben 120.
 Megjárta Tolnát, Baranyát 114.
 Megmosom a fejét 250.
 Megölte valaki magát 24.
 Megüti a szél 85.
 Meztelen, mint a kisujjam 180.
 Minden szentnek maga felé hajlik
 a keze 248.
 Minden zsák megtalálja a maga
 Mióta kétágú 245. [foltját 119.
 Mondj igazat, betörik a fejed 180.
 Ne fuss a szekér után, melyre nem
 ülhetsz fel 178. [64.
 Nem azé a madár, aki elszalajtja
 Nem eszi meg a farkas a maga
 fiát 258.

Nem bír annyi terhet egy számár,
 mint kettő 248. [is bajosan 244.
 Nem éred azt hajasan, kopaszon
 Nem felejtí kigyó farka vágását 182.
 Nem fülík hozzá a foga 65.
 Nem hólyag, hogy felfújják 180.
 Nem igaz ágyból való 86. [től 247.
 Nem ijed meg a maga árnyéká-
 Nem kell a gyermeket a fürdővel
 kiönteni 115.
 Nem őriztünk együtt disznót 112.
 Nem szül gyáva nyulat Nubia pár-
 Nem teszi ablakába 69. [duca 113.
 Nem zörög a levél, ha nem fujja
 a szél 113.
 Nincs hol fejét lehajtani 65.
 Nincs ki hatra 266.
 Nincsen hő lelkének hová fordul-
 Nyílik az idő 181. [nia 66.
 Odakinn tágasabb 178.
 Olajat önt a tűzre 180.
 Olyan cifra, majd elrepül 27.
 Olyan jókedve van, hogy madarat
 is lehetne vele fogatni 245.
 Orrod attól fokhagymás 117. [23.
 Ő sem jobb a Deákné vásznánál
 Pénzt, paripát, feleséget soha ne
 Péter kése 130. [bízz másra 70.
 Pokol kapui 128.
 Ponciustól Pilátusig 85.
 Rákerül az ebek harmincadjára
 Rendben van a szénája 178. [249.
 Részeg ember előtt az isten is ki-
 Rimóci nyúl 192. [tért 64.
 Rossz bordában szőtték 248.
 Rossz szomszédság: török átok 26.
 Samu nadrágja 87. [zá 114.
 Sáros csizmámat sem törölöm hoz-
 Se híre, se hamva 117, 266.
 Sehonnai bitang ember 22, 111.
 Selyem nyereg 111.
 Siketnek beszélés 248. [adó 118.
 Sok a tanácsadó, de nincs kalács-
 Sok beszélnek sok az alja 180.
 Sok kőstó ettek egymással 69.
 Sok lúd disznót győz 247.
 Szárába szállt az esze 112.
 Szaváról ismerik meg a harist 250.
 Száz szónak is egy a vége 113.
 Szegények vagyunk, de jól élünk
 Szegényt az ág is húzza 25. [129.
 Szeget szeggel 23, 130.
 Szegődött bér, osztott konc 178.
 Szemérmes koldusnak üres a ta-
 risznyája 117.
 Szemtelen, mint a piaci légy 113.
 Szólj igazat, betörik a fejed 180.
 Szorul a kapca 247.
 Talál, aki keres 117.

Tamás vagyok benne 116.
 Tengerbe visz vizet 249.
 Torkig lakott 88.
 Torkig vagyok vele 88.
 Tormába esett féreg 181.
 Tormát reszelnek az orra alá 67.
 Több a becsület, mint a káposz-
 Török, szakad 245. [táshús 247.
 Tövel-heggyel 67.
 Tudjuk, honnan fú a szél 113.
 Tudom a dürgést 177.
 Tudom, torma, milyen édesgyö-
 Tüvé tesz 68, 111. [kér vagy 181.
 Tüzzről pattant 85. [nék 267.
 Úgy esik, mintha dézsával önte-
 Úgy maradt, mint a szedett fa 31.
 Úgy szereti, majd megeszi 115.
 Ujjából szopta 179, 192.
 Vacsorán éri Pilátust 248.

Vak (tyúk) is talál 25. [181.
 Vak veti szemére világtalannak
 Válogat, mint a kanász a pergő-
 ben 117. [galamb 246
 Várja, míg szájába repül a sült
 Várjú a varjúnak nem vájja ki a
 Vastag tréfa 68. [szemét 258.
 Vénasszonyok nyara 180.
 Vén kecske is megnyalja a söt
 Vén szatyor 84. [112.
 Vér vízzé nem válik 176.
 Vérbe-fagyba 118.
 Veres nyereg 111.
 Veszett fejcsének nyele 249.
 Veszett nevét költötték 120.
 Vigyen el a manó! 247.
 Víz se mossa le róla 68.
 Vörös, mint a főtt rák 65.

Szómutató

áj 74	csikmák 75	feltalál 271
ajtófélfél 195	csinvat 75	fen 32, 197
Akmár 193	csip-csup 75	fentok 197
álladalom 155	csiripel rajta 76	fentós 31
állam 155	csoda 59	fenyő 50
állomás 258	csontvágó 67	ferhesz 76
anyós 195	csődület 192, 258	-fi 15
apáca 56	csördít, -dül, -get 35	fogja magát 266
apát 56	-d (képző) 35	fontüveg 194
atya 56	Deákné vászna 23, 61	forgókomédia 266
atyafi 34	Demidov 167	forradalom 154
bába 195	Dócziné ládája 61	forspont 88
Balassagyarmat 259	dohog-mohog 262	Gébázi 62
banyó 195	dolgos 161	gerend 195
bárka 196	döglött izzó 259	górni 194
basaparaszt 259	dörnye 75	gornyik 77
bátorság 158	dugafa 76	görögni 267
bekeres 192	duhajra megy 193	gránát 140
birnami erdő 188	dunnyog 267	Gromoboj 167
bisz gromoboj 167	durák 167	gugyul 58
bizottmány 157	dús 139	gurából 77
Bodóné 61	dürgés 177	gyrog 259
Boldogasszony böjtje 74	egyvelgest 196	gyorsfont 88
Bolond Istók 246	eleven izzó 259	ha 268
bombarda 140	-ellenes 153	habpipa 103
borcsömör 206	elnyár(j)ad 261	háj 26
borhimlő 246	elrejtezik 262	hajlik 11
botránykő 34	elvtárs 31	halháj 197
brand(os) 88	ereklye 139	haris 250
búsít 27	érzület 153	hastok 88
bűnhődik 196	esküdő 196	hat 266
cankózik 74	eszement 76	hatvágás 245
cigányfog 86	ész nélkül 76	hegedű 84
coborfa 259	étet 196	hegy 108
esalafinta 196	fakszimile 127	hétszínű 259
csatak 86, 194	falkony 140	hétszingszakállú 259
csáj(a) 167	farszój 193	bidas 77
csép 196	fektéroz 88	hív 11, 108
csigar 75	felfedez 271	hó 108

holt számig 77
 homály 11
 homlik 11
 honvéd 159
 hoppipa 103
 höcsönszakállú 197
 húr 197
 hurka 197
ibrikál, iprikál 267
 Isten-uccse 84
 Iván 167
 izzó 259
 járó 267
 jogegyenlőség 156
 jóllakik vkivel 87
 jutányi 77
kabal asszony 62
 kaj- 11
 kajál 88
 kamicsol 58
 kamol 59
 kan 11
 kapja magát 266
 kapat 197
 kapuszobor 259
 karácsony 262
 kártány 140
 kasznár 88
 kaszta 155
 kátyú 78
 keh 85
 kékbírság 78
 kénykocsi 193
 képesint 194
 kétágú 245
 két Amerika 256
 két karácsony 262
 kevés dohányú 27
 ki fia-borja 34
 kisvasárnap 263
 kíván 11
 kloptat 88
 kókonya 140
 koltog 260
 komor 11
 kon(y)- 11
 kondít 35, 263
 kondul, kongat 263
 konyha 263
 kormány 157
 kórókup 263
 Kossuth apánk 56
 kotogás 259
 körte (súly) 66
 köz- 155
 krákog 263
 Krisztus koronája 260
 kubik 260
 kujak 258
 kukk 263

kulák 168, 257
 kun- 11
 kup 263
 kupecparaszt 259
 kuruglya 78
 láb 108
 lacis, lackós 66
 lát 108
 léság 260
 lészáskert 78
 letymet 194
 liszteszsák 69
 lisztlopó 69
 Lórántfi 15
 lószekér 264
 lúdnylvűfű 261
makrapipa 105
 mándruc(kő) 34, 174
 mángorlás 254
 Mária koronája 269
 másfélfa 196
 megnyarasodik 261
 megrejtőzik 262
 megüti a szél 85
 megy (ige és fn.) 264
 mely 60
 merevén 79
 mesél 271
 metsz 108
 mily(en) 60
 móg(g) 261
 mohog 261
 mórág 50
 mozog 108
 munka, munkás(ság) 161
nagykarácsony 262
 nagypipájú 27
 nasi-vasi 167
 nemzetőrség 156
 neszez 79
 nép- 153, 155
 nyálad 261
 nyárad 261
 nyaras(odott) 261
 nyargonc 160
 nyárlík 261
 nyira 198
 nyüzrik 194
okmány 157
 Olga 167
 óperenciás tenger 235
 ormó 197
ög-móg 261
 ökörszekér 264
 öl (fn.) 130
 ördögcérna 261
 őzni 193
 összes 187
padmaly 264
 pajtafia 79

pank 88
 pap 56
 para 11
 paraj 11
 Paskievics 167
 pápa 56
 páter 56
 Pató Pál 24
 patronrás 131
 pattanós menyecske 85
 pecka 262
 perdít 11
 petárda 140
 petás 198
 Péter kése 130
 Péter-Pál napja 35
 pirinyó 11
 piros 12
 podvás 11
 pópa 56
 por 11
 poshadt 11
 poszméh 11
 potyadék 79
 prent 88
 prücs 266
 ptrücsög 266
 puff 79
 púpos 11
rastag(ol) 89
 rehűt 198
 rezel 79
 ridegmarha 80
 ridegparaszt 257
 rimóci nyúl 192
 Ringelspiel 266
 rók 89
 rokolya 89
 rostok 89
 Rosztopcsin 168
Samu nadrágja 86
 sántakaszás 260
 Sánta Kata 260
 sarffathyl 140
 sarlósvásár 86, 194
 sebbel(lobbal) 262
 selma 89
 selyming 265
 sémék 265
 sikár(ló) 254
 sug, suhog 262
 sültgalamb 246
 süvegfa 80
 status- 155
szárazfa 262
 szárkup 263
 szatyor 84
 szekérfark 80
 szél(es) 265
 szélhűdés, szélhűdik 85

szét-, széjjelnyár(j)ad 261
 szék(es) 265
 születés 80
 szűzkoszorú 131
 tányérvirág 198
 Tari Gergely 62
 tarsoja 89
 táská 131
 tégláz 254
 téglázóvas 267
 tehénhús 265
 téhen megye 264
 tehénszekér 264
 terép 89
 tiszí-mosza 80
 török átok 26
 trücsög 266
 tunn(y)og 267
 tücsök 265
 tűzről pattant 85
 ugufa 50
 ujdondász 154
 újságírás 154
 -ügy(ér) 156
 zsírosparaszt 259

vágott dohány 27
 vájgokonyha 263
 vasárnap 263
 vaskonyha 263
 veres 12
 vezény 160
 vén szatyor 84
 véndely 89
 vérpiros, -vörös 14
 vörös 12
 zuboly, zugoly 259
 zúg, zuhog 262

A Magyar Nyelvőr dolgozótársai 1948-ban

Beke Ödön	Kallós Ede	Paraszakai Gábor
Bubrich D. V.	Kálmán Béla	Péter László
Czeglédy Károly	Kiss Judit	Prohászka János
Cziráki József	Komáromi Jenő	Rubinyi Mózes
Csefkó Gyula	Komor Ilona	Scheiber Sándor
Csiba Lajos	Koritsánszky Ottó	Selényi Pál
Csizmazia Olga	Kovács Ágnes	Simonyi Ilona
Dénes Szilárd	Kresz Mária	Szőke Béla
Dömötör Sándor	Láczér István	Tamás Lajos
† Elek Oszkár	Lengyel Béla	Temesi Mihály
Erdődi József	Luby Margit	Timár Magda
Fekete Péter	Mescsanyinov I.	Trócsányi Zoltán
Fényes Mór	Mikešy Sándor	Turóczi-Trostler József
Frey Ottóné	Molnár Vilmos	Vámos István
Fülöp J.	Moór Elemér	Vincze László
Gáldi László	Mosonyi Albert	† Viski Károly
Gerő Péter	Muha Mihály	Volly István
Gitárfi Zoltán	Palotay Gertrud	Waldapfel József
Hajdu Péter		Zsoldos Jenő

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR, SIMONYI ZSIGMOND és BALASSA JÓZSEF FOLYÓIRATA
AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BEKE ÖDÖN, PROHÁSZKA JÁNOS,
RUBINYI MÓZES

FELÉLŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ:

BEKE ÖDÖN

SZERKESZTŐSÉG: XIV., VOROSILÓV-ÚT 13/a.

KIADJA: SZIKRA, BUDAPEST, VI., RÓZSA FERENC-U. 111. T.: 120-710, 126-630

FINNUGOR NYELVTUDOMÁNY A SZOVJETÚNIÓBAN

Írta: **D. V. Bubrich**, a leningrádi egyetem tanára, és
a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának 1. tagja.

A szovjet nyelvészetnek megvannak a maga sajátosságai, amelyeket két pontban lehet összefoglalni.

1. A nyelvi jelenségeket teljes egészükben és minden kapcsolatukkal együtt tanulmányozzák, és ez csak történeti alapon lehetséges. A nyelvtörténetet a gondolkodás történetével kapcsolatban teszik tudományos kutatás tárgyává, a gondolkodás történetét pedig a társadalom történetével kötik egybe. Emellett a nyelvtörténetet minden kapcsolatával együtt az egész emberiség folyamatában tanulmányozzák, amely folyamat jelenségeinek sokfélesége ellenére egységességet is mutat: egyirányú folyamattá válik. Ezen áll a nyelvi jelenségek dialektikai alapon történő tanulmányozása.

2. A nyelvi jelenségeket összes kapcsolataikkal együtt és egész történelüket tekintetbe véve úgy tanulmányozzák, hogy szigorúan kizárják minden olyan mozzanatot, amely az általánosan elismert emberi tapasztalat határain kívül esik. Ebben áll a nyelvi jelenségek materialista alapon való tanulmányozása.

A nyelvészet csak attól a pillanattól kezdve lett igazi tudománnyá, amikor dialektikus-materialista nyelvészetté vált. A nyelvi jelenségek dialektikus-materialista tanulmányozásmódja megdőntötte és elvetette a nyelvi kutatás idealista módszerét.

Az oroszországi finnugor nyelvtudomány egészen a Nagy Októberi Forradalomig az Orosz Tudományos Akadémián volt összpontosítva.

A XX. században Sachmatov akadémikus sokat fáradozott a finnugor nyelvtudomány érdekében, mégsem tudott létrejönni Oroszországban a finnugor nyelvtudomány iskolája. A cári Oroszországban uralkodó körülmények nem kedveztek egy ilyen iskola létesítésének.

A Nagy Októberi Forradalom után a helyzet teljesen megváltozott. A szovjet uralom nemzeti politikája számos új írásmódot és számos új irodalmi nyelvet hívott életre, a finnugor írásmódokat és irodalmi nyelveket is beleértve. Két mordvin irodalmi nyelv kezdett fejlődni: az erzja és moksa nyelv, két marij (cseremisj) irodalmi nyelv, úgymint a mezei és a hegyi, az udmurt (votják) irodalmi nyelv, két komj irodalmi nyelv (a zürjen és permi), a mansi (vogul), a chanti (osztják) irodalmi nyelv.

Természetes tehát, hogy meg kellett születnie a finnugor nyelvtudománynak is.

1925-ben a Leningrádi Egyetemen finnugor nyelvészeti tanszékot létesítettek, amelynek vezetésével e sorok íróját, Sachmatov tanítványát, bízták meg, aki azelőtt szláv nyelvekkel foglalkozott. A továbbiakban ez a tanszék szoros kapcsolatokat hozott létre azokkal a tudományos kutató intézetekkel, amelyek egymásután nyíltak meg az ország különböző részeiben Petrozavodszkban, Szaranszkban, Joskár-Olában, Izsevszkben, Szihtikvárbán. 1934-ben a Szovjetunió Tudományos Akadémiáján a Nyelv és Gondolkodás Intézetében megnyílt a finnugor nyelvek osztálya. 1940-ben ennek az intézetnek a munkájába bekapcsolódott a tartui egyetem és az akkor alapított karjalai-finn egyetem. A háború előtt már széles lehetőségek nyíltak meg a finnugor nyelvtudományok fejlődése számára, de a háború akadályokat gördített e lehetőségek kihasználása elé. Csak 1946 elején (jan. 23-tól febr. 2-ig) tartották meg a Leningrádi Egyetemen a finnugor nyelvészeti kérdésekkel foglalkozó első teljes úniói tudományos értekezletet, melyen a nyelvi kérdésekkel, a finnugor népek történetével és néprajzi kérdéseivel is foglalkoztak. Az értekezleten megvitattak több elméleti és szervezési kérdést is. Többek között a konferencia vetette meg az alapját a „Szovjetszkoje finnugorovedenije” című állandó folyóiratnak, amelynek egyes köteteit Leningrádon és a finnugor köztársaságok fővárosaiban fogják kiadni. Most készíti elő az első iz kötet kiadását, amelyek közül öt kötet a konferencia anyagát tartalmazza. Eddig az ilyen munkák a legkülönbözőbb kiadványokban jelentek meg, amelyeknek nagy része már régen nem kapható. A második teljes úniói finnugor nyelvészeti tudományos konferenciát 1949 közepén Petrozavodszkban fogják meg tartani.

A finnugor nyelvészet terén a Szovjetunióban számos tudományos kutató intézet, egyetem és néhány száz specialista működik (a tartui egyetem specialistáin kívül, akikről Magyarországon tudnak).

A szovjet finnugor nyelvészek azzal kezdték meg munkájukat, hogy gyűjtötték az anyagot, azt az anyagot, amely már megjelent nyomtatásban és ami egyáltalában nem volt kielégítő. Már a huszas évek második felétől kezdve néhány nagyszabású nyelvészeti expedíciót szerveztek meg a finnugor népekhez. Főleg fonetikus írással feljegyzett szöveganyag gyűlt akkor be. Különösen sokat jegyeztek fel a mordvin, a permi és karjalai nyelven. A har-

mincas években tervbe vették a finnugor nyelvek tájszólásainak tanulmányozását. Széles alapokra fektették a karjalai nyelvjárások feldolgozását. Egy előre megállapított, körülbelül 2000 kérdést tartalmazó program alapján megfigyelték körülbelül 200 helység nyelvét a Karjalai-finn köztársaság területén és néhányat Kalinin (Tverj) városa környékén. Ezen anyag alapján a mai napig körülbelül 500 nyelvjárási térképet állítottak össze. 1950-ben meg fog jelenni a karjalai-finn nyelvjárások atlasza. Ugyancsak nagy munkát végeztek a komi nyelv tanulmányozásával kapcsolatban. A harmincas években Lytkin V. J. egyetemi tanár vezetése alatt más munkákkal együtt összeállították a komi nyelv nagy nyelvjárási szótárát. Ezt a munkát most Szidorov A. Sz. egyetemi tanár vezetése alatt folytatják. Várni lehet a komi nyelvjárások atlaszának összeállítását. Nem szabad elfelejteni, hogy Tartuban is szorgalmasan folytatják a nyelvjárások tanulmányozására irányuló munkát, amelyet még az Észti Szocialista Szovjetköztársaság megalakulása előtt megkezdtek.

Az összegyűjtött anyagot felhasználják a finnugor népek történetének tisztázására. Ebből a szempontból különösen nagy jelentőségű a karjalai nyelvjárások anyaga. A karjalaiak történetének sok mozzanatát egyszerűen le lehet olvasni a nyelvjárások térképéről. Amint sejteni lehetett, a karjalaiak néprajzi eredete nagyon bonyolultnak bizonyult. Nemcsak az ősi „karjalai” törzs gerince, hanem az ősi „vépsze” törzs jórésze is résztvett ennek a népnek az összetételében. Megállapították, hogy Karélia déli részét (a Ládoga- és Onyega-tavak közötti) először a „vépsze” törzsből kszakadt elemek népesítették be és Észak-Karjalában akkor lappok éltek. A vépsze törzs különben is sokkal fontosabb szerepet játszott, mint ez általában ismeretes. A Fehér-tengerbe ömlő folyók mentén fekvő területek történetében is sok mozzanat fűződik ehhez a néphez. A karjalai törzs csak a 12—13. században kezdett a karjalai földszorosról kelet felé vándorolni. Csak a 13. században kezdett terjeszkedni Karélia középső, majd pedig északi részében. A karjalai és vépsze törzs csoportjainak egybeforrása lassan haladt előre. A vépszék egy része nem keveredett össze a többiekkel és ebből a részből lett a mai kis számú vépsze nép. Bizonyos szerepet játszott a karjalai nép történetében a Volchov-folyó alsó folyása mentén élő nagyon kevert nép is, az úgynevezett volchovi csudj, amelyet a kereskedelem csábított ide az 1. és 2. évezred fordulóján.

E kérdések kidolgozásának eredményét közli „Proischozshozdenije karelskovo naroda” (A karjalai nép eredete) című munkánk. Rendszeresen jelennek meg szakmunkák ezzel a kérdéssel kapcsolatban.

Az összegyűjtött anyagot felhasználják a finnugor nyelvek történeti összehasonlító nyelvtanánál a kérdések kidolgozásának céljaira. Amint tudjuk, összehasonlító alapon már elég jól sikerült tisztázni a finnugor mássalhangzók kérdését. A finnugor magánhangzók ezen az alapon való tanulmányozásának ügye sokkal rossz-

szababb áll. Kevesebb figyelmet fordítottak az alaktanra és mondat-
tanra, mint amennyire megérdemelte volna. Az alaktanra vonat-
kozólag voltak fényes kísérletek, mint például Budenz József ma-
gyar tudósnak „Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana” című
munkája. Az e műben érintett problémák megoldásán tovább dol-
goztak, mégpedig különösen Magyarországon. Mégis csak „fehér
folt” maradt az alaktanban, a mondatánról nem is beszélve. Ter-
mészetes tehát, hogy a szovjet finnugor nyelvészektől, amely arra tö-
rekszik, hogy a finnugor nyelvi jelenségeket teljes egészükben
összefoglalja, éppen a történeti összehasonlító nyelvtan ama részein
összpontosította erejét, amelyet eddig legkevésbé dolgoztak ki.

A finnugor nyelvek történeti-összehasonlító hangtana terén
is folytak kutatások, mégpedig különös tekintettel a magán-
hangzókra.

Ezt a történeti összehasonlító munkát a finnugor hangtanra vonat-
kozólag egyes finnugor nyelvek és csoportjaik történeti hangtanával
kezdtek el. Már nyomják a következő két könyvünket: „Iz törticesz-
kája fonetika udmurszkovo jazika” (Az udmurt [votják] nyelv történeti
hangtana) és „Iz törticeszkája fonetika finnszkovo-szuomi jazika” (A finn-
szuomi nyelv történeti hangtana). Előkészítették nyomtatásra Ly'kin V.
J.-nek kiváló munkáit, amelyek a komi nyelv történeti hangtanának
egyes kérdéseit tárgyalják. Már megjelent a mordvin nyelvek történeti
hangtanával foglalkozó vázlatos leírunk. Már kiadtak vagy most nyom-
nak néhány munkát, amelyek a mordvin nyelvek és nyelvjárások ör-
téneti hangtanának kérdéseit világítják meg. Rövidesen kiadásra fog
kerülni néhány munka, amely a karjalai nyelv egyes problémáival fog-
lalkozik. Sokat munkáskodnak Tartuban az észti nyelv történeti hang-
tanának kidolgozásán. Mindezek után hozzá lehetett fogni általában
a finnugor nyelvek történeti-összehasonlító hangtanának kérdéseire.
A mássalhangzók terén nem sok új megállapítást lehet elkönyvelni, sok-
kal öbb új dologról van szó a magánhangzók terén. Tisztázták a komi
(zürjén) és udmurt (votják) nyelv egymáshoz való viszonyát, ami az
első szótag magánhangzóját illeti: az ősi első szótagbeli permí vokalizmus
teljesen új megvilágításban jelenik meg és amit Steinitz állít róla, most
egészen el kell vetni. Ami a nem-első szótagok magánhangzóját illeti,
a szovjet tudomány véleménye az, hogy ezt a baltitengri finn nyelvek-
ből kiindulva kell magyarázni, de természetesen nem szabad túlságos-
an megbízni abban sem, hogy e nyelvek nem-első szótagjában a magán-
hangzók megőrizték ősi állapotukat. Általában véve elég teljes képet lehet
kapni a finnugor nyelvek hangjainak fejlődéséről. Erről meg lehet majd
győződni munkánkából, amelynek címe „Vvedénije v izsztoriko szrav-
nyije nuju gramatiku finnugorskich jazikov” (Bevezetés a finnugor nyel-
vek történeti összehasonlító hangtanába), amelyet már nyomnak.

Még több fáradságot fordítottak a finnugor nyelvek alak-
tanának és mondattanának történeti összehasonlítására. Az alak-
tant és mondatant a Szovjetúnióban nem választják el egymástól,
hanem együttesen tanulmányozzák, minthogy az alaktani jelensé-
gek „személytelenek” a mondaton kívül, viszont a mondatnának
nincs értelme az alaktan nélkül.

A finnugor nyelvek alaktanára és mondattanára vonatkozó törté-
neti-összehasonlító kutatások egyes külön nyelvek tanulmányozásával

kezdődtek. Nagyon sok munka jelent meg szétszórtan, az egyes kiadványokban sok munkát most nyomnak. A finnugor nyelvnek névszói terén folytatott történeti összehasonlító kutatások egész másképpen állítják be azokat a tételeket, amelyeket eddig elismertek ezekre a kérdésekre vonatkozólag. Többek között meg kellett cáfolni Budenz J.-nek amaz állítását, amely szerint nagyon sok névszóképző első jelentése kicsinyítő volt. Azokon a helyeken, amelyeken Budenz kicsinyítő jelentésről beszél, egészen más eredeti je'lenésről van szó. Ennek következtében vártalan lehetőségek nyílnak meg arra, hogy vonatkozásba hozzunk néhány képzőt néhány névraggal és jellel (esetragokkal és a többesszám jelével) — minthogy mind az egyik, mind a másik ugyanabból az ősi forrásból ered. Új színben tűnik fel az *-n* lokativus- komitativus rag az *-n* genitívus raggal együtt, a *-t* ablatívus-, a *-k* latívus-, a *-ks* translatívus raggal stb. ugyancsak a *-t* többesjel (és az ősi *n*-es többesszám). Sajnálattunkra itt nincs térünk arra, hogy erre részletesebben kitérjünk. A névragozásnak nem egy jelenségét lehet a névmásokkal megmagyarázni. Ide tartozik például az *m* accusativus rag és ugyancsak a *k* és *i* többesjel. Sok már megjelent vagy rövidesen megjelenő munkánk foglalkozik ezekkel a kérdésekkel. Az igei kategóriák történeti-összehasonlító megvilágításánál Budenz J. és Setälä E. N. ama nagyszerű kijelentését vettük alapul, amelyek a cselekvést jelentő névszókra vonatkoznak, továbbá az igei alaknak a cselekvést jelentő névszók kategóriájával való történeti összefüggését. A cselekvést jelentő névszók valóban a legkülönbözőbb jelenségeket nyerhették különféle szövegbeli összefüggésekben, például „vadász“, „vadász-medve“ (vadászott-medve, megfogott medve“); „vadász-ember“ („vadászó-ember“)* stb.; igaz, hogy korán megkezdődtek a külföldi elhatárolások.

Az igealakok a valóságban a cselekvést jelentő névszók alapján fejlődtek ki. A kutatások során kiderült, hogy a finnugor nyelvekben az igealakoknak két rétegük van. Hogy megérthessük, miképpen nyilvánulnak meg ezek, példaképpen ragadjunk ki két jelenséget a mordvin (erzja) nyelv igeragozásából. Egyrészt vegyük: *kundin'* (kundiny), „én őket megfogtam“, *kundit'* (kundity), „te őket megfogtad“, *kundin'ek* (kundinyek), „mi őket megfogtuk“, *kundink*, „ti őket megfogtátok“. Hasonlítsuk ezekkel össze: *vel'en* (veljeny), „az én falvaim“, *vel'et'* (veljety), „a te falvaid“, *vel'en'ek* (veljeny'ek), „a mi falvaink“, *vel'enk* (veljenk), „a ti falvaitok“. Világos tehát, hogy az említett igealakok eredeti jelentése: „az én fogásaim“, „a te fogásaid“, „a mi fogásaink“, „a ti fogásaitok“. Másrészt vegyük: *kundan*, „én fogok“, *kundat*, „te fogsz“, *kundatono*, „mi fogunk“, *kundatado*, „ti fogtok“. Hasonlítsuk ezekkel össze: *c'oran* (c'joran), „én fiú“, [vagyok],** *c'orat* (c'jorat), „te fiú“, [vagy], *c'oratano* (c'joratano), „mi fiúk“, [vagyunk], *c'oratado* (c'joratado), „ti fiúk“, [vagytok]. Világos tehát, hogy a felhozott igealakok eredeti jelentése: „én fogó“, „te fogó“, „mi fogók“, „ti fogók“. Az igealakok két rétegére

* Bubrich orosz szövegében egy olyan gyökörszót használ, amely igei és egyszersmind névszói alapul is szolgálhat, mint például a magyar *les*, *fagy* szó. A Bubrich által használt szó magyar fordítása „fog“. Minthogy ezt az igt a magyarban nem lehet névszóként használni, jobbnak tartottuk Bubrich kifejezését a „vadász“ szóval fordítani, amely habár képzett szó, de igt is jelenthet és azonkívül közl áll a Bubrich által használt szó jelentéséhez. — A fordító megjegyzése.

** A „fiú“, a „fiúk“ szavak itt névszói állítmányt jelentenek. — A fordító megjegyzése.

vonatkozólag a legértékesebb adatokat a mordvin és ugor nyelvek szolgáltatták. A legrégebbi igealakok az a réteg, amely az „én fogásaim” típusú szerkezet alapján van felépítve (ezek alapján vannak felépítve „az én fogásom” típusú szerkezetek is). A későbbi pedig az az igealak-réteg, amely az „én fogó” típusra vezethető vissza. A régebbi és későbbi igealak-rétegek két teljesen különböző mondat szerkezeti elv alapján fejlődtek ki. Részletekbe itt, erre vonatkozólag nem bocsátkozhatunk. Nem részletezhetjük például, hogy az említett alapon hogyan lehet megmagyarázni a különböző finnugor nyelvek igeragozásának történetét. A mordvin igeragozásra vonatkozólag ellenben kijelenthetjük, hogy történetileg tisztázva van a legkisebb részletekig. Sok munkánkat szenteltük ennek a kérdésnek, egyrészük 1930 óta már nyomtatásban is megjelent, más részük rövidesen meg fog jelenni.

A finnugor nyelvek történeti összehasonlító nyelvtanának kidolgozása természetesen felvetette a finnugor nyelvrendszer történeti lényegének problémáját.

A finnugor nyelvrendszer arra az ősi időre vezethető vissza, amikor a finnugorok még nagyon sok kisebb közösséget alkottak (ezek a közösségek valószínűleg a Volga középső folyása mentén voltak szétszórva). Nem lehet azt állítani, hogy a finnugorok egy ősi egységet képeztek, habár kétségtelen, hogy a fejlődésük során folytonos érintkezésben álltak egymással és mind kulturális szempontból, mind életmódjukra nézve hasonlítottak egymáshoz. Hasonlóképpen nem lehet azt sem állítani, hogy volt egy ősi egységes finnugor nyelv, habár a finnugor nyelvjárások fejlődésük során folytonos érintkezésben voltak egymással és hasonlítottak egymáshoz. Az ősi finnugor nyelvet úgy kell értelmezni, mint egy sokféleség bizonyos egységét. Ez pedig arra kötelez, hogy sok tekintetben felülvizsgáljuk a történeti-összehasonlító munka módszerét. A „finnugor ősn nyelv” fogalmával a szovjet tudósok nem érik be, minthogy ebben a fogalomban csak az egységről van szó. Éppen ezért a szovjet tudósok „az érintkezés idejéből való finnugor nyelvről beszélnek, vagy egyszerűen „rég i finnugor nyelv”-ről. A fonetika terén ez a szempont nem jelent különösebb eltérést, mert a hagyományos fogások, amelyeket természetesen csak felételezen kell értelmezni, teljesen megállják a helyüket. De ami az alaktant és a mondattant illeti, itt már nehézségek lépnek fel. Ezen a téren dolgozva, állandóan szem előtt kell tartani azt, hogy különbségek lehetnek a régi finnugor nyelvjárások között. Ilyen különbségek vannak kétségtelenül a névszóknaál is (különösen az elsődleges esetek alkátára és jelentésére nézve), meg az igéknél is, azokról a nehézségekről nem is beszélve, melyek a szavak jelentésének terén lépnek fel. Ezekről a kérdésekről szolt egyik előadásunk, amelyet a finnugor nyelvészeti foglalkozó teljes ún iói konferencián tartottunk és amelyet már nyomnak, ugyancsak erről szolt néhány korábbi előadásunk is.

A történeti összehasonlító munka a szovjet finnugor nyelv tudósokat rávezeti az általános nyelvtudomány néhány kérdésére. A finnugor nyelvek, amelyeknek alaktani és mondattani sajátosságai nagyon alkalmasak a történeti elemzésre, az általános nyelvtudo-

mány szempontjából is egész különlegesen értékes anyagot szolgáltatnak.

Különösen az igealakok története vonja magára a figyelmet. Két rétegük két különböző mondat szerkezeti típusra vezethető vissza. A két mondat szerkezeti típus egymásutánja mögött két gondolkodásmód típus egymásutánja áll. Rendkívül érdekes az, hogy ugyanilyen egymásutánt mutat sok más nyelv is, például a török nyelvek, különböző kaukázusi és paleo-ázsiai nyelvek. Ez egymásután homályosan érzik az indoeurópai nyelvekben is. Természetesen vannak olyan nyelvek, amelyek befejezték az ige kialakítását, még mielőtt az egyik gondolkodásmódot felváltotta a másik. Vannak olyan nyelvek, amelyek az ige kialakítását akkor kezdték meg, amikor ez a váltás már megtörtént. Emiatt az ige szerkezete különféle lett. Azonban annak a jelenségnek, hogy egyik gondolkodásmód felváltotta a másikat, általános emberi jelentősége van.

A mi értelmezésünk szerint ennek az egymásutánnak a lényege a következőkben rejlik: Volt idő, amikor az ember közösségekben élt, olyan közösségekben, amelyekben még nem volt magántulajdon és amelyekben még a „közös kondér“ elve uralkodott. Képzeljük el, hogy egy ilyen közösség tagjai között egyszerre csak egy medve törbeejtésének híre kél szárnyra. Rendkívül fontos, hogy törbeejtették a medvét és sokkal kevésbé fontos, hogy ki ejtette törbe: mert ez utóbbiól nem függ a végeredmény, t. i. a medve így is, úgy is „közös kondérba“ kerül. Ennek megfelelően úgy gondolják és mondják, hogy „medve fogásom“ stb. vagyis az előtérbe a medve kerül. Itt nemcsak erről a medve esetről van szó, hanem az egész gondolkodásmód beállítottságáról.

De íme eljött az idő, amikor a társadalomban megkezdődött az első tulajdonfelosztás, megszűnt a „közös kondér“. Most már a medve törbeejtéséről szóló hírt új módon értelmezik. Nagyon fontossá válik az, hogy ki ejtette törbe a medvét t. i. éppen ettől függ az egész esemény végkifejezése, mert a medve a szerencsés vadász „kondérjába“ kerül. Ennek megfelelően úgy gondolkoznak és mondják: „én — a medve fogója“ stb., vagyis az előtérbe a vadász kerül. Tehát úgy áll a mód, hogy a két gondolkodásmód-típus egymásutánja közvetlenül függ a társadalom állapotának egymásutánjától. Ennek a kérdésnek szenteltük néhány cikkünket, amelyeknek egy része már megjelent, más része pedig hamarosan meg fog jelenni.

A finnugor nyelvtudomány keretein túlnő sok olyan probléma, amellyel a finnugor nyelvészet foglalkozik. Ez természetes is, t. i. a Szovjetunióban nem állnak egymással szemben a különböző nyelvészeti tárgyak, minthogy tulajdonképpen csak egy széles nyelvtudományi tárgy van: „a dialektikus-materialista nyelvtudomány“. E széles nyelvtudomány különféle ágában intenzív kutató munka folyik, de ennek a tudománynak a művelői és ma is ezek a tudományágak is állandó összeköttetésben vannak egymással.

(Fordította: Majtinszkaja Klára, a filológiai tudományok jelöltje.)

A MAGYAR NYELVTÖRTÉNET ÖSTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI

Irta: Moór Elemér

4. Ósmagyar nyelvi és népi csoportok.

Bármely nép nyelve, amely már hosszabb ideig valamely területen élt, egymást keresztező nyelvi sajátosságok szövedékéből szokott állni, mert a nyelvterület különböző pontjain, különböző időben keletkezett nyelvi újítások hullámgyűrű alakjában terjedve, nem mindig jutnak el a nyelvközösség összes tagjaihoz, illetve csoportjaihoz. Az ilyen állandóan megtelepedett közösség minden csoportjának nyelve legjobban a vele szomszédos csoport nyelvéhez hasonlít; valami távolabbi csoport nyelvének hatása benne már csak azért sem mutatkozik, mert a csoport tagjai a távolabbi csoport egyedeivel érintkezésbe rendes körülmények között sohasem jutnak. Ha azonban a társadalmi berendezkedések révén vagy bizonyos történeti események következtében valamely csoport tagjai távoleső csoportok egyedeivel is bensőségebb érintkezésbe kerülnek, akkor a csoport nyelvében, de kiváltképp szókincsében olyan sajátosságok is jelentkezhetnek, amelyek az illető csoport nyelvének örökletes sajátosságaival ellenmondásban állnak. Az így létrejött nyelvet keveréknyelvnek nevezhetjük. Amint láttuk, ilyen nyelvnek tekintendő a már emlékekből ismert ómagyar nyelv is.

Semmi kétségünk arra nézve nem lehet, hogy az ómagyar nyelv e jellegének kialakulásához jelentékeny mértékben hozzájárultak azok a vándorlások és költözködések, amelyekre a magyarság őshazájának elhagyása után kb. három századon át kényszerült, amíg újra állandóan meg nem telepedhetett új hazájában. Itt pedig a nyelvi keveredést — de a meglehetősen egységes jellegű ómagyar nyelv létrejöttét is — jelentékeny mértékben előmozdította az Árpádoknak a *divide et impera* elvét követő hatalmi telepítés politikája, amint az a törzsnévi helynevek elhelyezkedésében ma is élénk rajzolódik.¹⁵

Bár az ósmagyar nyelvben a *-b-* és *-d-* spirantizálódása, továbbá — amint láttuk — a *s > h* hangváltozás általános érvényű és kivétel nélküli volt, mindennek ellenére az ósmagyarság nyelve annyira egyáltalán nem volt egységes jellegű, mint ahogy rekonstruált szóalakokban valamely nyelv ősalakját elképzelni szokták.

A fgr. szókezdő tenuisok magyarnyelvi fejleményeinek vizsgálatából ugyanis arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy az ósmagyaroknak nevezhető népi közösség már kezdettől fogva legalább két egymástól nyelvileg meglehetősen élesen különböző csoportból alakult ki.

¹⁵ Vö. Moór Elemér: A honfoglaló magyarság megtelepedése és a székelyek eredete, Szeged, 1944, 10—22. [Szegedi Múz. Kiadv. I: 13.]

a) Az erősen vágott szótaghangsúly érvényrejutása az ugarságban és az ősmagyarág számofédes alaprétége.

Hogy az ősmagyarban a gyengén vágott szótaghangsúly meghonosodása hangtani téren nem járt olyan messzemenő következményekkel, mint a permi nyelvekben, azt egyrészt annak tulajdoníthatjuk, hogy ez a hangsúlyozásmód az ugarságon belül csak csökkent intenzitással jutott érvényre, másrészt annak, hogy hatását az ősgugorságon belül egy másik hangsúlyozásmód meggyökerezése keresztelte. Az történt ugyanis, hogy az ősgugor nyelvterület egyik részéből kiindulva, hullámgyűrű alakjában csökkenő intenzitással terjedve a gyengén vágott szótaghangsúlyt az erősen vágott szótaghangsúly váltotta fel.

Erre is természetesen csak bizonyos hangváltozások beálltából következethetünk.

Az erősen vágott („stark geschnitten“) szótaghangsúlynak Sievers szerint (i. h.) az a legjellemzőbb sajátossága, hogy a más-salhangzó pontosan akkor vágja el az előtte hangzó magánhangzót, amikor az sonoritásának tetőfokát ép elérte. Mindenesetre ez a hangsúlyozásmód az erősségi hangsúlynak legenergikusabb formája; egyik legfelűnőbb jellemvonása pedig az, hogy azokban a nyelvekben, amelyekben megvan, a tenuisokat aspirálva szokták képezni.¹⁶

Ismeretes, hogy az erősen vágott szótaghangsúly a germán nyelvekre, de különösen a németre jellemző; azt pedig közvetlen tapasztalatból is mindenki tudja, hogy pl. a németben a tenuisokat aspirál'an ejtik.

Ezek szerint, ha egy nyelvre vonatkozólag megállapítható, hogy fejlődésének egy bizonyos korszakában a tenuisokat aspirál'an kezdték ejteni, akkor ebből a legnagyobb valószínűséggel lehet a hangsúlyozásmód megváltozására, vagyis az erősen vágott szótaghangsúly meghonosodására következtetni.

Az aspirált tenu sokból, amint ezt több nyelv (pl. itáliai, görög) hangtörténete is tanúsítja, zöngétlen spiránsok szoktak fejlődni, még pedig affrikátákon keresztül. Erre lehet ugyanis következtetni a felnémet hangfejlődésből, ahol t. i. a germán tenuisokra vonatkozólag az egyes fejlődési fokozatok időbelileg és térbelileg elkülönítve kimutathatók és a nyelvjárásokban ma is megvannak. A német nyelv történetében tehát a tenuisok spirantizációja ugyanazon ok hatása alatt két ízben is bekövetkezett; de az első „Lautverschiebung“-ra nézve nem mutathatók már ki azok a hangfejlődési fokozatok, amelyek a II. vagy felnémet „Lautverschiebung“-ra annyira jellemzők. Az I. „Lautverschiebung“ ugyanis a germán nyelvterületen általánosan és minden hangtani helyzetben egyforma módon jutott érvényre; a II. pedig csak a felnémet nyelvjárásokban, de azokban is csökkenő intenzitással és a hangtani hely-

¹⁶ Vö. E. A. Mayer, Das Problem der Vokalspannung. Die neueren Sprachen. XXI. 164.

zetek szerint is különbözőképpen. Az indogermán nyelvek közül a tenuisok spirantizálódása bekövetkezett az iráiban is, és hogy a spiráns előzménye itt is az aspirált tenuis volt, az abból a körülményből is következtethető, hogy az iráni nyelvekben épúgy, mint a germánságban az idg. tenuisok fejleményei teljesen egybeesnek az idg. aspirált tenuisok fejleményeivel. Az aspirált tenuisok valószínűleg mindenütt affrikátákon keresztül váltak zöngétlen spiránsokká, bár ezek az affrikáták — amint említettük — csak a németből mutathatók ki.

Hogy az erősen vágott szótaghangsúly az ő sugarban is meg honosodott, arra az ő sugar tenuisok fejleményeiből következtethetünk. Az ő sugarban — amint kifejtettük — egyszerű tenuisok tulajdonképp csak szókezdetben és szóvégben fordulhatnak elő. Ezek közül csak a szókezdeti tenuisok spirantizálódtak; azonban ezek spirantizálódása sem volt olyan általános és egyetemleges, mint az idg. tenuisok spirantizálódása az I., vagyis germán „Lautverschiebung” nyomán. A helyzet tehát az ugarságon belül sok tekintetben hasonlított a német II. „Lautverschiebung” által teremtett viszonyokhoz.

Az obi-ugor nyelvekben csak a veláris magánhangzó előtti *k* spirantizálódott bizonyos nyelvjárásokban; de ahol ez a változás bekövetkezett, ott általános. Ugyanebben a helyzetben a magyarban is spirantizálódott a *k*, sőt ezenkívül a *p* is minden helyzetben egyformán. Csakhogy a magyarban egyik hangváltozás sem látszik általános érvényűnek. Különösen azokról a szavakról esett szó az újabb nyelvészeti irodalomban, amelyekben a fgr. szókezdő **k*-nak mélyhangú szavakban a magyarban nem *h*, hanem *k* felel meg. Ezeknek a szavaknak a megléte ugyanis a „hangtörvények” szempontjából nagyon nehezen látszott magyarázhatónak. Ezért Toivonen, neves finn nyelvűdős, a közelmúltban oly módon próbálta ezektől a kellemetlen magyar szavaktól a fgr. nyelvűdómányt megszabadítani (FUF 22:134—46), hogy a legtöbbjükre vonatkozólag kétségbevonta az egybeállítások helyességét (*kap*, *kapar*, *karcsú*, *kast*, *kozmás*, *kiált*, *kopog*, *kopál*, *kovál*, *kupa*, *kíván*), más esetben pedig feltette, hogy az idevont magyar szó eredetileg magashangú lett volna (*kúszik*). Toivonennek az idézett szavakra vonatkozó erősen hyperkritikus jellegű kifogásait a magyar nyelvészek azonban általában nem fogadták el.

Laziciusnak egy idevonatkozó megjegyzéséből (NyK 38:36) az tűnik ki, hogy a magyar nyelvű idézett *k*-s megfelelések okát már Szinnyi is pályafutása végén tartott egyetemi előadásaiiban ugorkori nyelvjárások keveredésével magyarázta. Szinnyeinek ez az álláspontja csak annyiban kíván helyreigazítást, illetve valamivel pontosabb megfogalmazást, hogy a felteendő nyelvjáráskeveredés semmiesetre sem ugorkori, hanem csakis ősmagyarkori lehetett; az osztják és vogul nyelvjárásokban ugyanis a fgr. **k* tekintetében a magyarhoz hasonló kettős megfelelésnek nyoma sincs, hanem e nyelvekben vannak nyelvjárások, amelyekben a fgr.

*k-nak mélyhangú szavakban kivétel nélkül χ felel meg, más nyelvjárásokban pedig kivétel nélkül aspirált vagy egyesekben aspirálatlan t .

Ősmagyarkori nyelvjáráskeveredésre mutat különösen az a Laziczius által (i. h.) kiemelt körülmény, hogy nyelvünkben a fgr. *k- megfelelései tekintetében több jelentésmegoszlással is kapcsolatos, k- ~ h- megfeleléseket feltüntető alakváltozatpárt is találunk, aminők: *kaj- ~ hajlik*, *komor ~ homály*, *kíván ~ hív*, *kon-, kony-, kun-, kan ~ homlik*.

Végül pedig fel kell hívnunk a figyelmet arra is, hogy a fgr. *k- > m. χ - > h- hangváltozás semmiesetre sem választható külön a nyelvünkre annyira jellemző fgr. *p- > m. f- hangváltozástól, amire azonban a fgr. *k- ~ m. k- és h- megfelelés vizsgálói egyáltalán nem voltak tekintettel. Ez a hangváltozás t. i. szintén nem általános jellegű, mert vannak szavak, amelyekben a fgr. szőkezdő *p-nek nem f-, hanem p- vagy b- felel meg.¹⁷ Oka pedig a m. *p- > f- hangváltozásnak sem lehet más, mint a *k- > χ - hangváltozásé. vagyis az, hogy az egyik ugor népcsoportnál, amelyből az ősmagyar nép és nyelv kialakult, valami oknál fogva a gyengén vágott szótaghangsúlyt az erősen vágott szótaghangsúly váltotta fel.

Hogy a szőkezdő tenuisok spirantizálódása a magyarban a t-re már nem terjed ki és hogy a *p- > f- hangváltozásnak az obi-ugor nyelvekben semmi nyoma (illetve csak egy osztják nyj-ban ejtik a p-t is aspiráltan), még egyáltalán nem ok arra, hogy a *p > f- és *k- > χ - hangváltozásokat ne egy egységes hatóók folyamányának tartsuk. Hasonló jelenségeket t. i. a felnémet nyelvjárásokban is megfigyelhetünk. Felnémet területen ugyanis a germ. tenuisok spirantizálódása csak szóbelsejében következett be, míg szőkezdetben többnyire csak affrikátákat találunk a felteendő germán tenuisok helyén; azonban ezek tekintetében is csak a t- > z- (z = c) hangfejlődés mondható általánosnak.

Annak az előmagyar ugor csoportnak a nyelvében, amelyben a *p-t és veláris magánhangzók előtt a *k-t aspiráltan ejtették, bizonyára így ejtették a *t-t is. Csakhogy amikor ez a csoport egyesült azzal a csoporttal, amelynek az ejtésében az erősen vágott szótaghangsúly nem gyökerezett meg, akkor az előbbieik nyelvében a *k > χ és *p > f hangváltozás már valószínűleg teljesen lezárult, de legalább is előzménye, a feltelezendő *k < *k χ és *p > *pf hangváltozás már bekövetkezett benne. Ezzel szemben a *t esetében a fejlődés az aspirált ejtésen nem juthatott túl,

¹⁷ Szinnyei a NyH⁷. szójegyzékében 3 p-vel kezdődő szót sorol fel. Ezek *para*, *paraj* és *por*. Bárcki a *paraj*-t fr. jöv.-szónak tartja; ez lehetséges is, de csakis a „póre, párhagyma” jelentésben; a „kerti vete-mény” — „dudva” jelentésfejlődés ugyanis teljesen valószínűtlen. Bárcki azonban SzófSz.-ában az idevonatkozó irodalom alapján több-kevesebb valószínűséggel még a következő p-vel kezdődő szavainkat egyezteteli fgr. nyelvvel ezavaival: *pirinyó*, *perdít*, *poshadt*, *poszméh*, *pudivás* és *púpos*. Az idetartozó b-s kezdetű szavainkról más kapcsolatban kívánunk majd szólni.

amint ez az ejtősmód az obi-ugor nyelvjárások nagy részére is jellemző. Ezek szerint az történhetett, hogy a két csoport egyesülésekor a *t esetében az aspirált ejtés az aspirálatlan ejtésnek adott helyet, ami arra enged következtetni, hogy az ősmagyar nyelvben ismét a gyengén vágott szótaghangsúly jutott érvényre vagy esetleg a két hangsúlyozásmód között olyan kiegyenlítődés következett be, amely az utóbbi hangsúlyozásmódhoz lényegileg közelebb állt, mint az előbbihez.¹⁸

Az előadottak szerint tehát az ősmagyar nyelv két olyan ugor nyj. keverődéséből alakult ki, amelyek közül az egyikben a még fgr.-kori gyengén vágott szótaghangsúly változatlanul megmaradt, a másikban pedig azt az erősen vágott szótaghangsúly változtatta fel.

(Folytatjuk.)

PIROS ÉS VERES

Irta: Selényi Pál

Az alábbi elmefuttatásra a sorok íróját az a kis nyelvéseti vita indította, amely a Magyar Kémikusok Egyesületének f. év április 24-én tartott felolvasó ülésén játszódtott le. Talán nem vétek a kötelező szerevényég ellen, s nem idézem fejemre a vargáról és a kaptafáról szóló közmondást, ha elmékedésem eredményét papirosra vetem. A magyar fizikusnak talán szabad a színelmélet magyar nyelvi vonatkozása, is foglalkoznia, ha már egyszer a véletlen erre a számára szokatlan területre vezette.

Az említettem ülésen készüléket mutattam be a festék színének fizikai mérésekkel való meghatározására s beszámoltam arról, hogyan lehetett ennek segítségével a magyar paprika különböző minőségeinek színét egymástól számszerűen megkülönböztetni.¹

Az előadást követő vitában az egyik felszólaló megjegyezte, hogy a magyar az egyetlen nyelv, amelynek a színképi vörös szín különböző árnyalatainak megjelölésére két szava is van, t. i. *piros* és *veres*, s hogy nézete szerint a paprika színe tulajdonképpen *veres* és nem *piros*. Ez a megállapítás a hallgatóság körében élénk ellentmondást váltott ki, s az ülést vezető elnök — előkelő állami állású szakférfi — az e körül meginduló vitának avval a tréfás megjegyzéssel vette elejét, hogy próbáljon meg csak valaki a szegedi piacon *veres* paprikát kérni, majd meglátja, milyen választ kap rá. Így a kérdés pillanatnyilag a Vox populi vox dei alapján elintéződött, engem azonban további elmélke-

¹⁸ Az itt vázolthoz hasonló fejlődés következett be egyébként fel-német területen is, ahol szőkezdeti helyzetben csak a germán *t*-nek és *p*-nek a folytatása affrikáta; ellenben a germán *k*- helyén csak némely alemann nyj.-ban ejtenek *kʰ*-t, egyebütt csak aspirált *k'*-t.

¹ A szóbanforgó készüléket ugyanis éppen erre a célra, nevezetesen a Magyar Fűszerpaprikát Értékesítő Központi Szövetkezet ilyen irányú nyilvános pályázatára szerkesztettem s vele a pályadíjaj el is nyertem. Leírása megjelent a Kémikusok Lapja 1941. évf. 9. és 10. számában.

désre serkentett, s ennek eredményét szeretném az alábbiakban elmondani.²

Első hallásra kétségtelen, hogy más szín a piros és más a vörös. A kettő közül az előbbi látszik az általánosabbnak: több színt jelölünk a piros szóval, mint a veres-sel. Azonkívül a piros élénkebb, tüzeesebb szín; a vörös vagy éppen a veres fakóbb. Az utóbbiról határozottan érezzük, hogy a színekpi vörös és sárga határán fekszik. Azonban a felvetett kérdésnek mégsem ez a lényege, s megoldásához nem fizikai, hanem nyelvi és lélektanilag megoldással kell közeledni. A vörös, vagyis veres szó gyökere a vér³; vörös vagy veres tehát annyi mint 'véres', tehát eredetileg véres tárgyat jelent, s csupán átvitt értelemben használjuk nem véres, hanem 'vérszínű', azaz vörös tárgyak színének megjelölésére. A piros szó gyökere ellenben a *pír (vö. *pirít, pirongat, pironkodik, pirul*); ez pedig csakis szín megjelölésére szolgál: piros az, ami megpirult, ami pirossá lett., aminek a színe piros. S evvel — úgy vélem — a helyes magyarázat kulcsa is a kezünkbe került. A piros és vörös színt nem annyira a fizikai értelemben vett színbeli különbözőség, mint inkább a hozzájuk fűződő, a két szót kísérő hangulat, érzelmi elem különbözteti meg egymástól. A vörös szó mögött öntudatlanul ott ül a vér képzele. Vörösnek csakis oly színt mondunk, illetve csakis akkor mondunk egy színt, mikor a színhez, a tárgyhoz kellemetlen, komor, bántó, nyugtalanító, félelmes képzetek és érzelmek fűződnek. Evvel ellentétben a piros az örömnék, az életnek a színe; már maga a szó kellemes, barátságos, vidám érzelmeket kelt bennünk. Ezt száz és száz példával bizonyíthatjuk. A közmondás szerint: Vörös kutya, vörös ló, vörös ember egy se jó, s hogy ehhez rögtön költői igazolást is fűzzünk, Aranyánál is Tar Lőrincnek Szeplős veres arcán ravasz öröm játszik. Ellenben ugyancsak Arany Rozgonyi Piroskájában a magyar nő feledhetetlen ézményképét alkotta meg! És mi minden rengeteg kedves, vidám piros van a világban! Piros a búzánk, a borunk, piros a kislány — meg a csizmája is —, piros a hajnal, piros a pünkösdi róza meg a húsvéti tojás és piros persze — bármilyen erős is — a paprikánk is.

Azonban tartsunk rendet. Egy kis seregszemle a pirosak és veresek főött egynéhány érdekes megfigyelésre ad alkalmat, amelyek fenti állításunkat igazolják, kibővítik és részben módosítják is. Kezdjük talán azon, hogy egy és ugyanazon tárgyat a hozzá fűződő képzetek és érzelmek szerint hol pirosnak, hol meg vörösnek mondunk. Egy és ugyanaz a szál virág piros szekfű — az égő szerelem jelképe. — ha kedvesünknek küldjük, sőt bálon, mulatságon a férfi gomb'yukában is piros szekfű marad. De rögtön vörös szekfű lesz belőle, ha politikai jevény gyanánt hordják! A magyar nyelv szóbeli, kifejezésbeli gazdagságának valóban gyönyörű példája ez; mását valóban hiába keressük a nyugati nyelvekben, amelyeknek csak egy megjelölésük van (*rot, red, rouge*) a színekpi vörös színére. E kettős szóhasználatnak más érdekes példáját mutatja nyelvünk egy élettani folyamattal, a vérnek az arca toldulásával kapcsolatban. A nő ilyenkor elpirul; elpirulhat a férfi is finomabb érzelmek hatására, de erősebb, durvább indulatokra elveresedik (Toldi György veresebb lón a főzött ráknál). Ugyanez áll a termé-

² V. ö. Csapodi István (orvos): Vörös és piros (Nyr 28:201), Gárdonyi József: Piros vagy vörös (MNy 16:84), B. Ö.

³ Legközelebbi rokonyelvünkben, a vulguban, két vér jelentésű szó is használatos 'veres, piros' jelentésben (Nyr 66:74), B. Ö.

szet színjelenségeinek megjelölésére is. A felkelő nap az életnek, az újjáébredésnek boldog érzésével tölt el; ezért is mondjuk, hogy hajnalban az ég alja *piros* lesz, *pirkad*. (Felvevő a hajnal *piros* köpenyagét.) A naplemente, a beálló est a félelem, az elmúlás nyugtalanító gondolatától terhes (Nő a lombárny... félek, félek) napementekor *vörös* az ég alja. Azt hiszem ezért olyan megrázó erejű A pusztá télen utolsó versszaka, mert itt Petőfi a *veres* szóban a vérnek amúgyis lappangó képzetét formálja költői képpé (Leesik fejrő) *véres* koronája). Egyébként magának a vérnek is a *színe* *piros*. (*Piros* vérem hullásaért minden nemzetségét.) Viszont még a vérrel kapcsolatban is két szint jelentő szavunk van, t. i. *vérpiros* és *vörvörös*, s e kettőt — mint majd rá-
térünk — a fenti értelemben felváltva használjuk.

Lássuk most a *piros* és *veres* használatát a ruházattal kapcsolatban. Minden női holmi *piros* (szegedi *piros* papucs, *piros* csizma, *piros* pruszlík, *piros* bársony keszkenő stb.), ellentétben a 48-as honvéd *vörösapkás*, a huszár nadrágja *vörös*, s ő maga is a világháború *vörös ördöge*. Közbevetőleg a vázolt ellentét érzékeltetésére irodalmunkból is idézhetjük színműcímeikül a *Piros bugyellárist* egyrészt. másrészt a *Vörös talárt* é: a *Vörös malmot*, s ezután térjünk át arra, ami az említet-tem vitát megindította, t. i. ételünk, italunk színére. Hogy nyelvünk csakis *piros* paprikát ismer és nem *vöröset*, azt már említettük. A gyümölcsök is: a szamóca, a cseresznye, a meggy stb. *pirosak*. Azonban e téren a szóhasználat nem látszik következetesnek. Erre vallanak ezek a szavaink: *vereshagyma*, *vereskáposzta*, *vörösbör* stb. Ennek azonban — úgy vélem — mélyebb lélektani oka van. Az ételt és italt jelentő szavakhoz annyi kellemes képzet és érzet kapcsolódik, hogy ezek a vérnek a *veres* szóban amúgyis félig-meddig öntudatlanná vált képzetét teljesen elnyomják. Ime egy példa erre: Mikor a nótász *piros bort* emleget, szinte látjuk a bor élénk színét s érezzük, hogy hogyan fokozza ez a hozzá fűződő kellemes érzeteket. Viszont az *egri bikavér* is csupán a jókedvünket növeli és a szomjunkat oltja, de nem tesz vérszomjas á: a vér képzete és minden, ami ahhoz fűződik ebben a szóösszetételben tökéletesen az öntudat alá süllyed. (Ehhez hasonló példát a hozzáértők bizonyára számo-
kat ismernek. Egyet — csak úgy kapásból — rögtön idézhetünk. A legfinnyásabb fü vagy ízlés sem akad fenn azon, hogy a szerencsétlen növényt négylevelű *lőhere* néven ismerjük.) Ennek az állít-
nak helyességét más példával is igazolhatjuk. A narancs is lehet *pirosbélű* vagy *vörösbélű*, lehet *vérbélű*, sőt lehet *vérpiros* is — mivel ebben a szóban a *vér* borzalmas képzetét a vidám *piros* szó máris enyhíti — de *vörvörös* nem lehet. A *vörvörös*-ben a *vér* szó kétszer is benne van; ilyen nyomatékosan kiemelt kellemetlen képzetet már a legkellemesebb képzetek sem tudnak elnyomni.

Befejezésül még a *piros* szóhoz fűzhetünk egy megjegyzést. Egyéb szint jelentő szavunk, pl. a *kék*, *zöld* *tőszavak*; a *piros* a kivett **pír*-ből lett az s melléknévképzővel. Ez a képző olyan tulajdonságot állap-
potot jelent, amely valamely folyamat eredménye (v. ö. *haragos*, *felhős* stb.). A *piros* szóban tehát az is benne van — amint ezt már említettük — hogy ez a szín a *megpirosodásnak*, az érésnek eredménye, s mint ilyen, egyben a virulásnak, az életnek a *színe*. Ezért és nem éppen a *színe* miatt mondjuk *piros*-nak az érett, szép, nehézszerű magyar búzát. A búzát, amit úgy is nevezünk, hogy *élet*.

1941. május 8.

LÓRÁNT FIA ÉS A LÓRÁNTFIÁK VILÁGA

Írta: † Elek Oszkár

A *fi-s* összetételű szavaknak és neveknek élénk tárult gazdagsága csaknem parancsoló erővel sugalmazza a kutatónak a kérdéssel való foglalkozást. Kazinczy büszkén hirdette, hogy kitisztította a berkeket az *istenfiak* számára. Husztjában Kölcsey felé nemes alak int.

Es mond: *Honfi!* mit ér epedő kebel e romok ormán?

Vörösmarty *A hazafiak*-ban feddi az üreslelkűeket: „Szűtőkben legyen a haza!”

Anyos Pál *A meg-aggott világfiának* emlékeztetésében szánakozó gúnnyal ír a rokkant gavallérról. Ondofrédi Artúr gróf is a *nagyvilág fia* Kemény Zsigmond Férj és nőjében. Kisfaludy Sándor Csobáncában Orbán deák valóságos *sátánfi*. Czuczor Gergey Felfordult világában *deákfi* tűnik élénk. Kúnoss Endre melegen érez a *bányászfi* iránt a Bányászdalokban (*Verse*, 1843, 133 l.), Vajda Péter egyik elbeszélésében, A legszebb leányban, *kalifafiról* olvasunk. Szóljunk-e Petőfi *Pinty úrfi-járól* és *úrfi-társairól*? Arany pajzán *szélfia*k-at röpit felénk (A tetétleni halmon).

Nemcsak a mi világunkban nyerne költsi vérebet. Csokonai Dorottájában *bagolyfi*-képe le t a póruljárt Karneválnak (3. k.). Kisfaludy Sándor egyik regijében (Tátika), Arany János Rachel siralmában és Az ember tragédiájában (7. sz.) vonzó hasonlatban a *galambfi* kedves alakjával találkozunk. Petőfi A golyában áhítattal nézi a nádkúp oldalánál szárnyukat próbáló *golyafia*k-at. A nép költészetében sem szokatlan: egy hétfalusi csángó népmesében *saskeselyűfi* bukkan élénk. (MNGy 10:213.)

Ezúttal csak egy kör vizsgálatára szorítkozunk. Mikor Bajza Ébresztőjében *Árpád fiát* élesztgette, a magyarra gondolt. Mi is, mikor a történetben és a költészetben egyaránt szereplő *Lóránt fiát* és a *Lórántfiakat* választottuk című, beszédes szimbólumot kerestünk, hogy mintegy megvilantsuk velük a *fi-s* nevek nyelvestétikai és s ilustörténeti értékét.

Előbb a lepergett századokba kell visszaszállanunk, az élet nyüzsgésében is körültekinténünk, sőt a kutatásokról is számot adnunk.

I. Laczkó Géza érdekes értekezésben, a Játszi szóképzésben érinti a kérdést. Említi a szerencsefi és *nyomorfi* összetételeket (Nyr. 1907:452).

Beke Ödön meglepően gazdag tudásra valló anyagot kutatott át. Nagyon találóak a rokon nyelvekkel való összevetései. Elesen rámutat arra is, hogy a Bánffy, Dessewffy, Ivánfi-féle ősrégi családnemeknek is vannak megfelelőik a rokon nyelvekben, mint amilyen a vogul *Jivan-pi*. (Nyr. 1912:300.)

Kertész Manó kitűnő dolgozatában (A magyar vezetéknev a finn-ugor nyelvekben) élesen rámutat arra, hogy a Péterfi, Pálfi vezetéknev a keresztnévvel: jelzős szerkezet. Jól látja, hogy a vogulban az embereknek származásuk szerint való megjelölése általános, megmutatkozik a votjákban és a cseremiszen is. (Nyr. 1913:289.)

Nem kevésbé tanulságosak Wertner Mór nyomozásai is (Régi nevekről c. cikksorozatában: A fi szóval összetett nevek). Rávilágít arra, hogy régi okiratainkban a bennők szereplő személyek megjelölése kivétel nélkül patronimikus alapon történt; ilyenek *Inokfia* Péter, *Enőfia* Stephan. Utal a tisztségekből származó nevekre is, mint amilyenek: *Bánfi*, *Vajdafi*, *Kasztellánfi*. (Nyr. 1914:250.)

Élénk figyelmet érdemel Kardos Albert gondos cikke (*Népfő*). Annak az ötletéből írta, hogy Illyés Gyula Petőfijében (1936) *Petőfit* népfőnek tekinti. Érdekesen állítja össze a fi-összetételű neveket, gondja van a magyarosítottakra is, röpke pillantást vet az irodalomra, a ragadványnevekről sem feledkezik meg. (Nyr. 1937:90.)

II. Elsősorban arra törekszünk, hogy a kutatások-eredményeket a magunkéval is megszerezzük. Kampis Antal arra utal, hogy a székelyderzsi templomban az *Istvánja Pál* festette kép dicséretét érdemel. (Magyar Művelődéstört., I. 556.) A debreceni szerzetesi iskolát minoriták alapították abban a kolostorban, amelyet *Péterfia Jakab* építtetett számukra 1312-ben (Nagy Sándor: A debreceni kollégium mint egységes intézmény az egyetem kiválásáig 10.). *Györgyfia Benedek*ről, Nagy Lajos káplánjáról azt tudjuk, hogy 1366-ban jogot tanult a padovai egyetemen. (Századok 1897:770.)

Kitűnő tanulságot szolgáltat Apor Péter és Nagy Iván. A kutatás elől mindkettő kisiklott eddig. Apor az *Onographiában* ezt írja:

Az, kik fiban mennek, azok is nagy urak,
Urak maradványi, s kedviért atyjoknak
Érdemes nevei, reá ragasztattak
S úgy emlékezetek fiokban maradtak.
Ilyen volt az híres Lórántfi, Apafi,
Kendefi, Gyerőfi, Ébenfi, Tankafi.
De nem idevaló most az Mánaffi.
Vadnak más fiak, kiknek eredetet,
Attyok keresztneve adott nevezetet,
Simonfit, Antalfit, Györgyfit s több effélét
Számálhatsz közrendből feles nemzefeket.

(Magyar Történeti Emlékek 510.)

Jelentős forrásmű Nagy Iván hatalmas munkája: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal.

Foglaljuk az *Adelffy*-ekkel. Rámutat arra, hogy az *Abaffy* család őse *Aba* volt. (Pótköte 1.) Felvonulnak előttünk az *Apaffyak* is: ősök *Aba Sámuel* volt. Saroltának. Szent István nőtestvérének férje. A *Dersffy*-családról tudjuk, hogy *Ders* fia, *Saul*, 1242-ben IV. Bélának hűségeskü-t tett (2:285). A *Desewffy*ek ősi birtoka a 12. sz.-ban Szalvóniában Csernek vára volt; *Desew* (Dezső), Cserneki János fia az ősök (3:297). A *Dorogffy*-család kihalt már. Drág 1387-ben Erdély vajdája, fiai már a *Drágffy*-nevet viselik (3:397). A *Driliffy*-családot Zemplén-megye armalista nemesei közé sorolták. A kihalt *Eödönffy*- (*Ewdönffy*-) család atól a *Wenzelintől* származik, aki *Koppányt* legyőzte (4:42). *Ferenczffy* András III. Károlytól kap nemesi levelet 1716-ban (4:159). Csíkvegyőszéken él a *Gáborffy*-család. A *Gálffy*ak Magyarországból szakadtak Erdélybe. Régen kihalt már a zászlósurakkal jeleskedő *Gilétffy*-család. *Gilét* fia, *Miklós*, 1343-ban nádor volt (4:405).¹ A *Hen-*
czelffy-családnak magva szakadt. A *Dersffy*ek törzséből származó *Imrefy*-család a 16. sz. elején kezd feltűnni (5:235). *Iróffy* Márton föld-birtokos volt a Szilágyságban (5:251). A 16. sz. elején Baranyában virágozik az *Istvánffy*-család. Feltűnnek a *Jakabfi*ak is. A *Jakobffy*ak 1760-ban *Mária Teréziától* nyernek nemességet. Figyelmet érdemelnek a *Jelenffy*ek. Régi nemzetség a *desznai Kapitánffy*-család. Az ősrégi,

¹ Pais Dezső azt írja, hogy a *Gilétffy*-ben szereplő *Gilét* a *Cletus* keresztnév változata (MNy 1935:208).

erdélyi *Kendeffy*-családott a hét vezér egyikétől, Kundtól (Könde, Kunda) származtatják (6:191). Élt egy *Kapotsffy*-család is. A *Lórántffy*-családról (Lórántffy is) ezt tudjuk: a Rabold és Olivér nemzetségéből ered; az egyik leszármazottnak, Leustach-nek fia Roland mester volt a Lórántfiak őse (1283). Apaffy Istvánnal 1687-ben sirba vitte a Lórántffy-nevet (7:169). A küllőfalvi *Lukácsffy* Apafi fejedelmektől armátist nyertek (7:201). *Mayerffy* Ferenc (előbb Mayer) 1696-ban címeres nemeslevelet kapott. A csíkszentgyörgyi *Mártonffy*ak őseinek, Mártonnak a nevét megtaláljuk az 1712-ből való huszárkönyvek jegyzékében (7:352). A csikvakárcsi *Miklóffy* nemzetség régi székely család. A vasmegyer *Ostffy*ak Osl vagy Osth leszármazottai (8:292). A *Pálffy*ak és *Péterfi*ek is éber érdeklődést érdemelnek. *Sárfi* Ferencről feljegyezték, hogy résztvett a Csele patakjába fulladt II. Lajos tetemének felkeresésében (10:54). Nem szabad megfeledkeznünk a *Simonffy*-családról sem. *Szálfy* Erdély kihalt családja közül való. A 15. sz.-ban élt a nógrádmegyei mohorai Vitus (Vid), fiait 1468-ban *Vidffy*-aknak hívják (12:181). A szilvóniai *Woytkfi*-család *Woytk*tól származik (12:262). A trencsénmegyei *Zabaffy* Imre 1717-ben kapott nemesi levelet (12:282). A *Báthory*-család egyik ága a *Zaniszlóffy* nevet viselte (12:312).

Nem kevésbé érdekes három tisztség-szolgáltatta név: a *Bánffy*, *Kastellánffy* és *Vajdafi* családnevek eredete.

A *Bánffy*-családott Buzad nevű idegen nemzetségből származtatják. Törzséül a 13. sz.-ban élt I. Istvánt, „Tótország“ bánját tekintik; fia, Miklós már a *Bánffy*-nevet használja (1:155). A *Kastellánffy*-nemzetség már kihalt. A 16. sz.-ban *Kastellánffy* Péternek bokros érdemei lehetnek, mert az 1569-i országgyűlés a mánások rendjébe emelte (6:115). Nagyon valószínű, hogy őse mint castellanus tüntette ki magát. A vámosi *Vajdafi*-család már a 15. sz.-ban kihalt (12:13). Névadója bizonyára vajdasági tisztséget viselt.

Erdemes foglalkoznunk a fi-s névváltoztatásokkal is.

Angerer Ferenc 1800-ban magyar nemesi levelet és *Angerffy*-nevet nyer (1:42). A *Bartóffy*-családnak Bartko volt a neve. I. Ferencről nyert engedélyt a *Bartóffy*-név használatára (1:210). Stücker Sebestyén 1790-ben nyeri el a nemességet, neve ekkor már *Darabfy* (3:235). I. Ferenc 1800-ban kelt engedélyével Heinrich Ádám és fiai vezetéknévénél *Hainrikffi*-re változtatását megengedi (5:18). Kramer Lauff budai polgár 1790-ben címeres nemesi levelet nyer, neve pedig: *Kalmárfy* (6:43).² Maksai Dávid, főkörmányszéki tisztviselő 1732-ben ősi nevét a Szűz Iránt való mélységes tiszteletből *Máriaifira* változtatta (7:303). Burgmann Károly nevét *Várffy*-val cserélte fel (12:60).

Tanulságos Kardos Albert összeállításáról azokról, kik fi-s nevet választottak: Avarfi, Békefi, Benőfi, Bodorfi, Bőngérfi, Dicsőfi, Hadfi; Galánfi, Jelfi, Jelenfi, Kárfi, Kompfi, Lengefi, Lenkefi, Mészöfi, Örfi, Pórfi, Révfi, Szabadfi, Székfy, Szegfi, Szendefi, Télfí, Térfi, Zalánfi, Zerfi, s tb. (i. h. 90). A fi-s név még mindig sugalmas erejű: Bendefy Lászlót 1934-ig Bendának hívták. (Gulyás Pál: *Magyar írók élete*.)

(Folytatjuk.)

² Tudunk egy *Kalmárfy*-ról is: *Kalmárfy* Ignác budai bíró és városparancsnok volt, főjövendőlmét mint az udvar besúgója szerezte. (*Pesti Napló*, 1938 aug. 28.)

AZ ÚJ, NAGY REGÉNY¹

Írta: Lengyel Béla

Mint valami fantasztikus ősvilági lény, úgy bontakozik ki a harmincas évek Csáky-utcája a téli ködből. Az eső és a köd elmossa a felbukkanó, majd eltűnő alakok körvonalait is, mintha a tengerfenék vagy egy óriási akvárium lakói lennének. A lélektan tájrajz tökéletes. A mű olvasásába kezdve az az első benyomásunk, hogy a modern regény lélektani esztétizmusának európai rangú magyar masterét ismerjük meg Déryben. Az író meglepő mesterségbeli tudásával, stílusának gazdagságával, leírásainak öncélú szépségével, ismeretelméleti és metafizikai készségével, vagyis inkább állandó éber készenlétével: ahogy a legtávolabbi jelenségek kapcsolatait is megtalálja s a jelenségeket többszörös tükrözéssel ábrázolja. Már dekadensnek mondható finomsággal érzékeli a külső és belső történéseket s az érzékelések — az exaltáció pillanataiban — olykor együttérzékléssé folynak össze. A belső történések formálják a valóságot. Görögtűzként sziporkázó romantikus hasonlatjátékokba akarja Déry beleszorítani a reménytelenül tovasuhanó életet. Minden „opalizál”; egy útkaparó munkás nadrágja mintha száz, színesen ragyogó virágból volna összetűzdelve. — Az író biztos tudással tologatja az időkulisszákat.

A lélektani tájrajz egy külsőlipótvárosi kocsmá leírásához vezet. A harmincas évek társadalmának élesen megfigyelt keresztmetszete. Munkások ülnek a söntés mellett. Beállít egy szmokingos társaság. „Bár nem viselkedett sem hangosabban, sem halkabban, mint a többiek, már az első pillanattól kezdve különvált, mint ahogy egy villa díszkertje elkülönül a virágos réttől, amelynek határán fekszik, ha nem választja is el más, mint az élő sövény, amely mindkettőjükkel közös anyagból épült. Ez a sövény itt, a kocsmatereben is rögtön közéjük nőtt, s bár érzékileg nem volt megközelíthető s láthatatlan, tapinthatatlan és szagtalan maradt, erőyes határvonalat húzott a folytatódó környezet elé. — Az egyik szmokingos úrnak egy jelentéktelen mozdulata, mely odahaza oly megszokottá, magátólértetődővé s ezért láthatatlanná vált, mint a híres panoráma egy St. Moritzban élő paraszt vagy hotelportás számára, itt a sövényen túl, az idegen területre áttéve, ugyanoly idegenül hatott, mint a Mont Blanc hatna Nagykörös lakosaira, ha a természet tündéri szeszélye egy önkényes mozdulattal hirtelen a Nagy-Alföldre állítaná.” Ezt a rendkívüli hatást egy kézcsók idézte fel.

Az egyik asztalnál ül — egyik csoporthoz sem tartozva — a szinte önletrajzi elmélyüléssel megrajzolt főalak, a gyökerét vesztett, céltalanul imbolygó nagypolgári ifjú: Parcen-Nagy Lőrinc. — Három hangoskodó fiatalember állít be a kocsmába; az egyik — fogadásból — durván megsérti a munkásokat. Vidovicsot, a kitarított szépfiút, a harmincas évek bajtársi mozgalmainak kitűnően meglátott alakját, csak az egyik munkás erőyes közbelépése menti meg a megveréstől; a munkás besúgónak véli s azért nem hagyja bántani. Vidovics meglesli a kocsmából távozó munkást s a néptelen téli utcán agyonlövi. A fel-fokozódott gyűlöletnek ki kell robbannia, hogy Vidovics igazolhassa saját létét. „Még nem tudta, hogyan öli meg! Könnyedén, ruganyosan lépdelt; érezte, hogy sokkal gyorsabban is haladhatna, bármelyik pillanatban könnyűszerrel elhagyhatná ellenfelét. Ez az érzés egy percre

¹ Déry Tibor: *A befejezetlen mondat*, 3 kötet, Hungária.

tökéletesen kielégítette; a küzdelem ösztöne, mely különféle forrásokból táplálkozva összegyűlt idegeiben, mint a kémiai energia a szénben, néhány pillanatilag bizonytalanul rezegve, hajlandó lett volna bármilyen metamorfózisra s mintahogy külső körülmények váltják át vagy fény-sugárrá, vagy hővé, vagy villamossággá a szénmolekulában felraktározott erőt, a még formátlan ösztön a sötét, viharos Csáky-utcában is átváltható lett volna gyilkosság helyett pl. egy versenyfutásra a Lehel-térig. Meg volt róla győződve, hogy megnyeri, vagy hogy megöli a másikat. Végre odalép és felszólítja — mint előbb a többiek —, hogy vesse le a nyakkendőjét. A munkás vastag, vörös nyaka tetté érleli dühét: feleletet sem várva, háromszor rálő. — Parcen-Nagy Lőrinc fedezi fel a halottat. A gyilkosság kimozdítja a bizonytalan lebegés állapotából; későbbi életének minden szála ahhoz fűződik.

A történet két környezetben, két — egymás számára megközelíthetetlen — világban játszódik. A nagypolgári Parcen-Nagy-család részletező, gondos rajzából kibontakozik a kapitalizmus életformája. Képmutatás, rideg önzés, hiúságok harca. Az apa: nagyvilági műveltségű, fölényes, cinikus, kiábrándult, dekadens polgár. Öngyilkossága előtt írt búcsúlevele (tette egy nagyarányú sikkasztással kapcsolatos): tökéletes arckép. Tudta, hogy felesége szinte házasságuk kezdete óta állandóan osalta (sőt, hogy lánya sem az övé), mégis, cinikus nyugalommal, a polgári látszatot meg nem zavarva, elfogadta ezt a helyzetet; felesége szeretőjét, Wawra tanárt még rokonszenvesnek is találta, csak némiképen zavarta rendszerető természetét Wawra hanyagsága, sáros cipője és rengeteg szivarhamuja. Semmiféle felelősséget sem érez, sem családjával, sem pedig munkásaival szemben. — Felesége léha, üres nő; egész lényét betölti önző érzélmessége. A lány, Désirée, nagyonis tudatos, teljesen kiábrándult; intenzív lelki életre képtelen, hasztalan keresi a periférikus élményekben a boldogságot. — Emberfeletti magasságban trónol a kilencvenéves nagymama: régivágású, egészséges polgárasszony, igazi életművész; évtizedeken át adáz harcot folytat menyee ellen, végülis győz; gögjére jellemző, hogy nem akar meghalni családje előtt.

A másik világ: az országbíroutcai kétemeletes proletárház. Komor emberi sorsok, éles körvonalakokkal, egyszerű, monumentális eszközökkel ábrázolva. A legszörnyesebb nyomor képei, pusztuló családok. A keresőt el-elhurcolja Horthy politikai rendőrsége; az éhhalál nem kelt itt feltűnést. — Háttér: tüntetések, sikertelen csepeli sztrájk-kísérlet s a levert bécsi forradalom. — Rózsa Lajos, cipőfelsőrészkesztő, a Csáky-utcai pincér öccse. Hatalmas életerejű, szívós kommunista, akinek ellenállását fokozza a börtön. „Az osztályszemléletnek mítoszalkotó ereje volt benne; ez oly elmentmondást nem tűr, tiszta stilusban teremti meg a maga környezetét, mint a görögök az olimposzi vonalú tájat s oly otthonossá, gyöngéddé, egyedül meggyőzővé tette ezt a repedező falú, moslékszagú természetet, mint a görög fantázia a thesszáliai partokat. — Nem érezte annak szükségét, hogy a nyomort megvesse, hogy „túlfejlődjék“ rajta s osztályából akár külsőleg is kiválva, egy fedezetnélküli társadalmi állapotba jusson, egy kényelmesebb székre üljön, amelyen azonban csak három lába van; ösztönszerűen megérezte, hogy a proletáriátusnak, mint tömegnek szüksége van a nyomoradta kezdeti sebességre, hogy forradalmi ugrásra célba érjen.” — Felesége hatalmas asszony, a legnagyobb szeretettel megformált, monumentális alak. A mozgalom kívül semmisenem érdekli. „Durva testi megjelenése mögött, mint áruhá alatt, számtalan réteggel hátrább, a test színpadának legmélyén, fel-

fénylött a fehér peploszú, felemelt karú szenvedély, amelynek nemes alakja különféle sugártörések révén változott el, mire a felszínre ért, a feismerhetetlen, torz külső képpé. — Ritkán csókolta meg gyerekeit. Anyai szeretetének leginkább olyankor jutott tudatára, amikor távol volt tőlük s elképzelte őket; ilyenkor ugyanúgy meghatódott, mint amikor a jövő szocialista társadalmára gondolt —, amelynek szintén ő lesz az egyik anyja, gondolta. A más gyerekeivel anyáskodóbb s gyöngédebb volt; s ha olykor előfordult, hogy a sajátja összekülönbözött egy idegennel, mindig ennek pártjára állt, a sajátját nem kell megvédeni, úgyis az az erősebb! Ebben a mérhetetlen, naív gögben rejtett jelentős emberalakító ereje.“ Sajátos képet alkot az osztályharcról (Parcen-Nagy Lőrincnek mondja): „A proli be van zárva egy börtönbe okosságból és ügyességből. — Megelégedhetnek azzal a magyarázattal, hogy nem tehet róla s hogy a körülmények teszik, ha nem lesz belőle ember. Az ilyenek nem fogják magukat gyűlölni, de az ilyenből nem is lesz szocialista. Aki könyveket ír, az sem fogja magukat gyűlölni s az oroszországi kommunisták sem, akik már legyőzték a polgárságot s az ostobák sem, akik nem tudják szegénykéik, hogy ostobák. De aki itt áll egy szál ingben, ami a szenvedése s azt minden oldalról ezer kéz akarja róla lerántani, hogy még az se maradjon neki...“ Mindkét gyereke meghal, pártmunkáját befejezte, kikerül Oroszországba. Búcsúja Déry művészetének csúcspontja. Összes emlékei megszépültek, ahogy közeledett a határhoz. Sírta. „A szél fedetlen, szőke haját hóval fúta tele, a feje fehéren s akaratosan ragyogott a csillagos ég alatt, mint az ősz királyoné, akit kiűztek országából. Lehajtott fejjel járt, ujjait olykor gyerekes mozdulattal szájába vette s felmelegítette. A hó beszivárgott lyukas cipőjébe. — Gyengének és nyomorultnak érezte magát, mint még soha életében, érzélgős és közönséges lett, mint a többi kis proliasszony, akiket azelőtt megvetett, ha sírtak. — A semmi pora szállongott körülötte s magába burkolta, hogy a feje búbja sem látszott ki. — Ami eddig még nem történt meg vele, most önmaga iránt is részvétet érzett. — Csak egy batyút himbált balkezeiben — még egy fényképe sem volt sem gyermekeiről, sem férjéről — s új életét, mely érdemileg ugyan pontos lesz a réginek, csak emlékeivel bútorozhatta be; olyan üres kézzel botlott át harminchárom éves korában a határon, mint amilyenel anyja ejtette a világra. Ennyivel könnyebb is volt s mert tapasztalatai nem hagytak rajta véres nyomot, életismerete olyan tünde volt, mint egy gyermeké, bánata nem telt be a múlttal, reménye nem az egész világ jövőjével s még semmiféle boldogság sem terhelte, az érintetlen, havas, csífrarejtő síkság volt a legillőbb háttér lassan távozó alakjához.“ — Rózsáné fiának, Péternek, az öntudatos proletárgyerekek sorsa összefonódik Parcen-Nagy Lőrinc sorsával. Bájos kis lénve belopózik a szívekbe, akármilyen rideg józan-ságra nevelték is a körülmények. Kisöccsét így oktatja: „Semmi szükség arra, hogy az ember akárkit szeressen! — Az embernek éppúgy takarékoskodnia kell a szeretetével, mint a munkaerejével. — Nem arról van szó, hogy érdemes-e valakit szeretni, hanem hogy szükséges-e! Nem tudom elmagyarázni, hogy mikor szükséges és mikor nem, de nálunk, proliknál azt az ember érzése rögtön megmondja. Hogy a polgárságnál hogy van, azt nem tudom. Lehet, hogy ők megengedhetik maguknak, hogy mindenkit szeressenek.“ Rajong börtönben ülő apját, „Az öreg kitalált valamit, ami jobb, mint enni. Azt, hogy végrehajtsa akaratát. Elhatározta, hogy felszabadítja a prolikat. — Én megfogadtam, hogy olyan leszek, mint az öreg, mert különben nem érdemes élni.“

— Parcen-Nagy Lőrinc, a szürke polgár észrevétel nélkül húzódik meg az emberek között, „mint a kötőszó a mondat szerkezetében”. Az utcán gyakran megzöllitották idegenek, mert ismerősüknek vélték. Ezt a szabályos, de gyökértelen és bizonytalan polgári létet felforgatja a Vidovics által elkövetett gyilkosság. Elviselhetetlen magányában megismerkedik a kis Péterrel, aki ettől kezdve életének értelmét ad. Magához veszi; Rózsáné is börtönbe kerül. Lőrinc akaratlanul is kapcsolatba jut a mozgalommal, sőt a szerelemmel is, élete nagy szenvedélyével ezen az úton ismerkedik meg. Sok néma, belső küzdelem érleli meg új életformáját. Szakít a polgári környezettel; Rózsáék házába költözik. A proletár lakók bizalmatlanok vele szemben, egyszer meg akarják verni s Péter ösztönösen elébe ugrik; a Lőrincnek szánt késszúrás halálosan éri a gyereket.

Déry műve a második világháborút megelőző végzetes évek páratlan erejű és gazdagságú ábrázolása, a magyar társadalmi regény fejlődésének irányjelző állomása. A kitűnő korkép bemutatja a szembenálló társadalmi erőket; megismerteti a mozgalom küzdelmes kibontakozásával. Méltó módon fejezi ki azt a modern hősiességet, amely semmivel sem marad el az előbbi korok önfeláldozási formái mögött. A legnagyobb erkölcsi energiák — a marxizmus energiái — mítikus erővel ruházzák fel az egyszerű hősöket. Déry a hangváltás nagy művésze. Stíliromantikából és stílrealizmusból összeszővődő írásmódjáról fogalmat alkothattunk a szövegbe iktatott idézetek alapján. A polgárságot dús, dekadens finomságú eszközökkel leleplezi, a munkásságot egyszerű, kemény, monumentális eszközökkel eszményíti anélkül, hogy bármikor is hamissá válnék a hang, lélektani hitelüket, művészi igazságukat vesztenék az alakok.

„A befejezetlen mondat” szociálpedagógiai jelentősége mellett a befejezetlen, elsuhanó élet gazdag hangszerelésű szimfóniája.

‘ SZÓLÁSOK NAGY KÜLTŐINK MŰVEIBEN

Írta: Beke Ödön.

Osak sast nemzenek a sasok. S nem szül gyáva nyulat Núbia párdcu, írta Berzsenyi 1797-ben A felkölt nemességhez c. odájában. Erdélyi az első részt ebben az alakban közli: Sasnak sas a fia (6722). Ugyanezt mondja: Farkasnak farkas a fia (2581). Farkasnak soha sem lesz bárány fia (uo.). Ellenkezője Wagner Phraseo.ogiájában (1750): A sas-keselyű holló-fiat nemzett: filius a paternis moribus degeneravit (Nyr 22:560).

Úgy maradt, mint a szedett fa Vörösmarty özvegy anyja, mikor Gyermekai szétfutottak Napkeletnek, napnyugotnak (A szegény asszony könyve). A népnyelvben ilyen változatai vannak: *Úgy maradt, mint a megszédelt szőlő* (Hegyalja Nyr 5:324). *Úgy maradt a lelkem, mint a megszédett szőlő v. mint az ujom, Úgy néz ki (!), mint a megszédett szőlő. Úgy néz ki, mint szüret után a kunyhó* (a följegyző szerint a. m. ágról szakadt, rongyos: Zemplén m. Tállya Nyr 6:129). *Úgy maradt, mint a szemén-szedett szőlleő: vagyontalanul maradt (Mátraalja Felső-Borod Nyr 38:332). Pusztá, mint a szedett szőlő* (Kovács Pál 176). *Úgy hagyták, mint a szedett főkét.* (uo. 179). *Szomorú, mint a meg szedett szőlő. Szomorú, mint a meg szedett szőlőben az el hagyattatott kunyhó* (Dugonics 2:299). *Bús, mint a szüret után a szőlő* (1:214).

Az imádság tartja. Erdélyi szerint legelőbb rossz építésű templomra mondták, aztán egyéb házakra, most emberekre is, kik gyöngék, erőtlének. Mivel emberre átvitték, most már épültre is mondják visszahatólag: *Csak az imádság tartja benne a lelket* (Erdélyi 3836). Zilah vidékén szóról szóra így mondják: *Csak az imáccság tartja benne a lelkét*: a beteges, vézna emberben (Nyr 28:375). A szegény asszony könyvében is: Mert hiszen ha már az ember Szépszerint jólakni sem mer, Már ha szűken él kenyérrel, Eljen isten igéjével, Így legalább árva lelkünk! *Az imádság tartja bennünk*. Megvan már Dugonicsnál: *Csak a' mindennapi imádság tartja* (2:276). A népnyelvben: *Csak az imáccság tartja*: el akar szakadni (Bakonyalja NyF 34:119); igen gyöngé, kevés hija, hogy össze nem dül, el nem szakad, pl. épület, elnyúlt kötél stb. (Szamoshat Csűry; Kisbúnhalas Nyr 14:516). Aszt is csak má a zimádság tartja: végét járja (Nagykörös NyF 57:31). Egyéb változatok: *Csak a miatyánk tartja* (Hódmezővásárhely Nyr 2:420). *Csak az ige tarcsa*: majd leszakad vmi, olyan gyöngén áll (Háromszék m. Nagybacon 47:190). *Ojan vékon, hogy csak az ige tarcsa* (hol? Nyr 14:567).

Hej Láboda, Láboda! Lábod ide, nem oda. Vörösmarty Láboda kedve c. költeményében a részeg Láboda után kiabálják. Erdélyi szerint „alkalmasint ily nevű embertől; megborosodottra mondják, kinek keskeny a legszélesebb utca is” (4852).

Hűlt helyét leli. Petőfi panasolja A puszta télen c. költeményében, hogy az ősz milyen gondatlan rossz gazda: Amit a kikelet És a nyár gyűjtöget, Ez nagy könnyelműen mind elfecérelti. A sok kincsnek a tél csak *hűlt helyét leli*. Megvan Erdélyi közmondásgyűjteményében: *Csak hűlt helyét lelték* (3584). A népnyelvben a következő változatokban használatos: Mikor odaérttem, már a *hűlt hejét se találtom* (Maros-Torda m. Nyr 25:574). A többi *parásznak hűlt helét talált*₁ (Baranya m. Hosszúhetény Berze Nagy 2:285). Azoknak akkorra má *hűlt helik vót* (uo. 369). Mire pirkadni kezdett, a sok pénzgarmadának is csak *hűlt helye maradt* (Zala m. Nyirád MNGy 8:436). Dugonicsnál: *Még helye se hűlt meg* (1:176). Fordította: *Meg se melegedett helye* (uo.). A népnyelvben: *Még a hele mög se melegedett*, már tovább mönt (Baranya m. Kákics Berze 2:228). *Még a hejje se melegedett meg*: nem ült sokáig (Szamoshat Csűry). *Nem melekszik meg annak a hejje*: hamarosan ellopják (uo.). Egyéb változatok: *Hideg nyomát tanúta* (Mátra vid. MTsz. Nyr 69:9). *Meleg nyomát üzik* (Dugonics 2:207). *Meleg nyomát üzte, fel is találta* (2:272). *Meleg nyomban utól érte* (Zarka Máximái 1807, Nyr 25:282). *Poros nyomát sem érték, úgy elszaladott* (Künszentmárton MTsz). *Porában se kapták* (Kovács Pál 1794. 193). Pótlás: Az aranyvesszővel megütötte háromszor-háromszor mind a négy sarkát: *egyszeribe hűlt helye lett kertnek, pótának, mindennek* (Csongrád m. MNGy. 2:453).

Sohonnai bitang ember. A Nemzeti dalban mondja Petőfi: *Sohonnai bitang ember*, Ki most, ha kell, halni nem mer, Kinek drágább rongy lelke, mint a haza becsülete. A kifejezés nem Petőfi alkotása, már PP szótározta: *Sohonnai bitang ember*: Terrae filius, Obscurus homo (1708). Megvan már Kis Viczay Péter Adagiáiban is: Terrae filius, *Sohonnai* (alávaló paraszt) ember (1713. 599). Kovács Pálnál: *Sohonnai, bitang ember, világ únta* (1794. 140). Hasonló értelmű szóként szerepel Szathmár-Némethi Mihály Halotti Centuriájában (1683): Ha befogadgyák is a bujdosókat, azokat bosszúsággal s illetlen szóval illetik, mondván: *sohonnai, bitang, viz hozta* (NySz). A *sohonnai* előfordul már Matkó Bányászcsáká-nyában (1668) és Mikolai Hegedűs János Biblia Tanui c., 1648-ban megjelent művében: *Lézzegő schonnaik*. A NySz *sohuni* változatot is idéz:

Szemire hányták, hogy olly semmi, *sohuni* oláh embernek annyi hűtöt, jószágot adott. A *sohonnaira* legrégibb adatunk 1598-ból való személynév: Rufenus *Sohonaj* (Ok!Sz). Ezt az alakot a népnyelv is használja, a MTsz a Székelyföldről és a Palócságból közli. Képzőtlen alakra is van adatunk: Ki egyszer rossz, lesz végig *sohonna* (Gvadányi NySz). A népnyelvben is: *Sehona* bácsi (Somogy m. Mesztegnye, adomai személynév, Nyr 10:86). *Séhonnábu gyütt* (Cegléd), *sohonnyától jött* (Székelyföld), *akiről nem tudni, honnan jött és mi volt!* (MTsz).

A NySz és Simonyi Budenz-A'bum 70 a *sehonnait* a *sehonnan* névmási határozóból származtatja, de Rubinyi rámutatott, hogy az összetétel tagjai: *se + honna*, azaz *honja* (Nyr 36:134). Ugyanígy magyarázta már Szirmay Antal Hungaria in parabola e. művében (2. kiad. 1807): *Hon* apud Hungaros designat patriam, vnde *otthon*, *itthon* domi. *Sohonai* sine patria (6.; vö. *Jött, ment ember, sem Országá, sem hazája. Holló hozta, víz hozta*, uo. 128).

Szeget szeggel. Petőfi híres versének címe ebben az alakban csak Erdélyi közmondásgyűjteményében fordul elő (1851, 7046). CzF szerint a. m. contraria contrariis, Dugonicsnál bővebb alakja van: *Szeget szeggel kell ki verni* (2:191), így már Kis Viczaynál: *Clavum clavo pellere. A' szeget szeggel (az erőt erővel) verni (hátra) ki* (78). *Contraria contrariis curantur. A' szeget szeggel szokták ki verni* (83). *Duro nodo durus cuneus quaerendus. A' szeget szeggel kell ki verni* (134). *Vim (injustam) vi repelere licet. Az erőt erővel, és a' szeget szeggel szabad ki vernie* (530). Kovács Pálnál: *A' szeget szeggel, erőt erővel szabad ki verni* (143). *Szeget szeggel szokták ki ütni. Clavum clavo* (48). Egy 1781-ben megjelent Magyar Grammaticában: *A' szeget szeggel szokták kiverni*. Baróti Szabónál: *A' szeget szeggel verik, ütik ki. Legrégibb alakja Decsinél* (1598): *Szeget szeggel ütni: clavum clavo pellere*. A NySz más régi írókból idézi: *Szeghet szeggel kell ütni* (Balásfi 1616). Az igaz tanítóknak ravaszoknak is kell lenniük, hogy a tromfot tromffal, a szeghet szeggel helyesen tudhassák ütni (Miskolczi 1702). A magyarázatot megadja Dugonics következő helye: *Nehéz a' fa szeggel vas szeget ki verni* (2:109). Változata: *Egyik szög kitolja a másikat (hol? Nyr 13:43)*. A szólást már Tolnai Nyr 31:67 megmagyarázta.

Ő sem jobb a Deákné vásznánál (Erdélyi 1697). A népnyelvben: *Ű se jobb a Dejákné vásznánál: ő se különb a többinél* (Szamoshat Csúry). *Na, es se jobb a Diákné vásznánál: rossz* (Beregzsász Törös 39). *Tű se vagy jobb a díjákné vászná (!)* (Nagykanizsa NyF 48:54). Petőfi a Szeget szeggel c. versében használja: *A deákné vásznánál Ő se jobb*. Megvan már Decsinél: *Te sem vagy job az Deákné vásznánál* (NySz, vö. Kis Viczay 137, Kovács Pál 110, Szirmay 132). Molnár Albertnél: *Még sem volt job az Deákné vásznánál. Czeglédinél: Nem job az Deákné vásznánál* (vö. Kis Viczay 431). Széchényi György egyik levelében: *Lát-szatott ugyan az tőzi hegyen, hogy jó érett az szőlő, de h' t'erre az sem jobb az deákné vásznánál s szintén olyan savanyú, mint az guba hegyes gógánfai* (1713, 441). Dugonicsnál: *Kevés jobb a' Deákné vásznánál* (1:170).

Más szemében meglátja a szálkát, s magáéban nem látja a gerendát (CzF). Kovács Pálnál: *Más szemében meg-látja a' szálkát, de a' magáéban nem látja a' gerendát* (73). Erdélyinél: *Meglátja más szemében a szálkát, magáéban nem a gerendát* (5319). Más szemében meglátja a szálkát, magáéban nem a gerendát (3063). Más szemében szálkát, magáéban nem érzi a szelemen gerendát (5319). Dugonicsnál: *Maga szemébe a' gerendát nem, máséba a' szálkát meg láttya* (1:173). Petőfi a Szeget szeg-

gel-ben így használta föl ezt a régi közmondást: Más szemében ő a szálkát; meglesi S az övében a gerendát; Fedeli. A népnyelvből is: Más szembe megláttya a szálkát, a magájába nem láttya meg a gerendát; másban felfedezi a kicsiny hibát, magáéban a nagyot sem (Szatmár m. Egri MNy 36:247). Már Dicsinél: Az szálkát más ember szemében meg látod, az gerendát pedig az magadéban nem látod (NySz). Kis Viczaynál: Stultitiae proprium est aliorum vitia cernere oblivisci suorum. Bolondság más szemében a' szálkát nézni 's nehéz gerendát magájában nem látni (492). Faludinál: Jól példázot urunk, a szálkát megláttyuk másokban, magunkban a temérdek gerendát-sem. Nem kell minden szálkából gerendát csinálni. A leg apróbb fogyatkozásokat temérdek nagyra szabják nyelvekkel, szálkából gerendát csinálnak (NySz; vö. Kovács Pál 229, Erdélyi 3062). Régi íróknál: Mások szemében hán'orgattyák a' szálkát, a' magokéban nem láttyák a' nagy gerendát (Pósházi 1669 Nyr 5:459). Nagy méltatlan mást vádol tsalárdsággal, azonban(n) nem láttya szemébe(n) a' nagy gerendát (ua. Nyr 6:404). Sőt inkább a' magad szemében emelgesd e' nagy gerendát (Czegledi 1663, Nyr 6:165). Tiltó formában: Más szemében a' szálkát ne keresd; ha magadéban a' gerendát nem látod (Dugonics 2:144). A közmondás bibliai eredetű: Miért nézed pedig a' szálkát a' te atyádfia szemében, a' gerendát pedig, mely a' te szemedben vagyon, nem veszed eszedbe? (Máté VII. 3. Csúry MNy 36:247).¹

Ebcsont beforr, mondja Petőfi a Kutyák dalában. Így van Erdélyinél is (2027). A népnyelvből: Ebcsont hamar beforr (Hajdúszovát Nyr 36:285). Ebcsont beforrad (Szatmár, Szabo'cs, Ugocsa m. Nyr 9:135). Ebcsont befórug (Szatmár m. Nyr 7:130, Szamoshat Csúry, Zilah vid. Nyr 28:332). Dugonicsnál: Eb csont (hamar) össze forr (1:49, 177). Eb csont hamar bé heged (1:49). Kovács Pálnál: Eb tsont be heged (81).

Füstbe ment terv. Petőfi ismert költeményének címe. Erdélyinél: Füstbe megy: sammivé lesz terv, munka, fáradság (2950 b). Már PP szótározta (1708): Antiochi ista corruptus universa: An'iokusnak ezek a' feltött szándéki mind füstbe mennek. Csereinéél is: Füstbe méne minden szándéka (NySz).

Megölte valaki magát. Az hozta ezt a rút időt. Fúj a szél, táncol a tányér A borbelyműhelyek előtt, írta Petőfi a Téli világban. Néphiten alapuló szólásból. Vö. Felakasztotta magát valaki: akkor mondják, ha nagy szél támad hirtelen (Erdélyi 104). Szél kerekedik, alig ha nem akasztottak (Dugonics 2:319).

¹ Petőfi némelyik költeményének oszráját láthatjuk az egyik-másik szólásban: pl. *Farkas ha koplat-is nem tserelne még-is az kalmárok ebével* (Kis Viczay 273). *Farkas, ha koplat sem cserél a kalmár ebével*: mivelhogy szabad, ha éhezik is; innen farkasszabadság: éhező szabadság (Erdélyi 2562). *Bár koplat a' farkas, még se cserélne Kalmárnak ebével* (Dugonics 1:54). Vö. A kutyák és a farkasok c. kettős költeménnyel.

A Pató Pál úrra emlékeztet viszont a következő közmondás: *Pallag Péter meg Faré Pál dögözze a földjét*: mivelletlenül hever (Nagykútság Nyr. 3:387). Változata: *Pallag Péter kapátja, Múhar Maris gyomlálja*: műveletlen szőlő (Zemplén m. Tállya Nyr 6:129). *Múhart vet* (Erdélyi 5607 Dugonics után).

Arany: A fülemile c. költeményének személyei, Péter és Pál, ellenfelek. Úgy látszik es is hagyomány, mint a következő közmondások mutatják: *Ha Péter nem, hát Pál* (Margalits). *Ha Péter nem akarja, akarja Pál* (Káldi Nyr 9:410).

A Toldiban Miklós a farkaskaland után így elmélkedik: Mert hiszen, ha példát farkasoktól vésszen... Nem bánt senkit aztán, ha csillapul éhe: Akkor is barmoknak tizedelve nyáját, *Megkímél mindég a maga fajtáját*. A motívumnak a következő közmondás szolgált alapul: *Farkas nem eszi meg a maga fiát* (Szabolcs m. Újfehértó MNy 34:59). *A farkas nem eszi meg a maga fiát*: bármily vérgőz, nem bántja a maga fajtáját (Szamoshat Csúry). *Nem eszi meg a' farkas a' maga fiát* (Kis Viczay 282). *Nem eszi meg a farkas a fiát*: az egyenlő rangúak sok bánt elnéznek egymásnak (Zilah vid. Nyr 28:332). *Farkas nem eszi meg a fiát* (Birisacs) *Farkas nem eszi meg a köjhít* (Maros-Torda m. Nyr 25:574). *A' farkasok meg nem eszi egymást* (Dugonics 1:298).

Ingét is od'adja (Erdélyi 3857). A népdal is azt mondja: De ha vele bänni tudnak, az **ingét is od'adja**. Tehát mindenét; még utolsó ruhadarabját is. Más kifejezésben is; így Petőfi híres költeményében, a **Fa u végén kúrta kocsmában is**: Húzd rá, cigány, csak azért is, **Ha mindgyár, az ingemért is**. Egy régi levélben is: **Az ingemet is reá szánom, által esem rajta, s nem engedem tovább magamat orromnál fogva hordoztatni** (1713, Széchényi György lev. 385).

Szegényt az ág is húzza (Erdélyi 7065, Dugonics 2:251). A **szegény embert még az ág is húzza** (Szolnok m. Pusztacség Nyr 30:492). Arany-nál: **Ág is húzza a szegényt** (Arkádiáféle). Bővebb alakban: **Szegént az ág is húzza**, az eb is megugatja; nehéz a szegény ember sorsa (Szamosháti Csűry). **Szegény embert még az ág is jobban húzza** (Zala m. 31:349). **A szegényt az ág is húzza; a szegénynek még a tsuprából is kiforr** (Baróti Szabó NySz). **Szégín embörnek szégín a sorsa, mét aszat még a zág és húzza** (Zala m. Dobronak Nyr 2:323). — Egyéb változatai: **Az árvát az ág is húzza** (Szatmár, Szabolcs, Ugocsa m. Nyr 9:134). **A szegény árvát az ág is húzza** (Kovács Pál 120). **Az árvát még a szél is jobban fújja** (Zala m. Nyr 31:349). **A szegény emberbe az ág is megakad** (Szolnok m. Pusztacség Nyr 30:492). **Szegény embert az eb is marja** (Ballagi). **Szegényt a légy is jobban csípi** (Erdélyi 7086).

Vak tyúk is talál néha buzaszemet (Erdélyi 8039). **A' vak tyúk is reá akad néha a' szemre** (Kovács Pál 26). **A' vak tyúk is örül, ha magra talál** (Dugonics 2:168). **Néha a' vak Pulyka is meg leli a' magot** (uo. 1:43). Arany Tompához írt levelében: **Vak tyúk is talál néha egy árpát** (1853, 11:290). Erdéyinél még: **Vak tyúk is lel gyöngyöt** (8039). Szamosháton: **Vak tyúk is tanál garast**; a véletlen szerencse nem érdem (Csűry). A legtöbb változatban már csak **vak szerepel**: **Vak is talál garast** (Erdélyi 8181, CzF). **Vak is taná néha garast** (Gyöngyöshalász Nyr 34:50). **A vak is tanál néha garast** (Kiskúntélegyháza Dongó O. 31). **Vak is talá sőtídbe ég garast v. patkuót.** (Bakonyalja NyF 34:117). **Vak is talált olykor patkót** (Erdélyi 8181). **A' vak is talál(t) olykor egy patkót** (Kis Viczay 249, 306). **A' vak-is talá! néha egy patkót** (Kovács Pál 26). **Néha a' vak is patkóra talál** (Dugonics 1:41). **A vak is lel íletibe egy patkót**; a véletlen közbejöttével a kegygyűbb is művehet nagy dolgot (Zilah vid. Nyr 28:331). **A vak is leit egy patkót, örül neki, hogy vas vót** (Érmellek Nyr 3:334). **Vak koldus is örül, ha patkóra talál** (Dugonics 2:168).

Éhes disznó makkal álmodik (Erdélyi 1779). Kovács Pálnál: **Éhes (!) disznó makkal álmod** (57). Szamosháton: **Éhezs (v. sován) disznó makkal álmodik**; mindenki arról ábrándozik, amit el szeretne érni (Csűry). Zemplén m. Tállyán: **Éhes (ösztvér v. sovány) disznó makkal á'modik** (Nyr 6:130). Dugonicsnál: **Az ösztvör disznó makkal álmodozik** (1:167). Arany A kincskeresők c. elbeszéléstördekében így használja föl: **Mint makkal az Éhes malac Szeretsz legalább álmodni róla** (9:499). Kis Viczaynál jelző nélkül: **A disznó-is makkal álmodozik** (499). Bővebb alakban: **Éhes disznó makkal álmodik, de ha fölébred, tökkel is megelégszik** (Háromszék m. Nyr 4:144).

Csikorog a kerék, megitta a kocsis a háj árát. Arany János A szegény jobbágy c., 1847-ben írt költeményében megható képet rajzol a szegény jobbágy sorsáról. Nem elég, hogy súlyos robotmunkát kell saját nyomorult állataival végezni a megyének és a földesúrnak, még az uraság kocsi is kigúnyolja: **Földi, a kerékagy siratja a háját. Kér volt annak árát a csapszéken hagyni**, Szegény tengelyedet siralomnak adni. **A költő megmondja, hova lett a háj**: az urak az övével kengették a

saját hintóíllkat, azért nem jutott a szegény parasztára. Ezt a motívumot Arany az idézett közmondásból vette, amely már Molnár Albert magyar-latín szótárában megvan: *Czikorog a kerék, megitta az kocsis az háj árrát: Rota plaustrī ma ē uncta stridet* (vö. Kis Viczay 461, Kovács Pál 38). Czeglédinél: *Mikor a szekér tsikorog, meg-itta akkor a kocsis annak az árát* (NySz). Dugonicsnál: *Ha csikorog a' kerék, kocsis itta meg a' háj árrát* (1:75). Szamosháton már csak rövidítve mondják: *Megitta a kocsis a háj árát*; nyikorog a szekérkerék (Csűry). Erdélyinél is: *Megitta kocsis a háj árát* (4526). Az Alföldön: *Mögött a háj árát* (Nyr 5:123, Bakonyalja NyF 34:125). *Kiri a háját* (Szabolcs m. Földes Nyr 2:419). Így is mondják: *Megette a kulya a háját* (Erdélyi 3498).

Bereczki Imre följegyzése szerint a szilágymegyei Bogdándon régen a disznóhajat kivették és feltették a füstre, összevarrták és beletették egy kasornyába, s használták szekérkenni (A háj, Kürti Bálint meséje, Néptudományi Intézet). A hájnak szekérkenőcsül való használata nagyon régi, már MA szótárában az 'arvina' jelentéssel kívül 'axunguia' értelmezése is van. A latin-magyar részben Axunguia: *Ó háj, Szekérkenő, PP-nál: Szekérkenő, Zsir.* A régebbi szójegyzékekben és szótárakban, mint a Schlágli Szójegyzékben, Gyöngyösi Szótártöredékben, Szikszai Fabriciusban, Calepinusban csak a mai 'arvina' jelentése van meg. A háj 'szekérkenőcs' jelentése más közmondásokban is fennmaradt: *Megy a szekér, csak hájozd* (Faludi NySz). *Megy a szekér, ha hájazod* (Erdélyi 7106). *Magától is megyen a' szekér, csak hájas legyen a' kerék* (Dugonics 1:283). *Magától is megy a' szekér, csak hájazd* (2:156). *Sok háj kívántatik a' száraz tengelyre* (2:235). *Hájas szekér, hosszú út* (Erdélyi 7105).

Egy gyékényen árulnak (Erdélyi 3207, Baranya m. Kisherend Berze 3:42). *Egy gyékényenn árullunk*: egy hajóban evezünk (Szamosháti Csűry). Arany Fülemiléjében: Könnyű nekik ott szerényen *Megárujni egy gyékényen*. Már MA-nél: *Egy gyékényen áru'ni*: Iisdem venci cepis. Szirmaynál: *Egy gyékényen árulunk* (134). Káldinál: *Nem áru'hatott ennek az attya egy gyékényen az én atyámmal* (Nyr 9:415). Margalitsnál: *Nem árulok meg veled egy gyékényen*. Hajduszovát: *Eláru'hatnak egy gyikényen*: egyformák (Nyr 25:428). Szegeden: *Nem árulok veled egy ponyván*: nem akarok veled egy dologba avatkozni (Nyr 1:227). A szólás a földön árulók életéből való (Tolnai Nyr 31:504, Kertész: Szókásmondások 174).

Rossz szomszédság: török átok, mondja Arany ugyancsak A fülemilében. Megvan már Szirmaynál: *Rossz szomszédság, török átka*. Altlában azt hiszik, hogy a hódoltság idejére vonatkozik, mikor a török szomszédság a magyarság átka volt. Pedig a szólás azt jelenti, hogy a török, ha valakit meg akar átkozni, azt kívánja, hogy rossz szomszédja legyen neki. Világosan megmondja a Kovács Pál gyűjteményében előforduló változat: *Kit a' Török meg-akar átkozni, rossz Szomszédokkal kíván neki* (96). Dugonicsnál is: *Hamar fejére tölt a' török átok*, s ezt a jegyzetét fűzi hozzá: Midőn 1686-dikban a' Törökök Magyar országnak nagy részéből ki üzetettek: mongyák; hogy ezt az átkot mondohták légyen ellenünk: verjen meg benneteket az Isten rosszabb szomszédokkal, mint a' micsodások mi voltunk (2:286). Erdélyinél: *Fejére telt a török átka* (7913). *Verjen meg a török átka* (7915). *Török átka ember* (7914). Ugyanezt mondják a következő közmondások is: *Rossz dolog a rossz szomszéd* (Kis Viczay, Kovács Pál 124, Dugonics 2:212, Erdélyi 7427). *Kinek rossz a szomszédja, annak sok a gondja* (Ballagi). *Jaj annak, kinek Török, 's Zsidó szomszédja*. *Mert ezek ellenségek szoktak lenni* (Kovács 15). *Nincs há-*

rom nagyobb csapás, mint a csepegős ház, rossz szomszéd, rossz feleség (Debrecen NyF 26:39). Hogy a keleti népek mennyire értékelték a jó szomszédot, arról tanuskodik ez a votják közmondás: *Akár rossz vagy, akár jó, akár gazdag, akár szegény, szomszéd nélkül nem élhetsz.* Szép mese is bizonyítja ezt az igazságot (Wichmann: *Wotjakische Sprachproben* 2:81).

Bíró búsít. Arány Fülemiléjében fordul elő szintén: Pál azonban bosszút forral, És ahogy van, véres orral Mégy panasza, bírót búsít, S melyet a vérszeny tanusít, A bántalmat előadja. A kifejezést közölték 1824-ből Gyöngyös város levéltárából: *Hogy én... felvettem... 30 rénas forintot Szent Pál napján oly móddal, hogy minden hába nélkül és Bíró Busítás Nélkül éleget fogok tenni a mikor fogják valni (!) mind interestivel együtt az említett... Uramnak (Nyr 9:413). A MTsz is közli a búsít igét, kéressel háborgat jelentéssel Bihar, Szatmár megyéből, s a Székelyföldről: *Azért búsítottam; arra kérném. Búsítottam, édes jó asszonyom, egy markocska lisztét. Engedelmet kérek, egy kevés búsítására jöttem.* (Vö. MNY 1:38.)*

Olyan cifra, majd elrepül (Debrecen Nyr 5:22). *Ojan cifra, májd érepül, mint a pillangó* (Szamoshat Csúry). Arány felhasználta Szőke Panni c. költeményében: *Szőke Panni, henylve ül, Mégis cifra, májd elrepül.* Hatásos ellentét ezzel az utolsó versszak: *Panni nem szól, görnyedve ül, Olyan rongyos, majd elrepül.*

Kevés a vágott dohányja: nem okos (Karcag Nyr 7:275). Arány is írja A tudós macskájában: Nagy lett volna a tudónak Az ő tudománya, De mi haszna, ha kevés volt A vágott dohányja. Változatai: *Nincs elég vágott dohányja:* bolondos, hülye (Szatmár Nyr 7:275). *Nincs vágott dohányja:* ostoba, esztelen (Hódmezővásárhely Nyr 2:188). *Nagy tudós a tudománya, de nincsen vágott dohányja:* van esze, de nincs szerencséje (hol? Nyr 13:90). A szólás őse egy 1672-ből való labanc gúnydal sorai: Szepessy titulussa változik, nagy pipájú, kevés dohányú Pálnak hivatik (Thaly: Adal. 1:41, Tolnai Nyr 27:422).

Kiki legjobban tudja, hol szorít a csizmája (Erdélyi 1475). *Min-denki tuggya, hun szorittya a csizma* (Szentes Nyr 8:370). *Tudom én, hun szorít a csizma:* tudom, hol a bibe (Szamoshat Csúry). *Kiki leg jobban tudgya, hol szorittya bocskora* (Dugonics 2:24). Arány a Pázmán lovagban némileg átalakítja: *Nosza hamar, a bolond! ül le ide, Rikkancs! — Gondolom én, mi a baj, hol töri a bakkancs.*

Busuljon a ló, elég nagy a feje (Erdélyi 5099). Arány A hegedűben idézi: *Ellenben a jó kedvű gazdák — Ők úgy se' gondolnak vele: Busuljon a ló — arra bízzák — Hiszen elég nagy a feje.*

Kinek a foga fáj, tartsa nyelvét rajta, mondja Arány A hamis tanuban. A népnyelv is ismeri: *Kinek a foga fáj, tárcsa rajta nyelvét* (Debrecen NyF 26:37). *Akinek a foga fáj, tárcsa rajta a nyelvét:* igyekezzél magad segíteni magadon, ne másról várj segítséget! (Szamoshat Csúry, Szatmár m. Nyr 10:427, Beregszász Törös 38, Zemplén m. Szűrnyeg 10:524, Debrecen 7:424, 36:284, Hajdúszovát 25:428, 29:189). Erdélyinél: *Kinek foga fáj, tartsa rajta nyelvét* (2797). Dugonicsnál: *Kinek foga fáj, rajta tarttya a' nyelvét* (1:289). Változatai: *Akinek a foga fáj, a nyelvét tartsa rá* (Hmvhely MNY 11:460). A legrégebb adatot a NySz közli a Károlyi-csád levéltárából: *Az kinek az foga fáj, rajta tartja a nyelvét.* Kovács Pál egészen más alakban közli: *A' melly foga fáj az embernek, arra teszi a' nyelvét* (150). (Folytatjuk.)

MUTATVÁNY AZ ARANY-SZÓTÁRBÓL¹

Írta: † Viski Károly

1. a (a'): mutató nm.: *nem akármilyen lány a!* 2:257; *a tájon* 4:421; *nem a, hisz isten!* 7:153; *ki a'?* 8:41; *amit ő ver, más a' 9:20; gyanúsítása...* (a' van) 9:416; 1:311, 2:362, 4:425, 7:216, 366, 8:323. Vö. e (e'), 2. a

2. a: „árgymutató szócska“ Ar. 5:425. *Ahol mén -a!* 5:425; *felállott, hogy fűgét kaphasson a!* 8:432.

a, b: ab: a 'silabizáló olvasás módja' 3:461.

abajdoc: keverék, tisztátalan; a. nyelv 10:177.

abajgat, fel-a.: felzavar, -kavar, nyugtalanít; *felabajgatta Etele a népet* 3:41.

abárol: főz (vízben húsfélét); *abárolt: elcsépeelt; beszéde se a' már unt'g abárolt tárgyra vonula* 4:32.

abárló: hosszú nyelvű, vasból való villa két hosszú ággal; *abárló kezében* 4:353, 7:274.

abéce-betű: írott formájú (kurzív) betű; a tiszántúli vidék díszírása; vésik is, pl. fejfára, tilalomfa táblájára, 2:533. Vö. *dagadt láb-száru betű*.

¹1910-ben jelent meg Rubinyi Mózes: „Mikszáth Káimán stílusa és nyelve“ című műve, melynek nagyobbik része egy Mikszáth-Szótár. Ez a mű irodalmunkban először közli egy nagy író szókincsét a tudományos szempontból legelfogadhatóbb forma, a szótár formájában. A mű nagy hatást tett, főleg a forradalmi újítások iránt legérzékenyebb kezdő búvárok körében. Petőfitől Móricz Zsigmondig egész sor egyéni nyelvi tanulmány jelent meg (vö. Rubinyi: Tanulmányok az egyéni nyelv köréből. Nyr. 42:411). Most ebben az irányban érdekes meglepetés ért bennünket. Kiderült, hogy Viski Károly, a kitűnő etnografus, megértvén az eszmében rejlő nagy tudományos értéket, megalkotta Aranyról azt az egyéni nyelvi gyűjteményt, melyet már Lehr Alberttől vártunk, de hiába vártuk. Viski Károly hagyatékában egy teljesen kész Arany-Szótár maradt ránk s addig is, míg a szótár teljes egészében megjelenik, mutatványul közüljük belőle a fenti részt.

B. Ö.

ablak; *ablakot ragasszon* 4:357; *a fején vágni egy ablakot* 4:213; *kinyitogatta szeme ablakot* 3:409; *nem teszi ablakba* 2:361.

ablakfia: vályuban tolható ablak-ráma: *félre tolja a k s ab akfiát* 4:228; *kinyitá ablaka fiókját* 4:246.

ablakkarika: ablaküveg; *ablak karikáját halkán kopogtatja* 4:246.

ablak-ólma: Egyszerű a Zudár sejt's ablak-ólma 2:326.

ablak-szugoly: ablak-szugolyban 4:312.

ablaktábla: fatábla az ablak külsején 4:285.

ábrázat: arc 2:53, 62; 8:450; *ábrázata elhült* 3:268.

abroncs: a szekér födelének félkörű ívekből készült váza, melyre a gyékényt borítják; *gyékényes, abroncsos alföldi szekér* 1:406.

acél: csilholó. tűzgerjesztő acél-darab; *acél és kova* 12:18.

acsa: szitakötő 10:377, 380, *dobos-acsa, király-acsa, paraszt-acsa* 377.

acsarkodik: mérgeledik, toporzékol, fenekeedik; *mit acsarkodik?* 7:582, 4:300; *acsarkodás* 4:275.

ácsol: bárdol, farag 3:163.

ácsorog: állodogálva barmészködik, vár; *ténfereg* 2:90, 8:144, 347.

ácsorgás 11:153.

ád 1:138, 254, 362, 382, 384, 439, stb.; *ád az isten* 1:385, 9:316; *jó az Isten, jót ad* 2:111; *jól adád* 8:60; *urát is adhatom* (szavamnak) 2:600; *nem adhatóját valakinek adja* 3:155; *adjon Isten, ami nincs* 1:202—5.

béad: följelemt 3:152.

felad (vacsorát) 7:506; a. m. föl-jelent: *jöttem feladni tettemet* 2:109, 351, 7:25, 31, 289; 8:230; 319.

kiad: 1. odaigér; *már kiadták a lányt* 4:260; — 2. elárul; *hogy magán kiadjon* (a. m. elárulja magát), *rajtam kiadsz* (a. m. elárulsz) 9:337; — *telik belőle, jut rá; ha az idő kiadja* 9:LJ; *sem az idő és hely mostan ki nem adja* 2:319.

megad: ad érte; két drachmát megadsz? 8:21; azt az egyet meg kell adni 1:273.

túl ad (rajta): túl kellett adnom az árván 4:36.

addsa 2:102, 262, 3:82; **addsi** 6:396, 7:13, 441, 8:44.

ádámsutka: a nyaknak a gégeő által kidomborított része 2:206, 4:8.

addig van: vége 6:303, 10:132;

addig lett minden tudás 3:412; **nem addig van az!** 11:342, 413, 2:128.

addig-addig: addig, olyan sokáig 4:287, 7:293; **addig-addig nézi** 2:143.

adó-beszedni 7:73; **adaját** 2:156.

adós lett mind fülig 3:453.

adta: adta bestiaja 9:354; az adtát 10:85; **adtá füstje!** 8:137; **ebadta** 7:208; **ebatták** 4:126; **jorgó-zom-atta** 7:216; **isten-adta:** szegény, szerencsétlen, nyomorult; **szánom az istenadtát** 6:100; **minden isten-adta pénteken** 4:365; **egy-egy isten-adta zsidó** 9:346; **istenadták** 8:395, 1:16, 121, 392, stb.; **eszemadta:** kedves 7:527; **lelkemadta:** kedves, lel. kem 10:213, 12:53; **mennydörgőm adtát** 9:346; **juj, múmus-adta!** 7:48; **uradta:** szegény, árva 2:86; **az úradta holt szegénye** 3:402.

adtáz: szitkozódik, káromkodik; **cifrán adtázva** 4:7.

ág: Ág is húzza a szegényt 1:232; **Beszédök folyama ágra szakadt** 2:199; **esze ágában sincs** 4:163, 245; **ágastul-tövestül** 2:385; **Mint egy büszke folyam ága-bogát vonja** 2:320; **ágbogas** 4:449; **ághegyről szakadott** 4:30; **ág-moccanás** 9:278; **ág-mozzanás** 4:377; **ágrokon** 8:366. **ágas:** épületféle tartó oszlopa; **a szín ágasa** 2:79; **termet, ágast, folyosókat** 9:228; 3:457.

ágasfa: többágú v. fogú faszedőp a pítvar előtt, ágaira borítják a mosott fazekakat száradás végett; **ágasfáról leverék a várnagyné köcsögét** 4:138.

ágazik, mint küllő 3:158.

ágcsa 4:107.

agát: gyűrű agátja 4:440.

agatódzik: kötekedik; **nem ... igaz ítéletnek, hanem egy vén poéta aggalódzásának** 12:151.

agy: agyába' mit, mi nem főze 3:397; **agyán bor göze van** 3:288; **agyára szökönt vére** 4:37; **agyba-főbe** 4:208, 7:287, 8:68; **a kerék az agyáig lejár** 4:182.

agyafúrt 2:462.

megagya!: megver; **megagyallak** 8:437.

agyonnéz: megbámul, szemét le nem veszi róla, bántóan bámulja; **száz szem nézi agyon** 2:437; **agyon tapossák** 4:171.

ágy: forrásnak **ágya** 2:29; **hol vetnek vajjon ágyat, hol hál?** 9:292; **Ittak egy pohárból s háltanak egy ágyban** 2:581; **S megveté Piroska a drágaszép ágyat...** Cifrárt, mennyezetest, négy oszlopon állót, Kétfelét hajtván a selyem szunyoghálót 2:135; **menyegzős ágy** 3:263; **ágyat nyomja lázban** 7:220.

ágyláb: nemcsak az ágy lába, hanem az ágy alsó, lábtól való része is 4:191.

ágynyiladék: nyílás az ágy szerkezeti részei között 4:428.

agyar: fog; **agyara lóg** 3:97; **agyarán bagó van:** pipa 3:416; **Mért feni agyarát jó atyjafára?** 2:45.

agyarkodik 2:77, 10:90; **1. acsar-kodik**

agyarog ua. 3:313, 6:420.

ágyu: öreg ágyu 4:201; **az ágyuknak a füle sem mozdul** 4:186. **ah** 3:431; **áh** 2:253 indulatszó.

aha! 6:208; **ahá!** 1:422, 4:237, 6:179, 279; **áhá!** 4:237; **ahaj!** 8:392; **indulatszó.**

ahít, áhít: vágyik, kíván, óvástrogja 2:230, 612, 3:155; **férje után áhít** 3:41.

ahol (ahon): im hol, ott; **nézd csak** 1:271, 2:593, 3:311, 348, stb.; **ahol jó Toldi** 2:351; **ahol megy!** 2:430; **ahol, itt nyom agyon** 2:463; **ahon ni!** 7:284.

aj: jaj 8:268; **aj no!** 3:128.

áj: meglepetés, csudálkozás indulatszava 8:275; **áj, hisz ez a kobzos!** 2:454.

ajaj!: jaj! 7:156, 457, 8:248; **aj-caj** 8:180; **ajaj! mennyi** 2:204; **aj, aj! sohsem jó** 6:114.

ajbaj! 7:304, 404; aj, baj 7:383;
aj-baj 9:25 ua.; ajbaj nekem! 7:66;
aj, baj szegények! 7:107.

áj-váj! 8:55, *áj váj!* tréfás (cigá-
nyos, oláhok) kesergő indulatszó.

ajak: csülgének... ajkán 2:182.

ájer: levegő (ink. tréf.) 8:267.

ájnyel: ejnye! 2:223.

ajtó: ajtót húzván a szerelmes
párra 2:532; húzza be az ajtót
3:343, 2:142; ajtót nyisson rája
2:626.

ajtófél: ajtófélfa; az ajtófélre
állni 4:261.

ajtónyilat 9:351.

ajtósarok: hogy utánam ríjon,
mint az ajtósarka 2:142.

ajándék 12:121; ajándok 3:218,
4:403, stb.; ajándokos 7:33.

akác 3:349; akász 10:124.

akad: akad egy fa, görbe 4:222;
akadt emberre, aki megtanítja
2:107; torkán akadt a szusz 3:398;
akadnál most az ágra 1:259.

elakad: megakad; elakadt benne
(az imádságban) 3:348.

felakad: fel nem akad 10:404;
a látás föl nem akad benne 3:18.

fennakad (a hang) 1:394; a hal-
dokló szem: fennakadván, a sze-
mek vad kétségben veszteglenek
3:299.

megakad: megakadt a szeme
2:99; Rajtam is megakad holmu
cifra rongy meg 2:619.

rakad: rátalál, megtalál 2:239;
reá akadának 2:55.

akadoz: ág akadoz arcán 3:356.

akar: csak nem akart meglát-
szani rajta (a jól tartás) 1:24;
akarsz, nem —: ha akarsz, ha nem
8:423.

akaratból: szándékosan, akarat-
tal; Toldi akaratból, visszacsukik
ferdén 2:150.

akaratja ellen: akaratlanul, nem
tudva 2:263.

akár, akar 2:198, 223, stb.; akár...
akar 2:503, 5:273, 426, 7:119; akár
ehol 4:168; akár itt talál meg,
akar otthon várjam 2:526; akár
innen, akár onnan 4:167.

akárhány 2:157; akárhányat 7:151.

akárhova: isten akárhova tegye!
6:84, 12:335.

akárki fia: akárki; akárki fiá-
nak 2:34; akárki fiáé 515.

akármí: közönséges; nem akármí
lány a! 2:257.

akaszt: szegre akaszthatta 2:532.
akasztó lába nehéz baknak,
Milyennel az ácsok hídcolöpöt rak-
nak 2:370.

akasztófára való 7:408 akasztófa-
virág: betyár, lóköltő, duhaj 7:227.

aki: ami 2:55.

akkor-időben: akkor 2:144, 7:270,
10:206; akkor-időhöz 9:302; akkor-
nyáron: azon a ny. 3:426.

akkoriba(n): akkor 2:643, 9:518.

akkorka: akkorácska 7:547.

ákombák: ákombákom 4:226.

ákovita: pálinka 5:242.

al: Lett aztán zaj elég, sok szó-
nak sok alja 2:605; 4:180; az ég
alja 4:249; rögső alju szobában
4:35.

ál: hihető, hogy csak ál — Mint
a gúnya rajta — a bajusz és szakáll
2:599; ál színben, lépre ide csálva
3:115; álfenyőtőpő: fanyűvő 8:75.

alá: lefelé; fejfel alá akasztod
7:448.

alá s fel: fel s alá 1:341, 2:577.

alacsony: 1. kicsiny; 2. alávaló:
alacsony az ember, de magas az
érdem 4:384; alacsony bűntett
2:345.

alagyás 5:250.

alakos: Ez alakos tárházát tölti-
tek 6:368; alakos deli tincot 8:34.

alant 1:401, alan' 3:34; alul, lent.

alattság: hajó vonókőtele 6:441,
7:305, 9:109.

alázatosan 2:148; alásan 11:81;
alássan 2:250, 4:296, 12:364; alás-
son 2:134, 520, 9:299; alás' szolgálja
9:430; alássággal 4:53.

áld: Máglyára boszorkány! heh!
aki feláldott 2:245.

áldás: termés 1:10, 3:58; áldás
csőstül a fejére 4:255.

áldott: kedves, kellemes, jókor-
jövő; héj be áldott szó ez! 2:134;
az áldott nap' egy sugara folyt rá
2:244; csókolni való áldott jó ked-
vében 4:285.

álé more! oh jaj more (Ar. jegy-
zete 4:228).

Folytatjuk.

MAGYARÁZATOK.

Eltárs. Még Bárczi Géza Magyar Szófejtő Szótára is úgy tudja, hogy „elvtárs” szavunk a 19. sz. végén keletkezett. Az igazság az, hogy ez a szó is a rendiségből kitérő modern magyar politikai élet hőskorából, alighanem éppen 1848-ból való. A forradalom napjaiban mindenestre használták már, de még a kevéssel előbb kimutatható „elvbarát”, „elvokon”, „ügybarát”-tal és hasonlókkal változtatva. Az akkori német politikai nyelvben használatos „Prinzipgenosse” (a munkásmozgalomban is csak később váltotta fel az egyszerű „Genosse”) és más hasonló példájára keresték az egy párton levők, egy elvet vallók, egy ügyért küzdők megjelölését, s éppen ezért valószínű, hogy az *elvtárs* első megtaált előfordulását, ha nem okvetlen azonos vele, legalább nem sokkal előzhatta meg első használata.

Az a’bbi meghívó nyomtatott példánya megtalálható a múzeumi levéltár 48-as gyűjteményében:

Szeretett Polgártársunk!

Törvényeinknek a’ szabadság érdekében leendő életbeléptetése fontos előzményeket igényel. Ugyan azért a’ teendők iránti előleges és legelőbbévágóbb tanácskozmányra önt, mint ki a’ szabadság érdekében a’ legsúlyosabb időkben is buzgó közreműködés volt, folyó hó 20. délutáni 2 órakor Purgly Sándor polgártársunk szállásán tartandó összejövetelre ezennel szíves bizalommal és szeretettel meghívjuk.

Győrött Ápril 18-kán 1848.

Kálóczy Lajos, Szabó Kálmán, Zichy Ottó, Gyapay Dénes, Lukács Sándor, Kozma Imre, Purgly Sándor, Kozma Sándor, Uchritz Emil, Zmeskál Sándor, Pompéry János, Keresztesy Ambrus, Paráicz Iván, Szabó Zsiga, Goda Lajos — s több *elvtársak*.

Azokban a napokban a győri radikálisok legfőbb szervezője a

meghívó aláírói közt is szereplő Lukács Sándor, később nemzetgyűlési képviselő, majd hadfelszerelési kormánybiztos volt. Lehet, hogy ő fogalmazta a meghívót.

A magyar politikai nyelv kialakulásának története fontos és aktualitása folytán bizonyára érdeklődést és támogatást biztosító kutatató terület volna a magyar nyelvtudomány számára. Mint az *elvtárs* szó példája mutatja, a munkásmozgalom 1848 hagyományaiknak örököse, nemcsak ideológiai vonatkozásban, hanem szóhasználatában is.

Waldapfel József

Fentős. Ez a szó a MTsz. szerint az Alföldön, kivált Szegeden és környékén a. m. pállott, nyirkos, bűzös’ (pl. *zentős*, alakv. *fenyőtös* lesz a füstre akasztott sertéshús lanyhás őszi időben), *zentősödik* „szagot kap, romlani kezd” a hús. Mai szegedi használatát magam is tanúsíthatom, de azzal a megjegyzéssel, hogy mindig csak az állott, vánnyadt, de friss állapotában emberi táplálkozásra való hús lesz *zentős*, csak az szokott *zentősödni*, legfeljebb még a romlott szalonna. más húsféle vagy más enni való nem.

Az EtSz. szerint eredete ismeretlen. Beke Ödön, aki a sokféle jelentésű *zentő* (szigonyos dárda, cska, wurfspeer, kérekküllő, ágasfa, mezei zsurló stb.) szó eredetével több ízben foglalkozott, a Nyr. 53:104 azt írja a szegedvidéki *zentősről*, hogy hovátartozására nézve nem tud semmit mondani, de amint cikkéből nyilván kitetszik, érzi, hogy valahogyan ennek is oda kell tartoznia a *fen* (a régi nyelvben és a mai nyelvben is „köszörül, hegyesít, hegyez”) igéhez. Csak az a kérdés, hogy a szegedi *zentős*, *zentősödik* milyen szalon fűződik hozzá.

Beke később, a *fenék* szónak szerintem egészen helyes magya-

rázatakor (Nyr 57:29) úgy gondolta, hogy a *fentős*-t bizonyos emberi testrészeire is alkalmazták, akkor — mivel a *fen* igének szerinte „dörzsöl, horzsol, vakar, súrol, kapar” volt az alapjelentése — a *fentős*, *fentősödik* is a „dörzsöl” jelentésű *fen* igére megy vissza, mert a pallás az összedörzsölés folytán beálló izzadás eredménye. Azonban Szegeden és vidékén sohasem a kipállott emberi vagy állati testrészt a *fentős*, hanem mindig csak, amint már fentebb is említettem, az állott, ványnyadt hús. Ezért, de egyébként is szavunk eredetét más nyomon kell keresnünk.

A *fentős* nyilvánvalóan a *fentő* főnév származéka. Hogy ennek mi az eredete, az jelen szómagyarázatunk érdekében mellékes, de fontos az, hogy a régi nyelvben hajítani való hegyes fegyver, kisebb dárda, kopja, gerely volt, vö. sparus, zígonys dardatska (Calepinus, MA), ein sparr (PPB.), wurfspeer (Adami), *fentő* quasi *fenető*, sparus, hegyes dárda (Debr. Gramm. 256). Az e fajta szűrőeszközt nemcsak harcban használták, hanem harc után is. Vessünk csak egy pillantást a multba, ott is a török hódoltság idejének végvári életébe. A végbéli vitéznek az volt öröme és dicsősége, ha bajvívásban, csatában minél több ellenséget vágott le és minél több fejet vitt haza vitézi sikere jeléül. „Adjad nagy Uristen vitézi tetteikkel, Végházunk kérkedjen sok pogány fejekkel”, éneklé ezeröttszázban és negyvennyolcban a régi magyar kapitányok gyöngye, Thury György vérszomjúzásában (Takáts S.: Régi magy. kapitányok 50). Ez a Thury György egy sikeres portyája után „nyolc török zászlóval, 40 élő török rabbal és sok török fejjel tért vissza a táborba. A bevonulást Miksa király is meg szemlélte. Az elfogott bég azon az aranycafrangos öszvéren ült, melyen elfogták. Előtte kópjakon vit-

ték az elesett török vitézek fejét” (Takáts id. m. 83). Mivel a végházak csakugyan kérkedni szoktak a levágott fejekkel, azért olyan helyre tették ki, ahol minden járkelő már messziről is jól láthatta: valamelyik bástya fokára vagy a kapu főé, vö. *Vár fokára tűzöd a levágott fejet, Úgy nyered királyi függő pécsetemet* (Toldi 8. én.; 1. ehhez a helyhez Lehr A. idézeteit Toldi-Comm. 290). Az Sasvári basának egyetlen fia volt, annak is *az feje az fő-élő kapuban vagyon* (Takáts id. m. 176).

A levágott fejet vagy azon a kopján tűzték ki, amelyen hazavitték, és amelyet a fenti adatok szerint *fentő*-nek is neveztek, vagy pedig sok esedett fej esetén, mert a kopjákra vitézi mesterségükben szükségük volt, mind a két végén meghegyezett karóra szúrták, pl: *Fejeket a kapu-félre karóba állították fel* (Hall: HHist. 2:264, NySz). *Fejének csuntját egy karóra tétetle* (Mon. Írók 3:95, NySz). Világ példájára *feje elültessék, Várnak bástyájára karóba tűzésék** (Thaly: Adal. 2: 273, NySz). Ezt a karót is nevezték *fentő*-nek, vö. amit Baksys Sándor ír (Össz. irod. dolg. 1. 79) egy régi veszedelmes népi fegyverről, a hajítófáról: szőlőkaró, csak hogy mindkét végén ki van hegyezve és hajítófának hívják, őseink nyelvén *fentő*.

Azt hiszem, ezek után egészen világos, hogy mit kell értenünk a következő idézetek *fentő*-jén. Babócsay Ferenc veszprémi főkapitány írja 1683-ban gróf Draskovics Miklós országbírónak: De még is mireánk vannak iszonyú agyarkodással s fenyegetéssel mind

* *Világ példájára*: hogy mindenki lássa és okuljon belőle, vö. ezzel: Nem szükség azt *karó* hegyébe *töteszteni*, elég ha ketten tudjuk (ACsere: Bölcs D. 53. NySz).

az budaiak s mind az feirváriak [= a budai és székesfehérvári törökök]; kire nézve mi is bosszúságunkban huszonhatnak *fejeket föltettük az fentőben* (TörtTár. 1887:308). Ugyanis oly bo'dog időben jutottunk, Hogy régen bár minden nap törököt fogtunk, *Sok jancsár fejeket az fentőben rak-tunk*, — Böcsületre azzal most nem igen kaptunk (1695. Köszeghy Pál: Bercsényi házassága. Tört. Tár. 1894:254). *Fentőben tevék fejét* jobbitoknak (Török vitézeket gyalázó versből. Thaly: V. É. 1:151).

A *fentő*-be rakott emberfő csakhamar rothadni kezdett, szagot kapott, megbűdösödött. Ugyanez történt a *fentő*-be, vagyis hegyes karóba vont, *fölkarózott* (NySz.) gonosztevő testével is, melyet elrettentő például sokáig a karón hagytak, vö. Hozton hozzátok mindeyárt, mert ha nem hozzátok az két nap alatt, *karóban száradtok* (MontME. 1:254, 365 NySz.). Azt hiszem, ennek emlékeket mondják Szegeden ma is az állott, szagosodó húsról, hogy *fentős, mők-fentősödött*. Csefkő Gyula.

Arany Hamlet-fordításának egy tévedése. Shakespeare Hamletjében (V. felv. 1. jel.) Hamlet a temetőben — látván, hogy a sírásó feldob egy koponyát — így monologizál:

„That skull had a tongue in it, and could sing once: how the knave jowls it to the ground, as if it were Cain's jaw-bone, that did the first murder!”

Arany János ezeket a sorokat így fordítja: „E koponyának egykor nyelve volt, szépen tudott dalolni, s hogy” vágja fő' dühöz e pimasz, *mintha Káin állkapcsá, a volna, ki az első gyilkosságot elkövette*.”

A dült betűs kitélt Arany félreértette, nem ismerte fel a mögötte rejlő legendát, ami azért feltűnő, mert nagy folklorisztikus képzettsége és tudása korában

ritkaság számba ment. Helyes fordítása ez: „...mintha Kájin állkapcsa volna, amely az első gyilkosságot véghezvitte.” Shakespeare itt arra a legendára céloz, amely szerint Kájin gyilkosságának eszköze egy állati (legtöbb valószínűleg szamar-) állkapocs volt.

Ez a legenda — úgy látszik — angol néphagyományban gyökereszik, legrégibb írásos feljegyzése a IX. századi Salomon and Saturn-ban lelhető fel: „Tell me why stones do not bear fruit. I tell you because the blood of Abel, when Cain his brother killed him with an ass's jawbone, fell on a stone.” Hasonlóan megtalálható jónéhány középkori szövegben (*The Master of Oxford's Catechism; Cursor Mundi*, stb. Lásd Oliver F. Emerson: *Legends of Cain, especially in Old and Middle English*. Publications of the Modern Language Association of America. 1906, 21:853. skk.). Megvan a XIV. század végétől az angol misztérium-játékokban is, ahonnan Shakespeare gyakran merítette vallásos indítékait (*John Kester Bonnel: Cain's Jaw Bone*. Publications of the Modern Language Association of America, 1924, 39:140—146.).

Már, Fabricius említi, hogy az ikonográfiában is kedvelt ez a legendaem, egy sereg képiro egyértelműen állkapcsot fest a gyilkosság eszközekül: „vulgus pictorum communiter pingit mandibulam” (*Codex Pseudepigraphus Veteris Testamenti*. Hamburgi et Lipsiae, 1713. 113.). Magam tizen-nyolc művészeti alkotással igazoltam Fabricius állítását és utaltam a legendának a Sámson-mondával való összefüggésére (Kájin és Abel áldozati fűtjéről szóló legenda élettrajza. IMIT Évkönyve 1942, 138—139). Más helyütt említettem a Biblia Pauperum idevonatkozó illusztrációját is, továbbá Tirinus polémiaját

a művészek ez eljárásával (További irodalmi nyomok a Kájin és Ábel áldozati füstjéről szóló legendához. Antal Márk-Emlékkönyv, Kolozsvár 1943, 252).

Meyer Schapiro kitűnő dolgozata alapján most a művészeti adatok száma megháromszorozódik (Cain's Jaw-bone that did the first murder. The Art Bulletin 1942, 24:205—212.). Kiderül, hogy irországi kőkereszteken már a X. századtól felbukkan (Muredach-kereszt stb.) s látható az Aelfric Hexateuchparafrázis egy angol eredetű miniatúráján is a XI. századból. A németalföldi, német és francia szépművészetbe valószínűleg angol hatásra került be.

Mindenesetre számos alkalma volt Shakespeare-nek a legendával megismerkednie. A Hamlet-idézet legendái háttere és helyes értelme tehát biztosítva van.

Scheiber Sándor.

Atyafi. Száz esztendeje még megvolt az *atyafi* eredeti értelme; szó szerint értékék: egy atyának fiai. A kezembben lévő szőregi örökösödési egység, 1845. december 7-éről keltezve, így kezdődik: „Mi a'ol írt egy atyafi s három testvérek...” (Vö: Kertész: Szokásmondások, 29—32.)

Ki fia-borja. Ennek a szólásnak megfelelője lehet az az adat, amelyet egy 1555-ből való szegedi levélben olvashatunk. Gaspar Fraximus (kőrösi) de Zegedinus orvos írta Nádasdi Tamás nádorhoz: „tugyak *ky lowa fia* vagyok”. (Szemlény Nándor: A középkori Szeged műveltsége. Szeged, 1910. 74. l. vö: Gergely Gergely: A szegedi tájirodalom. Szeged, 1943. 25. l.)

Péter László.

Mándruc. A MNy 40:355, Nyr 71: 112, 163 alatt közöltek megszereshetjük egy Móra-idézettel: „Vigye el a *mándruc* ezt a kis Benkóczyt” (Négy apának egy lánya. Bp. 1942. 184). Ez így is hangozhatnék: vigye el a macska! Egy udvarhely-

megyei születésű ismerősemtől megkérdeztem ismeri-e ezt az általam erdélyi származásúnak gyanított szót. Azt felelte, igen, gyermekkorában sokszor hallotta. Jelenlét pedig azt a vadmacska-féle állatot, mely Erdély erdeiben ott honos. Más szóval hiúz. Ez az erdélyi szó azután a bihar-szeged-vidéki magyarság nyelvében is meghonosodott, elsősorban, *egye meg, vigye el a mándruc-féle* kifejezésekben. Valószínűleg kapcsolatban van vele a Szentestől írt „vigyen el a mándoki” szólás (MTsz.). Mikesy Sándor.

Mándruc. Prohászka János felfogása szerint a *mándruc* szónak „valamilyen ehetetlen-lehetetlen étel” a jelentése (Nyr 71: 114). Adalékaihoz Merényi dunamelléki népmeséiből egy igazolót adatot pótolok, mely szerint „... lesz itt minden, még *madártojás* is csigavérrel, vagy pedig *mándruczkő* is...” (I. 5.) A *madártojás csigavérrel* ebben a kapcsolatban éppen o'yan lehetetlennek látszó és ehetetlenné tűnő étel, — mondjuk talán: nem létező étel, — mint a *mándruczkő*. Prohászka felfogása szerint, s így Prohászka más irányból elindított következtetéseinek eredményét igazolja. Dömötör Sándor.

Botránykő. Fényes Mór Nyr 71:167 a bibliai eredetű kifejezések közé sorolja ezt az összetételt. Ebben az alakban azonban nem lehet régi, mert a NyUSz szerint a *botrány* szó Szemere elvonása a *botránkoz* igéből, s először 1834-ben használta. A Károli-féle bibliafordításban a megfelelő helyek így hangzanak: Es Ő nektek szenthely lészen; de *megütkezés köve*, és *botránkozás sziklája* Izráel két házának, s tőr és háló Jeruzsálem lakosainak (És. 8:14). Mert beleütözköztek a *beleütkezés kövébe*, Amint meg van írva: Imé *beleütkezés követ* és *megbotránkozás szikláját* tesztem Sionba; és aki hisz benne, nem szégyenül

meg (Pál lev. a rómabeliekhez 9:32–3). A *botránykő*höz már közel áll Haller Hármaskönyvének köv. helye: Illik azért a te szivednek kosárát-is meg-raknod; de nem *botránykosárnak* köveivel, hanem o'lyan kövekkel, a minéműt követek Dávid töltött volt az ő pásztori táskájába (NySz kö a.)

Kondít. CzF szerint „harangot v. ehhez hasonló öblös eszközt hangoztat”. A régi Tsz szerint „halottra harangoz (meghaláskor)” (Balaton mell.). SI-nál: facio, ut sonet. Kresznericsnél: *Ki kondítja: expulsa. Jó kondítója van: hegyes torkú, jó szavattús (SzD).* Kis Viczaynál: *Discedit foctore relicto. Nagyot kondít s' el szalad (122).* A népnyelvben azt is jelenti: „hangosat csördít, nagyot csattant”, pl. *Ojanokat kondítottam az ostorál, mint a puska (Szamoshat Csúry).* Tudsz-e hát ezzel a karikás ostorral nagyobbatt kondítani, mint én? Csak kondits, hadd lám, mit tudsz. Az ördög kondított akkorát, mint egy ágyú. No cigány kondits párját (Bihar m. MNGy 1:392). A jelentésre nézve ö. a csörög-gel egy töröl fakadó csördít igét: *csördít, pattant az ostorral* (Nagykúnság) *Csördits má, Andris, a lovak közé (Rimaszombat MTsz).* Szamoshatnál: *csűrget, ostorral nagyokat pattogtat; csűrgetés, ostorpattogatás; csűrgit, ostorral csattant.* pl. *A csördás nagyokacs csűrgitett az ostorával. A csördül-nek is le-*

het ilyen jelentése: *csördüll, csattan.* Az ismert közmondásban is: *Végin csördüll az ostor (Csúry) Erdélyinél: Végin csattan az ostor.*

A gyakorító *konat* igének is van „az ostorral hangosakat pattant” jelentése, pl.: *Ment az ökrök után, oszt az ostorál nagyokat konatott (Szamoshat Csúry).*

Péter-Pál napja. Régen mindkettő neve előtt kitétek a *szent* jelzőt, pl. Az szőleink is alkalmast elragyáztak, *szent Péter szent Pál napján* esett hideg szeles rossz esővel (1713, júl. 5. Széchényi György lev. 385). *Zenth Péter, zenth Pal napyan* (RMNyE II, 2:286). *Szent Péter szent Palj nap elewt walo kedre* (184).

A -d kicsinyítő képzőhöz. Ma nem élő képző, a régi nyelvben azonban nagyon közönséges volt. Máiig fennmaradt számos ezóban, de ezekben a képző funkcióját már nem érezzük (Buden Z A 252, Simonyi TMNy 554). Egy heves-megyei mesében az özecekévé változott kis fiút néne így szólítja meg: *Özedem! aranyom! ri-é a kirá fia, Miklóskal?* (Besenyőtelek MNGy 9:340, 341). Az *özedem* d-je csak a kicsinyítő -d képző lehet. Ezt az alakot bizonyára csak a néphagyomány őrizte meg, rendesen nyilván csak az *özeke, özeceke* kicsinyítő hszánatos. Beke Ödön.

KÖNYVEKRŐL

Sásdi Sándor: Nyolc hold föld. Dante.

Sásdi Sándor regénye a huszas évek végén jelent meg először. Ma: mint a baranyai parasztság társadalmi életének történelmi dokumentuma régi ézeke szabadít föl. A nyolc hold föld: szimbólum, de szimbólum: a plüsdívány is. Mindkettő a vágyak teljesülésének végső fokán a jómód, az osztályközösségből kiemelkedés helyzet-bizosításának tárgyi alapját rögzíti meg. Két világ terpeszkedik el mögöttük, tele rideg küzdelemmel. A gazdaember és a kénasz, a „gazda rongya” feltörő akarárásában a leggyaralóbb ösztönök, természeti vonások, az önzés, hazugság, alakoskodás, érzéketlenség jutnak levegőhöz. Harcuk elhomályosít, elhall-

gattat minden nemesebb érzést, a gyermekféltést, halál okozta bánatot. A módos gazda belefulladás az osztálygöggbe, a szegényház lakóit eltemeti a kilátástalanság, az önzetlen szerelmet megöli az érdek, a megért embert letöri a rágalom, a földért lihegő hajszában nincs erkölcsi gátlás és jelentéktelenné zsugorodik az élet minden járulék-jelensége, még a tudóvész pusztítása is. A létezés értelmét egy gondolat tudatosítja: csak a birtok, a vagyon viszonylagos nagysága biztosítja az ember társadalmi értékét. Ez a világ mosolytalanul kielen. Csak azokban a pillanatokban áraszt fényt és illatot, amikor a paraszt a maga határtalan földszeretetében szívére öleli az érett buzakalászt.

A regény sötét hangulat-háttéré, a néhol sűrű és fojtott levegő, az étellel vagy az életért küzdő emberek sorsa: az író hangját, stílusát is meghatározza. Az állandó izgalom, testi és lelki nyugtalanság az életmozgásokat mozgásba mereríti és Sásdi is a cselekvés nyelvén írja át a lelki folyamatokat. Nagyszerű képessége, hogy egy mozdulat vagy cselekvés-sor erején érzékeltessen akarati elhatározást, súlyos és nagy lelki válságokat. Amint a halálos ágyából feltápászkodó paraszt a kezéigénybe eső bottal végigéli a kaszálás szertartását, művészi megoldása a lélekábrázolás közvetett formájának. A folyvást újabb és újabb változatokba forduló lelki viharzások szinte kötelezik az író, hogy az állandóságot elhárító életütemnek igébe sűrített, rövid mondatokba aprózott stílussal adja meg ellenőrizhető színét. Ennek az életnek nincs alkalma, hogy a megelégedettség, a pihenés partjain kikössön és befeledkezzék az idő lassú múlásába. Ritka is a regényben a szélesen elemzett, részleteiben kitergetett kép vagy leírás. Ha igen, dús eseményelemekből lendül előre és mozgásban fejeződik ki. Az évszakok leírása csupa megelevenített helyzetkép, az élettelen tárgyak is kilépnek a mozgatlanság állapotából: a sublót terpeszkedik, az almárium a falnak dül, a széki szundít. A realizmus iratlan törvényeit az élet fogalmazza meg, nyelvi visszaverődésében az írónak kell művészi rangra emelnie. Sásdi ezt teszi. A szomorú élet égboltja alatt minden pillanat, pillanat, tény, fordulat lényeges eleme a sors-menet összefüggő eseményeinek. Keménykötésű Sásdi nyelve is, sehol hevenyészetten alkalmazott szó, súlyalan kitétel, felesleges kifejezés. Minden szónak megvan a maga rendeltetése, helyzeti funkciója, távlatba világító szerepe. A baranyai parasztok nyelvén ír, alakjai ezen a nyelven beszélnek. Megszűnik az író nyelvi különállása. Csak a mondanivaló íze, tartalma, a szókincs, a szavak hangtani módosulása méri le közöttük a különbséget. Ezt az egységes nyelvi hasást a közös lélekzetre valló egynemű tájékozódás istámogatja. Sásdi sohasem lép ki a szemlélet és érdeklődési kör területéről. Idegen vidékről, másfajta világból veit képpel, rámutatással nem üt rést a zár paraszti életben. A leíró vagy az alakjellemző részek hasonlataiban is csak a falusi ember ismeretállományának motívumai kapnak helyet: cikákkolt, mint a szemet kapott tömöliba; úgy dől belőle a szó, mint hasadt zsákból a mag; szipog, mint a beteg állat...

A regény szövege kedvező lehetősége kínál néhány baranyai népnyelvi jelenség megállapítására. Ilyenek: az aki vonatkozó névmás használata tárgyra vonatkoztatva (edény, akit vettem; nyolc hold, akit kiadnak), az alanyi igeragozás használata határozott tárgy mellett (megszedhetünk a szőlőt; hadd hallunk a szavát; levágunk a rozst; értünk már egymást), a hiányos ragozású fáj ige használata első személyben (fájok éjjel nappal), sajátos szóalakok (akkorika 'o yan nagy, akkor' jelentéssel; asz:unnám mint szójárás, úgy tudom értelmében; lekumják a szemüket, mikor kumjam álomra a szememet?;

viszik-vaszak ikersző hangváltozással; pazarli pazarolja, megmutasztom megmutatom helyeit), idegen eredeű népies szavak (gang, netz, kasztlí, pakli, spórherd, rékli, masina, furtonfurt, slingelt szoknya, pargett alsó, firhangozni). A tájszavakból gazdag szótári anyagot állíthatunk össze: *gelencsér* járt a faluban (3); *szapuban*, *szakajtókban* vitték az asszonyok a cséplésre szánt búzát (3); napjában húsz kánna vizet is elvisz, mintha *édesmárc* volna (6); Panni néni jött be a *fejőkével* (10); (nem kell, a házunkhoz a Juli), ha még olyan slingelt is a *péntője* (12); olyan fekete a haja, mint a *pucok* (23); szoptatta a kis Marikát, ringatta, *pátyolgatta* (23); a *fenyer* magasra nőve himbálódzott (27); köténye tele volt tejesgazzal, *tikhúr*-ral, *pörjével* (28), kötényéből, amelyben a gazt hozta, *févóti* csavar, fejére illeszti és rá a *terőt* (29); kisült a *kőit-rétes* (35); (ötty bor) ... ezek csak *vedelnék* be egész nap (42); egy szem dió fekszik a földön, közelebb piszkálja botjával, felveszi — *Kupálódik* már (43); megnézzük az új ültetésű *noha*szőlőt (44, v. ö. Noé szőlőültetésének mondájával); *tiz billing* is van (a tömött szőlőtölkéken, 44); a menyecske már az eget *vizlatja* (44); a présház feletti nem is látta még a *bainárt* (44); *bekereset* semmi sincs, annak az egy-két tojásnak meg tiknak az árát, akit én hordok piacra, azt isszátok el (48); bukozza a vért (vért köpött a tüdejéből, 53); *megönti* (51) ... az *öntőasszony* (53, a javasasszony olvadt viaszt önt a pohárba és a furcsa alakú viaszdarabból olvassa le a beteg ember bajának okát); *cikákol*i, mint a szemet kapott tömöliba (58); a menyecske az ágy szélén kuporogva *zöpögött* (59); ez a gügye elhiszi, amit az a legény *pusmog* a fülébe (65); folytatja örökös *dödögését*, szitkozódásait (67); beletette fülembe a bogara, hát nem is nyugodhatok, amíg *föl* nem *kérdezlek* (69); ki ette meg a szalonnás *kajdinámat*? (72); *pászogott*, mint a szárazra vetett ha (76); kimint a *favágitóra* forgácsért (77); *felszödözök* melegen (80); anyja már a *Szegibe vívő úton caplat* (81); másként *belepállottak* volna a fűtő szobák... *lustító* melegébe (85); Panni néni *tutyit* talpal (86); *áruolt* vittem a piacra (87); a kezét *hukolta*, tartotta a tűzhely fölé (89); ne félj, hogy onnan *csimaszt* hozok (93); jóízút aludtam... a frisskaszálatú *lucer* tetején (101); *elgyűrűzi* a Veront a dombai legény (105); a legény feldobta a *rudallófát* (a kocsi-ra 107); *pilálgaja* a napa, mint nagybeteget (124); a s'ket asszony nem felelt, egyre csak *dödögött* (127); négy helyen is *vádoltak* feles-földet (133); *kutyatej*, *vadmuhar*, *pörje* verte fel fejét (138); a bábaasszony még darabig *szöszmitélt* a paprikaágyásban (141); tudom lány... nem férték a bőrtökben, *elpillédtek* a legény mellett (141); *túrós*csusza *tortyog* a vaslábsban (147); a legkisebbik lányomat... *cémenének* neveletld (149); férfi nem *pertyeghet* (151); fodormenta meg *kenyérbélvirág* volt a lányok kezében (153); Panni néni... úgy *gugyorgott* helyén, mintha a nyál ecetté vál volna szájában (158); *gurcigombos* dolmányánál fogva megfogta a kanaszt (163); sor került a kukoricaszedsésre... *tördelték* már a csumában fehérítő fejeket (164); a menyecske közelebb lépett, szájá kipázzlott a szó: — Laci... (168). *Zsoldos Jenő*.

Nagy István: Erdélyi úton. Szikra.

Ez a könyv napló. 1916-os évvel kezdődik és 1946 őszén végződik. Fájdalmas, világháborús években növekvő gyermekemlékeitől kezdve bepillantás a küzdelmes munkássors és az öntudatos, szabad munkássors vállalásának felsorakozó éveibe. Ez a könyv valóság. A mi emlékeink és a mi naplónk. A mi román és magyar ismerőseinknek arcéle villan meg előttünk. Ismerjük ezeket a parasztokat, zsílvölgyi bányász

kat, de a csendőröket is. Megelevenedik Józsa Béla alakja és a múlt rendszer keserű emléke, amely a harcos, nagy egyéniségeket egymásután küldte a halálba.

„Két éve égett már a világ“, mikor Lázárné várta a férjét. Egyre-másra kereste a „katonaszabadító módszereket“, bízott a babonában és titokzatos jó-nőekben. „Éjfélkor pedig szembeállított két tükröt egymással és addig akarta igazítani, amíg csak kilencszer nem tükrözi vissza egyik a másikat. Abban a kilencedik tükörben aztán meg kell jelennie élve vagy halva az urának.“ „Megsapkázza“ a kölyköket, mert lehetlenné teszik a tükröződést. Fekete kakast szerez, pirosszeműt — a „ősnő szerint „ez a kis semmi kakas“ hozza vissza a férjét. A nagy szerepre hivatott pirosszemű jószágot kételkedő gyermeke viszi a vénasszonyhoz. A titokzatoskodó vénasszony dolgoztatja a gyermekeket — más, apjukat váró gyermekeket is — és munkája végeztével egy szöveget ad neki. Ezt a szöveget kell otthon az asztalra verni, terített asztalnál várni az apát, tányérjáról láthatatlanul megeszi — kilenc hét elmultával — a levesét és láthatóvá válik. A bűvös szöveget visszalopja a szomorúsorsú gyermekektől. A gyermek keresi a szöveget, nem találja, majd egy idő múlva másik szöveget ad anyjának. Milyen ellentét a kisfiú józan-okos világa és az anya babonás hitbe burkolózó, bizakodó világa között! Pirosszemű, fekete kakast babonás, zsúfolt lakásban szöszmötölő, kihasználó öregasszonyt, háborúsvilág tisztalelkű gyermekeit, a magára maradt asszonyt talán mindnyájan ismertük, de elfelejtettük. Most már sohasem felejtjük el. Ezeknek az egyszerű szavaknak mágikus erejük van. Sorsokat, magyar, román munkássorsot idéznek fel.

Eloolvastuk a könyvet és még mindig sorainak bűvöletében élünk. Látjuk, amint „a fekete macska kukra meresztett farkkal sétált, mint két kermence a füstcsővel“. Látjuk a mestergerendák közé dugott ezen-telt cicusokat (barka). A fiú csicsonkázik a Szamos jegén és mi is ott vagyunk vele. „A hideg csőfájú téli nap“ ránk is gúnyosan röhög. Mintha csak a mi naplónk lenne, úgy érezzük, hogy „a napot fel kellene támasztani valami móddal, mielőtt lecsúszna az égről, mert a sötétség, jaj, a sötétség elnyeli a reményt.“

Igaz, amit a bányamunkásokról ír: „A bányamunkásság a Dáriusz kincsét a lelkében őrzi.“ „Az igazi bányamunkás csak akkor ismerhető meg igazán, ha cselekszünk is érte valamit.“

Az igazi jó könyv világát tovább építjük, alakjai velünk járnak az úton, barátaink, tanítóink, szinte önmagunkká válnak.

Látjuk Nagybanát, amely „sok festőnek csak tájkép“. „A favágók kilépnek a tájképből soványan és morcosan.“ Kilépnek a tájképből, fejükön szalmakalap, emberj sorúkra irányítják a figyelmet. Az erdőben sóhajt valaki. „Gyászolnak a fák“. lábuk alatt „több száz esztendő s fenyő- és bükkfagyapók, nagyanyók“. Mintha a való világ új mitológiáját alkotná meg a mindennapi élet szavaiból, olyanok Nagy István erdőre, természetre vonatkozó sorai.

Az embereket ismerő író valóságos regényalakokat teremt ismerőseiből. Említi is, hogy „a realista író a sohasem alvó, valóságot figyel. Tónit az író szemével figyel. Tóni „a neki felajánlandó regény főhősének alakját, arcát és jellemét vette magára“.

1942-ben Balatonszárszón jár, „József Attila vesztőhelyén.“ Móríc Zsigmondot, Szabó Dezsőt említi. Naplóját érdemesebb elolvasni, mint sok regényt. Mélységesen igaz és több érdekes alakja van, mint az igazi regénynek. Sok regény alakja jár-kezel benne. A könyv ismertetésére kérem le sem lehet írni mindazt, amit ez a napló jelent. Színek, gondo-

latok, igazságok, munkásöntudat, magyarságtudat, minden a legegyszerűbb nyelven.

Vöröskatonák lapoznak könyvei között. Marx életrajzát nézegetik. Egyszerre felkiált az egyik. „Ti nyet jeszti tovaris! (Te nem vagy elvtárs!)” Így tudja meg, hogy „a vörös közkatonák nemcsak a fizikai vitézség, hanem a szellemi éberség do-gában is páratlanok a világon”. Azért kiáltott a katoná, mert a Marx életrajza még nem volt felvágva. A jól ismert életrajzot dugdosni kellett az elmúlt rendszerben, jó hogy lehetett szerezni egy példányt, felvágásra nem kerülhetett sor az események őrrítő sodrában.

Marxot nem olvashatták, május elsejét nem ünnepe-hették. Kolozsvárt zöld ágakat tűztek a kapufélfára. „Különösen a külvárosi házak eleje zöldült ki az első májusi hajnalon”. Zöldágak a tiltott vörös zászlók helyett. Így tudta édesapjától. „Az én édesapám csak termetre volt kicsike, máskülönben nagy szocialista volt, számomra a világ valamennyi szocialistái között a legnagyobb Marxnál, egyszerűen azért, mert akkoriban még nem hallottam Marx Károlyról. Édesapámon kívül még más szocialistát nem ismertem.”

Ilyen könyvekről nem elég tudni. El kell olvasni. A valóság még inkább valóság, az ember emberebb, öntudatosabb lesz olvasása után. És igazabb, egyszerűbb is! Ez a könyv értéke.

Timár Magda

Új Könyvtár. Budapest, Fővárosi Irodalmi és Művészeti Intézet.

Kinek nem jutnak eszébe a régi Olcsó Könyvtár szürke és a Magyar Könyvtár narancssárga fedelű kis kötetecskéi, amikor az Új Könyvtár egyre szaporodó számait a kezébe veszi? Talán sok szám kifogyott a régiék közül, talán néhány található még a kereskedők könyvesládáinak az alján, a közkönyvtárakban, magánosok könyvespolcain, mindenképpen bizonyos azonban, hogy az új sorozatra szükség van. Az új magyar élet frissességét tükrözik ezek a tarka színekbe öltözött régi és új könyvek.

„Az új tömlőbe új bort kell tölteni” — Bóka László mondja ezt a sorozat elé írt bevezetőjében. S ezzel a nagyon sok szempontból találó képpel a szerkesztő rávilágít a sorozat végső céljára. Az új tömlő ugyanis nem egyetlen kiváltságos társadalmi osztály többé, melynek igényeihez a régi sorozatok alkalmazkodtak. Az Új Könyvtár a magyarság minden olvasni, művelődni, gyönyörködni vágyó dolgozója számára készül. Külső

keretei szerények éppen azért, hogy mindenki valóban el is érhesse ezeket a könyveket. De a látóköre is éppen ezért tágabb, mint a régié. A gyönyörködtető művészet, a tanulságos tudomány és a jövőt építő politika egyaránt helyet kap majd az Új Könyvtár kötetei között. Újnak indul és ígérkezik ez a könyvsorozat magyarságszemlélete síkján is. Nem hidat lát többé a magyarságban, mely összeköti vagy még inkább elválasztja Keletet Nyugattól. Amint a dolgozó, szabad magyar népnek helye van a demokratikus népek nagy közösségében, úgy van a magyar szellem igazi értékeinek is szerepe és jelentősége az egyetemes emberi szempontból értékes alkotások között. Csak fel kell kutatni az igazi, sajátosan magyar értékeket, amelyeket eddig nem méltányoltak, elfeledtek vagy éppenséggel tudatosan elhallgattak!

Nem véletlen, hogy éppen a Bánk bán került a sorozat élére, s hogy a sorozat egy későbbi száma Arany László eddig kevésbé ismert tanulmányát hozza. A magyar emigráció mozgalmait. Amint ugyanis Hegedüs Géza bevezetőjé-

ben kifejti, ez a munka éppen azok közül való, amelyeket eddig nem szívesen említett az irodalomtörténet. Sem maga Arany László, sem Kossuth, akinek iratai neki főforrásul szolgáltak, nem voltak a magyar életnek olyan alakjai, akikkel szívesen foglalkoztak, s főképpen, akikkel lelkiismeretfurdalás nélkül foglalkozhattak volna a múltban.

Az európai irodalom kincsei közül egy Shakespeare-kötet (III. Richárd Vas István új fordításában), egy Racine- (Athalia), egy Lope de Vega- (A gyilkos falu), egy Gribojedov- (Az ész bajjai jár), egy Csehov- (Három esztendő) és egy Mérimée-kötet kerül az olvasó közönség kezébe az Új Könyvtár sorozatában. A gondosan megválogatott klasszikus fordításokat minden esetben alapos, szép, eszszének is beillő tanulmány egészíti ki. Különösen Vas István bevezető szavai érdekesek, mert olvasóival megbeszéli úgyszólván a fordítás közben fölmerülő problémáit, s hogy miért választotta az egyik vagy a másik megoldást.

A történelem és a politika síkján Engels nevével indul el az Új Könyvtár sorozata. (Forradalom és ellenforradalom 1848-ban. Fordította és bevezette Keszzi Imre.) Szerencséskező választás volt ez, mert azonkívül, hogy Engels egyik munkájával ismerkedhetik meg a magyar közönség, tárgyában magyar vonatkozású munkát kap, sőt a centennáriumi-évvvel kapcsolatosan ezenfelül még külön érdeklődésre tarthat számot ez a cikksorozat. Irodalomszociológiai tanulmány Komlós Aladár műve: Irodalmunk társadalmi háttéré és ma is időszerű Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója. Kolozsvári Grandpierre Emil: Az értelem dicserete c. kötetében három tanulmányt közöl a francia szellemről, az egzisztencialista regényről és a regényhősökről, Mátrai László pedig Haladás és fejlődés címen az

exisztencializmusról, a modern nevelés feladatairól, a szabadságtól stb. elmélkedik.

A sorozat utolsó száma A tengerrjáró Szindbád utazásai. Az Ezer-egyék arab szövegéből fordította és bevezetéssel ellátta Honti Rezső.

Kíváncsian tekintünk a sorozatnak ebbe a síkba eső további kiadásai felé, sőt talán éppen a kíváncsiságunk miatt kissé lassúnak tűnik fel az ebben az irányban haladó munka. Hiszen ezen a területen van talán a legtöbb mulasztása és meghamisítása a múltnak. A progresszív történelem és politika kérdéseiben járatlanok vagyunk valamennyien. Olyanok vagyunk, mint akiknek a szeméről az imént távolították el a halyogot. Még látni is meg kell tanulnunk valamennyiünknek! Jó volna, ha az Új Könyvtár sorozata a dialektikus történelemlátást minél mélyebben meggyökereztetné a magyar olvasóközönségben. Ennek azonban még egy feltétele van, mégpedig nagyonis lényeges feltétele: az elméleti, nehéz, új területekre vezető tudományos munkák magyar nyelve olyan legyen, hogy a gondolatok közvetítésének szerepét a magyar társadalomnak minden rétege felé valóban be is töltsé, hogy egyszerű, tiszta, világos legyen a nyelve. Az Új Könyvtár eddigi kötetei ebből a szempontból is óriási haladást jelentenek az új magyar tudományos irodalomban.

Komor Ilona.

W. Steinitz: Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus. Acta Instituti Hungarici Universitatis Holmiensis. Series B. Linguistica: 2. Stockholm, 1944.

A finn-ugor magánhangzók története a finn-ugor összehasonlító nyelvtudományt évtizedek óta foglalkoztató, s mind máig megoldatlan problémája. Magyar és finn nyelvtudósok számos dolgozatban próbáltak közelebb jutni a megoldáshoz, de sikertelenül. Most egy német származású nyelvész

munkája fekszik előttünk, amely ígéri a kérdés megfejtését. Be tudja-e váltani ígértét vagy sem? Egy ilyen nagy tudományos feladatot megoldása legalábbis két tényezőtől függ. Az egyik a vállalkozó személye, a másik a tárgy állapota.

Ami Steinitz személyét illeti, azonnal megállapíthatjuk, hogy komoly tudóssal állunk szemben, aki tárgyával teljesen tisztában van. Nemcsak a finn-ugor nyelveket ismeri, hanem foglalkozott a szamojédon kívül mindazokkal a nyelvekkel is, amelyek a finn-ugor nyelvekkel valamilyen kapcsolatban voltak vagy vannak. Eddigi finn-ugor tárgyú művei¹ is keznek arról, hogy nem tájékozatlanul nyúl a kérdéshez.

A másik dolog, hogy elérkezett-e már az idő a kérdés megoldására. Steinitz szerint igen, szerintem nem. Miért? Mert elsősorban az egyes finn-ugor nyelvek magánhangzóinak történetét kellene alaposan ismernünk, s ott még nem tartunk. Ismeretes, hogy a finn-ugor nyelveknek a magyaron kívül alig vannak nyelvelméleik, s így hangtörténetüket csakis nyelvjárásaik alapján lehet megállapítani. S ehhez még nagyon kevés az anyag. Igaz, vannak e téren becses előmunkálatok, mint Paasonen mordvin hangtana, Wichmann, Karjalainen és Kannisto dolgozatai a votják, osztják és vogul nyelv első szótagbeli magánhangzóiról, de Steinitz se tartja ezeket a különben értékes munkákat véglegeseknek. A legelső követelmény

az lenne, hogy a rokon nyelveknek legalább részletes szótárai állanának rendelkezésünkre, de még nincs vogul, osztják, cseremisiz, mordvin, finn tudományos szótárunk, a votják és lapp nyelv is csak néhány nyelvjárásra kiterjeszkedő szótárt mutathat föl, s azt hiszem, Wichmann—Uotila nagy zürjén szótára is hiányos még, a zürjén nyelvnek is vannak még olyan nyelvjárásai, amelyek szókincse sokban hozzájárulhat e nyelv ismeretéhez. De a legfontosabb, hogy az egyetlen nyelvelmékekkel rendelkező nyelvnek, a magyaroknak a hangtörténete is még feldolgozásra vár.

Steinitz is érezte a feladat súlyát, s ezt bizonyítja, hogy tulajdonképpeni feladatán kívül szükségesnek látta az egyes rokon nyelvek hangtörténetének tárgyalását is, és jellemző, hogy míg a finn-ugor magánhangzók tárgyalása 43 lapot vesz igénybe, addig az egyes nyelveké 68 lapra terjed. Ehhez járul még az urali (finn-ugor-szamojéd) magánhangzók történetének vázlata 6 lapon.

Nagyon érdekes, hogy jött Steinitz arra a gondolatra, hogy megmérkőzzék ennek az eddig megoldhatatlannak látszó problémának nehézségeivel. Megállapította, hogy a finn-ugor nyelvek közül az osztják nyelv a legkonzervatívabb magánhangzók tekintetében, ennek is a Vach-Vasjugan-i nyelvjárása. E nyelvjárás megőrizte a középzártágú hátsó *e*-n kívül az összes első és hátsó, ajakos és ajaktalan hangokat, s ezeken kívül még négy redukált (lazán képzett) hangot (*ɔ, v, ɔ, ɔ*). Feltűnt azután Steinitznek, hogy a cseremisiz nyelvben is lehetnek redukált hangok az első szótagban. S szerinte ez adja meg a kulcsot a finnugor magánhangzók történetéhez: ez az egyezés egy ugor és egy nemugor nyelv magánhangzói közt nem lehet véletlen.

¹ Der Parallelismus in der finnisch-karelischen Volksdichtung. FFC. No. 115. Helsinki 1934. — Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten. I. Teil. Commentationes Litterarum Societatis Esthoniae XXXI. Tartu 1939. — Wog. Vokalismus. (Sajnos, Steinitznek ez a műve még nem jutott el hozzám, s nem ismerhetem Der Vokalismus des Ostjakischen c. kéziratos munkáját sem).

Itt azonban baj van. A cseremiszből valóban lehetnek az első szótagban redukált hangok, s még azt is hozzáfűzhetjük, hogy ezek a redukált hangok hangsúlyosak is lehetnek, azonban különbséget kell tennünk azok közt a redukált hangok közt, amelyek egymás megfelelői a nyugati és keleti nyelvjárásokban, s azok közt, amelyek csak a nyugati nyelvjárásokban redukált hangok, a keleti nyelvjárásokban azonban teljes hangok felelnek meg nekik. Steinitz szerint ebben az esetben is a redukált hangok az esetiek, s a teljes hangok a redukáltakból fejlődtek. S itt dől meg Steinitz egész elmélete. Steinitz is tudja, hogy teljesen hasonló az eset a csuvas és tatár nyelvben is, ahol az őstörök *u, ü* megfelelői *â, ɔ*, illetve *ə, ɔ* (vö. Paasonen NyK 42: 52–54). Steinitz szerint ezekben a török nyelvekben a redukált hangok finnugor hatás alatt fejlődtek (régén ez volt a turkológusok véleménye is), azonban ennek ellent mond az a körülmény, hogy csak a csuvasok szomszédságában levő cseremiszi nyelvjárásokban vannak a szóban forgó esetekben redukált hangok, a keletiekben ellenben ezeknek teljes hangok felelnek meg, s ezért ezeket kell az eredeti hangoknak tekintenünk. S még hozzá tehetjük azt is, hogy a keleti cseremiszi nyelvjárások szomszédságában levő tatár, baskir nyelvjárásokban szintén megvannak a redukált hangok, noha a hasonló eredetű cseremiszi hangok teljesebbek. Csak mellékesen említem meg, hogy nemcsak a jaranszki nyelvjárásban felel meg az eredeti cseremiszi *u, ü*-nek redukált *ɔ, ɔ* hang, hanem csebokszári és egyes krasznoharszki nyelvjárásokban is, de ezekről Steinitz nem tudhat, mert nem ismerheti kéziratosa feljegyzéseimet. Azonban Wichmann cikkeiből kitűnik,

hogy a kozmodemjanszki *â*-nek a jaranszki nyelvjárásban *ɔ* és *ɛ*, az *â*-nek pedig *ʔ* felel meg. Nyilvánvaló, hogy csak a teljes *u, ü* redukálódhatott a felsorolt hangokká, fordított fejlődés elképzelhetetlen. Talán még az is latba esik, hogy az egyik jaranszki nyelvjárásban az eredeti *ö* is redukálódott, mert azt nem tehetjük fel, hogy mikor minden más cseremiszi nyelvjárásban teljes *ö* van, akkor ezek fejlődtek redukált *ɔ*-ból, s egyedül az említett jaranszki nyelvjárás őrizte meg az eredeti állapotot.

Annak ellenére azonban, hogy Steinitz egész elmélete megdőlt, mégis meg kell állapítanunk munkájának értékét. Különösen becses az egyes finnugor nyelvek hangtörténetét tárgyaló rész, mely, mint említettük, terjedelmesebb a főrésznél, azután az összehasonlító anyag (bár ebben hibás etimológiák is vannak), amely kiterjed még a szamojéd nyelvekre is. A második világháború mindenestre visszavetette a finnugor nyelvudományt, mert nincs kilátás arra, hogy nagy kéziratosa szó-tári anyagunkat kiadhassuk a közel jövőben, sem arra, hogy újabb gyűjtések induljanak meg, pedig e nélkül nem gondolhatunk a függőben levő kérdések megoldására.

Beke Ödön

OROSZ NÉPMESÉK

A ház, Nyulacska. Fordította Lányi Sarolta. Új Magyar Könyvtár. — **Kutykurutty hercegnő.** Fordította Trencsényi-Waldapfel Imre. Szikra. — **Alexej Tolsztoj: Orosz mesék.** Fordította Vera Milovidova, Cserépfalvi.

Kozocsa Sándor az orosz irodalom bibliográfiája c. nagy gondattal összeállított katalógusa szerint az első orosz mese, A test nélküli lélek, 1838-ban, tehát több mint 100 évvel ezelőtt jelent meg Kazinczy Gábor fordításában, az

Athenaeum c. folyóiratban. Attól kezdve a magyar folyóiratok többször is közöltek orosz népmeséket. Az első orosz mesegyűjtemény azonban csak 1923-ban jelent meg Legszébb orosz mesék címen Házsongárdy Gábor fordításában, aki külön kiemeli, hogy a gyűjtemény orosz eredetiből készült. A következő orosz népmesegyűjtemény, Bonkáló Sándor: A fehér cár mesekertje (1927), szintén eredetiből történt fordítás, amit nem mondhatunk Kresz Mária Orosz mesék (1945) c. kötetére. Ezekén kívül egyes mesegyűjteményekben is közöltek orosz népmeséket.

A fönt felsorolt orosz népmesék mind eredetiből készült fordítások. Az első három kötet csak egy-egy mesét foglal magában, az utolsó 52 mesét közöl 225 lapon. Lengyel Dénes Szende Aladár Süss fel nap! c. ifjúsági népköltési gyűjteményének ismertetésében (Nyr 71:148) azt írja a különben nagy értékű műről: „Dal és mese mellett nagy szerepe van a képeknek. Kedves illusztrációkkal a kiadó sokkal szebbé varázsolhatta volna ezt az értékes könyvet.” A szóban levő mesekönyvek ennek a feltehetően minden tekintetben megfelelőnek. Szinte úgy tetszik, mintha a főcél a kép lett volna, a mese pedig csak kísérő szöveg. Különösen azokra a kötetekre áll ez, amelyek csak egy-egy mesét közölnek, s amelyekben úgyszólván minden lapon művészi képet találunk. Helyes gondolat volt, hogy a kiadók az orosz kiadásból átvették az eredeti rajzokat, melyek nemcsak az orosz nép képzetét, hanem gyakran az orosz népeletet is az olvasó elé vetítik. Bemutatják az orosz tájat, házat, a ház berendezését, a házi eszközöket, az orosz viseletet, stb. Művésziek Kapica rajzai a Nyulacskához, Breié a Házhoz, Kuznyecové a másik kettőhöz, különösen a Kutjukuruty hercegnőhöz készült színes

képek, melyek mintha az orosz népművészetet is be akarnák mutatni. Ez a kötet a nyomdai művészetnek valóságos remeke.

Úgy látszik, a Szovjetunióban a népmeséknek nagyobb jelentősége van, mint Nyugaton. Nemcsak az ifjúság olvasmánya, hanem felnőttek gyönyörűsége is. Erre vall, hogy remek filmek is készülnek ott népmesékből. De ezt bizonyítja az is, hogy oly nagy író, mint Alexej Tolsztoj is vállalkozott népmesegyűjtemény kiadására. Nálunk is gyakran vitatott kérdés, hogy kell a közönség, elsősorban az ifjúság elé tálni a népmeséket. Erdemes feljegyezni, mi volt A. Tolsztoj eljárása a kötet kiadásánál. „E gyűjtemény összeállításánál meg kellett őriznem a népmesék egész üdeségét és csorbítatlan közvetlenségét. Hogy ezt elérjem, a következőképpen cselekedtem: egy-egy mese nagyszámú változataiból kiválogattam a legérdekesebbet, a legeredetibbet és gazdagítottam azt a többi változatból kiemelt sajátos fordulatokkal, tartalmi részletekkel. Természetes, hogy az ilyen, külön-külön részekből álló mese összeállításánál, „restaurációjánál” magamnak is kellett valamelyest a tárgyhoz hozzákötenem, egyet-mást megváltoztatnom, némi hiányokat pótolnom, de mindezt ugyanabban a stílusban tettem.”

A változatok összehasonlítását az olvasó maga is megteheti ezekből a kötetekből. Érdekes pl. a Ház c. mese. A címet viselő kötetben a légy maga építette házat, a Tolsztoj-féle gyűjteményben egy elvesztett és megtalált agyagfazék lesz az állatok lakóhelye. Az elsőben az utolsó szálláskereső, a medve, már nem fér be a házba, fölmászik a ház tetejére, amely beszakad alatta, a másikban a többség elnyomójakép szándékosan roppantotta össze a fazekat és szétugrasztotta az állatokat. A Ház-

ban kap helyet a Répa c. mese is, melynek alig eltérő változata Tolstoj első meséje. A nyúl és a róka c. mesének változata a Nyulacska. A Tél apóé a Kresz-gyűjteményben a Fagy. Az itt közölt Béka cárevna pedig a Kutykurutty hercegnő mása. Az olvasó, még a gyermekek is, bizonyára örömmel ismernek rá az orosz mesék magyar megfelelőire, amire egész sor példát idézhethünk. Így A kis cipó nem más, mint a magyar Kis gömböc. A farkas és a gidák-nak a vége eltér a megfelelő magyar mesétől. A szemtelen kacska azonos a mi Félig nyúzott bakkecskénkkel. A róka tanácsára lékben halászó farkas meséje is ismeretes nálunk, de a többi rokon népnél is. A Sok állat egy gödörben azonos A tyúk és a farkasverem-mel. A kandúr és a róka szintén közönséges mese a rokonainknál, éppúgy, mint a Hogy talált egy öregasszony bocs-kort. A Hogy tanult meg a róka repülni szereplői nálunk nem a kócsag és a róka, hanem a sas meg a farkas. A hólyag, a szalmaszál és a bocskor mesegyűjteményeinkben A hólyag, szalmaszál és a tüzesüszök címen ismeretes. Az oroszán, a csuka és az ember megfelelőjében nálunk a medve szerepel, s a csuka helyett is más állat. A kakas és a kézimalom nem más, mint A kis kakas gyémánt vagy félkrajcárja. Tyerősecska a Jancsi és Juliska meséje. Alónuska nővérke és Ivánuska öcsike meséjében öcsike gidává változik, nálunk őzikevé. A Dúsgazdag Kuzmára ismerünk a Csizmás kandúrban. Tacskó-Palkó a mi Hüvelyk Matyink. Érdekes, hogy az orosz mesében az öreganyó véletlenül levágott kisujja elevenedett meg benne. Nem így támadt eredetileg Hüvelyk Matyi is? Még Aesopus-mesének is van változata. A róka és a kócsag nála a rókáról és a golyáról szól. Persze, vannak a gyűjteményben olyan

mesék is, melyek a magyar közönség kevésbé vagy egyáltalán nem ismer.

Köztudomású, hogy a népmesegyűjtés és a népmesekutatás terén az oroszoké az első hely, s ez a munka jelenleg még nagyobb buzgalommal folyik. Bőséges alkalom nyílik tehát további gyűjtemények kiadására az orosz népmesék kimeríthetetlen tárházából. De a Szovjetunióban laknak a mi rokonnépeink is, melyeknek népköltése szintén megérdemelné, hogy a magyar közönség, a magyar ifjúság elé vigyük. Remélhetőleg akad kiadó, aki ezt az eddig elmulasztott alkalmat pótolni fogja. Kinek a kötelessége, ha nem nekünk, hogy ezekből a mesékből is szép csokrot kössünk össze? *Beke Ödön*,

Népek meséi, Szerkeszti Ortutay Gyula. Anonymus.

A népmese világa az örök emberi vágyak birodalma. Tündérszág: a béke, a boldogság, a megnyugvás országa. Hihetetlennek látszó, elképzelhetetlennek tűnő küzdelmek után ide tér meg a mese minden akadályon diadal-maskodó hőse. „A békére, az áldott békére tanítanak bennünket a mesék!” — írja Ortutay Gyula a pompás sorozathoz írott magvas bevezetésében. A népmese helyes lelki beállítottságú olvasására nevelő sorozat gyakorlati célkitűzéssel a nagyközönség számára készült, nevezetesen a serdülő ifjúságnak, azonban minden igényt kielégítenek a mesék hangulatához illeszkedő rajzok látomásszerű szépségei, a hiteles szövegek gördülékénysége, a lényegre pontosan rámutató bevezetések nagyképűséget mellőző, közvetlen hangú útmutatásai és a forrásokat feltűntető, tájékoztató jegyzetek, megjegyzések.

1. *Bodrogközi mesék*, Összegyűjtötte: Dégh Linda, Szébeny Dénes rajzaival. 98 l. — A bodrogközi mesék egy kisebb tájegységen élő

magyar közösség mesealkalmainak termékei, azonban tulajdonságaik jellemzőek az egész magyar mese-kincsre. A kötetben levő hét mesét Dégh Linda a bodrogi Sára községben jegyezte fel sok más mesével egyetemben, amint erről hangulatos bevezetésében beszámol. A mesék elevenek, színesek, érdekesek, a gazdag gyűjtés tökéletes változatai. Igen sok bennük a hagyományos népmesei szólásmondás, mondatszerkezet; ősi képeket megjelenítő formula. Ékes bizonyítékai annak, hogy az ősi magyar népmese él még téli estéken tollfosztásnál, hálókötésnél, nyári napsütésben surranó ladikokon, őszi éjszakákon csillagsugárnál, selyemréteken. „Az isten áldotta szén mezők, dús erdők, regényes sűrűk a mesevilágba ragadják az embert!” — írja Dégh Linda, jellemezve azt, hogy menyire a természetben élő valóság a mese világa.

2. Orosz mesék. Összegyűjtötte Kresz Mária, 66 l. — Az orosz mesekincs mérhetetlen gazdagságú tárházából Kresz Mária főképpen azokat a meséket válogatta ki, amelyek az orosz kultúrába olvadt ősi urallatjai elemek révén a magyarral is igen nagy rokonságot mutatnak. Kár, hogy legalább az ügyes útbaigazító jegyzetekben nem hívta fel pontosabban a figyelmet a miénkét különösképpen érdeklő részeket kapcsolataira. A kellemes hangulatú kötet meséi a nagy forradalom előtti időkből valók, amikor a minden oroszok cájra tartotta kezében a hatalmat a nagy birodalomban. „A szegény nép csak hallomásból ismerte a cárok és a bojárok életét — írja Kresz Mária, — Mikor nekik már csak annyi lisztjük volt, hogy egy fánkocskát töltsenek belőle, akkor vigasztalásul soha nem látott lakodalomról beszélgettek egymásnak, ahol halomban állt az étel és patakokban folyt a méz...” Érdekes lenne a nagy forradalom

utáni mesegyűjteményekből is kiszedegetni egy csokrot, vajjon most miről mesél a forradalom viharai után a földi boldogság hetedik egébe emelt egyszerű ember. Tudomásunk szerint a szovjet-folklore is nagyszerűen virágzik és igen érdemes, tekintélyes tudományos kutatómunka folyik a néprajz területén, amelynek eredményeit azonban még nem volt alkalmunk megismerni. Kresz Mária bejelenti, hogy rövidesen fehér-orosz és ukrán mesegyűjtemény is jelenik meg a sorozatban. Reméljük, hogy egy modern szovjet mesegyűjteményre is sor kerül.

3. Moldvai mesék. Kovács Ágnes, Szántó Piroska, 82 l. — A moldvai mesékkel Kovács Ágnes a román népi kultúra vallásos szövevényét és keleteurópai jellegét érzékelteti igen sikerülten. A magyar mesekincsben is jólismert meseelemek változásai mutatják, hogy „a moldvai a traktor mellett is megmaradt szomorkás kedvű, álmodozó, állatait és földjét végtelenül szerető, Isten mindent elrendező bölcsességébe bekénygáló népnek, aki volt a faeke mellett”. A kötet a Magyar-Román Társaság megbízásából készült, s minden tekintetben sikerülten mutat rá a két nép életének egymás mellettiségéből fakadó kultúrincsek népi gyökereire.

4. Szenegáli mesék. Összegyűjtötte Vajda László, K. Boóc István rajzaival, 54 l. — Az afrikai mesekincs lényegesen különbözik az euráziaiától: a 12 kis mese Szenegál, Togo, Nigéria és Kamerun területéről a basszarita, mande (3), duala, temne, mosszo (2), tim, ewe és 2 nigériai törzs mesekincsének jellegzetességeire mutat rá. Az okos és bátor kecskebaktó utánzó ügyetlen és ostoba kőstörténetek tulajdonképpen eredetmondák, azonban az előadás színessége, élessége, az eszmények láncolata hamisítatlan mesévé teszi. Az álnok nyúl ígéreteivel nemcsak kép-

letesen, hanem szó szerinti véve is lóvá teszi az éhes sakált. (Kísértetiesen emberi módon gondolkodnak ebben a mesében az állatok!) A bakkecske, a kutya és a sakál osztzkodásának története nemcsak a reális életismeretet, nemcsak az aesopusi magot, hanem a becsapott ördög motívumaihoz kapcsolható elemeket is magába foglalja. A hatalmas erejű viziló és a félelmetes elefánt eszén könnyedén túljáró teknősbéka cselszövő figurája a mi róka kománk rokonának tűnik előttünk. Legafrikaiabb ízű a fejedelem és a majom szerepe az elefánt és a bivaly küzdelméről szóló nigériai eredetmondában. A pók karcsú denskáról, a denevér nappali bujkálásáról szóló mesék is eredetmondaszerűek. A *Kinkirzi* nevű bűvös manó szerepeltetése Csalóka Péter-féle bonyodalmakat teremt, s az „üsd botocskám“-szerű meseelemeket is fellelhetjük a fokozatosan mindinkább ismert meseelemek alapján szerkesztett, kedvverítő afrikai történetekben. A jól összeállított kötet az afrikai négerék mesekincsének állatmesékben való túltengését és a mesék példaszerűségét, oktató voltát jellemzi. Színességével alkalmas az Afrika-ismeret iránti érdeklődés felkeltésére.

Minden kötetet tárgyszeret, tudós gond és frissesség jellemez. Olvasásuk felnőttek, gyermekek egyaránt: érték és élvezet. Kíváncsian várjuk a további köteteket.

Dömötör Sándor.

A magyar nép meséi. Csalóka Péter. Katona Imre eredeti gyűjtése nyomán közli Beke Ödön. Bp. 1947. Szikra, 96 l.

A népmesét, a szavak varázsának ezt az exotikusnak tűnő, szórakoztató „termékét“ leginkább a paraszti foglalkozású népréteg szerette mindig, ez tartotta meg, s kedveli ma is, pedig minden társadalmi rétegnek egyformán kellene szeretnie. Az irodalomelőtti

és az irodalomalatti irodalomnak az emberi képzelget hagyományos formáiban élő motívumai ösztönösen élnek a modern ember lelkében is. Ezek a motívumok kíváncznak élni a népmesében; ezért kell szeretnünk a népmesét. A népmese szeretetének tudatosan kell élnie bennünk, hogy szárnya legyen a bennünk szunnyadó humánumnak. Az örök emberi gondolatának tett nagy szolgálatot a *Szikra* kiadóvállalat, amikor a *Csalóka Péter* című kötetrel megindította a magyar nép meséinek „népszerűsítő“, megkedveltető sorozatát.

A kötetet Katona Imre eredeti feljegyzései nyomán — amelyek sok más feljegyzéssel együtt a Néptudományi Intézet archívumában vannak, — Beke Ödön tette közzé a célnak megfelelően, nem fonetikus leírásban, hanem átírva, a normális helyesírási szabályok szerint. Ezt azért hangsúlyozzuk, mert tudományos követelmény az, hogy a sok irányú tudós, kutató munka megkönnyítése a népmesék szövegeit lehetőleg a legpontosabb feljegyzésben tegyék közzé nyomtatásban. Anyagi nehézségeink okozzák, hogy szórakoztatásra, nevelésre szánt könyvet igyekezzünk a tudományos használatra is alkalmassá tenni. Beke Ödön a szöveg mondatfűzéséhez talán hozzá sem nyúlt; mindenestre igen óvatosan változtatott rajta: változtatásai valóban csak helyesírási természetűek.

Szépen szaporodó tudományos értékű népmesegyűjteményeink között ez az első híradás a baranyai háromszögből. Kopácson, ebben a kis dunamelléki faluban a halászelet adott állandó alkalmat a mesemondásra és a falucska elszigeteltsége tette folytonossá a hagyományok életét. Az öreg halászok társaságban halásztak, s mindenki mondott a várakozó virrasztásokban mesét. A Katona Imre által pontosan feljegyzett

negyven meséből Beke Ödön nyolcat közölt a legjobb mesélők szava nyomán.

Röviden a nevezetesebb mesemondók életrajzi adatait, az éle-
niségükre vonatkozó megfigyelése-
ket is ismerteti s felhívja a figyel-
met a mesemondás törvényszerű-
ségeire, irodalmi értékeire. Beke
Ödön szerint a falusi mesemondók
„igazi nagy írók, akik valóság-
gal egy árva sort se írtak le talán és
a színes magyar nyelv, fordulat-
os előadás, az igazi művészek sorába
állítják őket“. Ezért művészet, iro-
dalom a szó esztétikai értelmében
a népmese, ezért emelkedik to-
ronymagasan a ponyva-irodalom és
az esztétikai igények nélkül gyár-
tott szórakoztató irodalom fölé.
Tömegszükségletet elégített ki va-

lamikor és még halódásában is
művészet maradt a népmese: —
ezt még ellenségei is kénytelenek
elismerni. Törekednünk kell tehát
arra, hogy ne legyen a gyerek-
szobába száműzött, lemosolygott
„csácsogó“ beszéd, a paraszti élet-
forma idejétmúlt terméke a nép-
mese, hanem a modern közösség
diadalmasan funkcionáló műfaja.
Ezekkel az izesen előadott törté-
netekkel Beke Ödön rádöbbenti a
nyelvtudományt — különösen a
formulák, megkövesedett szólás-
módok tanulmányozása terén —
az irodalomtudományi és a nép-
rajzi kapcsolatok mélységére és
közelebb viszi a demokráciát
önnön maga megértéséhez.

Dömötör Sándor.

NÉPNYELVI GYŰJTÉS

Madárnevek.

Dómányszűrös varjú: dómányos
varjú (*Corvus cornix*).

Süsíték: búbos pacsirta (*Gale-
rida cristata*). Időjós madár. Ha
összei behúzódik a házak közé, kü-
lönösen, ha a trágyadombok kör-
nyékén üt tanyát, hidegre fordul
az idő. Ha hideget érez, még egy-
szerű énekének megváltoztatásá-
val is kifejezésre juttatja, szüntel-
len azt kérdezi: „Vész-e szűrt?“

Szalonka: erdei szalonka (*Scolo-
pax rusticola*). „A föld párájából
l. Úgy szíja magábo, hogy csórit
hónapokon köröszöl a földbe dugva
tarcsa. Ezir van ojan finom íze a
belinek, mer tartalma téjszerű fo-
jadik, páro. Csak a tavaszi pár-
zaskor röpül.“

Fügemadár: függőcinke (*Antho-
scopus pendulinus*). Fészke: füge-
fészék. „A fügefészket csúz ellen
gőzülsre használják. Sok benne a
jégennyegypjú, annak gőze kiszija
a csontok közül a fáját. Tányirra
vagy földőre parazsat teszünk arra
a fészket. Mikor má izzik, főszi-

vassuk a beteggő a gőzit úgy, hogy
a beteg fejit még az izzó fészket
létakarjuk valami ruhafélivel.“
(Tóth János). „Az izzó, parázsro-
tett fügefészket gőze jó a fogfájás
megszüntetésire.“ (Kmecik Béla.)

Föcske: füstifecske (*Hirundo
rustica*). Fészket torokgyík orvos-
lására használják. „A föcskefészket
megfőzik idős tejbe gőz alatt, —
ruhával le köll lepnyit — és azt
lészürnyi. Majd amijen melegen
léhet, a beteggő megittatjuk. A sa-
rával még melegen beköttyük a
nyakát.“ (Tóth J.) Tavasszal az
első fecske megpillantásakor az
eladó leányok és gyerekek ezt a
versikét kiáltják utána: „Föcskét
látok, Szeplőt hányok, Cérnát gom-
bojtók.“ Azt tartják, hogyha e
versikét elmondják és a fecske
után néznek, miközben tenyerük-
kel arcukat végigsimítják, annak
szépítő hatása lesz, mert arcuk a
szeplőtől mentes marad. A vasár-
napot és ünnepnapokat a fecske is
megtartja, nem építi fészket. An-
nak tehene, ki a fecskét megöli
vagy fészket kiszedi, véres tejet

ad, Ha valaki megfogja vagy kiszedi a fecske tojását, vagy ő, vagy valamelyik hozzátartozója meghal. A fecske időjós állat is. Ha nyáron alacsonyan repül, eső, zivatar lesz.

Jégvágó: jégmadár (Alcedo ispida). „Físzkit azír dugja el az emberek széme elül, mer abba gyöngyszemét rejtéget. Ha valaki megtalálná, gazdag ember lenne.” (Erdős Kálmán.)

Károkatoná, bujár: kormorán (Phalacrocorax carbo). A duna menti halászok, pásztorok bőrét lenyúzza, húsát megesszik, háját pedig még a halzsírnál is jobb csizmakenőcsnek tartják, mert a vizet nem engedi át.

Buglica: kisvöcsök (Podiceps fluviatilis).

Fadoktor: nagy fakopáncs (Dendrocopos major).

Lőttingike: törpegém (Ardeetta minuta).

Moson m. Tejfalusziget.

Csiba Lajos

A NYELVŐR HÍREI.

Értesítjük olvasóinkat, hogy a Nyelvőr az idén kéthavonként fog megjelenni (a nyári szünet kivételével) 3—3 ívnyi tartalommal, vi-

szont az előfizetés ára továbbra is 15.— Ft marad. Kérjük olvasóinkat, szíveskedjenek folyóiratunknak új előfizetőket szerezni, hogy lapunk terjedelmét a jövőben még jobban növelhessük.

Papírgyűjtés. A papírgyárak papíros termelését erősen gátolja a nyersanyaghiány. A gyárak nyersanyagként azonban bizonyos papírfajták gyártásához nagyon jól fel tudják használni az ú. n. irománypapírost. Ezekből a nyersanyagokból a mai körülmények között új papírost lehet gyártani. Az illetékesek elhatározták, hogy az összegyűjtött iromány hulladékpapírosért annak 5%-a erejéig új író- és csomagoló papíros vásárlására szolgáló utalványt bocsátanak ki. Ennélfogva a hulladékpapírosért nem csupán a rendeletben előírt készpénzt fizeti a kereskedő, hanem aki iromány hulladékpapírost ad el, új papírost is kap. Minden kultúremler érdeke, hogy a papírossal való ellátás fennakadás nélkül legyen, s a sajtó szükségletei kielégíttessenek. A megfelelő hulladékpapírossal felhozatal egyik eszköze annak, hogy a mindennapi élet nélkülözhetetlen eszközét, a papírost könnyebben és nagyobb mennyiségben gyárthassák a papírgyárak.

TARTALOM:

	lap
Bubrich D. V.: Finn-ugor nyelvtudomány a Szovjetunióban . . .	1
Moór E.: A magyar nyelvtört. őstörténeti vonatkozásai. (V.) . . .	8
Selényi Pál: Piros és veres . . .	12
Elek Oszkár: Lóránt fia és a Lórántfiak világa . . .	15
Lengyel Béla: Az új, nagy regény . . .	18
Beke Ödön: Szólások nagy költőink műveiben . . .	21
Viski Károly: Mutatvány az Arany-szótárból . . .	28
Magyarázatok. Könyvekről. Néprajzi gyűjtés. A Nyelvőr hírei . . .	31

Előfizetések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához küldendőek a Szikra csekkszám-láján: 16.984. Egész évre 15 Ft. Külföldön 1½ dollár Egyes szám ára 4 Ft.

SIKRA IRODALMI ÉS LAPKIADÓ VÁLLALAT, NYOMDAI R. T., Budapest, V. Honvéd-u. 10.

Felelős vezető: Nedeczky László

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR, SIMONYI ZSIGMOND és BALASSA JÓZSEF FOLYÓIRATA
AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: .

BEKE ÖDÖN, PROHÁSZKA JÁNOS,
RUBINYI MÓZES

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ:

BEKE ÖDÖN

SZERKESZTŐSÉG: XIV., VOROSILÓV-ÚT 13/a.

KIADJA: SZIKRA, BUDAPEST, VI., RÓZSA FERENC-U. 111. T.: 120-710, 126-630

A MAGYAR NYELVTÖRTÉNET ÖSTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI

Irta: Moór Elemér

(Hatodik közlemény)

Általában azt szokás feltenni, hogy a magyarság az ősi ugor nyelvterületnek legdélibb részéből vált volna ki. Ez azonban, amint mindjárt látni fogjuk, csak a gyengén vágott szótaghangsúlyú csoportra vonatkozólag tehető fel. Az obi-ugor nyelveknek azok a nyj.-ai ugyanis, amelyekben a fgr. *k-nak veláris magánhangzó előtt ɣ- felel meg, a vogul és osztják nyelvterületnek legszakibb részén helyezkednek el. A délebbre eső nyj.-okban már csak aspirált k'-t találunk,¹⁹ sőt vannak olyan vogul nyj.-ok is, amelyekben aspirálatlan k- van az északi nyj.-ok ɣ-ja helyén.

Mivel pedig az ősmagyarban a *k- > ɣ- hangváltozás mellett a *p- > f- hangváltozás is bekövetkezett, a legnagyobb mértékben valószínű, hogy az azokat előidéző erősen vágott szótaghangsúlyú a legintenzívebb alakban az ő sugar nyelvterületnek azon a részén fejlődik ki, amelyből az ősmagyarságnak az a csoportja vált ki, amelynek a nyelvében a fgr. szókezdő *k-nak ɣ-, a fgr. szókezdő *p-nak pedig f- felelt meg. Ebből viszont az következtethető, hogy az ugorkori erősen vágott szótaghangsúlyú kiindulópontja ép az előbb említett előmagyarnak mondható ugor nyj.-ban keresendő. Ha pedig ez így van, akkor ez az előmagyar ugor nyj. nyilván az ősi ugor nyelvterületnek legszakibb részén helyezkedett el. Innen

¹⁹ Laziczus szerint „a hehezetet... itt csak fonétikai külsőségnek kell tekintenünk, a mélyhangú k sajátos realizációjának” (NyK 38:365). Csakhogy ez a „sajátos realizáció” csak bizonyos hangsúlyozási viszonyok mellett szokott jelentkezni; az aspirált tenuis fejleménye pedig — amint láttuk — spiráns szokott lenni. Egyébként a felsőlozvai vogul nyj.-ban a fejlődési fokként elméletileg feltehető kɣ-affrikáta meg is van.

terjedhetett el azután az új hangsúlyozásmód hullámgyűrű alakjában csökkenő intenzitással az ugor nyelvterületen déli irányban is, mert hisz másként érthetetlen volna, hogy miért jelentkezik ennek a hangsúlyozásmódnak következményeként a fgr. *k- tekintetében a legelőrehaladottabb hangállapot a magyaron kívül én az obi-ugor nyelvek legészakibb nyj.-aiban. Az pedig szintén nyilvánvaló, hogy ennek az északon keletkezett nyelvi újításnak hullámgyűrűje azt az előmagyar ugor csoportot, amelynek nyelvében fgr. *k- mélyhangú szavakban is megmaradt k-nak és a fgr. *p-ből nem lett f-, a két csoport egyesülésekor még csak el sem érte. Ezek szerint az utóbbi csoport csak az ugor nyelvterületnek vagy legdélibb vagy legnyugatibb vagy esetleg legdélnyugatibb részén foglalhatott helyet; sőt az is lehetségesnek látszik, hogy a két csoport között a közvetlen érintkezés eredetileg nem is volt meg. Azt ugyanis szintén valószínűnek tarthatjuk, hogy az az ugor csoport, amelynek a nyelvjárásából a vogul nyelv alakult ki, mindig is a legkeletibb, elő-osztjának mondható csoporttól közvetlenül nyugatra helyezkedett el.

De nemcsak hangtörténeti alapon tehető fel, hogy a magyarság egyik csoportja az őssugor települési terület legészakibb részéből származik, hanem ez következtethető bizonyos szótörténeti, illetve növényföldrajzi tényekből is.

N. Sebestyén Irén a közelmúltban egyeztette a R. Mórógy erdőnevünket a vördali lappnak egy „Tannenwald, Gehölz“ jelentésű szavával (NyK. 51:414), amely szó egy „fenyő“ jelentésű szóból származik. Az egyeztetés alaki tekintetben teljesen elfogadhatónak látszik, s így e szó azt tanúsítaná, hogy a magyarság egyik csoportja a fenyőerdők északi övéből származott el az alsó Kámtól délre elterülő ligetes mezőség tájaira, ahol a fenyőnek már nyoma sincs. Hasonló vallomást tehet esetleg a R. ugufa fanevünk is, amelyet N. Sebestyén Irénnek egy „Pinus silvestris“ jelentésű fgr. fanevű sikerült alakilag szintén kifogástalanul egyeztetnie (NyK. 51:415—418.)²⁰

Hogy az előmagyarság egyik csoportjának őshazája a fenyőerdők északi régiójában volt, azt különben félreérthetetlenül és a leghatározottabban *fenyő* szavunk tanúsítja, amelynek megfelelője a fgr. nyelvek közül a cser.-ben van meg (*pin'*) „magnak hagyott fenyő“ jelentésben. Csakhogy ez a m.-ban kicsinyítő képzővel ellátott szó nem „Pinus silvestris“ jelentésben maradt meg nyelvünkben, hanem „boróka“ jelentésben (v. ö. *fenyővíz* „borókapálinka“, *fenyőmag* „borókamag“ és R. *fenyeubukur* 1338 „juniperus“ :Oklsz.), és csak a honfoglalás után vitték át e szót a fenyő-

²⁰ N. Sebestyén Irénnek az a következtetése azonban kétségtelenül téves, mintha a R. ugufa név jelentése a magyarban „Pinus silvestris“ lett volna. A magyarság ugyanis Kelet- és Déloroszországban közel egy ezredéven át élt a fenyőerdők övének kívül; tehát egy eredetileg fenyőt jelentő szó semmiképp sem maradhatott volna meg a magyarban „fenyő“ jelentésben.

félék — amelyekkel a magyarság először hazánk területén találkozhatott — megnevezésére. A *fenyő* szó pedig „boróka” jelentésben azért maradhatott meg nyelvünkben, mert a boróka a délorosz mezőségen is honos; tehát ez a növény a magyarság látóköréből sohasem tűnt el. Ennél a szónál tehát kétszeres szóárvitel történt: „fenyő, fenyőcske” → „boróka” → „fenyőfélék”.

(Folytatjuk.)

NÉHÁNY SZÓ NÉPMESEKIADVÁNYAINKRÓL

Írta: Kovács Ágnes

A népmese, legenda, trufa, adoma szóbeli előadás törvényei szerint szerkesztett, művészi gyönyörűség keltését célzó hagyományos szellemi termék. Tökéletes megjelenéséhez négy tényező szükséges: jó mesemondó, legalább egy hallgató, hagyományozó közösség és az elmondandó szöveg váza. Jó mesemondó akármilyen csonka-bonka mesét fel tud öltöztetni a körülötte élő közösség — vagy közösségek, ha vándorló ember az illető — hagyományanyagából kifogástalan szerkezettel, szép stíluselémekkel saját tapasztalatából és képzeletéből élményszerűvé tudja tenni még akkor is, ha csak hangszínnel érzékelteti a tér és időbeli távolságot nélkülöző mesebeli eseményeket, teszi eleven emberekké a bábszerű hősöket és hősnőket. Hát még ha színészi képességekkel is rendelkezik, ha gesztusolka, vagy akár nagyobb, a mesemondás szűk szintere által megengedett mozdulatokkal teszi elevenné a cselekményt, lovagiást, viaskodást, széptevést. A mese bevezető szavai hangsúlyozzák ugyan az óriási tér- és időbeli távolságot a mesebeli történet és az elmondás színhelye között, a valóságban azonban a kétő majdnem egybeesik: a mese alapjában a faluban és környékén játszódik: a királyi palota aranyos, ezüstös, túlméretezett parasztház, a végtelen erdőségek és pusztaságok a jólismert erdőségek és pusztaságok képét és hangulatát keltik, a mesehősök formára és jellemre falubeliek másai. De magát a történetet sem először hallják. Ha nagyon összezokott mesemondó és hallgató, elegendő jóformán csak jelölni az egyes epizódokat, kisebb részletek esetleg ki is maradhatnak, észre sem vevődik, vagy ha igen, könnyűszerrel pótolja a mesei világgal s ezen belül is a kedves történet cselekményével át- meg átítatott képzelet. A mesemondó sem arra törekszik, hogy az eseményeket bonyolítsa, inkább az egyes részleteket — ahogy Kalotaszegen mondják: „tétteleket” — és a párbeszédeket dolgozza ki. Pillanatnyi hatás elérésére törekszik, nem egyszer el is veszti a történet fonálát. Hallgatói nem veszik tőle rossz néven: az ötletesen kidolgozott jelenetek, széppáros párbeszédok tökéletesen kielégítik műélvezői igényeiket.

Mi történik már most, ha néprajzi gyűjtő a mesét lejegyzi? Tegyük fel, hogy módjában van a legmodernebb eszközökkel (rejtett mikrofon), ideális fétételek mellett (kitűnő mesemondó és hálás hallgatók körében jóformán észrevétlenül) rögzíteni teljes, szépen elmondott változatokat s az így készült hanglezmezről jegyzi le kifogástalan fonetikával az egyes szövegeket. Kiragadja a mesét természetes környezetéből. A hangulati velejárók egy része elcsúsz: elmarad a mesemondó szuggesztív egyénisége, a mese elmondására és hallgatására

készítő környezet és a közös hagyományanyag háttére, vagyis mindaz, ami a mesét, hogy úgy mondjam, megokolta teszi. Helyette előbukkannak a hiányosságok: törések, következtetések a szerkezetben, pongyolaság a fogalmazásban; henye szavak gyakori alkalmazása („azt mondja“, „nohát osztán“ stb.), kifejezések ok nélkül való ismételtetése, stb. Ha a kiadvány tudományos vizsgálat számára készül, az olvasót, a kutatót, aki rendszerint maga is gyűjtött már mesét, nem zavarják az elbeszélés fogyatékságai. Tudja, hogy az írott szöveg nem a mese örök, mindenkori változatlan formája, hanem életének csak egy pillanatát rögzíti, könnyen lehetséges, hogy a mesemondó más alkalommal jobban fogja elmondani. A legnagyobb ritkaságok közé tartozik, hogy éppen a legfölkéltetesebb megjelenési formájában jegyzzünk le egy szöveget. A kutató azonban a hibákból is le tud vonni bizonyos következtetéseket, vagy egyszerűen kiéressztülülkik rajtuk, ha szövegvizsgálatai nem a mese életére vonatkoznak. A meseszövegek azonban irodalmi értéküknel fogva nemcsak a folkloristát, nyelvészt stb. érdeklik, szívesen fogadja az ú. n. „művelt nagyközönség“ is s még szívesebben adja gyermeke kezébe. A kérdés csak az, hogy mit nyújt az irodalmi szépségek után vágyakozó felnőtt, vagy gyermekolvasónak egy nyelvjárás hang- és nyelvtani szabályai szerint leközölt mese.

A kérdést két részre kell bontanunk a felnőtt és a meseolvasó, -hallgató korban levő gyermek elkülönítésének és igényeinek megfelelően. (Ez a megkülönböztetés paraszti fokon is megvan! Gyermek-hallgatóságnak egészen más természetű meséket szokás elmondani: rövidebbeket, kevésbé bonyolultakat, egyszerűbb képekkel, kifejezésekkel.)

A felnőtt, városi kultúrájú olvasó szívesen fogadja a tőle idegen, felzúszesen ismert, de újabban mindjobban az érdeklődés előterébe kerülő paraszti réteg „irodalmi“ termékeit. A legújabb népszerű mesekiadványok mind szóalkoztatva ismertető jelelűek: a népmesei légkör, a népi képzelet közelebbhozását tűzték ki céljukul (Illyés—Ortutay: Magyar parasztnesék, Ortutay Gyula: Nyíri és rétközi parasztnesék, Bözödi György: A tréfás farkas, Dégh Linda: Hét bagi népmese, Dégh Linda: Bodrogközi mesék, Beke—Katona: Csallóka Péter stb.) A kötetek válogatott anyagot közölnek egyetlen ember vagy egy kisebb homogén kultúrájú paraszti közösség mesekészletéből. A rajzok, kísértő tanulmány és jegyzetek a mesemondó személyiségéről, képzelettehetségéről, a mesék hagyománybeli háttéréről tájékoztatnak. Egyik-másik gyűjtemény azt az illúziót igyekszik kelteni az olvasóban, mintha nem írott szöveget olvasna, de ott ülne maga is a gerendás, földes szobában, vagy kinn a legelőn a nagytűz mellett és hallgatná a nagybajszú, ékesbeszédű mesemondót. Azonban a nyomtatott szöveg azért csak nyomtatott szöveg marad, a közlő akarva-akaratlanul is kénytelen engedményeket tenni az olvasó felé.

Teljesen pontos, aprólékosan kidolgozott, a nyelvészek szempontjából is kifogástalan hangtani hűségre a kötetek — nagyközönség számára készült kiadványokról van szó — nem is törekedtek. A gyorsírással, nagyolt fonetikával készült gyűjtés betűszerinti közlésével egyfelől elvesznek a nem tudományos érdeklődésű olvasó számára lényegesen hangtani finomságok, másfelől viszont a szöveg még mindig nehezen olvasható, mert a közhasználatban is eltérően ejtett és írt szavakat is ejtés szerint közli (aszt, vót, ijen, ojan stb.). További fokozat, mikor csak a közhasználatból eltérő hangtani sajátosságok vannak feltüntetve (zárt ő, ő-zés, i-zés, diphthongusok stb.). Ez már sokkal könnyebben

olvasható s ameljett a mesék eredeti nyelvének zamatát is őrzi. Negyedik fokozat a szövegek akadémiai helyesírásai való közlése. A mi szemünk számára természetesen ez a legkellemesebb, hátránya viszont, hogy hangtanilag egyáltalán nem érzékelteti a nyelvjárást s a szabatosan megfogalmazott mondatokban a tájszók furcsán, kirívóan hatnak. A szöveg elszűrkül, idegenszerűvé válik.

Nem kevésbé problematikus a *szószerint való közlés* kérdése. Tudjuk, a meseszöveg távrolról sem olyan állandó valami, mint nyomtatott mása. Kern Tóbiások, akik még tíz esztendő múlva is szóról-szóra ugyanúgy mondják el meséiket, a magyar mesemondók között tudtommal nem igen vannak. Ugyanannak a mesemondónak a meséje minden újabb elmondás alkalmával csak nagyjából lesz azonos a megelőzővel. A stereotip, visszatérő formulák természetesen nem változnak el, azokban nemcsak a szavak, de a szavak helyének azonosságát is megköveteli a ritmus. Az „összekötő szöveg” már sokkal változób. Igen jó példát közöl erre Ortutay Gyula: Fedics Mihály meséi c. kötetében (Szépiány Ibronka c. mese két változata 268.). Az „azt mondja”-nak, ennél a kedvelt mesemondói kisegítő kifejezésnek a helye és száma például mindig a pillanatnyi diszpozíciótól függ: ha fáradtabb, kedvetlenebb a mesemondó, több lesz, sürűbben ismétlődik, ha teljes „formában van” kevesebb, csak annyi, amennyit a tartalom föltétlenül megkíván. Ugyanez áll a fölösleges ismétlésekre és a kimaradt részek utólagos betoldására is. Ha aztán egy másik népi mesemondó eltanulja a mesét, az még nagyobb szabású változtatásokat csinál, „tökéletesbít” saját szövegét s elképzelése szerint. Erre a tökéletesbítésre joga van a közlőnek is annál is inkább, mert neki nincs rá módja, hogy a következő alkalommal jobban mondja el a mesét, az olvasót is jobban fásasztiák az elbeszélés döccenő, mint a hallgatót. A változtatások ez esetben azonban sokkal kisebbek lehetnek. A népmesék kiadói rendszerint városi származásúak, nem sajátjuk a népi hagyomány- és gondolatvilág, az ő szavaikkal elmondott mese vagy meserészlet semmiképpen sem lesz népi jellegű. (Hacsak nem író az illető, művésze a nyelvnek. Akkor viszont a mese megszűnik népmese lenni, elsősorban elmondójára lesz jellemző s csak másodsorban arra a népcsoportra, ahonnan a szöveg származik.) Hozzáoldani tehát csak akkor megokolt, ha pl. az elbeszélő a hármas cselekmény egyikét kihagyja, holott értelem szerint szükség volna rá. Ehhez rendszerint megvan a kialakult formula, mintájára könnyűszerrel elkészíthető és beilleszthető. Vagy a kifejejtett rész, amiről a mesemondó így szól később: „az kimaradt, hogy...”, „elfelejtettem mondani, hogy...” stb., minden baj nélkül beállítható a megfelelő helyre. Másrésről nyugodtan kihagyhatók az „azt mondja”-k és egyéb házagpótló kifejezések onnan, ahova értelemig nem tartoznak. Ezek jórésze rendszerint csak azért kerül a mesébe, mert a lejegyző nem tudja követni a természetes tempót s a mesemondó, akinek agya a megszokott ütemben dolgozik, akadózni kezd.

Mi történjék a tájszavakkal és „illetlen” kifejezésekkel? Nyugodtan a helyükön maradhatnak. Az előbbieket megmagyarázzuk lapájlí vagy kötetvégi jegyzetekben, az utóbbiak a népi beszéd mindennapi, természetes velejárói, a maguk helyén nem hatnak szemérmetlenül, nincs okunk szégyenkezni miattuk. (Ilyesmire felépített mesét amúgy sem fogunk közölni.)

Amint látjuk, a modern, népszerű népmesekiadvány inkább szerkesztői mint írói munka. Sok mesét kell meghallgatni vagy elolvasni, amíg egy-egy meséskönyvünk számára alkalmasnak bizonyul.

De nemcsak az egyes szövegeknek kell mind néprajzi, mind esztétikai szempontból megállni a helyüket, a kötet maga is jó, ha teljes egészét alkot. Arra kell törekednünk, hogy jellemző módon tükrözze a) egy ember, b) egy falu, c) egy etnikai csoport, d) egy nép vagy nemzet stb. képzetvilágát. Régebbi népköltési gyűjteményeink egyrészre félrevezető: csak az érdekesebbnek ítélt, eddig még nem jelent változatokat közli bizonytalanul körvonalazott területről (Dunamelléke?). Másokat ismét azért hagy ki, mert a környék idegennyelvű lakossága is ismeri, s ezért nem tartja „eredeti magyar”-oknak. Ma ez a közlésmód már csak azért sem keresztülvihető, mert aligha fogunk tudni egy kötetnyi ismeretlen vagy ősi magyar mesét összeválogatni. Csak már ismert tárgyak újszerű változatairól lehet szó. Újszerűséget ne csak az események rendjében, de elsősorban az előadásmódban keressünk. Tudjuk, a népmeseszövegeknek csak egészen kis része népi eredetű, formájuk s a velük élő paraszti közösségek étfelfogása teszi őket azokká, amik. Válogatás közben tehát ne csak azt keressük, mennyire jellemző egy szöveg tárgyában, de azt is, mennyit ismerünk meg általa elmondója és hallgatói élet- és gondolkodásmódjából.

Ifjúsági népköltési gyűjtemény megszerkesztésénél tudományos képzettségű kutatónak lényegesen kevesebb szerep jut. Megokolt közreműködése akkor, ha népnyelvi olvasókönyvet ad, ha felsőbbosztályos tanulókkal meg akarja ismertetni nyelvjárásainkat. Ehhez népmeseszövegeink igen alkalmasak, mert nemcsak hangtani, mondatnyi stb. fejtegetéseinkhez szolgáltatnak bőséges anyagot, de amellett élvezetes olvasmányul is szolgálnak. Ha azonban kiadványunk pusztán szórakoztató, gyönyörködtető jellegű, el kell hagynunk mindennemű fonetikai jelzést s az átírásnak is sokkal nagyobb mértékűnek kell lennie, hogy meg ne zavarjuk az amúgy is bizonytalan nyelv- és helyesírási érzéket. Ifjúsági népköltési gyűjtemény szerkesztőjének nem annyira jó-érzékű kutatónak, mint inkább jótolú stílusztának kell lennie Arany László, Kriza János, Benedek Elek színvonalán. tökéletes mesemondó képességeivel legyen felruházva... Az előadási, öltöztetési mód annyira hatalmában álljon, hogy ha valamely mesének puszta vázát kapná, képes legyen azt olyanná tenni, mintha a legjobb mesemondó ajakáról vette volna. Legyen érzéke fölismerni a legcsekélyebb idegenszerűt ami netalán leírói, segédgyűjtői által a mese anyagába vegyült; nemkülönben ösztönszerű jóízűsége, hogy több variáns közül tudja kiválasztani a legépebbet, legteljesebbet... Nem jut eszébe, hogy ő tanult ember s e jogon módosíthat, elvehet, hozzátehet... Feladata az, hogy tartalom és alak tekintetében minél hívebb lenyomatát eszközözze a szövegnek, amint azt egy kitűnő mesemondó sajátja elöadná... Ellenben nem vehet magának szabadságot arra, mi a hivatott mesélőben nagy érdem, hogy a mese anyagát megváltoztassa, lényegesebb részeket toldjon bele, szóval, hogy a meseköltés folyamában mint tényező szerepeljen. Ugyanis a paraszt mesemondó, amit költői lélekkel s alkotó ösztönnel javít a mese szerkezetén, azonnal átadja a népnek, mely ha elfogadja, jele, hogy a módosítás életrevaló s a mese új alakjában fog élni, míg az ügyetlen betoldás vagy ferdítés magától lehámlik azon hatalmas ellenőrzés mellett, melyet a nép ízlése, ösztöne az egyéni újítások irányában folyvást gyakorol. De... ha volna is tévhitségek változtatni a szerkezetem, nem adja azt közvetlenül a nép szájába, hanem az irodalomnak, s míg egyrésztől újítása nem tudni, hogyan állana ki a tömeg bírálatát, másrésztől megcáfolja az irodalmat, nép ajakáról vettnek hazudván, amit maga kóholt. Eltávolít a kellő határ-

pontot, meddig szabad változtatni s hol szűnik meg ebbeli jogosultsága, nem könnyű, de éppen ezért főfő kritériuma a teljes gyűjtőnek! (Arany János: Merényi L.: Eredeti népmesék c. munkájának bírálata. Összes művei, Bp. E. n. II. köt. 566—568. l.).

A modern népmegyűjtő ma más módszerekkel dolgozik, de az ifjúsági vagy falusi könyvtárak számára készülő gyűjtemény szerkesztője, írója elé ma is odaállíthatjuk követendő szabályokat! Arany kitűnő érzékkel megfogalmazott mondatait.

Háromféle népmesekiadványt kell tehát megkülönböztetnünk és élesen szétválasztanunk:

1. a tudományos, amely folklorisztikai vagy nyelvjárási vizsgálatoknak kíván forrásul szolgálni. Ennek ideálképét külön cikkben szeretném megbeszélés tárgyává tenni;

2. a felnőtt városi kulturájú olvasó számára szerkesztett ismerető jellegű, mely a paraszti élet egy szektorát kívánja hozzáférhetővé tenni számára s ezáltal őt ahhoz érzelmileg és értelmileg közelebbhozní;

3. ifjúsági vagy falusi könyvtár számára szerkesztett gyűjteményt. Ez csak másodsorban lehet ismertető jellegű, elsősorban élvezetes, szórakoztató olvasmány, aszerint, hogy óvódás, iskolás stb. korú ifjúságnak készült-e vagy pedig felnőtt falusi embereknek, közönsége szellemi fokának megfelelő szövegből összeválogatva.

A háromféle kiadvány más-más köntösben, más helyesírással, tanulmánnyal, jegyzetekkel vagy illusztrációkkal fokozza a meseszövegek hatását, törekedik sajátos céljainak elérésére.

„LÁTHATÁ A VÉN NAP ÖNNÖN IA-FIÁT”

Írta: Kallós Ede

Pompás képen fárul élénk az az őszi délután, amelyen a Toldi Estéjének csodakeménye megindul:

*Itt egy tócsa tükrén, s felvetődő halán,
Ott egy kis bogáron, s a gyepek pókfonalán,
Mindenuitt, mindenuitt, meddig szeme kilát,
Láthatá a vén nap önnön ia-fiát.*

Az az ősrégi világkép jelentkezik itt, amely az összefüggés minden lehető módját — az egymásután következést, az okozati kapcsolatot a hasonlóságot a gondolati összetartozást stb. — a leszármazás, a család, a vérrokonság viszonylatába helyezi. A kezdetleges gondolkodás számára nincs más létrehozás, mint a nemzés, nincs más keletkezés, mint a születés s nincs más összetartozás, mint a közös származás kapcsa. Hogy ez a képzet mily szívósan következtetés és mennyire expanzív, arra vonatkozólag egyetlen példára utalok: Vergilius az Aeneis VI. énekében a próféta-nőnek az istenségtől való meghívetését a tettjé megtermékenyítés aktusaként érzékelteti. Amint e felfogás ősgyökerű feltételezettségét felismerjük, mélyreható értelmet nyer az olyasféle kifejezés, mint pl. *szülő ok*, valamint az a meghatározás is, amely — Cicero: De legibus I. 1. óta — szóíróigévé lett, hogy t. i. „Herodotos a történetírás atyja.” Amikor a görög ember a tőke hozadékát, a kamatot *Tóko*; nak, vagyis „magzat”-nak, „szülött”-nek nevezi, ugyanazt az ősi szemléletet fejezi ki, amelynek szóképbeli megnyilvánulását a görög költői nyelvben lépten nyomon fellelhetjük. Főleg a tragikus költők mindent, ami valamit okoz, az illető dolog anyjának szeretnek nevezni és a megszerzés, birtokba

vétel fogalmát a nemzés terminusaival fejezik ki (vö. Bruhn: Anhang zu Sophokles 232. §).

A mítosz-alkotó népképzelet is sűrűn érvényesíti ezt az ősi szemléletmódot. A görög népképzelet az álmom és a halál hasonlóságát csak vérrokonsági kötelékből tudja lezármaztatni s ezért "Ἰπποκ-τ megteszi Θάνατος testvérének. Az egymásután-következésnek tetji lezármazásként való felfogása nyilatkozik meg, amikor Hesiodos (Theogonia 124) a nappalt az éjtszaka gyermekének mondja. Akkor is mód nyílik a felfogás megnyilvánulására, ha a kultuszban egymás mellett szereplő két istenség közül az egyik férfi, a másik nő. A mítosz ilyenkor a nőt vagy feleségnek képzeleli vagy anyának. Hera Zeus felesége, Semele Dionysos anyja.) A legérdekesebb Faunus és Fauna kapcsolata, amennyiben Fauna hol a lánya Faunusnak, hol a felesége, hol pedig a testvére. (A helyek: Pauly-Wissowa 6:2073). Az Anyaföldnek messzire ágazó képzele is dús termését kínálja ennek az őseredeti szemléletnek.

Érzelmi életünket is gazdagon átszövi ez a képzetalkítás. Ha semmi egyéb nem bizonyítaná ősi voltát, mindannyiunk eszméletébe, tájékozódásába való belerögződöttségét, valóságos „apriorisztikus“ adottságát, elég volna arra rámutatnunk, mily egyezően jelenik meg ez a képzetformálás két egymással merőben ellentétes alkatú lélekben. *Ach, du warst in abgelebten Zeiten meine Schwester oder meine Frau* — írja Charlotte von Steinnek Goethe és az érzelmi összetartozás teljességét Ady így fejezi ki Lédának szóló költeményében:

Ezer éve vagy több éve,	Lányom avagy feleségem?
Valamikor, lányom! voltál,	Egyek vagyunk mi nagyon:
Az én biztos lányom voltál.	Valamikor lányom voltál.

Amióta Achilles oly módon adott kifejezést az öreg Priamos iránti tiszteletének, hogy *atyjának* szólította (Ilias XXIV. 372), sem az irodalomból, sem a mindennapi életből sosem veszett ki az tiszteletadásnak a család gondolatköréből eredő formálása. Lucretius (III. 9.) *atyának* nevezi mesterét Epikurost, Horatius (Epist. I. 7. 37.) ugyanígy Maecenast. *Kossuth apánk* is ide tartozik. *Pápa, pap, pópa, apát, apáca, páter* ugyanennek a gondolat-alakulásnak egyházzervezeti megnyilvánulása. A vonzalom és a szolidaritás érzése is családi kapcsolat formájában szokta a tudatot foglalkoztatni. A Kos szigetén fennállott ókori orvosszövetség tagjainak hivatás-esküje az összetartozást a mesterrel szemben gyermeki, a társakkal szemben testvéri viszonynak fogta fel, a középkori céhek tagjai is testvéreknek mondták egymást.¹ Amikor Szent Ferenc az égi-testekkel, a természet erőikkel, az állatokkal a növényekkel vérrokoni kapcsolatban állónak vallotta magát, csak felfokozva fejezte ki azt, ami nyelvformáló erővel mindenkor ott rezgett mindenkinek a lelkében. A családi kapcsolatot kifejező megszólító módok, amelyekkel minden nyelv körében találkozunk (*bátyám, néném, öcsém, húgom* stb.) ennek az elképzelésnek utórezgésai. Amikor Arany János ezt a megszólító módot Etele ajkára adja (Etele a katonáit „nevezte apának, nevezte fiának, fiatalit öccsének, öregét bátyjának“), ugyanazt a felfogást formálta művészi motívummá, amely akkor irányította képzeletét, amikor a fénypontokat, amelyeket a nap tükröződése teremt, a nap fiainak mondta.

¹ Vö. a magyar *barát* szót, melynek szláv eredetije még fiútestvért jelent. A finnben *veli* 'fiútestvér', de levélben *hyvä veli* 'kedves barátom!'

EGY ÉRTELMETLENNEK LÁTSZÓ MESEKEZDŐ FORMULÁNKRÓL

Írta: Dömötör Sándor.

A nyelv gépies öntudatlansággal használja mind a szavakat, mind a szólásokat, mind a közhelyeket, mind az értelemnélküli formulákat. Különösen a népi beszéd, a népi előadásmód fordulataiban találunk bőven olyan szerkezeteket, olyan mondásokat, olyan formulákat, amelyeknek tartalma ma már teljesen ismeretlen, s még sincsen használatuknak akadálya, mert hangulatalkotó szerepük van. „A formulák végeredményben lélektanilag nem egyebek *terjedelmesebb szavaknál*: emlékevesződésük és feledésük azonos lélektani folyamat eredménye“, — írja Solymossy Sándor (Társadalomtudomány, 1921:138). — „Ahogyan a nyelv szavait gépiesen használjuk, nem gondolva a szavak eredetére, egyéni élményekben rejtőzködő, ösztönös jelentéselemeire, épúgy a formulák sem rejtett tartalmukkal hatnak ráink: egyszerűen megszokásból mondjuk azok után, akikről több ízben hallottuk.“ Ilyen a legtöbb mesekezdő formula is: eredeti tartalmuk a tudomány előtt is csak elvetve nyilvánul meg. *Nem is a tartalom a lényeg, hanem a hangulat, amit elmondása és hallgatása felidéz.*

Berze Nagy János írja a magyar népmese tulajdonságairól írott alapvető összefoglalásában (Magyarság Néprajza, 3:314.): „Alföldi meséink *egyike-másika* a hely megjelölése végett ilyet is mond: „*a hun a fecskék térgyen mitáva kamicsoftak*.“ Ennek az értelmét nem is sejtjük. Jegyzetében arra utal, hogy ez a formula a MNGy. 9. kötetében *több helyen* található. (I. m. 324. l. 125. sz. jegyzet.) Mesekezdő formuláink tanulmányozása során átnéztem majd minden mesegyűjteményünket, azonban sem alföldi, sem más vidékről való meséink helymegjelölései között ezzel az értelmetlennek látszó helymegjelölő mesekezdő formularészlettel nem találkoztam. Egyedül Berze Nagy János hevesmegyei gyűjteményében a 36. sz. mese kezdő formulája őrzi a kifejezést a következő alakban: „Hun vót, hun nem vót, hetedhét ország ellen vót, az ópérencipiási tengერեն is túl vót, az üveghegyekեն innét vót, *ahun a fecskék térgyեն mitáva kamicsoftak*; vót egy...“ (MNGy. 9:274.) A kiemelt kifejezés már a feljegyzés alkalmával feltűnhetett Berze Nagynak, mert csillag alatt megjegyzi: „Hogy ez mi lehet, nem tudom, a közlő sem bírt felvilágosítani.“ (uo.) A mesét 1904 májusában Pusztahanyin Molnár Lajos 23 éves *dohányos* bojtár mondta el. Ha a kifejezés több, Berze Nagy által feljegyzett változatban is előfordult volna, ennek feltűnő nyomát kellene találunk gyűjteményében. Mivel a formula csak egy változatban található, bizonyosra vehetjük, hogy Berze Nagy tanulmánya készítése alkalmával rosszul emlékezett saját gyűjteményének erre az adatára. A kifejezés *egyetlen mesemondónál* található *egyéni sajátosság* tehát, *nem pedig alföldi meséink jellemző tulajdonsága.*

Berze Nagy egyik hevesmegyei meséjében fordul elő a következő helymegjelölés: „... (vót) egy palota, akinek olyan kerítési vót, hogy *oda még a szőlő madár se mehetett vóna be...*“ (uo. 405). Nyilvánvaló, hogy ezzel a kifejezéssel a mesemondó a kerítés magaságát akarta érzékeltetni. A kerítés olyan magas volt a mesemondó elképzelése szerint, hogy elérte az égboltozatot, s ha a madár fel tudott volna szállni ilyen magasságba, a résen akkor sem fért volna be. Bodroghközi népmese szerint Tündérországnak „*olyan kapuja volt, hogy csak felülről lehetett oda berepülni.*“ Bizonyára nagyon magas volt a kapu, mert Kutya János, a

mesé hőse „csak ment, ment, repült, mindig repült egészen Tündérországig“ (Dégh Linda: Bodroghközi mesék, 84.). Argyilus királyfi pedig egy másik mesében „madárként repült keresztül a kerítésen...“ (uo.). Nyilvánvaló, hogy olyan gyorsan, mint a madár, lóháton, a gyémánt-szőrű paripa hátán. Gaal egyik meséje is igazolja magyarázatunk helyességét: „...egy gondolat tárt a tengernek hetvenötödik szigetében tanálta magát, mely oly magas volt, hogy a szemnek világossága sem szolgált annyira“ (2:208). Sárreti népmesében „a hegy oly magas volt, hogy ő annak a tetejébe még fel se láthatott“ (Végh József: Sárreti népmesék 168). A magasság egyúttal távolságot is jelöl: a messze levő sziget a látóhatáron összeér, találkozik az égboltozattal. (Krizsa székely meséje szerint, ahol „az ég kárpitjai leereszkednek“, ott van a világ vége: a látóhatár szélén, vö. Magyarság Néprajza 3:272., 296). A mennybolt fatár hőse ének szerint a hős téltenségre van kárhoztatva, mert „az égnek nincs nyílása, amin feljuthatna“ (Honti János, Ethn. 1940:318). Keskeny, szinte láthatatlan ez a rés: állva még a madarak sem tudnak átjutni rajta, csak térdén. Berze Nagy értelmetlennek látszó formulája is ennek az elképzelésnek eredménye és pontosabban, — kiegészítve, — így hangzik: „ahol a fecskék (inkább) térdén, mi(n)t állva, kamicsolnak.“ A népi szemléletnek megfelelően érzékelteti Garay János is a távolság nagyságát a magasság nagyságával az Obsitosban:

És midőn bejárta szép Tirolországot,
A stájer hegyekben oly magasra hágott:
Hogy haját a napnak lángja meg ne kapja,
A hegyet végiglen, csak hason mászhatta.

Honti János kutatásai szerint „az ösztönszerű állásfoglalás a messzeséggel szemben nemcsak a népi kultúrákban, hanem még a városiasan művelt embernél is nagyon rokon a mitikus világkép középkori másával“ (i. h. 319). Mesekezdő formulánk ennek az általánosnak tartható világszemléletnek ösztönszerű eredménye.

A kamicsol szó keletkezésének magyarázatát is megkísérélhetjük. hasonló szóra a MTszban csak *átkamcsul* (*átkamcsol*) 'átkarol' jelentéű veszprémmegyei adatban találtunk, azonban nem vezet egyenesen a rejtélyes szó nyitjához, noha a *kamicsol*-al ez a szó is rokon eredetű és jelentésű. Baranyai és hegyaljai adatok szerint a *kankapocs*, 'a kapocs. pár horgas fele, amelyet a másikba beakasztanak.' A *kapocs*nak, a *kampónak*, a *horognak*, a *beakasztásnak* a népnyelvben a *coitus*nak tréfás szemléltetésére, pajzán kifejezésére szolgáló szerepét felesleges ehelyütt annak bizonyítására részleteznünk, hogy a *kan* szó, s *kam* székely alakja, a *kancsó* 'fiatal kandisznó' (Baranya és Hont m.), *kancsol*

¹ Ennek a képzetnek a nyoma megvan egy érdekes szólásban is, melynek kétségkívül meséi eredete van: *Ua(n) magosra rakom a szeke-re! még a pacsirta is guggyúva röpi é fölötte, hogy a fejét az égbe ne üsse!* (Baranya m. Ibafi Nyr 22:282); *guggyl: guggol; pl. légugyút, hogy mög né lássák* (Kiss G. Ormányság 281; vö. *gugyorodik: leguggol* (Bala-ton mell. 1839, Kiskunhalas, MTsz).

'futuere' (Nógrád) származékok mellett nemcsak a *kamol*,² *kamatyol* 'futuere' jelentésű (Eger, Baranya, Nógrád) igéket, hanem a *kamicsol* igét is létrehozhatta 'futuere' jelentésben (vö: Nyr 17:430, 18:18, 19:173, 21:178). A *kamicsol* igét Berze Nagy Eger környékén jegyezte le: éppen erről a vidékről vannak adataink a *kamol* ige tréfás használatára. A mese elmondója a szabadságjárásukról közismert „dohányosok“ (dohány-munkások) sorából került ki; melegezdő formulánkat játékosan, tréfásan hadarva mondhatta el, s a mondat jelentéséről a feltett kérdéskódésekre huncutságból, dévajságból nem adott felvilágosítást mesegyűjtőnknek, akinek az értelmetlennek látszó egyéni melegezdő formula részlet értékes kutatása; során többször is ezébe jutott,

A CSODA FŐNÉV MELLÉKNÉVI HASZNÁLATÁRÓL

Írta: Prohászka János

Napról-napra halljuk, olvassuk az ilyen fokozójelzős kifejezéseket: *csodaszép, csodajó. A csoda* már a régi nyelvben is járatos volt fokozó értelemben: Az oltó semmit *tsuda nagy* drágaságnak ítélték (Fal. NA. 139.) Amit Calvinusnál *tsuda komor* ortzával kárhoztatsz, azon dolgot magadban javaslaz (Kereszt: FKer. 39). *Csuda kurta*, de igen veszedelmes éjtszakai commendánság (Bethl. Élet 2:296). *Csodaszép* helyen Egör vára vagyon (Tinódi: Egervár viadalja, RMK. 3:107).

A népnyelvben különösen igen gyakoriak az ilyen fokozások: *csuda nagy, csuda erős* (Adavidék NyF 37:35). A *csuda-erős* királyfi (népmese címe, Esztergom, Nyr. 9:231), l. még: Ugocsa m., Nyr. 14:375, stb. — Bacsó Gyula az adavidéki nyelvjárásról szóló tanulmányában a *csuda* szót ragtaian mértékhatározónak mondja e jelentéssel: *nagyon, roppant*; példái: *Csuda meleg van. Csuda szereti a cukrot. Meszelünk csuda. Csuda bolondulnak utána a lányok. Csuda éttük a halat. Csuda randi jószág a légy. Csuda jó vót. Csuda hasznát* (= használt NyF 37:35). — A balatonfelvidéki nyelvben: *Csuda mérege gyűtt; csuda gyalázatosan elagyakóta* (= nagyon elvarte); *csuda kemény. csuda szép* (NyF 40:54).

A *csuda* szónak ezt a fokozó értelmű használatát gyakorisága miatt annyira megszoktuk már, hogy föl sem tűnik az, hogy a fokozásra használt szó voltaképpen főnév. Simonyi a Jelzők mondattanában két helyütt is rámutat arra, hogy a *csoda* főnév mint jelző fokozó szerepben használatos: „Főnév mint jelző. a tulajdonságnak nagy fokára: *csoda állhatatlanság*“ Matkó (34) — „Néha még főnév is előfordul határozó előtt mint jelző: *Csoda igen szereti vala*“ Ponciánus (95). — A NySzban is találunk ilyen határozó jelző *csoda* jelzőt: *Csuda igen forgattya bölcsességét* (Go:árv.). János az Christust *csuda nagy* fel magasztaltja (Born.). Ezek a letzkék *csuda-hamar* *étsuszamítják* a tilalmasra (Fal. NA), stb.

A *csuda, csoda* főnév *miraculum, wunder* jelentésben a szlávból került át szóinkünkbe (Miklosich, Nyr 11:121). A NySz tanúsága szerint eredetileg valóban ebben a jelentésben, főnévként használták, de csakhamar mint melléknév is használatosá vált a *csodás* és a *csodálatos* melléktnevek mellett. Melléknévi használatában azonban már a legrégebb időtől fogva mint nagyító, fokozó szó szerepel. Simonyi szerint ez a leg-

² A *kamol* ige megvan Dugonics egyik közmondásában: Ember bélből *kamollya* a' hurokot (a kegyetlenek csoportban, 2:38). B. Ö.

közönségesebb nagyító szó: csoda álthatatlanság (Matkó Nyr 2:117), c oda dolog (Arany: Össz. költ. 1872. 2:123), csoda személyvesztő (uo. 243), csoda rémülés (Fal. UE, 1837. 7.) stb. — Sokféle fokozó értelmű összetételben találjuk Mikszáthnál is (Rubinyi: Mikszáth K. stikusa és nyelve 127).

Abban nincs semmi különös, hogy a csoda főnév melléknévi szerepet vett föl, mert az ilyesmi egyáltalán nem ritka dolog nyelvünkben, sőt annyira általános, hogy Simonyi ezt az indogermán nyelvekkel szemben „nevezetes magyar s általában urál-altái sajátosságának” mondja (Jelzők mondatana 32). A főnevek fokozása is meglehetősen gyakori jelenség nyelvünkben (l. Prohászka, Munkácsi Emlékkönyv 79—84). Azonban az a megállapítható tény, hogy a csoda, csuda főnév melléknévi használatában a legrégibb idők óta sajátosan nagyító, fokozó értelmet vett föl, valami különleges fejlődésre utal.

A csoda főnévnek ez a fokozó, nagyító értelmű jelzői használata alighanem két mondat összeolvadásából jött létre. A csoda főnév eredetileg valószínűen főmondatként állt egy mellékmondat előtt. A mellékmondatbeli határozó, jelző, esetleg alany, állítmány később a kötőszó elhagyásával a csoda szó közvetlen szomszédságába jutva azzal megerősödött, nagyítódott, fokozódott. Feltevésünk szerint fentebb idézett példáink eredetileg tehát így hangozhattak: Csoda, mely (= mily) meleg van Csoda, mennyire szereti a cukrot. Csoda, hogy bolondulnak utána a lányok. Csoda, mely szép. Csoda, mely igen forgattya..., Csoda, mely jó szerencséje van stb.

Hogy feltevésünk nem alap nélkül való, azt maga a régi nyelv bizonyítja, ahol erre a használatra találunk ilyen példákat: Csuda, mely ravaszkodik itt ez a Kaláuz (Pós: Igazs. 1:722). E mondatban a mely névmás jelentése: quantopere, wie sehr (l. NySz.). A mely-nek erre a jelentésére számos példát találni a NySz.-ban: mely böcsületes, mely hertelen stb., mely igen: quantopere, mely nagy: quantus, quam magnus: mely nagy dicőség: quam gloria (DebrK. 2), mely nagy sok (uo. 13), mely igen kegyes w bezedé (VirgK 47). Ő mely igen jó lézen (Kár: Bibl. 1:611) stb.

Az ilyen esetekben ma használatos milyen vagy mily névmás csak a 18. század végén tűnt fel és nyilván a régebbi mely-ből fejlődött, még pedig mind alakjára, mind jelentésére nézve az ilyen, olyan névmások hatása alatt (vö. Simonyi: MKSzók 2:9). CzF már a mely és mily alakokat egyformán járatosoknak tünteti föl a mely címszó alatt (a lat. quam értelmében): mily v. mely hamar elmúlik az idő! Mily v. mely szépen énekel!, mily v. mely nagy különbség van a két testvér között stb. Az utóbbi példák elé bátran odatehetjük a csoda főnevet főmondat gyanánt: Csoda, mily hamar elmúlik; csoda, mily szépen énekel; csoda, mily nagy különbség van, — de bátran ej is hagyhatjuk a mely névmást és megjelöljük a csoda főnévnek fokozó értelmű melléknévi használata: csoda hamar, csoda szépen stb.

Hogy a csoda főnév főmondat gyanánt szerepelhetett a például felhozott mondatokban, azt legjobban bizonyítja az, hogy a főmondatként való használata sem a régi nyelvben, sem ma nem ritkaság az ilyenekben: Csoda, hogy megesett emberhalál nélkül (Ar. 3:178). Tsuda, ha otthon nincsen (mirum ni domi est (PPBl). Balduinus csuda, mint hánnya itt a kalafintát (Pázm. Luth. V. 112). Csuda mint óhítnak az te jó barátid (Tinódi: RMKT. 3:181). — A vidám nők olyanokat visítottak, csoda, hogy meg nem repedtek be a kaszinóépület ablakai (Szép Ernő: Czúpós Kis János, Szikra Rtár 37).

TÍPUSSÁ LETT RÉGLI, EGYSZERŰ MAGYAR EMBEREK

Írta: Trócsányi Zoltán.

Ifjúkoromban egyszer Taktaszadán (Zemplén megyében) gazdasági társaságban voltam. Már emelkedett volt a hangulat, amikor egy elkésett férfi vendég érkezett. Az egyik, tréfáiról híres gazdasízt, Kárász Imre, amikor a késői vendég belépett, rákiáltott: Pap János! Az új vendég sarkon fordult és riadtan futott vissza az előszobába. A társaság — férfiak, nők — viharos hahotára fakadtak. Nem értettem a derűltség okát. Aztán megmagyarázták, hogy a Pap János ebben a társaságban figyelmeztetés: „nincs begombolva a nadrágod“, — „kilóg a gatyamadzagod“. Csodálkoztak rajta, hogy én ezt nem tudom.

Pap János valószínűleg a vidék nevezetes szórakozott embere volt, aki gyakran elfelejtette begombolni a nadrágját s akinek sokszor kilógott a gatyamadzagja. Nevéből — típusnév lett, a szórakozott ember típusneve.

Pap János nem lett közmagyar típusú, mint egy régi, rejtélyes, nyilván egyszerű asszony, akit a vásznával kapcsolatban talán félezer év óta emleget az egész magyarság. Könnyű kitalálni, hogy Deákné-ról van szó. Már a XVI. századvégi közmondásgyűjteményben szerepel, Baronyai Decsi Jánosnál, 1598-ban, azonban bátran feltehetjük, hogy sokkal korábban is emlegették szerte Magyarországon, ha a XVI. század végére már típus lett belőle. Decsinél a szólás már mai alakjában van meg: „Te sem vagy iob az Deákné vásznánál“ (Adag. 204). Molnár Albertnél: „Még sem volt job az Deákné vásznánál“ (Discursus de summo bono 223). Czeglédinél: „Nem jób az Deákné vásznánál“ (Redivivus Japhetke 138). Ezek a NySz adatai. De a XVIII. században is találkoztunk e szóval: 1749-ben jelent meg az „Egyedől Valóság... Szent Beszédetek... Déák nyelven irattak. Most pedig egy nevetlen... által Magyar nyelvnek tulajdonságára fordéttak“ (Buda). Ebben ezt olvastam s jegyeztem ki, amikor a „A XVIII. század magyar nyomtatványainak meghatározása“ c. művemben dolgoztam: „Keresztény Atyámfia, légy ámbár világ bíró Sándor, de hitesd-el magaddal, hogy te sem vagy jobb a' Deákné vásznánál“ (197); — jobb akarsz lenni a' Deákné Váznánál (323).

Ez a Deákné valószínűleg olyan háziszőttes vásznat hozott forgalomba, amelynek az anyaga nem az volt, amit ígért. Nem bírta a mosást, szapulást. Mai nyelven szólva: „műrostos“ volt. (A „műrosto“ új szó. Műrost-gyárimunkások Nyergesújfalun a megbízhatatlan emberek. Mai nyelven szólva Deákné is „műrostos“ lehetett).

Dócziné korát nem tudjuk megállapítani. Lehetséges, hogy ő is a régi magyar asszonyok közül való, de írott, nyomtatott forrásokban nem találkoztam vele és híres ládájával. Gyermekkoromban Sárospatakon, ha rendetlenségben volt a holmink, azt mondták rá: „a Dócziné ládája“. Ha elhánytuk a holminkat s kerestük, hogy hol is lehet, azt mondták: „a Dócziné ládájában“. — Dócziné — úgy látszik — híres rendetlen asszony lehetett, akinek a ládájában minden össze-vissza volt, nem tudott megtalálni benne semmit.

Bodóné is hahatatianná lett agyafurtságával. Úgyes termelő vagy csaplórosné lehetett, aki alkudozás közben húzta-halasztotta az időt s — nem tudva, mi a bor ára más vidékeken — nem akart egyenes, határozott választ adni. Másról beszélt, így maradt fenn emlékezete: „Másról beszél, mint Bodóné, amikor a bor árát kérdik.“

A kabai asszony, akinek jelszava az volt, hogy „talán innánk, komámasszony“, — típus ugyan, de nevét a magyar nyelvi köztudat nem ismeri.

Ennyi asszony után emlékezzünk meg egy férfiúról is.

A fent idézett „Egyedől Valóság“ (Soliloquia) c. fordított műben olvasom a következő mondatot: „Bizon nagy kábaság a' más világon inkább fizetni ezer tallyért, mint sem most egy fillyért: ottan az örök dicsőség nélkül... el-lenni, itt pedig csak az el-veszendő, az oktalan állatoknak-is köz-gyönyörűségnek ganéjában heverni. Csak látom, hogy meg-fogtak a Tari Geczi elméjét, de nem tudom, micsoda tanácsba ültetnek véle“ (149).

Ebből az adatból nem elég világos, hogy Tari Gergely milyen típus személyesít meg magában.

18. századbeli magyar vallásos tárgyú könyvekben gyakran előfordul a Géházi név. Pl. Te együgyű ember mikor a mezőben a' füre le-fekszel, ha látnád 's tudnád mennyi erő vagyon az alattad való fűvekben, méltán tsudálhatnád, hogy azok tégedet fel-nem emelnek, de tsak úgy látod te ezeket, mint 2. Kir. VI. 16, Géházi az Őriző Angyalokat (Horváth György: Természetnek és Kegyelemnek Oskolája, Győr. 1775, 153). Kiosoda, micsoda az a Géházi?

NÉPI BESZÉDKUTATÁS

Írta: Péter László

„Minden alkotás mögött az egyéniséget kell feltételeznünk, mint teremtet elvet, ez kikerülhetetlen alkotáslélektani tény. Az egyéniség a maga ötleteit, tehetségét alárendeli a közösség már meglévő hagyományainak s kiválasztó, alakító ízlésének.“

(Ortutay Gyula)

A néptudomány kezdeti romantikus fölfogásától, amely szerint a népkultúra jellegzetesen és tisztán kollektív alkotás (Herder stb.), egyre inkább elismeri és hangsúlyozza az egyéniség nélkülözhetetlen alkotó szerepét és a népkultúra sajátját éppen az egyéniség és közösség saját-szerű és tökéletes együttműködésében látja (pl. Marót Károly: Mi a „népköltészet“? Ethn. 1947, 162—171.). E század elején a mi Kálmány Lajosunk sejtette meg például a népmesegyűjtésben az egyéniség-kutatás fontosságát s ő volt az első Magyarországon, aki a „Borbély Mihály mondása után“ gyűjtött Hagyományok II. kötetével az egyéniség elvére fölhívta a figyelmet, s ezzel a legmodernebb módszernek lett előfutára (Ortutay: Kálmány Lajos és a modern néprajzi gyűjtés. Szellem és Élet, 1941. 4:200). Nyomában és főleg orosz etnológusok tanítása alapján Ortutay tökéletesítette és alkalmazta sikerrel Fedics Mihály, Dégh Linda pedig Pandúr Péter megszólaltatásával az egyéniségkutatás elvét (vö. Marót Károly: Idios en kolnoi, EPhK 1940:224). E módszer eddigi eredményei a népmesekutatás terén máris olyan gazdag eredményekre vezettek (vö. Fedics meséinek bevezetőjét és Marót i. m.) hogy föltétlenül ajánlatosnak látszik az egyéniségkutató módszer kiterjesztése a népiségtudomány egyéb területeire is: „az újabb magyar folklorisztikai kutatásoknak — mondja Ortutay (i. m. 201) — nemcsak a mesék, de a népdalok, dallamok vizsgálata terén is a Kálmány megsejtette úton kell haladniok: Kálmány gyűjteményének egyik legnagyobb értékét minden bizonnyal nem túlzás ebben a felfedezésében, megsejtésében látnunk, legtöbb továbbmutató indítása itt rejtezik.“

Míg a kellő előmunkálatok s ilyen nézőpontú kutatások hiánya miatt pl. a népzenevel kapcsolatban az egyéniség teremtő szerepének elismerése is vitatható (vö. Péter László: Egyéniség a népkultúrában. Szeged, 1947. 5. l.) egészen más a helyzet a néprajzi kutatás területén. A nyelv, mint a legemberibb jelrendszer, magától értetődően s egymástól szinte elválaszthatatlanul magában hordja a társadalmi (közösségi) és az egyéni elemeket (Laziczus: Altalános nyelvészeti 10) szintű szimbóluma minden népi alkotásnak. A nyelvtudománynak régi alapelve, hogy „nyelv nincsen, csak egyéni nyelvek vannak“ (Horger: A nyelvtudomány alapelvei² 93.), s hogy a nyelvjárás fogalma csak bizonyos földrajzi határokon belül élő emberek *nagyjából egyforma* egyéni nyelveinek összességét jelenti (Horger: A magyar nyelvjárások 4.). A magyar nyelvjárások eredetének tárgyalásakor éppen az *egyéni javaslatok fontosságát és a közösségi ösztön, hagyomány szentesítését szoktuk hangoztatni, mint az egyén és közösség tökéletes együttműködésének módját.*

Mégis, csak most érkezett el az idő, hogy e fölismerésekből a nyelvjáráskutatás módszere tekintetében pozitív program, munkaterv váljék. Az új nyelvjáráskutatás egyik korszerű vizsgálati irányzata a *népi beszéd*kutatás lesz. Beszédkutatás: e fogalommal (Saussure és Laziczus nyomán, Laziczus i. m. 12) nem azt akarjuk kifejezni, mintha nyelv nélkül lenne beszéd (Laziczus 13.), hanem csak tudatosan kidomborítani kívánjuk a nyelvészeti tények (langage) egyéni részének, egyéni aspektusának fontosságát és jellegzetes vonatkozásait.

Nem kizárólagos lesz ez a kutatómódszer, mint ahogy nem lehet ilyen egyoldalú (csak az egyénit néző) a népkutatás többi ága s így az úttörő mesekutatás sem. A néprajzi kutatás számára ezután is gondos lehetőségeket nyújtanak a nyelvjárási jelenségmonografiák, a szó és tárgy elve alapján készülő népiélet-leírások, mesérség-monografiák (Szabó T. Attila: Széljegyzetek újabb néprajzkutató irodalmunkhoz. MNY 36:340), különösen pedig a szókincs és a néprajzi szövegyűjtések (vö. Szabó Dénes: Az első magyar néprajzkutató értekezlet határozatai. Bp. 1942.). Ezek mellett azonban két korszerű föladat is lesz a modern nyelvjáráskutatásnak: egyik a társadalmi és művelődési földszabdulással együttemű köznyelvi hatásnak: a *nemzedéki változásnak* szíves kísérése, a másik az *egyéniégkutatás*. Mindkettőnél nélkülözhetetlen a történeti, szociológiai, földrajzi, néprajzi és lélektani háttér megrajzolása: egy-egy népi közösség vagy egyéniség sorsán át láthatjuk meg azokat a tényezőket, amelyek a néprajz jelen állapotára és jövő sorsára döntően hatnak. E vizsgálatoknak eredményeit még előre nem láthatjuk, hiszen még egyetlen ilyen dolgot sem írtunk.¹ Az első föladatok közé az tartozna, hogy Borbély Mihály, Fedics Mihály és Pandur Péter nyelvét dolgozza föl valaki, természetesen a szövegek hitelét kritikus szemmel fogadva el. Utána pedig az következhetne, hogy néprajzkutatóink ugyanabban a földrajzi, etnikai és néprajzi környezetben (pl. ugyanabban a faluban) vizsgálják az egyes nemzedékek (70, 40, 20 év körül) jó beszéd-tehetségű, feltételezhetően alkotó képességű népi egyéniségeit s nyelvükből, sorukból próbáljanak következtetni a magyar nyelvjárások belső törvényszerűségeire és fejlődésének további várható útjára.

¹ Cikkem megírása és beküldése alatt jelent meg Trócsányi Zoltán: Motuz Mihály bajóti paraszt nyelve (Nyr 71:142) c. egyéni nyelvet vizsgáló dolgozata, s ezzel elméleti fejtegetéseimet örömdíjjal már meg is előzte.

SZÓLÁSOK NAGY KÖLTŐINK MŰVEIBEN

Írta: Beke Ödön.

Cigány módra esküszik. Szirmay Antal Hungaria in Parabolis c. művéből idézi Erdélyi (1592). A. m. hamisan. „Történt ilyen Szabolcs megyében, hol határjáráskor az egyik fél tanui megesküdték, hogy az a föld, melyen állnak, az ő uroké. Úgy is volt, mert még otthon földet raktak csizmájukba, s azon álltak, arra esküdték. Ez cigány eskü.” Arany A hamis tanu c., 1853-ban írt költeményében használta fel ezt a motívumot: Lám a vén Márkusnak esze volt előre: Talpa alá tette, úgy esküdt a földre. (Azaz: egy darab ladányi földet készített jó előre talpa alá, s így az eskünél mentális rezervatával élt. Arany jegyzete.)

Nem azé a madár, aki elszalajtja, olvassuk, ugyancsak A hamis tanuban. A népnyelvben így hangzik: *Nem azé a madár, aki megláttja, hanem aki megfogja:* csak azt tarthatod bizonyosnak, ami már a kezeden van (Nagybánya Nyr 10:524). Régi közmondás sok változattal: *Nem azé a' madár, a' ki utánna jár* (1745 Syntaxis Ornata Nyr 27:509, Erdélyi 8776). *Nem azé a' madár, a' ki utánna jár, de a' ki el viheti* (Kis Viczay 184). *Nem azé a' madár, a' ki utánna jár, de a' ki meg eheti* (Szirmay 129). *Nem azé a madár, aki megleli, hanem aki kiszedi* (Erdélyi: 5268). *Nem azé a madár, aki kiszedi, hanem aki megeszi* (uo. 5268). *Madár helyett nyúl van a következő változatokban: Nem azé a nyúl, aki elszalajtja, hanem aki megfoghatja* (Hódmezővásárhely Nyr 2:334). Már a régi nyelvben is: *Nem azé a nyúl, aki kergeti, hanem aki megfogja* (Máriafi 1788 Nyr 30:367, Kovács Pál 91). *Nem azé a' nyúl, ki azt e' bokorból ki ugrattja, hanem a' ki el fogja* (Dugonics 1:273). Margalits a Nyrból idézi: *Nem azé a nyúl, aki a bokorból felugrasztja.* Vö. Vojtina leveleiben: *Azé a veréb, ki megcsipheti* (4:373).

Részeg ember előtt az isten is kitért (Erdélyi VáK 5724). Már MA-nél: *Az Istenis kitért volt a részegember előtt* (vö. Kis Viczay 136, 598). Kovács Pálnál: *Az Isten-is ki-tért a' részeg ember előtt.* Szénás szekér-is ki-kerüli a' részeg embert (46; vö. Szirmay 131). *Terhes szekérnek, részeg embernek az Isten is kitér* (CzF). Erdélyinél: *Ganajos szekérnek, részeg embernek isten is kitért* (3941). A népnyelvben: *Részeg ember előtt az isten is kitér* (Veszprém m. Szentgál Nyr. 3:85) *Részegembör elű az Isten is kitér* (Nagykanizsa NyF 48:53). A részög embörnek az Isten is kitér (Bács m. Jankovác Nyr 10:472). *Részeg embert az isten is elkerüli* (Hajdúszovát Nyr 29:189). Arany A hegedűben Krisztus ajkára adja: *... részeg Ember elől én is kitérek.* A közmondások más részében Krisztus is áll: *Krisztus is kitért a részeg előtt* (Erdélyi 4717). *Részeg ember előtt Krisztus is ki tért* (Dugonics 1:168). A népnyelvben: *Krisztus urunk is kitért a részeg ember előül:* okos ember kitér a részeg kötekedései elől, nem áll vele vitába (Szamoshat Csúry). *Részeg ember elől Krisztus urunk is ferre állt* (Maros-Torda m. Kibéd Nyr 30:299). Dugonicsnál ez a változat is megvan: *Részeg ember előtt mi Urunk is ki tért* (2:187). Egyéb változatok: *Kettő előtt hasznos kitérni: a ferhes szekér előtt és a részeg ember előtt* (Egy régi írott könyvecskében Nyr 4:87). *Részeg embernek a' szénás szekér is kitér* (Baranya m. Kisherend Berze 3:45). Mert még a szóbeszéd is azt mondja, hogy *okos ember kitér a részeg elől* (Tamási Áron: Ragyog egy csillag 136). Dugonicsnál még: *Részeg ember előtt terhes szekér ki tér* (2:187). A közmondás az ismert Krisztus-legendán alapszik (l. Beke: Régi és ritka szavak Dunántúl 3).

Vörös, mint a főtt rák (Erdélyi 6519, Dugonics 1:236). A Toldi 8. énekében: Toldi György veresebb lőn a főzött ráknál. Erdélyinél változata: *Piros, mint holta után a rák* (uo.).

Nincs hol fejét lehajtani (Erdélyi 2672 a). Toldi 4. énekében: *Nincs hová lehajtsa fejét a világon*. A lantosban is: *Nincs hely a nagy világban fejét lehajtania* (1:68). Zvonaricsnál: *Nincz hol csak feiet le haythassa* is. A MünchKben: *Nint houa ő feiet hajtani* (NySz). Dugonicsnál: Arra jutott: *hogy azt se tudgya: hova hajtsa fejét* (2:243). Szamosháton: *Annyics csak szerezstem, ahun a fejem lehajcsam: ahol meghúzódjam, takjam* (Csúry).

Nem fülük hozzá a foga. A Toldi 2. énekében mondja György Miklósról: *Most van a dandárja réten a munkának, De foga nem fülük ahhoz e gazdának*. Jelentése az, hogy nincs inyére, kedvére, nem tetszik neki, nem szereti. A szólást a MTsz Debrecenből közli: *Nem fülük hozzá a foga*: nem tetszik neki. Eltorzult alakja: *Nem fülük a fogához a dolog* (Szentcs Nép és Nyelv 3:199). *Nem fülük a fogáho* (Kúnság Nyr 13:524). De közbe otthagytam őket, hazamentem és elmentem dőgozni. De ez nem sokáig füllött a fogamhon (Pest m. Bag UMNGy 3:34). A régi nyelvben is vannak hasonló szólások: Némellyeknek azért minden eszek kedvek az világhoz fült és ragaszkodott (Pázmány). Ha semmi úttal nem fül szíve férjéhez, vályék-el tüle törvény-szerént (Pósa-házi NySz). Arany másutt is használja: *Levelet hord; hívatála gyaloghetes, Mert a foga más dologhoz nem igen fül* (Bóka Bandi, 9:518). Városi hivatal, a mostani viszonyok közt nem megy. *Ahhoz nem fülük többé a fogam* (Tompához írt lev., 1857, 11:425).

Galambepe. Toldi Miklósnak *sincs ám galambepéje*. Bosszúállás lelke költözik beléje, mikor György arcul csapta (2. én.). Már Dugonics Pédabeszédeiben olvashatjuk: *Nincs epéje, mint a galambnak* (1:4). Erdélyinél: *Epéje sincs, mint a galambnak* (2229). *Szelid a galamb, mégis van epéje* (2956). Arany Hamlet-fordításában is: *Nincs abba' mód, Hogy, én galamb epéjü ne legyenek, Vagy zsarnokság alatt elkecseregni Epém legyen* (6:191).

Kést üt szivembe, azt is megforgatja (Erdélyi 4407). Már Decsinél: *Mint ha kést ütött volna szivembe* (NySz; Kovács Pál 38). A Toldiban elevenebb képpel: *E két szó úgy esik anyjának, Mintha a szivébe nagy kést mártanának* (2. én.).

Könnyű helyett hagyja. Mikor Toldi megolvasta a vasszelencében levő aranyakat, azt mondja Bencének: *Nesze, tedd el, itt van kilencven-kilence; De a századikat könnyű helyett hagyom*. Megisszuk, mivel most magas kedvem vagyok (10. én.). Lehr A. szerint ez annyit jelent, hogy csak oda teszem, ahol könnyen hozzá férhetek. Szamosháton: *Könnyű hűjre tedd: könnyen hozzáférhető helyre, hogy hamar megtalálhassuk* (Csúry). *Vö. Mihez könnyen férünk, nem becsüljük nagyra* (Erdélyi 4650).

Követ hengerít a szivére. A Toldiban Bence... amint anyját hozta fel végtére, *Követ hengerített a fiú szivére* (4. én.). *Vö. En e követ görditem most elődben* (Cseglédi NySz). *Nehéz követ gördített előmber: Scrupulum inject* (Kis Viczay 472). Eilentéte: *Nagy kő esett le szivemről* (Erdélyi 4697).

Felült Läckö. Debrecenben mondják a restre (Nyr 3:424). *Felült Laci, ugy-i? Nem tetszik a munka, ugy-e? Restek vagyunk* (Debrecen Nyr 6:367). *Felült Laci*: arra mondják, ki hamar elfárad (Szabolcs m. Földes (Nyr 2:419), restre mondják (Bodrogköz Nyr 39:42, Tokaj 20:189).

Felül Laci: rest munkásnak mondják (Győr m. Bony Nyr 16:85). Erdélyinél: *Felült neki Lackó*: nem akar, rest, dolgozni (VálK 4094). Bács m. Ada vidékén: *Laci a nyakadba ült* má: lusta vagy (NyF 37:59). *László a nyakára ült*: megrestült (Csik m. Nyr 8:278). *Felült Lackó a nyakára*: nem akar dolgozni (Zemplén m. Szürnyeg Nyr 10:524). *Felút Lackó a nyakára*: lusta (Szalonta Nyr 43:265). Ismerjük a Toldiból: De *felült Lackó a béresek nyakára*. Nincs, ki vizet merjen hosszú csatornára (1. én.). Változatai: *Nem ül most Laci a nyaka közt*: most nem lusta (Szamoshat Csúry). *Felült Lackó a hátára*: mondják nyári melegben lustán mozgó emberre. László napja június 27 (Szamoshat Csúry). *Lackó a hátára út*: lusta (Oroszáza Nyr 44:332). *Laci ült a hátára*: elfáradt (Nyíregyháza Nyr 45:266). *Má még a Laci a hátadra út*, lusta a melegségtől. (Fejér m. Nyr 47:191). *Hozzá kötötte Laci a lovát*: nem akar dolgozni (Abauj m. Beret Nyr 2:557). *Nyakába tette Lackó a körtét*: lomha férfi-munkára v. a szőlőhártyán (olv. szőlő hátán Keoskemét MTsz) ülő szüretelő leányra illesztik e mondást (Szeged Nyr 1:27). Vö. *Nyakába vetette Peti a körtvét*: arra mondják, aki munka közben lomha (hol? Nyr 3:367). A körte jelentése itt, mint Csefkő Szállóigék, szólásmódok 128 kimutatja, 'nehézek, súly'. Vö. még: *lakis, lackós, lusta, renyhe* (Szeged MTsz, Nyr 42:37). Részletesen tárgyalta Csefkő i. h.

Nincsen hō lelkének hová fordulnia. Arany a bujdosó Toldi lelkiállapotát jellemzi e sorral. A kifejezés mindenképen népies, a MTsz is közöl rá adatokat: *Nincsen(h) hē lelkinek hová lönni*: nem tudja, mihhez folyamodjék, hova legyen, mitévő legyen, mire határozza el magát (Szeged). *Nem volt hova fordulni a hē lelkinek* (Brassó m. Bácsfalu). Az asszonyának nem vót lelkének hová lenni (Baranya m. Kopács, Katona I. meségyűjt. 86. sz. 10:11, Néptud. Int.) *Sē testyinek, sē lelkinek nincs hová lönni*: mindenkitől elhagyatott (Szeged vid. Nyr. 3:30). Király Pál szerint a Kunságon, Csongrád és Hajdú megyében a lelket fej helyettesíti: *Nem tud hē fejem há lenni* (MTsz). A Bolond Istókban: *Mínthogy hē-lelke nincs hová legyen* (2:75).

Ha ezer lelke volna. A farkasviadalban félti a költő Toldit: *Mi csinálsz most Miklós? jaj, dehogy birsz vélek! Ezer lelked volna*, mégis megölnének. Egy nagykorúsi népmesében: *Leöntötték neki a ház föggyére a sok tengör búzát, árpát, jó összekeverték, hogy mos már válogassa.* A szögény szöröncsétlen királyfi hozzá se mert fogni, de hiába is fogott volna, *ha ezor lelke lött volna*, se tutta volna azt szétgörgetni egy hét alatt se, nemhogy ojan kevés időre (MNGY 1:411). Lehr Albert is idéz egy meserészletet: *Egyik ló tüzesebb, mint a másik, ha ezer lelked volna*, se tudnád őket megnyergelni. Erdélyinél: *Ha száz lelke volna, se hinném* (5045). A Toldiban is: *Egy marokszorítás — s ha száz lelke volna*, Mégis elhallgatna, többet nem horkolna (6. én.). Vö. még: *Ezer a lelke*: igen bátor, vakmerő ember (Erdélyi 5049).

Fölérni ököllel. Mikor György vitézei Miklós körül döngetik a palánkot... *felérni könnyű, könnyű nemcsak ésszel, Hanem ököllel is*, és megfogni kézzel. Hogy csak őt bosszantja mind e vastag tréfa, Mely ugyan fejétől sem járt messze néha (3. én.). Erdélyinél is: *Föl nem éri ököllel*: oly dolog, ami nem ésszel, de kézzel is megfogható, s ő még e tudja megfogni ököllel (6016). A népnyelvben elterjedt szólás: *Nem éri fő ökölhē*: ésszel (Szeged Nyr 7:180, 9:85, Tisza-vidék) 13:88. *Nem éri fél ököllel*: nem érti (Szabolcs m. Földes Nyr 3:225). *Nem éri fél ököllel*: ésszel (Rimaszombat Nyr 15:279). *Felírhetnéd mán ezt ököllel v. ésszel*: még tudnál te már ennyit tenni, kitelik már ennyi tőled, ennyit csak.

megtehetnél már, ennyire csak képes vagy tán? (Debrecen Nyr 5:223). *Nem éri föl ésszel, se ököllet: sehogy se fogja fel* (Makó Nyr 44:314). *Felírni a csontvágóval, ököllet: ésszel* (NyF 26:36, Nyr 21:43). Az utóbbira vö. *Nem íret te aszt fel avval a csontvágó eszeddel* (Hajdú m. 56:30). *Töri a csontvágóút: töri az eszéi v. fejét* (Szamosháti Csűry).

Más pennával írnak. Toldi mondja Bencének a nádasban: Ami volt, az nincs már: ami jó volt, elmúlt, *Más pennával írnak; sorsom balra fordult*. Lohr A. szerint is népies szólás, a. m.: nem úgy van most, mint azelőtt volt. Valóban közölték a Nagykunságból: *Más pennával írtak még akkor: régen volt* (Nyr 2:274). Hódmezővásárhelyt: *Ott is más pennával írnak már* (uo. 421). Ez viszont azt jelenti, hogy ott már másképp gondolkoznak a dologról, mint azelőtt.

Abból semmi sincsen. Mikor Toldi az anyja küldte vasszelence tartalmát megállta, öröme végtelen: Hát Miklós nem örült a váratlan kincsen? Hogy ne örült volna, *abból semmi sincsen*, Szörnyűképen örült, ugrált örömében (10. é.n.). Lohr A. Petőfiből is idézi: Szép a hír, és jó a kincs; É: hogy őket ne kívánnám. *Abból ugyan semmi sincs*. Ez is népies kifejezés, Csűry feljegyezte a Szamosháton: *Abbú semmi sincsem*: abban nincs hiba, arról nincs szó, nem fér hozzá kétség. Maginná ú azt, *abbú semmi sincsen*. Tuggy(a) az a törvént, *abbú semmi sincsen*.

Egyik szavát a másikba ölti. A Toldi 8. énekében mondja a költő: *Hogy egyik szavamat másikba ne öltsem*. Lohr A. magyarázata szerint: hogy rendet tartsak beszédemben. sorjában adjam elő a dolgokat. *Egyik szavát a másikba ölti v. üti*, az, aki beszédjét másvalamének a felhozásával félbeszakítja, rendetlenül beszél. Debrecenben, mikor különböző dolgokat hoznak össze, mondják: *Hogy egyik szavamat a másikba öccsem* (Nyr 25:427). Gyakoribb azonban a másik kifejezősmód: Szóval most *eggyik szót a másikba ütöttem* ugye, mert ezt kellett volna mondani (Baranya m. Kopács, Katona I. mesegyűjt. 68. sz. 7:17, Néptud. Int.). A MTsz Tótna m. Sársztőlörincről, Somogy m. Vasmányról és Vas m. Örségből idézi. De van más változata is: *De egyik szavam a másikba vágom* (Baranya m. Székely Berze 2:105). A régi nyelvben megint másképp mondták: *De hogy egyik szómat az másikban ne keverjem* (1721, Széchényi György levelei 901).

Tormát reszelnek az orra alá. Toldi meghatottságát anyjával való találkozásakor hasonlattal érzékelteti a költő: Tartani akartá magát, de hiába! Mintha tüt szúrának orra cimpájába, *Vagy mintha alatta reszelének tormát*. Tekerdő nyílallás: érte olyan formát. Dugonicsnál: *Másnak orra alá tormát reszel* (1:191). *Másnak orra alá tormát ne reszelly* (2:136). Már a régi nyelvben: *Mit nem cselekednének Kegyelemmel, minekutánna annyi tormát reszelt az orrok alá* (Monírók 24:632). Ime egy kis torma vetekedő társam orra alá (Baróti Szabó NySz). *Tormát tört az orra alá* (Szirmay 166). *Tormát török az orrod alá* (Kovács Pál 22). *Az orodba lészen törve az a torma* (Kónyi). Ezeket sem gyomroskodásból, sem a végre nem írom, hogy valakének *tormát törjek orra alá* (Pázmány NySz). Ma azt mondjuk: *Borsot tör az orra alá*. Szamosháton is: *Borsot tört az óra alá*: bosszú-ágot okozott neki (Csűry). Margalts szerint már Pázmánynál, Baróti Szabónál: *Borsot törni orrába* (NySz).

Tövel-heggyel. György vádja Miklós ellen, hogy *Tövel-heggyel* össze hagyja a cselekedet (2. é.n.). A fahu bolondjában is: Haza tája *tövel-heggyel* össze. Népmesékben: Kaptá magát, a zsebibe rakott egy pár darab békist, mi egymást, a többi ételüket még kiforgatta, azt úgy *tövel-heggyel* felfordúva hatta ott a konyhát (Heves m. Besenyőtelek

MNGy 9:365). Vágta is a tátos a kertet, ahogy csak birta. Fél vót ott fordúlva mindén *tövel-heggyel* (452). Erdélyinél: *Tövel, heggyel áll össze* (7935). Dugonicsnál: *Mindent tövel heggyel fel forgát* (2:65). CzF-ban: *Tövel heggyel összehányi, rakni holmit a. m. kit fejjele le, kit lábbal fölfelé, összeviszja, rendetlenül*. CzF, Erdélyi, Margalits szerint az öszezétel első tagja a *tő* szó, a NySz pedig a *tű* alatt közli, melynek régi alakja szintén *tő* volt: *Tövel hegyuel hánták össze: scopae dissolutae* (Decsi). *Tüvel hegyel hánták össze* (Kis Viczay 471). Valamely tudomány magával ellenkőzic és *tüvel heggyel áll egybe*, az istentől való nem lehet (1626—7 Zvonarics). *Tövel heggyel össze-csepüsödöt munkáskája* (S. Balogh István 1655). Feje bódulása miatt sok *tövel heggyel össze-álló* dolgokru! karatyol! (1668 Matkó). *Tövel heggyel állanak össze* mindenek e világon (1702 Debreceni Ember Pál). Nyilvánvaló, hogy a rendetlenség abban áll, hogy egyiknek a hegye, másiknak a *töve* áll egymás mellett, tehát a *hegy* és a *tő* áll egymással ellentétben. Szamosháton a *tő* hangzik *tű*-nek, s ott is mondják: *Tüvel-heggyel össze*. Csúry helyesen a *tő* alatt közli szölásunkat, ezzel a magyarázattal: fekváltvá: majd a *tövével*! majd a hegyével egymásra, ill. egymás mellé. Így rakják áztatáskor a kenderet a cserépcsépbbe. Arany prózájában is: *gazdasága tövel-heggyel fordul össze* (10:523). *E tövel-heggyel összehányt levél* (12:85, 401).

Tüvé tesz. A nádasban mondja Bence Miklósnak: *Tüvé tettem érted ezt a tenger rétet*. Nagyszalontán valóban feljegyezték: *Tüvé tettem írte az egész házat* (Nyr 43:265; Szeged, Csallóköz MTsz. Bakonyallja NyF 34:129). Beregszászon: *Tüvie tette az egiesz házat* (Törös 40). Bács m. Bajmokon: *Úgy kerestek, maj hogy tüvé nem tettek* (Nyr 8:515). Erdélyinél *Tüvé tettem mindent érte* (7992). Pintér palóc meséiben eddig ismeretlen változata fordul elő: Haza gyönnék, de gyerekkés sühünsé tanállyák. *teőhagyéé tésznek mindent a faluba*, bijon sühün sincsem eő (133). Külön ragozva: *Tüvé hegyvé tett az egész udvart* (Csongrád m. MNGy 2:431. Nyr 1:457). A régi nyelvényben is: ...hogy ha szintén *tövé hedgyé teszi*-is valaki, mindazáltal sehul ezt nem kaphattya (Comáromi C. Györey 1670. Nyr 6:262). Egyéb változata még: *Úty kerestem, mint a tűt* (Ada vid. NyF 37:58).

Fúj, mint a vadkan: dühös (Tiszavidék Nyr 13:83). A Toldi 1. énekében: *Mint a sértett vadkan, fű veszett dühében*. Változata: *Dúl-fű! magában, mint a vadkan* (Ballagi).

Vastag tréfa. Toldi György legénvei a búslakodó Miklóst akarták bosszantani, mikor a palánkot döngötték körüle. Miklós mindiárt tisztában volt. Hogy csak öt bosszantja mind e *vastag tréfa*, Mely ugyan fejétől sem járt messze néha (3. én.) Szamosháton is: *Vastak tréfa*: durva tréfa (Csúry). A Toldi Estéje 3. énekében is: Birnám csak én is úgy, mint akkor, vén tagom, *Nem tréfálna kendtek velem ily vastagon*. Megvan már Kis Viczaynál: *Nem jó nagy Urakkal úgy mint a' szolgálkkal vastagon trefálódni* (101).

A víz se mossa le róla. A költő mondja Toldiról a 3. énekben: *Viz se mossa rólad le a gyilkos nevet!* Erdélyinél: *Tenger se mossa le* (7723). *Duna se mossa le róla* (1889). Már Kis Viczaynál: *A' Duna sem moshatná azt el-róla* (338). *A' Duna vize sem mossa-el emberről a' gyalázatot* (358, 445). Szirmaynál: *A' Duna vize sem mossa el a' gyalázattját* (139).

Hátán háza. kebelében kenyere (Erdélyi 3525, Szirmay 166. Kis Viczay 246). *Hátán a háza s kebelében kenyere* (Czegédi NySz). *Hátamon házam, kebelemben kenyerem*: Omnia mea mecum porto (Kis Viczay

286). Dugonicsnál bővebb alakban: *Hátán háza, kebelében kenyere, mint a' csigának* (2:243). Arany Toldijában: *Kebelén kenyere, há'án volt a háza* (7. é.). — Változata: *Hátán háza, a kebelében szobája* (Wagner Phras. Nyr 33:37). *Hátán háza s'kebelében szobája* (MA). — Aranynál másutt is: *Hordja hátán házát, kebelén kenyerét* (Toldi Szer. 2:459). A Vándor cipóban: a dél-ebéd már A nagy országuton lele; Se baj! kinek há'án a háza És kebelén a kenyere (9:30). Petőfihez 1847-ben írt levelében: *hátukon házuk, keblökben kenyerök* (11:112).

Nem teszi az ablakába: oly levére mondják, mely haraggal, szemrehányással van írva (Erdélyi 10.) CzF-ban is: *Tudom, nem teszi az ablakba* (pl. az elene szóó levelet). A Toldi Szerelmében: *Nem teszi ablakba Johanna az írást* (8:83). Az *ablak* itt nyilvános, szembeötlő helyet jelent. Szamosháton: (Írtam én neki egy ojá(n) levelet, hogy) *nem teszi az ablakába* (Csűry). Legelőször Kovács Pálnál: *Olyan levelet írok néki, nem teszi az ablakába* (226). Széchényi György egy 1713-ban írt levelében ismeretlen változatát használja a szólásnak: *Oly levelet veszek, hogy az eb sem tenné az pócra* (339).

Egy sót, egy kenyeret enni (Erdélyi 6855). Tovább mik *ety sót, ety kenyeret* nem eszünk: a házasságot felbontják, elválunk (Szamosháti Csűry). *Egy sót, egy kenyeret nem eszek a kutyával, míg magaménak nem teszek, szívem szép szerelme* (Zemplén m. Laca Földy Istvánné mesegyűjt. 121:7). Egyél, igyál vele szívem szép szerelme! — *Egy sót, egy kenyeret nem eszek*, míg a vénanyámat el nem hozzák (8). *Amiote(!) egy són, egy kenyeren élünk*, még csak egy ujjal se bántott az én uram (Maros-Torda m. Nyr 27:39). *Egy só, egy kenyer* (Ormányság Kiss G. 243). *Egy són, kenyeren lenni valakivel*: Igne eodem, et aqua (Kis Viczay, 220, Kresznerics). Ezek *egyek, egy són kenyeren vad(na)k* (Hévszamos 1737). A gyalui vártart. urb. 389). Oda haza az feleségeket, apjokat, anyjakat, kikkel tudniillik *egy són egy kenyeren és kereseten voltak* (1621. idézi Csáfkó Szállóigélt, szólamódok). A Toldi estéjében az öreg Toldi mondja az öreg Bencének: *Együtt ettünk meg mi sok kenyeret, sok sót* (1:28). A szóás tehát az egy háztartásban élőkre, természetesen első sorban a házastársakra vonatkozik (vö. Belke Nyr 68:79–80). — Ugyanazt fejezi ki: *Sok kő sőt ettek egymással* (Dugonics 2:238). *Nem sok kő sőt esznek meg együtt*. Nem sokáig maradnak meg egy fedél alatt (Kovács Pál 73). *Nem sok kőst esznek meg együtt*; ha az új házaskor rosszul élnek egymással (Hódmezővásárhely 2:367). A rossz családre vonatkozik: *Es se észik meg egy kőst*: rövid ideig marad ott (Szentés Nép és Nyelv 3:200).

Fejéhez verték a lisztes zsákot. A Toldi estéjében az udvari apródok így gúnyolták az öreg Toldit: Ni, az öreg molnár! sugja másik, látod? *Hogy fejéhez verték a nagy lisztes zsákot?* (5. é.). Ez a motívum Hossvaiból való: Ez ember régenten molnár volt és az *lisztes sákot* fejéhez verték volt. De *lisztes* Heltainál is, ősz: Te is immár koros szabásos vagy és *lisztes* immár a fejed (NySz). A népnyelvben ma is: Talánd a malomba vót ké, de *lisztos a ké feje*: őz emberre mondják (Somogy m. Szenna, Nyíri). A *fejihe vérték a lisztezs-zsákot*: ősz a haja (Szamosháti Csűry). Dugonicsnál: *Liszt malomba örlött: vén* (2:324). Vö. *Molnárrá kittel, lisztlopó vagy* (Erdélyi VáK 4324). *Lisztes vagy*: lopásban részes vagy (Erdélyi 5087, jegyz.). Szirmaynál a következő anekdotában: *Molitor in oppido Mező-Kövesd occasione processionis flagellantium personam Christi in se assumperunt, et dum sputis, et dum impetetur, aliasque per plebem sibi illatas contumelia tulit; sed dum quispiam ex circumstantibus illum furem farinae, Te Liszt lopó! compellasset, excandens*

caput vera loquenti perfregit. Vnde dum quis propter veritatem irascitur. *Molnárrá lettél! Kövesdi Krisztus vagy!* dicunt Hungari (166—7). Erdélyi szerint *lásztes* zsák még a gúnyneve a népnél a fehér posztónadrágos katonának is (5090).

Pénzt, paripát, feleséget Soha se bizz másra. Arany László Elfrida című angol tárgyú elbeszélő költeményének mottója és többször refrénszerűen ismétlődő szakaszvége ez a pattogó sorpár, amely így váltakozik: *Pénzt, paripát, leány-nézést Sohase bizz másra. Pénzt, paripát, ház-tüznézést Sohase bizz másra. Tüzes ifjú! leány-nézést Soha magadra ne vállalj!* A költemény tárgyát Arany László Dickens egyik elbeszéléséből vette, de a mottónak magyar közmondásváltozatai vannak: *Pénzedet, pipádat, paripádat ne bíz másra* (Ba'lagi). *Borodat, kincsedet, feleségedet, pipádat, puskádat ne bíz senkire* (Sirisaka). *Paripa, fegyver, feleség nem közös jószág* (Erdélyi 6219). *Paripád, Feleséged? költőn ne add* (Kovács Pál 182). *Gyermekre verebát vén emberre ifjú menyekét, Németre bort nem jó bízni* (uo.). A népnyelvben is: *Pipát, feleséget nem kell másra bízni* (Székelyföld MNGy 3:314).

Fenn az ernyő, nincsen kas. Szígligeti egyik vígjátékának a címe, a. m. rangtartás vagyon nélkül. Dugonicsnál más alakban és más jelentéssel: *Fen az ernyő kas nélkül*: Az alföldiek nagyon csúfolyák az olyan embereket, kik feledékenyek lévén, sokat el visznek magokkal, de többet felejtjenek otthon. Ilyenek a' kocsisok, kik a' szükséges holmikkal némelyeket kocsijokra raknak úgy-mint az Ernőt (eső ellen a' gyéként, vagy ponyvát) azomban el felejtik a' kast, mely nem különben szükséges, valamint az ernyő (2:68).

Cifra nyomorúság. Szígligeti másik darabjának a címe. A nyomorgó urakról szól, akiknek a külszint fenn kell tartani. Erdélyinél: *Cifra nyomorúság a katonaelet* (4185). (Folytatjuk.)

MUTATVÁNY AZ ARANY-SZÓTÁRBÓL

Írta: † Viski Károly

(Második közlemény.)

áldomás 2:13, 4:353; **áldomás-ivás**: ivás egyezés, vásár után 1:351; **áldomás-pohár** 7:322.

áldomásol: áldomást iszik 3:407.

alél: fárad, kimerül, elájul; **alélt**, -an, -va 1:95, 165, 2:29, 218, 226, 3:42, 79, 126; — **elalél** 1:366, 2:158, 4:394, 7:245; **összealél**: ájul-tan összeesik 1:283.

alfel 8:310; **álfele** 7:110, 229, 287. • **al-felügyelő** 8:310.

alig 7:231, 449; — **alig-alig**: nehezen; az álommal ők is alig-alig bírnak 1:39; **ugy megszédült!** alig, alig 2:279.

alít: vél, gondol 2:374, 435.

alj: alja vminek 25; **köből alj-gabona** (= árpa, tengeri vagy zab) 11:354; **ügyefogyott alynép** 3:162.

alkalmasint: bizonyára 7:54, 82.

alkalom: alkalmatosság; **Láttu is ablakból, együgyű alkalmán Öreg anyját, amint várába befordul** 2:287; — **kaptam az alkalmon** 4:38, 171.

álkodás: 8:418; **Mind többre-többre mén az álkodás** 6:56.

álkőrmös: piros festőszőr (italnak) 4:295.

alku: az alku áll még 2:391, 8:460. **alkusz**: 4:398.

ál: állá-kidátva 7:239; **állkap-cája** 6:280; **leesett az álla** 2:429, 652, 476, 4:232, 6:286; **felkopik az állad** 8:416, 12:39.

áll: **mék lábára álljon** 4:284; **táncra áll a lábam** 8:396; **Cselédnek is állott pince, kamra, konyha**

9:318; *Nem is áll jó; semmi do'og* kezében 1:423; *nincs ember, aki álljon résre* 4:232; *ha résre nem áll* 4:80; *Mint a haldoklónak elébb lábába áll, úgy csúsz mind felyebb a komor, hideg halál* 2:491; *hogyan áll a szemed?* 2:289; *még a szeme sem úgy áll* 8:401; *nem áll benne a szó, — mint a rosta, hullat* 9:160; *a színészen nem áll a szó; ki-beszél az mindent* 6:210; *szóba se' mert állni* 2:257; *szóba sem áll* 1:141; *nem áll beszédbe* 7:442; *szó. nak sem áll* 3:239, 411; *nem is áll szónak* 3:174; *álljon maga szónak* 3:177; *útamat állja* 2:377; *annak áll a világ* 2:568; *bőrömbe nem áll-e?* 4:68; *ne légyen rajta veszteséged, Add által, amiben magadnak áll* 7:378; *haja... mered és áll hegyre* 2:489; *Üstökbe nem áll Egy nyári viharral* 9:437; *Nem állana jót, hogy volami ne érje* 2:486; *nem álllok érte, Hogy e vad erdőn bántatlan maradsz* 6:32; *Hazudik-e vagy sem? nem álllok a felől* 4:297; *jobban állunk* 7:399; *pedig jobban állt bőrébe'* 4:302; *eből állunk* 11:416; *egy szisz nekül állom* 2:236; *Öreg, akit adtál Jóslatot, egy ízén még sem hazudott, áll: úgy van* 9:224; *állion katonának* 2:172; *áll az ifjak... játéka* 2:627; *áll a menyegző napja vígan* 9:275; *Lakoma állt épen ez nap öröme* 2:247; *csak Etzén álla Maradni a népnek egyedül királya* 3:45; *nem állja: nem állja me'* 3:159; *Isten veled Karlsbad szép tája! Örökké az emher nem állja* 9:430; *nem állhatta tovább* 2:647; *nem állhatta* 3:278.

beáll: csend áll bé 2:212; *Szalontán mindössze kettő állott be (önként'snek)* 11:469; *(szerzetesnek, barátoknak)* 2:346; *Evés, ivás, dal és tánc, nagy állt be délután: kezdődött* 9:185.

eláll: eláll szeme-szája 2:598, 2:391, 577; *nem állt el a szava?* 3:398; *mi állottunk el a királytól: pártoltunk el* 10:538

ellene áll: ellene bír állni 2:378.

kiáll: elfárad, kimerül; kiállva, mint a ló 12:265; — *a Toldi hang-*

ját már ki nem állhatom 11:448, 12:334.

megáll: megállj csak! 4:254; *boszuját megállja* 9:329; *megállom, Isten úgy segéljen* 2:534; *akár-hogy' is megállanám* 8:127; *emberül megállá a sarct* 6:101, 4:194; *csak a vénségtől állott meg a vére?* 2:600.

neki áll: hozzáfog; neki álltak, csipni, harapni 4:108.

odébáll: elmegy 2:304; *állj odébb* 7:539; *csakhogy odébb állhat* 3:149.

rááll: beleegyeznek 4:297; *rá nem állnak* 8:135.

rajta áll: tőle függ 1:234.

továbbáll: tovább megy, elmegy.

állat: állít; Állata őrzeni négy alabárdost 1:440; *Nyilasok, kik voltak állatva ki rendre* 9:229; *Etödi nyertét örököül Megállatá* 255.

álás: fogatnak (állatnak) való jászlas fedett hely, pl. a csárda mellett 1:245; *állásgerendák* 10:557.

álló: teljes, szünetlen (időt jelentő szó mellett); három álló évig 9:135; *egész álló hétig* 4:295; *egy álló hétig „ki-pesteztem” magam* 12:134; *három teljes álló napig* 1:250, 4:285.

állóhelyében: egy helyben, egyszerre; Kádas pedig ott állt egy állóhelyében 3:256 4:288; *megfordult a lóval egy állóhelyében* 2:580; *ki ne tudna ilyet mondani... ezeket egy álló helyében?* 10:231.

álltában: Olyan ott álltában, mint egy vérbe mártott Kőszobor 3:273.

állti helyében: az alak pedig állti helyében Összerogyott 4:123.

állapot: ügy; mi állapotba' jöttek? 8:188; *úti állapotul* 2:341; *elnyúlt, ködös állapottal* 2:351.

állong: Udvaron állongó szeke-rek 4:125.

almás szürke: lószín 3:217.

álméló 4:125; *álmélva* 4:74.

álmé'kodik 2:36, 347, 348, 598, 3:358; *el-á.: elcsodálkozik, hűledezik* 2:395, 9:301; *Molnár legényeknek álmé'kodására* 2:35; *köz álmé'kodásra* 9:163.

aló: cigányos nógató czó 4:301,

339, 10:213; *aló, bátran, neki!* 4:203; *aló! futni kezdett* 4:275.

alom: *büdös almon egyen meg a fereg* 2:238.

álmofejtő 7:207.

álomszuszik: *álomszuszék, álmos természetű, sokalvó* 6:191.

álmodik: *mint makka az éhes malac szeretsz legalább álmodni róla* 9:499.

álmos: *pislogó, kialvó (tűz); a fél-álmos tüzet* 4:184.

álmoskönyv 11:439; *álmoskönyv istória* 11:31.

álmosodik: *egyenként haza álmosodtak: haza mentek, mert álmosak voltak* 2:210.

alszél: *déli szél* 4:10.

alszik: *hogy a nyílába tudsz alunni délbe* 3:398; *hogy van alunni belked? uo.; mintha csak alunnék* 2:300; *míg végre elalún* 4:448; *a felől már alhatik ken'* 4:344.

alszékony: *álmos természetű* 1:18.

alvégi: *a falu alsó végén levő, lakó* 7:257.

alvó: *hálószoba* 2:355.

átal: *bukdosik egymáson át'* 6:52; *átal* 1:13, 288, stb. — *átalig:* (A várnak) *Belseje megrendül átalig, fenéki* 2:369.

átalút 2:8, *átalút* 6:68.

ám: (Erdélyben:) *csak hogy* ("k. émitő szó); *tud ám* 1:185; *nem üle ám fel* 2:166; *de bánja nagyon ám* 2:388; *a fia, ám lássa!* 3:343; *kérdem: mire ám?* 4:68; *nem nőtt ám még ki* 6:183; *de nem ám!* 7:128; *régen ám* 7:268; *ám hadd szegje nyakát* 9:365.

ama 6:44; *ama'* 6:526, 527; *amaz* 2:263; *amahoz* 7:224; *ama szerint* 10:477; *amaz öltöbéli*.

ámbiál: *Nem is igen „ámbiálták” Akkor ezt az életet* 9:35.

ámde: *csak hogy* 3:40, 4:385 stb.

amint: *ahogy; fusson, amint tud* 4:128.

amoda: *ott, oda* 6:279; *fehér még amoda* 4:165; *amoda a gázlóg* 10:263.

amoly(an): *olyan, afféle; kérdés, hogy . . . az amolyat is elfogadnám-e* 12:443; *amolyan gazdag táblabíró* 11:17.

amonnán: *onnan* 4:18.

amott: *ott* 8:274.

amúgy: *úgy; akár így, akár amúgy* 11:460; *csak amúgy fennyen*.

ámolyog: *lassan, lustán fog hozzá, dolgozik; nem kell ámolyogni* 8:242; *mít ámolyogsz?* 8:368; *elámoly* 9:41.

ámul: *ámultomban: csodálkozásomban, meglepetésemben* 3:228; *elámul* 2:233, 496, 4:206.

andalodni 1:9; *csendes andalodva* 1:57; *andalodással* 4:72.

andalog 4:288, 3:414; *andalgott* 3:457; *andalgani* 4:7.

Andorás 2:321.

ángaria: *fizetés, fizetni való részlete* 11:27.

anglia-posztó: *régi divatú kék posztó* 4:58, 185.

ángy: *testvérbátya felesége* 3:55, 101, 4:355, 9:119.

angyal: *angyalom, édeském, kincsem* 4:73.

annakelőtte: *azelőtt* 2:173, 3:152.

anya: *menjen onnan, mondák, „anyja keservébe”* 2:79.

anyakas: *mehéas mely csak az imént eresztett rajt* 2:274.

anyaszél: *Vág vele háromszor a négy anyaszélnek, Keletre, nyugatra, északfele, délnek* 3:113.

anyaszülte: *ember* 1:330.

anyám asszony: *édes a.: megszólítás* 2:52; *anyámasszony katonája* 7:168; *anyámasszony vitézi: anyámasszony katonái* 8:76.

anyámasszonyos: *félnék (fiú, férfi); a. képpel* 1:274.

anyáryi: *fölserdült (leány); fölnevelte anyjányivá* 7:560.

anyjok: *feleségnek járó megszólítás* 1:181, 3:345; *anyjokom* 8:307; *anyjokodhoz* 8:282; *annjukodtól* 8:308.

anyó: *vén asszony* 4:169, 8:282.

apa: *vak apád!* 4:211.

apám uram: *megszólítás* 2:172.

apja-fia: *bárki apja-fiát: bárkit* 9:149, *ki apja-fia* 4:453.

apjok: a férjnek járó megszólítás 1:179, 342, 3:419; **apjokom** 9:9.

apad: lelke apad el 2:222.

apó: vén ember 1:109, 4:169; **nagyapó:** nagyapa 9:33.

apol: De az asszonyt, mondom, jobban apold, őrizd 2:155; **öregjét megapóla csókkal:** megcsókolta 3:133.

aprit: Lenne itt elég, mit aprítani a téjbe 2:134.

apró: kérdezi apróra 2:294; **szedik ott apróra** 2:204.

apróbarom: baromfi 4:191, 9:336. **aprómarha:** ua. 2:170, 4:121, 7:490, 9:317; **aprómarha-nyáj** 2:15. **aprós:** apró; **aprós bajaim és örömeim** 11:103.

apróság: gyerekek 1:179, 4:198, 11:237.

apus: apa 1:122, 7:103.

ár: minden áron: mindenképpen, fötétlenül 2:87; **öt-hat garas-ára Sót** mér 3:457; **te adod meg az árát** 1:305.

arany nap sugarát előnti 3:17.

aranyesső hull öledbe, mint **Dance** kisasszonynak 11:313.

aranyim: aranyhízes 2:10, 3:8; **aranyhímes:** arannyal himzett 1:7. **aranyidő:** birodalmadra a vár még 2:198, 3:18.

arany köles: sárga k. 3:57.

arany-pej: ló sajátos színe 2:145, 461.

arany virágom! szívem drága gondja! 8:354.

aranyos cserebogaram 7:285.

arc: lánkol a jobb arcom 4:253; **lobbot arca vete** 3:100.

arcuj csapja: pofon cs. 2:19.

ármás legények fizetése 10:560; **Minden újházias fiatal ember . . . köteles az úgynevezett ármási hivatait, avagy szolgáltatot eszteni-deig ingyen viselni** uo.

árnyek: Ő sem ijed meg a maga árnyékától 4:214.

áros: drága 1:202, 2:335, 561, 9:358.

árpa: Mint a szemem az árpa 8:95; **Vak tyúk is talál néha egy árpát** 11:290.

árpafő: árpakész 12:471.

áru: megáruelni egy gyékényen 1:236.

árva: elhagyott; egyetlen; szégyen; á. gölya 1:13; á. fűszál 2:7. 11:273; á. lélek 2:563; **egy á. szót** 2:565; **míntha mennydörgéskor á. méh döngéssel** 2:618; á. polturát 4:366; **egy á. paszulyt se'** 7:192; á. fejed 3:159; **ez á. honban** 3:225; **nincs egy á. borja** 3:347; á. vers 11:322; á. szolgálója 2:441.

ás: szemét ki ne ássa 1:205; **ássa ki szemét a holló** 7:207; **alá nem ássák** 8:316; **ásson ennek vermet** 2:109; **ássz vermet** 4:13; **utánad ássunk** 2:410.

ás-vés: áskál 2:285, 466, 4:383.

ás: Még elkerült áso, kapa 1:412.

áspiskigyó: mészsebeli kigyó 11:390.

aszály: „a női mellény derékon alul függő karéjai“. Ar. 3:184; **könnyel potyogtatta bársonyos aszálját** (köntösének) 3:33.

asza.vány: aszalt (gyümölcs) 7:193.

aszat (búzaszat): „assa foetida“ (növény) 7:62, 509; **búzós aszat** 8:428.

aszály: aszárság 2:230, 9:35.

aszik: szárad, hervad: **aszna** a virágok 1:368.

asszony: Világ szép asszonya 3:53.

asszonyállat: 2:322; **asszonyceseléd** 2:336, 9:303; **asszonyember** 3:210; **asszony-feleségem** 2:355; **asszony-feleséged** 1:225; **asszony háza** 2:234; **asszonyházba** 2:298; **asszonyköntöst** 8:212.

asztal-írás: spiritizmus 9:68; **asztalírási processzus** 12:91.

asztalszék: mai szék magasságú asztalka; csak a tálat, fazekat, bográcsot teszik rá s úgy kanalizálnak ezekből még alacsonyabb „gyalogszéken“ ülve 1:180.

asztag: kicsépeletlen gabonakévékből rakott, téglalap alapú, kazalszerű rakás 3:390, 4:217.

aszú (aszu): száraz, aszalt; a. fa 3:32, 4:388; a. fakéreg 2:238; a. füge (füge) 8:154, 433; a. homok 1:381; a. kebel 6:24; **aszúkór** 6:249; a. kóró 3:326, 362.

át: által, keresztül; **átláttam** 11:352.

átabotában: haszontalanul, össze-
vissza; mennyi hiában elcsepeg,
elcsurog így á. 9:25.

átal: által, át, keresztül; egész
hétén á. 3:356; ablakon á. 9:331;
átal'át: belát 2:645, 3:240.

átalag: hordócska; egy kis á.
bort 11:338.

átalkodott: csökönyös, makran-
cos, javíthatatlan, megátalkodott
6:283.

átall: restel 3:141; **átalom** 6:380;
átalltak egyszerre csapni az olaszra
2:585; **nehezen áttalom** (vö. nehezen
sajnálom) 2:195.

átalvető: zsákszerű tarisznya,
melynek nyílása közbül van; vál-
lon v. nyergen átvetve viszik 2:88.

átellen: szemben, sz. levő 4:354;
átellenbe 9:369, 10:251; **átellenén**
3:369.

átok: Rossz szomszédság: török
átok 1:286; ezer átok 1:345; **Verjen**
meg az átok! 3:180; **itt nyom az**
átok 8:259.

átkozom a körmét 4:186; **á, egy**
liberálás: átkozott 4:65; **átkozta**
bányája 8:275, 276; **jaj elátkozott**
fejemnek 8:269.

atyafi: férfinak járó megszólítás,
mint földi 2:595; **vérént való atya-**
fiak 2:322.

avar l. erdő, nádas. dús mező
száradó alja; 2. száraz nádtörmelék,
esett lomb, gyomféle 1:143, 317, 3:7;
egeret lesvén az avarból 4:16;

avart... szedtek (tűzre) 4:362;
avart szed össze (tűzcsóváláshoz)
2:336.

avas: ó, régi száraz 2:43, 173,
4:201.

avat: legényt avotunk 7:237.

avatag = avas 1:22.

avul, megavul: megócskul, visel-
tessé válik 10:557, 2:559.

az-nap: azori a napon 3:58, 4:424;
aznap esztendőre 1:208; **ne szólj**
az nap vele 1:247; **az nap, akkor**
éjjel 4:424; **az napon** 6:283.

azon: úgy változatlanul (válto-
zatlan); még azon füstös 7:357;
mind azon jó, noha kissé pállott
2:625; **azon-koszorusan megy haza**
8:336; **azonmódon** 4:369; **azon mele-**
gébe 2:420.

azonegy: ugyanaz; a. legelőn 7:496.

azonságosképen: ugyanúgy 4:284.

azzal: nyomban azután: azzal a
nehéz fát könnyedén foratja 2:10;
azzal sietett, hogy... 3:133.

ázik: vérben ázik 3:97; borban
ázott virrasztás 4:76; elázik: tönkre
megy; **kegyetlen sorban áztam el**
8:436; **összszedik:** elázik 7:119.

áztat: Zokorá tört hangon, forró
öleléssel, Áztatva szeméből nagy
záporoséssel 2:301.

azsat: Sokszor hallottam gyer-
mekkoromban e szójárást: „ő, olyan
tűzes vagy forró, mint az azsat”
10:399. Vö. azsag: piszkafa MTsz.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK

Aj. Erdélyi tájszó, erdő, szántó,
rét- és völgynevekben. A NySz és
OkSz csak latin szövegekből közli.
A gyalui vártartomány urbáriu-
maiban magyar szövegben is elő-
fordul: Zena retek... Negjedik
Nagy Ay... Zantofeoldek... Az
más forduloban az Miko Aya felet,
ezis száz tiz keobleos (1640, 56—7).
Egy völgyet hinak Nagy Ajnak
ezis az Varhoz való Kaszalo Ret
(1666, 147). Wárhoz való Szanto
Feoldek, Elseő Fordulon Benedek
Ajaban egy darab, Hidas Ayban
ket darab Vistajaban egy darab,

Miko Ajaban kett darab (1666,
148).

Boldogasszony bűjtje. Semelyik
szótárunk nem ismeri. Széchényi
György 1712. március 24-én kelt
levelében írja: Ma ugyan az bol-
dogasszony bűjtét tartják magam-
mal együtt (280). Tehát a Gyü-
mölcsoltó Boldogasszony ünnepe
előtt való nap.

Cankózik. A MTsz Moson, Vas
és Zala megyéből közli az elcan-
kózik, elillan, elkotródik, eltaka-
rodik' igét, melynek Zala megyé-
ben elcankódik változata van. A

szóra a NySz is közöl egy adatot: Azon éyel nagy csoendesen minden hadával foel cankozék es el vakarodék (Pethő, 1660). Ez a ritka szó megvan Széchényi György egyik 1713-ban kelt levelében is: Mit keres ide föl, hagyja rendben az feleségét, maga cankozék alá, mert én tülem semmit se várjon (331). A kéziratból kellene megállapítani, hogy ott cankozék áll-e, vagy csak a kiadó olvasása ez. A többi adat arra vall, hogy a kéziratban valószínűleg cankozék lehet.

Cigánykereket hány. Széchényi György írja egyik levelében: Az Fakó lovat az elmúlt napokban maga látta kgd, mi nyavalában van... megírta, hogy egyik immár *cigány kereket hány* (1716, 559). Már PP szótározta: *Tzigány kereket hányni*: In rotam se versare, Circumagere, Szamosháton: *cigán-, kereket hány*: többször, *cigánkereket vét*: egyszer (Csúry).

Csigar. A MTsz szerint Sopron m. Szilsárányban a. m. 'husáng', *csigarja* Győr megyében Kassai Szókönyvében 'törpe fa'. Erre a ritka tájszóra van már adat a sopronmegyei Széchényi György leveleiben: Még az sárga is elúnta tegnap az nyeregállást az lonci nagy erdőbeli *csigarokon* (1712, 313).

Csikmák. A szóra első adatunk Szikszai Fabricius: Cocetum sic dictum, quod ad ignem coatur — *Czik mak*. MA-nél: Cocetum: Mézes-mákos, foett czikmác. Cocetum: Mézes mákos, czikmác. PP Bod-féle kiadásában 'Speise von Honig und Mohn bereitet'. A népnelvben a *csikmák* 'metélt (tészta)'. Előfordul Széchényi György leveleiben is, véleményem szerint szintén téstánévként: Tiszta igaz szívvel látná kgteket egy tál mákos *csikmákra* (1717, 636). Egyedül plebánus urammal s Spáczayval lakozunk az keszöcével és a lenmagolajos *csikmákkal* (1721, 945).

Csinvat. A MTsz szerint 'négy-nyüstös vászon: Zwilch'. Se a NySz, se az OklSz nem közli. Széchényi György leveleiben már 1712-ben előfordul: Sátort is varrattathatnék, addig ha másbúl nem lehetne, csak az palatinci takácsokra vetett *csinvatbúl* is (282).

Csip-csup. Szegeden, Csallóközben, 'keveses, apró, apránként való', *csipp-csopp módra*, *csibbe-csobba* (Székelyföld), *csipbe-csopba*, *csibbe-csubba* (Udvarhely m.), *csippe-csoppa* (Göcsej), *csippel-csoppal* (Bodrogköz) 'apródonként' (MTsz). A NySz nem közli, de megvan Széchényi György leveleiben: Még ezen *csip-csop* jószágokat is örökösen cedálta (1713, 427). Kén-telenítettven immár annak előtte öt héttel is itt körül belül *csippel-csuppal* erdeimen termett csermakkra 200 db. marhámát földhajtatom, az kiből csak az minap adtam el nagyobb részét... El-fogyván az Nagyerdőn az makk az több marhám az ki megmaradt, annak *cserepén* másfél héttel fogva nyálakoznak (1718, 663—4). Mert én 200 kiválogatott marhámát itt ezeken az magam és az Barát erdein immár annak előtte harmadfél holnappal az Nagyerdőről fölszakasztván ezen az nyomorult *csöppel-csappal* termett csermakkon tengődtetven ezt ettettem, abból adtam el s abból öletem, s most immár annak *cserepére* az Nagyerdőből kiszorúlva az többi marháim is tengődnek (662). Sokfelé ragadtatván mind éjjeli-nappali nyughatat'anságommal óránként szerzendő *csippel-csappal* gyűlekező s mindjárt még kezemből kiragadandó szerzett jüvedelmescském (684).

Dörnye. Kőrész Kelemen, Nyr 3:27, a Mátyusföldről jelentés nélkül közölte a *dörnye* szót, s nem tudom, azóta sikerült-e megfejtetni, mert a MTsz is a nélkül közli. Széchényi György leveleiben is előfordul ez a szó, de ebből se sok

derül ki: Az minemű 2 tulkot vagy ökröt egy *dörnye* ráctúl megárult, azon ökröt tartóztassa, mindjárt megadom az árát, mihent oda megyek (1714, 529).

Csiripel rajta, a nyakán. A régi nyelvben nemcsak a verébről mondták, hogy *csiripel*, hanem a nagy lármát csapó emberekről is. Már MA szótárában is megvan „passeris instar strepo” jelentése, s erre a használatra a NySz már az ErdyKból idéz adatot. Széchényi György leveleiben gyakran használja: Ha kezéhez adnám (az pénzt), elköntené, s ugyancsak *csiripölnének* az adósok (1714, 528). *En rajtam szüntelen csiripölnék* kolmárok, patikariusok, doctorok, harangozók, mesterek, papok, s más mesteremberek hogy fizessek, s nincsen miből (1710, 230). Mintha én tartoznám, mind ezt az lézegő legatariusságot kifizetnem, örökéig *rajtam csiripölnék* (1710, 230). Minden ember *rajtam. csiripöl*, mert nekem is nem juthat valami az körömfaragásból (1713, 343). Óránként *nyakamon csiripel* (1713, 342). Tekintse sok impetitorimat, kik prostitutiómmal *nyakamon csiripölnék* (1713, 364).

Dugafa. Széchényi György írja leveleiben: Kgd kívánsága szerint azon *duga fáknak* elkészítésének meg köll lenni... Az olyan *duga fának* hasogatásának még pünkösöd után leszen legjobb üdeje. Magam is az jövő héten küldöm le az pölöskei erdőre pintéremet hasonló munkára (1720, 865). A MTSz a Dunántúlról, Somogy és Baranya megyéből közli a hordódonga *duga* alakját. A NySzban nincs rá adat, de az OklSz már 1586-ból közöl *duga* adatot.

Esz nélkül. Ma *ész nélkül fut, cselekszik* voltaképp azt jelenti: „meggondolás nélkül”. Matkó is ilyen értelemben használja: *Eszenélkül* írja, hogy (NySz). Régen azonban azt is jelenthette: „önkívületben, lázban”, pl. a’ feye zedgetth, *eze nekwlis* bezellét

(Két vitéz nemesúr Telegdy Pál és János levelezése 110, 1591-ből). Pázmány ezt így fejezte ki: *nem eszén beszél* (NySz).

Esze ment. A régi nyelvben eddig csak *eszeveszett* volt ismeretes, Dugonicsnál *eszevesztett* ember is van (Margalits), Zarka Máximáiban (1807): *Esze ment ember* (Nyr 25:285). Batthyány Ádámnak Zrínyihez írt egyik 1647-ben kelt levelében is előfordul: az komariakis oli értetlen es *esze ment* emberek volnanak (A két Zrínyi Miklós körmendi levelei 317). A ma anynyira használt *elment az esze* sincs meg a NySzban, Margalits is csak Dugonicsból idézi. Dégh Linda egyik Zemplén m. Sárán, de egy Salgótarjánban született embertől feljegyzett meséjében megvan igéül *esze ment*: Nem tudták, hogy mi van vele, megbolondult vagy *esze ment*, vagy mi van vele, csak összekötözték (kézirat, 145. l.). Egy ugyancsak Sárán feljegyzett, Szabolcs m. Zalkodból származó asszony meséjében *ész-ütötte* fordul elő: Egy *észütötte* ki ment az erdőbe (263).

Ferhesz. Széchényi György egyik levelében fordul elő ez a szó a köv. mondatban: Alig mozdulánk egy kis völgyes helyre, kettén törrik nem az rúd, hanem az rudtartó, *ferhesz*hez szegeztetett rúd szárnyának eleje (1713, 353). A levelek kiadója jegyzetében azt írja: *Ferchen* = szállítani. Nyilvánvaló, hogy itt a székér egyik részéről van szó, a *felhérc*, *ferhérc*, *ferhércről*, a székérrúdon az első kerek előtt keresztben fekvő megvasalt fáról, mely a kisafát tartja és fellépőül is szolgál. Az OklSz több adattal közli *fel herch* (1554), *ferhercz* (1555), *felhercz* (1566), *ferhecz* (1597) alakban. A népnelvben sok alakváltozata van, sz-es alakot csak a palócok használnak (*firhész*, *fürhész*) s így nem lehet megállapítani, hogy *ferhész* vagy *ferhécnek* kell-e adatunkat olvasni.

Gornyk. A gyalui vártart. urbáriumában többször előfordul ez a szó (345, 347, 401—2). Jelentésüket a szövegből meg lehet állapítani: Vagyon két *Gornyk*, kik mind a tilalmas vizekre mind az havasokra és erdőkre szoktak vigyázni; ha kiket a megirt tilalmas helyeken halászatot, puskásokat, kik a vadakat vesztegetnék és káros fákat vágnának meg fogván Tiszt kezében tartoz[na]k hozni (Hévszamos 1727, 351). Vagyon ismert két *Gornyk*, kik az Erdőkre inspicálnak, és az Udvari Birák[na]k assistálnak (1737, 401). A kiadó Jakó Zsigmond megjegyzése szerint: „Vadőr, erdőkerülő. Átvétel a román nyelvből” (398). A szó megvan Gyarmathinál is: *gornik*: erdőpásztor, határjáró, zsitár, Miklosich idézi még a Lexikon Budenseből: *gornyk*: adparitor, vulgo gornico (Nyr 11:168). Klein Sámuel Dictionarium Valachico—Latinum-ában *Gornic*, adparitor, Ammtsdiener, Ammtsknecht (233. Gáldi-kiadás 348).

Gurábol. A NySz. Radvánszky Magyar családelet és háztartásából idézi *Gurabo* o zeles kapa adatot, s „pactino; harken” jelentését kérdőjellel állapítja meg. Széchényi György egyik 1708-ban kelt levelében a szó előfordul, s talán ez az adat közelebb visz a jelentés megállapításához: Kgd szántasson, vetessen s parragokat szegessen az mezőkön, kertekben, plántáltasson, oltasson, szőlőkben *guráboltasson* (192).

Hidas. A Dumántúl, Gömör és Nógrád megyében a *hidas* a. m. „disznóól” (MTsz). A NySz erre a jelentésre nem közöl adatot, csak az OklSz: Az *hidasban* hyzálnak (disznót) ötöth (1584). *Hizlqlo hidas* (1597). A Sopron megye Fertőszéplakra való Széchényi György leveleiben is megtaláljuk a szónak ezt a jelentését: Az *hidasokra* immár vetettem 30-at (t. i. disznót). 1716-ból. 576. l. *Hidasokra* igen veszik (580). Wagner Phrasológiájában is

(1750): *Disznóól, hidas*: hara; Saurstall (Nyr 22:505).

Holt számig. A költő Zrínyi Miklós 1654-i levelében fordul elő ez a kifejezés a következő mondatban: *holt számigh* uerték őket, s azokrulis mind leeset az hus, ketteő penigh megis holt benne az rettenetes uereség miat (A két Zrínyi Miklós körmendj levelei 211). A kifejezés nem azt jelenti, hogy addig verték őket, míg meg nem haltak, hanem csak azt, hogy majdnem meghaltak. Meg is mondja, hogy csak kettő halt meg a 14 megvert ember közül. A szó-lás -ig ragos alakjára sem a NySz, sem a MHat. nem közöl adatot, ott csak -ban ben ragos példák vannak: *Wtet holt zamaba* hagiak (VirgK). Meg sebesítéc es *holt-számba* hadgyuán elmenénec: plagis impositis abierunt, semivivo relicto (Heltai). A madarak valami kőszál közé buynak el, teletszaka *holt számban* ott fekszenek (Mihálykó 1603). Az úton keresztül fekszik a róka *holt számban* (G. C. J. Rendes élet példája, 1674). *Haló számban* hagyta, úgy megverte: csaknem halálig verte (Nagybánya régi jegyzőkönyveiből, Nyr X 469).

Jutányi. A pánavidéki nyelvírá-s c. ifjúkori dolgozatomban Mezőlakon és Adásztevelen följegyeztem: *gyutányin vette* „olcsón” (NyF 17:44). Az adatot megerősíti Horváth Endre Bakonyalji nyelvjárásában: *gyutányi ár* „jutányos” (34: 86). A MTsz nem közli, de Kecskeméten, Szegeden, Székelyföldön *jutalmas* „olcsó”. Ez megvan a NySzban is: nützlich, vorteilhaft. A NyUSz szerint Német Mihály sevényházi plébános 1792-ben megjelent A' selyem juhokról c. népies nyelven írt munkájában előfordul *jutányi áron*. Széchényinél 1833-ban jelenik meg a *jutányos*, Szemere is használta 1836 előtt „vorteilhaft” jelentésben. Annál jobban meglepődtem, mikor a szót megtaláltam a sopronmegyei Fertő-

széplakról származó Széchényi György egyik 1713-ban írt levelében: Tegnapi nap estig az fölső hegyeken jártam, gondo-ván, hogy *jutányin* juthatok az szőlő hasznokhoz, de megcsalatkoztam, mert az hol gondoltam 3—4 magyar csőbör hogy lészen, alig 2 termett belőle (440).

Kátyú. A MTsz szerint Dunántúl, Baranya m.-ben, Hegyalján *kátyó*, a Balaton mell., Vas m. Kemenesalján, Göcsejben, Fehér m. Lovasberényben, Győr m.-ben *kátyol*, Csűry szerint a Szamos-hátan *kátyóu* vízzel telt mélyedés, mely pocseta, vizes v. sáros gödör (leginkább a szekéruton). A NySz nem közli, az OklSzbán azonban van rá adat: Penes quendam lacum lutosum sew volutabrum *Kathyo* vocatum (1421). *Alhydkathyo* (1476). *Locus aquosus kathyo dictus* (1515). Szövegből is idézhetem, a fertőszéplaki Széchényi György leveleiből: Hogy az sok *kátyúknak* közepiben ne merüljek 'shézástúl' (1713, 352).

Kékbírság. *Verbirsag* f. l. *kek birsag* d. 33. *Veres kek* f. l. (1640. Jegenye, A gyalui vártart. urbáriumai 50). *Ver birsag* fl. l. *kek*, hatalom: ut reliquij (1640, Mákó, uo. 53). *Mulcta. Ver birsag* f. l. *Bika birsag* f. 3. hatalom f. Tilalom f. l. *kek birsag* d. 66. (1640, Gyalu, uo. 57). *Ver birsag* f. l. *Orr birsag* f. 12. hatalom d. 66. *kek birsag* d. 66. (1640, Szászlóna, uo. 64). *Verbirsag* f. l. *kek birsag* d. 33. (1642, Bánffyhyunyad, uo. 73). *Mulcta. Az falub[an] esendő Vér birsag'* a' falus Biroje ugyment f. l. *Az kek birsagis* mely a' faluba[n] esik a' Biroje den. 66. (1652, Kajántó, uo. 127). *Vér Birságh* egy forint, . . . *vérés kek birsagh* d. 66. (1666, Gyalu, uo. 147). — Más szóval: *kék mutatás: Ver mutatás* egy forint, az tiztartoie, az *kek mutatass* az birake (1590, Kolozsmonostor, uo. 13) . . . *kek mutatás* d. 40. (1590, Mákó, uo. 27). *Mulcta. Az Verbirsag'* f. l. a' Bi-

roje ha az Ur dolga[n] nem esik. *Kek mutatás* d. 66. azis a' Biroje a' falub(an). (1652, Szászfenes, uo. 122). *Vér Birságh* es *kék mutatás* itt is az szer(ent) mint az több Falukon (1666, Daróc, uo. 156). — A következő adat megadja a magyarázatot: *Vér Birsagh* egy egy forint két resze az Tiszte, egyik resze az Faluje *ha keket mutat minden kekert* ötven ötven penz (1666, Hévszamos, uo. 151). Tudjuk, hogy a régi nyelvben a *kék* jelentése 'ütés nyoma' is volt (Nyr 71: 67, 114). A bíróság előtt meg kellett mutatni a verés kék helyét, s a verekedő *kékbírságot* fizetett (l. Szabó T. Attila ErdMuz. 45:32).

Kuruglya. Széchényi György egyik levelében olvassuk: Ha valahogy *kuruglyák* nélkül nem lehetne fölszedni a szőlőtöke alul asz szemét, valóban megfáznék az szedőnek az körme (1723, 1135). Se a NySz, se az OklSz nem közli. Dunántúli tájszó, ahol *kurugla*, *kurukla*, *kurigla*, *kurigja*, *kurugja*, *kurogja*, *kurugli* változatai vannak. Jelentései különbözők. A legtöbb helyen a m. szénvónó, másutt az úton a sarat az útról, a havat a háztetőről húzzák le, rostálás-kor a szelelő rosta elé hullott magot húzzák el vele, lehet mésztöltő lapát, s a fazekat is ezzel teszik a kemencébe. Ez a szó eredeti jelentése, mely a szlovén *krukla*, 'Krücke' átvétele, ez pedig a német *Krücke* megfelelője. Esetleg ennek kicsinyítőképzős alakjái (vö. Beke: Dtúli tárgy- és eszköznevek 8).

Lészáskert. A MTsz szerint a Székelyföldön vesszőből font kerítés, amely tövissel és szalmával van befödve. A NySz és OklSz nem közli, de megvan A gyalui vártartomány urbáriumában: Az Varon alol egy vetemenjes kert kerős keörnjül *leszas kertel* keritet Zaras Ajto rajta . . . Kutszegben is vagjo(n) egy Czürös kert mind keörül tamaszos, tövises, *leszas* . . . Vagjon alol mellete egy

Major ház, Egy kettős boronabol felrott Lud és Tyuk ol. Fedel alatt sövényből font kettős Diszno ol ez is fedele alatt ez körös körül *lészas kertel* kerített az közepi által vago(n) rekesztve az olak között *lészas kertel*, azon egy kis Ajtó az Major ház előtt (Gyalu 1666, 148). *Lésza* a MTsz szerint gyékényből, nádból, vékony galymból v. vesszőből font kerítés, sövény' (Dráva mell., Palócság); vesszőből font szekéroltal v. szekérkas' (Udvarhely m., Arad m. Pécska, Nyitra m.); vesszőből kákából v. nádból való lapos fonadék, amelyen gyümölcsöt aszalnak' (Székelyföld); *pertica*, palus, palanga' MA, *langer Stecken*, Pfahl, Stange' PPB.

Az oldal kert az Istálló felé mind két felől körös környül *lészas régi Sövény kerttel* van körül véve (1727, 237). Vagyon egy fás Kert; mellyis *lésza nélkül való sövényből font gyamolos kert* (247). Vagyon a megirt Székér szín mellett egy sövényből font gyamolos és valamennyire *lészas gyümölcsös*, nem igen tágas keret (248). Veteményes Kert, melly körös környül valamennyire *lészas gyamolos* (248). Vagyon... egy füvelő kert; mellyis néhol *lészas gyamolos nehol lészatlan*; néhol pedig csak tövissel van körül véve (249).

Merevén. A MTsz szerint a. m. 'egészen, teljesen, mind' (Sopron, Vas, Veszprém, Zala megyében, továbbá Kecskeméten, Szegeden, Csongrád megyében). A NySz nem közli, de a Sopron megyéből származó Széchényi György használja: Az én szegény emberimet... éppen koldussá tették, mert mind marhájukból mind ruházatjukból, gabonájukból, tavaszukból *merevén* kifosztották (1708, 200).

Neszez. Dunántúli szó. Lármáz, zajt üt' jelentésben előfordul már a fertőszéplaki Széchényi György leveleiben: Balog Ádám is *neszez* az Bakonyban (1710, 234).

Pajtafia. Széchényi György egyik leveleiben olvassuk: Egy *pajta* fiában tartandó conferencia (1719, 806). Sem a NySz, sem az OklSz nem idézi, de megvan a MTszban: *pajtafia*, nagyobbféle pajták oldalához ragasztott fiók-épület, amelybe leginkább a kinyomtatott v. kicsépeelt polyvás gabonát takarítják' (Vas m. Örseg MTsz CzF). Kresznericsnél: *Pajta'fia*: *Receptaculum horreo adnexum*.

Potyadék. A MTsz szerint a. m. 'hulladék' (Vas m. Kemenesalja, Ságk Kresznerics). *Potyadék* gyümölcs (Csal-óköz). A NySz és OklSz nem közli. Megvan már 1712-ben: Iván körül pedig az mi *potyadék makk* leszen, az meddig beérik marháink, nem leszen tilos az kgdének is (Széchényi György lev. 294). Itt sincs valami kis *potyadéknál* egyéb (t. i. makk, 1713, 451). Igen keveset hagyok magnak, mert immáris fölcapták az mi *potyadék mak* volt itt körül belől (azaz: köröskörül), s majd egy hét mulván az mezőkre szorúlnak, ott korog az hasuk az gyökereken (1716, 585).

Puff. Széchényi György írja leveleiben: Reménlem azt az szerencsémét, hogy kgd is együtt gróf oberster fiam urammal és leányommal s kis puff Csákyval... láthatom s fogadhatom atyai szeretettel kgteket pusztá házámnál (1719, 829). Az ünnepekre elmennék... kedves fiamnak kgdnek s az kis puff Csáky-nak látogatására (1719, 855). Nem tudom, Balatincon az kristkindi jár-e puff Csáky uram körül, de ide valóban várták az enyimek, hogy néki is valami ajándékot tétessenek az újonand születendővel az tarsolyában (858). Az én kis puff Csáky Antal fiamnak atyai áldással igaz szeretetemet ajánlom (1720, 860).

Rezel. Kresznerics S. I.-ből idézi 'cacat, merdat' jelentéssel. A NySz Baróti Szabóból közli: A lány

pásztor előtt a farkas gyaipat *rezel*. Alapszavának is megvan a régi nyelvben megfelelő jelentése: Az ebek az *rezet* el hánnyák a templomban, melyet ki kell soepoerni (Mesés könyvecske 1629 NySz). Dugonicsnál közmondásokban szerepel: Nem igen cifrát *rezel*: szegény (2:244). Te se *rezelsz* cifrábbat: te is csak oly szegény vagy (1:69). Egygyike se *rezel* cifrábbat (1:170). Ha a' sörtés pénz *rezelne*; a kanász is gazdag lenne (1:162).

Rideg marha. Széchényi György írja: Reménlem, ha kgd gulájában kedve szerént valót vásárolt, nincsen kétségem abban, hogy ő kgmá tovább való szolgálatomért azt meg ne cselekedje, hogy megvásárolván azon kgd kívánt mészárszékire hajtandó marhákkal kgd engedelmeivel föl is ne hajtassa Ivánban, az hol reménlem, az én meddő gulyámat is az hova kívántatnak, közel találja. Tudom, azok is ottan azon pásztor eleiben, az ki az én *rideg marháimat* őrzí, fognak olvastatni, míg az mészárosoknak ki nem osztattatnak (1719 810—1). Sem a NySz. sem az OklSz nem közli. Kresznerics szerint *Rideg marha*: Pecus sterile. A MTsz szerint 'szabad, kijáró, gulyába v. ménesbe járó meddő, nem szaporítani való' (Dunántúl, Zala, Somogy, Baranya m. Kiskunhalas).

Süvegfa. Széchényi György leveleiben olvassuk: Elkezdvén pusztaságát az hegyfői majoromnak tataroztatnom. 2 pár kapu fára és *süveg fára*, úgy 4 kapu hevedernek való fákra lévén szükségem, kérem, ne terheltessek valami jó fákat adatni. Se a NySz, se az OklSz nem közli, ellenben a MTsz egy adata Fertő mellékéről megadja a szó jelentését: polcfa, melyet az ajtóragasztókba süveggént beeresztenek. Szamosháton *süvegfa* 'jászolgerenda, melyhez a jóságot kötik' (Badaló Csűrű). Ebben

a jelentésben megvan Somogy megyében is: *süjegfa*, a jászol oldalánál lévő gömbölyű fa fent; ahhoz vannak kötve a marhák' (Szenta, Zselickisfalud Nyiri).

Szekérfark. Széchényi György írja: Fiam . . . kgd udvarlására igyekezik menni, úgy hogy ha kgd az nemes vármegyének gyűlésére Szombathelyre el fog menni, ha kgdnek nem leszen alkalmatlan és *szekere farkára* föltérhet, együtt akar jární (1714, 523). Megvan már MA-nél: *szekérfarc*: Postica pars currus. *Más ember szekere farkán uelni*: Alienis soleis uti.

Szüleség. Dunántúli szó, jelentése: takarmány. Alakváltozatai: *szüleség* (Zala m. Sztgyörgyvölgye), *szüleség* (Vas m. Kemenesalja, Zala m. Alsólendva), *szülesség* (Zala m. Hetés), *szülessig* (Vas m. Répce-sztgyörgy, Répce vid., Sopron m. Horpács), *szülessigem* (Sopron m. Kisfalud, Nagymihályi MTsz), A NySz és az OklSz nem közli, de a sopronmegyei Széchényi György használja: Ezen holnapban minálunk oly hó vala, hogy csaknem minden *szülességből* kifogyánk, majd kétszáz forint ára szénát kölleték vennem (1700, 29). A világon semmiek nem maradtott jószágokban, se marhájok, se *szülességek*, se gabonájok (1705, 172). Mind marhájából, *szülességből*, gabonájából kiméletlen fosztja (1708, 202). Elköltük a *szülességet* (1711, 260). Minthogy az *szüleség* fotton fogy, marháinkat s lovainkat az kikéleti curára, fűre verhetnénk (1714, 493). Idehaza bizony ebben az esztendőben *szülességet* s baromeledelt nem oly bőven takarhattunk mint az elmúlt esztendőben (1716, 585). Kresznericsnél is *szülesség*: baromeledel, mint széna, száma sat. (Vö. Nyr 44:326, 43:93).

Tiszi-mosz. Széchényi György használja leveleiben ezt az iker-szót, melyet szótáraink nem ismernek: Arra is kérem kgdet, ha egy

szakácsát Lackó inasommal előre bocsátaná egy pajzán lovon, hogy *tiszi-mosza* szakácsomnak segítségére lehetne (1714, 487). A szó jelentését megállapíthatjuk hasonló hangzású népnyelvi szókiből: *teszetosza* 'ügyetlen, nehézkés mozgású' (Szamosháti, Csűry); *tityi-mutyi*, *titi-muti* (Székelyföld). *tetye-mutyi* (Háromszék m. Uzon), *tetye-mutya* (Pozsony m.), *tutyi-*

mutyi (Komárom, Cegléd, Kiskun-ság, Szeged vid., Szabadka, Zilah vid., Szilágysomlyó, Székelyföld, Moldva), *tyutyu-mutyu*, *tyütyü-mutyü* (Rimaszombat, Abauj m. Szikszó, Zemplén m. Szürnye), *titye-toty* (Csallóköz), *tity-toty* (Csallóköz, Pozsony m., Baranya m. Ibafa) 'ügyetlen, éhhetetlen, ügyefogyott, gyűge' (MTsz)

Beke Ödön.

NYELVMŰVELÉS.

Különböztető nyelvszót.

E cím alatt vezettem be (Nyr 71:125) azt az alig ismert problémát, mely szerint a nyelvszótön tapogatózva jár el, hogy azonos értelmű képzők és ragok között válogasson a végből, hogy értelmileg megkülönböztesse, árnyalja, kikristályosítsa, sőt esetleg kisarkítsa a velük ellátott szavakat. A következőkben részletesebben tárgyalom e kérdést, mely behatőbb tanulmányt is érdemelné.

Egy példa hadd világítsa meg egyelőre a kérdést. Vörösmarty még „*lelketlen* ajándék”-nak mondja a hon bérceit, völgyeit, ma már *lélektelennek* mondanók, mivel a *lelketlen* más irányba, az embertelen, irgalmatlan felé terelődött a *különböztető* ösztön sugallatára. S ugyancsak Vörösmarty még *hirhadt* zenészkép ünnepli Liszt Ferencet, ma már csak betyárra, gonosztevőre alkalmazhatjuk e jelzőt, a művész híressé válik.

Nézzük sorra a *különböztető* ösztön megnyilvánulásainak területeit.

1. A *különböztető* ösztön lüktet a magyar és latinos szók megválogatásában.

Míg általában a régies szavakat az idő patinája szentesíti és a bibliafordításban ma is kedveltebbek, mint az újabbszók, a latin eredetű, de a magyarságban századokon át honosságot nyert szavakat

a mai magyar nyelvcsokás nemcsak nimbuszuktól fosztja meg, de lekicsinylő aláfestéssel, humoros mellékízzel használja. Ügyvéd — *fiskális*, gyógyszerész — *patikus*, keverék — *miskulancia*, jegyző — *nótárius*, festő — *piktor*, hírlapíró — *zsurnalista*, író — *skribler*, zenész — *muzsik*, énekes — *kántál*, barátokozik — *fraternizál*.

2. Eddig ki nem derített titka a magyar nyelvnek a *helységnevek helyhatározói ragjainak*, a *-ban-ben* és *-on-ön* ragoknak megválogatása, mely minden szabály ismerete nélkül a nyelvszótönben tévelygés nélkül, az egész nyelvetületen egységesen megy végbe: Debrecenben, Szolnokon, Dorogon, Sopronban, Miskolcon, Egerben, Bényén stb. (Többségben van az *-on* rag.)

Semmikép sem játszhat ebben más, mint *fonetikus* adottság szerepe, de ezt még teljes határozottsággal kideríteni nem sikerült. Külön figyelmet érdemel e tekintetben a *falun* és *faluban* értelmi megkülönböztetése. *Falun* a. m. általában faluhelyen, *faluban* pedig bizonyos falu belsejében. Pl. *falun* az emberek mind köszöntik egymást, mint ismerősöket. Ebben a *faluban* mezitláb is járnak a nép fiai. *Falun* harangszóra ébrednek és ebédelnek. A *faluban* tűz volt, elterjedt a hír.

3. De bámulatos a különböztető nyelvösztön műve a *hazai és külföldi helységnevek ragjainak megválogatásában*. Minden földrajzi ismeret nélkül is egységesen és hibátlanul mondja a nép: Bécsben (még a Pécssett analogiája sem hat), Berlinben, Moszkvában, New Yorkban és sohasem használja ezeket -n raggal, pedig a szóvégi hang a magyar helységneveknél megkívánna.

A különböztető ösztön más-más vonatkozásban használja a Magyarországon és Magyarországon helyhatározókat is. Magyarországon érvényes bélyeg, Magyarországra vágyódik; Magyarországon van sajtószabadság, de: Magyarországon most aszály van. Magyarországon járt egy híres tudós. A viszony a két helyrag között körülbelül ugyanaz, mint falun és faluban között. De sohasem mondjuk: Németországon, Amerikán, Ázsián (Balkánon a. m. B.-félszigeten).

4. Külön tanulmányt érdemelne az -on-ön és -ban-ben ragok használata a *helységneveken kívüli területeken* is. Így pl. szívemben él, szívére veszi; fejébe nyomja a kalapot, fejére tette a koronát; kocsin rándult ki, beült a kocsiba; iskolába jár, egyetemre jár, a városházán határozták, az országházban élénkség mutatkozik.

5. A különböztető ösztön tágas működő területe az -a-e, -ja-je birtokrag megválasztása. Elfogadott főtevés, hogy eredetileg csak az -a -e szolgált birtokragul, a j csupán hiatus kitöltésére lopózott be (bölcse-e helyett bölcseje). Ez valóban találunk még ilyen alakokat: *útát* (Károli bibliafordításában), de viszont feltűnő, hogy (ugyancsak Károlinál) sokkal több a -ja-je rag, mint a mai magyarságban.

Azt kell feltennünk, hogy nem csupán fonétikus hangállomány a döntő ebben, hanem inkább a különböztető ösztön. Ha a búzának ára van, de a folyamnak árja, a

hangzás szempontjából nem lehet különbséget tenni, de épp a különböztető ösztön szólal meg ebben a megkülönböztetésben.

A TMNy szerint csupán a tőszó végső mássalhangzója a döntő, bár az ott felsorolt kivételek is, melyeket már Révai felhoz, némiképp megingatják a föltevést. Inkább azzal tudjuk a dolgot megmagyarázni, hogy az utolsó szótag *patto-gása* a döntő. Így pl. oka, foka, de: blokkja; gépe, képe, de: szépeje; ebe, köbe, de: öregbeje, leg-többeje; becse, kecse, szivacs, kulcsa, löcse, de: öccse. Ez a magánhangzó hosszától független *patto-gás* külön figyelmet érdemlő fonetikus mozzanat.

Gyakran találkozunk az újabb irodalomban azzal a jelenséggel is, hogy ugyanazt a szót másféleképp látják el birtokraggal, ha az birtokként szerepel, mint hogy ha cselekvőként. Pl. Az egyház a maga tanárjait megbecsüli (akiket ő szerződtetett). A bosszúság beteg vagyok; de: az orvos a maga betegjeit megfigyeli.

Leginkább tör előre a megkülönböztető ösztön akkor, ha a főszó *kétféle értelemben* használatos. Pl. a száma fáj, de: a szőlő minden egyes száma, a gyöngysor szemjei; a cserép alátéte, de: betétjét visszanyeri; az almafa virága, de: virágjában halt el. Köménymagja van a kenyérnek, de magvas a prédikáció. A tanítás anyaga, de: anyagját (a kézimunkának) ki-ki maga hozza el.

Mi sem természetesebb, mint hogy a rag megválasztásában a különböztető ösztön a *féltreértések* elkerülése is vezérli. Az -at -et képzővel ellátott szavak rendszerint -a birtokragot vesznek fel, ötlete, felelete, de: keletje van az árunak, az ország keletén. A lánynak van fiúja, az anyának fia; a férfinak neje, a gavallérnak nője. A hír újsága megrendítően hatott, de: újságjába merült az olvasó. A hőnek van foka, az órának *tokja*

(mert toka mást jelent); a vendégek sorában, de: sorjában érkeztek, noha bora, bőre, szőre, póre szók r véghangja nem kívánja a j-t. Ellenben a k-val végződő fék, lék, üledék, szék stb. egyszerű -a -e-vel éri be, de már csak a -ja ra-

got kívánja, mert különben csóka (madár) volna, éppúgy kerüli a pók szó az -a -e ragot, mert póka van útjában. A cipész emeli készítménye árát, de beleveri a talpba árját.

Fényes Mór.

MAGYARÁZATOK.

Egyéni szóalkotások. Megfigyeltem, hogy gyors előadás közben az ember analógiás hatásra egészen egyéni szavakat képes alkotni. Ezek néha nyelvi szempontból képtelenségek, néha azonban elfogadhatók. Így elfogadható szerintem Bibó István professzornak egy ilyen rögtönzött szava: *rengetegszer* (rengeteg alkalommal, sok ízben, sokszor stb.). Érdekes, de természetesen képtelenség az az eset, amikor magyar szót idegen képzővel lát el az előadó, mint pl. Szentkuthy Miklós egyik előadásában: *kitaláció* (kitalálás + fikció). Ennek a fordítottjára egy szegedi tanár, Vajtai István adott példát: *tartalnice*. (Tartalmi tudás a középiskolai magyar tanításban.)

Ezeket a furcsa, de érdekes szóalkotásokat hasznosnak láttam följegyezni, hogy a rögtönzésnek a nyelvfejlődésben való szerepét egy-két adattal tisztábban lássuk.

Nyelvjáráskutatás, népnyelvkutatás. Csodálatos módon kikerülte nyelvészeink figyelmét hat évvel ezelőtt egy jelentős módszertani tanulmány, amely a nyelvjáráskutatás terén fontos elvi megállapításokat tett. Bóka László: *Népnyelv, köznyelv, irodalmi nyelv* (Magyarságtudomány, 1942: 291—302) című dolgozatát ajánlom népnyelvi kutatóink figyelmébe, mint a korszerű, társadalmi szempontú nyelvi kutatás elveit hasznosan tisztázó írást. Bóka fölfogása megkülönbözteti a *népnyelvet* a *nyelvjárástól*: a nép-

nyelv szerinte a nyelv társadalmi — mondhatnám: függőleges — tagozódásának alsó kategóriája; míg a nyelvjárás a nyelv földrajzi — vízszintes — tagozódásának egyik-másik kategóriája. A *népnyelv* szóban tehát a *nép* nem *völkisch*-értelmű (vö: Péter László: *Mai magyar népismeret*, Szeged, 1947, 4. l.), néprajzias fölfogású, hanem *populaire*, társadalmias jelentésű, tehát az alsóbb társadalmi rétegek (parasztság, kispolgárság, munkásság, középosztály) nyelvét jelenti. A köznyelv jelenti a művelt társadalmi rétegek (értelmiség, polgárság stb.), az irodalmi nyelv az írott irodalom nyelvét. *Mindhárom társadalmi kategória nyelve oszolhat nyelvjárássra*: Tamas pl. székely nyelvjárási irodalmi nyelvén ír. A népnyelv ugyanígy (s a köznyelv is) tájak szerint nyelvjárásokra oszlik. A két szempont — a társadalmi és a földrajzi (vagy néprajzi) — keresztezheti tehát egymást.

Ennek a fogalomtisztázásnak bizonyára jelentős szerepe lesz a most időszerű nyelvészociológiai vizsgálatokban és tisztító hatása lesz a nyelvjáráskutatásban is. Azt hisszük, hogy a főlzabadulás utáni népnyelvi kutatás három legkorszerűbb föladata ezek lesznek: a fentebb értelmezett *népnyelvkutatás*, egyéni nyelvek vizsgálata, *beszédkutatás*, végül a *nemzedéki változásoknak* hatása — a jelenlegi társadalmi változásoktól siettetett — népnyelvi fejlődésre.

Péter László.

Hegedű. Arany Aristophanes-fordításaihoz írt Glossariumában *hegedű*: kéz- és nyakszorító eszköz, fabéko, pl. Hurkot vettek a nyakára s *hegedűt* (Felhők 573, Ar. művei 7:140). Kötzsd meg, állítsd *hegedűbe*, s őrizd! (A nők ünnepe 891, Ar. 8:264). Hanem öket egytül-egyig el kell fogni, és kifűrt Deszka közzé *hegedűbe* csiptetgetni a nyakok' (Lysistrate, 8:161). A Felhők idézett helyén jegyzetben is: Ez magyar neve a kéz- és nyakszorító kínzó eszköznek. A MTsz Kiskúnhalasról közli a nyakkaloda *hegedű* nevét. Egy 18. sz.-i adat is a Kiskúnságból származik (MNY 37:39). Baranya m. Katádon *nyakhegedé* (Berze Nagy 2:253). Az Ormánságban *nyakhegedé* (Kiss G. 309). Már az OKISz közöl rá adatokat: Ligneae instrumenta *Hege-dew* wocata in collo apponenda (1564). Instrumentum ferreum tormentale *hegedew* dictum (1567). Foghol nyakara walo *hegedé* (1572). *Fa hegedű* ember nyakara walo (1587).

Légyarákat építeni. CzF szerint *légyvár* átv. ért. merő képzelődésekre, ábrándokra alapított remény, jólét. Márton szótárában fordul elő először a német *Luftschloss* fordításaképp (Nyr 36:185). A szólás Kis Viczaynál (1713, 14) így hangzik: Aethera concipere mente. Mély dolgot forgatni elméjében. (A' *Levegő égben várát építeni.*) Kovács Pál Magyar Példa, és Köz Mondásiban (1794): A' *levegő égben épít várát*. Nagy bold, lehetetlen, számár kívánság (87).

Hömbörgetik a hördőut. *Hömbörgeti Szem Péter a hördőutakat.* Szamosháton tréfásan mondják, mikor mennydörög (Csúry). Ez a képzet másutt is el van terjedve, s nem is tréfás beszédben. Így Csik megyében *görget* is 'mennydörög', s ugyancsak a Székelyföldön *görgeteg*, 'mennydörgés' (MTsz), A képzet régiségét bizonyítja, hogy

már a kódexekben *görgés*, *mennygörgés*, *mennygörgő*, 'villám'; pl. *Te görgésednek* szavától félnek (AporK). Te nyilaid el mennek vala, te *mennyei görgésed* kerégbe (DöbrK). Te fenyejtésed előtt elfutnak, te *mennyei görgésedtől* megrettennek (uo). Decius az sok szentök megöléséért am *mennygörgő* megüté (NádorK) NySz. Már a Schlägli Szójegyzékben is: *tonitrus* — *mengerger* (75). CzF szerint is a *mennydörgés*, 'min'egy gördülve harsogó erős moraj a légben'.

Vén szatyor. Ballagi és Simonyi-Balassa szerint a. m. 'alte Schachtel, Vettel'. A német-magyar szótárban pedig *alte Schachtel*, 'vén csoroszlya, szipirtó', *Vettel*, 'vén szatyor, szipirtó, vén csoroszlya'. CzF szerint *szatyor* gúnyos, köznépi nyelven magában is jelent banyát: *Szatyor a vén asszony*. *Vén szatyor*. Ez a jelentés megvan már közmondásokban. Így Erdélyinél: *Butyor a világ, szatyor a vén asszony* (8419). Dugonicsnál: *Búgyor a világ, szatyor a vén asszony* (2:81, 326). Jegyzetben azt fűzi hozzá Dugonics: A' világot *bugyornak* nevezik: mert a' bugyornak gömbölyű formája vagyon. Ezt *butor*-nak is mondgyák némely helyeken, *bútyor*-nak is, *bútyor*-nak is. A' vén aszszont *szatyor*-nak mondgyák sok ráncaik, és sárgaságjok miatt (81).

Isten-uccse. Ismeretes, hogy ez az esküforma *Isten úgy segéljen* megrövidítése (vö. Nyr 11:425, 12:249), Kiskúnhalason *ist-uccse* is (MTsz). A kifejezés elhomályosodását bizonyítják az illeszkedett alakok. A köznyelvben általános a hátraható illeszkedésű *istenuccsa*, Arany Aristophanes-fordításában előreható illeszkedéssel *istenüccse* (Nyr 36:351, jegyz.). A régi nyelvből még nem közölték a megrövidült alakot, de előfordul 1713-ban, Széchényi György egyik levelében: Engem *Isten Mária uccse* megbabonáztak (352). A népnyelv-

ben egyéb változatai: *Jézus uccse! Ném szentuuccsa!* (Szigetköz NyF 38:46). *Jézus uccsē, (Szűz) Mária uccsē, Szent uccsē, Isten Jézus uccsē, Isten Krisztus uccsē, Isten (Szűz) Mária uccsē, Isten szent uccsē, Isten uccsē (ömré mondom)* (Hódmezővásárhely MNY 2:423).

Kecske rikató bor. Széchényi György írja egyik levelében: Bár csak ilyen idő járna még egy hétig, tovább köllenék hadni, hadd érnék meg jól az szőlő, mivel igazán írom, ha most szednek, kecske rikató bor lenne (432, 1713-ból). Nyilván savanyú borról van szó. A név a köv. szőlésből eredt: *Ha kecske seggibe töltenék, elrivanna: savanyú bor* (Erdélyi 4257. sz.). *Olly savanyú, ha a' ketske seggibe töltenék-is el-rivanna: rossz bor* (Kovács Pál 1794, 156. l.). A szó-lás enyhébb alakban megvan Széchényi leveleiben is: De nem hiszem, az idei mustokat az kecske farkára töltenék, meg ne rivad-na bele (1713, 431).

Megüti a szél. A. m. megüti a guta. Érdekes, hogy ez a szó-lás nincs meg a régi nyelvben, CzF-ban találok először. Kresznerics-nél (1831) azonban van *Szél-ütés: Paralysis, hemiplexia. Szél-ütött: Paralyticus*. Széchényi György leveleiben van *guta szelle* is: Pásztor Sigmund uramat e napokban szerencsétlenül, az mint érthettem, Sopronban az computus alkalmatosságával mintegy szele-te (!) az gutának környékezte vala, de 3. napjára jobbadon kezdett lenni (1723, 1139). Az orvosi nyelvben *szélhűdés, gutaütés, szélhűdt, gutaütött*. A régi nyelvben való-ban van *szélhűdik, szélhedik* ige, mely a szél főnév származéka, de ennek jelentése *insanio, delirus fio; unsinnig sein'* (vö. még: *meg-szélhet, furere facio; rasend machen; szélhül, insanio; wahnsinnig werden*) NySz.

Pontiusból Pilátusig. Már Dugonicsnál megvan: *Ponciustól Pilátushoz men'* (1:254). A népnyelv-

ben is: *En nem járok Ponciustól Pilátusig: én nem kilincselek, nem járok fűhöz-fához* (Szamosháti Csúry). Legelőször Széchényi György használja, tudomásom szerint, leveleiben: Itt eleget instállok, hogy legalább az legatariusoknak adattassék ki, az mit hagyott, de *Ponciustól Pilátushoz, on-nand Kaifáshoz utasítanak* (1710, 223). Úgyis mondják: *Pontiusból Pilátushoz küldeni*. Eredetére nézve l. Nyr 36:322.

Tűzről pattant. Ma csak *tűzről pattant menyecske*ről beszélünk, de CzF-ban *tűzről pattant gyerek, legény, leány* van. Szerinte itt a tűznek, heves indulat; élénk érzélem, vérforgás' jelentése van. Ez azonban tévedés. A tűz maga eredeti jelentésében fordul itt elő, a képes értelem csak az egész kifejezésben rejlik. A *pattan* ige-nak eredeti, 'knallen' jelentésén kívül, *pattanással, hirtelen ugrik'* jelentése is van (vö. *fölpattan*), pl. *Szemben pattant* vala velem itt is Károli (Bercsényi). *Feljeds a pattan hirtelen talpára* (Gyöngyösi NySz). *Tűzről pattant gesztenye* (Dugonics 1:182). Az utóbbi adat egyúttal rávilágít a *tűzről pattant menyecske* eredetére. A parázs is pattanással ugrik ki a tűzből. Innen keletkezhetett a kép. A népnyelvben nemcsak igenévi alakban használatos a kifejezés: És mint aki a *tűzről pattant* vóna, úgy felugrott a nő (Pest m. Bag, Dégh L.: Pandur Péter hét bagi meséje 8). Vö. *pattanós, helyre (menyecske)'*, pl. Még csak én vó.am szép *pattanós menyecske!* (Somogy m. Szentá, Nyíri).

Keh van benne. Heves megyében mondják a hencégőre: *Egy kis keh van benne* (NyF 16:31). Mesében is: *Kapta magát Szent Péter, felüött benne a ke, feltette, hogy ő is cs ná má embért* (Bessenyőtelek MNGy 9:542). Szolnok m. Tiszasztómén *nagyon keh, büszke, feszít'* (Nyr 9:130). A MTsz szerint a *keh* a német *keck* átvétele. A *keck*

jelentése azonban nem ,büszke, hencegő', hanem ,merész, vakmerő, bátor; hetyke, szemtelen'. Nézetem szerint a *keh* itt a ,hurut, köhögés' jelenésű *keh* szóval azonos (NySz MTsz). Hogy a köhögés hencegést is jelenthet, bizonyítják a köv. szólások: *Nem szeretem, ha a bóla köhög* (Bereg-szász Törös 40). *Minek akar a bóla köhögni!*? Olyannak mondják, aki okosabb v. nagyobb beszédébe beleszól. Göcsejben: *Ritkán köhög a bóla* (Nagylengyel Nyr 6:320). Bakonyalján: *Nem szíp ám, ha a buóla kehöll* (NyF 34:126). Hódmezővásárhelyt: *Löhetően, hogy a balha köhögjön*: szóbeszéd ez csak, vagy hazugság (MNy 11:463). Erdélyinél: *Mért köhög a tetű, ha nincsen tüdeje? Még a tetű is köhög*. Dugonicsnál: *Nehéz szenvedni, mikor a tetű is köhög*. Sirisakánál: *Köhög a tetű. Csunya, mikor a tetű v. szunyog köhög*. Szamosháton: *Még mán a tetű is köhög! Nem szeretem, ha a tetű köhög*: a hetvenkedő, a valónál többnek látszani akaró v. módján felül cifrálkodó személyre mondják gúnyosan (Csűry). Nyitra m. Vágkirályfán: *Köhög a légy, de nincs tüdeje*: tehetetlen ember nagy hangon beszél (NyF 20:26).

Nem igaz ágyból-való. PP latin-magyar szótára ezt így értelmezi: Conceptus furto. A furtum a. pedig: Puer conceptus furto: *Fattyú gyermek*. A népnyelv még ma is így fejezi ki a származást, pl. Ortutay Gyula bátorligeti népmese-gyűjteményében (Új Magy. Népk. Gyűjt. I): *Fijam, mond meg csak, miyen ágyból származtál? Paraszt ágyból, vagy pediglen úri ágyból?* (139). Nem tudom, *szegény ágyból származott-e* (181). Szamosháton: *Magoss ágyból származott: előkelő családból* (Csűry). Bács m. Adán: *Nem nagy ágyból való* (Nyr 28:335). Fordítottja ironikusan: *Nagy ágyból származott, heté(n) feküdt benne, ha egy leesejt, a fene se öröködtt vele: alacsony származású* (Szamosháti Csűry).

Hódmezővásárhelyt a sivatag (sivó-rivó) gyereknek azt mondják: *Ejnye, tatár ágyából került!* (Nyr 3:86). Akit boszorkánysággal vádoltak, arra azt mondták: *ördög ágyába született* (1724, Bihar m. Otomány, Komáromi, Magyarországi boszorkányperek oklevéltára 331, Kertész Szokásmondások 91). Dugonics közmondásgyűjteményében: *Eb ágyából esett, Eb ágyában telelt* (Marg.). CzF-nál: *Eb ágyában ellett, eb ágyában született. Eb ágyából esett v. szakadt, Pöcsfálván* (Kisküküllő mell.): *Hát te fiú, eb ágyából estél volna, hol a poklonok telekeltél annyit* (Beke, Nyr 69:5). Szirmai Antal Hungaria in Parabolis c. művében a *jobbágy* szó származásáról ezt olvassuk: *Aliqui Nobili loco natos jobb ágyból született, inde deriuant* (2. kiad. 1807, 106. l.).

Sarlósvásár, cigányfog, csatak. Zemplén m. Szürnyegből közölték: *Sallósvásárkor mult eszten-deje* (Nyr 12:428). Július hó 2-án, tehát az aratás kezdetén van *Sarlósboldogasszony ünnepe*. Kérjük olvasóinkat, szíveskedjenek értesíteni, hol használják a *sarlósvásár* elnevezést, s az valóban *Sarlósboldogasszony ünnepe* idején van-e. Ugyanott használják a *cigányfog* szót ebben a szóásban: *Csak a cigányfogamra aggy egy harapást! Melyik fogat nevezik cigányfognak?* Azt is mondják ott: *Nem jó ezen a réten járni, mert nagyon csatakos. A közlő szerint csatak, az erősebb fűféléknek a torz-sálja* (Nyr 12:523). A MTsz számos adata szerint azonban a *csatakos*, *lucskos*, *sáros*. Megvan-e valahol csakugyan a *csatak* szónak szürnyegi jelentése?

Fél, mint Samu a nadrágjától. Debrecenből közölték ezt a szólást azzal a megjegyzéssel, hogy a *nadrág falunadrágja* volt (Nyr 25:332, 37:87), de hogy mi a *falunadrágja*, arról hallgat a krónika. A szólás magyarázatára Tolnai a Bihar-megyei Tenkéről közöl egy anek-

dótát, mely szerint Samu veszett kecskéjét megnyúzta, s a cserzetlen, kikészítetlen bőrből nadrágot varrt magának, s menten föl is húzta. Amint a nyers bőr megszáradt, zörögni kezdett, erre Samu félmében futni kezdett, de a nadrág még jobban zörgött. Innen mondják a félkegyelmű emberre: *Samu-nadrág; ki hamar megjíed, arra: Fél, mint Samu a nadrágjától.* Aki nem veszi észre, hogy vele van a baj, s könnyen megszabad: *Szalad, mint Samu a nadrágjától.* Az erősen zörgő holmira: *Zörög, mint a Samu nadrágja* (Nyr 25:558). Debrecenben a hóbortos emberre, aki nem egészen bolond: *Samu-nadrág, fél-nadrág* (477), Szamosháton a tesze-tosza, ügyetlen emberre: *Ojam, mint a Samu nadrágja* (Csűry).

A tenkei anekdotának régebbi feljegyzései is vannak. Erdélyi szerint „Samu felhúzáván először bőr nadrágát, hallott maga megett valami rejtélyes kísérteti suhogást. de hátra nézvén, nem láta semmit s annál nagyobb lón félelme. Futásnak indult tehát, s mikor végre haza ért, alig volt már benne lélek” (6708).

Ennek változata: *Megáll, mint a Samu nadrága.* Samunak bőr nadrága volt, s megázván rajta, úgy összeszáradott, hogy magában is megállt (6707).

Még régebbi változatát Dugonics közölte Magyar Példabeszédekben (1820. 1:142): Samu nevű együgyű szittyó irhás nadrágot csináltatott magának. Midőn egyszer az úton nagyon megázott, és el fáradta után szunyadozni is kezdett; Bé ment egy közel lévő erdőbe: hogy magát ki nyugodgya. Még ott igen jó ízűn aludt; addég az irha ki száradt, és midőn meg fordult zörögni is kezdett. Samu, valami vad állatnak zörgéssét hallani láccattatván úgy meg ijedett: hogy szaladásra vette a' dolgát. Mennél jobban szaladott, annál jobban zörgött az irha. Ezzel ő a'

vadnak utánna jöttéről gondolkodott. Csak alig volt benne a' lélek, midőn a' faluba bé ért. Itt midőn történetét el beszéltette, ki nevetetett.

Egy gömöri mesében a szólásnak a köv. változata fordul elő: [Régvel osztang csakugyan mév. vaót a kis fiju]. *Ritt is nagyon, mintha csak a Samu nadrágja lett volna rajta* (Otrokocs Nyr 25:572).

A *Samu nadrágja* azonban más szólásokban is előfordul, melyek már nem tudnak a fenti anekdótáról. Így Vácott azt mondják: *Ha van, hát légyen, mint a Samu nadrágja: két ülepe, ész szára.* E szerint Samu olyan nadrágot akart varratni, amilyen még senkinek se volt; tehát szabója olyant szabott, melynek két ülepe, de csak egy szára volt (NyF 10:48).

Más változatok: *Mindég egyforma, mint a Samu nadrágja* (Békés m. Mezöberény MNy 12:92). *Egy állapotban van, mint a Samu nadrágja:* mindig rongyos (Eger MNy 10:91). *Ojan, mind a Samu nadrágja:* rongyos (Gyergyó NyF 20:62). *Ojam, mind a Samuka nadrággya, ha piszkos, se bánnya* (Szatmár m. Koltó, Szabó István 34.). *Eggy állapotban van, mint a Samu nadrágja:* nem halad előre a , dolgában (Szamosháti Csűry) *Hov vagy? — Mind a Samu nadrággyo:* se jól, se rosszul (Veszprém m. Nyárad NyF 17:57).

Jóllakik vkivel a. m. nagyon megun vkit. Bár ez a jelentés általános, szótáraink közül csak Ballagi Teljes szótára közli. De megvan már Erdélyi közmondás-gyűjteményében: *Jóllaktam vele:* meguntam teljesen (4036). Makón *meg vagyok veled elégedve* a. m. meguntalak (Nyr 26:326)). Ebben a kifejezésben a *megelégszik* ige régi 'jóllakik' jelentése maradt meg (Nyr 71:69). Ezzel a jelentésfejlődéssel összevethetjük az orosz надоедать, надоесть 'jn langweilen, Langeweile verursachen,

in überdrüssig werden, zum Überdruss werden, Überdruss erregen' igét. Az alapige: есть, gyakoritója: есть 'eszik'; essen, verzehren, fressen'; доедать, доест 'mindent fölönni, megenni; addig enni; az evést befejezni; den Rest essen, verzehren; zaklat, elkínóz, agyongyötör vkit'. Hasonló gondolat nyilvánul meg ebben a kifejezésben: *Torkig vagyok vele. Vő. Tórkig lakott, tórkig ette magát;* nagyon sokat evett (Szamosháti Csűry). Fő étkekel, drága halakkal minden nap *torkig töltöznek* (Zvonarics NySz).

NÉMET JÖVEVÉNYSZAVAK.

Fektéroz. Egy baranyamegyei mesében fordul elő: Avval a fával *féktérozott*, mintha kard lött vóna.. Még ott is csak egyre *féktérozott* avval a fával (Felsőegerszeg, UMNGy 2:85). A MTsz nem közli. A német *fechten* 'vív' ige átvétele.

Gyorsfont. Heves megyéből közltek az előfogat *gyorsfont* nevét (Nyr 43:332). Nyelvünkben a szónak a köv. változatai vannak: *forspont* (Gvadányi NySz), *fros-pont* (Pest m., Szeremle, Csongrád m.), *rospont* (Dunántúl, Szeged), *fospont* (Székelyföld MTsz). Szólásokban: *Kutyaforsponton jár* (Siri-saka). *Kutyarosponton megy*: gyalog jár (Hódmezővásárhely MNy 11:463). Ez az érdekes népetimológia a német *Vorspann*-ból származó *forspont* eltorzítása.

Hastok. A szó Pandur Péter meséiben fordul elő (Pest m. Bag UMNGy 3:221, 4:147—8). Az egyik helyen megmondja jelentését is: 'amin vágják a húst', tehát 'húsvágó tőke'. A MTsz nem közli. Nyilván a német *Haustock* átvétele.

Kajál. Diákszó, a. m. 'eszik'. Elvonással: *kaja* 'ennivaló'. Megvan a népnyelvben is: *bekajél*, 'be-zabál, bever, behabzsol', pl. *Bekajél egy lábos tejet* (Szamosháti

Csűry). A német *kauen* 'rág' igéből.

Kaszvár. Melich szerint az osztrák-bajor *Kaschner* átvétele (Nyr 24:296). Bárczi szerint valószínűleg szláv közvetítéssel (vö. cseh *kasnář*, tót *kasnár*). A német eredetet azonban kétségtelenné teszi a Gvadányinál előforduló *kasznár*, (NySz), melyet egyikük sem vesz tekintetbe. Az adatot hitelesíti Széchenyi György levele 1722-ből: Megölték Draskovich Ádámné aszszonyom Tinhoffen nevű sárvári tisztartóját és *kasznárját* vagy ispánját az tormási majorban (1044).

Kloptat. Bihar m. Konyáron a. m. 'öl, mérőlc' (Végh: Sárre-i népmesék 149). Szentesen *klopter*, Debrecenben *kolopter* (MTsz), Szamosháton *kloftérfa* (Csűry) 1. mérőlc, mérték-öl (Szentes), 2. öl (Debrecen); 3. hasábfá, hasábokba vágott (s ölbe rakott) tűzifa (Szamosháti). A német *Klafter* 'öl' átvétele. A *kloptat* alak homályos.

Pank. A MTsz a 'pad' jelentésű *pank* szót csak a Dráva mellékéről és Szlavóniából közölte. Megvan azonban ott Nagykúnmadarason is 'kerékgyártók faragópadjá' jelentésben is. A szó előfordul Pandur Péter meséiben is: Megvette a gyermek részére a cipőpucoló *pankot*, keféket, pasztát, mindent (Pest m. Bag UMNGy 4:256). Oda szokta betenni a gyermek a *pank-ját* a szerszámmal együtt (257). A szó a német *Bank* átvétele.

Pront. Zalabaksán *prontos krumpli* 'rothadni kezdő burgonya' (Bó-dei János közlése). Az alapszóul szolgáló *pront* nyilván a német *Brand* 'üszög a gabonán, seben' átvétele. A szót ki tudjuk mutatni már 1717-ből: Azt mondja az barbél, hogy ... az *pront* is belé eshetett volna (Széchenyi György lev. 622). Szamosháton *brand* 'sebüszkösödés', *brandos* 'üszkösödő

(seb)'; pl. *brandot* kapott a keze (Csúry).

Rók. - Az egész magyarság területén használatos a német *Röckel*-ből származó *rokolya*, *rékli* szó (az előbbire már a régi nyelvből is van adat), de az alapszavát képező német *Rock* magyarja nem szerepel szótárainkban. A hétfalusi csángók azonban ezt is átvették *rók* alakban, pl. A papnak a *rókját* keresztülhúzta, s egy darabot kivágott (MNGy 10:143). A pap észre se vette, hogy *rókjából* ki van vágva (144). Akkor a király szolgálja kivette a *róknak* a darabját (uo.).

Rostok. Jelentése: útközben való pihenés. A MTsz Veszprémből és Háromszékből idézi. Kresznerics-nél *Rastag*: dies quietis, *Rastagol*: diem quietis servat. *Ott rastagoltunk*. Ex usu militum. A NySz csak Gvadányiból idézi, az igét *rosztokol*, *rosztogol* alakban már II. Rákóczi F. és Bercsényi leveleiből Széchenyi György egy 1720-ban írt levelében használja: *Rostagot* is fog kgdnél tartani (889). A szó, mint ismeretes, a német *Rasttag* átvétele.

Sëlma. Dunántúli tájszó. A MTsz szerint a. m. 'csintalan, kópé, kujon, huncut'. Se a NySz, se az OklSz nem közli. 1704-ből idézhetem: Minek utánna azon *sëlma* rebelliseknek fulánkja éppen Pozsonyig terjedett volna (Széchenyi György lev. 142). Mint ismeretes, a német *Schelm* 'gazember, huncut, kópé, lurkó, fickó' átvétele.

Tarsoja. A *tarsoly* szónak ez az ismeretlen alakváltozata is előfordul Pandur Péter meséiben (UMNGy 3:183—5, 193). Személyragos alakban is olvashatjuk: *tarsojáját* (186, 190, 193). Lehetne arra is gondolni, hogy a 3. személyű birtokrag van rajta fölösen kitéve, de valószínűbb, hogy az

-a járulékhang, mint pl. a *rokolya* (német *Rockel*, *Röckel*) szón. A *tarsoly*, régi *tassoly* is német jövevényszó, a *Taschel* átvétele.

Terép. A hétfalusi csángóknál *terép* 'lépcső' (MNGy 10:464). A MTsz nem közli. Hétfalusi népmesékben gyakran előfordul, pl. A csobán még fel sem ért a *terépeken* (Tatrag, 200). Akkor kapta magát s leszaladt a *terépeken* (201). A császár menyén elől a *trépeken* (215). Kiáll a *trépre* (327). A *terépbe* belévigta a fészűt (Zajzon, 428). Nyilván a német *Treppe* 'lépcső' átvétele.

Vëndely. A Dunántúlon kívül Kiskúnhalason (*vöndő*) és Pozsony m. Tárnokon előforduló tájszó 'zsíros bődön, zsírtartó edény' jelentéssel (MTsz). Először a Gyöngyösi Szótártörődék szótározza: *Acra-thophorum*: *Vendel*. Ugyanezzel a jelentéssel közli Calepinus *Vëndel* alakban. MA-nél a latin szó értelmezése: *Vendel*, *voedoer*, PP-nál *Bor hordó veder*. A magyar-latin részben MA-nél és PP-nál *Vëndely* van. Az OklSz 1594-ből közöl a szóra egy adatot: *Vendeli* vagjon Nro. 1., Zolnai szerint a MTszral egyező jelentéssel, de az adat maga erre vonatkozólag nem árul el semmit. 1718-ból azonban közölhetek egy adatot a sopronmegyei származású Széchenyi György levelezéséből, melyben kétségkívül megállapítható a mai népnyelvben általános jelentés: Az balatinci régi tiszttartónk Marics István minemű 2 *vëndöl* vaját küldött penzemért (763). Megjegyzem, hogy a régi zsírtartó bődön fából készült, mint erre a mai *bődön* név is utal, akkor még nem volt használatban a mai zománcos bádogból készült edény. A szó különben német eredetű, az osztrák-bajor *Wändel* átvétele (Dank. Melich Nyr 24:402).

Beke Ödön.

KÖNYVEKRŐL

Gelléri Andor Endre: Téli kikötő. Szikra.

Füst Milán szól az olvasókhöz a könyv bevezetésében Gelléri Andor Endréről. Mikor a Nyugatban megjelent Gelléri „Szállítók” című novellája, meghívta az író. Akkor elmondta, hogy volt lakatos, díszkoszvető, vegytisztítóműhely munkása. Igén sokat szenvedett a benzingőztől. A régi rendszer társadalma nem törődött vele... „mit csinálhat az, aki ugyanakkor még kelmefestő is, meg vegytisztító s este hétig, nyolcig mártogatja benzinkádjába mások szennyesét? Hogy dolgozhasson az ilyen éjjel?” — kérdi Füst Milán. Így élt Gelléri Andor Endre. Így alkotott a nagy művész. A fasizmus áldozata lett. Munkásokról írt az elnyomás és a mesterséges őrijű sötétség pokoli idejében. Öntudatos, nagy művész, nagy álmodó volt. A valóságról álmodott, az életünk tükröződött a szemében. Minden mozgás, minden szín és villanás ott van a műveiben. Megérdemelné, hogy végre kiadják összes műveit. Hogy miért kell kiadni? Feleljünk rá Füst Milán soraival: „Mert rólatok szól, a szegénységekről s asszonyaitok rettenetes nyomorúságáról a múltban”. „S én is tudom, mi az. S ha nem tudnám, ő tanítana meg rá a olyan erővel, mint senki más.”

Szegényekről ír. Az „Epreskert”-ben például a perces emberről. „A vörös ember” olyan pereceket vásárol Óbudán, hogy tündérlakodalmakra is illenek. „Az égen kifutott a tej. A Nap túlságosan aláfűtött a fehér felhőknek — duzzadtak, puffadtak, azután lebuggyant belőlük a lé és a kozmikus villámok ott repkedtek az össze-vissza ázott, tönkrevert perecek felett”. kormos fuvollájú vak tűnik fel a magányos fuvola-szó még sokáig visszhangzott a vörös emberben. Felhurkolta magát az egyik ágra, meghalt. „Csillagok őrizték és néhány madár”. (Néhány szó — más lapokon át sem mond ennyit. Elbeszélése, de lírikus sem tudná így kifejezni.) Kóbor kutya vesz el a pereceből, vak is jár a terített, perces asztal mellett, de „tovább haladt, noha éhes volt”. A nyurga legény teletömi zsebeit, keresztet vet a perces felé aki elnyelte magát az éji sűrűséggel. „Remegő kezek, tolvajló tenyerek, éjjeli ujjak megfakulták a halotti tort, mert sok vándor van az éjben. S aztán — mint fáradt gyertyáról az utolsó csöpp, leszakadt a földre a perces ember”.

„Az egy fillér”-ben is éhségről ír, szegénységről. (A szegénység gazdag álmodója ő!) Kávéházi terraszokról fűszárakat tépdés, azt rágcsálja. „S dél van. Ujra kezdem a kávéházi terraszok fosztogatását. De most már megfigyelem a nyálkövedéket: zöld, zöld... El Isten felé elbámulva, sóhajtván kérdem: — Uram, mikor köpök én már sonkásat, halasat, krémeset?”

Egy poros padra ereszkedek. Itt pihenek át egy harangszóközt, aztán ráírom a padra: Itt járt G. A. E. 1930. júl. 4.

Mi lenne, ha ilyen padra írnám a búcsúlevelem?... Elfújna a szél? vagy ráülne valaki?”

Ki tud így írni, ilyen világító, ilyen fényes és mélységes mondatokban? Ki tud ilyen forradalmian egyszerű lenni? Ilyen lázító képeket, gondolatokat, színeket senki sem tudott írni.

„A vén Panna tükré”-t, varázsos színeit, különös világítását sohasem lehet elfelejteni. Művész lenne akkor is, ha csak ezt az egy novellát írta volna meg.

„Tündéri hóhullás volt, gyémántos idő, de a vén Panna megzavartan és sirva fogadta a nagy havat”. Panna is magányos dolgozó.

Kézimunkákat horgol egy boltnak. Kis szobában lakik, „szemben a kis szobájával egy vén, morc kovács dolgozgat a műhelyében”. Leste a vén kovács egy-egy szavát, horgolni szeretett volna a kovácstűz mellett, mosni, varrni az emberre. Fagyos idő volt, „nagy, hideg tányérral tündökölt a hold.” „A falak szinte jeget fújtak”, „még a fejét is a sovány dunyha alá dugta. A konok kovácstól még egy marék parazsat sem remélhet”. „Csak lenne ő szép és fiatal, legalább addig, míg a tél tart, akkor adna tüzet még ez a kovács is”. Panna álmodik. „Egy mécsvirág lábánál apró tücsök ült, egyre a bajuszát pödörgette és folyton pislogott. Felébredt, vége a vidám álomnak, fali tükrébe néz, fészülködik. „Az öreg tükörben vissza látszott Panna szobájának ablaka s mögötte a kovácsműhely tompa homálya”. A tükörben látja a kovácsot. Tűz lobog a tükörből. Növekszik a lángok fénye, a kovács folyton hajtotta a tűz fújtatóját. „Panna viaszsárga arca hirtelen rózsás lett, a haja vörös, fésűje tűzbe merült s fekete kendője bolyhain szilkrák repkedtek”. Panna kacag, csodálkozik. Csak a kis nyúl tud ilyet nevetni, ha meglátja az első zöld füvet.” Meleget érez, már dolgozna, aztán ismét vacogni kezd, vége a bűvöletnek. A kovácsra gondol, talán az így adott jelt. „Így szötte-főtte a dolgokat, mikor hirtelen fekete lett a tükör, majd ködös gőz csapott fel benne: a kovács odaát kioltotta a tüzet. Panna kezében megállt a kis tű s a szívében is a sok édes gondolat”.

Ezt a kovácstüzet, ezt a vörös fényt nem lehet elfelejteni. Festő nem festhetné izzóbbra, vörösebbre, az igazi láng sem vörösebb. Villámcsapásról így ír. „Beszisszent a villám, mint lángmadár, csapongó szárnyával felgyújtotta a cipésműhely függönyét” — a parázs véres. Csupa tűz, szín és fény, de sötétség is. Rembrandt képeket varázsol elő egyszerű, művészetének alázatosan engedelmeskedő szavaival.

Ehes emberei csavarognak, gondolkoznak, beszélnek. Érezzzük éhségüket, lázít a sorsuk, melléjük állunk, egyek vagyunk velük, kenyeret, melegséget, társakat szeretnénk szerezni nekünk. A magány fokozza a fájdalmat, mint a vörös perces és a Vén Panna sorsából is kitűnik.

Elő minden alakja, vén emberei, munkásai, „szomjas inasai”, kamaszai. Elszédülnek az erdő szépségétől, arcuk forró, szívük ver belül, mint cengő. „Élvezik a vasárnapot” a bűdös műhely után. Járnak, mint az örült vándorok, az utak magukkal ragadják őket. Az asszony vizet árul, nem ad az inasoknak egy korty vizet. Leteperik csodaként csokolják, „o'yan ez, mint az álom”, „sírás és nevetés bujkál bennük”.

A Téli kikötő novellái „remekművek.” Színes, mozgalmas novellák. Még címei is hol sötétek, hol világos fénnel villanók. Ez a fény bujkál, játszik a novellákban is.

Megvilágítja az alakjai arcát, a barna sört, Vera arcát, Georgit, a borbélylegényt, a szállítókat, a trappoló, sárga lovat. Mikor mindegyik novelláját elolvastuk, akkor is látjuk embereit és tájait. A kis borbélyüzletben tartózkodunk továbbra is, ott „lappang a fény”. Megnő, amikor a lámpa levegőt kap; „megijed, összehúzza magát, amikor nem mozdul se szél, se ember”. Ha sötét szobát ír le, abban világosságot tud teremteni a lázasan csillogó szemek fekete sugaraival.

Mennyi mozgalmasság, erdőben, városban. Milyen szabad, tágas erdők mókussal, siklókkal, matvimadarakkal, fanyarizú vadeperral. Szobák, nagy, sötét hodályok, műhelyek, erdők. Rabság és szabadság. Fény és vakító, gyémántos világosság, nagylángú tűz, lángmadarak és vörös parázs. „tündér, hóhullás és gyémántos idő, a halgatag konok és merészen beszélő emberek társai.” Ezt nem figyelték eléggé, Gelléri

maradandó művészi világát. De Gelléri társadalmát sem ismerik eléggé, a Vén Panna, a Vén Kovács, Georgi, a borbély és a többiek világát sem.

Ezt a világot pedig ismerni kell. Önmagunkra akarunk ismerni, az egész életet akarjuk látni, a valóságot, amelyet Gelléri olyan széppé tud varázsolni, mint a Vén Pannát a kovács lángmadarainak fényénél.

Gelléri teljes, mozgalmas világát csak összegyűjtött műveiből ismerhetjük meg.

Timár Magda.

A böles Ezópustnak és másoknak fabulái és oktató beszédei, valamint azoknak értelme, mely fabulákat egybeszerzette és Kolozsvárott anno 1566 kiadta Heltai Gáspár, most pedig a mai kegyes olvasónak átírta és átnyújtja Keleti Artur. Nyomtatta és kiadta a Tevan-nyomda Békéscsabán, 1947.

A rendkívüli érdemű békéscsabai Tevan-nyomda vezetőinek 1943-ban, a nyomda fennállásának 40. évfordulóján támadt az az ötlete, hogy ezt a jubileumot egy modernizált Heltai Gáspár-kiadással ünneplik meg. Egy kitűnő nyomda nagy multjához méltó volt a gondolat. Helyes volt a választás is. Az ezópusi mesék Heltai Gáspár-féle kiadásai világ-irodalmi jelentőségű cselekedet, úgy pedig, ahogyan megcsinálták, a magyar könyvkiadás történetében is emlékezetes marad. Gyönyörű szedéssel, pompás papíron, kétszázéves illusztrációkkal kapjuk itt a magyar Ezópust, most már második kiadásban.

Örömmel alig hűti az az irodalmi álláspontunk, amely az efféle átírásokat elveti. Irodalmunk történetében több ilyen kísérlet adódott már, a vége az volt, vagy az eredeti formában olvassuk a régi író, legfeljebb helyesírását alakítjuk át a mai szerint, vagy sehogy. Amit ilyen áttízlással kapunk, az egy kicsit a műrégiségek iparágának művészeti szempontból kétes alkotásaira emlékeztet. Keményt próbáltak így átírni (pedig nem kisebb író, mint Móricz Zsigmond) s mi lett a vége: nem olvassák így se. Az irodalmi elavultságon nem segít semmiféle fiatalító eljárás. Volt

ilyen átíró, sőt átköltő kísérlet a Zrinyiással és más eposzokkal is. Eredmény: fából vaskarika, vagy tán éppen vészből fakarika.

Szerencsére a Heltai Gáspár-féle ezópusi mesék átírását izléses író végezte: Keleti Artur, aki az eredeti szöveget a lehetőség szerint meghagyva, a szöveget mai helyesírásba átírta és így a mai olvasót hozzásegítette ahhoz, hogy az ezópusi meséket Heltai Gáspár fordításában és értelmezéseivel újra népszerűvé tegye. Keleti Artur, ez meglátszik munkáján, áttanulmányozta a magyar Heltai-irodalmat, főleg szemlátomást nagy haszonnal forgatta Imre Lajos kiadását, amely a Régi Magyar Könyvtárban jelent meg. Keleti munkájának méreteiről egy kis filológiai összevetés tájékoztat a legjobban. Heltai a mesék előtt bevezetést ad, ennek szövegében Keleti a következő változtatásokat végezte. Eredeti szöveg: „Im gyűjtöttem és egybe szeltem száz fabulát“. Az átírásban: „Im mind egybegyűjtöttem és egybeszedtem jónéhány fabulát“. Vagy: „És vélem, hogy ha valaki e fabulákat jó szíjjel meg akarja olvasni, hogy sok jó hasznat vehet belőle“. Ezt a Heltai-szöveget Keleti így írta át: „És azt vélem, hogyha valaki e fabulákat jószíjjel meg akarja olvasni, bizony sok jó hasznat vehet belőle“. Az átírt és a bizony szavak beiktatása helyes, bár a szöveg nélkülük is megállná helyét, a *hogy ha* külön írása Heltainál jobb, a változtatás felesleges. Még egy érdekes adat. A Farkasról és a Báránnyról szóló mesében, illetve a mese értelmében fordul elő egy mondat, benne a *czörtz*-szóval. E szót Imre Lajos

az említett kiadásban (27. és 266. l.) nem tudta megmagyarázni. Kéleti hát egyszerűen kihagyja ezt az egész mondatot (10. l.), stb. Átirása tehát mértéktartó, kegyeletes, s ezért dicséretet érdemel.

Rubinyi Mózes.

ALLATTÖRTÉNETEK

Vitali Bianchi: *Mesél az erdő.* Orosz eredetiből fordította Gergely Viola. A képeket ábrázolta Szabó-Pap Ferencné, Cserépfalvi. — **Csehov:** *Kastenka,* Orosz eredetiből fordította Lányi Sarolta. A képeket ábrázolta Szabó-Pap Ferencné, Cserépfalvi. — **Kate Barley:** *Pindur cica kalandjai,* Angolból fordította Gál Zsuzsa. Walter Trier rajzaival. Athenaeum.

A nagy magyar biológus, Entz Géza tervezett egy könyvet, mely a magyar nép természettudományáról szólt volna. A könyv sohasem készült el, nemcsak a nagy tudós korai halála miatt, hanem azért sem, mert hiányoztak a kellő előtanulmányok. Pedig a kérdés rendkívül érdekes, nemcsak az állattan, növénytan, csillagászat, orvostudomány és más természetudományok szempontjából, hanem a néprajz is becses anyagot kaphatott volna. A nép éles természetmegfigyelése köztudomású, erre nézve kitűnő bizonyítékot szolgáltatnak többek közt az állatmesék is, melyekben az egyes állatok természete, mondhatni jelleme, pompásan visszatükröződik. Akár az európai népek állatmeséire gondolunk, akár a többi világ részek népeinek meséire, mint az afrikai, maláji, kínai, eszkimó mesékre, vagy a régi irodalmakban a szanszkrit Pancsantantra vagy a görög Aisopos meséire, mindenütt kiderül, hogy a népek mennyire ismerik a környezetükben élő állatokat. Mégpedig nemcsak a háziállatokat, hanem a vadállatokat is.

Nem csoda, hogy az állatmesék, állattörténetek rendkívül érdeklik

a népet, s természetesen a gyermekeket is. Az orosz Vitali Bianchi csupa ilyen állattörténetet mond el könyvében. Bár a könyv címe: *Mesél az erdő,* ezek egyáltalán nem mesék, sőt azt mondhatnók, hogy még nem is igazi történetek, hanem elbeszélés alakjába öltöztetett természetrajzi leírások az állatok életéről. A formát nagyon jól megválasztotta a szerző. Az ifjúság azt hiszi, hogy meséket vagy történeteket olvas, s közben egész csomó természetrajzi ismeretnek jut birtokába. Ezt támogatják a szép rajzok, az állatképek. Nagyon helyes volt, hogy a kiadó a magyar ifjúság számára hozzáférhetővé tette ezt a művet.

A másik kötet szintén oroszból való fordítás, a nagy orosz regényírónak, Csehovnak kutyatörténete. Kastenka egy részeges asztalos kutyája, gazdája egyszer elveszti, egy komédiás megtalálja, de mikor már betanította és a cirkusban be akarja mutatni az állat tudományát, az asztalos és fia meg a kutya egymásra ismernek, a kutya elfelejti tudományát, otthagya osapot-papot, s régi gazdájához rohan a közönségen keresztül. A kedves történetet művészi képek teszik még elevenebbé.

A harmadik könyv szintén háziállatról, egy kis cicáról szól, hasonlóképpen elsőrangú kiállításban kitűnő rajzokkal, ami a gyermekek érdeklődését nagy mértékben fogja fokozni. Ki kell emelnünk ennek a fordításnak szép stílusát, kifogástalan magyarságát, amit sajnos nem mondhatunk minden most megjelent áttüzetésről. A fordítók nagy része bizonyára jól ismeri azt a nyelvet, amelyből fordít, hisz másképp nem is vállalkozhatnék a munkára, de anyanyelve törvényeit nem ismeri s a fordítások nagy része telve van magyartalanságokkal. Az írók szervezetének kellene e tekintetben valamit tenni, hogy csak olya-

nok kapjanak megbízást idegen művek lefordítására, akik nemcsak idegen nyelven, hanem magyarul is tudnak. *Komáromi Jenő.*

Révai Kétkötetes Lexikona. Szerkesztette: Juhász Vilmos. I. kötet, A—J, Budapest, 1947.

A most megjelent *Révai Kétkötetes Lexikona* merész vállalkozás. Két évvel a nagy világegés után, amikor még alig tért magához a világ a rettenetes katasztrófából, felkutatni a tudomány, a technika legújabb vívmányainak új adatait, számbavenni az emberiség tudományos, gazdasági és politikai arculatának kialakítására hatással volt személyeket, kikutatni életük és működésük legfontosabb adatait: úttörő munka volt.

Ez a vállalkozás természetesen illeszkedik bele abba a lendületes újjáépítési munkába, amellyel a magyar nép legjobbjai a háború romjain akarják felemelni és demokratikus szellemben átalakítani hazánk gazdasági és kulturális életét.

Az első kötet futólagos áttanulmányozása után is örömmel állapíthatjuk meg mindenekelőtt, hogy a *Révai Kétkötetes Lexikona* stílusa és magyarsága kifogástalan, hogy a vállalkozás teljes mértékben sikerült és kielégítheti mindazok igényeit, akik ismereteiket egy kétkötetes lexikonból akarják kiegészíteni. A legújabb korban, sőt napjainkban felszínrekerült legjelentősebb személyek, legmodernebb fogalmak megfelelő helyet kaptak benne. Az értékelés arányában a szakszerűség és a kultúra demokratikus szellemben való szolgálatának kötelessége az irányadó szempont. A mű kiállítása a kiadó cég technikai felkészültségét és áldozatkészségét bizonyítja.

A mű részletes ismertetésére a II. kötet megjelenése után még visszatérünk. *Gerő Péter.*

IFJÚSÁGI MŰVEK

Orlov: A megfoghatatlan. (Új magyar könyvkiadó ifjúsági könyvtára.) A Szovjetunió 30 éves jubileumi évében szebbnél-szebb, érdekesebbnél-érdekesebb könyvek jelennek meg egyre-másra magyar nyelven is a könyvpiacra. A Szovjetunió könyvekkel ünnepel, könyveket ad népének és a külföldnek is ünnepi ajándéknak. A könyvek között különös gondnal, komoly pedagógiai és gyermeklélektani tényeket szem előtt tartva állítják össze azokat a könyvsorozatokat, amelyek a gyermekeknek, az ifjúságnak szólnak.

Orlov: A megfoghatatlan c. könyve 12—13 éves gyerekek részére a legérdekesebb, tréfásnak látszó, de komoly természettudományi kérdéseket veti fel. Az árnyékról, a füstől, a napsugárról, a porról, a visszhangról szól ez a könyv. Csupa olyan jelenségről, amelyek mellett a legtöbben észrevétlenül elmegyünk és nem is sejtjük, hogy „barátunk vagy ellenségünk” lehet a figyelemre nem méltatott árnyék, a füst vagy a visszhang, stb.

Van-e érdekesebb probléma 12—13 éves gyerekek részére, mint az árnyék nélküli fény, a napgép, vagy az, hogy hogyan lehet ellopni a villámokat? Ha az iskolás gyerekek találós játékaival arra a sok érdekes kis tanulmányra fognak épülni, amelyeket Orlov könyvéből szerezhetnek, akkor a természeti jelenségekkel szemben sokkal több tájékozottsággal és érdeklődéssel fog viselkedni a tanuló ifjúság, mint ha csak a fizikaórákon hall először a természet, a fizika világának érdekfeszítő tényeiről.

Beljaev: A kételtű ember. (Új magyar könyvkiadó.) Ez a színes mese 10—11 éves gyermekekért kész mesekönyve lehet. Verne Gyula és Jókai képzeletének gazdagságát idézi emlékeztetünkbe a fantasztikus történet Ichtanderről, a tengerfenékre került emberről,

akinek kegyeibe a gyöngyhalászok szeretnének beférkőzni, hogy hozzájuthassanak a tengerfenék kincseihez: a nemesgyöngyökhöz.

N. Plaviljscsikov: A hiányzó láncszem. (Új magyar könyvkiadó). Ez az ifjúsági regény arról a hiányzó láncszemről beszél, amely a majomtól az emberig fejlődés láncából hiányzik látszólag. Ma, amikor az iskolában végre elkezdődött a természettudományi igazságok feltárása, amikor semmiféle „babonás” és babonában fogant „tudományos” álláspont kedvéért sem szabad az igazságot eltakarni, nagy szolgálatot tehetnek az iskolában az olyan ifjúsági könyvek, amelyek a természettudomány útján indulnak el az ifjúság fantáziájának kielégítése mellett az igazság megmutatása felé.

Arszenyev: Az őserdők fia. (Szikra kiadás.) Kalandregény. De nem olyan kalandregény, amely a dzsungel életének himnuszát zengi és közben megfélekedzik arról, hogy az életet a maga teljességében mutassa be. Gorkij többek között ezt írja a könyv szerzőjének: „Önnek sikerült egyesítenie magában Brehmet és Coopert”. V. L.

TÁJSZAVAK

Aszokfa: azok a fák, melyekre a pincében a boroshordókat állítják (helyesbítés).

Csuszó: egy ártatlan kígyófajta.

Gombóda: tarhonya.

Irgye a kenyérnek: szalonnás rétege; **irgyes** (kenyér): szalonnás.

Kabóca: a szöcskénél sokkal nagyobb, világos zöld színű rovar.

Kajács: rézsútos, nem párhuzamos, nem szimmetrikus (a vászonban a fonál, a szán két oldala, az ember lába, arca).

Lecske: kockatészta.

Mazur: hiányosan, rosszul öltözött.

Megy: a tehén külső nemi szerve (helyesbítés).

Metélke: metélt tészta.

Posat: savanyú (pl. éretlen v. vadalma, vadkörte).

Sajtalan: sótalan.

Sikárkozni: csuszkálni; **sikárkozás:** csuszkálás.

Sőre: levágás céljából hizlalásra fogott ökör.

Ugrócska: szöcske.

Zurbol: köpül; **zurboló:** köpülő edény a keverővel.

Bodrogköz (Boly, Lelesz, Szolnocska). **Mosonyi Albert.**

Sésog: liheg, nehezen lélegzik (liba, ember).

Bodrogköz: Nagygéres.

Frey Ottóné
Sergek: forgók (tánc közben).

Toboz: szalmából font tojás- v. baltartó edény.

Heves m. Hasznos.

Karkeszko: karmantyú (két hengeralakú, vászonból varrt alsó ujj, melyet a marokszedő leányok a közelébe dugnak s ezzel együtt megkötnék).

Nógrád m. Rimóc.

Palotay Gertrud

Népi nyelvemlékek.

Ingo fogrol.

A tárkonyt főzd (me)g etzetbe azzal mossad. probatum.

A nyers tarkont hasznos ragni az iny nyavalya ellen is.

Inynek nyavalyairol.

Az iny ki Törődik (?) főképpen a Testbe lévő Sos nedvességek miatt.

ez eránt hasznos a Laxativa.
vért tisztító szerek.

A Sályát Timsot meg törvén szitáld (me)g és keverd össze szin mézzel mind a hig kenet olyan lésszen azzal kenni kell gyakran az inyet.

Vagy. Az Uti füvet, rutát krispánt törd össze és erőssen főzd (me)g etzetes vízben levét le szürvén azzal mosogas.

Vagy. Sályát. Isopot egy kevés Timsotval (me)g főzven vízbe, 's azzal mosogatni.

Egy Debrecenben 1816 junius 11-én kelt levél hátán.

Székely szavak magyarázattya.

Vész = Ingoványokká vált, halomra gyűlt rothadt fák a' Székely rengetegekben.

Ki szárat járma. Annyit tesz, mint el döglött marhája.

Négyelni = megvélni.

Kortsolyázni = szánkázni.

Pilisnye = penész.

Érzékeny Embör = betsületes Ember.

Mézes mázos laposka = Székely étel.

Vürits = Nyir viz.

Nyugalom tökéje = Nyereg.

Élet = telek.

Ménés = a' Székely egy lovat is ménésnek nevez.

Ketske Olló = Ketske gidó.

Azsag = piszka fa.

Gyakran = a' Székely e' szót sűrű helyet(t) is használja, p. gyakran van a' gerenda házában.

Radina = keresztelési lakoma.

Hohár = hóhér.

Toportyán féreg = Medve.

Dű = Otsmány.

Fiu leány = Székely leány, hol nints fiu az háznál s kire az örökség száll.

Csepezs = főkötő — a' Csiki nők

fekete tsepezst vagy Csepzit viselnek annak emlékezésére; midőn egykor férjeik a' hir szerint Brassó környékéről érkező tatárok eleibe menvén a' fekete fővegekkel el látott nők, férjük távol létében az Udvar hely felől érkező tatárokat vissza verték.

Cserge = pokrócz.

Döfd ki a' gyűlékezethez = annyt tesz: hajsd (!) a' Csordába.

Bodacs = Csígy big marha.

Ször disznó = tövis disznó.

Szilony = olvadásnak indult hó.

Bots = Medve kölyök.

Ketskekórázni = bükfentezteni.

Csurika = gyümölcs torzsa.

Kiszi = három széki pép.

Sodalya = Kementze allya.

Feteke = fekete.

Éveg = üveg.

Csapos = fiatal, még ruganyos fenyő ág.

Kujak = Ököl.

Zeke = Székely szűr.

Vész megett = Kementze mögött.

Tapsi füles = Nyúl.

Kapu zábé = Kapu fél fa.

Köre lepts = palatsinta.

(Írás és papiros a 19. század elejéről.) Közli Luby Margit.

TARTALOM:

	lap
Moór Elemér: A magyar nyelvtörténet őstörténeti vonatkozásai. (VI.)	49
Kovács Ágnes: Néhány szó népmesekiadványainkról	51
Kallós Ede: „Láthatá a vén nap önnön ia-fiát“	55
Dömötör Sándor: Egy értelmetlennek látszó mesekezdő formulánkról	57
Prohászka János: A csoda főnév melléknévi használatáról	59
Trócsányi Zoltán: Típussá lett egyszerű magyar emberek	61
Péter László: Népi beszédkutatás	62
Beke Ödön: Szólások nagy költőink műveiben (II.)	64
Viski Károly: Mutatvány az Arany-szótárból. (II.)	70
Nyelvtörténeti adatok	74
Nyelvművelés	81
Magyarázatok, Könyvekről. Népnyelvi közlés	83

Előfizetések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához küldendők a Szikra csekkszám-láján: 16.984. Egész évre 15 Ft. Külföldön 1½ dollár Egyes szám ára 4 Ft.

SZIKRA IRODALMI ÉS LAPKIADÓ VÁLLALAT, NYOMDAI R. T., Budapest, V. Honvéd-u. 10.

Felügyelet: Nedeczky László

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR, SIMONYI ZSIGMOND, BALASSA JÓZSEF FOLYÓIRATA
AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BEKE ÖDÖN, PROHÁSZKA JÁNOS,
RUBINYI MÓZES

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ:

BEKE ÖDÖN

SZERKESZTŐSÉG: XI/V., Vorosilov-út 13/a.

KIADJA: SZIKRA, BUDAPEST, VI., RÓZSA FERENC-U. 111. T.: 120-710, 126-630

AZ ÚJ NYELVELMÉLET MAI ÁLLÁSA

Írta: I. Mescsaninov

A szovjet nyelvtudomány immár körülbelül 30 dolgos esztendőre tekintet vissza. Ez alatt az idő alatt sok nyelv az irodalmi nyelv színvonalára emelkedett. Új ábécéket, helyesírási szabályokat és iskolai nyelvtanokat készítettek. Ezenkívül tüzetes tudományos grammatikákat is kidolgoztak, melyek részletekbe menő gazdag anyagot tesznek vizsgálat tárgyává s a nyelvi alakokat történetileg is megmagyarázzák. Szótárak szerkesztésében szintén nagy munkásságot fejtettek ki. Ebben a fáradságos, bonyolult munkában legfontosabb a módszertani, elvi kérdések tisztázása volt, melyre a tények mélyebb vizsgálatának szükségessége kényszerít. A konkrét nyelvi anyag vizsgálataival a nyelvészeti módszertan is fejlődött. Ezek a körülmények határozzák meg a szovjet nyelvtudomány fejlődését.

A Szovjetunióban sok nép, sok nyelv él. Ezért minden egyes nyelv esetében speciális adottságokkal kell számolni. Ennek a kikerülhetetlen következménye az összehasonlító vizsgálat volt, mely az érvényes grammatikai szabályok hasonlóságait és különbözőségeit kutatta. A következő kérdést a nyelvi kifejezésű fogalmakban és azok grammatikai formájában megfigyelt egyezések és különbözőségek okainak felkutatása jelentette. A nyelvek mai felépítése s az alakok és mondatszerkezetek történeti fejlődésének magyarázata csak a történeti és dialektikus materializmus módszerének alkalmazásával volt lehetséges. Erre az útra lépett N. Marr akadémikus, aki új nyelvelméletét „materialista nyelvtudomány”-nak nevezte.

A nyelvészetnek ez az új iránya hosszadalmas munka folyamán fejlődött ki és mélyült el. Maga Marr is többször hajtott végre változtatásokat rendszerén. Marr főalapelveit az új iskola alapítójának halála után tanítványai továbbfejlesztették. A munka főirányvonala azonban máris szilárd, s a szovjet nyelvtudomány konkrét anyagra támaszkodva, a marxizmus—leninizmus elmélete alapján biztosan halad új eredmények felé. Ezért szükségesnek tartom, hogy röviden vázoljam az új nyelvelméleti kutatások mai helyzetét.

Tudományunk útja ott kezdődik, ahol a nyelvtudomány egy jelentős irányzata, az „újgrammatikus iskola” végződik. Ebből az iskolából kinőve két úton halad tovább a nyelvtudomány. Nyugat-Európában keletkezett a De Saussure- és A. Mayet-féle szociológiai irány. Oroszországban először Baudouin de Courtenay és Fortunatov munkálkodott ebben az irányban. Az ő munkásságuk következtében a szovjet nyelvészet szilárd alapot kapott. A szovjet nyelvészet minden vizsgálati módszert felhasznál, melyek a tudományban használhatók. Analízis és szintézis, indukción és dedukción az egysé-

ges tudományos módszertan fejlődéstörténetében egymásután következő fokok. Ha a nyelvtudományban bármelyiküket is kizárnánk, ez gyakorlatban a tárgyilagos vizsgálat lehetőségének kikapcsolását jelentené. A szovjet nyelvtudománynak, bizonyos külföldi nyelvészek, pl. Breudl módszerével szemben, az az előnye, hogy különböző vizsgálati módszereket alkalmaz.

Azok az alapelvek, melyeken a Marr-alapította új nyelvelmélet alapszik, a filológusok előtt nem ismeretlen. Ezért csak röviden ismertetjük itt őket.

A nyelv társadalmi jelenség, a külföldi nyelvtudomány is ezt vallja. Már a „nyelvészeti szociológiai iskola” elnevezés is bizonyítja, hogy a szociális tényezőket a nyelv fejlődésében elismerték. Még a korábbi nyelvészeti irányok sem vetették el ezt az elvet. A szovjet nyelvészet azonban nem elégszik meg azzal, hogy megállapítja ezt a vitathatatlan tényről, hanem minden következtetését erre építi s a nyelvet az egyes nyelvi formákban szociális megokoltságánál fogva vizsgálja.

A nyelvi kutatásokban minden figyelmet az alakoknak és azok tartalmának kutatására fordítanak. Alak és tartalom a kutatás szempontjából elválaszthatatlan. A vizsgálat tárgya az eszméi tartalom és annak külső megnyilvánulása a beszédben. Nyelv és gondolkodás dialektikus egységben lép föl, mindegyik a maga sajátjaival, de egy egységes, elválaszthatatlan egészbe olvadva. Alak elképzelhetetlen tartalom nélkül, s a tartalomnak formai kifejeződést kell öltetnie. Egy régibb alak új tartalom felbukkanása esetén is megmaradhat. Ha ellentétbe kerül az új tartalommal, akkor paleontológilag lehet vizsgálni, mint régi korok gondolkodásának emlékét. Nemcsak a nyelv szociális alakulat, hanem keletkezése és fejlődése mai megismerésének elvei is szociális tényezőktől függenek. Ez a szociális tényező a nyelvre építéssel, mint a reális megismerésre, s a nyelvi jelenségek szociális feltételeit teremti meg. Nemcsak a mondatnak (Marr szerint = „kifejezés” vagy „gondolat”) van szociális háttere, hanem a szónak, a szeménak, a morfémnek és a fonémnek is.¹

A szó tartalma és alakja, éppenúgy, mint a mondat logikai és alakja része, az azt beszélő közösség környezetét világnézetével van összefüggésben. A nyelv minden eleme tartalommal van megtöltve. Az alany, állítmány, tárgy és a történet képzetek a nyelv grammatikai szerkezetében nyernek kifejezést. Ez a minden nyelvre érvényes törvény a nyelv glottogónikus² folyamatának egységességét fejezi ki, s minden lehető formát felölthet. Ezen az alapon vannak egyezések és különbségek a különböző nyelvcsoportokban a mondatok szerkesztése, a szóképzés, sőt a fonetika terén is. Például szolgálhat az először Oroszországban kidolgozott fonémelmélet. Csak a szociális fejlődés magas színvonalán fejlődnek a nyelvben fonémok, melyek Marr kifejezése szerint „szociálisan felépített hangok”.

Minden nyelvi jelenségnek történeti oka van, s az emberi társadalom történetének eredménye. Ezért a nyelv — szociális természeténél fogva — a történeti események törvényeinek van alávetve, s a dialektikus fejlődés mozzanatait mutatja. A nyelvi folyamatokban fejlődéseket (evolúciókat) és átalakulásokat (transzformációkat) állapíthatunk meg. A szüntelenül egymásra halmozódó mennyiségi változások fejlődési folyamatokat eredményeznek, amelyek a történelmi és bizonyos korszakaiban figyelhetők meg. E korszakok közötti időben forradalomszerű változások is végbemennek. A nyelv szerkezetében minőségi változások is megfigyelhetők, melyek következtében minőségileg új alakulatok keletkeznek. A nyelv rendszerét új rendszer váltja föl,

¹ Szémán a szó logikai alapja (Boudouin de Courtenay morfémja) értendő. A morfém kifejezés a morfológia fogalmára van fenntartva. Alkájában a szóragozás és -képzés azonos alakú és jelentésű tipikus formáit nevezzük e szóval. A foném a egy nyelvközösségben meglévő hangképzetek jelölésére szolgál.

² A Glottogónia: a nyelvek keletkezésének elmélete.

s történeti szempontból ekkor megy végbe a nyelvalkotó folyamat átmenete az egyik fokról egy másikra, azaz egy állapotot felvált egy másik.

A nyelvi jelenségek (szó és grammatikai alak, változó tartalom és változó nyelvi kötös) történeti fejlődésének vizsgálata a konkrét nyelvi anyag analízise útján történik. Az anyagot egy nyelven belül a paleontológia, vagy más nyelvekkel való összehasonlítás nyújtja. Ezt a vizsgálatot ma is történeti összehasonlító és paleontológiai analízisnek nevezik.

Ha ilyen vizsgálatot a nyelv egész rendszerén végrehajtanak és egy rendszernek egy másik rendszer által való felváltását észlelik, akkor ezt a vizsgálatot — feltéve, hogy az egész nyelvi szerkezet radikális, elsősorban szintaktikai szerkezetét érintő változásról van szó — „stadiális elemzés”-nek nevezik.

A stadiális elemzés, azaz a nyelv szerkezetében végbemenő mélyreható változások vizsgálata nélkülözhetetlen segédeszköze a szovjet nyelvészeknek. Ez különbözőteti meg a szovjet nyelvtudományt a külfölditől. A stadiális módszer, mely a tudatnormák változásainak kérdéseivel áll szoros kapcsolatban, az anyagból tisztán kiválasztja a szociális lényeket. Nyelv és társadalom, nyelv és gondolkodás, a glottogónikus folyamat egysége és a stadiális átmenetek a szovjet nyelvészet fő alapjai. Ezek segítségével lehetséges az állandó dialektikus fejlődést történeti fázisaiban megfigyelni.

A nyelv gyakorlatban a társadalmon át közvetíti az érvényes gondolkodási normákat. A gondolkodás, mely dialektikusan a nyelvel van kapcsolatban, a nyelv fejlődésében általános törvényszerűségeket mutat (a szociális tényező nyelvi kifejezése a gondolkodás által). Ezekből az iránymutató törvényszerűségekből keletkeznek a minőségi változások, melyekre paleontológiai és stadiális elméleti vizsgálatokkal derítenek fényt, míg az állandó mennyiségi változásokat, melyek a talajt a minőségi változások számára előkészítik, az összehasonlító történeti módszerrel kutatják.

A szavak és nyelvi alakok paleontológiai vizsgálatában, éppúgy, mint a nyelvi szerkezet megváltozásainak fontos, rendszeralkotó tulajdonságaik összességében való stadiális analízisében a glottogónikus folyamat egységének törvényei, a forma és tartalom bonyolult szövevényei, s végül a szociális jelleg legfontosabb tényezői kerülnek napvilágra.

Ebben a munkában azonban bizonyos óvatosság és meggondoltság szükséges. A megvizsgálandó alakok nagyon bonyolultak, s könnyen megtörténhetik, hogy magyarázásokban túlságosan leegyszerűsítik őket. A tévedések elkerülése céljából elsősorban megbízható nyelvi anyagra kell támaszkodni. E téren a szovjet nyelvészeknek nagy munkaterületük van. A Szovjetunió nyelvi rendkívül nagy különbségeket mutatnak fel szerkezetükben s rendszerük fejlődésében. A Kaukázusban, valamint Szovjet-Ázsiában, sőt a Szovjetunió európai részein is sok nép — melyek csak mostanában kaptak ahéct — nem is nagyon régen még törzsnyelvet beszélt. A Szovjetunió nyelvi közül sok nemcsak írásbeli feljegyzésekben, hanem szóhagyományban is gazdag történeti nyelvm emlékekkel rendelkezik. Ilyen körülmények között a tudományos munka számára gazdag anyag áll rendelkezésre. A szovjet nyelvészek munkája rendkívül sikeres lesz, ha a szigorú módszerességhez igazodnak.

Az új nyelvelmélet főbb pontjait áttekintésemben röviden néhány példával szeretném megvilágítani.

A mai nyelvek közül legrégibbek a törzsi nyelvek, melyek a törzsekkel egyidejűleg fejlődtek.

A törzsszövetségek később keletkezett nyelvei létrejöttüket a törzsszövetségeknek köszönhetik.

Ha egy nép — a törzssel ellentétben — az őstársadalom felbomlásának korszakába ér, akkor nyelvének keletkezése társadalmi osztályainak keletkezésétől függ. A betűírás későbbi feltalálása a polgári társadalom és az állam

kialakulását mozditja elő. A népek nyelve tehát a törzsi nyelvekből, a törzsszövetségnek polgári társadalommá való átalakulása folytán keletkezik.

Ha mostmár az ősemberi hordák nyelvéből törzsnelvek lettek, melyekből viszont népi és nemzeti nyelvek keletkeztek, akkor hogy lehet szó egy-séges ősnyelvről? Sehöl semmi nyoma.

Az egykor önmagától keletkezett törzsi és népi nyelv nemzeti és irodalmi nyelvvé emelkedett. „...egyrészt a nyelv meglevő anyagából való fejlődése útján, mint a román és germán nyelvekben, másrészt a nemzetek keveredésének és kereszteződésének útján, mint az angol nyelvben, ismét másrészt a nyelvjárásoknak egységes nemzeti nyelvvé való összeolvadása útján, melyet a gazdasági és politikai központosítás feltételez” (Marx—Engels, Deutsche Ideologie, 414. l.). Marxnak és Engelsnek ez a tétele egyáltalán nem szól ősnyelvről. A ragozó nyelvek egyesítő erejét és a sok nyelvjárásra szakadt nyelv szétválasztó erejét azonban egyenrangú nyelvalkotó tényezőknek tekintik. Ha egyébként olyan nyelveknél, mint az angol, román, örmény, oszét stb. legalább két „ősnyelvet” tettek volna fel, akkor alig lenne érdemes e kifejezés ellen fordulni.

A nyelvtörténet felderítése céljából a beszélők viszonyainak, tehát a társadalomnak történetét kell alapvető részletességgel ismerni. Példaképpen az orosz vagy az angol nyelv történetét idézhetjük.

Megállapítható, hogy a törzsi nyelvek, a népi nyelvek és a nemzeti nyelvek nem azonosak. A különbség közöttük kétségtávol minőségi.

Azt mondhatjuk, hogy a nyelvek egyik minőségi állapotból a másikba, egyik típusból a másikba mennek át. A törzsszövetségi nyelvek a rabszolgatársadalomban alakulnak át népnyelvvé. Az eredeti földközítengeri nyelvek a középkor elején a vulgáris latint átvéve, román nyelvekké fejlődtek. Ezek a régebbi nyelvek egészen más típusúak, mint a belőlük kifejlődött újabb nyelvek. Egyik rendszert felváltották egy másikkal. Az ilyen átalakulásra jó példa a modern román nyelvek története.

Ha a feudalizmus korában az indoeurópai nyelvek szintetikus (azaz anteflektív) alkata analitikussá (azaz postflektív) változik, akkor előttünk áll az egyik nyelvtípusból a másikba való átmenet.² Jellemző példája ennek a folyamatnak az angol nyelv.

Ugyanígy új típust jelent az írott nyelvnek egy írástalan nyelvbe való behatolása. Ismertetőjele ennek például a képirásnak betűírassá változása, mely a fonémák elkülönülésén, az egyszerű mondatoknak összetett fő- és mellékmondatokká válásán, az ebből következő fő- és mellékmondati kötőszók és vonatkozó névmások kialakulásán alapul. Így is keletkezhet új nyelvtípus, elsősorban az irodalmi nyelvben.

Egy nyelvtípusnak egy másik nyelvtípusba való átmenete minőségileg új alakulatot eredményez az új szók, új hangok és formák állandó keletkezésével. Ha egy megmerevedett ragos alak határozószóvá válik, ha a nyelvben ragozhatatlan alak vagy „gyöngye” deklináció keletkezik, ha az esetragokat névelők és prepozíciók összetétele pótolja, akkor minőségi változásról van szó.

Ezek a szociális jellegű stadiális változások. Ha egy és ugyanazt a fogalmat különböző nyelvi eszközökkel fejezzük ki, akkor a szintaktikai feladatok azonosságot, a nyelvi formák különbségeket mutatnak. Így pl. a csúkes és a kabardin nyelv a jelzős szerkezeteket szóösszeolvasztás által fejezi ki (*tar kljavol* = jó ember, *lyšhuer* = nagy ember). A török nyelvekben azonban az agglutinációt használják (*jachšy adam*). Az orosz nyelv hasonló esetekben egyzetetűssel él: *chorošij čelovjek*. Az idézett három példának ugyanaz a tartalma, nyelvtani szerkezetük azonban alapvető különbségeket mutat. A szintaktikai feladat minden esetben azonos, a nyelvi szer-

² Anteflektív: nyelvi állapot a ragozás keletkezése előtt; postflektív: a ragozás keletkezése után.

kezet azonban különböző. Talán az értelmi kategóriák is különböző fejlődési fokon állanak? Nézzünk meg egy másik példát!

Az alany és állítmány fogalmát minden nyelv kifejezi valamilyen módon. De a fentemlített két mondatrésznek egyáltalán nem minden nyelvben van azonos nyelvtani kifejezése. Egyes nyelvekben néha nincs is külön névszó és ige. Vegyük a kazach *šazu:nyn* példáját. Megfelelője az oroszban: *ja pišu*, a magyarban: *írok*. A kazachban a *šaz-a* határozóigenévé járul a *men 'én'* névadás elsökevényesedett alakja. Ez a hozzáragadt névmás fölöslegessé teszi, hogy a névmást a mondatban még egyszer kitegyék. Az alanyt tehát ebben az esetben már maga az igealak kifejezi. Az igealakban nyert itt az alany nyelvtani kifejezést. Az orosz nyelvben viszont az alany a nyelvi alakban, az igében (*piš-u*) éppúgy fellelhető, mint a mondatnak egy külön tagjában (*ja pišu*). Az utóbbi esetben kéttagú mondatlall, az előbbiben egytagú mondatlall van dolgunk. Az egytagú mondatnak is van alanya, az egy tag kifejezi azt, ha nem is külön szóval. Tartalom szempontjából az orosz és a kazach szerkezet hasonló. Mindkettőben, ha más módon is, megvan az alany és az állítmány. A fogalmi és grammatikai kategóriák közötti viszony megállapítható a névszó esetalakjaiban is, a különböző nyelvtípusokat hasonlítunk össze. Így a jafetita nyelvekben³ a verba sentiendikkal kapcsolatban az alanyt datívuszba kell tenni, az oroszban ellenben nominatívuszba: *ja choču 'akarok'*; állhat azonban datívuszban is, mint a személytelen *mnje chočetszja* esetében. A jafetita dargin nyelvben az ige és alany egyezése folytán olyan szerkezet jön létre, mely a nyelvi alakok pontos fordítása szerint nem az orosz *mnje chočetszja*-nak felel meg, hanem az oroszban helytelen *mnje choču*-nak. Az érzékletes appercepció fogalma a jafetita nyelvekben külön nyelvi alakot kap, mely az oroszban nincs meg teljes mértékben. Ennek ellenére az orosz igéket tranzitív, intranszítív és állapotot kifejező igecsoportokra lehet osztani. Nyilván a verba sentiendikben is külön szemantikai árnyalat fejeződik ki.

Mindezekben a példákban, melyeknek számát még jelentékenyen lehetne szaporítani, a szintaktikai feladatok hasonlóságát látjuk, míg a nyelvi kifejezésben éles különbségek mutatkoznak. Így az analóg fogalmak külső megnyilvánulásának különböző módjai mellett nyilvánvalóvá lesznek a nyelveket összefoglaló egység, azaz a gondolkodás azonosságának mozzanatai. A modern jafetita nyelvek, melyeknek történetileg kialakult nyelvi alakuk van, ezekkel ugyanolyan fogalmakat fejeznek ki, mint az indoeurópai nyelvek az ő saját szerkezetükkel, mely más úton-módon fejlődött ki.

A fenti szabályok minden nyelv tanulmányozásánál felhasználhatók, s így nagyon fontos tényeket lehet felfedezni, melyeket pusztá formai vizsgálódással nem értenek meg pontosan és helyesen, s fölötte gyakran egyszerűen csak átsiklanak.

Egyes nyelvek tanulmányozásában sok olyan kérdés merül fel, amelyek az alakok különleges szerkezeti sajátságainak magyarázatával függenek össze. A nyelvi alaknak, mely a mondatszerkeztésben és a szóképzésben lép föl, történelmi alapja van, mely létezését igazolja. A nyelv nem homogén képződmény, melynek alkotórészei egyidőben keletkeztek. Szinkronikus szemléletnél azonban egésznek tekintendő. Minden nyelvi alak beletartozik, mely az adott nyelvben belül érvényes, s ezek a különböző eredetű, sokszor eltérő szerkezeti típusú alakok bonyolult összességét teszik. Néha életerejük megőrzött archaizmusok lépnek föl érvényes, teljesen jogosult formákká, más egyebek mellett, bár felépítésük a többitől eltérő. A nyelvben érvényben lévő ellentétnek ez a keveredése eleven erő és nem ritkán a nyelv gazdagítására vezet, mert különleges jelentéstani árnyalatokat lehet így kifejezni. Amellett megfigyelhetők egyes kihalt alakok, vala-

³ Jafetita nyelvek a kaukázusi nyelvek és Elő-Ázsia és Dél-Európa előindogermán nyelvei.

mint új formák keletkezése is, melyeknek állandó mennyiségi szaporodása a nyelv szerkezetének megváltozására vezethet. Ilyen jelenségek figyelhetők meg akkor, mikor az irodalmi nyelv behatol az írástalan nyelvbe. Megfigyelhetők ilyen jelenségek a modern orosz nyelvben is, az októberi forradalom után. De Saussure tételének módosításával tehát azt mondhatjuk, hogy a nyelv egyidejűleg aránylag szilárd rendszer, s folytonos mennyiségi változások összessége.

A kutató feladata, hogy kiismerje magát a nyelv bonyolult összetételének és szerkezeti különlegességeinek minden részletében, melyek egy bizonyos nyelv lényegét és jellemző tulajdonságait teszik. Az ő feladata a nyelveket abba a nyelvcsaládba beosztani, melyhez fő jellegzetességeik szerint tartoznak. Ebben a bonyolult s rendkívül érdekes munkában jó segéd-eszköz a szavak és nyelvi formák vizsgálatában a paleontológiai módszer, a nyelvben érvényes grammatikai rendszer vizsgálatában pedig a stadiális analízis. Mindkét módszert úgy kell értelmeznünk, ahogy a fentiekben kifejtettük.

Minden nyelvet a nyelvjárásilag összefonódott és történetileg megokolt formák bonyolult kapcsolata jellemez. Ezeknek tanulmányozása nem is olyan egyszerű. Nagyon megerőltető munka szükséges ahhoz, hogy az érvényes nyelvi alakokat a rendelkezésre álló anyag alapján magyarázzuk.

Az összehasonlító nyelvtan is szép eredményeket mutathat fel. Itt a Szovjetunió egyesjei számára szintén nagyon kedvezők a feltételek. Sok nyelvcsoporthoz az anyaga a Szovjetunióban található. Ez különösen a kaukázusi, jafetita, iráni, török-tatár és finn-ugor nyelvekre vonatkozik. Ezek a számban és különbözőségükben fogva gazdag nyelvek a szovjet tudósok számára könnyen hozzáférhetők és a kutatómunka szempontjából a legértékesebb eredményeket adják. A feladatok itt sokkal nagyobbak, mint egyes külön nyelvek vizsgálatában. A dialektikus egység jelei itt is fellépnek, de csak a már aránylag önálló nyelveknél, ha szerkezetük szerint is rokonnak. Itt sem lehet nélkülözni a paleontológiai és a stadiális analízis módszerét. Mindkét módszert még jobban lehet értékesíteni az összehasonlító, történeti vizsgálatok elmélyítésére. Éppen ilyen munkákban mélyülnek el az összehasonlító történeti módszer eredményei. Sokkal szilárdabban kell itt megalapozni a módszert, mely teljes egészében a történelmi materializmuson nyugszik.

Az összehasonlító módszer új megvilágításban, a történelmi és dialektikus materializmus főtételei által gazdagítva, lehetőséget ad a nyelvcsoporthoz történeti magyarázatára. Ez a módszer az egyes nyelvtípusokra és az egyes nyelvek sajátosságaira sokkal élesebb fényt vet, mindezek lényegére jobban rátapint. A távolabbi jövőben a szovjet filológusoknak az lesz a feladatuk, hogy a világ minden nyelvének összehasonlító nyelvtanát megírják. A munka nem kis feladat, hiszen még egyes nyelvek sincsenek kielégítően kikutatva. Elsősorban ezekre kell irányítanunk figyelmünket. A kutatómunka sikere a módszer megerősödésétől függ.

Az összehasonlító módszer minden lehető nyelv széles területét fogja össze, s lehetővé teszi a hasonló rendszerű nyelvek mélyreható vizsgálatát. Gazdagítja azoknak a kutatóknak a körét, melyek az egyes nyelvek szinkronikus vizsgálatához vezetnek.

Sok kérdés van, melyek a különböző szakterületek kutatóit egyformán érdeklik. Az összehasonlító anyag különösen fontos e téren. Ugyanazon szintaktikai folyamatnak különböző eszközökkel való kifejezése (bekebelezés, ragozás, hajlítás stb.) az összehasonlító vizsgálat fényében a munkát minden nyelvrendszerben pontosabban irányíthatja. Ez különösen áll a nyelven belül történő részletvizsgálatokra. A nyelvi szerkezet összehasonlító analízise nagy lehetőségeket tár fel, mert sok mindent megmagyaráz, ami

minden nyelv külön tárgyalása mellett gyakran nem lenne megfejtendő, vagy ami figyelmünket kikerüli. A szovjet filológusok a világ minden tudósát a nyelvek összehasonlító vizsgálatára irányuló közös munkára szólítják fel.

(A Neue Welt 1947. júliusi számából; fordította Hajdú Péter.)

A HOPPIPA MEG A MAKRAPIPA

Írta: Csefkő Gyula

A Székelyföldön a tajtékipipának (másként *tajtpipa*, *tajpipa*, Gömörben *tajtomplpa* MTsz, néhol tréfásan *tojttákpipa*) *hoppipa*, azaz *habpipa* a neve. Ez az elnevezés belekerült a következő székely szólásokba is: *Olyan, mint a hoppipa*: feszes (Nyr. 34:323). *Úgy ül ott, mind egy hoppipa*: feszesen. *Úgy ágál, mint egy hoppipa* (MTsz). E szólások mögött egy darabka magyar művelődéstörténet rejtőzik. Hadd világítsak be egy kissé a rejtekébe!

Horger Antal: MSzavak szerint a tajtékipipát azért hívják így, mert a német is *Meerschaumpfe*-nek nevezi. Az a könnyű, sárgásfehér színű ásvány, a tajtékkő, amelyből ez a pipa készül, hasonlít a tenger tajtékjához. Dudichné—Koch: A drágakövek 341 szerint nevét a régiek azon hiedelmétől kapta, hogy miként a tenger tajtéka a habok hátán, úgy keletkezett ez az ásvány a sziklák között a föld mélyében. Vámbéry Nyr. 28:537 szerint a német *Meerschaum* a török *ak-merdžan* 'fehér korál' átalakítása volna. A németben megvan a *Schaumpfeife* is; ennek magyar tükörszava a *habpipa*, székelesen *hoppipa*.

Messze vezetne a dohányzás és a pipa hazai történetének ismertetése. Itt elég belőle annyi, hogy a *habpipa* nálunk a 18. században a dohányzás elterjedésével általánosan ismeretes volt. A szegénység ugyan cserép- vagy fapipából szívta, vagy a törököktől eltanult szóval: itta a füstöt, de *habpipá*-ból eregették az úrirendű dohányzók. Ennek a szónak első és egyetlen adata a NySz szerint Faludi Nemes Emberéből (1748) való, de előfordul Faludi idilljeiben is, pl. az Ecloga 5-tában: Tegyük fel valamit, én szép *hab pipámat*... Elég Thirsy! tartsd meg kedves *hab pipádat*.

Legszenvédélyesebben a katonák dohányoztak akkoriban. Apor Péter írja a *Metamorphosis*-ban: Nem szíja vala akkor más sem az portubákot, sem az füst tubákat [azaz a dohányt], kivált gyermekkoromban, hanem kocsis, lovász, darabant, azok is ritkán, hanem a hajduk és az fejedelem [Apafi Mihály] németjei s peczér s afféle (Monírók 11, 354). A közrendű vitéz természetesen többnyire cseréppipából szopogatta jobb-rosszabb dohányát, de azon volt, hogy tajtékipára, *habpipá*-ra legyen szert, mert az ebből való pófékelés hozzátartozott a katoná, kivált a lovaskatoná életének gyönyörűségéhez.¹) Emlegetik is váltig a régi katonadalok, hogy a huszárnak: Renge-dező veres csákó illik a fejében, Ezüstláncos *habpipája* fénylik a kezében (18. szd. Thaly: VÉ. 1:318). A katoná jó paripán Megugrattya magát... Lengedező tollas kalpag illik a fejében, Ezüst láncos *habpipája* Vagyon a zsebében (18. szd. Ethn. 18:250). De ha katoná lesz, tzi fra a dolmányod, Szép *tajték pipából* szlvod a dohányod (18. szd.-i kézirat. Nyr. 6:410). Nem őrzöm én senki juhát. A császár ad nekem ruhát... Szép *tajtékipipát* a számba, Basa dohányt [t. i. finom, jófajta dohányt] a pipámba (Erdélyi: Népd. és mond. 1, 360). Huszár vagyok, lelkem babám, Az is maradok, ... Kard villog az oldalomon. *Tajték a pipám* (uo. 3:128). Sárga sujtás a csákómon, lobog bokrétám, Kard esőrog az oldalamon, *tajték a pipám* (Kriza: Vad-rózsák 1:267).

Dohányzó tisztjeik a pipagyűjtés szenvedélyének is hódoltak. Vargyasi

¹) Mikor pénz van a zsebben, Nem iszom akkor hitelben; *Tajtékipa kevelységem* (Erdélyi: Népdal. és mond., 3, 185).

Dániel Lajos generális 1810-ben kelt végrendeletében gazdag pipatőriumról hagyakozik: A Fiadnak [hagyok] egy viseltes Summa Ezüstös *Hopp Pipát*, melynek nyakánn két Ezüst foglalás vagyon, egy kis abrontos ujj Ezüstös *Hopp Pipát*, azt a Trillangos száru kis Török pipát, a vékonyszáru Hosszszu Török pipát s minden egyéb dirib darab pipáimot kivéven azt a *Fazék forma* Ezüstös *Hopp Pipát* (Vajda E.: A vargyasi Dániel csal. 655). Ez az utóbbi olyan lehetett, amilyenről Gvadányi emlékezik meg a Fal Nót.-ban: Tajtékból, mint csupor, nem kisebb pipája (136). Az ilyen nagyobbblu pipát rendszerint faragás díszítette: törökfej, harci jelenet, nemesi cimere stb., néha rá volt vésvé a pipaalkotás évszáma is, mely azonban aligha utalhatott a 17. század végénél korábbi időre. Tudtommal ugyanis a tajtékpipát legelőször egy 1703—4-ből származó kecskeméti följegyzés említi: 12 *tajtékpipákat* vettem (Hornnyik J.: Kecskemét tört. 4, 87).

De a 18. században és még a 19.-ben is sokáig nemcsak a katonáknak volt büszkeségünk a szép tajtékpipa, hanem a nemesuraknak is, akik azt életük becsültebb javai közé számították. Egy gúnyos közmondásunk szerint: *Pipa, kostók, agár, ló nemes embernek való* (CzF.). De nem ám akármilyen pipa. Csokonai írja a Dorottyában, hogy a vendéggel megtelt szálában: Az urak mulatnak egyetmás beszéddel. Míg elkészülének mások az ebéddel. még pedig úgy mulatnak, hogy: Egyik arról beszél, melyik jobb *paripa*. Más, hogy az övénél nincs szebb *tajtékpipa*, Némelyik dicsekszik futós *agarával*. Vagy ennyi lépésre járó *puskájával* (Első könyv). Hogy mennyire megbecsülték tajtékpipáikat és hogy mennyire lehetett gyönyörködni bennök, arról költői szépségű sorokat ír Zilahy Lajos Az ezüstszarnyú szélmalom című kötetében: Kisgyerekkoromban sokat ácsorogtam és bámészkodtam apám gazdag pipagyűjteménye előtt. A délutáni napsugárban mint a drágakövek csillogtak a pipák. Kopott fekete ezüsből volt a kupakjuk. Mind külön remek ötvösmunka. A nyakuk, amely ahol bársonyfekete volt, halk árnyalattal ment át a bronzos aranyba, az aranyszínű és a sárgás tajtékfehérbe. És olyan finom hajlása volt, mint a nemes vadásziparipák nyaka. A *pipák ékességei, díszei voltak az apám életének* (168). Bizony igaza volt Mikszáthnak: A tekintetes nemesség mintegy életcéljának tartotta minél több tajtékpipát és szipkát minél szebben kiszívni, úgy hogy azok úgynevezett *bajuszt* ne kapjanak (A Noszty-fiú esete. Magy. Reg. 59, 222), vagyis hogy az árnyalatok törés nélkül menjenek át egymásba. A bajusz ugyanis nagyon csökkentette a tajtékpipa értékét. A bajuszos tajtékpipát csakúgy nem tartották szépnek, mint a bajuszos asszonyt: *Tajték pipák kapnak bajuszt*; ez nem szép. Ila hölgynek nő bajusza, ez sem szép (Erdélyi: Magy. Köz. 24).

Hogy ilyen sajnálatos baleset meg ne történhessék a tajtékpipával, lassan, óvatosan, egyenletes tempóban kellett szívogatni belőle a füstöt. Csak a mesteri gonddal kiszívott pipa lehetett díszé gazdája pipatőriumának: a remekbe metszett, barnás-vörösré szívott, apáról fiúra öröklődő tajtékpipák nagy becsben tartott gyűjteményének (Dudichné—Koch i. m. 340). Szára legtöbbször meggyfából készült. Mészöly Gedeontól hallottam, hogy Homeros óta szinte eposzi hagyomány a hősök dárdájának körösfá (népiesen körösfal) nyele.² Még Vajda János is *körös* dárdáról énekel. Ezt azután egy nyelvészünk félreérti és kerekalakú (?) dárdának gondolja (MNY 41:18), mintha bizony Gina költője a pesti utcák nyelvét beszélte volna. Az annak idején politikai tényezőként is szereplő csatibot fiatal tölgy (árva tölgy) sudarából készült. A kézbeli füttyökös somfavevessző (vö. Átkozott a göröcs füttyökös somnyele! Mellyel engem oly pogányul csépele. Petőfi: Szeget szeggel). A régi katonai fegyelmet biztosító káplárpálca hagyományosan spanyolnádból való. A hajdani igazságszolgáltatást a mogyorófpálca segítette munkájában.

² De a Zalán Futásában: *Somnyelű dárdáját* magasan felütötte kezével (2. é.). *Somnyelű dárdáját* sebesen forgatva fejkénél (10. é.).

Pipaszárnak legalkalmasabb volt — és ma is az — az illatos meggyfagally, csak a rakoncátlan gyermekek nem szívellék a szagát — elnadragolás közben. Szegény embernek megtette a tűzes dróttal kisütött gyűrűceág is. Akik a kellemest a hasznossal akarták párosítani, azok tamariskuszfából készített pipaszárat használtak, mert amint Veszelszki Antal írja a Fa- és fűszeres könyvben (1798): Az efféle Pipa-szárokról azt tartják, hogy a torok-fájástól megemlenti azokat, a' kik a' Dohány-füstöt azokon fel-szívják (421). A legmegbecsültebbajtékipipának azonban lyukgalott ezüst a lapos vagy tornyos kupakja, borostyán a csulorája, ébenfa a szára, melyről színes selyem bojt lóg le és ezüst láncocska erősíti a pipa nyakát a szárhoz. Zsebben hordozva börtökba teszik kímélés végett. Ha törés éri, a pipacinező ügyessége segít rajta. Ennek gondja volt rá, hogy a cinezés necsak javára váljék a sérült pipának, hanem díszére is.

Az ilyen drága, becsült és kényes jószággal óva kellett bánni, akár a hímes tojással. Sem hozzá, sem gazdájához nem illett a kapkodás, hebegurgyaság, mert ártott volna nemcsak a pipa épségének, hanem birtokosa tekintélyének is. Tisztítása, tömése, a rágyújtás és a szívás művelete szinte szertartásos ünnepélyességgel járt. Ez magyarázza meg, hogy miért mondják a székelyek a feszes, ünnepies magatartású emberről, hogy: *Olyan, mint a hoppipa; úgy ül, mint a hoppipa*. Viszont a hoppipa tulajdonosának úrhatnám ráterlettsége érteti meg ezt a szólást: *Úgy ágd, mint a hoppipa*. Itt az *ágd*-nak 'nagyzo, játssza az ural' a jelentése.

Az előkelő *habbipa* után néhány szóban hadd foglalkozzam a demokratikus *makrapipa*-val is. Ez CzF és a PallLex szerint debreceni hosszú veres pipa, mely alul szűk, felül tágasabb szokott lenni. Körülbelül így tudja Arany is Az Elveszett Alkotmányban: A minek énekelem, tudnikk férfi, mutatja *karcsú makra pipája*, Melynek szűk *fenckén* némán gyszolja halálát. Még élvezetlenül maradt legutóbbi bagója (1. é.). Eddigi tudomásunk szerint először 1815-ben Pethe Ferenc Nemzeti Gazda című gazdasági hetilapjában fordul elő *makrai pipa* néven. Nála voltaképen *debreceni Makrai pipáról* van szó (NyUSz). De még ugyanabban az esztendőben említi a Felelet a Mondolatra is: Csak amúgy jó féle és jó apróra megvágott dohányom legyen, s' eggy két jól égő pipám, mint p. o. a Borgaiak — A *Makrákat* *noha Debreczeniek* 's én is az vagyok... nem dicsérem, kiizzadnak, 's az ember keze elpiszkolódik tőlük (RMKt 11:47). E pipafajta nevének eredetéről Szilágyi Ádám [= Simonyi Zsigmond] azt tartja, hogy a *makrai pipa* elnevezés az aradmegyei *Makra* község nevével függ össze valahogy (Nyr 39:182). Ezt véli róla a SzófSz is. De hogy milyen természetű ez az állítólagos összefüggés, azt egyikük sem magyarázza meg.

Szerintem a *makra* v. *makrai pipának* az említett községnévvél való kapcsolata nemhogy valószínű volna, hanem fölültebb valószínűtlen. Furesa volna ugyanis a Debreczenben gyártott és forgalomba is onnan került mázatlan (azért izzadt át) veres agyagpipát *Makra* községről *debreceni makrai* v. *debreceni makrapipa*-nak elnevezni, holott ennek a községnek sem pipa-gyártásáról, sem általában agyagiparáról, sem az onnan — ha ugyan van vagy volt neki — Debreczenbe szállított agyagról semmit sem tud az frás vagy a szájhagyomány. Viszont Debrecen határának bőven van agyaga, a város pipaipara pedig valamikor országos híré volt, úgyhogy szólásokba is belekerült. Dugonics jegyezte föl példabeszédeiben, hogy: *Debreczenbe pipáért, Szegedre dohányért* [t. i. mehetsz]. *Sok pipát adnak el addig Debreczenben* [míg ez vagy az megtörténik]. Margalits szerint: *Debreceni ppa, szegedi dohány, kassai tubák* [híres]. Arany is említi a Bolond Istókban, hogy mikor Istókunk debreceni diák volt, akkor Debrecen szobrászata „Vászon”-pipán túl még nem baktata (2. é.). A *vászonpipa* épűgy, mint a *vászonkorsó*, *vászonlányér*, *vászonlál* mázatlanul égetett cseréppipát jelent (MTsz), mely az agyag kémiai összetétele és az égetés kisebb-nagyobb foka

szerint marad fakó (és ilyenkor a fehérítellen vászonhoz hasonlít), vagy színeződik sárgára, vörösré. Mindezt megfontolva, úgy gondolom, hogy nem Makra község nevét őrzi a *makrai* v. *makrapipa*, hanem egy *Makra* nevű (ma is gyakori családnév) pipagyártómesterét. Ha ez igaz, — Debrecen város ipara történetének ismerői dönthetik el — akkor a *makrapipa* olyan elnevezés, mint amilyen a *dobostorta*, *székelygulyás*, *makadámút*, *mannlicherpuska* stb., a *makrai pipa* pedig olyan, mint a *sándori polc*, *hamleti monolog*, *áttilai ostar*, *áttilai vér* (TMNy), *homéri kacaj*, *platonai ideák*, *ulisszeszi furjang*, *shakespearei eső*, *kanti bölcsélet*, *cambronnei fordulat*, *wilsoni pontok*.

Persze ma már a makrapipán nem egészen azt értjük, amit régebben értettek rajta. Ma többnyire a munkához való, rövidszárú, garasos cseréppipát nevezik így, akár vörös, akár másszínű. De a tajtékboldvaló is lehet *makra*, ha olyan kurta a szára, hogy csutoráját keményen a fogak közé szorítva, a tornyos kupak majd kiveri az ember szemét. A pusztán időtöltésből való füstölésre használatos hosszabbszárú pipa sohasem *makra*, bár dohánya olesó cseréppipában ég is.³

A MAGYAR NYELVTÖRTÉNET ÖSTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI

Írta: Moór Elemér

(Hetedik közlemény)

Az azonban semmiesetre sem valami spontán nyelvi újítás következménye volt, hogy a hangsúlyozás módja az ősgor nyelvterület legészakibb részén a felteendő ugor nyelvi közösség korában gyökeresen megváltozott. Ezt csak idegen ráhatás, sőt egy idegennyelvű nagyobb népesoport nyelvcsereje teszi érthetővé. Az előadottak szerint azt a népet, amellyel való intenzív érintkezés a hangsúlyozásmód gyökeres megváltozását előidézhette, csakis az ősi ugor nyelvterülettel északi irányban kereshetjük. Annak a területnek a lakosai pedig csakis szamojédok lehettek. A szamojédok őshazája ugyanis Wichmann megállapításai szerint kb. a zürjénektől lakott Uralon inneni területre helyezendő (vö. Kai Donner, SUS Aik. XL, 11:11), ahonnan csak fokozatosan húzódhattak át Észak-Szibériába.

Meg kell azonban még jegyeznünk, hogy a szamojédok őshazájukból való végleges elköltöztetésük előtt rénszarvasnyájakkal egész Észak-Európát beköborolták, s így nyomaikkal épúgy találkozhatunk a Ladoga-tó mellékén, valamint a Fehér-tenger partján is. Erre a következtetésre elsősorban is Észak-Európa -ma végű folyónevei nyújtanak lehetőséget, amelyek — amint ezt Wichmann kimutatta (vö. Sosztakovics, UJB. 6:88) — szamojéd eredetűek. Valószínűleg ilyen -ma végű szamojéd eredetű folyónévnek tekintendő a *Káma* folyónév is. E nevet ugyan magyarázni nem tudjuk, de Wichmann—Sosztakovics nyomán rámutathatunk arra, hogy hasonló hangzású folyónév több is akad Észak-Európában, úgymint *Kema* (a Fehér-tengerbe ömlik), *Kima* (a Mezeny mellékvíze), *Kelkima* (az Onegába ömlik). Hogy a *Káma* név első szótagja mélyhangú, az idézett folyóneveké pedig magashangú, az a névegyeztetésnek a legkevésbébb se lehet akadály, mert hisz' a *Káma* név is több nyelven keresztül juthatott el a zürjénbe, illetve az oroszba, amelyből alakját ismerjük.

³ Utólag vettem észre, hogy a *makrapipa* megvan már 1793-ban Csokonai Tempelő című vígjátékában: Oh, nem a verseiért, távol legyen, hanem azért a *makra pipáért*, a melynél én ugyan tetszetősebb formájú pipát nem láttam. Az ilyen manufacturákat készítő hazafiakat az ország kasszájából illő volna megjutalmaztatni. Uram! gyönyörűséges munka ez! (Harsányi—Gulyás: Csokonai össz. m. 3: 128). — Volt *Kazinczypipa* is. Baksay Sándor ír (Pusztai találkozás 37. Magy. Regényírók) egy magyarcizmás, attilás, kurtaszárú kazinczypipás fiatal emberről.

Ezek szerint az előmagyar ugarság egyik csoportja a felső Káma mellékén juthatott érintkezésbe rénszarvastenyésztő szamojédokkal. Arra pedig minden okunk meglehet, hogy épp a szamojédokat vegyük gyanúba, mint az ugarság legészakibb csoportjánál gyökeret vert új hangsúlyozásmód elindítóit. T. i. ép a legnyugatibb szamojéd nyelveket ugyanazok a hangváltozások jellemzik, amelyeket mi az ugarságon belül az erősen vágott szótaghangsúly érvényrejutásával hoztunk kapcsolatba. Így a szamojédság legnyugatibb ágának, a jurák-szamojédoknak nyelvében az urali **k*-nak *x* felel meg, a tőlük keletre lakó tavgy-szamojédok nyelvében pedig az urali **p*-nek *f*.

Az ősgor nyelv mássalhangzórendszerében bekövetkezett azonban egy másik hangváltozás is, amely pontosan egyezik egy összamojéd hangváltózással. Amint kifejtettük, a feltételezendő ősgor mássalhangzórendszerének a szomszédos permi nyelvek mássalhangzórendszerével szemben két jellegzetessége van: 1. hogy az ősgorban a sziszegőhangok magánhangzóközi helyzetben nem változtak zöngésekké és 2. hogy a *s* és *š* egybeesett benne *s*-szé. Vajjon teljesen a véletlennek tulajdonítsuk-e mármost azt, hogy az urali *s* és *š* az összamojédban szintén egybeesett *s*-szé? E két urali hangnak ugyanis — épúgy mint a vogulban — az összes szam. nyelvekben *t* felel meg; az pedig nem valószínű, hogy ez a *t* a szam. nyelvekben *š*-ből származott volna. Különösen figyelemre méltó, hogy a fgr. *s* és *š* fejlődése az egész fgrságban élesen elkülönült egymástól. Csupán a cser.-ben esett még e két hang egybe; azonban valószínűleg csak az újabb korban, de nem *s*-szé, hanem *š*-sé. Ez az ugarságra jellemző ejtési törekvés tehát semmi esetre sem a finnugorságon belül alakult ki. Mivel pedig a szomszédos szamojédságnál ez az ejtési törekvés kétségtelenül megvolt, az ugor hangfejlődés gyökereit a szamojédság nyelvi ráhatásában kereshetjük. Nyilván ez az ejtési törekvés is az előmagyar ugarságnak ama csoportja révén terjedt el az ugarság körében, amelynek révén abban a szamojédes erősen vágott szótaghangsúly is meggyökerezett. A különbség a két nyelvi ráhatás között csak az, hogy amíg az erősen vágott szótaghangsúly csökkenő intenzitással terjedt el az ugarság körében és nem vált általánossá, addig a *š* > *s* hangváltozás hullámgyűrűje már az összes ugor nyelvjárásokat elérte.

A szamojéd nyelvi hatás az ugarságban bizonyára majd más területeken is kimutatható lesz. Egy ilyen párhuzamos szam.-ugor nyelvi sajátosság már E. Lewynek is szemet szúrt (vö. az észti Liber sec. 30:368). Mégpedig az, hogy sem a szam., sem az ugor nyelvek nem ismerik a fgr. nyelvekre annyira jellemző tagadó igét, amiben az előadottak figyelembevételével aligha láthatunk már véletlent.

Fejtegetéseink szerint a szamojéd hatást az ugarság többi csoportjai felé ép az ugarságnak egyik előmagyar csoportja közvetítette. Ezek szerint a szamojéd ráhatásnak legtöbb nyelvi nyoma ép a magyar nyelvben maradtatott meg.

Ez — úgy látszik — így is van.

Bár a szamojéd nyelveket, de különösen azok szókincsét csak nagyon tökéletlenül és hiányosan ismerjük,²¹ azonban még így is több ismeretlen eredetűnek gondolt magyar szóról derült ki, hogy csupán a szamojéd nyelvekben van hozzájuk jelentésre és alakra hasonló szó. E szavakról azt szokás feltenni, hogy valami véletlen folytán a szamojéd nyelveken kívül a fgr. nyelvek közül csupán a magyarban őrződtek volna meg, mint a feltételezendő urali ősnyelv maradványai. Talán ilyen szó is akad közöttük, de valószínűbb, hogy ezek nyelvünkben szamojéd jövevényszavak, illetve annak a

²¹ Ebben a tekintetben a helyzet majd csak akkor javul, ha már majd megjelenhettek finn nyelv tudósok újabb szamojéd szó- és szöveggyűjteményei. A magyar tudományos társaság teljesítménye az újabb időkben a szamojéd-kutatás terén bizony vajmi csekély, vagy talán mondjuk meg magyarul: semmi...

szam. csoportnak nyelvi maradványai, amely bizonyára beleolvadt abba az előmagyar ugor csoportba, amely velük közvetlenül is szomszédos volt és velük bizonyára közelebbi kapcsolatba is került. Ezek a szamojédes szavaink Bárczi Szófsz. szerint a következők: *hív, lát, láb, metsz, mozog* (?); ezekhez járul még *hegy* szavunk, amelynek szam. megfelelőit a közelmúltban mutatta ki N. Sebestyén Irén (MNy 42:12).²² És bizonyára ezek sorába tartozik *hó* „Schnee” szavunk is. E szavunkat ugyan kapcsolatba próbálták hozni a votj. *kym* „frissen esett hó” szóval, de Paasonen kimutatta, hogy ez az egybeállítás nem tartható fenn (KSz 17:31). Ellenben az semmiesetre sem kétséges, hogy a m. *hó* a szam. *hava-* „parás hó” szóval összetartozik.

*

Általános tapasztalat, hogy nyelvi téren való hatás együtt szokott járni műveltségi téren való hatással is. És ha ezt ki tudjuk mutatni, akkor az mintegy próbáját jelentheti a szam. nyelvi hatásra vonatkozó fejtegetésünknek is. De mit is tanulhattak volna az előmagyar ugorok a szamojédektől, kérdezhetné az olvasó, hisz kulturális téren az összamojédek semmiesetre sem álltak magasabb fokon mint az ősgorok; sőt a szamojédek műveltségi szintje a közfelfogás szerint alacsonyabb volt, mert hisz az ősgorok ismerték már a földművelésnek valamilyen primitív formáját, amiről pedig a szamojédeknel aligha lehetett szó. Egy dologban azonban mégis csak mesterei lehettek a szamojédek az ugarság legészakibb csoportjának, mégpedig a rénszarvastenyésztésben. Arra pedig már Fritz Flohr bécsi etnológus is felhívta néhány évvel ezelőtt a figyelmet (Hirt-Festschrift 1936, 1:94), hogy a magyar szilajpásztorkodásnak van néhány olyan jellegzetessége, amely azt szoros kapcsolatba hozza a szamojéd rénszarvastenyésztéssel. Ezek a szamojédes jellegzetességek a következők: 1. a hajítópánnya használata; 2. az állatok fülén alkalmazott tulajdonjegyek; 3. a foggal való herélés.

Meg kell jegyeznem, hogy a rénszarvastenyésztésnek ezek a jellegzetességei a lappok rénszarvastenyésztésében is megvannak (vö. Itkonen, FUF 26:229), ami nem is csodálatos, mert hisz a lappok a legnagyobb valószínűség szerint elfinnugorosodott szamojédek (vö. Kai Donner, SUS Aik. XL, 1:14). A magyar szilajpásztorkodás idézett jellegzetességei pedig azt tanúsítják, hogy a szamojédek nemcsak egy előlapp fgr. népcsoporttal kerültek közelebbi kapcsolatba, hanem egy ősgor népcsoporttal is. — De a régi magyarok áldozati és temetkezési szokásai is több olyan vonásban egyeznek a szamojédek szokásaival, amelyeket szintén aligha lehet véletlennek tulajdonítani.

A szamojédes jellegű rénszarvastenyésztés azonban csak az ugarság legészakibb előmagyar csoportjánál honosodhatott meg; az ugyanis közismert, hogy a vogulok és osztjákok körében — a szamojédek példája nyomán — csak az újabb időkben vert gyökeret a rénszarvastenyésztés.

A szamojéd nyelvi és kulturális, vagyis gazdasági téren való ráhatás létrejöttét bizonyára előmozdították a szamojédek exogám házassági szokásai. Ezért semmiesetre sem véletlen az sem, hogy az obiugorok társadalmi berendezése annyira jellemző két házassági phratría intézménye (vö. NNy 11:15) a szamojédeknel is megvan. Az előzmények alapján ezt az intézményt szamojéd eredetűnek kell tartanunk. Ez bizonyára az ősmagyarság körében is megvolt, bár erre nézve az adatok csak arra vallanak, hogy a honfoglaláskori magyarság körében is az exogámia divatozott. Erre lehet következtetni abból a nőrablási történetből, amellyel krónikáinkban a magyar történet kezdetét veszi; továbbá bizonyos a kalandozó magyarokra vonatkozó egykorú tudósításokból is, amelyek szerint csak a fiatal nőket és gyermekeket kímélték meg. Ebből magyarázható még az a jelenség is, hogy a honfoglaláskori sírokból előkerülő női csontvázak anthropológiai jellege gyakran eltér a férfi-csontvázak jellegétől, amint erre a körülményre már Bartucz is felhívta a

²² A *hegy* gu-je bizonyára m. kicsinyítő képző.

figyelmet (vö. Ujb 19:314). Sőt esetleg a magyar nemzetiégi szervezet gyökerei is annál az ugor csoportnál keresendők, amely közelebbi kapcsolatba került a szamojédekkel. Exogám nemzetségek t. i. a szamojédeknel is vannak: az ilyen nemzetségek tagjai atyafiaknak tekintik egymást, mégha a rokonságot nem is tudják már bizonyítani, illetve a rokonsági fokot meghatározni; de az ilyen nemzetségek tagjai mindenesetre kötelességüknek tartják, hogy szükség esetén segítsenek egymáson (vö. Uno Harva FUF 26:118).

•

Hogy hangtani téren az erősen vágott szótaghangsúly az előmagyarság nyelvében továbbmenő változásokat nem idézett elő, az elsősorban is annak tulajdonítandó, hogy ez a szamojédes ugor csoport szorosabb kapcsolatba került egy másik előmagyarnak nevezhető ugor csoporttal, amelynek a nyelvén a gyengén vágott szótaghangsúly nem változott meg. A két csoport egyesüléséből keletkezett az ősmagyar nép, és a két hangsúlyozási mód kiegyenlítődésebből létrejött az a magyar szótaghangsúly, amely — úgy látszik — lényegesebben már nem változott meg a századok folyamán.²³

Amint említettük, a magyarságnak az ugarságból való kiválása után az őssugor szóbeli mediákból az obi-ugor nyelvekben ismét tenuisok fejlődtek. Az ember e feltűnő hangváltozás magyarázataképpen könnyen hajlandó volna egy olyan nagyobb embercsoport nyelvcserejére gondolni, amelynek eredeti nyelvéből hiányoztak volna a mediák. Mivel azonban ez a feltűnő hangváltozás az ősgermán nyelvre is jellemző, amennyiben az egyes germán nyelvekben az idg. mediáknak tenuisok felelnek meg, ezért valószínűbbnek látszik, ha mindkét nyelvcsoporthban ezt a hangváltozást ismét csak az erősen vágott szótaghangsúly hatásának tulajdonítjuk. (Folytatjuk.)

A HANGUTÁNZÓ SZAVAK AZ ORMÁNSÁGBAN

Írta: Temeš Mihály

Az Ormánság nyelvén nagyon gyakran hallunk olyan szavakat, amelyeknél a név és a jelölt tartalom között bizonyos fokig még valóságos kapcsolat van, minthogy a névnek önmagában is van bizonyos képzetkeltő ereje. Ide tartoznak azok a hangutánzó és hangfestő szavak, amelyeknél a benyomást utánzó hangsor fejezi ki a cselekvést, történést vagy tulajdonságot stb. Tudjuk azt, hogy egy-egy nyelvjárásra a hangutánzó szavak a legjellemzőbbek, mert legnagyobb részük csak kis területen él. (Vö. GOMBOCZ: MNy 9:386., RUBINYI: Nyr 71:35.) Nyelvjárásunkban is a köznyelvi használatnál sokkal nagyobb mértékben és csaknem minden esetben eltérő hangalakban fordulnak elő az ilyen hangutánzó és hangfestő szavak. Vannak azonos alakú és eltérő jelentésű, valamint azonos alakú és azonos jelentésű hangutánzó szavak az ország más vidékein is; azonban több olyan szót sorolhatunk fel, amelyek eddigi ismereteink alapján csak itt élnek, s az Ormánság nyelve sajátos hangalakú és jelentésű szavainak tekinthetők. Az alábbi sorra vett hangutánzó szavak az eddigi ormánsági tájszó-gyűjteményekben vagy egyáltalán nem vagy eltérő jelentésben, illetve hangalakban szerepelnek. (Vö. KISS G., Ormányság 253—341.)

A hangutánzó szavak egy része még eredeti hangérzetet tükröz, mint *bőzsög* (mozog, változata *bozsog* 'bizsereg' jelentésben. Vö. MTsz, EtSz, — egyébként dunántúli nyj.-ban 'hemzseg' jelentésben.) — *bőbög* v. *babog* (zavará-

²³ De, úgy látszik, Nyugaton német hatásra ismét érvényesülni kezd az erősen vágott szótaghangsúly. Valószínűleg ennek a következménye az *l, ü, ú* megrövidülése a nyugati m. nyj.-okban. Hasonló tünetek t. i. a svéd hatás alatt álló finn nyj.-okból is megállapíthatók (a svéd nyelvet is az erősen vágott szótaghangsúly jellemzi) (vö. Hakulinen, SÚ3 Toim. 67:120).

ban hebeg, — Egy árva szóút sē tudott rá szóuni, csak babogott a runda. Piskó) — *cupákos* (szalonnás, ragadós, — Oja(n) cupákos ez a kényeér, nem éhetöm még. Hirics; — néha nyúlós tészta is mondják, KISS G.-nál 'copákos' alakban, vö. EtSz, MTsz) — *csihosét* (csitít, — Mindég csihoséti a Marist is, hogy nem köll mindönt tunni a világnak. Hirics) — *csirög* vagy *vértfog* (még nem kotel egészen a tyúk, — nevezik 'lában kottyg'-nak is. — Má csirög, maj mas má még lehet ütetni. Hirics) — *dorombézik* (dorombol; — kis gyerekek is mondják, mikor a szája szélivel berregő hangot ád. — Dorombézzá anygyalom! Vejti, vö. EtSz, SzófSz) — *dúció* (dúdol, — Mindeég hallom, amind dúciók. Cún. KISS G. ua.) — *dudog* (tőfög, — Halli, hogy dudog az ótó. Páprád. — MTsz, EtSz más jelentéssel.) — *duddant* (hirtelen valamilyen hangot ad, nem beszélve) — *dumbéroz* (múlat, hangoskodik; — Az apám egeész eéjjē odd dumbérozott a kocsmába. Cún — vö. EtSz, MTsz, KISS G. 'dombéroz') — *garancol* vagy *girincel* (pötyög, Hiricsben 'morog, dörmög, pöröl' értelemben is használják; KISS G.: a *gügg*, *güg* gügyög-nél egy fokkal több, a gyermek ilyenkor már egy-két szót mondani is tud.) — *habog* vagy *babog* (dadog, vö. EtSz, MTsz, SzófSz) — *hujákó* (hujákol, hujjogat, KISS G. 'hujant' alakban. — Höü, má hujákónak. Hirics, — t. i. már jön az esküvői menet.) — *kakog* (kotyol, — Má kakog, dej legalább lész csikénk előbb. Iványi) — *kípusszanik* (kiföcskendez, — Kípusszant a buborcsék. Vejti, t. i. pattanás, kelés. — Valószínűleg azonos KISS G. *püz* 'föcskendez' igével.) — *kodákó*, *kodá*, *kodácsó*, *kotkodá* (kodákol, kodál, kodácsol, kotkodál MTsz) — *korfogós* (kopogós), — *kotog* (üresen kong, pl. a száraz tők. Úty kotog a fejed, mint az üres tők. Viszló, vö. MTsz; 'kotyog' igéből, vö. SzófSz, MŇy 28:119.) — *libög* (líheg, Úgy libögök ni, mind a kövér liba. Páprád, — A szó még eredetibb hangfestő jelentésben hallható, vö. SzófSz) — *lükög* (lűklet, Annyirán fájt, csak úgy lűkögött. Hirics, — a *lök* ige népnyelvi *lűk* alakváltozatának származéka, fgr. eredetű, de valószínűleg hangfestő szó. Vö. SzófSz, MTsz) — *nyahog* (nyihog alakv.) — *nyervákó* vagy *vėrnyákó* (nyervákol, nyávog, — Ez a runda eėvős-éccaka ékezdött nyervákóni a zablak alatt, oszt éty szömöt sē aluhattam. Hirics, — KISS G. csak „vėrnyákol“, vö. még SzófSz, MTsz) — *nyiszorog* vagy *nyiszog* (nyőszörög, SzófSz) — *repetézik* (kellemetlenül kiabál; hasogató fájdalom vagy láрма. — Úty fáj, csak úgy repe-teézik. Sámód) — *rikéntoz* (sikítóz, Hű, ékesztem rikéntozni, akkor eleresztötte a kezemet a runda. Kisszentmárton, vö. MTsz, és a *rl* igét SzófSz) — *rőcög* (rezeg, Má igön rőcög a kezi. Hirics, vö. SzófSz) — *rőncög* (még nem egészen kotyol, átvitt értelemben: nyafog. — Má rőncög. Iványi, — Annyit rőncög, hogy elúnom hágatni. Hirics) — *sutorékó* (sutorékol, suttog, vö. MTsz, SzófSz) — *tertyög* (totyog, csak kövér emberre mondják, más jelen-tésben MTsz, vö. még SzófSz, MŇy 28:119) — *tipörög* (tipeg-topog, — Csak tipörög szégeény öreg. Hidvég, vö. SzófSz) — *vorcog* (kellemetlenül ropog, pl. a homokszem a fogak alatt. Jóu lét vőuna máskép, csak igön vorco-gott. Hirics) — *zipitá* (zipitál, zihál, nehezen lélegzik, — Lihög, csak úgy zipitá. Vertike, vö. KISS G., SzófSz) — *zohog* vagy *rohog* (zuhog, Mennyi-rán rohog ez a víz. Vajszló, — vö. SzófSz, KISS G. más jelentésben) — *zöbög* (zakatol, messziről hallatszik valami zaj. — Hallom, hogy valami zöbög abba a zistállóba. Kémes, vö. MTsz) — *zökítő* (zökítöl, zörgölődik, — Ni, a zöreg má zökítöli az ajtót. Vertike, MTsz) — *zökő* (zököl, zörget, — Zököték az ajtót. Hirics)

Ide kell sorolnunk a tulajdonképpeni hangutánzó és hangfestő szavak mellett azokat a szavakat is, amelyek inkább hangulati velejárójuk alapján tartoznak a hangfestő szavak körébe, nem igazi hangutánzók: *bicörög* (biceg, sántikál, ÉtSz, MTsz, SzófSz stb.) — *bímál* (ócsárol, — Em merte bímáni a mí lányunkat. Kisszentmárton) — *bocorog* (cél nélkül csetlik-botlik, EtSz, MTsz) — *bodálódik* (babrál, szöszmötöl, — Szégeény nyanyám úgy ébodá-lódott a kislánnyá, Hidvég) — *címékő* (címékol 'ellenkezik', — Mindeég

címeköüsz velem. Vejtí) — *csucsúrni* ('vizelni', csak kis gyerekek mondják. — Csucsúrja szécpön kis anygyalom. Hirics) — *cuporét, cuporgat* (= összecücsörít, Vertike) — *csipörödött* (cseperedett, Asztán, hoty csipörödött, látták, hogy mi van. Hirics. — EtSz, MTsz, SzófSz) — *dencóni* (lesulykolni, pl. a földet, — Szépön lē van dencōve, nem is láccik, hogy oda ájtunk. Besence, Hirics, Luzsok, Hidvég) — *dūdōsodik* (dudorodik, — Etten dūdōsodik, etten még bétorpatt. Hirics. Vö. EtSz, SzófSz) — *kalafál* (pöröl, veszekszik, — Csak kalafájakok, csak kalafájakok, ütysē hallom. Hirics) — *pencizni* (feküdni, csak kis gyerekek mondják, — Mēnyee, anygyalom, pencikeézni. Hirics, KISS G.: *penci-penci*) — *pipörgetni* (tekergetni, — Jól össze köll pipörgetni. Drávasehi) — *kipurháni* (megverni, elpáholni, — Lúzsok) — *remhed* (korhad, szuvasodik; Éremhett a lába, oszt amind szégeén picikém émēnt mellette, rádüt. Kisszentmárton) — *repecskős* vagy *ripicskős* (repedezett, Ugyē mējen repecskős a kezem, pejjig keszte izz vót rajtam. Markóc, vö. MTsz, SzófSz) — *tillárog, tillároz* (pillog, belegezen lézeng; átvitt értelemben „tillárog a kukorica“ vagyis nem kapott esőt, s majdnem kiszárad; vö. KISS G.) — *típákolónni* (piszkolódni, vesződni, húzni-vonni; — Evvē nem kő má típákolónni. Adorjás, — talán a *típeg* vagy a *tép*-igéből. Vö. SzófSz) — *tatarász* (siet, Uty szalatt az a kis lő, csak úty tatarászott. Marócsa, Hirics, Lúzsok, Szaporca) — *zsuálódik* (mozog, tölti az időt, szöszmőtől, piszmog, — Od zsuálódott hátú, hogy nē lássa mēg sönki. Lúzsok, Hirics).

SZÓLÁSOK PETŐFI ÉS ARANY MŰVEIBEN¹

Irtá: Beke Ödön

Bárszony nyereg számárra (Erdélyi 6960). *Számárra bárszony nyereg* (Dugonics 1:259). *Bárszony nyereg számárra, arany perec dísznőra* (Faludi NySz). *Nem számárra való a' bárson nyereg* (Kis Viczay 208, Szirmay 139). *Nem illik számárra a' bárson nyereg* (Kis Viczay 59). *Nem illet számárt avagy inkább Sámhárt bárszony nyereg* (Pósa-házi Nyr. 6:405). *Illik rá, mint számárra a bárszony nyereg* (Ballagi). *Számárra téski a' bárszony nyerget* (Kovács Pál 76). *Sok számár visel bárszony nyerget* (ua. 177). Petőfi ltt a nyílram, mibe löjjem? c. költeményében használja föl: *Ugyan minek számáron a bárszony nyereg? — Számár hátán selyemnyereg* (Erdélyi 6960). — *Nem illet számárt veres nyereg* (Decsi NySz, Kis Viczay 465, Máriafi 147). *Nem illet számárt vörös nyereg* (MA, Kis Viczay 40). *Nem illik számárhoz veres nyereg, sem félénk katonához fris fegyver* (Káldi Nyr 9:417).

Inába szállott hátorsága (Erdélyi 645). Szamosháton: *Az inába szállott a*

¹ A Petőfiből eddig idézett szólások közül nem egy Aranynál is megtalálható, pl. *Sehonnai bílang ember* a Bolond Istókban, fordított szórenddel, egyenrangú mondatrészként: Mert hire futván: megjött a „diák“. Egy vélemény lőn a mesterre nézve: „Nem kell bílang, sehonnai“ kiált Mindenki, és tódul, hogy lássa, nézze (2:141). A *sého-na* megvan a szalontai népnelyben: *séhonnábi jött*: jövevény (Nyr 43:265.) — *Ő sem jobb a dedné udznádl* Az elveszett alkotmányban: őket is olyan Bordában szóttek, a' melynek udzna ha nem jobb, Nem cudarabb legalább a Dedné-szólte hetesnél (4:142). — *Füstbe ment terv a Csabához irt Előhangban*: Egy hang, ... Mely a pók fonalat szászor megfontatja, Noha füstbe szászor menjen áldozatja (4:394). *Tompához 1860-ban irt leveleiben: reményeim füstbe mentek jőformán* (12:201). — *Ingét is odadja a Toldi utóhangjában*: Senki sem állhatott ellent haragjának, De ingét is oda adta hardtjának.

Az Arany-ídezetekhez pótlással: *Abból semmi sincsen* (Nyr 72:70). A Gyulai Pálhoz 1858-ban irt leveléből: *Hogy én terád haragudnám, édes Palim, abból semmi sincs* (12:50). *Rege a csodaszarvasról: Abbul imádr nincsen semmi*, Szúzi daccal tündér lenni. — *Tüvé tesz* (71). A Jókai ördögében: *Összehány, tüvé tesz minden helyet kinn, benn* (4:287). A Toldi Szer-ben: *János egész táráit, tezi mindjárt tüvé* (3:43).

Vizsont Petőfinél is megvan: *Keblén kenyece, hátán háza* (Hintón és gyalog), Nyr 72:71.

A *Cifra nyomorúság* (Nyr 72:70) nem Szigligeti, hanem Csiki Gergely műve.

bátorsága: megijedt (Csűry). *Petőfinél: Hát kendnek tán az inába Szállt a bátorsága?* (Halvány katona). *Decsinél: Lábába szállott bátorsága* (NySz). A Jókai ördögében: *Végre a sok löre az inába szállott S felbukék, mikor az egységök állott* (4:294). *Kis Viczaynál: Szárába (lábába) szállott bátorsága* (28. 90). *Sirisakánál: Lábszárába v. csizmaszárába szállott a bátorsága. Változata: Lába szárába szállott az esze: meggyengült az elméje* (Szamos-hát: Csűry). *Szárába szállott v. száradt az esze* (Erdélyi 2433). *Szárába szállott az esze* (Máriafi 147, Kovács Pál 47). *Száradban szállott az eszed* (Kis Viczay 97). *A' szárába szállott, a' mi kis esze volt* (Dugonics 1:106). *Szárába szállott a' szíve* (1:139).

Belétört a kése (Erdélyi 4103). *Bele törött a' kése* (Dugonics 2:285, 241). *Benne tört a' kése* (Máriafi 138). *Beletört a bicskája:* nem sikerült a vállalkozása. kudarcot vallott (Szamos-hát Csűry). *Belétörök a bicskája* (Zemplén m. Szürnyeg Nyr 12:427). *Petőfinél: benntörött bicskája* (Kun László krónikája). Dugonicsnál még: *Bele törött bicsakja* (2:280).

Falra háynyi a' borsót (PPI). *Falra hánnya a' borsót* (Dugonics 1:246). *Esedezett értem halhatós szavával, de ez is csak falra hányta itt a borsót* (Gvadányi NySz). *Mit hánsz falra borsót* (Kis Viczay 194). *Mit hánz a falra borsót?* (Decsi Nyr 11:177). *Falra mit hánsz borsót* (MA). *Annyi, mintha a jára hánnam a borsót:* hiába beszélék neki, nem fogad szót (Szamos-hát Csűry). *Annyi mint ha borsót hánnál a' falra* (Kis Viczay 276). *Petőfinél: Hát azért nekem örökre Szépen békét hagyjatok; Ugy sem sok gyümölcsű munka: Falra borsót hánynotok* (A természet vadvirága). Arany Aristophanes-fordításában: *Vigyázzatok, hogy aini jót vagyok mondandó, falra ne hányjam* (7:266). — Bővebb alakban: *Falra hánnya a borsót, nem ragad rá* (Ballagi). *Falra hányod a' borsót, nem ragad rá* (Kovács Pál 69). *Hiába hányod falra a borsót, nem ragad rá* (Erdélyi 2522). *Hiába hintesz borsót a falra, mert nem ragad rá* (Ballagi). *Hijában hintesz borsót a' falra, mert reá nem ragad* (Wagner Phras. 305, Szirmay 140). *Akar mint hánd a' borsót a' falra, de nem ragad reá* (Kis Viczay 546, Máriafi 139, Szirmay 164). *Akarmint hánd a borsót a falra, de nem ragad rayta* (MA, Máriafi 139).

Nem őriztünk együtt disznókat (Erdélyi 1778). Debrecenben: *Nem őriztünk együtt disztót* (Nyr 8:426). Dugonicsnál: *Soha disznókat nem őrzöttem veled* (2:82). *Petőfinél: komáznak én velem a fickók, Mintha együtt vernénk a csűrhére disznót* (A hold elegiája).

Kirántják alóla a gyékényt (Nyr 71:69, pótlás: *Kirántották a gyíkind alóla* (Békésdoboz Nyr. 8:324). *Azt sem tudgya, melly nap el-rántják a' gyékényt alóla* (Máriafi 145). *Petőfinél: Ottokár alól e Háborúban a gyékényt kihúzza. A cseheknek nagy királya ott a Csatatéren a fűbe harapott* (Kun László krónikája).

Megégette száját a forró kása (Erdélyi 4232). *Annak is megégette a forró kása a száját:* vigyázatlanságból v. meg gondolatlanságból bajba keverte magát (Nagybánya Nyr 10:523). *A' jó meleg kása meg égette száját* (Dugonics 2:282). *Megégette a kása a száját:* megjárta (Debrecen Nyr 36:284). *Megégette ennek már a' kása a' száját* (Kovács Pál 22). Együtteknek bizony megégeti az kása száját szófogadatlansáért (MontME NySz). *Már egyszer meg-égette a' kása a' száját* (Máriafi 136). *Eccé má megégette a kása a száját:* egyszer már pórul járt (Szamos-hát Csűry). *Fél, mē má sokszor megégette a kása a száját:* sokszor pórul járt (uo.). *Immár sokszor megégette a kása az számat s most is keserves ízi az számban van* (1724, Széchenyi György lev. 1154). *Addég fúdd a' kását, még szádat meg nem égette* (Dugonics 2:142). *Kását addig fujad, míg meg nem ég szájad, izetlen ki ne köpjed* (Kis Viczay 301). *Máriafirál: Még a' kása meg-nem égeti a' száját.* *Petőfi Furcsa történetében: No de míg másnak fúja kását, Meg ne égesse a maga száját.*

Vén kecske is megnyalja a sót (Erdélyi 4243). Már Kis Viczaynál: *Anus hircissat (cothonisat bacchatur). A' vén kecske-is meg nyalja a' sót* (31): ha

pl. öreg ember cukrot eszik, táncol, megházasodik stb. (Szatmár Nyr 20:189). Petőfi Furcsa történetében: *Hja, a söt vén kecske is meguqálja.*

Kigyót-békát rákiált. Eredetileg bizonyára azt jelentette: boszorkánysággal vádol vkit. (Kertész Szokásmondások 87). A szólás már a 16. sz. közepéről kimutatható (l. még NySz, Nyr 5:458). Változatai: *Kigyót békát kiált;* diris devovet (Kresznerics, Erd. 4489). Petőfinél: Hallod, miket beszél Felőlem a világ? Hallod, mikép reám Kigyót-békát kiált? (Hozzám jösz-e?) Arany Tompának írja 1859-ben: most *kigyót-békát kiáltnak* az akadémiára (11:459). *Kigyót-békát kiált ellene* (Ballagi). *Kigyóud-békát rámontak:* minden iosszat ráfogták (Szamoshát Csűry). *Mint a' gólya, kigyót, békát okád más ellen* (Dugonics 1:182).

Szemtelen, mint a piaci légy (Erdélyi 5039). Szamosháton: *Ojád(n) szemtelem, mint a piyasi légy* (Csűry). Petőfinél: Oh Honderű, te olyan szemtelen vagy, *Mint Kecskemétnek piacár a légy* (A Honderűhöz).

Hét országra szól, mint a löcsei kalendáriom (Erdélyi 5190a). Petőfinél: Oly ünnep vár reád, melyet Még nem pipázott magyar ember, Amely majd *hét országra szól, Mint a löcsei kalendáriom* (Készülj, hazám!).

Nem szül gyáva nyulat Núbia párdüca (Berszenyi, Nyr 72:21). Petőfinél: S így hazugság ilt az örök igazság is, Hogy az *oroszlán nem szülhet nyúlfiat* (Van-e egy marok föld).

Egy rókáról két bőr (Dugonics 2:19, Erdélyi 6643). Szamosháton: *Egy rókáról két bürt akár lehuzni:* vminek kétszeresen ki akarja venni a hasznát (Csűry). Petőfi Füttlyében: Ejh, *egy rókát kétszer nyúzni*, Ez, urak, még sem megyen. Baróti Szabónál: *Elég egy bőr egy rókáról* (NySz).

Száz szónak is egy a vége (Erdélyi 7446). Petőfinél: Hanem hiszen *küz szónak is Egy a vége:* Legyen rajlatok barátim, Áldás béke (Búcsi Kun-szentmiklóstól). Dugonicsnál: *Száz szónak is csak egy a' vége* (2:232).

Három a tánc (Erdélyi 7664a). Réthei Prikkel Marián szerint a. m. 1. „hogy volt”, 2. „három a magyar igazság” (MNy 2:67). Petőfi a Szeget Szeggelben használja föl: *Három a tánc!* monda s egyre Hegedült, — Hegedült a bottal hátam Közepén, Keservesen, siralmasan Jártam én. Így ni c. töredékben: *Három a tánc*, s minden, ami jó, S így vedd három csókomat. Arany A magyar tánc c. töredékében: De „*három a tánc!*” így riad, Pihenni most még nem szabad (4:380, szószerint így az Öldöklő angyalban, 9:281; megvan még Az elveszett alkotmányban, 4:10). A régi nyelvben: *Mondják: három az tánc!* (Thaly: Adal.). Nem ugrándoztak kecskemódon, mint most, hanem szép halkal járták, gyakorta kiáltván: *három az tánc* (Monlörök 11:331 NySz). Dugonicsnál: *Ha hogy három a' tánc, három a' kupa bor is* (2:193). A nyitrai tót nyelvben *harmatanec* a. m. zajos verekedés, cselepaté (Nyr 30:530).

Tudjuk, honnan fu a szél (Erdélyi 7272). Szamosháton: *Tudom ém má, hoty hunné(n) fuj a szél:* ismerem magatartásának rejtett okát (Csűry). Dugonicsnál: *Tudd meg: honnan fúj a' szél* (2:162). Petőfinél: Tudom én szived bibéjét, *Tudom a szél honnan fú* (Merengés). Arany Aristophanes-fordításában: *Értem én, a szél honnan fú, mikor a levél zörög* (7:229). Ebben tkp. egy másik közmondás is rejlik: *Nem zörög a levél, ha nem fujja a szél* (Maroslorda m. Kibéd Nyr 30:399). *Nem zörög a levél, ha a szél nem fujja, nem mondanák rullad, ha igaz nem volna* (Zilah vid. 28:332). *Nem mozog a levél, ha nem fu a szél* (Erdélyi 5009). *Nem indul a levél fuvás nélkül* (uo.). *Nem mozog a levél szél nélkül* (Baróti Szabó NySz). *Nem mozog a levél, ha nem ingatja a szél* (Margalits). *Né(m) fuj a szél zugatlan* (Szamoshát Csűry). *Nem zörög a haraszt, ha szél nem fu* (Erdélyi 3393). *Nem zörög a haraszt szél nélkül* (uo.). *Nem zörög a haraszt magától* (uo.). *Nem zörög a haraszt hiába. Nem hiába tsörögött a haraszt: szél nélkül nem mozgott a falevél* (Baróti Szabó NySz). *Nem tsörög a' haraszt, ha nem fuj a' szél* (Kovács Pál 90). *Nem tsörög a' haraszt, v. nem tsörög a' levél,*

mikor nem fúj szél (Máriafi 141). *Nem héjába csörgött a haraszt* (Illei János Nyr 8:137).

Megjárta Tolnát, Baranyát: nagy tapasztalatú ember (CzF). Tkp. azt jelenti: nagy területet bejár, bejárta az egész országot. Változatai: *Bejárta Tolnát, Baranyát* (Margalits). Petőfinél: *Bejáránk Tolnát, Baranyát velem* (Kedves vendégek). *Össze járta Tónát Baranyát* (Dugonics 2:59). Más nyaválánk az sok makkot kívánó marha rajtunk és sehul semmi glandinatóra nem akadunk. *Tolnát, Baranyát az magyar proverbium szerint följárattuk* nagy költséggel, sehul sem találjuk föl teletteléseket. Én csak deliberálam magamban, hogy sem *egy kenyérre jussanak velem*, mind eladom most, míg erőben vadnak, hogysen ingyen eldögöljenek tülem (Széchényi György lev. 1716, 577).¹ — A népnyelvben eltorzult alakban: *Bejárták má ok Toronyát-Boronyát* (Heves m. Besenyőtelek MNGy 9:326). *Ménnek ok tónyán-boronyán kérésztű* (uo. 112). Már Barczafalvi Szabónál: *Toronyát baranyát bé jártam* (MNY 7:239). — Az eredeti jelentés elhomályosodásával: *Összehordja Tolnát, Baranyát: minden sor és rend nélkül összebeszél* mindent (Hódmezővásárhely Nyr 3:223). *Összebeszél toronyád-boronyát* (Szamoshat Csűry). *Összebeszél tónát boronát: mindent. Ekö járnyi toronára boronára:* Pontiusához Pilátushoz (Nagykanizsa NyF 48:54).

Egy szó annyi mint száz (CzF). Dugonicsnál: *Egy szó mint száz* (2:232). Arany Nyalka huszárjában is: Hadnagy uram, megkövetem szépen: *Egy szó mint száz, nem eladó nekem* (1:88).

Borsot tör az orra alá (Erdélyi 1118). Szamosháton: *Bórsot tört az óra alá:* bosszúságot okozott neki (Csűry). Arany A vén gulyásban mondja: Nem felejtí a vén pástor: *Sok borsot törhettek egymás Orra alá, egyszer-másszor.* Baróti Szabó még így jegyezte föl: *Borsot törni orrába* (NySz).

Cserben hagy. Ismeretes ennek a szólásnak az eredete, tudjuk, hogy a cserzővárgák mesterségében leli magyarázatát. Arany gyakran használja, így a Magyar Misiben: Minden ujján egy szerező, mégsem unja meg; Ha meg-unja, *cserben hagyja* őket a hamis (1:183). Aristophanes-ford.-ában: Nem jobb-e, *cserbe' hagyva* eddigi Erkölceit, gaz s hitvány lennie (8:377). Fél-tünkbe' *cserbe' hagyónak* a vak istent (8:409). *Ne hagyj így cserbe* (8:222). A magyar táncban: *A cserben hagyott leány* (4:381). A fülemlében: Ámde a bírót most *cserben Hagyja* minden tudománya (1:290). Ugyanezt jelenti: *pácban van.* Arany Szerkesztői levelében a kettő együtt: nem szép tőlem *Cserbe' pácba hagyni mást* (4:438). Azt is mondják: *Cserben maradt* (Dugonics 2:278, magyarázattal). Kovács Pálnál: *Cserben maradt, azaz:* meg-tsalta a' reménység, nem foghatta meg a' madarat. Nála így is: Meg-tserélt ló könnyen ismét *tserbe megyen* (231). Máramaros m. Hosszúmezőn: *Cserbe ment az egész munkánk:* hiábavaló volt (Nyr 44:239).

Sáros csizmamát sem törölöm hozzá (Ballagi). *A sáros csizmam se töllennem hozzá* (Mátraalja, Felsőborsod Nyr 38:332). Biz én a sáros csizmamát se törölném hozzá: rendesen a leányt kérő legénynek mondják, ha nem valami derék, jóra való ember (Jászberény Nyr 19:183). — Erdélyinél: *Csizmam se törölném hozzá* (1486). Szamosháton is: *A csizmam se törölném hozzá:* annyira megvetem, oly alávaló (Csűry). Beregszászon: *Annyiba veszem, hogy a csizmam se törölném hozzá* (Nyr 25:286). Aranyál: MÉR fejére súlyos átkot, Hogyha az íródeákat Még tovább is sziveli. *Kihez a sáros cipőjét Sem méltó megtörölni* (A képmutogató, 9:64). Dugonicsnál: *Sáros lábom' se törölném hozzá* (2:73). Kovács Pálnál: *Még a' lábát se törölné belé* (116). Kis Viczaynál: *Tsak lába szárát sem kenné hozzá* (230).

¹ Az *egy kenyérre jut* szólásra yó. Kit ha én nem tartóztatom vala, *velem egy kenyérre szorúl* vala S. V. Sabelicus uram (uo. 1713, 451). Az apróbb marhák bizony az idén csak karácsonyig is nehezen telenek, *egy kenyérre szorulnak velünk.* Én eltekéltem: magamban, hogy igen keveset hagyok magnak (1716, 580). Szallonnánk sem léysen, pediglen hacsak az ólakban nem hizlalunk, hogysen *egy kenyérre szorúljának velem,* immár áruba bocsátot-tam s el is adom, s igen keveset hagyok magnak (585). A szólás jelentését megmagyarázza ez a közmondás: *Nincs rosszabb egy kenyérnél* (Erdélyi Váik 3503).

Ha nem csurran, cseppen (CzF, Sirisaka). *Ha nem tsurranik, tsöppenik* (Kovács Pál 87). Dugonicsnál: *Ha nem csurog, csöppög* (1:35, Erdélyi 1513). Máriafinál: *Ha nem tsurog, leg-alább tsöppög* (139). Karcagon: *Ha nem csurog, majd csak cseppen*: ha sok nem lesz, csak lesz egy kevés (Nyr 2:74). CzFban: *Ha nem csordul, cseppen*: ha bőven nem is, de vmit mégis jövedelmez (Erdélyi 1517). Szamosháton is: *Ha nem csórdul, cseppen*: ha szegényen is, eléliünk valahogy (Csűry). Aranynál: *ha nem csordul, csöppen egy kis kamat* (Írjak? ne írjak? 4:396). Ebben az alakban már Decsinél: *Ha nem csordúlis, czeppen* (NySz, Kis Viczay 202).

Elment deszkát árulni. Szamosháton: *Émen dēszkát árúni*: meghalt (Csűry). A vén gulyás temetésében: *ő már deszkát árul* (1:311). Egy székely mesében: A vén király... mérgibe egyet nagyot horkintott, osztég egyet-kettőt tátintott, földhöz ütte magát s *elment Földvárra deszkát árulni* (MNGy 3:311). Erdélyinél: *Deszkát árul Földváron*: azaz deszka közt van a földben: meghalt (1716). Dugonicsnál: *Deszkát árul addég Földváron*: azaz: meg hal, mert ezeknek koporsójokat még most deszkákból csináltatták, mely is velek a' földbe (úgymint Földvárba) temettetik el (2:45).

Fűhöz-fához. Erdélyi közli közmondásgyűjteményében: *Fűhöz fához kapaszkodik* (2906a). Máriafinál: *Fűhöz, fához kapni, Kapaszkodni* (137). Csűry is idézi a Szamoshátról: *Kapaszkodot vóu(n) fűhősz-fához az istenatta*: minden segítséget megpróbált. Ugyanitt mondják: *Beszélli a fűnek-fának*: mindenkinek. *Fűnek fának panaszkodik* (Erdélyi 2906b). Nagyszalontán: *Fűtűt-fűtűt kirtk a tanácsot* (MNGy 14:192). Vö. Tolnai MNy 5:289. Az eredeti jelentés¹ elhomályosultával a *fű-fa* jelenntése 'minden, mindenféle' lett, pl. Ígért az annak fűt-fát. Össze-vissza beszél fűt-fát. Mikor egészséges vagyok, megyek é(n) fűre-fára: nem válogatok a dologban (Csűry, Szamoshát). *Fűt fát állítson glédőbal* (Bere MNGy 7:378). Jött az öreg királynak egy olyan frás, hogy *fűvet fát állítson kardba* (Szováta 515). *Ígirt fűt-fát*, mindent, csak né mennyék el (Heves m. Besenyőtelek MNGy 9:444). Arany Magyar Misijében: Kőti borát *fűre-fára*, kell vagy nem neki (1:184). [Lapját] kösse *fűre-fára* (11:297).

Felöntött a garatra. *Felönteni a garatra*: inni. *Jól felönteni a garatra*: jól leszni magát, megrészegedni (CzF). Arany Eldorádójában rövidítve: *Fel is önthet* (4:323). Erdélyinél: *Felöntött a garatra*: sokat ivott (2979). Így ejtik Szamosháton is: *Felönt a garatra*: berüg (Csűry). Dugonicsnál: *Jól fel öntött a' garatra* (2:177). Szirmaynál: *Bezzeg fel töltött a' garatra* (131). Falulinál: *Igen tölt a garatra*, Kis Viczaynál: *Bezzeg föl töltött a' garatra* (136). *Fel töltött a' garatra* (203). Czeglédinél: *Azt a jó selleg bort töltés fel a garatban* (NySz).

Úgy szereti, majd megeszi (Erdélyi 7242, Szamoshát Csűry). Nép dalban: *Úgy szerettem, majd megettem*, mégis elhagyott. Az Eldorádóban: *Hát a hazát — oh! azt pedig Majd megeszik, úgy szeretik — Mégse tettel: szájjal védik* (4:325).

Engem sem a golya költött (Árkádia-féle, Ar. 1:232). Az elveszett alkotmányban: kezdik mutogatni, *Hogy nem golyamadr költötte* (4:142). Szamosháton is: *Engem se a góuja költött*: én is ember vagyok, engem is számba kell venni (Csűry). Erdélyinél: *Őt sem a golya költötte* (3105). Valtozata Rideg Sándor elbeszélésében: *Pestre se mehetek föl csak így meztelűb, mint akit a kácsa költött* (Nyr 67:39).

Nem kell a gyermeket fürdővel kiönteni (Erdélyi 2942). *Nem kell a' feredővel a' gyermeket ki-önteni* (Kovács Pál 50). *A mochkos vízzel a gyermeket nem kell ki-önteni* (Káldi Nyr 9:415). — Tiltólag: *Fördőjével együtt a' gyermeket ki ne öncsd!* (Dugonics 2:160). Arany Alkalmi versében

¹ Vö. Mert való, hogy *Isten adott fűbe-fába Gyógnító erőit, ez helyes példabeszéd. Nem is kétkedett Imre fűbe-fába, Csak a vén banyáknak a tudományába* (Az első lopás 3.357.)

így használja föl: A bíró is, mint eddig Tisztét jól betöltse: *Viz kedviért a babát Soha ki ne öntse* (1:204). — Állító alakban: *Füldővízzel a gyereket is kööntötte*: túlságos igekezeléből több kárt csinál, mint hasznot (Nagybánya Nyr 10:473).

Akkor hiszem, ha látom (Erdélyi 3635, Szamoshat Csüry): pusztá állításra, ígéretre nem hiszem. Kis Viczaynál: *Akkor hiszem, mikor látom* (93, de Csefkó MNy 40:56 már 1671-ből idézi). Arany a Szent László füvében így idézi: Teremts csodát nekik: *hisznek, mikor látnak* (3:337). Kis Viczaynál így is: Manus nostrae oculatae sunt, credunt quod vident. *Tsak azt h.s.zük mi a' mit látunk* (296). Nádasdy Tamás 1559-ben még ezt írja: *én látva hiszem*. Ilosvay Selymes Péter: *Az Tamások hogy keltősek, mondják, látva hisznek* (Csefkó i. h.). A szólás Tamás apostolra vonatkozik, akit *Keltősek hívtak* (János ev. 20:24). Ő nem volt jelen, mikor Jézus feltámadt, s a többi tanítványnak nem akarta elhinni az Úr feltámadását, mondván: *Ha nem látom az ő kezein a szegek helyeit, ... semmiképen el nem hiszem* (uo. 25). Jézus aztán megjelent, meggyőződttette feltámadásáról, s azt mondta neki: *És ne légy hitetlen, hanem hívó* (27), majd: *Mivelhogy láttál engem, Tamás, hittél* (29).

Tamás vagyok benne (Dugonics 2:34, Erdélyi 7602, Arany 5:384): kételkedem benne (Szamoshat Csüry). Mikesnél: *Én abban Tamás vagyok* (7602). Erdélyinél *Hitetlen Tamás* is van (7601), megvan Fogarason is: *Te hiteltlen-tamás* (45:418). CzF *Hihetetlen Tamás-t* is idéz. Ezt Csefkó, MNy 40:56, 1700-ból közli. A kifejezés ritkaságára való tekintettel érdemesnek tartok még egy 1703-ból való adatot közölni: Kgd bemenetele felől s úgy útban léte felől éppen desperáltak vala ő kgmek, ha az én levelemmel az *hihetetlen Tamásoknak* ki nem szúrta volna oberstbachmester uram szemeket né-mely tiszt uraiméknak, kibem megírtam, hogy kgd útban van (Széchényi György lev. 125). A szólásnak nem volt meg mindjárt jelenlegi alakja, ősei a köv. kifejezések voltak: *Szent Tamás szolgálja vagyok, amikor látom, akkor hiszem* (1557, MNy 6:353, idézi Trócsányi). *A szent Tamás hitével hiszem* (1558, Nyr 41:478, id. Kertész). Sz. *Tamás hitén vagyok* (1675). Az *Szent Tamás vallásán vagyok abból, hogy látva hiszem* (1663, id. Csefkó MNy 40:56). Már közel áll mai alakjához: *Az mely felől én Tamás vagyok* (1664, Kertész Nyr 67:105). *Igen Thamás vagyok az iránt* (1661). De én az Kegyelmed és generál biztatásában is *igen Thamás vagyok* és bizony látva hiszem, hogy Tokajnál előbb merészellen menni az németseg (1661). További fokozatok: *Tamás vagyok abba* is (1665). *Én ebben igen Sz. Tamás vagyok* (1665). *Igen Tamás vagyok én abban* (1678, id. Csefkó MNy 40:57). Arany: A sárkányban: Ne hidd, hogy a sas néz a napba: *Tamás voltam, leszek is, abba* (1:240). Mivel a mai alak aránylag későn bukkan föl, érdemes későbbi adatokat is közölni. Széchényi György leveleiben többször is használja: Nyusztal az mentét meg nem bélettettem, mert ha csak az palatinus nem ad festéket (*kiben éppen tamás vagyok*) hozzá, hitemre, nem juthatok (1712, 284). Ezek ugyan mind jó discursusok, ha végbe mennének, de *én ebben tamás vagyok, nagyon kételkedem*, végben mehessenek (1721, 925). De *bizontalan vagyok és csaknem Tamás az dologban*, hogy valahol teremjen (t. i. hal, 1718, 766). Így Arany Eldcrádójában: Aki *Tamás a dologban* És akarja tudni jobban, Menjen oda (4:325). Már teljesen a mai alak: *Ha kgd adósi meg nem fizetnének, az minthogy noha Tamásnak köllene fizetni, de igen tamás vagyok benne*, hogy valami teljék belőle az kgd megjüvetelég (1700, 42; a kisbetűs írás mutatja, hogy a Tamás név már közszóvá vált). Azt mondja, aligha el nem nyeri a gyórit, de *én tamás vagyok benne* (1700, 52). A nagyid. cigányokban: Ám hisz' próbálja meg, *aki Tamás benne* (4:228).

Holnapután kis kedden, borjunyuzó pénteken (Erdélyi 3678). Szamos-hátón is: *Holnapután kiskedde(n), Bórnyunyúzou pénteken*. De itt így is: *Holnapután kis kedden, bórnyuszopó péntekenn* (Csüry). Arany Szerkesztői

levelében: Tüztem is határidőket: *Soha napja holnapot*; Eltelt már azóta „kis-kedd”, El a „borjunyúzó pntek”, Hogy adott ígéretimre Még oda sem hederintek (4:438). Székely népmesében: Majd megkapod az árát *bornyujnyozó nagyppénteken* (MNGy 3:374). Sirisakánál: *Holnapután, kis kedden, borjuadó pnteken*. Vö: *Meg lesz az, borju nyúzó Pénteken. Meg lesz az, disznó nyíró Szombaton. Meg lesz az, a Törökők' Húsvéttgokon* (Dugonics 2:44-5, a Késedelmések szakaszában). A nagyidai cigányokban eredeti jelen-téssel: Patak módra folyt a sárgalé a sáncban; Akkor volt igazán *borju nyúzó pntek!* Még a nótának is a javával éltek (4:227). Kovács Pálnál: *Meg-tselekszi borjú nyíró pntekre* (232). Már Veresmartinál (1639): Genca-logiátokat elkezdvén magadon, vidd fel az apostolokig, melyet *ha végbe visz borjú nyíró pntekre*, nyertes leszek (NySz). A Székelyföldön *Majd vas-kedden a. m. holnapután kis kedden* (MNGy 3:364).

Se híre, se hamva (Dugonics 1:89, Erdélyi 3629). *Se híre sem hamma* (Szamosháti, Csűry). Legrégibb adatunk Comáromi C. György (1670): *Itt sem híre, sem hamva a' törvény bé-töltésének* (Nyr 6:262). A nagyidai cigá-nyokban: Nincs azoknak ottan *se' híre, se' hamva* (4:237). Változatai: *Híre, hamva eltűnt* (Toldi 8. é.). *Nem látni itt híre-hamvát se a gombának*: hír-mondóját, irmagját, nyomát (Szamosháti Csűry). A szegény ember meg a szegény asszony csak nem került elő. Már azt hitték, hogy *hírük-hamvuk se maradt* (Zala m. Balatonvid. MNGy 8:442). *Hírét-hamvát se hallottuk* ennek (Hegedűs: Népi besz. az Ormánysághól 60). A tárgyalt szólás kevere-dése ezzel: *Hírét sem hallotta* (legrégibb adat az ErdyKben NySz). — Egyéb változatok: Azóta úgy odavannak, hogy *sē hírik, sē nyomok*, nem tudok rüllokk sēmmit (Eger MNGy 9:217). A Mátyás anyjában: *Híre sincs Nyoma sincs* A levélvivőnek. A Toldi Szerelmében: S érezte: hogy el kell bujdosnia messze, Ahol az új párnak *híre-nyomát vessze* (5:89). *Se híre, se helye* (Du-gonics 1:93, 2:285). *Se híre, se helye, se kellete* (1760, Molnár NySz). *Se helye, se hamva* (Dugonics 2:285).

Órrod attól foghagymás (Erdélyi 5968, Ipolyvid. Nyr 1:178). Debrecen-ben: *Órod tülle fokhagymás*: abból bizony nem kapsz (MTsz). Szalontán: *Órot tülle fokhagymás* (Nyr 43:263). Aranyánál is: *Orra tőle fokhagymás* (Keméty Zsigmondhoz, 9:401). Magyarázata: Lehr A. MNY 1:408.

Válogat, mint kanász a pergőben (Erdélyi 4120). Arany A betyárban: *Mint a kanász pergő dolgában, Válogat a csikók javában* (4:347). *Válogat, mint a kondás a pergőben* (Zemplén m. Szürnyeg Nyr 10:524, Tállya 6:82): ősszel a lekaszált mezőn, tarlón akárhová mellet (Szatmár m. Nyr 14:425). *Válogat, mint a juhász a pergőbe*: nagyban válogat, mert van miiben (*pér-gűt*: écszenagyságú kolompocska, melynek pergésszerű hangja van: Szamosháti Csűry, Nagybánya Nyr 8:326). *Válogat, mint a juhász a pergők közt* (Bihar m. Berettyóújfalu Nyr 42:47). *Válogat, mint a cigány a pergőbe* (Nagykároly Nyr 7:230).

Ami késik, nem múlik: azért, ami késik, elhalasztódik valami, nem következik, hogy el is marad (Szamosháti Csűry). Aranyánál: *Most sem marad el, ami késik* (1:438, Ének a pesti ligetről).

Talál az, aki keres (Erdélyi 4322). Aranyánál: *Ki mer, nyer, és talál az, ki keres* (1:395, Irjak? ne Irjak?). Már Deccsinél: *Az ki mit keres, meg találja. Ki mit keres, meg teli* (NySz, MA). Szamosháton: *Aki keres, talál* (Szatmár m. Egri, MNY 36:245). Gúnyos értelemben: *Meglélté, amit keresett*: megkapta, amit érdemelt (Csűry). Lukács evangéliumából: *Keresetec és találott* (XI. 9).

Szemérmes koldusnak üres a tarsznya: szerénységgel nem sokra mégy az életheben (Ballagi, Szamosháti Csűry, Szalonta Nyr 43:264, Kaposvár 28:522. Veszprém m. Kenese 42:47, Sopron m. Nagygeresd 35:391). *Szemérmes koldus-nak üres a táskája* (Erdélyi 4549, Dugonics 1:167, Kis Viczay 108, Szirmay 156, Kovács Pál 21, Bíró Márton NySz). *Szégnyelős koldusnak üres a táskája*

(Ballagi). *Szemérmes Deáknak üres a' táskája* (Máriafi 144). *Szemérmes deáknak üres táskája* (Decsi NySz). *Szemérmes deaknac hio táskája* (MA). *Szemérmes Deáknak hio táskája* (Kis Viczay 322). *Szömérmös deáknak hew táskája* (Decsi NySz). — *Koldustól kérsz táskát: aquam a pumice postulas* (PPI NySz). — Ellenkezője: *Szemtelen koldúsnak tele nagy táskája* (Dugonics 2:253). — Aranyánál ilyen alakban: *Szerény koldúsnak táskája üres* (4:395, Írjak? ne írjak?).

Kaparj kurta, néked is lesz (Dugonics 2:136, 154, Hódmezővásárhely Nyr 2:286). Szamosháton: *Kapárj kúrta, neked is lessz: dolgozzál s neked is lesz* (Csűry). Marostorda m.-ben: *Koporj Kurta, s neked is lesz!* (Nyr 27:40). Arany Írjak? ne írjak? c. versében: *Író, ha kurta is, lesz néki, ha kapar* (4:397). Kis Viczaynál: *Kápály kúrta, — s lészen* (NySz). Kovács Pálnál is: *Kapálj kurta, pénzled lessz* (74). Változata: *Kaparj kurta, lesz polltura* (CzF. Ballagi). A NySz szerint a *kapálj* sajtóhiba *kaparj* helyett.

Annyit ér, mint döglött lovon a patkó (Nagybánya Nyr 8:325, Bihar m. Székelyhíd Nyr 5:264). *Annyit ér, min döglött lovann a patkóu: nem ér semmit, eső után köpönyeg* (Szamosháti Csűry). *Annyit ír a', mint a döglött lovon ap patkó* (Debrecen Nyr 45:418). *Annyit ér, mint a döglött lónak a patkó* (Baja Nyr 30:441). *Az csak annyit ér, min döglött lón a patkó* (Szekszárd Nyr 31:113). *Döglött laóra patkaó nem keő* (Heves m. Parád Nyr 22:429, 45:429). Aranyánál: *Patkó se kell, ha már nem él, a lónak* (4:396, Írjak? ne írjak?). *Annyi haszna, mint döglött lovon a patkónak* (Dugonics 1:238, Erdélyi 6234). *Döglött lovat kár patkóni* (Szentés Nép és Nyelv 4:45). *Annyit ér, mint holt lóra a patkó* (Háromszék m. Nyr 4:144). *Annyit ér az egész dógod, mind a hőtt lovon a patkó* (Zilah vid. Nyr 28:374). *Annyit sem használ, mint a holt lovon a patkó* (hol? 46:191). *Szeleket legeltetni, ketskéről gyapjat várni, döglött lóra patkót verni* (Baróti Szabó NySz).

Vérbe-fagyba. Arany nemcsak A fülemilében használja *vérbe fagyva* helyett (l. Nyr 54:155, 71:122), hanem prózai írásában is: Ebből azt tapasztaltam, hogy a magyar ember a maga igazságából egy hajszálnyit sem enged, ha *vérbe fagyba keverik* is miatta (10:536). Dugonicsnál is: *Vérbe fagyba hagyndá a' szelid embert* (2:39).

Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok (Erdélyi 8311, Dugonics 2:23, Szirmay 130, 156, Kis Viczay 138.) Aranyánál: *jobb egy veréb ma, mint egy tűzok holnap* (4:396, Írjak? ne írjak?). PPI: *Spem pretio non emo: Jobb most egy veréb, mint holnap egy tűzok*. Decsinél: *Jobb ma egy veréb, hogy sem holnap egy tűzok. Jobb ma egy veréb, hogy nem mint holnap egy tűzok* (NySz. Az utóbbi Máriafi 148 is). Káldinál: *Jobb ma a kézben-való veréb, hogy-sem holnap a mezőn-járó tűzok* (Nyr 9:416). Vö. *Jó a veréb jó, de jobb annál a' tűzok* (Dugonics 2:30). A Bolond Istókban: *Tűzokká nőtt az akkori veréb* (2:11).

Sok a tanácsadó, de nincs kalácsadó (Hódmezővásárhely Nyr 3:86). Erdélyinél: *Adnak tanácsot, de nem adnak kalácsot* (7613). Szamosháton is: *Adnak tanácsot, de nem adnak kalácsot: tanácsot adnak, de segítséget nem* (Csűry). Kovács Pálnál: *Adnak tanácsot, de nem adnak kalácsot* (148, Máriafi 135). Arany a Pázmán lovagban így használja föl a közmondást: *tanács-hoz Kalácsban se' lett adósa* (1:348). Vö. *Könnyebb tanácsot adni, mint erszény pénzt* (Erdélyi 2268).

Ebnek eb a társa (Arany 9:500, A kincstalálók). Máriafinál: *Eb ebnek baráttya* (148).

Addig verd a' vasat, még meleg (Dugonics 2:135). *Addig üsd a vasat, míg meleg* (Szatmár, Szabolcs, Ugocsa m. Nyr 9:134). *Addig verd a vasat, a míg tüzes* (Baróti Szabó NySz). Ne engedd hosszú hájdra (hajszra), hanem *üssed a vasat, míg meleg* (Háromszék m. Nyr 9:424). *A vasat is addig jó verni, míg meleg* (Thaly: Adal. 1:83 NySz). *Addig kell a vasat verni, amíg tüzes* (Erdélyi 8252). *Addig kell a vasat verni, míg tüzes* (Káldi Nyr 9:414, CzF). *Verje addig a vasat, míg meg nem hidegöl* (1558, Nyr 40:381). *A' vasat*

is addig kell kalapálni, a' még tüzes (Kis Viczay 172). *Meddég tüzes a' vas, addig kopátsold* (uo. 132). Arany A bajuszban: *Veri a vasat, míg meg nem hűl* (1:276).

Minden zsák megtalálja a maga foltját (Margalits). *Mindén zsákra találkozik fót* (Baranya m. Tarcaspuszt Berze Nagy 2:348). *Zsák a foltját mindenki megkapja* (Maros-Torda m. Kibéd Nyr 30:400). *Megtalálta zsák a foltját* (CzF). *Méltanáta zsák a foltját* (Kiskúnefélegyháza Nyr 5:176). *Mögtalálja zsák a foltját* (Csongrád m. Mindszent Nyr 28:522). Aranyánál: *Megtalálja zsák a foltját* (9:500). A kincstalálók: A Szentlivánéji álomban: *Zsák a foltját lelje meg* (6:72). Aristophanes-fordításban: van gondoskodva, hogy *egy zsák se maradjon folt nélkül* (8:329). Dugonicsnál: *Ritka zsák fót nélkül* (2:199). *Könnyen megtalálta zsák foltját* (Káldi Nyr 9:417). *Meg-lelte a' Zsák a' foltját* (Máriafi 137). *Meg találta a' sák foltját* (Kis Viczay 53). *Sák megh lelte foltját* (Decsi NySz). *Reá akadt a' zsák' foltjára* (Kovács Pál 22). *Reá talált a' zsák a' foltjára* (Szirmay 134). *Megtalálta zsák a foltját, ecetes hordó dugóját* (Debrecen Nyr 10:134, Hódmezővásárhely Nyr 2:334). *Megtalálta zsák a foltját, ecetes kanta a dugóját* (Sárospatak, Nyr 11:283). *Megleli zsák a foltját, ecetes kanta dugóját: megtalálja mindenki a hozzávaló társát* (Szamoshát Csűry). *Zsák meglette foltját, ecetes kanta dugóját* (Erdélyi 8521). *Zsák meglette foltját, olajos kanta dugóját* (CzF). *Meg találta zsák a' foltját. Bűdös hordó szagos hódját* (Dugonics 1:67). *Megleli zsák foltját s szurkos kanta dugóját* (Édes Gergely Nyr 11:325). *Zsák a foltját, ecetes korsó dugóját megtalálta: minden leány és minden legény megtalálja a hozzáillő élete párját* (Maros-Torda m. Nyr 26:476). *Zsák a foltját, ecetes korsó a dugóját* (uo. Nyr. 32:458). *Milyen a zsák, olyan a foltja* (CzF). *Ott a sák megh lelte töltelékiet* (Balásfi NySz). *Ecetes korsó megtalálta dugóját: hasonló hasonlóra, nekivalóra, talált házasságban vagy más társi viszonyokban* (Erdélyi 2056).

Busuljon a ló, elég nagy a feje (Erdélyi 5099, Szamoshát, Csűry). Dugonicsnál: *Hadd busuljlon a' ló, elég nagy a' feje hozzá* (2:162, 307). A Toldi csárdai jelenetében mondja Miklós Bencének: *Busuljon a lovad, elég nagy a feje*. A Bolond Istókban csak az eleje: Aggódni a jövődön semmi kedve, *Busuljon a ló!* (Iám fogadja is) (2:82). (A hegedűben l. 27. l.) Lehr A népdalváltozatát is közli: *Van a lónak jó nagy feje, Ott lesz a bűnek helye*.

Kimutatja foga fehérét: elárulta, kicsoda, micsoda (Erdélyi 2798). Dugonicsnál is: *Ki mutatta foga fehérét: haragos* (1:183). Kovács Pálnál *Ki-mutatja a' foga fejejét* (182). A Toldiban György a király előtt: *A foga fejejét mindjárt kimutatja*. A Visszatekintésben: De az az már itt is *mulogatja foga fehérét*, hogy ő nem a személynévmás neutruma, mely csupán dologra vonatlik (5:421). A népnyelvben: *Kimutatja a foga fejejét v. a fogát:* elárulja gonoszságát (Szamoshát, Csűry). Csereinéél: A jezsuiták mindjárt *kimutaták fogak fehérét* (NySz). Változata a régiségben: A trid. Concil. erről *így adá ki foga fejejét* (Matkó Nyr 2:74). Féltél, hogy hamisságodnak *ki-teteczik úgy foga-fejre* (Malkó). Kiből igen *küetszik német uramnak foga fehérre* (Rákf NySz). — Más változatok a népnyelvben: *Pegvig te ne menny oda! Mert ott haggod a fogad fejejét* (Heves m. Besenőtelek MNGy 9:112). *Asz gondótam, hon-nó én is ott haggom a fogam fehérít* (Balatonfelvidék NyF 40:32). Itt szó-láskeverdéssel állunk szemben. *Vő. Ott haggya a fogát* (Szamoshát Csűry). *Ott hagyták szépen a fogukat* (Kónvi NySz). — Szintén szó-láskeveredés van ebben: *Átándik narhának nem küd foga fehérít keresni* (Bakonysajka NyF 34:111). *Vő Átándék marhának nem kel a fogát nézni v. Átándék lónak nem kel a fogát nézni* (Decsi NySz).

Félvállról beszél vkivel, néz vkire, aki megvetését, kicsinylést akarja mással éreztetni, s nem fordul feléje egyenesen. Erdélyinél: *Félvállról beszél az emberrel:* föl sem véve: minden illődelmes figyelem nélkül (2756). A Toldiban is: *Hő paraszt! melyik út megven itt Budára?* Kérdi Laci hegykén, csak amúgy *félvállra* (I. é.n.). Oh! bizony mit sem hajt a cseh hajnok énrám,

Kinevet, kigúnyol és fél vállról néz rám (IX. én.). Vö. a Bolond Istókban: *Félvállra csapta száját és rikolta* (1:66). Dugonicsnál: *Csak válról felelget* (2:66). Kovács Pálnál: *Tsak válláról felel: Azokról mondatik, kik a' felelet helyett vállokat vonyítják* (203). *Úgy beszéll, mint a' jó őrlött. Könnyen tsak válláról beszéll.* Loqueris equo insidens. Kis Viczaynál: *Ab alno spectat. Tsak távólról (válláról) nézi* (1).

Megfojtáná egy kanál vízben (Sirisaka). Szamosháton: *Mekfójtáná ely kanál vízbe.* Bővebb alakban is: *Mekfójtáná ely kanál vízbe, ha lehetne: halálosan gyűlöli* (Csűry). Erdélyinél: *Elvesztene egy kanál vízben* (4116). Dugonicsnál: *El vesztené egy kanál vízben, ha szerit tehetné* (2:40). A Toldiban: *Veszténél, ha tudnál, egy vizes kanálba* (2:19). Marostorda m.-ben: *Úgy haragszik réjám, hogy égy kalán vízbe elótáná az életemet, ha lehetne* (Nyr 26:476). Székesfejervárt: *Ha lehetne, égy kalán vízbe elemísztené* (Nyr 7:129).

Kapufától vett búcsút (Erdélyi 4142). Kovács Pálnál: *Kapú fától vett bútsút* (37). Már MA-nél: *Kapufátul venni búcsót: Postico discedere.* Kis Viczaynál: *A' kapu fától venni bútsút* (78, 416, Máriafi 145). Baróti Szabónál: *A kapu-fától bútsúzni* (NySz). Szamosháton: *A kapufélfától ved búcsút: búcsúzás nélkül odább állott* (Csűry). Sirisakánál: *Búcsút vett a kapufélfától.* Bartha Boldizsárnál (1666): *Kapu-félfától bútsút vettenek.* 1759: Megúntam azon udvari állapotot, s egy jó reggel a kapufélfől vevék búcsút s eljövök haza (NySz). A Toldiban is: *El sem búcsúzott, csak a kapufélfától* (8. é.). Dugonicsnál: *Kapú fától búcsút ne végy* (2:146). Magyarázata l. Csefkó: Szállókigék, szólásmódok 115.

Vesztett nevít költöttik (Debrecen Nyr 5:177). A közlő Vozári Gyula helytelen magyarázata szerint: azt híresztelték, hogy elveszett. A szólás eredetileg nyilván vesztett kutyára vonatkozott, s a. m. ráfogták, hogy vesztett. A Toldiban is: *Tán vesztett, nevemet is lemossa vérem. Mit fejemre költe drága jó testvérem* (4. é.). Vö. *Amely ebet ei akarnak vesztetni, vesztett nevét költik.*

XVI. SZÁZADI BONCTANI NEVEK ÉS KIFEJEZÉSEK

Írta: Molnár Vilmos

E rövid összefoglalás keretében nem célozom teljes magyar bonctani névjegyzék összeállítását, hanem csupán a Magyar Nyelvőr 1947. 1. és 2. füzetében „XVI. századi betegségnevek“ című közleményem folytatásaképpen Varjas Bélától a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban található „Emberi Testnek betegségeiről való orvosságok“ c. kódexnek Kolozsváron 1943-ban kiadott másolatában található magyar bonctani kifejezések összefoglalása. Mivel az említett kódexben nagyszámúban találhatók nyelvtörténeti szempontból fontos bonctani szavak és kifejezések, amelyeket eddig még nem dolgoztak fel, — azt hiszem, — nem lesz érdektelen ezek rövid ismertetése, amire Beke Ödön hívta fel figyelmemet.

Nemcsak a nyelvészeknek, hanem az orvosnak is fontos a néhány évszázaddal ezelőtt használt orvosi kifejezéseket ismerni, mert nemcsak a nyelv fejlődését követhetjük vele, hanem élénk fényt vet az orvostudomány fejlődésére is. Ebből láthatjuk, hogy mennyit tudtak egyes szerveinkről és azok működéséről. Éppen ezért sok akkor használt szót régi értelmezésében ma már nem használunk, helyettük új, pontosabban jelölő szavakat tanulunk a bonctanban. Az orvostudomány minden ágában, így a bonctanban is a mikroszkóp felfedezése (a XVII. század végén) jelentett forradalmi újítást. A mikroszkóp használatával megismertük az egyes szervek finomabb szerkezetét s azok megjelölésére újabb szavakra lett szükség.

Az alábbiakban betűrendben közlöm a Varjas Béla könyvében található

bonctani szavakat, feltüntetve a lapszámot, amelyen az említett könyvben föllelhető. Könnyítésül sok helyen zárójelben a latin kifejezést is közlöm a ma használatos elnevezés után.

Aal (48): áll.

Aal kapcza (48): állkapocs. Van: felső és alsó aal kapcza.

Ábrázat (22): arc.

Agy kaponya (53): koponyacsont.

Agy kaponya meatusai (387): koponyacsont-nyílások.

Agy velő (3): agyvelő (Cerebrum).

Agy hártvány (3): agyhártya.

Agy velőnek temérdökbik hártványja (83): kemény agyburok

Agy velőnek vékonybik hártványja (83): lágy agyburok.

Agy velőknek gyomrai, awagy tartói (4): agykamrák (Ventriculusok).

Agy velőknek gyomrai és annak folyási (4): járatok az agykamrák közt.

Agy velőnek állattya (3): agyvelő-állomány (fehér és szürke).

Agy velőnek hátulsó része (33): agyvelő hátsó lebenye (Lobus occipitalis).

Agy velőnek harmadik foglalása, melyből az inak jönnek ki (124): agyalap.

Agy velőnek hetedik öszve foglalása, közel az Haat gerecz veleynak kezdetinél (123): Commissura posterior? vagy a híd (Pons).

Ágyék (190): Lumbi.

Ágyék csont (295): Os ilium.

Avakak (48): ajkak.

Álāja huddozás (302): ágybavizelés (Enuresis nocturna). „Álmokban magokat meghuddozzák.”

Alfel (203): altest, végbél-táj.

Alfel lika, szék lika (269): végbél-nyílás (Anus).

Alhatatlanság (10): álmatlanság.

Alsó hurka (261): vastagbél lehágó ága. Sagma-bél.

Alsó karsontok (588): sing- és orsócsont (Ulna és Radius).

Alsó oldalesont (278): 12. horda.

Aluvás (4): alvás.

Apró hurkák (238): vékony bél.

Apró erek (216): szabad szemmel még látható kis erek.

Asszonyállattal való közösülés (10): Coitus.

Asszonyállatnak madrája, awagy az méhe (328): méh (Uterus).

Bél, belők (232): belek. — Felső

belők: vékonybél; alsó temérdök belők (255): vastagbél.

Belőknek keringési, belőknek mőneteli, belőknek tekergetési (236): bélkacsok.

Bélnak utolsó részei (223): Sygmabél és végbél.

Belőknek az belső része, awagy csuhája és annak büröcskéi (255): bélnyálkahártya (Mucosa enterum).

Bélnak tulajdon husa és állattya (255): bélfalazmok.

Bél körül való hártya (291): has-hártya (Peritoneum).

Bél tartó temérdök inas és erős hártva (183): bélfodor (Mesenterium).

Bél között való erős hártya;

Bél között való erős husos hártya;

Bél között való erős kövér hártya;

Bél között való erős inas hártya;

Bél között való kövér husos hártya (221): bélfodor (Mesenterium).

Boka (299): boka.

Boka csontok (384): lábölcsontok (Tarsus tarsalia).

Bőr, hür (53): Cutis.

Börnek likai (450): pórusok.

Bőfögés (194): Ructus.

Clyster, purgálás (40): beöntés.

Comb (586).

Combnak csontai (384): combcsont (Femur).

Combnak csontainak feje, [mely] az csípőcsontban befoglaltatik (384): combcsont feje (Caput femoris).

Czomb közü (211): combhajlat.

Chypeo (278): csípő.

Chypőben való chyont (384): csípőcsont.

Chyont chyontoknak forgói (47): csípőizület.

Csepöz háj, Chvepez háj (215): nagy cseplesz (Omentum majus).

Chyont (384): csont (Os).

Chyontoknak hártványi (384): csont-hártva (Periosteum).

Chyont közepe (424): Diaphysis és chyont vége: Epiphysis.

Csőcs, Chyech (169): emlő (Mamma).

Csőcsnek bimbója (175): emlőbimbó, esecsibimbó (Papilla mammae).

Cső, mellyel az vizeletöt szokták elindítani; vizelet indító cső (47): katéter.

Deréknek üressége középaránt kétfelé vagon választva, kit deákul Mediastinumnak mondnak (159).

Eeg (8): levegő. Hideg, száraz, nedves Eeg.

Egész hasnak husa, az ki élő erekkel és inakkal vétetött körül (210): hasizom.

Egész bőre alja az Testnek sárga színü Saarral megh öttetik (224): sárgaság (Icterus).

Eleség, eledel (10): étel.

Eledelből megh lőtt gané (236): széklet, bélsár.

Éltető erek (303): nagyerek.

Első iz (411): az ujj első perce.

Embőri Test (3).

Embörnek nyakán mely nagy Ér vagon (568): Vena jugularis.

Enheyra (3): éhomra.

Epe hóyahg, Epének hoyaga (214): epehólyag.

Epe hóyahgának mind az két möneteli (214): epevezeték (Ductus choledochus és a Ductus cysticus).

Ér, mely az meg emésztetött eledel az gyomorból az Máynak ürességében alá viszi és szíja, az Máynak állattában az, igön vékony erekre el oszolván, ott marad meg (204): májkapu gyűjtőér (Vena portae).

Ételnek, italnak csöve (135): nyelöcső (Oesophagus).

Étlenség (12): koplasz.

Erek, kik az bél között való kövér és erős hártvában vadnak (24): bélfodor erei (Vena mesenterica superior és inferior).

Ereknek megh terjedése (11): értágulás.

Ereknek és lölök lakó ereknek oszlási (533): erek elágazásai.

Erős hártva, kiben he vagon takarva az gvernök (374): magzatburok. Az külső és az második burok: chorion és amnion.

Fattvu oldalcsontok (209): alborbak, repülőbordák (Costae spuriae és Costae fluctuantes).

Fekete Saar (221), az Vérnek söprűje és Saara (494), az Testben levő 4 Nedvességöknek megh égött hamuya (500): fekete epe.

Férges fog (105): szuvas fog, lyukas fog (Caries dentium).

Fey husa (3): fejbőr.

Fing (239): szél (Flatus).

Fog (110): Dens.

Fognak fészkei (110): alveolusok.

Fog gyökere, fogaknak tövei (110): foggyökér.

Fog husa, fognak husai, kit magvarul Ennek hívonk (118): fogíny (Gingiva).

Fogaknak inei, mely az fogaknak gyökerében beoltva vagon (111): fogak idege és erei.

Fő, Feő, Feyed (3): fej.

Fejed husa (3): fejbőröd.

Főnek teteje (54): fejtető.

Főnek eleje (8): homlokátj.

Főnek hátulja (54): tarkó.

Az főnek temérdök és erős büre vagon, kiből az hajak ki nevekődnek (387):

Fő ér (520): Vena cephalica a karon.

Főlső karcsont (588): felkarcsont (Humerus).

Fördő, förödés, förödni (3): fürdő, fürdés, fürdeni.

Folyások (3): járatok (Meatusok).

Fül (83): fülkagyló.

Fülnek csövei, hallásnak csöve (84): külső hallójárat.

Fülnek belső része (84): belső fül.

Fülnek halló inainak nedvességi (84): középfül és belső fül.

Fülben mely kozsmó terem (465): fülzsír.

Ganój (214): széklet (Faeces).

Gége (125): Larvnx.

Gelyőbisok (324): herék (Testis).

Gvernök tartó, gvernök mássa (378): méhlepény (Placenta).

Gvmor (14): Ventriculus.

Gvmornak szája, gvmor főlső szája (14). Iha feje (166): gyomor-száj (Cardia).

Gvmor alatt való kövér hus (195). gvmor és az porczogó alatt való hus (207): hasnyálmirigy (Pancreas).

Haat (53): hát.

Haat gerez, haat gerez, hat gerech (48), haat gerez csont (383): gerincoszlop.

Haatnak csontjai (594): hátcsigolyák.

Haat gerech veleje (123), haat gerecznek velői (564): gerincevelő.

Haj (194).

Has (148): Abdomen.

Hasnak husa alatt való hártya (232), bél körül való hártya (291): hashártya (Peritoneum).

Hasnak husának belső ürege (158): hasüreg.

Hasnak ganéa (236): széklet.

Hallásnak csöve (83): hallójárat.

Hallásnak hártýája (84): dobhártya.

Hártya, az kibe a Szív áll, mint egy erszényben (169): szívburk (Pericardium).

Hawy vér, havy vér folyás (309): havivérzés (Menstruatio).

Hézaggh likas in az szömméröm testben (312): barlangos test (Corpus cavernosum penis).

Homlok (5).

Hojagh, hoyag (47): hugyhólyag (Vesica urinaria).

Hójagnak nyaka (289).

Hójagnak ürege (295).

Hójagnak nyakának erős husai (302): dülmirigy (Prostata).

Hójagnak nyakának erős husaiban levő Inak (302): hólyagzáró izmok.

Hójjag és vizeletnek csövei (299): hugvcső (Urethra).

Hójjaggh és vizeletnek csöveinek belső hűröcskéje (299): hólyag és hugvcső nválkahártýája.

Holn alatt (533): hón alatt.

Hidegh állat (8): hideg tárgy.

Hurkák (238): be'lek. Apró hurkák (238): vékonybelek.

Hus (386): izom (Musculus).

Husos temérdők bél (238): vastagbél (Colon).

Hüvelk ujj (594): hüvelykujj (Pol-lux).

In, inak (84): in (de jelent ideg-szálát is, 123).

In, fogznak husa (105): fogíny (Gingiva).

Az inak is bñnkódnak az Agv velőnek nyavalyáin" (203): agyvér-zéskor és némely agybetegségben bñnülésnek lőnnék fel az egyes izom-csonortokban.

Inas hus (hártya), az ki az tüdőt és az szívet az Máytul és Léptül

megválasztja (194): rekeszizom (Dia-phragma).

Inas hártya, mely az Agy kapo-nyát az Bűr alatt betakarja (3): fej-bőrizmok (Galea aponeurotica).

Iz (168): izület (Articulatio).

Izeknek kötelei, izeknek hártýái (386): tokszalagok (Ligamentum).

Kaponya, Feye kaponyája (8): ko-ponya.

Kar, karjai, karok (48).

Kisebbik karcsont (424): orsó-csont (Radius).

Karon való Ér, kith Cephalicának, azaz Főnek erének hinak (11): Vena cephalica.

Kéz, kezei, kezek (48).

Kéz fő (596): kézfej.

Kéz főnek belől való inai és erei (18): tenyérben levő inak és erek. Kézben való csontok (384): kéztő-csontok.

Keonvek (68): könnyek.

Köppöl vetés (40): vérszívás szívó-harangokkal.

Köldök (215): Umbilicus.

Könyök, könyök csont (596): Olecranon.

Könyökben való iz (385): könyök-izület.

Körmök, körmei, köröm (411).

Külső erecskéik, kik az Bűr alatt vadnak (203): bőrekek.

Lapocka (149), lapockacsont (595): Scapula.

Két lapocka köze (387): Inter-scapularis tér.

Láb (26), lábfej (6).

Lábben való csontok (384): láb-csontok.

Láb bokája (174): boka.

Lábnak izei (154): bokaizület, láb-tőizület.

Lábnak ikrái (384): lábikrák.

Látás szolgáló inak (56): látóide-gek.

Léleők lakó erek, lélők lakó erek (98). Lélők lakó és apró erek (351): verőerek, nagyvobb erek (Arteriák); a kisebbek nem lélek lakók. Régebben ugyanis a verőerekben bonco-láskor nem találtak vért, hanem azo-kat üreseknek látták, ezért hitték sokáig, hogy azokban a lélek lakik. A vérkeringés felfedezése után (Har-vey, 1578—1657) jöttek csak rá, hogy a verőerekben élőben szintén

vér folyik, csupán erős, izmos faluk a halálkor összehúzódik és az összes vért átnyomják a vénákba.

Lehés (137), lélekzet vétel: lélekzés.

Lélekzet vevő cső (54): gége (Trachea).

Lélekzet vételnek csövei (93): hörgők (Bronchusok).

Lélekzet vevő csőnek eleje (137): gégebemenet.

Lélekzet vevő csőnek első részének hézagja (137): hangrés, gégefő.

Lélekzet vevő csőnek ürege (141): gége ürege.

Lélekzet vételnek eszközei ezek: torok, lélekzet vevő cső, tüdő, melynek belső fele.

Lép (215): Lien.

Lépnek állattya (215): lépállomány.

Mádra (328): méh (Uterus).

Madrának az nyaka (328): méhnyak (Collum uteri).

Madrának nyakának ajaki (333), madrának szája (329): méhszáj (Portio uteri).

Madrának nyakában az belső hürcsöke (330): Canalis cervicis uteri.

Madrának teste (329): méhtest (Corpus uteri).

Madrának ürege (328): méhüreg (Cavum uteri).

Madrának az állattya (328): méhtest fala, méhfal.

Madrának első és hátulsó része és két oldala (328): méh elülső, hátsó fala és oldalai.

Madrának kötelei (355), madrának függői (354): méhszalagok.

Máj (22): Hepar. „Az Máj az Nedvességöknek megcsinálásának mihelye, melyek az Máj erek által mönnek mind az egész Testre“ (202).

Máj állattya (201): májállomány.

Máj erek (202): Venae portae hepatis.

Májnak apró erei (207): Vena hepatica.

Májnak be takaró hártája (208): májburok.

Májnak ürege (209): ilyen nincs, a máj tömölt szerv.

Májnak kapui (191): májkapu (Porta hepatis).

Májér az karon (155): ez az el-

vezetés ma már nem használatos, csupán a tenyéren van májvonal.

Máj és Lép fölött való hus, mely vagyon az Melynek porczogója alatt (22): rekeszizom.

Maga megh vesztögetés (26): önfertőzés (Onania).

Mak szabásu hus (533): nyirokcsomó, nyirokmirigy (Lymphoglandula). A nyirokcsomók alakja a makkhoz hasonlít, de annál kisebb.

Megh köttetés (313): megbabonázás, megrontás.

Mely: mell. Mely csont (209): mellcsont, szegycsont (Sternum).

Melynek porczogója (34): bordaporcok.

Melynek be takaró hártája (205): mellhártya (Pleura).

Melynek husának belső ürege (158): mellüreg.

Mediana ér az karon (510): Vena mediana.

Mony (321): Testiculus.

Musculusok (386): izmok.

Musculusok, kik kívül az oldalcsontokon rajta fekszenek (153): mellizmok, fűrészizmok.

Mezitelen fő (8): hajadonfő.

Nagy lába ujjja (384): öregujj (Hallux).

Nagy lába ujján való iz (384): Articulatio hallucis.

Nagy szélös csont az melyön ülünk (384): farcsont (Os ischii).

Nehézkös (174): terhes.

Nemző mag (26): ondó (Spermium).

Nemző mának tartói (310), nemző mag tartója (360): ondóhólyag (Vesiculae seminales).

Nyak (48): Collum.

Nyaknak csontai (594): nyakcsigolyák.

Nyaknak musculusi (129): nyakizmok.

Nyakcsigolya (52): Vertebrae cervicales.

Nyakszirt (40): tarkó.

Nvál (191).

Nyelv (18).

Nyelvnek gyökere (48): nyelvgyökér (Radix linguae).

Nyelvnek oldali (106).

Nyelvnek kötele (121): nyelvfék (Phrenulum linguae).

Nyelv husa (125).
 Nyelv lágy ina (125): ?
 Nyelv töve (125): 1. nyelv gyökere.
 Nyelvcsap (126): Uvula.
 Nyeldeklő (161): Epiglottis.
 Nyolc csontok az kéznek fejében (384): kéztőcsontok (Carpus).
 Oldalcson: borda.
 Oldal hártya, oldalcsonatok mellett való husos hártya (152): mellhártya (Pleura).
 Oldalcsonatoknak közti között való musculusok (153): bordaközi izmok.
 Oldalcsonatok alatt való husos hártya (227).
 Oldalcsonatok betakaró husos hártya (154):
 Or (10): orr.
 Ornak lyka (93): orrnyílás, orrlyuk.
 Ornak két felől való husa (93): orrcimpa.
 Orcza (8): arc.
 Öreg erek (251): nagy erek (Vena cava superior és inferior).
 Öreg mirigy az torkban (533): mandula.
 Öreg ujj az lábon (469): öreg ujj.
 Övedzés, eövedczés (398): derék.
 Pillag (26): pislog.
 Pofák (149): arc.
 Pulsus ér (168): Arteria radialis.
 Püszögés (194): tüszentés.
 Remes (269): végbél (Rectum).
 Remes nyaka (298), remesnek nyakának inas husai (309): végbélzározatok (Sphincter ani).
 Rud (313): hímvessző.
 Saar awagy epe (183): epe.
 Sárga Saar, fekete sár, sárvíz (22): sár, feketeszínű epe.
 Saar az maga Hoyagában (195): epehólyag.
 Sárvíznek az egész Testen el follyása (240): sárgaság.
 Sarok, sarka vége (384).
 Segh (296): végbéltáj.
 Segh lika (296): végbélnyílás.
 Száj (93).
 Szájnak bőre (105): szájnyaluka hártya.
 Szár, zar (48): lábszár, alszár.
 Szárcsont elülső része (424): sípcsont (Tibia).
 Szakál (445): szakáll.
 Szék, zeki, széki (7): széklet.

Szivnek az ő erei (148): koszorúerek.
 Szivnek tartója, szivnek vára (148), szivnek be takaró hártya (165): szívburok (Pericardium).
 Szivnek jobb felől való Ere, kit Azigosnak hívnak (153): Vena azygos.
 Szivnek jobb felől levő szarva (146): jobb fülcscs (Auricula dextra).
 Szöm (55): szem.
 Szömnek az hea (77): szemhéj.
 Szömnek szőre (77): szempilla.
 Szömlődök szőr (77): szemöldök.
 Szömnek szegleti (66): szemzug.
 Az szömnek nagyobb szegleti az Or felől: belső szemzug.
 Szöm fén (61): szembogár, szemefénye (Pupilla).
 Kerekdid hártya, mely mind az egész szömlőt be takarja, az kiben az szöm fén áll (64): szaruhártya (Cornea).
 Az szömnek be takaró hártya, az szömnek külső hártya, az szöme feyére (67). szömnek be takaró ruhái (56): túlőkhártya (Sclera).
 „Az szöm hártya, az ky megh vagyon furva és az szöm fén abban az furásban vagyon“. (61): szívrá-ványhártya (Iris).
 Az szömnek 3 Nedvességi vagyon (55): 1. üveg színű nedvesség: üvegtest (Corpus vitreum); 2. temérdök és lassu nedvesség: szemlencse (Lens); 3. kristály színű nedvesség: csarnokvíz.
 Szőr (445).
 Szömröm test (47): nemiszerv.
 Szömröm test nyílása (289): húgycsőnyílás.
 Szömröm test makkja (296): makk (Glans penis).
 Szömröm testnek nyaka és töve (310): Crura corporis cavernosi penis.
 Szömröm testnek külső büre (321): Praeputium.
 Szömröm testnek mőneteli (310): húgycső (Urethra).
 Szömröm test és az Segh között való hus (295): gát (Perineum).
 Szöm fedele (69): szemüveg.
 Takon (11): takony, orr-áladék.
 Talp (493).
 Talpa vaapája (384): talphajlat.

Teleség (11): jóllakás.
 Temérdők lélek lakó erek (144): nagy verőerek (Aorta).
 Temérdők bél (van 1—7-ig) (251): vastagbél.
 Temérdők ötödik husos bél, mely az Léphöz közel vagyon (237): vastagbél léphajlata (Flexura lienalis).
 Tener (20): tenyér.
 Tenered töve (596): kéztő.
 Temérdők bélnek apró liku cellái (237): haustumok.
 Térd (278).
 Térd hajlása alatt (299): térdhajlat.
 Térdben való íz (385): térdizület.
 Térd alatt való csont (398): sípcsont kiálló része (Tuberositas tibiae).
 Test; emböry Test (3).
 Tompor (289): far, gluteus-táj.
 Torok (40).
 Torok előtt való husok (125): mandulák (Tonsilla pharyngea).
 Torokban levő erek ágai (129):
 Tök, töky (47): herezacskó (Scrotum).
 Tüdő (154): Pulmo.
 Tüdőnek állattya (150): tüdőállomány.
 Uj (296): ujj.
 Ujoknak ízei (384): ujjizületek.
 Üreg, melyben az csontoknak vége feroz (385): izvápa.
 Vaal, válak (387): váll.
 Vaal csontok (424): vállcsontok

(kulcsesont és lapocka).
 Válban való íz (385): vállizület.
 Vakszöm (5): halánték.
 Végső oldalcsont (208): a 12. borda.
 Végső hurka, alsó hurka, hetedik tömérdők bél (261): Sygma-bél, esetleg vastagbél.
 Vékony, vékonya (47): ágyék (Lumbi). „Köppölyöket kell rá hánni az felső nyak csigolyátul fogva mind az vékonyáig alá, azaz a csontig, ahol megh övecczyk (52).
 Vékony csontok az orban (93): orrsövény.
 Vékony erek, vékony erecskéik (216): kisebb vívőerek.
 Vékony belök, apró hurkák (237): vékonybél.
 Veríték (203): veritőzés (11): verejték, izzadás.
 Vérnek savója (301): vérsavó.
 Vesék (277): Ren.
 Vesék husa (277): a vese kéreg és velőállománya.
 Vesének ürege (283): vesemedence.
 Vese főven, vese fővény, vese kő (282): vesehomok és vesekő.
 Vigyázás (48): ébrenlét, nem-alvás.
 Vizelet (47): Urina.
 Vizelet indító cső (47): katéter.
 Vizeletnek csövei, vizelet menő cső (282): húgyvezeték (Ureter).
 Vizeletnek csöveinek elei (283): uréter felső szakasza.

APRÓ MEGFIGYELÉSEK A NYELV ÉLETÉBŐL

Írta: Dénes Szilárd

Fontos követelménye a helyes magyarságnak, hogy gondolataink kifejezésére a legjobban megfelelő szavak, világos elrendeződésben, az értelem követelte mondat szerkezetben helyeződjenek el. Arra is ügyelni kell, hogy egy-egy mondat olyképpen induljon meg, hogy már a kezdő szavak s kapcsolódások is abban az irányban indítsák el a hallgató vagy az olvasó gondolkodását, amelyben az egész mondat folyamán haladnia kell. Beszéljünk s írjunk világosan, határozottan. Szavaink hangozzanak félreérthetetlenül s ne legyenek homályosak, kétértelműek. Ez a figyelmeztetés hallatszik Simonyi Zsigmond Helyes Magyarság c. könyvének (3. kiadás, 35. l.) a birtokos jelzőről szóló érdekes fejtegetéseiből is. Több olyan esetet is felsorol az író, amely valamennyi megkívánja, hogy a határozott fogalmazás biztosítására a birtokos jelzőből azzal az alkalommal a *nak-nek* rag ne maradjon el.

Ez a figyelmeztetés manapság is teljesen időszzerű. Egészen friss írásokban olvastam az itt következő két mondatot: Ősjoágások ma is akadnak még,

de egészen más alakban, mint a Borsszem Jankó, vizsgáival örökre adós, a kávenázban biliárdozó Bukovay Abszenciusza... Éppen akkor hozták vissza a Nemzeti Bank németek által elrabolt aranyfedezetét. Nem kell erősíteni, vagy hosszabban vitálni, mindkét mondat után hangzik. Mindkettőben olyan birtokviszony van, amelyben a birtokost és a birtokot jelölő mondatrészek megelhezősen távol vannak egymástól. Így a kérdéses mondatrészek szoros kapcsolatának szemléltetésére mindkét birtokos jelzőhöz mellé kell illeszteni a *-nak* ragot (Borsszem Jankónak..., Nemzeti Banknak...). Ekkép aztán egy pilianatig sem keli az értemen gondolkozni.

Küismeri magát a környéken, a bonyolult úton, mondják rossz magyarsággal (sich auskennen.). Ez a németesség az itt következők szerint még félreértést is okozhat. Elgondolkozva ütem mostanában a villamoson. Egy-szerre csak hozzám intézett kérdés üti meg fületem. A közelemben ülő útítársamnak, mint bizonytalanul ráeszméltem, ilyesféle volt a kérdése: *Ki ismeri magát ezen a környéken?* Oszintén szólva meglehetősen elbámultam. Tizen-nég éve lakom a Zuglóban s el lehet gondolni, ennyi idő alatt sok ismerősre tettem szert. Egy-két pillanatig tűnődtem, melyik ismerősimet említsem meg, vagy pedig egyet-e vagy többet. Utítársam azonban nem várta meg az én tanakodásom végét, türelmetlenül máshoz fordult előbbi kérdésével. Akkor vettem észre, hogy tulajdonképpen félreérteltem szavait, mert azíránt érdeklődött, ismerős vagyok-e a környéken. Nem akartam, hogy udvariatlannak tekintsenek, azzal mentegetődztem, nem értettem mindjárt helyesen a hozzám intézett kérdést. Utítársam azonban leckéztető hangon vágott vissza, hogy márpedig ő értelmesen beszélt. A békeség kedvéért jobbnak láttam, hogy önérekes szavaira ne válaszoljak.

Más alkalmam is volt nemrégiben annak megállapítására, hogy írásban és szóban egyaránt, csak úgy tudjuk egymást megérteni, ha szándékunkat, gondolatunkat világosan közöljük. A Thököly-útnak és a Róna-utcának sarkán teher szállító autóról nagy kétségesskedés közben leszáll két ember. Előbb a páros házszámú soron bizonytalankodnak, aztán átjönnek hozzám a másik oldalra. Az egyik ember kezében cédula van s arra kér, mondjam meg nekik, hol van itt valamilyen 8 ház. Oda kellene nekik menni, de ők itt nem látnak semmiféle 8 egységből álló házcsoportot. Kezembe adják az írást s megállapítom, hogy az a rendelkezés van rajta, hogy 8 „h”-ra legyenek a Thököly-út és a Róna-utca sarkán. Mosolyogva tájékoztattam őket a helyzetről s közöltem velük, hogy latinnyelvű rendelkezést kaptak, mikor kell a megjelölt helyen lenniök. Fejcsóválva mentek tovább s erősen méltatlankodtak, mért nem beszélnek velük magyarul, hiszen gondolhatnak, hogy ők csak ilyképpen tudják a rájuk rólt kötelességet teljesíteni.

Valóban ne is kívánjuk, hogy az egyszerű ember latin szavak rövidítésein eligazodjon, amikor azt látjuk, hogy tanult emberek sem ismerik mindig a foglalkozásukkal összefüggő latin műszók eredetét s jelentését. A *fakszimilére* vonatkozólag minden lexikonból megtudhatjuk, hogy ezt az elnevezést a sokszorosítottáir honosította meg. Mibenlétének meghatározására csak a latin név érte-mét kell vizsgálni. *Fac simile*: tedd hasonlóvá; készíts teljesen hasonlólt, vagyis pontos másolatot. Senkit sem lehet érte megszólítani, ha ezt az etimológiát nem ismeri és a leírásban egymásután következő *c*—s betűt *cs* nek olvassa, a szót pedig hibás olvasás miatt *facsimilének* ejti. De az már nem tudatlanságra, hanem tudáskosságra vall, hogy egy könyvkiadó körlevele ezt a hirdetményt közli: 1848. Falragaszok, hirdetmények. *Faccimile*-kiadás. A műszót ugyanis hangzásából következőleg, olasz eredetűnek tarthatták, a helytelen (*faccimile*) írásmód nyilvánvalóan ezt a helytelen felfogást tükröz-teti vissza. Az efféle tudálékoskodás megelőzése végett egy eléggé elterjedt kézi lexikonunk az elnevezést két külön szóba írja: *Fac simile*, Radó Antal: Ide-ge-n szavak szótára c. műve hasonlóképpen ilykép kezdi a szóhoz fűzött magyarázatát: *Fak szí.* A műszó tehát *fakszimile*, nem pedig *facsimile*.

Befejezésül azt szeretnénk megjegyezni, beszédünkben, írásunkban

legyünk természetesekek, egyszerűk. Egy-egy idegen szó használatával vagy előkelősködő írásmóddal ne igyekezzünk műveltség dolgában értékünkön felül, többnek mutatkozni.

MAGYARÁZATOK

Nominativus mint határozó

E cím alá foglalnám azokat az érdekes „finn-ugoros” mondatszerkezeteket, melyeket *Beke Ödön* Nyr 71:97 „Nominativus absolutus a népnyelvben” cím alatt felsorol (pl. kenyérsütőlapát a kezibe, elkezdte a lányokat püfözni). Ha az általam ajánlott címet használta volna, akkor a mai nyelvhasználatból az ilyeneket is idesorolhatta volna: „nap mint nap, kar a karban, váll váll mellett”, aznap, minap, vasárnap, tegnap, holnap, és számos élő nyelvben talált volna rá analógiát (Schulter an Schulter, tête à tête stb.) De különösen a bibliai héberség szolgált rá sok példát. Így: Kiki, kardja a derekán az éjjel félelmétől“ (Én. én. 3, 4). Vállaitok övezve, saruitok lábaitokon, bototok kezeitekben egyétek azt (Móz. II, 12, 11). A „*nominativus absolutus*” fogalma alá a sémi nyelvtanban azt a mondatszerkezetet szokás foglalni, melyben alanykép ki van emelve az a főnév (illetőleg névmás), amely a mondatban akár személyrag alakjában más esetben is szerepel. Példák: „Te, neked hódolnak testvéreid (Móz. I. 49, 8). Tulok vagy juh, azt és fiát egynapon le ne vágjátok (Móz. III. 22, 23). Hugel soká éljen, ő és fiai (Móz. V. 17, 20). És én: íme hozok vízőzönt (Móz. I. 6, 17). Sáráj feleséged: az ő neve ne legyen Sáráj, hanem Sára legyen az ő neve (Móz. I. 17, 15). A folyam: az ő árjai örvendeztetik Isten városát (Zs. 46, 5). Földetek: idegenek eszik azt (Ézs. 1, 7). Az az éj (melyben születtem), nyelje el azt a sötétség (Jób 3, 6). Én: az én kezem nyújtotta ki az eget (Ézs. 45, 12).

Egyébként a mai élő franciában mindennapi használatban van ez a nominativus absolutus kérdő mondatban. Pl. L'homme est-il immortel? És ha személyre vesszük, hogy ezzel a szerkezettel teljesen egyforma használatban van a kérdés ilyen formulája: Est-ce que l'homme est immortel?, akkor észleljük, hogy ebben voltaképp az egész mondat tartalma van előbb kiemelve (úgy van, hogy az ember halhatatlan?) Régebben, úgy látszik, a nyelvvalakulás folyamán, amikor még nem írásjelekben (kérdőjelben) gondolkodtak, nagyobb szükségét érezhették a szórendfordítás mellett a kérdőmondat megkülönböztetésének az állítómondattól.

Közel áll annak elgondolása, hogy az ilyen nominativusos kiemelés, mint „én, nekem kedvem telik a gonosz megtérésében” volt a megindítója az ilyen tautológikus alakoknak: *ennekem, teneked, őneki* stb. *Fényes Mór*

A pokol kapui. Minden művelt magyar ember ismeri Kossuthnak 1848 július 11-én mondott híres beszédét. Egyike a nagy magyar államférfi legfényesebb sikerű szónoki remekeinek. Szerkezete művészi, logikája éles, érvei megdönthetetlenek, érzelmi vonatkozásai a szív mélyébe hatók. Az emlékezetes országgyűlési jelenet (Megadjuk!) után a legmegrázóbb drámaisággal fejeződik be: annyi energiát a kivitelben, mint a mennyi hazafiságot tapasztaltam a megajánlásban; — és Magyarországot a *poklok kapui* sem fogják megdönteni.

Kertész Manó (MNy 5:275) szerint ez az újtestamentumi eredetű szólásforma Kossuth kedvelt kifejezései közé tartozhatott. Már előzőleg is élt vele egy 1848 július 2-án megjelent vezércikkében. Ő előtte csak Helmecezynek a Berzsenyi verseinek írt előszavából (1816) idézi Kertész, noha szerinte általánosabb használatú lehetett. Ezt a véleményt megerősíti Sz. K. [= Szily Kálmán] (MNy 6:432), ahol idézi ennek a szólásnak a kódexek nyelvén, Sylvestér János, Félégyházi Tamás, Károli Gáspár és Káldi György munkáiban való előfordulásait, de idézhetné

Pázmányból is: Úgy megerősítettett, hogy soha az pokol kapuja ő rajta semmit nem kaphat, le nem nyomhatta (Kalauz 413).

Az eddig közölt adatokból azt lehetne következtetni, hogy Káldi után egészen Helmecezig senki sem használta többé. Ez azonban tévedés volna, mert 17—18. századi irodalmunkban elég gyakran találkozunk vele. Íme néhány példa, közülök némelyik eddig ismeretlen változatát tünteti fel szólásunknak.

Bizony mind az ow s' mind az uy Testamentom úgy felelevenedett, hogy immár a' pokol kapui sem vehetnek birtokot rajta (Miskolci Hegedűs János: Biblia tanui 1648. A' kegyes olvasóhoz). Az pokolnak kapuja erőt nem vehet rajta, azaz hamis értelemben [az anyaszentegyház] nem eshetik (Esterházy M. munk. 6. Újabb Nemz. Kvt. 1. folyam). Oly világosan tanítva az Apostol, hogy azt el-rontani, még a pokol kapujának is lehetetlen legyen (Hegyesi István: Kegyeseknek nagy titka 1686, 64). Melyben erősebb biztonsága vagon a' Sz. Lélek személyiségének, mintsem el-ronthatnák azt még a' pokol kapui is (uo. 689). Ha szintén ostromolnak is engemet a' pokolnak kapui, de én rajtam diadalmat nem vehetnek (Szentzi Fekete István, Lelki nyugosztaló orak 33, év nélkül; fordítás Heinrich Müller rostocki prof. német eredetijéből). Trotz nekik! tsak hejában ostromolják a' pokolnak kapui ezt a' kö-sziklát (uo. 67). Itt állok én, kitsoda bánt engemet? Minden pokolnak kapuitól sem félek (uo. 1041). Ne néktek pokolnak minden kapuit a' Christus az én kö-sziklám, kitsoda dőjt-le engem? (uo. 1168). A pokolnak minden kapui soha győzedelmet nem vesznek az Isten ecclesiáján (Cserei Mihály Históriaja 59. Újabb Nemz. Kvt. 1. folyam). Azonképen a' Krisztus országa még a' pokol kapuitól is meggyőzhetetlen (Miskolci Gáspár, Egy jeles vad-kort 1702, 102). A' pokolnak kapui, semminémű testi erővel el-

nem-ronthatnak, hanem tsak a' Krisztus Jézus vére által (uo. 217). Azonképen az Anyaszentegyház is meg-ronthatatlan fundamentomon építetett, melyen még a' pokol kapui sem vehetnek diadalmat (uo. 328). A' kik aztat még a' pokolnak kapui ellen is meg-fogják általmazni (Gvadányi, A' világ. köz. hist. 1798, 5, 281).

Látni való, hogy a pokolnak kapui igen ismeretes szólás volt, és hatalmas beszéde végén Kossuth mégis roppant hatással alkalmazta. Ignotus írja (Olvasás közben. MagyKvt. 531—4): Bámulatos, hogy a költői dikción is mennyire úr a valeur törvénye. A jó költőnél minden szónak megvan a maga helyzeti energiája. A legelkopottabb szó, melynek halatára idegeink már alig rezzennek meg, helyes alkalmazással egész világokat varázsol élénk (81). Úgy látszik, van néha helyzeti energiája és varázsos hatása némely szólásnak is: a pokol kapui Kossuth remekének csattanójában eszünkbe juttatja nemzetünk minden ellenségét, kivált a bécsi udvar ördögi cselszövényeit, mintegy igazolva Káldi György azon magyarázatát, hogy: A' Pokol kapui pedig, az Ördög hatalmát kell érteni (Vasárn. való pred. 1631, 655).

Szegények vagyunk, de jól élünk. Tóth Béla: Szálló igék lexikona szerint állítólag Roskovics Ignác képfő (szül. 1854) mondása. Lehet, hogy mai formája csakugyan tőle való; lehet azonban, hogy mástól ered, és Roskovicsnak csak kedvelt szavazárása volt. De az bizonyos, hogy gondolati tartalma sokkal régiebb. Már Petőfi írja 1848 április 18-án Aranyhoz intézett levelében: Írd meg rögtön, micsoda föltételekkel fogadod el a szerkesztést, úgy hogy teljőj lakni Pestre... Te Jankó, a lenne ám még az élet, ha feljönnél! gyere föl, az isten áldjon meg. Úgy élünk, mint a Krisztus, ha egy kicsit szegényecskén is (Arany J. levelezése író-barátaival 1:141).

Tudott dolog, hogy a tunya II. Ulászló uralkodása idején rohamosan hanyatlott és szegényült az ország s vele együtt a királyi udvartartás is, de Ulászlónak és cseheinek mégis jobb volt az életük nálunk,

mint otthon. Legalább is ezt állítja Heltai Gáspár Magyar Krónikája (Újabb Nemz. Kvt. 3. folyam 1:559): Hogy Budára jött volna a király, a palotában hozzá menének a cseh urak, és mondanak neki: Mint leszen, felséges urunk? A mint látjuk, mű árvák leszünk Csehországba. Mert te felséged, a mint látjuk, igen ragaszkodott Magyarországhoz. Talán soha nem jön immár többször Csehországba. Felele László király: Urak! nem csoda, mert *sokkal zsirosb a magyarországi konyha a csehországinál*. Elő isten! mely nagy olcsóság vagyon ez országban. — Dobzse Lászlónk tehát Heltai szerint csak a jó élet miatt ragaszkodott hazánkhoz.

Jól éltek II. Lajos udvarában is, noha ez sem volt gazdagabb az apjénál. A rosszemlékű Brandenburgi György írja 1519-ben ezeket az akkori magyar udvartartásra annyira jellemző sorokat a brandenburgi kancellárnak: *A király udvara szörnyen szegény, de én mégis hatalmasan farsangoltam vele*, hadd lássák az urak, hogy azok, a kik a király körül vannak, még talpon tudnak állni (Fraknói Vilmos: II. Lajos és udvara. OK 99—100, 47). Szóval: szegények voltak, de jól éltek. Pedig akkor már veszedelmesen közeledett Mohács.

Csefkő Gyula

Öl. A NySz két pont alatt közli az *öl* főnév jelentéseit: 1. Schoss; 2. Klafter. Az élőnyelvben azonban több jelentése is van. Így Csűrű Szamosháti szótárában nyolc jelentését adja: 1. a két széttárt kar hosszának megfelelő hosszúság. (Ilyen öllel méri pl. a cigányasszony a sajtakészítésű szőites madzagot, a csempész a dohányfonadékot, stb.); 2. hatlábnyi (1-896 m) hossz mérték; 3. Klafter (köbmérték); 4. 1-896 m² térmérték; 5. a fölfelé görbített két karba féro mennyiség; 6. ülő helyzetben az ember két combja, hasa, melle, két karja közötti férőhely; 7. fennálló helyzetben a magához ölelt kar és mell közötti férőhely; 8. ugyanaz a férőhely, mint mérték. Körülbelül ezek a jelentések megvannak a finn nyelvben is: *syli* 1.

Arme, Schoss; *syllissä*: auf dem Schoss, auf dem Arm, in den Armen, auf den Knien; *tule syliini!*: komm in meine Arme! *komun an meine Brust!* *vaipua jkn syliin*: an den Brust jemandes sinken; 2. Armvoll; 3. Klafter, Faden; 5 *syllä puuta*: 5 Klafter Holz (Katar). A lappban szintén: *salla* stb.: Umarmung, Armvoll, Klafter; Armbürde; *sallat*: umarmen, in die Arme nehmen; *salluht*: mit den Armen (als Klaftermass) messen (Lagercrantz). A többi rokonnnyelvben a megfelelő szó csak „Klafter“, tehát mértékegység jelentésben volt használatos. Az *öl*, mint mérték, a két kiterjesztett kar volt. A másik ölet is a két kar alkotta, de nem kiterjesztve, hanem összezárva, s előbb volt meg az álló helyzetben való ölben tartás, ölben vivés jelentés, mint az ülő helyzetben való ölben tartás, amikor már a combnak is szerepe volt. Bizonyítja ezt az *ölel* ige is, hisz az annyi, mint: átkarol. Nincs tehát semmi szükség kétféle eredetű *öl* szó feltevésére, mint legutóbb Harmatta MNy 43:278 írta. A magyar *öl* mindkét jelentésben a finn *syli* stb. megfelelője. Az általa idézett cseremisiz *elte, eltem, eltalem* stb. nem eredeti finn-ugor szó, hanem a csuvasból való átvétel. (I. Räsänen: Die tschuw. Lehnwörter im Tscher. 162. A szó történetére nézve még I. Beke: Régi és ritka szavak Dunántúl 48).

Szeget szeggel. Petőfi híres versének címe Margalits szerint először Kis Viczay szőlásgyűjteményében fordul elő (1713). A szőlásnak ez a rövidített alakja azonban még nincs meg nála, ő négy esetben is a hosszabb, eredetibb alakot idézi. Én Máriafi István 1788-ban megjelent Kis magyar frazeológiájában találom meg Erdélyi előtt (1851) ezt a rövidebb alakot: *Szeget szeggel verni. Szeget szeggel* (138).

Péter kése. Erdélyi Köz. 6361 szerint kis, rövid kard, minő a tüzerek oldalán van. Azt tartják, ilvannel vágta le Péter apostol a főpap szolgálója fülét; innen a nevezet. — Gyönyös értelemben használják. Arany *Péter-kés* alakban közli. „Így nevezte a nép gyermek-

koromban a gyalogság oldalfegyverét. Eredetét nem tudom, hacsak Péter apostol szablyája után nem lett, melyet a passió éjjelén kírántva, levágta vele egy szolga fülét.“ (10:404). Kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek, hol, milyen alakban és milyen jelentésben használja népünk.
Beke Ödön

Táska. Beke Ödön föltevése szerint (Nyr 70:105) *táska* szavunk a *-ka* vagy *-kó* kicsinyítőképzővel ellátott német *Tasche* átvétele. A *patrontás* (Patron-*tasche*) összetétellel és Beke fölfogásának igazolására *Kálmánnal* (Koszorúk az Alföld vadvirágaiból) találtd néhány adatot: „Kardot kötök karcusú derekamra, Patrontásom gyenge vállaimra. Patrontásom harminchat tölténnyel, Úgy indulok a csatára készen.“ (1:131.) Másutt: „Patrontásom nyomja oldalam, hosszú puská gyenge vállam.“ (144.)

A szüzesség jele a magyar népéletben. A szűzkoronával kapcsolatban (Nyr 71:58) közlöm néhány alkalmi adatomat a magyar népéletben előforduló szüzesség-vizsgákhoz. A szűzkoszorúnak ilyesfajta jelentőségére számtalan népdalunk (pl. Bálint Sándor: Szeged népe, Szeged, 1933, 37. l.) utal, Luby Margit pedig (A parasztélet rendje, (Bp. 1934, 141—142.) részletesen leírja, hogy a megesetteknek mit szabad s mit nem. (Pl. nem szabad *haja-donfüvel* úrasztalához járulni stb.) Baranya megye hegyháti járásának községeiben Szent Antal napján (jún. 13.) hajnalban gyujtanak új tüzet. „Olyan 14—16 éves kamaszodó fiút kell kiválasztani, akiről feltételezik, hogy ártatlansága még csorbátlan. Neki kell száraz taplóval a szikrát felfognia. Ha a fiú csakugyan szűz, akkor a tapló hamarosan tüzet fog, ha azonban rosszul választottak, akkor az egész fáradtságos eljárás előlről kezdhetik. (Bellosics Bálint, Ethn. 1902:122.) A borsodmegyei Mercsén az a hiedelem, hogy jégeső alkalmával a szűz leávnynak három szem jeget kell a *kelebihe* tenni, akkor a jégeső kevesebb kárral vonul el. (Istvánffy Gyula, Ethn. 1911:297.) Szendrey

Zsigmond szerint (Ethn. 1938:38.) a varázslatok sikeréhez általános követelmény a cselekvő testi és lelki tisztasága. „Némely varázslat egyenesen szűz leányhoz vagy fiúhoz... van kötve.“

Igen érdekes lenne ezeknek a szüzesség-vizsga jeleknek az összegyűjtése. Egyik népi írónk a szüreti szőlőtáposásnak a szüzesség jelével való kapcsolatát, mint magvat, regénytémául is fölhasználta. (Kádár Lajos: Taposóka.)

A szűzkoszorúra már Pázmány utal: „Az Új Tanítók úgy megérdemlik az eretnek nevet, mint egy szűz leány az rósa koszorút.“ (Pázmány, ÖM. Bp. 1894—1905. IV. k. 795, l.)
Péter László

Nyelvi kuriózum 1831-ből. „...vett-ségemnek, melyet... egyéb Nemzetek' Nyelvén esméretlen 's lehetetlen *E. Beszédre* velt Levelemmel czennel ejthettem; reménységem szerént tellyes engedelmet és Kegyelmet esenkedek“... írja Gubernialis Cancellista *Lótsai Sp. Sámuel* ennen kezű aláírásával Kolo'sváronn Octob. 4. 1831-ben keltezett hódoló felirata befejezésében.

Bizonyára érdekelni fogja a Magyar Nyelvőr széleskörű olvasótáborát az a birtokomban levő 8 lapos nyomtatott füzetecske, amely „Kolo'sváronn A' Királyi Lyceum' Betüivel“ készült s melynek szövegében végestelen végig csupán az „e“ és „é“ magánhangzó szerepel. Címe: „Menj! Bétsbe, Levelem! Erdélynek Fejéhez,

FERENTZ Fejedelem —

's ennek JEGYESSÉHEZ:

Jelents Felsegeknek,
melly szép emlékképet
tett ez helyység épet,

EMLEKEZETEKNEKI“

A hódoló felirat jellegű füzetecske kiadására engedélyt *Nikolaus* Transilvan-i Episcopus adta meg.

A „Lovel“ írója magát „FELSÉGETEKNEK engedelmességre, és Fel-séges Tetszésekre legkészebb Emberek“-nek jelzi, nehogy akárcsak itt is más magánhangzó zavarja az „e“ betűt — legkevésbé sem egyhangú (bár egyetlenegy, végig ugyanazon

magánhangzóval irt) fordulatos és hódolattal teljes írását.

A nyelvészeinket bizonyára közelről érdeklő, egy évszázadnál régebb nyomtatványt a Magyar Nyelv-

őr t. szerkesztőségének egyidejűleg bemutatom. Ám erősítse meg, hogy „egyéb Nemzetek” Nyelvén eszméletlen ’s lehetetlen az efféle „E. Beszéd”.
Koritsánszky Ottó

KÖNYVEKRŐL

Az orosz irodalom kincsesháza. Szerk. Trócsányi Zoltán. Athenaeum. 1947. — **Orosz költők.** (Antológia). Összeállította Lányi Sarolta. Új Magyar Könyvkiadó. 1947.

Dante, Shakespeare, Goethe: ha ezeket a neveket hallja, sokszázados, gazdag kultúrák elevenednek meg a magyar olvasó tudatában. De másképp áll a dolog a hasonlórangú orosz óriásokkal: Tolsztoj és néhány társa közsiklákként emelkednek ki — a semmiből. Régen a cári zsarnokság, az októberi forradalom után pedig a haladásellenes propaganda akadályozta meg az orosz szellem megismerését. Ma már tisztán láthatjuk, hogy Tolsztoj és társai nem a semmiből emelkedtek ki, hogy mögöttük az oroszország sajátos, a nyugati kultúrákkal szemben semmivel sem alsóbbrendű, sőt erkölcsileg külön történelmi képlete áll. Ezt az új tudásunkat lelkes úttörők erőfeszítéseinek köszönhetjük. Nagy munkát végeztek az orosz irodalom válogatott kincseinek tolmácsolásával. Kezdeményező munkájuk sejteti, milyen szép feladatok várnak még a magyar műfordítókra.

Az orosz irodalom kincsesháza szemelvényeit a leghivatottabb szak tudós, Trócsányi Zoltán, válogatta össze. A kötet a legrégebbi irodalmi emlékekkel kezdődik s a végén már a legújabb irodalom termékeivel találkozunk. A kivélasztásban szerencsés összhangban egyesül az esztétikai és szociológiai szempont. Ahogy a legrégebbi időktől napjaink felé közeledünk, kibontakozik az orosz társadalom fejlődésének képe is. A művészet a maga súrító képességével, képzleti energiájával egy-két lapon többet mond el, mint vaskos történeti korrajzok sora. Önkénytelenül keressük a hasonlatosságokat s nem ritkán, könnyűszerrel, erőltetés nélkül találunk is megfeleléseket az orosz és magyar lélek, az orosz és magyar társadalom fejlődése között. — Gazdag és szép a lírai anyag összeállítása; a lírával azonban a másik kiadvány ismertetésében foglalkozunk bővebben, annál is inkább, mert az anyag egy része, sőt nem egy esetben, a műfordítók is azonosak. — Nagyon értékesek azok a prózai szemelvények is, amelyeket a kötetben találunk. A 18. század, a felvilágosodás százada, az orosz irodalomban is a felújulás kora: az irodalmi élet megindulásának kezdőpontja. Nagy Péter „ablakot tör” nyugat felé; a nyugati eszmék és formák beáramlása termékenyítőleg hat. Milyen szép Novikov és Radiscev harca az emberi jogokért, a jobbágyot kiuzsorázó földesúri önkény ellen. A szentimentális Karamzin Kármánt juttatja eszünkbe, Krylov, a meseíró Fáty. Hát Gogolj megdöbbentően éles társadalomrajza nem Eötvösre emlékeztet? — A kötetnek talán legérdekesebb része a 19. század nagy forradalmár elméletíróinak, kritikusainak, esztétikusainak műveiből közölt szemelvények. Végre megismerhetjük — ha csak szemelvényesen is — a haladás élesesű és tisztaszívű harcosainak, Bjelinszkijnek, Csernysevskijnek, Dobroljubovnak és Piszarevnek munkásságát. Bjelinszkijnek Gogoljhoz intézett levele a kötet legszebb lapjai közé tartozik és az igazi irodalmi kritikának örök mintaképe. A magyar olvasót nem hagyja közömbösen a forradalmár Gercennek Kossuthról való megemlékezése. Gondosan megválogatott, jellemző részletek ismertetik meg az olvasót a 19. és 20. sz. nagy prózaíróival. A szerkesztő nem elégszik meg a klasszikus nagymesterek egyoldalú megvilágításával. Így például Dosztojevskijt az egyik szemelvényből a minden szenvedéssel együttérzőnek, a másikkól társadalmi szatirikusnak, a harmadikkól intrikusnak,

démoninak ismerjük meg. Tolsztoj utolérhetetlen természetábrázolását, lelki megrendüléseit is különböző művekből közölt részletek elevenítik meg. A legújabb szocialista realizmus is képviselve van a kötetben (Furmanov, Osztrovszkij)

A szerkesztő nem mindennapi munkát végzett és nehéz feladatát szerencsésen meg is oldotta. Most látjuk csak, milyen nagy szükség van próza művek, különösen pedig elbeszélés-gyűjtemények kiadására. Illyés Gyula még a háború előtt kiadott egy modern orosz elbeszélésekből összeállított kötetet. Szép és merész vállalkozás volt ez, de a mai megváltozott körülmények és lehetőségek jóval többet követelnek. — Számos fordító járult hozzá lelkes munkájával a kötet értékéhez.

Az „Orosz költők“ lapozgatása közben megcsap a mesebeli csodálatos virág illata. Újra látom az orosz tájat, ahogy akkor láttam, a germán csizmák által megtiporva és mégis életet, elpusztíthatatlan termékenységet sugározva. A lírai versekben testet ölt az orosz lélek, ifjú szépségében, természet jóságában, egész érzelmi gazdagságával. Az értékes középkori emlékeken átugorva ismét a felvilágosodás korában vagyunk. Isten és a természet hatalmas ódák megírására ösztönöz (Lomonoszov) — lásd Berzsenyit! — de már a Puskin-előtti legnagyobb kritikusként, Gyerzsávinnak „Az uralkodókhoz és bírakhoz“ is van figyelmeztető szava: az elnyomó, bűnös hatalom ellen beszél. — Puskin csodálatos személyes lírájában, mely Vörösmartyt és Petőfit egyszerre idézi tudatunkba, a szenvedélyes szabadságvágy a legnemesebb hazafisággal együtt jelentkezik. Biztatón szól a szibériai bányákban sýnlódó politikai rabokhoz. S milyen szépen festi a természetet és a szer: lem érzéseit! A sikerült fordítások alapján fogalmat alkothatunk nyelvének zenéjéről is. Az ő „emlékműve“ is ércnél maradandóbb; és milyen szép a másik „emlékmű“, melyet a lángeszű tanítvány, Lermontov emelt mesterének, a cári zsarnokság áldozatának. Másik híres verse: a Vitorla, az érett romantika tökéletes alkotása: a korlátlan szabadságvágy, a sötét, sívár jelennel való elégedetlenség jelképe. — S milyen símogatóan látgy Tjutcsjev lírája: tavasz és szerelem költészete. A tökéletes boldogság, az élet teljességének ritka, elröppető pillanatait ragadja meg: mindig repül. Hazaszeretete: vallásos rajongás. — Nyekraszov vérbeli politikai költő. Zsarnoki apjában megismerte a földesúri önkény minden gonoszságát: látta szerencsétlen anyjának vergődését — és föltámadt benne a gyűlölet, mindenféle elnyomás gyűlölete. Még a gyermekkori visszaemlékezések is csak ezt az érzést kellik benne. — Gorkij verse, A viharadár dala, még a romantikában gyökerezik; szertelen, pompás allegória, — merész képei a forradalmat idézik, Adyt juttatva eszünkbe. — Még Blokból sem hiányzik a romantikus nyugtalanság, de a híres Tizenkettő ódái szárnyalásában, szinte valósi elragadtatásában egyedüli mondanivalója a nagy forradalom. — Érdekes, üde szín az új társadalom lírájában a később meghasonlott parasztköltőnek, Jeszenyinnek költészete. Jeszenyin öngyilkos lett; e tragikus eseményhez fűződik költőitársának, a 20. sz. egyik legnagyobb lírikusának, Majakovszkijnak egyik legszebb verse. — Mint valami rakéta robbant be Majakovszkij az új orosz irodalomba. Munkáját rombolással kezdte, az orosz futurizmus kezdeményezője; irodalmi „fenegyerekeskedése“ a hagyományos stílus, formák és tárgyak szétrombolásán túl személyes magatartásában, fellépésében is megmutatkozott. Később a realizmus felé közeledett s egészen egyéni hangú lírát teremtett. Stílusforradalma az orosz költészetben talán nagyobb átalakulást okozott, mint Ady a magyar lírában. Ódái szárnya'ású szabad ritmusában a felszabadult tömeg kiáltása hallatszik. Megveti a l'art pour l'art művészetet, a társadalom építőjének érzi magát; a rím „dinamitos hordó“ az ő számára. — Soraiból optimizmus árad: az a boldogság, hogy végre az eddig elnyomottak emberhez méltó életet kezdenek (Kozirev Iván vasöntő elbeszélése, hogyan költözött új lakásba).

A kollektív ember ujjongó, gyermeki boldogsága az emberiség újjászületését hirdeti. Igen szépek Lenin-versei. — A Teljes erővel és a Balra tartás maguk egészében idekíváncskoznának: ennek a nem mindennapi költői pályának hatalmas erejű darabjai. — Jogosan vélné az ember, hogy ilyen rendkívüli útját átmeneti terméketlenség, kisszerű epigonizmus következik. A kötet további gazdag szemelvény-anyaga megcáfolja ezt a feltevést. Ha hasonló méretű művésszel nem is találkozunk, számos tehetséges költővel ismerkedünk meg. Uralkodó tárgy a nagy honvédő háború élménye. Nehéz feladat a nép szenvedéseiről, a fasiszta kegyetlenségekről úgy írni, hogy az művészi hatást keltsen. A naturalista részletezés csak visszaborzasztana. A szenvedésektől megedzett szabadságszerető lélek nemes, harcos humanizmusa szolgáltatja az ihletet. Az örök emberi tárgyakat sem hanyagolják el; szép szerelmi költemények sem hiányoznak. — A fordítók lelkiismeretes munkájukkal nagy szolgálatot tettek a magyar olvasóknak. *Lengyel Béla.*

Marót Károly: Homeros, „a legrégebb és legjobb“. Egyetemi nyomda (1947). 156 lap.

Amikor a szerkesztőségtől azt a megtisztelő felszólítást kaptam, hogy ismeressem a Nyelvőrben Marót Károly művét, még nem olvastam a könyvet s ezért azt gondoltam, hogy nehéz, sőt lehetetlen lesz azt a pontot megtalálnom, amelyen e könyv ismertetése folyóiratunk olvasóinak érdeklődése felé irányítható lenne. Tévedtem. Mialatt Marót könyvét végigolvastam, végigélveztem, végigtanultam, lapról-lapról mindjobban meggyőződtem arról, hogy e mű ismertetése nemcsak beleilleszthető a Nyelvőrbe, hanem onnan semmiképpen el nem maradhat.

Az „Orsz. Néptanulmányi Egyesület hivatalos lapja“-nak tudomást kell vennie arról a munkáról, amely végérvényesen leszámol a „népköltészet“ és „műköltészet“ helytelen szembeállításával. Marót Károly az évszázados Homeros-problémának olyan megoldását adja, hogy általa ez Ilias létrejön az őspéldájává, ősigazolásává lesz annak a tételnek, amelyet Marót már több mint negyedszázad óta (először Napkelet 1920 : 222) ismétellen, folyton növekvő erővel és szabotossággal hirdet, hogy t. i. minden költői alkotás kollektív jellegű, mert nincs költő, ki „népi“ talaj nélkül alkothat, és nincs „népköltészet“ termék, mely egyéni irányítás nélkül világgá pattanhat. E tételnek az Ilias mélyreható elemzéséből fakadó bizonyítékait itt természetesen mellőznöm kell, de magának a tételnek ismertetése is bizonyára elegendő ahhoz, hogy mindenki előtt nyilvánvalóvá váljék Marót könyvének az ókor-tudomány keretén messzire túlnövő jelentősége s különösen a Nyelvőr olvasóinak érdeklődésére igényt tartó volta.

A felsorakoztatott érvek és bizonyítékok részletezéséről le kell mondanom, de lehetetlen szóvá nem tennem Marót munkájának nagyszerű dialektikus felépítését, a „thesis“-ek és „antithesis“-ek egymásnak szegeződéséből diadalmasan kibontakozó „synthesis“-t. Talán a legnagyszerűbb e tekintetben „Az éposz forrásainál“ című fejezet, — benne az Iliasnak azok a vonásai és indítékai, amelyek az *egyéni* alkotó kezére vallanak, mesteri módon vannak szembeállítva a *közösség* közreműködésének nyomaival. Csak egyetlen megjegyzésem volna. Véleményem szerint különbséget kellene tenni a mű megteremtésének és a mű apperzipálásának közösségi folyamatai között. Amikor pl. Homeros feltételezte, hogy közönsége bizonyos mondai elemek ismeretével rendelkezik (76. l.), a közösségi „hozzájárulás“ másképp bonyolódott le, mint amikor a költő pl. a sztereotip formulákat a hagyományból átvette. Ilyenkor ugyanis a közösségi elemek működésének javarésze akkorra esett, amikor a mű a hallgatóság elé került, vagyis amikor a mű azáltal vált érthetővé, hogy a közönség csakugyan rendelkezett avval a tudással, amelyet a költő nála feltételezett.¹ Ellenben a költészet legmélyebb gyökérszintjéig hatol és a műértés

¹ Legyen szabad erre a kérdésre vonatkozólag Marót fejtegetéseinek kiegészítéseképpen arra utalnom, amit a kérdésről más összefüggésben Görög élet és műveltség című művemben, főleg a 102. és a következő lapokon elmondtam.

legbensőbb titkait tárja fel ez a nagyszerű fejezet ott, ahol az Iliasnak azokat a vonásait tárgyalja, melyeket csakis a régi nagy költőnek alkotó kezéből lehet származtatni.

Ebben az összefüggésben kap helyet a homerosi költészet egyik legbájosabb különlegességének, a „furcsán terjedős és gyanúsán ráérős hasonlatoknak” a kérdése. Amikor Marót a homerosi hasonlatot pompás okfejtéssel Homerosnak — a görög költészet, nem: a világirodalom „legrégibb és legjobb” költőjének — *egyéni* alkotásaként mutatja be, 41 esztendő szüntelen búvárkodásának tiszteletreméltó fejlődésmenete világosodik meg előttünk. Marótnak 41 esztendővel ezelőtt megjelent doktori disszertációja („Fejezetek a Homeros kérdésről”) ugyanis a homerosi hasonlatok felépítését még a „népköltészet” akkori felfogásának szellemében próbálta magyarázni s azt vallotta, hogy a terjedős homerosi hasonlatoknak mélyén egy-egy egyszerű hasonlat rejlik és ezt „az őseposz vázában szerepelt hasonlatot” a „néplélek” alakító munkája idővel, az eposz terjedése folyamán épügi kibővítette, ahogy az eredetileg kisterjedelmű őseposzt nagyeposszá terebélyesítette. Az ú. n. „homerosi kérdés” történetét ismertető ragyogó fejezet, amely a „néplélek” romantikus fogalmának és a költészet éleltanára vonatkozó racionalista elképzeléseknek fokozatos szétfoszlását tárgyalja, talán azért búvóli el az olvasót a maga szikrázó szellemességével, e fejezet azért oly friss és eleven, mert személyes líra izzik benne: a téves elképzeléscken egy élet munkája árán diadalmaskodó kitűnő tudós önvallomása.

Mint már jeleztem, Marót Károly művében Homeros költészete minden költészet őspéldájaként kerül elénk. „Népköltészet — olvassuk a 93. l-on — *nincs* abban az értelemben, mintha kollektív tömeg bármiféle műalkotást megteremthetne; de *van* abban, amely egyszerűen csak a népben élő és leg többször névtelennek maradt szerzők (tanító, kántor, parasztlángész, énekmondó stb.) közkinccsé desztillált alkotásait kívánja megjelölni. Ilyen népköltészet élte eddig legklasszikusabb lársadalmi életét a Kr. e. 10. század körül a kisázsiai Ióniában, ahol az Iliás született”. Ez a meghatározás olyasmire ad alkalmat a, szerzőnek, amiről a Nyelvőrnek nemcsak mint néptanulmányi, hanem mint nyelvtudományi folyóiratnak is okvetlenül tudomást kell vennie. E meghatározás ugyanis új szóhasználatot teremtett. A *népköltészet* elnevezés azt a képzetet kelti, hogy a „műköltészet” ellenpárját jelöli, — márpedig csak egyféle költészet van, melyet az egyén és a közösség egybefonódása terem. Ezért „költészet” helyett — akár a régi értelemben vett, vagyis a „néplélek”-ből származtatott népköltésztől van szó, akár a helytelenül kizárólag egyéninek képzelt „műköltésztől”, Marót gyakran azt az elnevezést alkalmazza, hogy: *közköltészet*, viszont a *műköltészet* elnevezést azokra az „egyébként jószándékú kezdeményekre” korlátozza, amelyek az igazi értelemben vett költői, vagyis „meglési” cél helyett „valami másodlagos irányítást vettek és tanítás, nevelés, meggyéb kedvéért *túlléptek*”. A „közköltészet”, „közköltő” elnevezésnek a fogyatékosságát maga a szerző is elismeri, de mindenképen igaza van, amikor arra hivatkozik, hogy az általa teremelt új műkifejezéseknek megvan az az előnyük, hogy nem hangsúlyozzák a „népköltészet” és „műköltészet” helytelen megkülönböztetését. A hazai és külföldi tudományos irodalom gyakorlata fog az új elnevezésmód létjogosultsága és használhatósága felett dönteni.²

A Nyelvőr közönsége elé kívánczik az a korrekció is, amelyet Marótnak a közösségről, a költői alkotás alaptényezőjéről vallott felfogásán eszközölnöm kell. A nyelvtudomány művelői körében ma már közhelyszerűvé vált az az igazság, hogy egy-egy nyelv egységessége csak általánosító absztrakció, az

² Legyen szabad megjegyznem, hogy a kétségtelenül helyes elgondolásból fakadó szóalkotási kísérlet jövőjét semmiképpen nem biztosítja az a franciayelvű kivonat, amely Marót egyik legújabb ideigőző dolgozatát kíséri. Ott ugyanis a „közköltészet” *poésie communale*-nak van fordítva. Ezt a szerző *poésie générale*-ra iavítja, de ez sem megfelelő. Szerintem inkább *poésie collective* volna helyénvaló, sőt talán magyarul is *kollektív költészet*et kellene mondani.

elő nyelv, a beszéd a valóságban koronként, vidékenként, társadalmi és foglalkozási rétegenként stb. elkülönül. Ez a nyelvészeti megállapítás olyankor is tartózkodóvá teszi az embert, amikor a közösségnek olyan tudatelemeiről, olyan hagyománykincseiről, olyan mondanivalóiról, olyan költészet-fogadási készségeiről stb. esik szó, amelyek e közösséget az irodalmi életfolyamatok alapvető tényezőjévé teszik. Ezért, bármennyire meggyőznek bennünket azok az igazán nagyszabású fejtegetések, amelyek arról szólnak, miként tudatosítják a költők közösségüknek kikívánczolt mondanivalóit, mégis az az érzésünk, hogy Marót a mondanivalókat, a költői kifejezésre váró közösségi tudatelemeket illetően egységesebbeknek, egyöntetűbbeknek tekinti. Ezekben is olyan szétkülönülést, differenciáltságot kellene észrevennie, amelyet a nyelvtudomány a nyelv állagában megállapít. Ha ezt tenné, akkor magától értetődő, természetes magyarázatot nyerne az a jelenség, hogy vannak költők, kik csak nagysókára nyerne igazi „nép”-szerűséget. E jelenség megmagyarázására akkor nem kellene azt az erőltetett formulát alkalmaznia, hogy az ilyen költők egy később „megteremtendő és megformálandó népközösségből” nyerik a maguk indítását. Az ilyen „filius ante patrem”-féle konstrukció helyett mondjuk inkább azt, hogy az ilyen költők akkor, amikor megszólalnak, a közösségnek nem elég nagy hányadát szolgáltadják meg, nem elég nagy hányadának mondanivalóit mondják ki s a közösség szüntelen hullámmása — beszéljünk határozottabban: örökös belső harca — csak utóbb növeszti meg az eredeti kis hányadot. Marót meggyőzően taglalja azokat a körülményeket, amelyek a költészet világtörténetének „legnagyobb csodáját” az okszerűség törvényei közé ágyazzák, — érthetővé teszi, hogy Homeros, a legrégebb költő hogyan lehetett egyszersmind a legnagyobb is és hogy e csodálatos lángész alkotását, az Iliast hogyan követhette egy másik lángésznek a műve, az Odyssea, — de e két csoda magyarázatainak a sorából el kellene hagynia a 10. század korára szupponált kulturális és társadalmi egyöntetűséget, amelyről a 101. l. szól. Nemcsak az tart bennünket vissza e békés egyöntetűség elfogadásától amit a nyelvnek — a költészet eszközeinek és anyagának — mibenlétéről a nyelvészet tanít, hanem az is, amit a társadalmi és gazdasági élet történelmi alakulásáról az illetékes szaktudomány felfedett.

Marót könyvének pazar bőségű gondolatkincsei közül még csak két olyan motívumra szeretnék fűtőleg rámutatni, amely a Nyelvőr keretébe tartozik és amelyet egy-egy szerény adalékkal megtoldani szeretnék. Marót a költészetet „minden ember lényeges egyféléségének az elvéből kiindulólág” magyarázza (81. l.). A „magunk-kifejezésének élettani szükségletei”-ről és ezeknek költészetté fejlődéséről vallott felfogását legyen szabad tapogatózó próbaközlésként a gyermeknyelvnek avval a jelenségével alátámasztanom, hogy az ilyen elnevezés-párok mint: *papa—mama, papi—mami, api—anyi* stb., mindig zárt egységben szerepelnek. A *papa* sosem tűr meg maga mellett *anyi-t*, a *mama* sosem *api-t* stb. Mintha itt egy élettani ösztönösségű ösrészéből övers csírája fakadna. — És végül avval a nyelvészetet is bőségesen megtermékenyítő magyarázattal kapcsolatban, melyben Marót a jelzők kérdését részesíti (78. és 138. l.), hadd hivatkozzam röviden arra, amit a homerosi „alogikus” jelzőkről Archilochos-kommentáromban (88—89. l.) mondtam és főleg hadd utaljak az ott közölt Goncourt-idézetre.

Folytathatnám a Marót könyvéből meríthető néptanulmányi és nyelvészeti tanulmányok felsorolását, de azt hiszem: az amit eddig felsoroltam, eléggé megvilágítja a munka egészen rendkívüli jelentőségét. Olyan mű, amely azonfelül, hogy a maga tulajdonképeni szakterületét felbecsülhetetlen értékű kutatási eredményekkel gazdagítja, más tudománysszakoknak is ennyit tud nyújtani, oly ritka tünemény, hogy megjelenését a magyar tudományosság nagy eseményeként kell üdvözlönnünk.

Kallós Ede

Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica I—II. Magyar-görög Tanulmányok* 20—21. I: Die Byzantinischen

Quellen der Geschichte der Türk-völker. Budapest, 1942. 8°. 378 l. II: Sprachreste der Türk-völker in

den Byzantinischen Quellen. Budapest, 1943 8°. 326 l. A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával. Pázmány Péter Tudományegyetemi Görög Filológiai Intézet.

Moravcsik Gyula Byzantinoturcicája a háborús évek magyar filológiai termésének legszebb gyümölcse. Szerzője, aki két évtizeden át dolgozott rajta, a bizantinológusok kongresszusain többször is hírt adott készülő munkájáról. Előmunkálatai közben, 1934-ben adta ki azóta sokat idézett kézikönyvét „A magyar történet bizánci forrásai” címen (A Magy. Történettud. Kézikönyve I. 6/b). Az a nagyszerű filológiai felkészültség, amely ennek a műnek minden lapján meglátszik, már előre sejtetni engedte, hogy Moravcsik Gyula készülő bizánci-török onomastikonja a magyar filológiai kutatásnak maradandó értékű mesterműve lesz. A Byzantinoturcica teljesítette is a hozzá fűzött reményeket, mert mind a benne felölelt anyag gazdagságát, mind a feldolgozás módját tekintve, az egész magyar filológiai irodalom egyik legfontosabb alkotása.

A szerző eredeti célja az volt, hogy összegyűjtse a görög forrásokban található, törökökre vonatkozó népneveket és minden más töröknyelvű szórványt a húnok idejétől, tehát a Kr. utáni 4. sz. végétől a 16. sz. közepéig, vagyis az oszmán-törökök középeurópai hódításainak idejéig. Ennek a hatalmas anyagnak különösen az első része fontos nyelvi és történelmi szempontból a 12. sz.-ig bezárólag. Eppen ezért Moravcsik erre a korszakra vonatkozó anyagában a teljességre törekedett. A második korszak (12–16. sz.) anyagából sem maradt ki semmi fontos, legfeljebb kevésbé lényeges kútfők máshonnan is jólismert adatai.

A forrásmunkák között ott találjuk a görög frásos emlékeknek szinte minden válfaját. Nemcsak a jólismert krónikák és monográfiák, de a történelmi vonatkozású versek, beszédek, levelek, okiratok és listák, sőt egyes teológiai munkák és hagiográfiai művek török szórványanyagát is összegyűjtötte. Forrásainak

felkutatásáról rendkívül érdekes módszertani tájékoztatást nyújt (I. 84–97). Ebből kitűnik a bizantinológia területén eddig alkalmazott kutató és kiadási módszerek lényeges hiányossága, ami elsősorban a bizantinológusoknak, mint tudományágnak aránylagos fiatalságában leli magyarázatát. Moravcsik azonban nemcsak rámutat a követendő helyes módszerre, hanem Byzantinoturcicájában teljes sikerrel alkalmazza is. Ez elsősorban a kézirati hagyományoknak az autopszián alapuló és az ékezetekig kiterjedő igen lelkiismeretes vizsgálatában mutatkozik. Moravcsik nem kímélte a fáradságot, hogy kiterjedt európai utazásokon egyfelől óriási kézirattanyaggal ismerkedjék meg, másfelől kijavítsa még a közismert kiadások régen begyökerezett hibáit is. Az egyes források általános jellemzése (I. 84–97) mutatja, hogy a bizánci források a törökség régebbi történetének kiemelkedően a fontos kútfői, amelyek összefüggő sorozatban a török népek történetének szinte minden mozzanatát megörökítik. Az I. k. anyagának zömét a források betűrend szerinti, részletes leírása adja (I. 98–366 + betűrendes forrásmutató a forrásokhoz és a népnevekhez I. 367–78). Az egyes címszavak a forrás szerzőjének életére és a műre vonatkozó legfontosabb adatokat tartalmazzák, valamint a szöveg-hagyományozásra, kiadásokra és fordításokra vonatkozó legfontosabb ismereteket, továbbá a törökökre vonatkozó részek előfordulási helyét és az eddigi idevágó szakirodalom teljes bibliográfiáját.

Moravcsik munkájának értékéről az alkothat magának helyes fogalmat, aki Krumbacher szinte „klaszszikus” irodalomtörténetében próbál utánanézni a Byzantinoturcica forrásanyagának. Rövidesen rájönne, hogy ezeknek a forrásoknak egy része Krumbachernél egyáltalán nem is szerepel, de azt is meg kellene állapítania, hogy Moravcsik a régóta ismert források leírásában is elsősorban saját kutatásaira támaszkodik. Ezt a nemzetközi bizantinológia hivatott képviselői a könyv

megjelenése után hamar megállapították. Dölger (ByzZeitschr. 42:216) szerint Moravcsik munkájában „olyan segédeszközt kapunk a forrásokhoz, amely egyelőre igen előnyösen helyettesíti Krumbacher irodalomtörténetének elavult fejezteit”. Moravcsik forrásait mind kéziratoknak, mind pedig egymás közötti összefüggéseiknek szempontjából igen részletesen megvizsgálja. Ez a kéziratok százainak gondos átnézését jelenti, s Moravcsik nem tért ki e hatalmas feladat elől. Már munkája elején felismerte (vö. az előszót, I. 5—16) azt a döntő körülményt, hogy a jelenlegi bizánci szövegkiadásokra onomastikonját felépíteni nem lehet, ezért elejétől kezdve önálló kézirati kutatásokat folytatott.

Azonban azok elől a nehéz kérdések elől sem tért ki, amelyek az egyes művek szerzőjére, keletkezési idejére és eredeti forrásaira vonatkoznak. Idevágó rövid megállapításai a megbízható adatok értékelésén alapulnak, s ha nem is merül bele a részletkérdésekbe, röviden és velősen tájékoztat forrásainak sokszor nagyon bonyolult irodalomkritikai problémáiról. Igen hasznosak azok a rövid összefoglalások is, amelyekben megmondja, hogy egyes források általában milyen török-vonatkozású adatokat tartalmaznak. A források megértését nagyban elősegítik azok az értékes történeti bevezetések is, amelyekben Bizánc (I. 18—27) és a dél-orosz steppéken nvugatra vonuló török népek (I. 27—69) kapcsolatairól olvasunk.

A II. kötetben a tulajdonképeni onomastikont (59—29 + görög és török szórványmutató) általános nyelvi bevezetés (33—49) és a szórványok szövegformáinak kézirati jellemzése előzi meg (49—58). A szórványok nyelvi jellemzése egyformán fontos a bizánci görög hang- és alaktan, valamint a turkológia szempontjából, egyben pedig kitűnő tájékoztatás a szórványok lehetséges török hangértékéről illetőleg. Az onomastikont egy rövid függelék követi (295—301), amelyben valószínűleg görög eredetűre visszavezethető nem-görög

nyelvű források török szórványai között a késői orosz krónikák eredetiben közölt híres bolgár fejedelmi-listáját és a 8. ökumenikus konciliumra kiküldött bolgár követeknek Moravcsiktól másolt is közölt jegyzékét találjuk.

Az egyes címszavak a leghitelesebb névalak mellett az összes lényeges variánsokat is tartalmazták, köztük sok eddig ismeretlent. Ezután következik a szórvány pár szavas leírása, amely megmondja a szórvány jelentését általánosságban és a kort, melyből származik. Amennyiben a kérdéses kűtfő a szórványt archaizáló módon használja, Moravcsik megállapítja, hogy melyik népre kell értenünk a nevet. Az archaizáló névhasználat a bizánci irodalomban is általános, úgyhogy Moravcsik idevonatkozó rövid útbaigazításai rendkívüli értéket jelentenek a nem-bizantinológusok számára. Ezután a szórvány általánosan elfogadott etimológiája következik, ha van ilyen. Amennyiben vitatható az etimológia, kérdőjelet találunk mellette. Ha több lehetséges magyarázat is van, Moravcsik mindegyiket idézi. Ha ugyanazt a nevet több nép vagy személy is viselte, akkor római számokkal ellátott külön bekezdések alatt, áttekinthető csoportosításban találjuk az adatokat. Ez a szerzőtől egyes nevek (pl. *hunnoi*) esetében igen fárasztó és nehéz munkát kívánt (vö. az utószót 2:326).

Az egyes etimológiákhoz fűzött irodalom világosan mutatja azt az óriási előkészítő munkát, amelyet Moravcsiknak végeznie kellett. Kéves olyan bizantinológiai vagy turkológiai mű van, amely csak megközelítőleg is elérné a Bizantinoturcica irodalmi utalásainak teljességét. Megtaláljuk benne nemcsak a nyugati bizantinológiai irodalom szokásos anyagát, hanem a keleteurópai és balkáni bizantinológia, turkológia és történeti irodalom hatalmas idevonatkozó anyagát is. Az orosz, a szerb, az újgörög és a magyar szakirodalom teljes adattárát először gyűjtötte össze Moravcsik, mégpedig bámulatos akribiával. A nyugateurópai, balkáni és szláv tudományos

irodalomnak ez a mélyenjáró ismerete szinte egyedülálló még a nemzetközi filológiai irodalomban is.

Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy Moravcsik Gyula Byzantinoturcicája a magyar filológiai irodalom büszkesége. Sokáig nélkülözhetetlen kézikönyve lesz mind a bizantinológusoknak és turkológusoknak, mind pedig a magyar őstörténészeknek és a keleteurópai történettudományoknak. A háborús évek a filológiai kutatásra is sok csapást mértek, személyi tekintetben is és a kutatás általános visszaesésében is. E szomorú évek sötét emlékei között ott ragvog Moravcsik Gyula pompás Byzantinoturcicája a magyar tudomány élniakarásának bizonyítékául.

Czegledy Károly

Karinthy Ferenc: Olasz jövevényszavaink. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 73. sz. Bpest, 1947.

Halász Ignác ezelőtt félszáz évvel „A magyar szófejtés és történeti fejlődése” c. összefoglaló szemléjében (NyK. 33:140) olasz eredetű szavainkkal kapcsolatban még csak Kőrösi Sándor úttörő s hamarosan el is avult dolgozatára hivatkozhatott. Hazai romanisztikánk századeleji fejletlensége nem utolsósorban magyarázza, hogy a helyzet lényegében sokáig változatlan maradt, bár a részletekben volt némi haladás. Most K. vállalkozott arra, hogy megtörje a kissé nyomasztó csöndet. Bátor kézzel nyúl bele ebbe a darázsfészekbe, melynek alaposabb megbolygatása még az évtizedes tapasztalatokkal rendelkező nyelvész számúra sem veszélytelen vállalkozás. Nagy elmélyedést igénylő és viszonylag ösztövrő eredménnyel kecsegtető téma ez, hiszen a magyar és az olasz nép szélesebb tömegei sohasem éltek úgy együtt, mint pl. az erdélyi magyarok és románok s bármennyire közel is került egymáshoz a két nép a művelődés terén, nyelvünk mindezeket a művelődési hatásokat mégsem tükrözi arányosan közvetlen szókölcsonzések formájában. Hiszen még az ötvenet sem éri el azoknak a jövevényszavaknak a száma, amelyeket K.

„nagy valószínűséggel” olasz eredetűeknek tart s amelyeknek sora a *lándsával* kezdődik s a *raffinállal* végződik. Különösen a német és a délszláv közvetítés lehetősége állítja igen gyakran nehezen eldönthető problémák elé a kutatót, aki részletes tárgytörténeti ismeretek híján nem egyszer igazolt érvek nélkül kénytelen állást foglalni. De nem könnyebb az újlatin nyelvcsaládon belül sem rámutatni sok magyar szó közelebbi forrására. Melich pl. eleinte kétségtelenül olasz eredetűnek tartotta az *ereklyét* (NyK 35:16), az EtSz-ban azonban már francia forrás lehetőségével is számot vet. Bárczi pedig SzófSz-ban latin és ófrancia eredet lehetőségére utal.

Szláv jövevényszavaink terén is akadnak bőven hasonló fogas kérdések s ezek török jövevényszavaink középső és újabb rétegéből sem hiányzanak. S mindezek ellenére nyilván K. sem feledkezett meg arról, hogy „nihil est tam difficile quin investigari possit”. Ha nagyobb igényű monográfiát írt volna, úgy abban a szöföldrajzi és tárgytörténeti módszert kellett volna alkalmaznia, de ezt a hosszadalmas munkát nem vállalta, mert célja elsősorban nyelvészeti, inkább csak hangtörténeti megfontolások alapján próbál rendet teremteni ebben a bozótban. Éppen ezért igen megnehezítette a saját feladatát. Hiszen még az északolasz tájnyelvek, vernacolok történeti nyelvtanaira sem támaszkodhatott s így az olasz nyelvterületen belül is ügyel-bajjal járhat a közelebbi átadónak körülhatárolása. Hadrovics László cikke a *piac*-ról egyébként szépen mutatja (vö. MNy 43:102—5), milyen érdekes eredményekre vezethet a szerb-horvát nyelvmemlékek adatainak feldolgozása. A magyar emlékekben is számos érdekes szótörténeti adat lappang még (vö. pl. Csefkő *osztig*-adatait Nyr 71:168).

Kimaradt a munkából a *dús* szó (de vö. a MNy 43:271 l-on közölt pótlást) s még néhány, amelyekről — néha többen is — állították az olasz eredetet s így legalább a téves szövegvezetések c. összeállításban kel-

lene szerepelniök. Ilyen pl. a *kókongya* 'husvétii szentelt eledel', amelyet Tóth Béla, Melich és Horger származtatott az olaszból (Nyr 28: 175, NyK 34:321, NyK 41:125). A *mécs* (l. 43. l.) olasz eredetét nemcsak Körösi, hanem Horger is próbálta megokolni (NyK. 46:305), legelfogadhatóbb persze Bárczi ófrancia származtatása.

Úgy látjuk, K. nem forgatta Saád Ferencnek „A magyar tűzérsegi szavak története” (Pécs, 1936) c. értekezését (id. Bárczi is, SzófSz.), pedig akadnak benne szép számban olasz vonatkozások. Az akkoriban eléggé nemzetközi *bombarda* szóra pl. XV. sz.-i adatot találunk benne (K. legrégibb adata 1675-ből való); Saád egyébként azt tartja, hogy a „francia-németből került be a középkori latinba” s onnan a magyarba (K. ebben az esetben az EtSz. véleményéhez csatlakozik). Olasznak hiszi Saád a K.-nál nem szereplő *kártány* 'bombarda magna' (1551: *Quartaun*) szót. Valamivel régebbiek Saád *falkony*-adatai is (i. m. 34. l.). Ugyancsak Saád alapján könnyen megállapítható, hogy a *falkonéta* ismert szó volt már a kuruckor előtt is, éppúgy mint német közvetítésű szinonimája a *sarffathyl* (< *serpentin* 'csatakigyó, Feldschlange'). Hadi műszavaink közül a *gránát* és a *petárda* legalább a tévesnek tartott olasz-magyar szövegyeztetések rovatában szerepelhetett volna. A nemzetközi katonai műnyelvnek ezek az elemei persze szintén eléggé 'semleges' hangalakkal bírnak s egyidejűleg két, esetleg több forrásuk is lehetséges.

K. természetesen tudatában van mindezeknek a nehézségeknek s általában óvakodik a kategórikus állásfoglalástól. Néha egészen vázlatosak fejtegetései, így különösen az átadó társadalmi osztály kérdésének felvetése. Talán nem egészen érdektelen rámutatni arra a különben előre látható tényre, hogy a helyhezkölt parasztság szerepe az olasz szavak átvételében sehol sem mutatható ki s hogy a mozgékonyabb elemek (kereskedők, katonák, ipari

munkások) tevékenysége ötlük szembe. Hangtani, alaktani, jelentéstani és egyéb észrevételei mögött azonban így is számos igen hasznos és termékeny szempont húzódik meg. Körösi elavult szintéziséhez képest mindenesetre nagy haladást jelent ez a munka, amelyet K. az eddigi eredmények csoportosításának és a további kutatásokat előmozdító alapnak szánt. Ezt a célt, amely igen komoly és nehezen megközelíthető, K.-nak sikerült is lényegében elérnie s kívánatos, hogy munkásságát tovább is folytassa. *Tamás Lajos*

Kozocsa Sándor: Az orosz irodalom magyar bibliográfiája. Budapest, 1947. Orsz. Széchenyi Könyvtár Kiadványai. XXVII. Szerk. Tolnai Gábor.

A felszabadulás óta komoly igyekezet tapasztalható a magyar irodalomtörténet kutatói között, hogy kimutassák, miként hatott az orosz irodalom a magyarra. Két ilyen munka is jelent meg: Zsigmond Ferencé (Orosz hatások irodalmunkban. Budapest, 1945. Akadémia) és György Lajosé (A magyar és az orosz irodalom kapcsolatai. Kolozsvár, 1946. Erdélyi Tudományos Füzetek, 200.). Mindkettő csak kísérletnek és tapogatózásnak volt tekinthető mindaddig, míg a teljes anyag bibliográfiája nincs előttünk. Ezt a fáradságos feladatot vállalta magára Kozocsa Sándor, akinek jelen műve után a tárgyat újból fel kell dolgozni.

Kozocsa Sándorban egyesül a verbeli bibliográfus minden adottsága: a tudományos lelkiismeretesség, szorgalom, alaposág, világosság és áttekinthetőség.

A munka két nagy részre oszlik. Az első. általános rész az orosz irodalomról és annak magyar irodalmi kapcsolatairól szóló bibliográfia időrendben, majd tárgyi felosztásban, végül a tudományos frók ábcérendben. Itt kapjuk az orosz népköltészet, szerzőnélküli versek, elbeszélések és regények fordításainak, továbbá antológiák bibliográfiáját, amely a második rész végére kívánkoznék inkább. A második rész az orosz frók fordításainak bibliográ-

fiája az orosz írók betűrendjében. Itt még a rájukvonatkozó kritikai irodalomból is kapunk ízelítőt.

A hatalmas olvasottsággal és széles területekre terjedő figyelemmel megalkotott műben 353 orosz író sorakozik fel előttünk és kb. 5000 adat. Kiderül, hogy az első, aki az orosz irodalomról írt, Toldy Ferenc volt (Orosz poézis. Tudományos Gyűjtemény. X. 1828. 105—114); az első — szerző nevével ellátott — fordítás a Bulgárin Tádé Mazeppa c. regényéből való részlet volt (A vendégség. Ford.: Machik József. Társalkodó. 1834); orosz népdalt először Kriza János fordított (Kozák népdalok. Remény. Kolozsvár, 1841. 186—188.).

Kozocsa Sándor e munkája az első példa a magyar tudományos irodalomban, hogy egy nemzet szépirodalmának teljes fordítási bibliográfiáját adja. Így úttörő érdeme is van. Az anyag erősen gyarapítható lesz, ha a magyar hírlapirodalom is feldolgozásra kerülne ebből a szempontból. Ezt azonban egy embertől elvárni lehetetlenség. Kozocsa Sándor egy jól megérdemelt bibliográfiai tanszéken és szemináriumában ilyen munkát kollektíve könnyűszerrel el tudna végezteni hallgatóival. Monokinak a volt pécsi egyetemi nyomdában megőrzött korrektúrái alapján a romániai magyarnyelvű irodalom adatai is pótolhatók.

A pompás kiállítású, gazdagon illusztrált könyv a magyar bibliográfiai irodalom egyik legértékesebb alkotása.

Scheiber Sándor

Aszódi Éva és Binét Ágnes: Versek könyve. (Nagy költők versei kis gyerekeknek). Anonymus.

A szerzők szép mottót választanak érdekes és hasznos könyvük elé. Babits Mihály „A második ének”-éből idéznek:

„Mindenik embernek a lelkében dal van

és a saját lelkét hallja minden dalban.”

Nagy költők gyermekverseinek csokra ez a könyv. Az írók között szerepel Petőfi, Ady, Móricz Zsigmond, Babits Mihály, József Attila,

Kosztolányi; szemelvényeket olvashatunk a népköltészetből és a legújabb költők verseiből is. Gyermekhez, felnőtthez egyaránt szólnak. Gyönyörűséges és tanulságos művek ezek. Ezeknek gondolatai, nyelve, a versek zenéje más embereket nevelnek, mint a gyermekhez „leszállni” akaró felnőttek erőszakolt gyermekversei, meséi. Ady: Proletárius verse, József Attila: Medvetánc, Altató, Petőfi vidám versei, Móricz Zsigmond, Arany János, Kosztolányi Dezső írásain csiszolódik a gyermek nyelve, jobban kinyílik a szeme a valóság egyszerű szépségeire, szíve-lelke is igazabban fogadja be a világot. Valóságra, őszinteségre nevelődik a nemes, tiszta gondolatok, szavak, meleg humor által, mire felnő, lesz ízlése és magától is az értékes irodalom felé fordul. Ez a Versek könyve értéke. Petőfi: Arany Lacinak című versével kezdődik és az utolsó lapon Ady: Történeimilecke fiúknak című versét olvashatjuk. A gyermekek megértik a könyv minden sorát. Ilyen sorokon nevelődnek emberré:

„Föl, gyermekek, tanulásra,
Háborúra, egészségre,
Ti lesztek majd e rabország
Megváltott és boldog népe.” (Ady)
Timár Magda

Gogolj: Három novella. Officina.

Ez a három novella maga az élet, a valóság. A társadalmi valóság, ahogyan az az író látja, akit annyi író tartott mesterének. Érdekes megfigyelő tehetségével a nyugateurópai írókat is megelőzi. Egyszerűen szemléli az életet, a valóság színeit és sokszor színtelenségét is. A három novella: Az orr, A kabát, A két Iván szomszéd. (A kabátot — azaz a „köpenyeg”-et Arany művészi fordításában is olvastuk.) Az orr furcsa történet. A horbély egy orrot talál, valóságos emberi orrot. Eldobja. Kovalov táblai ülnök egy szép reggelen hiába keresi az orrát. Eltűnt, mikor újra megpillantja, eltűnt orra egy hintóból száll ki, egyenruhásan siet a lépcsőkön. Egy ideig haj-

szolja, mindenki tud róla, mindenfelé látják sétálni Kovalov őrnagy orrát. A bálokon az arszlánok ezzel a történettel szórakoztatják „a szebbik nemet” ... „egy úriember szemmel látható bosszúsággal a kövekező kijelentést tette: nem tudja megérteni, hogyan terjedhetnek felvilágosult századunkban ilyen és ehhez hasonló sületlen mesék.” Sokat beszélnek róla; a vége: „homályba vész a történet és teljesen ismeretlen, mi történt ezután.”

„A kabát” az írrok tragikomikus alakjával ismerteti meg, Akákijevics Akáki-val, a kishivatalnokkal. Az élete, a munkája is olyan egyhangú mint a neve. Ez az élet tele gúnynyal, gyötrelmes megaláztatásokkal. Váratlan esemény színezi szürke életét. Télen elszakad a kabátja. Új kabátra kuporgat pénzt. Egyszer felveszi, a hivatalába is ebben megy. Éjjel elrabolják a kabátját. A rátámadók szinte a boldogságot lopják le róla a drága ruhadarabbal. Belepusztul a csapásba. Egy csomó lúdtoll, egy köteg miniszterpapír, három pár harisnya, nadrággombok maradnak utána. „Pétervár Akákijevics Akákij nélkül maradt, mintha soha nem is élt volna ebben a városban.” A Kalinkin-híd környékén éjjelente kísértet jelent meg — a kabátját kereste és így mindenkiről letépte a kabátot. Egy tisztviselő rá is ismert Akákijevicsre. A kísértetet a rendőrség szeretné elfogni. Utoljára az igazgató bundáját húzta le, amely tökéletesen megfelelt neki. A tragikomikus tisztviselőből kísértet lesz — az orrból fényes, diszruhás úr. Különös történetek! Minden alakjuk megfelel a valóságnak. A fanyar történeteket is valóságosnak érezzük, amíg olvassuk. Milyen élő a hivatalnokok szürke és könyörtelenül, menthetetlenül egyforma világa és a nyelvük, hétköznapijaik egyszerű, fénytelen nyelve, mosolytalan arcuk.

„A két Iván szomszéd”-dal vajjon nem találkoztunk már? Szomszédos udvarukkal, furcsa személyekkel. Mintha Arany „fülemile-

per”-ének szereplői lennének. „A fülemile” világa ez, bírójával, parasztjaival. Az magyar, ez orosz élet. Mindkettő valóság. Éppen ezért felejtethetetlen! Ivanovics Iván megöszül, rancos, döntést vár a maga számára fontos pörös ügyben. Ő csak vár. Körülötte reménytelen a világ: „vizmosásoktól feketéllő, helyenkint zöldelő szántóföldek, ázott csókák és varjak, ugyanaz az egyhangú eső és sűrűn befödött, síró égbolt. Ronda világ ez, kérem szépen.” Így fejezi be. Ez a pár egyszerű szó sok képet, gondolatot, életet idéz fel. Eleven és termékeny egyszerűség ez. Benne van a tépelődő, kételkedő művész: Gogolj.

Timár Magda

NÉPNYELVI GYÜJTÉS

Tréfás népi állathangutánzás.

Igen jellemző népünk gondolkodásmódjára és humorérzékére, hogy az állatok hangjába milyen emberi mondanivalót ért vagy magyaráz bele. Néhány alkalmilag lejegyzett tréfás állathangutánzást közlök:

A kisbárány azt kiabálja: megégek! megégek! (élesen, U—U hangszúllyal.)

Az öreg bárány: meleg a valagam, meleg a valagam (dörmögve).

A kismalac, hazafelé a csordából, mikor esik az eső: kocsit, kocsit, kocsit a kanásznak! (Visítva.)

Az öreg disznó: taliga is jó lössz... (Mélyen.)

A községi bika, reggel, kihajtás előtt: maj ma, maj ma (majd mal)

Este, hazafelé, így dörmög: ördög győzi minnyáját!

Népi szóláshasonlatok.

Jár-kel, mint az Urbán lelke.

Pislog, mint a rimóci nyúl.

Feszít, mint a macska sz...áskó.

Két részt húz, mint Sajla a lóf...bul.

Máskál, mint urakba a fájdalom.

Kimarattunk, mint kutyasz... a hóbul.

Egyformák, mint a nyúlász...

Nyajja-fajja, mint olá a sz...t.

Kapós, mint télön a szalmakalap.

Bekapja, mint kutya a legyet.

Tollasodik, mint a kopasz veréb.

Kiőtözik, mint Sz...os Pista Jézus nevenapján.

Alázatos, mint a torba járó kutya.

Újrakezdi, mint Pacek az éjféli misét. (Pacek elaludt a templomban, átaludta az éjféli misét. A végén fölbredt s még mindig várta, hogy kezdjék.)

Úgy járt, mint a Lavró baránya. (Lavró mesélte, hogy a kisharány mindig azt kiabálja, hogy megégék, megégék. Azóta, ha valami megég, pl. étel, az is „úgy jár, mint a Lavró baránya.”)

Nekem is ajjárt érte, mint Bugyinak a tapasztásé. (Bugyi se kapott semmit, csak sáros lett.)

Jórafordul, mint a Tomasek bográcsa. (Tomasek bográcsban főzött, mikor az uradalmi bika elszabadult. Kiabáltak neki, hogy vigyázzon, mert még majd nem fordul jóra, ha kint marad a szabadban. Tomasek kint maradt s a bika belelépett a bográcsba. „No, jóra fordult?” — kérdezték Tomasektől.

— Jórafordult — volt a válasz —, mert csak a leves gyütt ki belőle, az ajja nem jukatt kil

Halálé halál, mint a Paló macskája. (Paló macskája megette a csirkét, Paló agyonütötte a macskát s a szomszédoknak tettét így okolta meg: ha'álé halál!)

Bács m., Vepröd

Főpofozza, mint Sebők a szopós malacot. (Sebők állítólag mérgében főpofozta az engedellen malacot.)

Torontál m., Szőreg Péter László

Szólások.

Vót êk kis harmateső. Ha elesik a harmat, megfutom az örege gazt, mondja délutáni záporosd után a kertimunkában segédkező idősebb asszony, azaz: ha az esőcseppek felszikkadnak, futtában kigyomlálom a nagyobb gazt.

Bizonyos igaz: valóban.

Akkó ez így füstene: így állna a dolog.

Nem hozza be: nem fizetődik ki.

Jól behozza: kifizetődik.

Ha van rá eső kölletekor: mikor éppen szükséges a növénynek.

Csak nyeltem a nyálat. nem kapott az édességből, mint a többi, pedig ő is megszolgált érte.

Könyérná (!) jobbat észék hártya: disznóölésre készül.

A só mēkkeresi a lekkissebb repe-dist is: szivárog a káposztáshordóból a lé.

Mēgbír êk kis sôt: nem elég sós az étel.

Csak uny nyeli a cukrot: sok cukor kell az ételbe.

Nem szüveli a gyomrom: megárt, megfekszi a gyomrut.

A cipőm mēg ná elereszti a tópat: leválik a cipő talpa.

A bor mēgēszi magát: elpárolog belőle sok.

De azér aggya a melegēt: a repedt kályha.

A lölke ruháinkat elvittik: ruháik legjavát, a legjobbakat.

Ej jó, de mos már mēgatta magát a színibe is: régi, jószövetű kabátjának színe kifakult.

Elrakjuk, még tart ez a szíp üdő. Mer mos már magájé az üdő: szolgálata lejárt, ezután nem köteles a növényzetnek kedvezni. (Őszi veteményezéskor mondja.)

Kiabájják egymást: ritkásan kelt kerti vetemények.

An nagyot rántott rajtunk. Av vágott minket főahön: mely csapás, melybe tönkrementek.

Belerín abba minden munkájuk: „rámegy”, veszteségre.

Igen eped. Maj kiveri a víz, oszt mēgigazul: szomjazik, majd megizzad, meggyógyul.

Annyira vallotta: magas fű termett.

Kiatta a föld az erejít: a rét bőven termett.

Mēkpróbájjuk, hom mit fogad el, eszt is, aszt is. A szójababot nem fogatta el, babom mēg lētt ölég.

Mikó esete van, mindēnkor jó: repelikázik a szóra: Rossz föld az, nem jótermő.

Üdő hordozza, üdő hordoz mēndēnt: az időjárás dönti el a termés sikerültét.

Bāsīgēsēn mēgaggya: a föld a reáfordított fáradságot, költséget.

Télvíz idején, hóviharban kérdik a belépőtől: Esik vagy csak horgya? — Esik is, horgya is. Fújdt van: hóvihar.

Igyúrágot hoztunk: búzavirágot.

Veszprém m. Karakószöresők.

II. Csizmazia Olga

A NYELVÖR HÍREI

A Szovjet Tudományos Akadémia munkaterve az 1948-as évre. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának elnöksége helybenhagyta az irodalmi és nyelvészeti szekció tudományos és kutató munkáinak tervezetét az 1948-as évre.

A folyó évben az Orosz Nyelvi Intézet folytatja néhány éve megkezdett tevékenységét: összeállítja a jelenkori orosz nyelv szótárát és az orosz nyelv történeti szótárát. Júniusban kerül sajtó alá a jelenkori orosz irodalmi nyelv nyelvtanának első kötete (hang- és alaktan), év végére pedig befejezik a második kötetet (mondattan). Ugyancsak kiadja az Intézet az orosz nyelv nyelvtan atlaszának első kötetét.

A Keleti Intézet kisebb szótárok összeállítását vette tervbe (japán-orosz, koreai-orosz, orosz-koreai, orosz-afgán, urdu-orosz), ezenkívül két nagyobb szótárt adnak ki (kínai-orosz, hindi-orosz). A terv megemlíti, hogy sem Európában, sem Indiában eddig nem volt a korszerű lexicographiai követelményeknek megfelelő hindi szótár.

A fent kivonatban ismertetett tervezetet a moszkvai *Lityeraturnaja Gazeta* 1947. dec. 3-i száma közli. A

tervezetből nem tűnik ki, történik-e valami a Szovjetunió területén élő finnugor népek nyelvének és irodalmának írásban való rögzítésére. Mivel a Szovjetunió alkotmánya bő lehetőségeket nyújt a nemzetiségek irodalmi és tudományos tevékenységére, valószínűleg folyik a munka a nemzetiségi tudományos akadémiákban, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának fiókjában is. Szükséges, hogy a Nyelvőr szerkesztősége felvilágosításért forduljon a Szovjetunió Tud. Akadémiájának elnökségéhez.

Ennek szükségességét még jobban megalapozza Iván *Mescsaninov* szovjet nyelvész nyilatkozata (megjelent az Új Szóban, 1948. III. 20.). A nyilatkozat szerint a szovjet nyelvészek elkészítik azon nemzetiségek ábécéit, amelyek még nem rendelkeznek irodalmi nyelvvél. A szovjetrendszer bevezetése óta 68 nemzetiségi ábécé készült el az elmaradott nemzetiségek részére, most ez a munka folytatódik. Most íródik a Szovjetunióban élő 22 népcsoport nyelvtana. Már megjelent az északkaukázusi népek nyelvének részletes leírása. Megkezdődik bizonyos nyelvcsoporthoz összehasonlító nyelvtanainak összeállítása.

Erdődi József

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK

Finnisch-ugrische Forschungen. XXIX. Festgabe für J. J. Mikkola.

Studia Fennica. Revue de linguistique et d'ethnologie finnoises. V.

Knut Bergsland: Røros-samiske tekster. Oslo. 1943. Røros-lappisk grammatik. 1946.

Israel Ruong: Lappische Verbalableitung dargestellt auf Grundlage des Pite-lappischen. Uppsala, 1943.

Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft. I. 1—2. Berlin, 1947.

Dunántúli Tudományos Gyűjtemény. I. 1. Pécs, 1947.

A Köznevelés Könyvtára. Szerk. Kiss Árpád. 3. Tanítás és értelmi fejlődés. — 4. Beszámoló művelődéspolitikánk mai helyzetéről. — 5. A köznevelés évkönyve. Ortutay Gyula miniszter előszavával.

Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története. — Berzeviczy Gizella: Márianosztra. — Medinszkij: Közművelődés a Szovjetunióban. — Patyomkin: A diplomácia története. — Sándor Kálmán: Idegen szavak marxista magyarázatokkal. — Szabó Árpád: Sokrates és Athén. — Prenant: Darwin. — Kállay Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom. — Illés Béla: Emberek vagyunk. — Levi: Ahol a madár se jár. — Korolenko: Makár álma. — Andersen Nexö: Sorsjáték. Szikra.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR, SIMONYI ZSIGMOND, BALASSA JÓZSEF FOLYÓIRATA
AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
BEKE ÖDÖN, PROHÁSZKA JÁNOS,
RUBINYI MÓZES

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ:
BEKE ÖDÖN
SZERKESZTŐSÉG : XIV., Vorosilov-út 13/a.

SZÁZ ÉVE

Írta: Lengyel Béla

Európa csendes, újra csendes,
Elzúgtak forradalmai...

Mint egy dicsőséges-tragikus szimfónia befejezése, úgy zengenek Petőfi sorai a forradalom összeomlásának küszöbén. A gyáva népek magára hagyhatták a magyart, de a szabadságért egyedül küzdő nép erejét meg kell hogy sokszorozza világtörténelmi szerepének tudata. — Európa legjobbjai csakugyan feszülten figyelik a magyar eseményeket. Marx és Engels lapja, a „Neue Rheinische Zeitung” ezt írja: „A magyarok még nincsenek legyőzve. De ha elesnek, akkor dicsőséggel esnek el, mint a 48-as forradalom utolsó hősei és csak rövid időre.” Amikor pedig bekövetkezik a dicsőséges bukás, Európa haladó szellemei ünneplik az elesetteket, akik nem hiába hozták meg a legnagyobb áldozatot. Heine szűknek érzi német ujjasát, ha a magyar nevet hallja és a Nibelungok epikus küzdelméhez hasonlítja a magyar szabadságharc hőstetteit; Ibsen a magyarság feltámadását hirdeti versében; Herzen és Csernysevszkij, az orosz forradalmi demokrácia legnagyobb képviselői, a magyar forradalom lelkes hívei.

A veszélyeztetett létű magyarságban századok óta élt a nemzeti hivatástudat. A magyarság hitt önmagában s hitét táplálta a Nyugat humanista elismerése is, amellyel az a török áradat feltartóztatásáért adózott. Majd amikor szétszakadt az ország s a magyar vér „két pogány közt egy hazáért” hullott, megszületett a nemzeti szabadság gondolata. A függetlenségi mozgalmak szabadságharcaiban a nemzet életössztőne nyilvánul meg. De ez a szabadságakarát csak 1848 európai forradalmi közölt kapott valódi erkölcsi tartalmat és mélyebb értelmet, amikor a függetlenségi harc elválaszthatatlanul összeforrt az elnyomott milliók emberi sorsáért indított küzdelemmel. — A reformkor felrész és a valóság tudatára ébreszt, de vezető szellemei még a romantikában gyökereznek; a romantika és a nemesi osztálykötöttségek megnehezítik a multtal való szakítást: a kor vágyai vissza-visszakalandoznak az ősi dicsőséghez és a mesék elképzelt aranykorába. Csak a negyvenes évek demokratikus fejlődése vet véget a fejlődést akadályozó multba-merengésnek. A vágyakozás, esüggedés és ingadozás helyébe önbizalom, optimizmus lép. A fiatal Vörösmarty a huszas években romantikus képzeletével mítoszt teremt a honfoglalásról a közönség hangulatát kifejezve; ugyanakkor születnek meg a szabadságharc mítoszának hősei: Petőfi és nemzedéke.

Igen nagy a száma a szabadságharc koráról írt tudományos és szépírói műveknek; mégis csak most, száz év elteltével kezd megvilágosodni társadalmunk tudatában 48 értelme. Szűklátókörűség és szándékos elködösítés akadályozta meg eddig a magyar szabadságharc helyes értékelését, a magyar forradalom elhelyezését a kor szabadságmozgalmi között, 48 teljes és tárgyilagos képe kialakulóban van Révai József tanulmányai és cikkei

nyomán.¹ Szabó Ervin úttörő tanulmányával vitázva, eddig ismeretlen világgosszaggal bontakoztatja ki Révai a kor társadalmi és pártküzdelmait, a szereplő egyénekben és csoportokban működő ellenmondásokat, amelyek végülis a szabadságharcokhoz vezettek. Tárgyilagossága igazi tárgyilagosság, nem hazug szenvtelenség. Révait harcos humanizmus fűti; nem részrehajló, helyes megvilágításba állítja Széchenyit és Kossuthot, feloldva a már szinte klasszikussá merevedett, általában rosszhiszemű szembeállítás. Véget vet ezzel annak a Kossuth rovására kialakult képnek, amelyért végeredményben a magyarságnak egyes nagy, de csüggedésre, megalkuvásra hajló szellemei (Kemény, Arany) is felelősek. Feltárja Petőfi és Táncsics politikai szerepét. Képzőerővel társult nagy tárgyi tudása, lendületes előadása, történetírói és publicisztikai íráskészsége megeleveníti az újkori magyar történelem legfényesebb napjait. Látnuk, hogy a szabadságharc szerves kapcsolatban van 48 európai megmozdulásaival. Sajátos jellegét a magyar társadalom sajátos fejlődése határozza meg. Polgári réteg nem volt és így a polgári átalakulás nemesi vezetés alatt következett be. Ez természetesen súlyos válságokkal járt, hiszen a nemesség széles rétegei nem voltak hajlandók odadobni kiváltságait. Kossuth politikai lángelméje hozta létre azt a széles egységfrontot, amely egyesítette a függetlenségi törekvéseket a polgári átalakulás követelésével; „a liberális nemességet a népi közvélemény nyomása alá helyezte és így hajtotta előre.” Kapocs volt a reformokra hajlandó, liberális nemesi réteg és a radikális balszárny, a márciusi ifjúság között.

48 szeptemberében, amikor a kivívott függetlenséget veszély fenyegette, amikor az európai forradalmak lendülete már megtört, a polgárság anyagi érdekeit védve visszahúzódott és a reakció felülkerekedett, Kossuth balra terelte a fejlődést, megakadályozta a behódolást és megszervezte a szabadságharcot vezető forradalmi kormányt. Ez a fordulat méltó volt a francia forradalmi hagyományokhoz. A katonai győzelmek során a baloldal háttérbe szorult. A szembenálló erők aránytalansága kétségtelenné tette a dolgok végső kialakulását, mégis a megalkuvás felülkerekedése lett a szabadságharc bukásának közvetlen oka. — Kossuthtól bírt ott Petőfi Sándor, a márciusi ifjúság vezére, azé a kisszámú, de annál jelentékenyebb csoportja, mely a 48-as forradalom mozgatója volt. Az elmúlt száz évben meghamisították Petőfi képét; költészetéből iparkodtak kirekeszteni azokat a verseit, amelyekben a megalkuvást nem ismerő népvész, a zsarnokság ellen küzdő vatesz-költő kíméletlen radikalizmusa bontakozik ki. S Petőfi mellett ott áll Táncsics, a parasztság sokat szenvedett, tiszta jellemű, nagy harcos, akinek végre igazságot szolgáltat a történelem. — 48 nagy kezdeményezés volt, fényes ígéretek a jövőre; tanulságaihoz hozzájárulnak a ma már helyes távlatban látott 1918-as és 1919-es forradalom tanulságai is. A népi demokrácia feladata, hogy tovább vezesse a magyarságot azon az úton, amelyre a felszabadulás után lépett 48 legjobb hagyományaiból kiindulva.

KÉT OROSZ VERS 1848—1849-RŐL

Írta: Trócsányi Zoltán

A címben jelzett két verset N. P. Ogarev (1813—1877) írta. Jobbágy-fel-szabadító, dúsgazdag földbirtokos nemesúr, gyáros, költő, publicista, diák korában száműzött demokratikus gondolkozású forradalmár, majd külföldön élő emigráns. Herzen londoni forradalmi lapjának, a Kolokol-nak munkatársa. Gyűjtőhatású forradalmi versek, mélabús elégiák, Puskinra emlékeztető poemák (nagyobb elbeszélő költemények), politikai és szociológiai programcikkek szerzője. Négyezer jobbágycsaládot s óriási földbirtokot örökölve, a saját uradalmán ismerte föl a földesúri rend lázító igazságtalanságát

¹ Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság; 48 útján.

és saját „rabszolgái“ felszabadításával akart példát mutatni a földesuraknak a humanizmus és a társadalmi fejlődése által parancsolt reformokra. Legközelebbi barátja és munkatársa volt Alekszandr Herzen-nek, a nagy orosz társadalmi átalakulás egyik előharcosának — vele együtt került diák-korában hazai száműzetésbe, vele együtt élt önkéntes számkivetettségben s vele egyformán hagyta elveszni birtokait.

Első felesége és apósa mindent elkövetett, hogy jobbágyfelszabadító terveiben megakadályozza — sőt apósa föl is jelentette a csendőrségen, hogy kommunista-szektát szervez. Az otthoni zaklatásokat nem bírva ki, menekült — Herzen-nel együtt — külföldre s ott is halt meg, 1887-ben, Greenwichben.

E kiváló, nálunk alig imert költőnek bő költői terméséből bennünket most politikai tendenciájú költeményei — ezek között is a „God 1848“ és az „1849 god“, a politikai reménykedés és kétségbeesés ódái érdekelnek.

A God 1848 (az 1848. év) című költeményét 1848-ban, közvetlenül a márciusi események után írta, de nyomtatásban csak 1857-ben tette közzé a Londonban megjelenő „Poljarnaja Zvezda“-ban (Sarkcsillag-ban). Ez Ogarrev egyik legjobb forradalmi verse.

Amikor ezt a versét írta, Oroszországban kolerajárvány dühöngött. „Anno cholerae mortis“-sal datálja és a kolerás év hangulatának leírásával kezdi. De mit törődöm én a kolerával! — folytatja. — Az én éles hallású fülem mindenfelől ismerős hangokat hall. Közel s távolban ugyanazzal az érzéssel vannak telve a lelkek, mindenütt a szabadság útját keresik... az ember izgatott, az aggkori elmeöngésében szenvedő hagyomány keze oly sok éveken át nehezedett rá, hogy eleinte szörnyű a fény neki. „De szokj hozzá, fogoly! Amikor a börtönből a napfényre kilép az ember, a tekintetnek nehéz, fájdalmas a fény, ám aztán világságot és gondtalanságot jelent.“ S ujjongva írja, hogy az otthoni sztyepek messzi magányában hallja a távoli népek megmozdulását s kebelében megdobban valami az ujjongó szabadság minden hangjára. A déli tenger felől kék hullám simogatja hallását lelkesült háborgással... „S káprázatos álmok lusta országa, — Te újra tele vagy ifjú várakezéssel. — Még szomorúan száll az Ave Maria dallama — S a hét balom körül alszik a mező, — De titokban Cézárra utoljára, — Készül lesújtani a Vatikán átka.“ — Majd a németországi eseményekről emlékezik meg: „a büszke Rajna-vidék már fölkelt... fenyegeti a feudális bástyatornyok maradványait!“... „És nincs sorompó, a föld mindenkinek egyformán hazája.“ A befejező részben annak a reményének ad kifejezést, hogy Oroszország is eljut — ismeretlen utakon — az újvilághoz.

Az „1849 god“-ot, amely ugyancsak 1857-ben jelent meg először nyomtatásban, ugyancsak a „Sarkcsillag“-ban, a forradalmak meghiúsulása után írta. Ebben fájdalmát éneklí meg a fölött, hogy az agyalágyult hatalom győzött, a forradalom megbukott, a despotizmus megfiatalodott s az emberek, mint szőfegadó kis gyermekek, félve az atyai korbáctól, engedelmesen visszaadták a szabadságot. „Már nincs Európában egyetlen zug sem, ahol életünk szentségeihez híven élhetnénk végig az életet.“ — „Nem vágjátok el a torkotokat? Még talán élni szeretnétek?“... Gyorsan, gyorsan — Amerikába, annak embernemlakta vidékeire s lelketekben kétségbeeséssel ott halljátok meg, mert a szabadság álmai nem szükségesek már senkinek.

Ez a dúsgazdag földbirtokos találhatott volna problémáinak megoldására más utat is, a polgári gondolkodás szerint kényelmesebbet, csillogóbbat, udvari karriert, fényt, pompát — kitüntetésekkel — ő azonban igazságtalannak érezte a gazdagságot, fellázadt saját sorsa ellen és nyíltan hirdette, hogy le kell mendani a földbirtokról a parasztok javára, együtt kell élni a néppel, megosztva munkáját és életét. E gondolatokra a francia utópisták tanításának ismerete alapján jutott el, majd meggyőződésében megerősítették Marx tanításai, kire barátaival folytatott polemikus leveleiben gyakran hi-

vatkozik. Egyéni sorsát a köz, az emberiség sorsa mellett nem tartva fontosnak, feláldozott mindent a nép, a népek szabadságáért, lelkesült versekben agítva a függetlenségért, egyenlőségért. Politikai költeményeiben, melyeken olykor Puskin hatása érezhető, visszhangot ad kora nagy politikai eseményeire: 1838-ban meghatódott költői levelet intéz a dekabristákhoz; 1841-ben — ugyancsak célzással az orosz száműzöttekre — Prometheuszt dicsőíti, a lázadót, aki fájdalomban is állandóan Zeuszt átkozza; — 1848-ban az európai forradalmakban reménykedik; — 1849-ben a forradalmak bukásán kesereg; — a Kolokol-hoz írt előszóban azt írja, hogy a harang zúgása nem fog megszűnni mindaddig, míg egész Oroszország talpra nem ugrik; — az „Álom”-ban — amikor a cárt ünneplik a pópák s ezrede, ő előrohan s leütve a cár fejéről a koronát, a porba tapossa s a néptömeg, érezve a közelgő vihart, hullámszerűen kezd; — a száműzöttekhez intézett költeményében biztatja őket, hogy a népszabadság nem látható, nem hallható, mindenütt jelenvaló szelleme nem hamvadt el, ... elűzi az őr, szétöri a láncot, a tömlőc fala elől elhengeríti a követ s a nép ünneplésre előhívja őket; — „Franciaország” című versében azt írja, hogy ez az ország haldoklik, széthull, tántorog, mint a beteg, de régi emlékeiből egyre ezt ismétli: szabadság; — Garibaldit a népszabadság csillagának nevezi s azt kívánja neki, vezesse diadalra a népet.

Folytathatnánk tovább, — kritikai kiadásaiban ötvenegy politikai verse van közölve, — de e rövid megemlékezésben — figyelemkeltésül elég ennyi. Kivételes, különös sorsú, palotájában a proletárok helyzetén kesergő, a szabadságélméért családi vagyont, szülőházát feláldozó költő és publicista volt, kinek emlékét a mai demokratikus Oroszország becsüléssel emlegeti.

Politikai költészete általában optimista: a jövőben való bizodalom hatja át. Lírai költészete borongó, ami szerelmi csalódásában és egyéni hányattásaiban leli magyarázatát. Jeles költő volt — nem Puskin vagy Lermontov-színvonalú, — de ilyen költő-lángelméket az egész világirodalomban is keveset találunk.

PETŐFI RANGREJTVE ...

— Ismeretlen fejezet az európai Petőfi-kultusz történetéből —

Írta: Turóczi-Trostler József

A német Georg Friedrich Daumer (1800—1875) nevéhez fűződik a közép-európai Petőfi-kultusz egyik legérdekesebb, de jóformán ismeretlen fejezete. Ez a sokoldalú gondolkodó és költő Hegel legközvetlenebb tanítványai közé tartozik (a nürnbergi gimnáziumba jár, amelynek Hegel a rektora, s pár évig maga is ott tanít). Mint a szerencsétlen Kaspar Hauser nevelője, egy ideig sokat foglalkoztatja Európa közvéleményét. Testhezzabott optimista filozófiájának a lényege: az élet nem semmisül meg, az ember túlhaladva létének múlandó formáin, egyre magasabbrendű formákban folytatódik. Történetfilozófiájában Hegel dialektikus koncepciója mítikus, misztikus, sőt saint-simonista elemekkel keveredik. Az emberiség történetében a világ reális tartalmát megsemmisítő, minden fejlődést vagy újjáfejlődést akadályozó negatív elv (ösgonosz) és az életet teremtő, fejlődést siettető, pozitív erő (ősjó) küzdelmét látja. Az alapkoncepción belül többízben változtatja nézőpontját. Az őspesszimizmus — zsidó-keresztény aszkézis, spiritualizmus felszámolása után lerakja egy új világkorszak, s ezzel együtt egy új világvallás alapját, amelyben a szenzualizmusnak, az izlámnak és a megújított messiási gondolatnak szánja a főszerepet. Legtöbb munkája, költészete jórészt ezt a programot szolgálja. Közben, persze alig veszi észre.

hogy körülötte egy egészen másfajta új világ van kialakulóban. ¹ Koronatanúi Goethe, a német költők és gondolkodók, aztán Goethe keleti alakmása, a legérzékibb, legvilágibb és legszabadabb keleti költő: Hafis, akinek verseit virtuóz technikával, sokszor a Westöstlicher Divan modorában fordította németre. (Eztizedek múlva Klabund Hafist fordítva ott folytatja majd, ahol Daumert abbahagyta). — Meg van győződve az emberiség belső szolidaritásáról s kétikötetes lírai antológiájában (*Polydora, ein weltpoetisches Liederbuch*. I—II. 1855, Frankfurt a/Main) kiadja e szolidaritás leközvetlenebb bizonyítékait, úgy amint a népek erotikus költészetében megnyilatkoztak. — Mindezt el kellett mondanunk, hogy lássuk: milyen úton, milyen vonzó-erőnek erjedve jut el a minden szenualizmus mellett is elvont, irreális, politikailag közömbös, vagy a legjobb esetben konzervatív Daumer kora legrealisabb és legprogresszívebb költőjéhez, Petőfihez. A *Polydora* anyagának jórésze német. A magyar költészet reprezentatív értékének és rangjának elismerése, hogy a gyűjtemény második kötetében 56 verssel van képviselve. Ez a szám magábanvéve még nem jelentene különösebb haladást, mert pl. a Johannes Scherr híres világirodalmi antológiájában (*Bildersaal der Weltliteratur*, Stuttgart, 1848.) két Faludi-, egy-egy Virág-, Endrődi János-, Kazinczy-verset, tizenhat Himfy-dalt találunk Mailáth János, tíz népdalt Greguss Ágost, hat cigánydalt pedig éppen a Daumer fordításában. Csakhogy Scherr egy idejétmúlt, archaikus világot, Daumer pedig ezenkívül a legszebb magyar népdalokkal együtt a magyarság legnagyobb lírikusát mutatja be Európának, s ami nem kevésbé fontos, jórészt nem másodkézből, hanem, legalábbis Petőfit, az összöveg alapján.

Kertbenytől, Meltz Hugótól, de főleg Daumertől magától tudjuk, hogy amióta Kertbeny közvetítésével megismerkedett Petőfivel, nem tudott szabadulni tőle, hogy az ő kedvéért tanult meg magyarul s több versét németre fordította. „Nagyon szeretem Petőfit“ — írja 1871-ben, négy évvel a halála előtt — „s több versét felhasználtam Polydorám számára.“ Csakhogy eddig még soha senki sem foglalkozott e „fordításokkal“, még Meltz sem, aki pedig első ízben adott hírt róluk.

Daumer mesteri fordító, akit azonban jobban köt és irányít a maga ízlése, nyelvérzete, sőt idealista filozófiai álláspontja, mint a lefordítandó szöveg. Minden személyi hangot annyira egy személytelen nemzeti közösség, minden nemzeti megnyilatkozást annyira a névtelen nemzetfölötti emberiség megnyilatkozásának érez, hogy elmos minden személyi, nemzeti különbséget — sokszor a színvonalbeli különbségeket is. Innen van, hogy pl. a magyar verseket egyszerűen a kollektív „Magyarisch“ címszó alá foglalja s feleslegesnek tartja megnevezni szerzőiket. De ez még nem minden. „Spirituális“ költő léte mindenekelőtt az eszmei tartalomban, a szellemben, a költő intenciójában látja a vers lényegét s e lényeg kedvéért gondolkodás nélkül feláldozza a mértéket és formát. Emellett kultúrköltő, formaművész, csakhogy ennek a művészetnek ő szabja meg a törvényét, nyelve a szó jobb értelmében „irodalmi“ nyelv, nem ismer mélységet, spontaneitást, nem ismeri a forma és a tartalom dialektikus feszültségét, ezért mindent egy terminológiára és egy hangnemre, t. i. a magáéra ír át. Ezzel persze csak addig boldogul, amíg magához hasonló vagy rokon hangoltságú költőt fordít, amíg nem kerül szembe egy olyan költővel, akinek egészen más a stíluseszménye és nyelvi normája. Ilyen költő Petőfi.

Az első pillanatban majdnem reménytelen vállalkozásnak tetszik, az abszolút egy-hangúságban felismerni a Petőfi hangját. Hiszen lírai költőről és lírai költészetről van szó, ahol a nyelv nem pusztán közvetítő, a közlés eszköze, érzéki jel, hanem ügyszólván a tartalom maga. — Munkánk ered-

¹ Marx és Engels azt írja róla, hogy még a kereszténységgel szemben is sikerült reakciónak lenniel

ményességét mutatja, hogy mintegy húsz névtelen versre sikerült rábizonyítanunk a Petőfi szerzőségét, másszóval sikerült azonosítanunk őket az eredeti szövegekkel, ami nem ment mindig könnyen, s talán nem is jár eredménnyel, hacsak nem segít benne Petőfi „character indelebilis“-e.

Petőfi emberi és művészi magatartását, állásfoglalását kora problémáival szemben, radikalizmusát, eredetiségét, nyelvét és nyelvérzületét, ritmusát olyan mélységesen determinálja származása, oszlálya, fiatalsága, vérmérséklete és erkölcsi tisztasága, hogy ezen az alapon nem téveszthető össze semmiféle más költőjével a világnak, akár kortársról, akár epigórról van szó. Az emberi és költői világát alkotó sokfajta, de egymással összefüggő és összeműködő elem teljesen feloldódik egy inkább érezhető, semmint megfogható „felépitmény“-ben, amely megint csak Petőfi jellegzetessége, senki másé, s amelyet jobb híján Petőfi lírai atmoszférájának nevezünk. Ez az, ami segítségünkre van a költő személyazonosságának megállapításánál. A vers értelme módosulhat, ritmusa törvényt válthat, lassulhat vagy gyorsulhat, formája kivetközhetik eredeti alkatából — mindaddig, amíg atmoszférikus jellegének akár csak egy eleme él benne, joga van szerzőjének nevét viselni. Ez a végső határ, amelyen átlépve a legművészből fordítás is eljátszotta ezt a jogát s megszűnik azonosnak lenni az eredetivel. Amit Petőfi-modornak nevezünk, nem egyéb megmerevedett lírai atmoszféránál, amelyből nem hiányzik más, csak az atmoszférát létrehozó élet eleven ereje és eredetisége. E hiányt nem pótolhatja semmiféle fogás, bizalmaszkodás, természetességet és közvetlenséget affektáló többlet, amely a Petőfi-utánozókat, sem a virtuózitást, amely Petőfi jobb fordítóit jellemzi. Viszont minden világköltő intenzív hatásának történetében döntő az a mozzanat, amikor művészi magatartása, hangszerezése, terminológiája, egyszerű: modora utánozhatóvá válik, sőt bátran hozzátehetjük, hogy sokszor csak lappangó hatása ilyenkor realizálódik igazán (Byron, Heine, Baudelaire).

Daumerben megvan a lírai lángeleme felismerésének a képessége, de még a lángeleme kedvéért sem hajlandó lemondani fordítói elveiről. S ezen a ponton megegyszer ki kell emelnünk, hogy kizáróan szerelmes-verseket, néhány kivétellel főként dalokat fordít, ami mindenesetre megkönnyíti számára átiró módszerének alkalmazását. Az esetek persze nem egyformák. Minden attól függ, vajjon Petőfi eredetisége és realizmusa, lírai ereje milyen mértékben tud ellentállni Daumer átszellemítő és stilizáló szívenvedélyének. Általában három tipikus megoldással találkozunk. Van eset, amikor Daumer tiszteletben tartja az eredeti metrumot, a lírai helyzetet, vezetőképzetet. Ilyenkor a fordítás könnyen azonosítható a magyar szöveggel. Így mindjárt a gyűjtemény első darabja — *Wer sind die Eltern meiner Phantasie?* — Az én képzeletem-mel, igaz, hogy Daumer csak öt versszakban tudja kifejezni azt, amit Petőfi négyben, azonkívül félre is érti az utolsó versszakot. — A verskeret általában megmarad, de ezen belül a fordító fenntartás nélkül él a stilizálás szabadosságával, amely kiterjed a vers valamennyi elemére. Néha egy kép, hasonlat, jelző kiesése elegendő ahhoz, hogy megváltozzék vagy legalábbis módosuljon a vers alaphangulata. „A fonséges éj“ fordítása pl. formailag kifogástalan, sőt atmoszférikusan is meggyőző, de azzal, hogy „szép“-pel helyettesíti a „fonséges“-t, hogy kihagyja a gyilkolni induló zsvány motívumát, a vers elveszíti keserű-íronikus mellékönggjét s veszélytelen idillé változik:

O schöne Nacht!
Am Himmel märchenhaft
Erglänzt der Mond in seiner ganzen Pracht,
Um ihn der kleinen Sterne liebliche
Genossenschaft.
Es schimmert hell der Tau
Am grünen Halm; mit Macht

Im Fliederbaume schlägt die Nachtigal;
Der Knabe schleicht zu seiner Liebe sacht —
O schöne Nacht.

Petőfi egyik legérzékenyebb, érzelmileg legtisztább dala a „Száll a felhő magasan...“ nem kevésbé érzékeny, de ünnepélyesebb, patétikusabb műdallá hangolódik át. Általában: a pátosz és az ünnepélyesség veszélyezteteli leginkább Petőfi elemi egyszerűségét, képeinek, hasonlatainak konkrét, magátólértetődő realitását. Egy lépés, — s a fordító máris átlépte azt a veszélyes határt, amely a természetet elválasztja a mesterkéltől. Hasonló áthangoló, rövidítő vagy bővítő eljárás eredménye a „Du bist der Tag, der reine...“ (Ez a világ amilyen nagy), „Was würd' ich alles tun zu deiner Lust“ (Mit nem tettem volna), „Wenn Du Leben und Licht und Luft“ (Fa leszek...). Kitűnően indul az „Ereszkedik le a felhő“ (Reich vom Wolkenhimmel...), vagy a „Befordultam a konyhára“ (In die Küche waltet ich...), de az első a *Westöstlicher Divan* terminológiájában, a másik pedig papirosos szalonnamodorban folytatódik.

A második típus: A fordító az első sorok után elejti vagy önállóan fejezti tovább, variálja a lírai alaphelyzetet, a vers vezető motívumát. (Mi a dicsőség? A bánat, Minden virágnak..., Barna menyecskének...), vagy pedig — s ezzel eljutottunk a harmadik típushoz — annyira átkölti, olyan mélyre rejti őket a versfelszín alá, hogy valóságos filológiai detektívmunkába kerül, mire rájuk találunk (Szerelenvágy, Kicsapott a folyó...). A típuskeveredés érdekes példája a „Drága orvos úr“: intenciójában, ritmusában, gondolatmenetében tagadhatatlanul a Petőfié, de kényelmes, elemző, intellektuális túlhajlása miatt végül mégis inkább a Daumerének érezzük... Kár, hogy a „Reszket a boker“ fordítása töfedék maradt. De így is közelebb áll Petőfi lírai érzületéhez, mint a világhíres vers legtöbb ösmert fordítása:

Es hebet das Gesträuche;
Gestreift hat es im Fluge
Ein Vögelein.

In gleicher Art erhebet
Die Seele mir, erschüttert
Von Liebe, Lust und Leide,
Gedenkt sie dein.

Végző megállapításunk: Mintegy húsz fordítás eredetijének Petőfi a szerzője, s bármelyik típushoz tartozzanak is e fordítások, bármilyen mélyreható is az az ideológiai vagy formai-nyelvi változás, amely őket érte, valahol mindegyiken rajta van Petőfi lángelméjének a jegye.

Tudjuk, a Daumer esete nem áll egyedül, csak éppen az övé a legfeltűnőbb. — Amikor Arany János Thalès Bernard-nak, „irodalmunk jóakaró ismertetőjének“ s a francia Petőfi-kultusz leglelkesebb „apostolá“-nak költeményeit, a „Mélodies Pastorales“-t olvassa, talál közöttük egyet, amelyről megállapítja, hogy Petőfi „Esik, esik, esik...“ c. dalával azonos. „Az eszmék találkozása meglepő egész a plágiumig“, teszi hozzá ironikusan s utána lenyomatja a francia költeményt és magyar eredetijét. „Úgyancsak“, folytatja aztán, „az eredetiségek közt felismertük még ezeket: Sikos a hó, szalad a szán, Keresztúton állok, Szerelem vándorai, — s talán többet is lenénk, ha időnk volna rá. Mi köszönjük Th. Bernard úrnak, hogy bevezeti költőnket a nagyvilágba, de bemutatáskor meg szokták nevezni a vendéget.“ (*Arany János hátrahagyott prózai dolgozatai*, 146.) Valóban, a filológiai kutatás, amely nyilván jobban ráért Aranyról, összesen mintegy húszegynéhány verset mutatott ki Thalès Bernard gyűjteményeiben, amelyeknek eredetijét Petőfi írta, tehát nagyjában annyit, amennyit én mutattam ki Daumernél. Az adaptáló francia író mentségére szolgál, hogy néhány versnél utólag maga mutat rá a Petőfi szerzőségére. Stilizáló eljárása sokban emlékeztet a Daumerére, s érdekes találkozás az is, hogy akárcsak Daumer, ő is egy átfogó ideológiai

koncepció szolgálatába állítja Petőfit, amikor a népköltészettől s a népszellemtől várva a francia irodalom megújulását, úgylátszik, Petőfinek is némi szerepet szán e megújulás körül. (Ezeknek a tényeknek és megállapításoknak azonban csak akkor van jelentősége, ha nem elszigetelt, véletlen tüneteket látunk bennük — a „spiritus flat ubi vult”-alapon —, hanem a kor és a költők összefüggésének egészében próbáljuk megérteni őket.)¹ Pontosan a Daurmer—Thalès Bernard-féle stilizáló vonalba esik Paul Derouléde Csatadalutánczata (En Avant: Le tambour bat, le clairon sonne; Qui reste en arrière?... Personne! C'est un peuple qui se défend. En avant! stb.), vagy a német Heinrich Leuthold egyik dala (Das Mädchen von Debrezin...). Ebbe az összefüggésbe tartozik egy másik adatunk is. A „Grenzboten” c. német folyóirat egyik magyar vonatkozású cikkében (1851, II. 381.) egy cigánylány szomorú dalokat énekel, köztük kedves dalát:

Ich gehe zum Schreiner,
Ein Kreuz mir bestelle,
Aufs einfache Kreuz dann
Da schrieb ich zur Stelle:

O sehet, o sehet,
Im irdischen Schosse
Hier welket der Treue
Zertretene Rose...

A lap alján jegyzet tájékoztat a dal eredetéről: „Aus einem beim Volke sehr beliebten Gedichte Petőfis”. Nem kell mondanom, Petőfi neve itt is csak cégér, de egyúttal beszédes terminológiatörténeti tény.

A MAGYAR KÖZNYELV A SZABADSÁGHARC KORÁBAN

Írta: Gáldi László

1. Egy-egy forradalmi korszak nyelvének vizsgálatára eddig is történetek komoly kísérletek. Mintegy tíz évvel ezelőtt jelent meg Ferdinand Brunot hatalmas művének (*Histoire de la langue française*) az a két kötet, mely a francia forradalom nyelvi újításait tárgyalja, s már jóval korábban napvilágot látott André Mazonnak, az 1918-ban Oroszországban járt kiváló francia szlavistának egyik kisebb tanulmánya (*Lexique de la guerre et de la Révolution en Russie*, Paris, 1920), mely az első világháborúnak és az októberi forradalomnak az orosz nyelvre gyakorolt hatását foglalta össze. Természetesen azt sem feledhetjük, hogy napjainkban adott hírt M. V. Szergievszkij, a moszkvai egyetem tudós romanistája, arról a kievi doktori értekezésről, mely a forradalom óta kialakult szovjet életre vonatkozó francia szókincsset elemezte, egy párisi baloldali napilap (*Humanité*) nyelvhasználatára alapján (v. ö. M. B. Сергиевский, *История Французского языка*, 1947, 252—4). Ezen munkák lebegtek szemünk előtt, amikor 1947 őszén, a M. Tud. Akadémia egyik osztályülésén azt javasoltuk, szenteljen az Akadémia mintegy 20 éves tanulmánykötetet a magyar nyelv állapotának a szabadságharc korában. E mű kézírata azóta, hála szerkesztőtársam, Deme László és munkatársaink odaadásának, szerencsésen elkészült, s a jelen tanulmány előzetes jelentésnek is tekinthető munkánkról és szempontjainkról, bár ezúttal nem foglaltam össze valamennyi munkatársunk eredményeit s bizonyos elvi kérdéseket jobban kidomborítottam.

2. Adatgyűjtésünk s főleg adataink értékelése kezdettől fogva jelentős

¹ Kont I.: Petőfi a franciáknál (Petőfi a világirodalomban, Bp. 1911.) 61. l. — Tóth Béla: Un apôtre français de Petőfi, *Revue des Études Hongroises*... 1925, 21. — Az ideológiai háttérhez; Ed. Schuré: *Histoire de Lied*, 1868. — F. Desonay: *Le rêve Hellénique*... Paris, 1928. — Az egész helyzet tisztázása Győry Jánostól várható.

akadályokba ütközött. Az egykorú forrásokon kívül még a NyÚSz is aránylag ritkán nyújtott segítséget. Szily pl. *érzület* szavunkról e megjegyzést tette: „Csakis 1848 után jött divatba, mikor a polgárok érületét oly erősen kutattak.” Világos, hogy az efféle általánosságokból a szó adatszerről történetére alig következtethetünk. S találunk-e a NyÚSz-ban útbaigazítást *csatár* szavunk összetételére vonatkozólag (*csatárlánc*, stb.), avagy van-e komoly értéke az *-ellenes* képzőre nyújtott adatoknak, ha hiányzik pl. a korra oly jellemző *népjogellenes* (1849-ben a képviselőház Windischgrätz szemére vetette, hogy „a nemzet küldöttsége *népjogellenesen* letartóztatott”, a Közlönyből idézi 1848—49, 124)?¹ Általában véve sajnálatos, mily kevésbé vette figyelembe a NyÚSz 1848—49 hírlapanyagát, pedig ez a kor eszmei fejlődését tökéletesen tükrözi, sőt meg kell állapítani, hogy hiányzik gyűjtéséből a kor politikai irodalma is. Miért kell 1848-ból csupán Fogarasinak *kisdéd-óvda* adatát idézni (179), holott Eötvösnél megvan már *kisdédóvda* (1848 aug. 12, Besz. 2:281), melyet a NyÚSz csak 1851-ből közöl? Persze azt is kérdezhetnők, miért hiányzik a *nép* kezdetű összetételek közül a korra éppen oly jellemző *népnevelő* (Eötvös, Besz. 2:284). De ne legyünk igazságtalanok! Mindaddig, amíg az Akadémia Nagy Szótárának legalább kéziratos adatgyűjtése nem kerül használható állapotba, töredékessége és hiányai ellenére is a NyÚSz marad egyik legfontosabb, sőt szinte egyetlen útbaigazítónk.

3. Munkánkat nemcsak a 48-as források meglehetősen kusza rengetege nehezítette meg, hanem egyrészt az e korra vonatkozó nyelvészeti előmunkálatoknak szinte teljes hiánya, másrészt pedig az előbbi kor nyelvallapotának kevésbé ismert volta. Annak a változásnak, melyen a magyar nyelv 1848-ban keresztülmént, alapjait kétségtelenül az előző évtizedek tudatos, racionalista nyelvfejllesztése vetette meg. A dunai népek nemzeti öntudatra ébredésének természetes velejárója volt ez mindenütt, hisz a nemzeti öntudat felébredése és a nyelvi eszmélés elválaszthatatlannak bizonyult. E téren nemcsak a francia forradalom korában kikristályosodott nemzetállam fogalma gyakorolt tudatosító hatást, hanem még inkább II. József „felvilágcsult abszolutizmusa”, mely a monarchia elnyomott népei számára a germán imperiaлизм előretörését jelentette. Ekkor rendült meg végleg a latin nyelv uralma is, mely a feltörekvő dunai nacionalizmusokat már a 18. század folyamán nehezen takarta. Ekkor kezdődött meg a politikai küzdőtérre lett nyelv területén a Dunatáj békés együttélésre rendelt népeinek az az áldatlan viszálya, melynek végso maradványait az igazi demokratikus szellem érvényesülése napjainkban hivatott lebontani. A forradalom nyelvi törekvései mögött tehát az egész reformkor eszmei és nyelvi forrongása húzódik meg: 1848 terméke, a böles reörtéktartással átfomált magyar nyelv, a rendiség leomlott bástyáiból lép elő.

Ebben a rövid összefoglalásban csupán a forradalmi évek köznyelvével foglalkozunk, sommásan jelezvén a köznyelvi törekvések visszahatását az irodalmi nyelvre. Megszorításokat kell tennünk a köznyelv területén is: tekintettel a társalgási nyelv nehezen megfogható voltára, elsősorban köznyelvi jellegű frott forrásainkat vesszük figyelembe, mégpedig a kor általános törekvéseinek megfelelően, főként a társadalmi és politikai változásokra legjobban reagáló szókincs szempontjából. Alak- és mondattani megjegyzéseket

¹ Közelebbi forrásjelzés nélküli példáink a NyÚSz-ból származnak. Az 1848. évi hírlapokból vett idézeteink egy részét Terestyéni F. „A magyar nyelv a szabadságharc korában” c. műben közlendő gyűjtéséből merítettük. Egyéb forrásjelzések: 1848—49 = 1848—19 a korabeli napilapok tükrében. Szerk. Bay F., Bp., 1943; Eötvös Besz. = B. Eötvös József Ö. M. VIII—IX. Beszédek, Bp. é. n.; Görgei = Id. Görgei L., 1848- és 40-ből, Bp. 1885—88, I II.; Kossuth = Kossuth L. munkáiból (Magyar Remekírók 20. Bp., 1902); Okt. Szab. = Oktató szabályzat a magyar honvéd és nemzetőri gyaloghnd számára. Pest, 1849; Pap, Nemz. gyűl. = Pap D., A m. nemzetgyűlés Pesten 1848-ban, Pest, 1866; Széchenyi, Pol. progr. = Széchenyi I. munkáiból (M. Remekírók 17. Bp. 1907, 97—134; Politikai programmtöredékek.)

csupán tanulmányunk végén teszünk. A szókincs gazdagodásával kapcsolatban is főleg az élet ama területeit vizsgáljuk közelebbről, ahol a nyelv alakulása valóban függvénye volt a politikai eseményeknek. Mindemezt elhatárolások miatt jelen összefoglalásunk tárgyköre jóval szűkebb, mint a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerkesztett gyűjteményes munkáié, azonban talán jobban tükrözi mindazt, ami valóban a forradalom alkotása volt.

4. A szabadságharc korának nyelvéllapota természetesen azon a téren reagált legérzékenyebben a forradalmi eseményekre, ahol azokkal legszélesebb felületen érintkezett; elsősorban tehát a politikai élet területén. Ehhez csakhamar szorosan kapcsolódott, a hadi események kibontakozása folytán, a katonai élet szókészlete. Lényegében véve ez a két terület ad 1848 magyar nyelvhasználatának sajátos feszültséget, valóban forradalmi jelleget. Mintha 1848 magyarsága Barrères elvét tette volna magáévá: „Nous avons révolutionné le gouvernement, les lois, les usages, les mœurs... et la pensée même; révolutionnons donc aussi la langue qui en est l'instrument journalier“ (id. Eötvös, A XIX. sz. uralkodó eszméi 1:79).

A közhangulat legérzékenyebb mérőeszköze ebben a korban már Magyarországon is a sajtó, mely egyszersmind hatásos és hajlékony harci eszköznek számít. A lapok jelszavai, melyek többnyire azonosak a demokráciával, s ezen keresztül a francia forradalom örökségével, persze nem viselik már a *jel* nevezetet, melynek elterjesztésével 'jelmondát' értelemben P. Horváth Lázár próbálkozott (1844); a Budapesti Hírlap egyszerűen így ír róluk: „Elveink lapunk homlokán díszlenek“ (789). Az újságírás mintegy a nép lelkiismerete, igazságérzetének megnyilatkozása kíván lenni: „A szabadsajtó nyomán a *journalistika* teendője lerántani a képzelt és tekintély bitor álarcát. Testvériség, népjog, egyenlőség és szabadság mint cél lebegjenek szemeink előtt“ (Társalgódó 110). Maga az *újságírás* több nevet visel: *journalistikán* kívül *újdondászatnak* is nevezik (Hazánk 323); az utóbbi, teljesen komoly értelemben használt neologizmus mellett van nemcsak *újdondász*, de *újdondászi* is 'újságíróskodni' jelentéssel (Pákh Albert alkotása). A szabadsajtó immár megszabadult az *elő-vizsgálat* (KossH. 8) nyűgétől s lapjaink sűrűn bélyegzik meg a bécsi kormányt, mely még „a *legapponyibb cenzúrát* gyakoroltatja“ (KossH. 40). A sajtó terén, mely valósággal a politika *küzd-homokja* (Széchenyi, Pol. progr. 103), csap össze legélesebben a *progressio*, melyet a forradalmi ifjúság mellett a Széchenyihez hasonló *progressista reformerek* (Pol. progr. 98) is képviselnek, a *reactio*val, melyet olykor *visszahatásnak* neveznek (KossH. 541); a *reactiot* képviselik a *reactionairek* (i. h. 177), a maguk *reactionális* mozgalmával (Kossuth, 1848 júl. 11. 42). Ezen utóbbi szó egyébként alaktanilag érdekes problémát vet fel: közelebbről vizsgálándó lenne, miért állnak szemben az olyan alakok, mint *radikál*-párt, *communál*-adó (Eötvös, Besz. 2:285) az olyan latinosabb változatokkal, mint *epochális*-nap (1848—49, 13), *contrarevolutionális* (MárcTiz. 1848, 100), stb.? Valószínű, hogy az előbbi típusban a latin végződés lekopása német közvetítéssel magyarázandó (*Radikalpartei*).

Mindenesetre az események középpontjában a Széchenyi jósolta *revolúció* áll: a pesti ifjúság s nyomában az ország jelentékeny része „*révolutionarius* lobbal saturált“ (Pol. progr. 100). A nagy népmozgalom neve azonban már *forradalom*: végre — némi ingadozás után — elterjedt, sőt Petőfi híres verse révén költői csengést kapott Kazinczy pregnáns szóalkotása! Igen jellemző, hogy Ballagi (Bloch) 1847-ben német-magyar szótárában még a *Revolution*-t 'lázasdás'-sal fordítja, viszont 1848-ban magyar-német szótárában már *Forradalom* 'die Revolution' adatot közöl. 1850-ben Vahot Imre az egész *szabadságharcot* (e szó ritka még, de vö. 1841: Vahot I., Zách 543) *forradalmi háborúnak* nevezi (A magyar menekültek, előszó, V).²

Mindenesetre a márciusi vértelen mozgalomra a legtalálhatóbb elnevezést

² Mindkét adat a Nagy Szótár gyűjtéséből (Sági István szives közlése).

Petőfi találta meg: 1848 júniusában keserűen panaszolja, hogy a „művelt Európa újjáalakításának alapeszméi, tehát melyeket a francia nemzet a februári forradalomkor kimondott és mi a pesti *eszmeforradalomban* magunkévá tettünk, nálunk mindmáig csak név, de nem valóság” (Eletk. 1848 jún. 26; az Egyenlőségi Párt programja). Ugyancsak itt használ Petőfi néhány más, a korra és saját felfogására egyaránt jellemző szóösszetételt: „Az *osztályuralkodás* a mai napig főnnállván, a nép folyvást politikai proletariátuságban tengődik. A szabadság, egyenlőség, testvériség eszméi valósággá nem lettek. Sőt inkább a külön *kasztok* merészebben ütik fejeiket napról-napra.” Az utolsó szóval kapcsolatban, melyet Jókai is használt („Vége a *kasztgyűlöletnek!*” 1848—49, 22), megjegyzendő, hogy az nyilvánvalóan az olasz *la casta*, német *die Kaste*, francia *la caste* nyomán keletkezett ál-latin szó, akárcsak a régebbi *rima*, melyet 1818-ban Kazinczy faragott *rím-né* (TudGyűjt. 3:80). Tipikusan kora politikai prózájának stílusát követi Petőfi akkor is, amikor a Republikánus Hírszekegyben így ír: „De március 15-én halottaiból feltámadá, fölméne Bécsbe, üle a császár fejére, onnan leszen eljövendő ítélni a *radikálokat* és *pecsovicsokat*. Hiszek a *népsszellem*ben, hiszek egy közönséges európai *Respublikában*” (Eletképek, júl. 9). Ezen utolsó mondatnak szinte minden szavához hosszú szótörténeti kommentárt fűzhetnénk: a már röviden érintett *radikálón* kívül megjegyzendő, hogy a *pecsovics* mellett a forradalmi sajtó elitéli „a *pecsovicsizmus* mocskát” (MárcTiz. 124) s hogy a *népsszellem* egész sereg hasonló szóösszetétellel együtt született meg: *népelem* (Vasvári P.), *népsszabadság* (KossH. 138), *népkepviselői ház* (uo. 34, stb.), *népmozgalom* (Múlt és Jelen 152), *népizgatás* (Széchenyi, Pol. progr. 104), *népgyülekezet* (Bpesti H., 765. sz. 161), *népjölsőség*, *népjölség*, stb. Bonyolult kérdést jelent a *respublica* megítélése: noha a *köztársaság* szóra a század eleje óta vannak példák, Petőfi *Respublica* című verse is arra int, hogy a latin szó egyelőre még használatosabb volt. Meglepő ez, hiszen ebben a korban a *köz-* előtagú összetételek páratlanul népszerűek lettek: a NyÚSz-nak mégisincs tudomása az olyan *közkeletű* összetételekről, mint *közörömvihar* (Múlt és Jelen 12), *közszeregetű* polgártársak (KossH. 300), *közrosszálás* (KossH. 343). Idevéhető még a Hazánk egyik jellemző kijelentése: „Az újjászületett nemzet *köz-űtőerét* kell tapintatunk” (701). Emlékezetes marad Vasvári következő nyilatkozata is: „*Közszellemről* szólva nem kell az alatt föld felett lebegő külön lényt értenünk. Ez csak egyik eszményképe a felvilágosultság mythológiájának” (id. Valóság, 1948 márc. 164).

Respublica és *köztársaság* hosszú, évtizedeken át elhúzódó küzdelme (vö. Táncsics, MunkUjs. 9, 25) a kor nyelvének egyik legérdekesebb problémájára figyelmeztet: a latin szavak és nyelvújítási megfelelőik versenyére. Tudjuk, hogy 1786-tól megvolt *álladalom* (ritkábban *állodalom*, pl. Fogarasinál 1845-ben) s hogy 1848-ban a *status-titoknok* *álladalmi titoknok* s hogy Kossuth az államtanácsot 1848 júl. 11-én *álladalmi-tanácsnak* nevezte, de végtelen könnyelműségből nem méltányoltuk eléggé ezt a tényt, hogy amíg az oly könnyen kezelhető *állam* nem állandósult „*status*” jelentéssel, addig összetett szavak kényelmes képzésére csakis a régi latin szó volt alkalmas. Egyszersmind a latin szavak sokszor egyértelműbbek, pontosabbak voltak, mint a kissé ingadozó jelentésű magyar neologizmusok. Ezért született meg oly gyors egymásutánban *statusszekér* (KossH. 17), *statushatalom* (Közl. 231), *statusgazdász* (KossH. 1), *statusadósság* (Pap, Parl. 1:115), *statusfogoly* (1848—49, 14), *status-jászágy* (MunkUjs. 9); mindezek valószínűleg korábbiak is lehetnek, hiszen Széchenyinél szintén előtordul *statuspolitika* (Pol. progr. 110); *status-gépezet* (uo. 105), stb. E szavakkal kapcsolatban még egy fontos megjegyzést kell tennünk: a NyÚSz téves adata alapján az EtSz-ban is azt olvassuk, hogy az *állam* szó mai jelentésében csak 1851-ben fordul elő. Ezzel szemben tény, hogy Vasvári Pál már 1848 februárjában így írt: „A kéz, melyet vés, legszebb lehet önmagában véve: de nem leszen jól alkalmazva

az egészhez. Illyen azon *államférfiú*, ki a nemzetfejlesztés művében részt vesz, s tökéletes *államról* semmi tiszta fogalommal nem bír" (Életképek, 1848/I, 7. sz. 198). „Telvék a történetírás lapjai illy *államférfiakkal*. Ezek vagy nem ismerték a nemzet végcélját, vagy szándékosan nem akarák azt megközelíteni" (i. h.). Egyelőre tehát Vasvárit kell *állam* = *status* szavunk megteremtőjének tekintenünk. Újítása azonban távolról sem volt általános; a felsorolt változatokon kívül a hivatalos nyelv használta a régtől szótározott *közállományt* is (Eötvös, Besz. 2:297).

5. Álladalom és *status* már átvezet az önálló magyar állam szervezetével összefüggő terminológia kialakulásához. E téren legszembevetőbb tény: a latinizmusok gyors pusztulása még azen az áron is, hogy a magyar kifejezések egyelőre nehézkesek, hosszadalmasok. Igaz, hogy a kor sajtója szerint a nép *appellatorium forum* (MárcTiz. 1848, 112) s hogy hivatalos terminusként jóformán csak *ministerium* és *minister* marad meg az „eszmeferriadalom" után is; az egyes miniszterek és hivataluk nevét azonban rendszerint magyarítják, ami érthető, hiszen az Erdélyi Híradó már 1832-ben a *belügyek miniszteréről* írt (367) s *hadügy* szavunk 1838-ból, *pénzügy* pedig legalább 1844-ből származik. *Pénzügyországjár* (Közl. 174) egyelőre éppen oly erőltetett, mint *pénzügyér* (KossH. 318); az utóbbival kapcsolatban megjegyzendő, hogy a NyÚSz az efféle -*ügyér* származékokat csak 1864-től tartotta számon!³

Olykor persze itt is előfordul idegen, európai vándorszó. Kossuth beszél a *finánc tárca* gondjairól (58) s magát volt *fináncminiszternek* nevezi. Talán a rövidsége való törekvés miatt tette ezt; kétségtelen ugyanis, hogy a *belügyi minister* kissé hosszadalmas volt, ezért nevezték néha *belminiszternek*. De feledhetjük-e, hogy itt általános korjelenséggel van dolgunk, hogy a *képviselőház*, még *képviselők háza*, (KossH. 34; olykor angolosan: *parliament*, 1848—49, 12), sőt *magyar képviselői ház* (Társalkodó, 112); hogy a *nemzetiségi jogegyenlőség* még *egyenlő jogossága minden nemzetiségnek* (KossH. 177), hogy a *szavazati jog* még *szózatolási jog* (Múlt és Jelen, 136) s hogy április 5-én Széchenyi nem *miniszterjelölt*, hanem *ministerségi jelölt* (1848—49, 51)? A *felelős kormány* ironikusan használt ellentéte a „*felelet terhe nélküli kormány*" (MárcTiz. 229). Mindezen körülírások arra mutatnak, hogy a szerencsésebb neológizmusok sem terjedtek el eléggé gyorsan: aki az *egyenlő jogosság* kifejezést használta, aligha tudott arról, hogy *jogegyenlőség* szavunk 1838 óta létezett (hasonló képzésű az 1848-ban született *jogelv* is). Mindenesetre jelzős szerkezetekből e kor szívesen alkotott összetett szót: így lett a *nemzeti őrsereg nemzetőrség* Jókai tolla alatt. Sajnos, ez a rövidítési hullám is túlságba ment: ugyancsak Jókainál március 15. krónikájában „a századoktól eltemetett *nemzetdicsőségről*" olvasunk (1848—49, 21).

Ministereink magukat szívesen nevezték *polgárminiszternek* (Nemz. Ujs. 1257), sőt a Közlöny próbálta népszerűsíteni a *polgárországjár* terminust is (308). Ennek ellenére kétségtelen, hogy az 1835 óta szótárilag is számon tartott *címvágy* nem mult egy csapásra, csupán jelentékenyen mérséklődött. 1848 tavaszán, a Steier Lajos közölte feividéki okiratok tanúsága szerint, Bathhányt még a lehető „legfeudálisabb módon" szólították meg hivatalos beadványaikban az északmagyarországi megyék főfunkcionáriusai: „Főméltóságos Gróf és első Magyar Ministerelnök, Nagykegyű Urunk!" (1848 márc. 23); „Nagyméltóságú Gróf Miniszterelnök Úr! Kegyelmes Uram!" (1848 márc. 18); „Nagyméltóságú Gróf, Nemzeti Minister Elnök Úr, Kegyelmes Uram!" (1848 ápr. 6); „Nagyméltóságú örökös Gróf és királyi Minister Elnök Úr, Legkegyelmesb Urunk!" (1848 márc. 22) — olvassuk az első csoportban. A második csoport már valamivel szerényebb: „Méltóságos Gróf, Ministerelnök Úr!" írja Hont megye alispánja (1848 márc. 27), „Méltóságos Gróf s

³ Országjár 1834, országádszat (politika) 1833 óta ismeretes. Meglepő, hogy az *országádszat* származékot a NyÚSz. Fogarasi nyomán 'civilisatio' jelentéssel közli éppen 1848-ból! Szeretnénk látni szövegpéldát is erre a jelentésre.

Minister-elnök úr!" ismétli e formulát Árva megye közönsége (1848 márc. 23), azonban Eperjes város felirata ismét megtoldja a „Kegyelmes Urunk” záradékkal (1848 márc. 22). A demokrácia hangját azonban elsőnek Zólyom városa üti meg, amidőn levelét így kezdi: „Tisztelt Nemzeti Minister-Elnök Úr!” (1848 márc. 29). Ezt a megszólítást ősz felé a haladó szellemű arisztokraták, mint Jeszenák János báró még tovább egyszerűsítik: „Tisztelt Minister Elnök Úr!” (1848 szept. 26). Később Kossuth címe egyszerűen: „Tisztelt Elnök Úr!” (1848 nov. 21).

6. Az *álladalmi hivatalok* nyelvhasználata terén 1848 aligha teremtetett döntő újításokat: inkább csak az előzményeket érlette tovább, egységes rendszerré. Persze némely ponton még erős volt az ingadozás. *Iroda* helyett egészen 1848-ig tartotta magát a 40-es évek elején termett *irota*, sőt Fogarasi e mintára javasolta éppen 1848-ban a francia *buvette*-nek *ivotá* alakban való magyarítását. Hasonlóképpen ingadozott *szálloda* — *szállota* is, ugyancsak 1848-ig. Minden efféle bizonytalanság természetesen a hasonértelmű idegen szó malmára hajtotta a vizet: *irota* — *iroda* mellett a francia-német *bureau* tovább virágzott (KossH. 17). Sajnos az utóbbi szóhoz szinte hozzátapadt a *bürokrácia* továbbélése is, melyet a forradalmi Magyarországon járt idegen politikások, például a román Bălcescu annyira kárhoztattak. Ezért nevezi a haladó sajtó az állami adminisztrációt gúnyosan *clepsidra-gépezetnek* (MárcTiz. 124), talán Széchenyiből merítve példát ehhez a képhez: „ki hiszi azt”, kérdezi a *hongyülés* előtt (Eötvös Besz. 2:272) a „nemes gróf”, ki immár *hangyamunkásnak* szeretné tudni magát (1848—49, 50), vagyis a fokozatos haladás előmozdítójának, „hogy a recsegő magyar *clepsydra* lökéletes machinává válik?” (u. o. 51). Ezen bürokratikus nehézkességen csupán a forradalmi ifjúság lendülete és általában a társadalom erőyes fellépése képes diadalmaskodni: Kossuth Hirlapja szerint „a dolgozó osztály ismét csoportosul: *vihákerővényt* (Sturmpetition) terveznek” (53). Máskor arról olvassunk, hogy a bécsi kormány „erélyes óvatst tesz bármí ürüggyel palástolható *népescsopor-tózás* vagy *rohamkérvényt* (demande d'assaut) ellen” (KossH. 231). Az efféle merészebb szó- és fogalomújítások mellett, mint látjuk, sűrűn bukkan fel a magyar tükörszó külföldi mintájának megjelölése: a jelen esetben ez azért is fontos, mert a magyar kifejezést Európa általános forradalmi szókincséhez csatolja. Napjainkban is így kerül a magyar *rohammunkás* a francia *travailleur de choc* mellé.

Nyelvi szempontból a magyar adminisztráció terén valóban Széchenyinek volt igaza: 48-as hivatalos nyelvünk még sok tekintetben inkább a tegnapi, mint a holnapé, inkább „szélsőségesen *táblabíró*, mint szélsőségesen *revolutionális*” (MárcTiz. 187). Oktatmány csak 1851-ben rövidül *okmány*-nyá, *bizottság* helyett éppen 1848 általánosítja a nehézkesebb *bizottmányt* s alig kárpótol a tény, hogy *illeték*, *illetmény*, *beadvány*, *gyorsfutár* (Pap, Parl. I, 125), *forradalmi küldönc* szintén ebben az évben általánosul. Törvényeink nyelvében azonban látunk némi haladást: például az elemi oktatásról szóló törvényjavaslat, Eötvös kultúrpolitikájának e fontos része egyszerűsége, világosságra törekszik, sőt szókincsében is szinte teljesen modern. A korhoz szorosan fűződő szó benne csupán *közállomány* (l. fentebb), valamint némely tantárgy elnevezése (pl. *fejbeli és jegyekkel való számítás*, *föld-térítés*). Figyelemre méltó azonban, hogy a *közállomány* szót is később egyszerűen *kormánygal* cserélték fel.

Röviden ki kell pillantanunk a forradalmi évek törvénykezésére. E téren általános a latin hagyományoktól való eltávolodás törekvése, az eredmény azonban nem mindig kielégítő. *Confrontatio* magyarítása egyazon mondatban hol *ellenthomlokállítás*, hol *szembesítés* (Szlemenits, Fenyítő törv. Magy. törv. 146); világos, miért marad meg inkább a második szó. Egészen általános még a *bútorlét-bizottmány* elnevezés; ennek megértéséhez tudnunk kell, hogy a *belbéke* és *közcsend* őrei egyik legfontosabb feladatuk a *személy-*

és vagyon-bátorság (1848—49, 46) biztosítását tekintették, sőt Széchenyi 1848 ápr. 11-én mondott beszédében a *bátorság* szót egymagában is használta ebben az értelemben: „Elég, ha a ministerium a rendet s *bátorságot* lesz képes fentartani az országban“ (i. m. 52). *Személyi és vagyoni biztonságról* csak sokkal később, Görgeynek a nemzethez intézett kiáltványában olvassunk (1849 aug., i. m. 186).

7. Persze mindezen szavak meglehetősen papirosízűek s kevésbé tennék vonzóvá a *hazafi háború* (Bp. Híradó 672) korának hivatalos nyelvét, ha forrásainkat nem színesítené át egyrészt a nagy nemzeti mozgalom lelkesült hangja, másrészt a gúny elevevése minden maradisággal szemben. Persze a lelkesedés még igen sokszor szónokias formában jelentkezik, vagy tipikusan biedermeier-hangulatot idéz. Mindkettőre példa az a megjegyzés, melylyel a Budapesti Híradó március 22-én a Bécsből visszatérő Kossuthnak Pozsonyban mondott beszédét kíséri: „Kitört e szavakra az annyi ezer népnek kifejezhetetlen *örömjaja* olly hatalmas viharban, mely az eget verdesé s melly megragadva az érző keblet a szív legbensőbbjéből olvasztá fel azon *örömkönnyekeket*, mellyel annyi századon át dermedeztek e nemzet *jegesült érzelmengerében*“ (1848—49, 38).

E stílusvirágoknak se szeri, se száma, jellemzőbb azonban, ha e kor gúnyjának főbb nyelvi típusait vesszük szemügyre:

a) Rendkívül elterjedt szavaknak és kifejezéseknek (*hochgeboren, schwarzgelb*) a magyar szövegbe ironikus célzattal való belekeverése. Széchenyi keserű gúnyval használt nyelvújítási szók közé latin és francia szavakat kever, amikor Kossuthot támadja: „Nem voltak ugyan eddigi működései is efféle *sympptomák* híjával, miből az látszik, hogy ezen *operatiót reservában pour la bonne bouche* tartotta volna magának azon nem várt esetre fenn, hahogy *hónboldogító* eszméit jó módjával nem fognák elfogadni, és ő végkép kényszerítve érezni magát, azokat *par force* a nemzettel *be-kapatni*“ (Pol. progr. 104—105).

b) A magyar szókincs a gúny ösztönzésére egyszerre megszínesedik. Gyakori tösgyökeres népi szavak felbukkanása; Kossuth Hírlapja szerint a statusszekeret „egy kis forgószél *kidöccentette*“ (17). A képviselőházban, Pálóczy, mint korelnök, „felment a *papolóba* s volt mert tied az ország, a dicsőség, a hatalom s más afféle“ (MárcTiz. 379). Az egykorú sajtó megvetéssel ír egyes pártok *előcsahosairól* (KossH. 283), s a fontolva haladók elítélik a tüzeeseb reformokat kívánó vidéket: „bármint *vaszarkodjék* is az ifjú Marosszék“, írja a Múlt és Jelen (63), Táncsicsnál: „Milly szegyenítő tanult és derék férfiakra nézve, mikor egy *nyánya* király előtt hajlongva másznak“ (MunkUjs. 9), vagy: „a király előtt... mély alázatossággal *kuncsorognak* még a legjelesebb férfiak is“ (i. h.). Széchenyi ismét bekapcsolódik kora stílusáramlatába: többször használja az olyan kifejezéseket, mint: „ha olykor kedve *csosszan*“ (Pol. progr. 107, 127), stb.

c) 1848 ironiája kedvét leli új szavak alkotásában is. Már az előbbi évben Széchenyi így írt: „Egyetlen egy makacs *Sohamozdi* képes ezek vágyát megakasztani“ (Pol. progr. 133). 1848-ban *bürokrácia* mintájára megszületik *korteszkrácia* (Múlt és Jelen, 23) s aránylag gyakoriak a személynevekből képzett közszók: *rottenbillerség* a *barázda-billegetőség* egyenértékese lesz (Márc. Tiz. 200), s a Munkások Ujságja bizonyos Bergerről így ír: „Reméljük, hogy a kormány ezen Bergert nem sokára *lambergerzetteti* (32).

A bécsi kormányt logikusan Metternichnél is *metternichiebbnek* nevezik (KossH. 179). Egy-egy merész szóképzést csupán a forradalom lendülete tud elfogadhatóvá tenni: a Közlöny helyteleníti azt a belügyi kormányzatot, mely a maga akaratát igyekszik „*rázsarnokolni* a hon lakóira“ (295) s a Munkások Ujságja maró ironiával fordul a *száj-hazafiak* ellen (35).

8. Katonai szaknyelvünkkel kapcsolatban egyrészt alapos szakszótárakra és monografikus munkálatokra lenne szükség, legalább olyan arányokban,

ahogyan ezt a 18. sz. magyar és a 19. sz. német szaknyelvével kapcsolatban már elvégezték (vö. Désiné Eltes Emilia, a XVIII. század francia szavai a magyar nyelvben, Bp. 1935; Felszeghy Ediltrud, A cs. és kir. hadsereg nyelve Magyarországon, Bp. 1938), másrészt pedig bizonyos elvi kérdések tisztázására. Kezdjük a problémák második csoportjával. Néha egy-egy olyan régebbi véleményre bukkanunk, amely ma már szinte cáfolatra sem szorul. Hiába írta Görgey István, hogy a *honvéd* név „úgy termelt készen a nép száján, mint a népdal, melynek nem tudni szerzőjét, mint Jupiter fejéből fegyveres Minerva“ (1: 14), véleményét a NyÚSz-szal könnyen cáfolhatjuk (133), hiszen ismeretes, hogy 1848. márc. 19-én Kiss Károly a magyar katonai nyelv jeles magyartója, Kisfaludy Károly egyik versét idézve ajánlotta a *nemzetőrségi tanácsban*, hogy a felállítandó 12 új zászlóalj katonáinak neve *honvéd* legyen. Ezt az adatot persze megszerezhetjük a Pesti Divallap 1848 dec 3-ról kelt tudósításával, mely szerint „az ezredek eddigi nagyobbára idegen nevei eltöröltetnek, s egész régi hadseregünk a *honvédsereg* dicső nevét és számát viselendő“ (1848—49, 113). Ettől kezdve a *honvéd*-kezdetű szóösszetételek rohamosan szaporodnak: olykor még a *honvédelmi bizottmány*nak is előfordul *honvéd-bizottmány* elnevezése (i. m. 120).

Ha a katonai nyelvet 1848 sajtóján és katonai forrásain (pl. Gál Sándor kézikönyvein) át szemléljük, gazdag és változatos magyar terminológiát találunk: ebből joggal vonhatnók le azt a nem egészen helyes következtetést, mintha ekkor a hadsereg hivatalos nyelve már valóban túlnyomóan magyar lett volna. Megszívlelendő azonban Görgey István véleménye: „A szolgálati nyelv bátyám vezérségre jutásával vegyes lett, magyar és német, de szükségképpen a mindenki által értett német katonai műnyelv maradt ezután is“ (I, 61). Mindenesetre Görgei Artur, bár a németnyelvűséget „katonai segéd-eszköznek tekintette, akár az ágyút és a löport“ (63), igyekezett levelezését magyarul intézni: reánkmaradt jegyzőkönyveinek 858 irata közül mintegy 179 magyar (más hadtesteknél sokkal rosszabb volt az arány!). Így tehát, bizonyos fenntartással mégis áll az a tétel, hogy a szabadságharc a Kiss Károly és mások kezdeményezte magyar hadinyelv nagy erőpróbája is volt, bizonyára főleg az alsóbbfokú érintkezés területén.

Persze egyelőre még sűrűn kevernek föltisztjeink magyarnyelvű írásaikba nemcsak latin, de francia, illetve európai vándorszavakat (Görgeinél ilyen: *avancement*, I 39, *redout* 41, *operatio* 94, *subordinatio* 46, *combinatio* 48, hadi *eventualitás* 154). Némely elem figyelemreméltó: eddigi gyűjtéseinkből nem derült ki, hogy az „élelmezési gépezet“ idegen neve *intendatura* volt, (Görgei 275, vö. *intendans*, Désimé 62—3). Görgei olykor tipikusan „külföldi-francia“ szavakat is használ, mint például ebben a mondatban: „hadseregünk harcénlküli visszavonulása gyöngeségünk nyílt bevallása lenne, oly *découvrement*, mely katonai hiba lehangolást okozna az országban“ (Görgei 64). Persze Görgei nem áll elszigetelten korában: e katonai volapük ál-francia szavai nála éppen olyanok, mint Wallenstein Gusztáv Adolfra vonatkozó híres levelében a rejtélyes *caldissemente* (idézi Felszeghy i. m. 40—41). S utalunk-e Hentzinek, Buda védőjének Görgeihez intézett levelére, melynek egykorú magyar fordításában *peremptorie*, *capitulál*, *colossális* kellemesen vegyül olyan fordulatokkal, mint a „magyar hadseregnek *en debandade* futása“ (Görgei 2:275). Mindenesetre haladás, ha legalább az idegen szó magyar képzővel van ellátva: így keletkezik „a sereg *completirozása*“ (Görgei 1:43), vagy Kossuth egyik Perczelhez intézett levelében: „ne *riszkirozd* seregedet“ (Görgei 1:93). Sokszor erős az ingadozás a magyar és az idegen szó közt: Görgei vegyesen használ *Armeebefehl*-t („a velem közölt *Armeebefehl* azt tudatja“, 1:41) és *hadintézkedést* (i. m. 2:217). Olykor a magyar szakkifejezés szörendje is némi ingadozást mutat, ami a nyelvszokás bizonytalanságára utal. 1848 novemberében Görgei így ír Mészáros Lázárnak: „A *gyallog serezedi* újoncokat honvédruhával látom el; semmit nem kételkedem a seregemben lévő *sorgyalog* ezredi tiszteket ruhakészítés esetén a *honvédi* formára utalni“

(i. m. 1:43). Mindenesetre igen fontos lenne nagyjából elhatárcolni, mikor mondtak még *Patrontaschet*-et és mikor kezdett divatba jönni a *töltér* (Okt. Szab. 1) vagy *szíjas tokmány* (Görgei 1:37; a 47. l.-on német fordításával magyarul). Az OktSzab.-ban az idegen műszavak tudatos magyarítására rendszeren zárójelek utalnak: *kikel* (kirukkol), *állás* (Stellung), *vezényel* (commandirez), *lassú* (ordinári), *gyors* (manövrir), *sebes* (doublir), *lépés*, stb. Érdekes, hogy a menet még többnyire *mars* (összetételben *köz-mars*, *parádé-mars*, *front-mars*), viszont a menet üteme inkább *topp*, *lépéstopp*, mint *taktus* (OktSzab. 5).

Mindezen szavakkal kapcsolatban a NyŰSz adatai számtalan ponton kiegészítésre szorulnak. Szíly például *nyargonc* szavunkról csak annyit mond, hogy „alkalmasint a forradalom alatt keletkezett” (239); Vukovics emlékiratában viszont ezt írja az április 14-i határozat katonai visszhangjával kapcsolatban: „Magát a határozatot lényegében nem ostromolta az ellenzés, melyhez Görgey, Leiningen, gr. Eszterházy István s néhány ifjú *nyargonc* tartozott” (Görgey 2: 183). *Vezény* szavunkról is csak annyit mond a NyŰSz, hogy „1848-ban jött divatba” (375); ehhez hasznos azonban idézni Görgeinek egyik 1848. dec. 14-én kelt hivatalos iratát, mely szerint Janik őrnagy „érdemes későbbben egy nagyobb csapat *vezényével* bízni meg (Görgei 1: 49).

Mindezen adatok magukból a hadműveletek lázában írott iratokból származnak. Kissé cifrább, körmondatosabb a hírlapokban olvasható harctéri tudósítások nyelve. A nagyszombati *csataplaccon* (1848—49, 127) történt *szuronyviadalról* s az utána lefolyt ütközetéről Kossuth Hírlapja így ír:

„Az Erneszt zászlóaljnak zászlóőrző százada ott fekszik lobogója mellett, mely csak a század utolsó emberével tudott elesni, 18-án Mosony-nál az ellenség *csatarendben* előnyomult és *ágyúpárbeszédet* kezdett velünk. Azonban *pecsovics* létere igen fontolva haladván előre: hogy közelebről jobban megérthessük egymást, Görgei, huszár őrnagy, *dandárnok*, parancsot kapott két zászlóalj Vilmos huszárral az ellenség jobb szárnyát egy dragonyos és egy *chevaux legers ezredet*, katonásan mondvá, *megatakirozni* (Kossuth Hírlapja, 1848. dec. 23, id. 1848—49, 117).

Persze jóval szónokiasabb Kossuthnak a csataleíráshoz fűzött s ugyanott megjelent kommentárja: „A haza leborult szent emléktel: előtt, dicső vitézek! Kiontott szent véretek az enyészet átka gyanánt *hulland vissza* az igazságos egekről az ollmützi *camarilla népgyilkos* fejére”.

Nem tekintve a hadi események irodalmi visszhangjait, aránylag kevés katonai nyelvünkben a nyelvújítási torz szó vagy erőltetett szóösszetétel. Windischgraetz „trójai falónak” szánt, magyar színek alatt közeledő komáromi hajójáról csak irodalmiaskodó hírlapíró jegyezte fel, hogy a „kedves gözös „*felnemzetlobogó*zva” ágyúlövésnyire érkezett” (1848—49, 130). A *had*-kezdetű összetételek persze kedveltek, de pl. a ritka *hadleány* szóra csak álnépies katonadalból van adatunk (Jer zászlóaljunk bokrétája, — Jer közelebb, szép *hadleány*, V...: Csata előtt). Itt említjük meg, hogy Makk József 1852-ben a honvédség reorganizáló szervét *had viszszervezőség*-nek fogja nevezni (Jánossy, Kossuth-emigráció 2: 685), ami 1848 magyarítási törekvéseinek továbbélését jelzi.

Szinte megjegyezni is felesleges, hogy katonai nyelvünk stilisztikai rétegződése s az egyes szavak meghonosodásának bonyolult folyamata még igen sok részletkutatást kíván.

9. A stilisztikai rétegződés mögött azonban mindig társadalmi háttért kell keresnünk: a forradalom nyelvállapota funkcionális létjogosultságát a társadalmi helyzet megváltozásától nyerte. Ezért kell most röviden utalnunk a forradalom és a munkássztály kapcsolatainak nyelvi vetületére. Bármily sötét, de sajnos a tényeknek megfelelő képet festett Szabó Ervin arról az értetlenségről, melyet egyes tényezők a munkásszággal szemben tanúsítottak³, kétségtelen, hogy 1848 hatalmas tudatosító folyamatot ered-

ményezett a munkások körében is. Ennek nyelvi nyomait nem nehéz kitapintani. Noha *munkásság* szavunkat az egykorú szótarak még csak 'Arbeitsamkeit, Tätigkeit, Wirksamkeit' értelmezéssel közlik (Fogarasi, Bloch, stb), ügyelemnemléltó, hogy a *munka* és *munkás* előtagú összetételek gyorsan szaporodnak. Abban a korban, amikor a munkanélkülieket a rendőrkapitány március 17-iki rendelete még *munkátlan*, *kóbor nép* néven tartja számon, kikristályosodik mindenekelőtt a párisi februári forradalom példaadása nyomán a *munkásosztály* fogalma. A Pesti Hírlap 1848 márc. 10-i számában nyomatékosan jelzi, mily fontos szerepet játszik Franciaországban a munkáskérdés megoldása: „Ott (t. i. Párisban) a *munka-organizáció* áll az ideiglenes kormány programján” (1848—49, 9). Március 18-án a lap leírja, amint egy felvonulás alkalmával Landerer és Heckenast, „magyar ruhába öltözve, s nemzeti szalagokkal díszítve, vezették nyomdájuk 100-nál számossabb személyzetét a magyar sajtónak e tiszteletre méltó *munkás osztályát*” (i. m. 25). Itt még jelzős szerkezettel van dolgunk, de lássuk március 29-én Dobsa Lajos cikkét, ugyancsak a Pesti Hírlapban: „Az ideiglenes kormány igyekezete, írja, főképpen arra van irányozva, hogy a *munkásosztály* állapotán könnyítsen. Franciaország a munkásoknak köszönheti virágzását” (idézi Szabó E., 143). S hiába vetik olykor a munkások szemére, hogy első kollektív megnyilatkozásaikban „teoretikus szempontoknak, általános ideáknak nyomát sem találjuk” s hogy „nagyreszt ügyetlen, nehézkes nyelven egészen specifikus kívánságokat fejeznek ki, melyek ritkán mentek túl a három alapvető követelésen: rövidebb munkaidő, béremelés és tisztességes bánásmód” (Szabó, 144), kétségtelen, hogy a *célhíjatlanság* (Pesti Hírlap, május 5) ekkor már sűrűn használja a sokáig szótározatlan *munkaóra*, *munkaidő* kifejezést, mégpedig ilyen, egészen frissen hangzó mondatokban: „A napi *munkaidő* törvényileg úgy határozottak meg, hogy a segédnek ön szellemi kiképzésére is idő maradjon s a *szereződés viszony gazdasai hatalommá ne változzék*” (az ipari rajziskola tanulóinak kérvényéből idézi: Szabó E. 148). Az egész forrongás nagy mértékben a céhek ellen irányul: mind többen és mind hangosabban követelik az *iparszabadságot* (Pesti Hírlap, ápr. 19).

Ha nem is hihetjük el Szily meggyőző okfejtése után (NyÜSz 1: 93) Szarvas Gábor közlését (Nl 10: 403), mely szerint „egy borbély megeremelt három-négy szót s elment velők Szemere miniszterhez (1848-ban), hogy melyik elnevezést tartja Szemere elegánsabbnak a paraszti *borbély* helyett, azt-e hogy hajnyíró, hajfodorító, hajtodrász vagy fedrász”, annyi mégis valószínű, hogy a régi *munkás* helyett e kor mozgalmi vetik fel a „dolgozó” 48-as előképet: *dolgos* szavunkat. E szót főnévként az Első sem ismeri, pedig a Mult és Jelen erre a szóra számos példát közöl. E konzervatív lap szerint akadtak olyanok is, akik „a *dolgosokat* felizgatni próbálták” (136), sőt arról is van híradás, hogy „a felzendült *dolgosok* több tárgyakat felgyújtottak” (148). E szó kiegészítőjeképen Kossuth Hírlapja *dolgozó osztályt* emleget (53) s valószínűleg ekkor született meg a gyár, műhely jelentéssel *dologda* szavunk is, melyet egyelőre csak az emigráció korából idézhetünk: „Az illető két *dologdák* *organizatiojával* (egyvergyártásról van szó) Kormányzó Úr engem vala kegyes megbízni” (Emigr. 2: 717). További származék is akad: „Puska és derékszíjak készítésével foglalkozand a *dologdai személyzet*” (i. h.).

De hogyan hatott a forradalom szele a gazdasági élet egyéb területeire? Volt-e hatása például a mezőgazdaságra? A kérdés gondos mérlegelést igényelne; mindenesetre annyi bizonyos, hogy a mezőgazdaság szókészlete az előbbi évek során is főként csak annyiban fejlődött, amennyiben a földesúri

² „A forradalmi választmány a munkáskérdéssel szemben úgy viselkedik, mintha nem is a konzervatív vezérek, hanem ő maga ajánlotta volna azt a receptet, amely szerint „munka és rendőrség egyetlen orvossága a proletáriátusnak” (Társadalmi és pártarcok a 18-49-es magyar forradalomban 112).”

kapitalizmus bizonyos technikai újításokat szorgalmazott. Mégis azt lehet-
nő, hogy a jobbagyság megszüntetése és ezen intézkedés következményei
komoly változásokat eredményeztek. Válaszunk egyelőre igenlő alig lehet
az a benyomásunk, hogy ami új szó e téren jelentkezett, az többnyire már
a jobbagykérdésről sokat vitázó reformkorszak alkotása volt. A Pesti Hírlap
május 13-án rendkívül konzervatív szókincsel méltatja az úrbéri viszonyok
megszüntetését; legfeljebb annyit jegyez meg, hogy „a zsellér és résztteles
az allodiumnak, s hol ez nem létezik, a nagyobb terkek *konstitutumának*
felosztásáról és *egyjornástásáról* ábrándozik”. A lap ezt a főrekvést is ag-
godalommal szemléli, kiemelve, hogy „ezt az állapotot tisztába kell hozni:
nem kell megengedni, hogy miután az *osztályok harca* ellen a haza bizto-
sítva van, *birtokminőség harca* álljon elő”.

10. Alak- és mondattani kérdéseket ezúttal, e rövid áttekintésben,
alig vethetünk fel. Amely bizonyos, hogy 1848 nyelve alakítani téren igen
nagy mértékben közeledett már a modern nyelvhasználatához: többé-ke-
véské elavult írott nyelvi minták helyett az egyetlen komoly norma mind-
inkább maga az élő nyelv lett. Jellemző azonban, hogy az -and képzős
jövőidő még egészen alacsonyán is kísért: Baranya megyében Bicsérd lakói
1848-ban a legelőelkülönítést semmisnek mondták és „kijelentették, hogy az
egész legelőt *elfoglalánaják*” (Méreai Gy., Mezőgazdaság és agrártársadalom
Magyarországon, Bp., 1943, 199.) Figyelemreméltó azonban, hogy pl. Tancsics
az ilyen alakokat nem használja; a Munkások Ujságjában -and képzős
jövőidő csak a honvédtisztek eskümintájában („kötelességemet minden i
ellen, kit az országgyűlés a haza ellenségének tekint, és általában véve mindig
pontosan, becsületesen és híven *teljesítem*.” MunkUjs. 90.), valamint egy
forradalmi versben fordul elő: E nagy munkában vére — Sokaknak folyni
fog; — De méginkább *elvérezend* — S hazánk szabad csak úgy *leend* — A
zsarnok, a király” (Garai Alajos. Jelen van. MunkUjs. 89.) Egészen al-
acsonyról nehéz példát idéznünk az -i képzőnek ragos szavakhoz való hozzá-
fűzésére, de pl. a Magyar Gazdában „a régi *szokásokhoz* makacs ragaszkó-
dásról” olvashatunk (i. m. 198.) Hogy első szalad törvényeinkben „ő felsé-
gének az *országgból távollétéről*” van szó (1848 márc. 31.) azt szinte emlí-
teni is felesleges.

Az -and képzős jövőidő hatott azonban szóképzésünkre is. Egyik északi
megyének főispánja így ír Batthyányinak: „Főméltóságodat a belbéke és köz-
bátorság zavartalan *fenntartandásáról* habozás nélkül biztosíthatjuk” (Steier
2:24.) Hasonló képzésmódról tanuskodik Nyári Albert következő mondata:
„A népnek nagylelkűsége mellett van még benne (t. i. a népben) a felségi
hatalom *gyakorolhatásának* szeretete” (id. Fekete Sándor, Valóság, 1848, márc.
165.)

Sokszor vetik a kor nyelvének szemére a *miszerint*-ek elterjesztését;
véleményünk szerint feltétlenül megtűrhető volt olyankor, amikor valamely
hosszabb mondatban a második *hogy* elkerülése szolgált: „Fődolog a ház-
szabályoknál”, mondja Eötvös a képviselőházban júl. 13-án, „*hogy* úgy
alkottassanak, *miszerint* mellettök és általok mindig jó törvényeket lehessen
hozni.” (Besz. 2:255.) Érdekes Kossuthnál a *miszerint* következő használata:
„Az ő személyessége (t. i. Batthyányié), az ő élete biztosítja a nemzetet:
miszerint az, minek ennek következtében történni kell, kevés órák alatt
végre lesz hajtva.” (1848—49, 29.)

Mondattani téren megvizsgálandók lennének bizonyos régies latinizmus-
ok kiveszésének körülményei; némi meglepetéssel látjuk, hogy március
17-én este Kossuth Pozsonyban — a Budapesti Híradó tudósítása szerint —
a következő mondatot szerkesztette: „Reményem, hogy úgy a polgárság,
mint az ifjúság... megtartja az országgyűlés számára azon állapotot, mely
szükséges arra, hogy az országgyűlés a nemzetet nemcsak szabadabbá *tegye*
legyen, hanem szabadsága által boldogságában is *megörökítene*” (1848—
49, 39).

11. Utóbbi példánk világosan utal a 40-es évek mondatszerkesztésének és stílusának legtöbb hibájára: a körmondatosságra, a homályos és bonyolult alakzatok gyakoriságára. Ami a retorika és biedermeier-hullámzás a magasabb stílusretegekben, az zavarosság, homály és tévovázás, mihelyt a társadalmi piramison alább szállunk. Tánccsis stilisztikai józansága, melyet Béliői György is kiemel (vö. Hallja kend Tánccsis, Bp. 1946, 139 l.)⁴ kevés *népfinak* adatott meg, amikor a „stylus curialis” rengetegebe tévedt. Legyen szabad Mérei gyűjtéséből idéznünk a következő mondatkígyót, mely az erdői uradalom kismajtényi jobbágynak panaszára vonatkozik: „Amibár az új állomány mennyisége ellen kifogást nem tesznek, az új szabályozás mind azon állat reájuk a legelő helyzete tekintetéből teljesen sérelmet idézvéen elő s főképp nem azt, hogy az eddig állatok állandóan ökörtalalmasnak fogatni szokott Kopasz part nevű tért, mely is azon célra, mind fekvése, mind minéműsége tekintetében az egész határjukon egyedül alkalmazható, tőlők a Szabályozás elvéen az a Földesuraság majorsági birtokához árkolatolt, és hogy az 1 földtőlük mellett első lapos gyepen fennállott egyik itató kútjuk is a Földesuraság majorsági birtokához adatván, — midőn azon fordulón mint ugaron fognának legeltetni; itató helyek nem lenne — ők e két teljesen fogyatkozásukat nem turhelve s egyedül a nevezett Kopasz parti” régi ökörtalalásoknak is említett itatójoknak használatát kívánván vissza lépni.” (Mérei, i. m. 200).

Az elféle nehézkes szerkesztést 1848 forradalmi lendülete egyszerre megtilti: nemcsak a kor nagy szónokai távolodnak el gyorsan a papirosfű körmondatosság hagyományaitól, hanem pregnáns, drámai rövidsége törekszenek a kor publicistái is. A Munkások Ujságjának beköszöntőjében még vannak nyomon a régi retorikának (ilve pl. egyazon kérdőformula háromszoros megismétlése), de a szaggatott, lakonikus mondatszerkesztés már a magyar stílus új útjai felé mutat: „*Hol van az megírva*, hogy a német ura a magyarnak? *Hol van az megírva*, hogy a magyar rabszolgája, lábkapczája a németnek? *Hol van az megírva*, hogy a Kamarailla a magyar király nevében feluszíthassa a ráczokat, horvátokat a magyar ellen? Fegyverre magyarok! fegyverre! fegyveres kézzel kell megmutatnunk, hogy a király nem ura, hanem első szolgája a nemzetnek; hogy bünt, árulást senki fia a világon nem követhet el büntetlenül a nemzet ellen.” Ezt a magatartást emeli azután irodalmi színvonatra Jókai, akinek ellentétekre, meglepő hatásokra épített stílusa világosan Victor Hugóra emlékeztet: „Hiszem Istenem: hogy látnom kell Magyarországo függetlensége kivívását... S akkor, akkor fölemelt arccal téréndek újra vissza. Ha ott maradnék, meg ne sírassatok. Ha elesem s a haza vesz, sírassátok meg a hazát, s azokat, kik benne élnek, ne azokat, akik meghaltak. Ha elesem s a haza győz, örüljete s ne bántátok az Istent a fájdalom könnyűvel” (1848 —49, 156).

12. Ugy is mondhatnók: 1848 azért cezúra a magyar nyelv történetében, mert lényegében véve ekkor vált világossá, mennyire szükséges közelebb hozni frott nyelvünket a mindennapi nyelvhez, mennyire kívánatos az élő nyelvcsokás alapján normalizálni az irodalmi nyelvet is. A nemzeti egységre nemcsak politikai téren törekedett e forradalmi generáció, hanem a nyelv terén is: nem véletlen, hogy éppen a következőesen demokrata és köztársasági Tánccsisnál találjuk a legkevesebb régies alakot. Ez a standardizálási törekvés természetesen magával ragadta nemcsak a költői nyelvet, mely végre levetti sallangjait s valóban népiessé válik, hanem hutott nyelvjárásainkra is, melyeknek kiegyenlítődése e kortól kezdve vett nagyobb lendületet. S amint a Bach-korszak 1848 szociális reformjait nem tudta megsemmisíteni, úgy nem volt képes visszaforgatni az idő kerékét nyelvi téren sem.

⁴ Vö. Zsoldos Jenő: Tánccsis Mihály nyelvüvelő munkássága (Nyr. 70:25).

1848 NAPISAJTÓJA

Írta: Zsoldos Jenő

A márciusi napok politikai-társadalmi megrázkodtatása a magyar sajtó területén is új élettel teli tevékenységet teremtett. Régi lapjaink csak a haladó szellemiség öröksége jogán lélegezhettek együtt ellentmondás nélkül a szabadság forradalmi idopontjával (Pesti Hírlap, Elelkek, Pesti Divatlap). A többiek légius térbe kerültek; elmúltak vagy csak ideig-óráig tarthatták fenn magukat. A Honderű főúri tájékozódása azonnal tanyát vesztette; hasonlóképpen a reformellenes kolozsvári Mult és Jelen magatartását is a felszabadulás pillanata kérte számon; a konzervatív Budapesti Híradó egynegyed év múlva hullott ki a sorból; a klerikális Nemzeti Újság csak cím-átírással és liberális irányváltással (Nemzeti Politikai Hírlap) szabhatta látszat-együtemre multja visszakísértő hangját... A megváltozott magyar égbolt alatt új sajtó-élet kap teremtő lendületet: elsőnek a radikális Március Tizenötödike indul meg a „Nem kell táblabíró-politika” jelszavával. Rövidesen Táncsics Mihály lapja követi, a Munkások Újságának jellegje program-szerű és forradalmi: „A kormány az országért van, tehát fölülte a nemzet mindenkor rendelkezik.” A kormánylapok júniusban jelentkeznek: a hivatalos Közlöny-t egy év után Gyurmán Adolftól Emödi Dániel veszi át, hogy Szemere Bertalan átszervező akaratóból következetesebben küzdjön a belső reakció ellen s határozottabban képviselje a kormány elvi-politikai elgondolárait; a népi tömeg nyelvére Vas Gereben irányításával a Nép Barátja írja át a demokratikus politika szándékait. Az év második felében a Kossuth Hírlapja jelzi névadó vezérének útját a független magyar jövőszemlélet vonalán a forradalmi magáreszmélés felé. A Madarász-testvérek szerkesztésében megjelenő Népelem hasábjain a radikális Egyenlősségi Társulat juttatja levegőhöz köveit. Olvasóinak köre bővült: magába olvasztja a Radical-lapot és a Reform-ot. Megszűnése után a Jövő-vel kárpótolja előfizetőit. A betöltött Figyelmező Pest megszállása idején feltámad. Szerkesztője, Vida Károly osztrák zsoldba áll; kegyetlen élel fordul szembe a 48-as politikával. Időközben ujságjaink egy része megszűnt. Év végén Táncsics lapja hatósági kényszerből, több más lap a szabadságharci események következtében elhallgat. A Közlönyt átmentik Debrecenbe. Itt éled fel a Március Tizenötödike kiengesztelhetetlen harcban a békepárti, egyezményes politikával kacérkodó Esti Lapok-kal (szerkesztője Jókai Mór); itt szervez magának köz-társasági lapot Szemere Bertalan s Republica-ját Erdélyi Jánosra bízta.

Rövid lapszemlénk távolról sem meríti ki az 1848—49-es magyar sajtó átnézetét. Nem érintett minden elmaradó régi lapot (Jelenkor, győri Hízlánc), nem szólt a vidéki ujságokról (Alföldi Hírlap, Aradi Hírdető, Erdélyi Híradó, Ellenőr, Kolozsvári Híradó), nem hivatkozott Bajza egyetlenegy számban megjelenő Futár-jára, nem tért ki a Honvéd, a Komáromi Lapok sorára, nem idézte Lauka Gusztáv rövidéletű élelaját (Charivari) stb. De talán így is érzékeltette a magyar sajtónak azt az izgalmas korszakát, amely az új magyar élettartalom és hangulat parancsára kialakított ujságjainkban, nevezzük így: a stílrétorizmust.

Már Gyulai Pál megállapította, hogy 48-as hírlapi prózánkban elhalmasodott a retorika. Ítélete hibaszámba vette a jelenséget. Valójában azonban természetes és szükségszerű következménye ez a hanglejtés minden nagy fordulathoz, amikor új világnézet, társadalmi eszme tudatosításáról, alkotó hatásra szánt élmények tárolásáról van szó. 1848 újságcsikkeit, tudósításait, hírmagyarázatait nem a pusztá közlés akaratóból szűlett meg. Bennük a politikai magatartás és társadalmi rendszerváltozás kereste a közvéleményhez vezető utat. És várta a visszhangot. A kor élelritmusa és a forradalmi légkör adja meg ennek a nyelvi kifejező formának lelki-érzü-

leti forrását. Nem a nyelvékezelés tudatos módszere és nem a műfajhoz alkalmazkodó stílus keresése határozza meg a cikkek, közlemények, fejtegetések írásmű-jellegét. Minden írásmű-változat a stíltorizmus törvényeit követi, mert a meggyőzés szándéka, a pátozba szélesedő lelkesedés, a szabadság feloldó ereje vetíti papírra a mondanivalót. Ebben a döntő sorsátmeneti időben a legkisebb írásnak is úgy kellett hatnia, mintha szerzője szónoklatot merevítené betűkbe: az író állandóan akusztikai hatásra figyel, tömeget érez maga körül és nincs tekintettel az egyéni olvasó szövegélvező szerepére. Viszonya az olvasóhoz a mondatsorok áradásában és a vezető gondolat állandó megszakításában jut kifejezésre. Újabb és újabb mozzanatra hívja fel a figyelmet s egymásba hurkolt mondatokkal, ismétlődő alárendeléssel hátráltatja a közlő lendület nyugvópontra jutását.

Vannak újságjaink, amelyek az általános stíltorizmuson túl elidegeníthetetlenül sajátos színnel emelkednek ki a hírlapi közstílus átlagos vonalából. Legjellegzetesebben Táncsics lapja képviseli a népi nyelvet és kifejezőformát. A Munkások Újsága sűrűn közöl panaszos leveleket. Ezekben a levelekben a „félíg-meddig” szabad jobbját vezetemre hívja a visszajáró multat, a régi bánásmódot, számontartja elintézetlen ügyeit. A panaszokban szétteregtett gondolat nem formálódik „írásmű”-vé a szerkesztés és irodalmi nyelv szabályai szerint. A népi nyelv legtisztább közelségéből hozza magával a közvetlen beszéd ízét, a hang természetesen zenéjét. A stílust néhol a fájdalom bősége teszi ünnepélyesen hömpölygővé, néhol a mondatformák váltakozása patlogón gyorsüteművé. Mintha a hitvitázó munkák szövegeinek barokk mozgalmasságát éreznők. Ezzel az eredendő népi stílussal szemben a Nép Barátja-nak népiessége mesterkélt népieskedéssé halványul. Vas Gereben lapja le akar szállni a falusi-egyszerű ember stílusvonalára, szándékosan erőlteti a keresetlen hangot s eközben terjengőssé, bőbeszédűvé lesz. Innen van, hogy a gondolat-közvetítés számára szemléletes hasonlatait nem egyszer a vaskos képek területén találja meg. Vas Gereben a parasztesüfolóval szemben kíméletlenül lépne fel: „én volnék az első, ki belőle a nyelvet kirántanám, ha bár a béleig nyúlnék is nyelve gyökereért.” Az irodalmi nyelv keményebb kötésű mondatéptímusait a Pesti Hírlap és a Kossuth Hírlapja számai őrzik. Ott Kemény Zsigmond elméleti, tanulmányba torkolló hozzászólásai, itt Kossuth szónoki művészetén esiszott cikkei adják meg az újság stílus-jellemét. A közlemények nyelvi szintjét a szerkesztők tartják egyensúlyban. Csengery Antal (1848 május 16-tól Kemény Zsigmonddal együtt szerkeszti a P. H.-ot) szerkesztői gondossággal érvényesíti stílus-készségét a színvonal biztosításában. Bajza József körültekintő és igényes publicisztikai hivatásteljesítése szinte irodalmi folyóirattá emeli Kossuth hírlapját. A népi és irodalmi stílusátválságot a hírlapi köznyelv köti össze. A két határpont között váltakoznak 48 újságjainak színei: a Marcus Tizenötödikét (szerkesztője Pálffy Albert) a köztársasági, forradalmi szemlélet fűti, kormánybíráló hangjában a gúny zöngéje állandósul; a Reform szerkesztői (Nádaskai Lajos, Zerffi Gusztáv) a Honderű tájékról hozzák magukkal a hiranyag apró mozzanataihoz fűzött megjegyzésekben kicsendülő elmeskédést és a hangjelölésre az *oily*-, *medly*-féle alakokban az *lly*-t; A Népelem tollforgató hagyomány nélkül működő szerkesztői tudják a legkevésbé korszerűvé egyengetni lapjuk cikkanyagát. A stílus lazaságán túl az *-and*-, *-end* képzős igealakok szokatlanul sűrű használata teszi kirívóvá az újság nyelvi alkatát s ezen a téren Madarász József szerkesztő cikkei őrzik szinte gyűjteményesen a már ekkor gyérebben előforduló régiességet.

Érdekes összefüggésekre találunk 48-as újságjaink szokászata és az időpont eszméi tartalmak között. Már csak a szóösszetételek területét is észre kell vennünk a nyelv és kor belső érintkezését. Ellenőrizhetően megszaporodnak a nép és köz előtagú összetett szavaink (*néphala*om, *szabadság*, *-hal*-, *-maradék*-, *-vándorlás*-, *-elem*-, *-gyűlés*-, *-osztály*-, *-faj*-, *-csoport*-, *-tömeg*-,

-felkelés, -élet, -söpriedék, -választott... közhaza, -csend, -béke, -ragadomány, -hír, -nép, -pénztár, -élet, -vélemény, -társaság, -szemle, -gyűlés, -botrány, -legénység, -katon...). Politikai gondolatháttér ad távlatot a *világforradalom, világvándor, világtörténet, világügytemi*... szövegeknek (világ-szabadság, -polgárság: I. Horváth J. Petőfi 540. l.). Az *eszmeforradalom, osztálygyűlölet, honlángú polgár, bürokratizmus*... szó alkalmazásában is fel kell fedoznünk az új élmények pillanatának nyelvtérképező hatását.

Lapjaink nyomdai kiállítását és tipográfiai megoldását tekintve, a Kossuth Hírlapja képviseli, a Közlöny jelenti az európai nagy újságok színvonalát, közelükben jár a Pesti Hírlap, melléjük sorakozik a győri Hírlap, a debreceni Alföldi Hírlap, az Erdélyi Híradó (Méhész Sámuel szabadalmú lapja)... s talán a legtávolabb esik tőlük, még a szedés-technika és a korrektori munkateljesítmény szempontjából is, a Népelem. Egyik-másik újságunk szerény formái megjelenését a körülmények magyarázzák. A szerkesztő anyagi küzdelme a Munkások Újságát, a szabadságharc hónapok nyugtalanítása az Esti Lapokat, az ostrom-helyzet a Komáromi Lapokat öltöztette igénytelen külsőbe.

„1848 napi sajtója” címmel szemelvény-gyűjtemény jelent meg az idei könyvnapra Bay Ferenc összeállításában, izléses kötetben (Officina). Mint minden antológia, az ebben a kiadványban közölt mutatószövegek is csak a szerkesztő elgondolását igazolhatják és nem elégíthetik ki a kívülről álló kiválasztó elképzelését. Bay a száz évvel ezelőtti magyarság életének történeti, irodalmi, háborús és személyi vonatkozásban néhány igen jelentős mozzanatát mutatja be: a vérméltó forradalom napját, a főlelős miniszteriumot, Petőfi követválasztási hírlapi csatáját, összekülönbözését Vörösmartnyval s Jókaival, Wesselenyi Széchenyi-védelmét, Kossuth júl. 11-i beszédének hatását, a szabadságharc fordulóját, a függetlenségi nyilatkozatot, Buda ostromát, a Görgey-kérdést stb. Elég meggyőzően tájékoztat a kiemelkedő történésekről és kísérő jelenségeiről. Nem tartjuk azonban találónak a könyv címét. Bay 48 hírlapjaiból veszi anyagát, de nem a 48 napi sajtóját ismereti meg. A Közlöny 27, a Pesti Hírlap 24, az Életképek 16, az Alföldi Hírlap 14, az Aradi Híradó 12, Kossuth Hírlapja 10, a Respublica, a Budapesti Híradó, a Pesti Divatlap, az Esti Lapok kevesebb, részben kisebb terjedelmű szemelvennyel szerepel a gyűjteményben. Ez az összeállítás: sajtó-hemutatónak hiányos. A Munkások Újsága, a Március Tizenötödike, a Népelem elvi álláspontokat rögzítő cikkeinek közlése nélkül nem kaphatunk megközelítően sem igaz képet 1848 sajtójáról. De sok izgató problémáról sem (a hazai németiség magatartása, a radikálisok szerepe, a „félíg-meddig” szabad jobbak keserve...). A kötet előszava többet ígér, mint amennyit a mű valóra vált.

OROSZ SZAVAK A MAGYARBAN 1848—49 ÓTA

Írta: Trócsányi Zoltán

Az 1849-i orosz beavatkozásról igen érdekes népi emlékezés maradt fenn. Petrov orosz közlegény, később obstitos korában gyakran regélt magyarországi táborozásának s a hadjáratban részvételének élményeiről, melyeket Fatjiev A., egy nálunk eddig nem ismert orosz író vagy újságíró oly érdekesnek talál, hogy elég terjedelmesen lejegyezte és kinyomatta.¹ Ebből az obstitos „emlékezéséből” megtudjuk, hogy milyen volt az érintkezés az orosz katonaság és a magyar parasztság között. Bármennyire barátságos volt is a bevenülő orosz hadsereg és a falusi lakosság érintkezése, egy-egy

¹ Magyarul: Két emlékirat az 1819. évi cári intervencióról A. M. Külügyi Társaság kiadása (1948).

faluban oly rövid ideig tartott, hogy mélyebb nyoma nem maradhatott a magyar nyelvben. A magyar nyelv kevés orosz szót fogadott be 1849 után is s amelyeket befogadott is, azok sem a népi érintkezés emlékei, hanem nemzetközi szavak, amelyek ujságokból, könyvekből kerültek bele a magyar nyelvű köztudatba. A már az első világháború előtt is ismert orosz jövevényszavak a magyar nyelvben a következők: *balatajka, bojár, brieska* (lengyel kocsi), *cár, cárevics, дума, lancsuka, kopek, Kozák, kvasz, muzsik, pogrom, pápa, pravoszlav, rubel, scsi, szamovár, ukáz, vengerka, verszt, vodka*. A *szkunksz, szkunszk* prém orosz neve *szgonsz, kszkunsz, szgongsz*, jelentése: *Slunk, Stinktler*.

Magam gyermekkoromtól ismerem a *csáj, csája* (vaniliás, citromos, rumos tea, melynek felszínén a rumos cukrot meggyújtották s lángolva szolgáltattak fel), *szamogonka* (házi pálinka, kisüstiös) *áusegrejka* (lélekmelegítő, szetter) szavakat. Orosz regények fordításait olvasgatók ezéknél ismerték a *tarantász* (orosz utazókocsi), *kibitka* (fedett szekér) és *izvozscsik* (bérben fuvarozó kocsi) szavakat.

Az *Iván* keresztnév, a magyar János orosz megfelelője az utolsó félszázadban jött divatba Magyarországon — talán az ötven évvel ezelőtt igen olvasott Turgenyev Iván hatására. Berend Iván (Jókai: Fekete gyémántok c. regényében) volt-e az első magyar Iván, vagy előfordul-e ez a keresztnév korábban is? S az *Olga* keresztnév divata mikor és mily hatás alatt kezdődik? Talán Puskin Anyeginje egyik hősnőjének, Tatjana szelíd és engedelmes testvérének hatása alatt? — A század elején éjjeli mulatóhelyeken a *Hajnalkák, Ibolykák* között voltak *Natál-ok, Natasák, Natáliák*. A *Natália* talán valami operett, vagy orfeumi szerep hatása alatt jöhetett divatba, mint felvett, figyelmet keltő név a lebujoiban.

Gyermekkoromban gyakran hallottam Sárospatakon, később Budapesten is a *bisz gromoboj* szót „végkimerülésig” értelemben. Beke Ödön szíves közlése szerint ezt a szót a tarok-kártyások szokták használni, olyankor, amikor az, akinek jó lapja van, elvisz minden ütést: nyer „bisz gromoboj”.

Gogolj: „Az arckép” című fantasztikus elbeszélésében olvasom: „Hát ez meg kinek az arcképe?... Túlságosan riasztó. A valóságban is ilyen riasztó lett volna? Figyeld csak meg, pedig nem is akar annak látszani, egyszerűen csak néz. Hűh, micsoda *Gromoboj*.” Gogolj válogatott műveinek 1946. évi kiadásához Sz. Asukin jegyzeteket írt s a *Gromoboj*-hoz a következő magyarázatot adta: „*Gromo* — V. A. Zsukovszkij fantasztikus balladájának hőse, aki eladta lelkét az ördögnek”, — azaz az ördöggel cimborál. Gogolj arcképének eredetije egy ördögi lelkű, szúrós tekintetű, szívtelen uzorás, akinek olyan az arca, mintha az ördöggel cimborálna. A kártyások „bisz gromoboj” szótása kétségtől kapcsolhatóan van az ördöggel cimboráló orosz *Gromoboj*-jal, de hogy milyen úton-módon alakult ki a *bisz gromoboj* kártyás-szólás, ezen a vonalon nehezen magyarázható meg.

Paskievics: tarok, négyes tarok. A taroknak „Magyarországon csak két nemét játszzák, nevezetesen a *hármás T*-et és a *négyes Paskievics T*-ot. (Pallas-Lex. Tarok című szócikk alatt.) „*Paskievics*, az ilyen nevű orosz tábornok után a tarok kártyajáték egyik fajtát nevezték el. A játék négyes tarok név alatt nálunk is nagyon ismeretes és kedvelt társas mulatság.” (U. o. *Paskievics* című szócikk alatt.)

Durák: szórakoztató kártyajáték. A szó jelentése: ostoba, tökfilkó.

Nasi-pasi: hazard kártyajáték. A szó jelentése: a miénk — a tiétek. Más neve a játéknak: *paszt*.

A kártyások nyelvén ismeretes *Dem-dov* is: „*Demidov*val, (azaz Demidov-figurával) játszunk az alsóst?” — kérdi a humorista játékos a kártyaszobában először megjelenő, új partnert. Ez gyanútlanul kérdi meg, mi az?

— Mire a kérdező — a többiek nagy gaudiumára világosítja föl: „a harmadik ütés után.....“ (tréfás trágár szavak).

A híres *Demidov*-család tagjai közül nálunk a legismertebb Anatolij Demidov akadémikus-tudós volt, aki több nyugateurópai nyelven is megjelent nagy útleírásában Magyarországról rokonszenvesen emlékezett meg. De nem bizonyos, hogy a kártya-szólás ezzel a Demidovval kapcsolatos.

A század elején lumpok kedvelt itala volt a *Rosztopcsin* rummal. Úgy emlékszem, a *Rosztopcsin* kőmőnymagos pálinka volt. A *Rosztopcsinok* közül nálunk — azt hiszem — csak az 1812-ben Moszkva védelmében és felgyújtásában szereplő *Rosztopcsin* tábornok volt ismeretes.

A Szovjetunió korában került át hozzánk a *szovjet* (tanács), a *kolchoz* (kollektívnoe chozajsztvo rövidítése), a *nep* (novaja ekonomiceszkaja politika kezdőbetűi), a *pjatiletka* (ötéves terv). E szavak azonban csak az intelligensebb dolgozók nyelvtudatába kerültek be. A *kulák* szó nem olvadt még bele a magyar nyelvkinszbe, még nem lett népi szóvá, de mindenki megérti, ha újságban olvassa, vagy beszédközlőben hallja.

A Z. Koiranszky orosz-német zsebszótára szerint (Leipzig, 1900): *kulák*: Faust, Faustschlag; grosser Maurerhammer; kurzer Pfosten am Ufer, an dem die Schiffe angebunden werden; Bengel, Hebdaumen; Mühlklapper; *Aufkäufer u. Wiederverkäufer*.

Az I. Ja. Pavlovskij orosz-német szótára (Riga, 1900) szerint *kulák*: die Faust; grosser Hammer (bes. der Chausséarbeiter); Kurzer Pfosten am Ufer, an den die Schiffe angebunden werden; der Bengel, Arm (an einer Welle, Walze), Druck, Zieharm, Hebdaumen, Däumling, Hebling, Frosch; der Aufkäufer, Kleinhändler, Wiederverkäufer; der Geizhals, Knicker.

Langenscheidt—Blattner zsebszótárában *kulák*: Faust, Aufkäufer; Ausbeuter, Blutsauger.

A Lochowicz—Rudas-féle orosz-német szótár (Moszkva, 1943) értelmezése szerint a *kulák* orosz szó: I. Faust. II. techn. Nocke, Nocken, Kreuzkopf, Klaue, III. Grossbauer, átvitt értelemben: Ausbeuter, Geizhals.

A *kulák* szó a magyar nyelvbe „aranyparaszt“, „zsíros paraszt“, „basaparaszt“ (Zilinszky György MOSZK igazgató szíves közlése), „debreceni civis“ értelemben ismeretes — de ez nem pontos értelése az orosz szónak, mert ebben benne van a „lócsiszár“, „marhakupec“, „kofa“ jelentés is. A *kulák* olyan gazdag paraszt, aki gazdálkodása mellett üzletezik is, vesz, elad, összevásárolja falun az állatokat meg a terményeket olcsón, s mert van fuvarja, beszállítja a városba, hol nyereséggel továbbadja.

Kíváncsi volna, hogy azok a nyelvészek, akiknek erre módjuk és alkalmuk van, megfigyeljék: szaporította-e a magyar népnyelvben az orosz jövevényszavak számát a hadifogság s a népnek a szovjet katonákkal való érintkezése. Három szót mindenesetre megtanult minden magyar ember: a *zdravstvujte*, *do szvidanija* és a *davaj* szavakat. Ezek azonban éppúgy nem olvadtak bele a magyar nyelvkinszbe, mint a fenti főnevek: a magyar nyelvérzék nem tekinti úgy a magáénak őket, mint a régi szláv jövevényszavakat (*asztal*, *beszéd*, *széna*, *szalma*) vagy az idézett két keresztnévet.

ÉSZAK ÉS AZ ÉSZAKI NÉPEK A SZOVJET IRODALOMBAN

Írta: Hajdú Péter

Szibéria, az Északi Jeges-tenger partvidéke a számkivetettek földjeként él a nyugati ember képzeletében. Szibéria földrajzi fogalmával szorosan összekapcsolódik a sivárság, kietlenség, természetlenség képzele. Ez az elképzelés nagyon érthető és logikus. Régi utazók leírásából, az orosz klasszikus irodalomból s történeti munkákból tudjuk, hogy a száműzötteket büntetésből küldték Szibériába, a fagy és sötétség országába, ahol az élet a természettel való örökös kemény küzdelemből áll. Aki itt ellankad, annak nincs

lehetősége az életre. S ezt a területet mégis emberek lakják. A tundrákon rénszarvastyényszőző nomád népek vándorolnak, a folyók partját és a tajga-vidéket halászatból és vadászatból élő törzsek népesítik be. A magyarsággal rokon vogulok, osztjakok, szamojédok, továbbá a részben ismeretlen eredetű paleo-ázsiai népek (jeniszej-osztjakok, csukcsok, korjások, kamesadálók, giljakok, jukagirok) és az altaji nyelvcsaládhoz tartozó jakutok és tunguzok laknak itten, Oroszország északi részein, s ezért ez a terület a legnagyobb mértékben felkeltheti az uráli és altaji nyelvtudomány iránt érdeklődők figyelmét.

Az említett népek számuknál fogva nem képviselnek jelentékeny politikai vagy gazdasági erőt. Különösen azért nem, mert felmérhetetlenül nagy kiterjedésű területen élnek szétszórva. Hogy csak egy példát említsünk, a négy önálló csoportra oszló szamojéd nyelvcsalád egyik tagjának, a jurák-szamojéd vagy a nyenyec-törzsnek lakóhelye Archangelszktól a Kári-tenger és az Északi Jeges-tenger partja mentén egész a Jeniszej torkolatáig húzódó tundra, s az ettől délre fekvő tajga északi része, tehát majdnem 2000 km hosszúságú terület¹, ezzel szemben a jurákok lélekszáma mindössze 15.000 fő (Prokofjev adata). Vannak azonban a jurákoknál sokkal kisebb népek és néptörzsek is. Észak-Szibéria néptelensége a zord éghajlattal és az ezzel összefüggő nehéz megélhetési viszonyokkal magyarázható.

Az itt lakó nomád népek, mint azt a náluk járt kutatók megállapították, a civilizációtól a legújabb időkig a legteljesebb mértékben el voltak zárva. Európa közelsége legfeljebb abban jelentkezett, hogy megismerték a kenyeret, puskát, dohányt és a pálinkát. A cári idők belpolitikája teljesen elhanyagolta őket, s amennyiben velük foglalkoztak, csupán abból a célból tették, hogy minél olcsóbban hozzájussanak a bennszülöttek által elejtett értékes prémekhez. Az orosz kereskedők oly nagy mértékben kizsákmányolták Szibéria primitív népeit, mely máshol úgyszólván teljesen ismeretlen volt. Ilyen körülmények között a hatalmat birtokló réteg minden erejével igyekezett visszatartani a bennszülött törzseket a kultúra és civilizáció lehetőségeitől.²

Az októberi forradalom után a bolsevizmus — alapelveiből kifolyólag — egyre fokozódó erővel látott neki Szibéria arculatának megváltoztatásához. Az egész kérdés azonban természetesen összefüggésben áll az északnyugati átjáró problémájával, s így a sarkvidékkutatással is. Az északi népeket való foglalkozás a harmincas években vett nagyobb lendületet. Az északi nomád népeket autonóm nemzeti körzetekbe és kerületekbe osztották. Iskolákat szerveztek, iskoláskönyveket írtak számukra, újságokat indítottak különböző északi nyelveken, könyvtárakat létesítettek, racionalizálták az állattenyésztést (a rénszarvastyényszőzés részben kolhozrendszerrel történik), a prémtermelést, halászatot, vadászatot (szövetkezeti hálózatok kiépítésével). Egészségügyi téren is gondoskodtak a lakosságról kórházak, segélyhelyek felállításával, s egyben iparilag is kezdtek megszervezni Szovjet-Északot. Bánya- és ipar-telepek, meteorológiai és geológiai kutatóállomások létesültek. Vasút egyelőre csak Norilsk és Dudinka között épült, de a sűrű repülőhálózat a legtávolibb helyek elérését is biztosítja.

Szibéria gazdasági és kulturális fellendülése, mely a pátiletikák végrehajtásának köszönhető, nem volt egész ismeretlen előttünk. Abból az egy-két beszámolóból, tudományos publikációból, mely hozzánk eljutott, tudomást szerezhettünk a Távol-Északon végbemenő, s a bennszülöttek életét forradalmasító folyamatról.

¹ A Nyenec autonóm nemzeti terület kiterjedése 211.500 km², lakosainak száma 28.125.

² Kivételek persze akadtak: tudunk olyan voguzról, aki még a cári időkben elvándorolt a ginzáziumot is. Az ilyenek azonban származásukat majdnem minden esetben megtagadták. — A tárgyalosság kedvéért pedig azt a rendkívüli esetet is el kell mondanunk, hogy K. Donner szibériai kutatóútján egy osztjak-szamojéd házban Singer varrógép mellett dolgozó asszonyt talált (1911-ben!).

Észak meghódítása az utóbbi évek orosz szépirodalmának témakörébe is bevonult, s jelen feladatunk éppen az lenne, hogy az északi vidék új arcát, az északi törzsek új életét a szovjet irodalom tükrében mutassuk be. Irodalmi alkotásokból megismerni Északot sokkal vonzóbb és közvetlenebb, mint a statisztikai adatok száraz halmazából. A szépirodalmi munkákban átéljük a cselekményt, s így az északi élet a személyes élmény varázsával bontakozik ki előttünk.

V. Kaverin „Két kapitány” c. regényének¹ hőse Grigorjev kapitány, aki egy ellúnt sarki expedíciónak, Tatarinov kapitány expedíciójának sorsát kutatja és deríti fel. A cselekmény folyamán mód nyílik rá, hogy találkozunk nyenyecekkel és ismeretséget kössünk velük.

Grigorjev pilóta Távolészak egyik légi bázisára, a Kári-tenger melléki Zapolarjéba érkezik, hogy átvége szolgálátát. Barátjával Pavlov doktorral való beszélgetése közben megismerkedünk a város történetével. „... a doktor a legelső hajószállítmánnyal érkezett Zapolarjéba s az egész város a szeme láttára épült fel.

1928-ban itt még őserdő volt — mondta a doktor — ezen a helyen pedig, ahol most teázunk, nyulakra vadásztunk.” (I, 263). A városkában színház is van. „Tavaly itt volt nálunk a Moszkvai Művész Színház... Virágsokrokkal fogadtuk. A színészek azon csodálkoztak, honnan szereztek a virágokat, pedig annyi virág van nálunk, amennyi csak jólesik.” (uo.) „Zapolarje meglehetősen élénk város. A forgalom persze nem valami nagy, de azért megtörténik, hogy az utcán egymást érik az autók, a szarvas-, ló- és kutya-fogatok, zakatolnak a fűrészmalmok s az embernek éjjel-nappal zúg a füle ettől az egyre növekvő... lármától.” (I, 287).

Ezek az emberek, az új honfoglalók, csodálatos lelkesedéssel tudnak beszélni eredményeikről, a melegházakról, a fűrésztelep felállításáról, az első repülőgépek megérkezéséről, a rókatenyészetről stb. Az új város minden egyes épületéhez, intézményéhez személyes kapcsolatok fűzik őket. Mindebben a gigászi munkában pedig a környékbeli nyenyecék is részt vettek. Egyik vezetőemberükről, a jurák Iedkovról ezt írja Kaverin: „...bámulatba ejtett a szépirodalomban való jártassága. Kiderült, hogy Leningrádban elvégezte a pedagógiai főiskolát s általában képzett ember, aki nemcsak Tolsztoj Leót, hanem Voltaire-t is olvasta. Huszonhárom éves koráig pásztorkodott a tundrán s a nyenyecék nemhiába szerették és voltak büszkéik rá.” (I, 312). Nemcsak politikusok, hanem költők is vannak a nyenyecék között (Kozma Prutkov). A jurák azonban óvatosak, nem mindenkiiben bíznak meg, még a saját fajtájukbeliekben sem. Pavlov doktor viszont helyzeténél fogva nagyon népszerű körükben: „A doktor tudott a nyenyecék nyelvén beszélni s ezek gyakran jártak hozzá, hogy... tanácsot kérjenek tőle. Nem mindent értettek meg az új, szocialista rendszerből s nem mindig bíztak saját helyi vezetőik bölcsességében, akik a tundrai szovietekben magukat tartották a legnagyobb tekintélynek a kolhoz-kérdésekben. Így például egyszer azért jöttek a doktorhoz, hogy megkérdézzék, mi a véleménye: maguk végezzenek-e a banditákkal, vagy pedig átadják őket a hatóságoknak? Másor meg csak azért látogatták meg a doktort, hogy megtudják, hasznos dolognak tartja-e a primuszát — fel lehet-e használni ezt a masinát a háztartásban.

S a doktor hosszasan bizonyította, hogy a banditákat át kell adni a hatóságoknak s hogy a primusz hasznos tárgy a háztartásban. A nyenyecék ilyenkor áhitattal, gyerekesen komoly arckifejezéssel hallgatták a doktort. ... A doktor és a nyenyecék közt mindenestre tartós volt a barátság. Mint a doktor beszélt, azóta viselkednek iránta így, amióta az egyik telepen, Habárovón, orvosi rendelőt állított fel a giliszták elhajtására. Ez az orvosi tudománv valóságos diadala volt. A doktort „féregelhajtó”-nak nevezték el s az egész tundrán elterjedt a híre (I, 279).

¹ Fordította Madarász Emil. Budapest, 1917, 1. Magyar Könyvkiadó. I.—II.

A jurákokat rokonszenves vonásaikban tünteti fel az író, mint ahogy más utazók is kiemelik jóindulatukat, becsületességüket. Grigorjev repülő Vanokántól nem messze a Jenisej folyó környékén kényszerleszállást hajt végre. A gép kerekének harántfája eltörött, felszállani nem tud, míg megfelelő fagerendát nem talál. Az ott táborozó szamojédoknak előadják kérésüket, s felajánlanak cserébe a tundrában nagyon ritka és értékes fadarbért egy gyorsfőzőt, amely azonban sehogysem akar működni. A nyenyecék véleményét az egyik öreg vadász fogalmazza meg: „A füst ellen háromféleképpen lehet védekezni: szélelleses oldalon bedugják a füstkijáratot s akkor a huzat erősebb lesz. Fel lehet emelni az állathőrt, mely ajtó gyanánt szolgál. Végül lehet az ajtó fölött még egy lyukat nyitni, amelyen kimegy a füst. De vendéget fogadni csak egyféleképpen lehet: mindent odaadni neki, amit csak akar. Most szarvashúst fogunk enni és utána lefekszünk aludni. Aztán elhoznak neked minden fát, ami sátrainkban akad. Ami pedig elad a nagyszerű primuszt illeti — azt csinálhatsz vele, ami jólesik” (I, 303–4), s valóban minden fából készült holmijukat odahurcolják, bálványait, horgokat, szántalpakait. Egy fiatal nyenyec ezekkel a szavakkal nyújt át egy ládát: „Fogadd el a ládát... Én az ifjúmunkás szövetség tagja vagyok, nekem semmi sem kell érte. Fűtyülök a primuszdra is” (I, 304).

Vclük született természetes értelmességükre vet fényt az is, hogy kaulauz egy fiatal jurák, aki még sohasem ült repülőgépen „... olyan biztonsággal irányította gépünket, mintha egész életében csak a tundra fölött repült volna” (I, 311).

Ami a tundrai jurákok életére vonatkozik, nagyjából mind ismert dolog, de mégis elevenebben hat a regény keretében olvasni szokásairól, mint néprajzi számunévkáiban. „Felejtethetetlen gyűlés volt ez a sátorban, a tűz, helyesebben a füst körül, mely a fejünk fölött lévő kerek lyukon át szállingózott kifelé. Szinte érthetetlen, hogyan fért el a sátorban annyi nép. A nyenyecék egy szarvast öltek le tiszteletünkre s nyersen ették a húsát. Bámulatos ügyességgel szeltek le belőle egy-egy falatot közvetlenül az ajkuk előtt oly módon, hogy a húsdarabokat a foguk közé csípték s a kezükkel kifeszítették. Szinte csoda, hogy nem nyisszentették le a késsel az orruk hegyét.

Nem vagyok finnyás ember, de mégis elfordultam, mikor a nyenyecék ezeket a húsdarabkákat előbb egy bögre-vérbe mártották bele, majd hangos esámesogással a szájukba dugták...” (I, 302).

A repülőgép és a rádió a legféléreesőbb helyeket is bekapcsolja az ország életébe, s megszünteti a távolságokat. Többé tehát nincs meg a szibériai kutatóban az 50–60 fokos hideg és az egyedüllét ellenére sem a magánosság dermesztő érzése, mert rádiója útján kapcsolatban áll a világgal.

Regényt nem szoktak tudományos munkákban forrásként felhasználni, de hogy Kaverin könyve egyúttal megbízható forrásanyag is, a tények és viszonyok pontos ismeretén alapszik, azt bizonyítja két adata. Az I. 282. l. szerint a nyenyecék „hőz” kiáltással indítják kutyáikat. Ezt az ösztökélő szót Lehtisalo is lejegyezte S. *Kel's* 'Zuruf, womit man den Hund lockt', ill. O. *ruš* 'Wort, womit der Hund gehetzt wird' (Beiträge zur Kenntnis der Renn-tierzucht bei den Juraksamojeden 50). Kaverin másik érdekes adata az, amelyben egy bizonyos *Jantungaj* nevű nyenyec-törzs-ről számol be (II, 254). Ezen nevű törzs-ről a szakirodalom ugyan nem tud, de létezése nagyon valószínű, s eltagadható. A törzsnév jelentése „kutyaláb”-törzs (vö. Leht. O. *jántu* 'dünnhaariger, steifhaariger Hund' + *Castr. qae* 'Fuss'). Hasonló szerkezetű törzsnevekkel még találkozunk (pl. *weennongäe* 'kutyaláb', *japtonäe* 'ludláb').

A „Két kapitány” cselekménye hosszú évek alatt zajlik le, s mód van rá, hogy Szovjet-Eszak ezen idő alatti fejlődését is megismerjük, ... egészen más kép ejtett bámulatba engem, amikor estefelé kihajtottunk Medvezsja-

Logba, ahol valamikor az even nemzetiségű Udágir barátom egyetlen csúcsán állott. A csúsa helyén most kétemeletes nagyszerű épületek terjedelmes ház-tömbjei terpeszkedtek és én magamban megállapítottam, hogy íme itt is megépítettük már a „háború előtt”-ből a „háború után”-ba vezető hidat“ (II, 253). Grigorjev kapitány elérte célját, sikerült tisztáznia a Tatárinov-féle expedíció sorsát, megtalálta az expedíció maradványait „... abban a körzetben, ... amely felett tízszer-hússzor is elrepültek gépeink, amikor postát vittek a Dikszon-szigetre, gépeket és árukat Nordvik-ba vagy geológusokat, akik szén-, kőolaj- és ércbányák után kutattak. Ha Tatárinov kapitány mostanában érné el a Jenisszej torkolatát, tucatjával találna ott óriási tengeri hajókat. A szigeteken, melyek mentén elhaladt, most villanyvilágítótoronyokat, rádió-antennákat látna és hallaná a ködben a naufonok hangos irányjelzését. És három-négyszáz kilométerre a Jenisszejen felfelé haladva, odaért volna a Sarkövi Vasúthoz, mely Didnikot [= Dudinka?] Norilsszkkal köti össze“ (II, 260—1).

A megváltozott északot tárja az olvasó elé Gorbatov „Sarkvidéki hét-köznapi” c. novelláskötete is.¹ Az elbeszélések vezérmotívuma: milyen segítséget jelent a sok száz és ezer kilométerek hazájában a rádió. „Nagytól téved, aki azt hinné, hogy a szovjetsarkvidék távoli szigetein az emberek elhagyatottan élnek és még legközelebbi szomszédaikról sem tudnak semmit. Az ugyan igaz, hogy egyik szomszédtól a másikig, egyik szigettől a másikig olykor ezernyi kilométer a távolság — méghozzá milyen kilométerek! De itt vannak a rádiósok! És nekik köszönhető, hogy az egész sarkvidék tudta, hogy a távoli Uborkaföldön egy asszony fájdalmak között készül világra hozni egy új honpolgárt. És az egész sarkvidék lélekzetviesszajfojva követte a szülés lefolyását, bizony, mindezek a megorva, bátor emberek, a nordviki bányászok, a Cseljuszkin tudósai, a Dickson rádiósai, a Tixie kikötőjének építői, a Fehér-tenger telelő hajósai mind ott állottak a vajdó asszony ágyánál és azon igyekeztek, hogy ne köhögjenek, fölöleszen ne mozduljanak és várták az aprócska teremtes világrajövetelét. “ („Gyermekekladás az Uborkaföldön” 6. l.) A novellából ugyanaz a kép tárul elénk, mint Kaverin regényéből: új telepek, kórházak, rádióközpontok, kikötők, épületek, műhelyek építése, bányák megnyitása a Jeges-tenger partjain.

A „Nagy víz” c. elbeszélésből nemcsak azt tudjuk meg, hogy mit köszönhetnek a bennszülöttek az oroszoknak, hanem azt is, hogy azokra is mennyire rá van utalva a betelepült jövevény. Kuras apó, az öreg vadász ... hosszu elbeszélésbe fogott, melynek lényege az volt, mint kedvelte meg fokozatosan ezt az elhagyatott vidéket, a folyót és sziklákat, miként készítette el házaeskáját, körülötte a csapdákat, mint érte el a tundra teljes bölcsességét, mint tanította a többieket vadászatra, az összes tundrai foglalkozásokra, mint jártak hozzá tanácsért, ő pedig a bennszülött nyenyeczekhez (mert hazudnak azok, akik azt mondják, hogy a nyenyeczek — vad nép, a nyenyeczek — a föld legbölcsőbb nemzete) és hogy mennyi mindent tanult tőlük („lenne csak itt egy tudós, hatalmas könyveket tölthetne meg az én szavaimmal”) ... (69. l.).

A szovjet átnevelés credménvéről ad számot a „Tajan, a főnök” c. elbeszélés. Tajan, a novella eszkimó hőse, és társai az orosz Uszakov vezetésével vadászatra mennek. Utközben eltévednek, élelmük elfogy. „Azonban Tajan ravasz volt. Korábban nagyon sokat éhezett. Ezért, amikor útba indult, eldugott egy doboz húskonzervet és nyolc kétszersültet... Senkinek sem beszélt tartalékáról. Egyedül akarta megenni. titokban.

Amikor Uszakov elővette saját eltett konzerveit és szétosztotta valamennyi között, Tajan elcsodálkozott, miért nem ette meg a főnök mindezt egyedül? Szégyelte magát. Gondolkodni kezdett. Gondolkodott és váratlanul,

¹ Ford. Tardy Kállós Lajos. Bp. Irod. és Műv. Int. 202. l.

szinte saját magát is meglepve, elővette a húst és a kétszersültet és átadta a főnöknek" (160. l.). Később ugyanezen az eszkimó telepen, melynek lakói a régi időkben majd hogy éhen nem haltak, virágzó élet indul. „Az ünneplő asztal mögött eszkimó vadászok ülnek, a téli szállás lakói, tengerészek és repülőök. Az ünnepi helyen Molokov és Pobezsimov ül. Kilenc évvel ezelőtt repült ide Pobezsimov. Akkor ez hőstett volt, amelyért a „Vörös Lobogó“ kitüntetést kapták a repülőök. Most útközben tértek be ide. Ez megszokott dolog volt, amelyről már senki sem beszélt. És megszokott dolog volt az is, hogy az udvaron fúvószenekar szól és a „Kraszín“ tengerészeinek jazzband-jére foxtrottot táncol Tajan felesége és a jégtörők egyik matróza és hogy a moszkvai konzervatórium kvartettje hangversenyt ad és hogy Moszkvából érkező énekesnő énekel...

Megszokott dolog volt az is, hogy Tajan felesége ragyogó selyemruhában volt, magassarkú cipőben jár és az is, hogy Tajannak a testvére, akit az oroszok Tamarának hívnak, rádiós nő lett..." (176. l.).

Az elbeszélések tárgyi hitelét igazolni lehet. Szó esik Fedor Jár nevű jurákról (147 l.). *Jar* mint törzsnév és családnév valóban ismeretes a jurák-szamojédok között.

I. *Kratt* „Ház a tundrán“ c. elbeszélése a jukagirok életéből veszi tárgyát. Aзи egyszerű jukagir lány, s az oroszok közé kerülve évekig tanul náluk. Amikor tanítónőként visszatér népéhez aktatáskával, ridiküllel, töltőtollal és fogkefével felszerelve, megszervezi a bentlakásos iskolát a tundrai gyermekek számára (Jövendő 1946. évf. 9—14. sz.).

Gorbatovnak a „Szatanau visszatérése“ c. novellája remek példája annak, hogy a sarki népek életében milyen változások következtek be aránylag rövid idő alatt. A csukés születésű Szatanau északad néptől. Sokfelé elvetődik, Amerikába is. Mikor visszatér övéihez, úgy gondolja, ő lesz a legokosabb, legtapasztaltabb közülük, s bizonyára megválasztják samánnak. Sztelenen dicsekvésbe kezd, hogy mi mindent látott, beszél a technika vívmányairól, melyeket soha nem hallott csodákként ad elő a körje gyülekező csukásoknak. Azok egy darabig hallgatják fecsegését, de kiderül, hogy a repülőgépet, rádiót, gramofont, vasutat mind ugyanezeken jól ismerik, mint ő. Míg Szatanau távol volt, ők sem voltak télenek. Ők is járják a világot, tanulnak, képezik magukat (84—94 l.).

A szibériai tájat és a szibériai embereket rajzolja meg *A Fagyejev* is több munkájában. A kietlen vidékek csodálatos, átalakulásáról olvasunk az ő könyveiben is. „A tajgák tágas térségei fölött repülőgépek zúgása vegyült a vonat dübörgésébe és a repülőgépek árnyéka a sárga kolhoz-tanyák réjtjei meg folyók és tavak kék vizei fölött suhant el. A repülőgép immár épp anynyira hozzátartozott a honi tájak képehez, mint a mezei pacsirta.“ („Föld-rengés“ c. novella az „Új orosz elbeszélők“ c. kötetben 141. l.).

„Nincs már többé a régi észak, — írja Gorbatov. — A farkastörvényekkel bíró régi, rémes észak. A téli szállások drámaíva, félelmes lövésekkel és éjszakai gyilkosságokkal. Észbontó egyedülléttel, magányos pusztulással a pusztaság tényszerűségével. A kereskedő önkényével, a részeg orgiákkal, a tehetetlen, békés csukások feletti önkényeskedéssel, rablással, erőszakkal, naplopással teli régi észak. Nem, ez nincs többé. Megsemmisítették!“ (115. 6. l.). Eljöttek a győzők, hogy új életet teremtsenek ezen a földön. „Nem szenvedni és lemondani jöttek ide, hanem dolgozni. Nemcsak azért jöttek, hogy maguknak megszerezzék a sarkvidéket, hanem azért jöttek, hogy életet hozzanak északra... Eljöttek ezek az emberek családstól és gyermekestől, traktorokkal, tehennel, lámpával, borotvával. És nem akartak belenyugodni semmibe. Elhatározták, hogy legyőzik a természetet és a lemondásokat. A jéget! A jégtörőkkel törték. A hóvihart! A hó függönyöket repülőgépekkel szakították szét. Az egyedüllétet! Mindenütt rádió-állomásokat állítottak fel. A lemondásokat és szenvedéseket! Tágas háza-

kat építettek, melegeházat, fürdőt, kórházat és istállót. Az ő romantikájuk az ellenállás romantikája és a győzelem romantikája volt. Az életük az alkotók, építők élete" (117—8. l.).

Ez Szovjet-Észak. S ha az utóbbi évek nagy lépésekkel végbemenő fejlődését figyeljük, igazat kell adnunk Fridtjof Nansennek, aki „Sibirien ein Zukunftsland“ c. könyvében Szibéria kiaknázzatlan gazdasági lehetőségeit meglátta, s ennek az elhanyagolt területnek a művelt világha való bekapcsolását sürgette.

MÁNDRUC ÉS MÁNDRUCKÓ

✱ Írta: Csefkő Gyula

Ennek a két szónak a rejtélye régóta kísért folyóiratunk hasábjain. Már 1902-ben megkérdezte valaki a szerkesztőséget, hogy mit jelent a *mándruckó*, de a következő feleletől nem lett tájékozottabb: *Mándruckó* tréfás kifejezés, a MTsz. csak ennyit tud róla: oly eses vagyok, hogy a *mándruckó*vet is megenném (Nyr 31: 120). Azóta többen foglalkoztak a *mándruckó*val és a *mándruckó*-vel (l. NyrKal. II), újabban ismét feléjük fordult az érdeklődés, de jelentésüket elfogadhatóan nem magyarázta meg senki, mert a magyarázó kísérletek nem jutottak túl a találgatások határain. Hogy valamilyen tisztában láthassunk a címül írottak dolgában, foglaljuk össze a rájuk vonatkozó kutatások eddigi eredményeit és egészítsük ki a magunk adataival.

Nézetem szerint szépirodalmunk nyelvében Jókai művei terjesztették el a *mándruc* szót. Már az Üstökös című élc lap — Jókai szerkesztette — 1873. szept. 20.-i számában megtalálható egy tréfás rajz aláírásában: Hozzá ne érj gyerek [a kardos, nagybajuszos krampuszhoz], mert megesz a *mándrucz*!¹ (így, vö. Nyr 42: 328). Jelentése itt éppoly bizonytalan, mint-jóval később Móra Ferenc Véreim c. kötetében: a *mándruc* tudja kívülről, minek hívták (157), vagy ugyancsak Móra Négy apának egy leányából a Nyr 72: 34 idézett: vigye el a *mándruc*.

Regényeiben tudomásom szerint először a Bálványos-vár (1883) következő helyén használja Jókai: Azért örül pedig az Opor Kevend szomszédja olyan nagyon annak, hogy messze esik tőle, mert a rhahonbán nemcsak a három fiát szokta elhozni magával, hanem még azonfelül a himoroszlánát is, amit a szájába vetett zablánál fogva bocsát a kezén. Ámbár a székely nem szokott megijedni a medvétől és a *mándrucztól* sem, de mégis egy oroszlán nem kellemetes szomszéd, ha mindjárt tejes haricskán nevelték is fel (NemzKiad. 60: 24). Hogy milyen állatot ért rajta az író, azt az idézett szöveg nem árulja el, de az kétségtelen, hogy itt a *mándruc* nem oroszlán. De már az A kis királyokban (1886); ott ugyanis egy fejezetcímhez (Macska helyett *mándrucz*) magyarázatul jegyzetben ezt írja a szerző: „*Mándrucz*“: ősmagyar neve az oroszlánnak. Az utóbbi a török „arszlán“-ból van idomítva. (NemzKiad. 74: 198). Ebben a regényben még kétszer előfordul a *mándruc* szó főnévi jelzős összetétel előtagjaként: Ha az én somogyi bicskáim ott lesznek körülöttem, akkor biztos vagyok felőle, hogy a tuhutumi *mándrucz legények* nem dobnak ki az ablakon (20). Így csinálják azt [a virtust] Tuhutum vármegyében a *mándruczlegények* (206). Lehet, hogy Móricz Pál egyik munkájában olvasható *legmándrucabb* sárosi nemes (id. Prohászka János Nyr 71: 113) innen való.

Előfordul azonban Jókainál másutt is: azon a helyen, amelyet szintén Prohászka említ a Pesti Hírlap 1890. nov. 17. számának tárcájából: Azok

¹ Zolnai Gyula MNy 40: 355 szerint ezzel kell valamilyen összefüggésben lennie a *mándrucfene* szónak, melyet ő gyermekkorában többször halloott egy szolnokdobokamegyei polgárembertől káromló kifejezésként: Hogy a *mándrucfene* egye meg!

az emberek, akik ilyen nyíllal lövöldöznek, nem lehetnek nagyobbak egy bakarasznál. Ezekre nézve az aranymenyíttakkora szörnyeteg, mint a tatár vadászra nézve a tigris és a *mándrucz*, amit hajtóvadászattal ejtenek meg (Nyr 42:328). Mivel a tatár vadász tigrisre még csak vadászhatóit, de oroszlanra aligha, azért ennek az idézetnek a *mándruc*-a semmi esetre sem lehet oroszlan. Azt hiszem, Jókai maga sem tudta biztosan, mit jelent ez a szó, de annyit sejtett róla, hogy valamilyen veszedelmes ragadozó emlőslát lehet, és valószínűnek látszik, hogy az iménti idézetek némelyikében a pár duccal vélte azonosnak (vö. Nyr 42:377).

Biztosan tudja azonban, hogy mit jelent a *mándruc*, Makkai Sándor. Táltos király című regényében, melynek cselekménye II. Endre életének utolsó és IV. Béla uralkodásának első éveiben játszódik le, az ifjabb király seregéhez tartozó székely csapat vezére így magyarázza meg egy pásztorgyerek panaszát Béla egyik magyarországi származású vitézének: Azt hazudja — ordította Káruj bá, — hogy a *mándruc* ráugrott a tinőjára. — Mi az a *mándruc*? — kérdezte Csák. — *Székegy oroszány* — hörkentett rá Káruj bá. — S hát az mi? — *Hiúz*, nő, ha jobban tetszik! (45). Hogy Makkai kitől vagy honnan vette a *mándruc* szót (és ennek hiúz jelentését), melyről népnyelvi följegyzéseink egy biharmegyei szóláshasonlaton kívül semmit sem tudnak, annak urát vagy helyét csak ő tudná megmondani. Lehetséges, hogy valamely eddig ismeretlen, esetleg székely forrásból merítette. De az sem lehetetlen, hogy Jókaiból. Mivel azonban Erdély földjén sem oroszlan, sem párdue nincs és legalább is a történelmi időkben nem is volt, regényében a hiúzzal gondolta azonosíthatónak.

Van, aki ismeri, vagy ismerni véli szavunknak még egy jelentését. A Friss Ujság 1948. III. 7. száma Vasárnap című mellékletének 4. lapján ezt írja egy névtelen író: Perzsiában használják a gepárdot, a világ leggyorsabb állatát, melyet a régi magyarok *mándrucnak* hívtak és ugyancsak vadászatra idomították. — Hanem hogy ezt a tudását hol szerezte, nem vallja meg.

A *mándruc*-ot mint állatnevet a Jókaiból idézett adatoknál előbből nem tudom kimutatni. De azt igenis megállapíthatom, hogy ezt a szót nem Jókai csinálta, mert a *mándruc*-kő és a vele azonos jelentésű *mándruc* megvan már Jókai születése (1825) előtt huszonhat esztendővel a Természeti-történelem a gyermekeknek című könyvben, melyet címlapjának tanuskodása szerint Raff György Kristián göttingi tanító után, némely hozzáadásokkal és szükséges változtatásokkal, a maga költségén Magyarul kiadott és nyomtatottatott Fábian József Wessprémben (1799), s mely sokáig kedves olvasmánya volt ifjaknak, öregeknek egyaránt. Ime ezt írja Fábian: „A' Porhomok igen apró, fehér *mándrut-kő* részetskéből áll, és nem áll össze. *Ha szemei nagyok, hívják követsnek* (647). Az űveget tsinálják, homokból, követsből, *mándrut-kőből*, sóból, salétromból, és hamuból (uo.). Az űveg-nemű-kővek, a' vízben meg nem lágyulnak, és űveget 's tűz-kőveket adnak. Azok pedig ezek, a' *Mándrut-kő*, a' Drága-kővek, a' Kristály, a' Szaru-kő, a' Villogó-spát, a' Fővenyes-kő, és a' Köszikla-kő (653—4). A' *Mándrut-kő*, fehér, külömbkülömbféle figurái vagynak, és szegletes, tündöklő részekre török (654). A' Köszikla-kő, szarukőből, *mándrut-ból*, és fővényből vagyon egybe szerkeztelve (656).

Mármost az a kérdés, hogy milyen követ fordít Fábian *mándruc*-nak, *mándrut-kő*-nek. Ezt könnyen megtudhatjuk Raff német eredetijéből. Ha hozzáférhetnék ide is írnam. De talán e célból nincs is feltétlen szükségünkre rá. Raff Németországban számos kiadást ért munkájának van ugyanis Fábiané kívül még egy magyar fordítása: Természet történelem a gyermekek számára. Raff György Keresztely göttingi oktató' eredeti kiadása után készült második magyarítás. Kassa, 1835. Színnyei Magy. Írók szerint Vajda Péter készítette. Ez azonban tévedés, mert nem az ő munkája, hanem Staut

József felhadnagyé (l. a könyv 280, 344. és 403. l. jegyzeteit)¹. Ebben is megvan a *mándruckő* éppen annyiszor, mint Fábíán fordításában, de három ízben (egyszer 450, kétszer 454) *mandruckő*-nek írva, ahogy Merényi Dunamelléki eredeti népmesék (1863) c. gyűjteménye is írja, vö. velük az Üstökös fent idézett *mandruc*-át. Staut fordításának idevágó részei csaknem szóról-szóra egyeznek Fábíánéval. Közülök bennünket csak az az egy érdekel, amely megvilágítja, hogy mi a *mándruckő*. Ime: A' Porhomok igen apró, fehér *mándruckő* (quarz) részetskékből áll 's nem áll össze. *Ha szeméi nagyok, követsnek hívják* (450).

A *mándruckő* tehát nem egyéb, mint kvarckavics, s ez tudvalevőleg igen kemény. Így azután érthető ez a biharmegyei szólás: *Oly ehés vagyok, hogy a mándruckövet is megenném* (Nyr 1:92). Ez azonos értelmű azokkal a szólásainkkal, amelyek ilyen vonatkozásban *követ*, *kavicsot*, *kovát*, *vasszeget*, *drótszeget*, *patkószeget*, *tűzkövet*, *fenkövet*, *kaszakövet* vagy más, szintén rághatatlan, ehetetlen anyagot emlegetnek.

Ha *mándruckő*, *mandruckő*, illetőleg a *mandruc*, *mandruc* eredetileg egy bizonyos kőfajtát jelentett, az a kérdés, hogyan lett belőle Jókainál és hihetőleg az ő példájára néhány más írónknál is állatnév. Jókai bizonyosan ismerte és gyönyörűséggel, okulással olvasta Fábíán fordítását (talán Stautét is), mint vele együtt annyi más magyar ember. De sem ebben a munkában, sem Stautéban, Stancsicséban vagy egyéb régibb-újabb természetrajzi munkában sehol nincsen *mandruc* nevű állat. Azonban volt, részint yan ma is több olyan összetett ásványnevünk (l. NySz., CzF, MTsz és ásványtani szakkönyvek), amelyek előtagja állatnév; pl.: *béka*kő, *fecske*kő, *hiúz*kő, *kak*kő, *kígyó*kő, *saskő*, *sárlány*kő, *süger*kő (l. még a *farkasszem*, *halszem*, *hiúzzafir*, *macskaszem*, *macskazafir*, *tigrisszem*, *sólyomszem* ásványneveket). Véleményem szerint ezeknek az analógiájára vonta el Jókai a *mándruckő* összetételből a műveiben annyira bizonytalan jelentésű *mandruc* állatnevet.

Azt hiszem ezzel el van döntve, hogy mi a *mándruckő*, és talán az is, hogy hogyan lett a *mandruc* valamilyen állatnak a neve. Hanem hogy mi ennek a szónak a származása, az bizony semmivel sem lett világosabb. Egy azonban egészen bizonyos: semmi köze nincs a Nyr 72:34 idézett *mándoki*-hoz, melynek teljesebb alakja *mándoki fene*², és valahogy vagy a Mándok (Szabolcs m.) helységnévvvel kapcsolatos, vagy pedig egy Mándoki nevű emberrel, vö. *Egye meg a Mándoki uram fenéje!* (Debrecen, NyF 26:34). A *mandruc* etimonját illetőleg továbbra is megmaradt annak, aminek Tolnai Vilmos (MNy 21:91) mondja: szótárunk egyik rejtvényének. Majd talán valaki a fenti nyomokon el tud jutni eredetéhez.

SZÓLÁSOK ARANY JÁNOS MŰVEIBEN

Írta: Beke Ödön

Vér vízzé nem válik: a rokon kötelék a viszályok között is fennmarad és előbb-utóbb kibékülésre vezet (Szekszárd Nyr 31:283, Erdélyi 8384). *A' vér vízzé nem válik* (Dugonics 1:280). *A' vér nem válik vízzé* (Máriafi 142). Kovács Pálnál: *Tsak nem válik a' vér vízzé*, azaz: tsak ki-tör az Atyafiság, a' szeretet, hajlandóság (66). A Toldi 8. énekében mondja György: *vízzé csak nem válik a vér*. Az utolsó magyar c. töredékben: *S vízzé a vér nem válhatik* (9:258). Csefkő Szállóigék, szólásmódok 94 még régebbi adatokat sorol

¹ Stancsics Mihál Lényismeret azaz természethistória az ifjúság számára (Pozsony, 1842) c. munkája vagy Raff művének, vagy valamelyik magyar fordításának kivonata; *mandruc*-ről, *mándruckő*-ről nincs benne szó.

² *Mándoki fené*-ből a *mándoki* éppoly enyhítő rövidítés, mint a *radai* rosseb-ből a *radai* ebben a jókívánságban: *Egyen meg a radai*, vö. Kis- és Nagy-Rada, 2 egymáshoz közel fekvő magyar falu Zala megyében, a Szala folyó völgyében. Fényes E: Magyarország. geogr. szót. 3: 272.

föl. Máriafinál így is: *A' Magyar vér nem válik vízzé* (uo).

A' ki másnak vermet ás, maga esik belé (Dugonics 1:289, Máriafi 148). A más számára szölt galibába sokszor a cselszövő esik bele (Szamoshat, Csűry). *Az ki másnak vermet áss, ő maga esik belé* (Decsi NySz). *Ki másnak vermet ás, maga esik belé* (Dugonics 1:73, Mikes után Erdélyi 8309). *Ki vermet ás másnak, maga esik belé* (Kis Viczay 229, 327). *Aki vermőt ás másnak, maga esik belé*. (Nagykőrös NyF 37:32). *Úgy hiszem, az, ki másnak vermet akart ázni, maga esik bele* (1722, Széchenyi György lev. 1017). *Másnak vermet ásván magunk esénk belé* (Kis Viczay 68). *Másnak áss vermet s ő maga esik belé* (Decsi NySz). *Aki másnak árkot ás, maga esik bele* (Wagner Phras. Nyr 33:35). *Aki másnak vermet ás, maga nyaka szakad bele, nem más* (1793, egy vígjátékból, MNy 11:326). *Valaki a más ember lovánac vermet áss, belé szakad önnelouánac a nyaka* (Heltai NySz). *Másnak gyakran a kit kíván ember, maga esik bele* (MonTME 5:498 NySz). Arany a közismert közmondásra csak céloz: ő is Budán termett, *Hogy Lajos királynál megássa a vermet* (Toldi 8. é.). György azon van, *hogyan ásson ennek vermet* (12. é.). ... ha örökké Láham alatt *le nem ássz vermet* (Az elv. alk. 4:13).

Jól tudja a dürgést: tudja vhol a járást, kelést, pl. vidéken, hivatalos helyeken (Erdélyi 1891). A Toldi Szerelmében: *Tudom a dürgést jól* odabent a várban (10:56). Debrecenben: *Tuggya a dürgis-dorgást* (MTsz). Szamoshaton: *Tuggya ére a dürgést*: ismerős ezen a helyen, tudja itt a járást (Csűry). Békés m. Vészlőn: *Oszl, aki nem tutta a dürgist, el is tivet, csak az eget és azt a nagy zombokos területét látta* (Végh J.: Sárreli népmesék 51). Bihar m. Nagyrábén: *Csak az tutta ott a dürgist, aki mindennapos vaót* (uo. 124).

Az ebet is megbecsüllik uráért (Erdélyi 1963). Kovács Pálnál: *Az ebet-is meg-betsüllik az Uráért* (25). Ballaginál: *Az ebet uráért meg kell becsülni*. Veszprém m.-ben: *Az ebet a gazdájáért* (Nyr 6:318). Máriafinál: *Az ebet-is meg-betsüllik az Uráért v. a' szolgát-is meg-betsüllik az Uráért* (149). *Gazdájár a kutyát is méhbécsüllik* (Ileves m. Parád, Nyr 22:429). *Uráért a' kutyát is meg böcsüld* (Dugonics 2:144). A Toldi Szerelmében Arany így alakítja: *Ahol az úr kedves, ott ebe is kellő* (5:84).

Fészkes fene (Erdélyi 2732): káromkodás (Szatmár m. Óvári Csűry). A Toldi Szerelmében: *Fele neked, fészkes!...* hiszen én raboltam, Te csak őrt álltál, míg én a sírban voltam! (8:54).

Elment, mint a tavalyi hó (Erdélyi 7648). Dugonicsnál: *El ment, mint a tavalyi hó* (1:203). A Toldi Szerelmében: *Mint a tavalyi hó, úgy kimegy eszemből* (3:29). A Rózsa és Ibolyában: *mint a tavalyi hóru, Úgy elfeledkezett szegény leányzórul* (4:258). Vö. még: *a többi úgy elment, mint a tavasz* (egy elbeszélés-töredékben, 10:558). Dugonicsnál is: *El múltt, mint a tavaszi hó* (1:87).

Kemény dlóba harapott (Erdélyi 1758). A Toldi Szerelmében Aversza város ostromára mondja a köllő: *kemény dló lessz a* (9:30).

Kákán is csomót keres. Már Káldinál: *A kákán is chomót keres* (Nyr 9:114). Kis Viczaynál: *Tsomót keres a' kákán* (349, Szumay 150). *Kákán csomót keres* (Faludi NySz, Kovács Pál 37). *A' kákán csomót keres* (Dugonics 1:250). *Kákán keresni tsomót* (Máriafi 145). CzF szerint: *Kákán csomót keresni a. m. haszontalan munkát végezni v. ott is gáncsot keresni, hol semmi sincs*. Megvan már MA-nél: *Kákán keresni csomót*: Nodum in scirpo quaerere. Pósbázinál: *Itt a' csomós elme a' sima kákán mitsoda tsomót keresen, lásd oda fel* (Nyr 6:406). *A' ki kákán nem akar csomót keresni, el szervezheti azt az exclamatiót minden gyomtoskodás nélkül*. Eszterházi Miklósnál: *De csak kákán-való chomókeresés ez is*. Balásfinál: *Meg ódhatod kákán költött csomódot* (NySz). *A kákán is csomó kereső...* Praedikátorok (Nyr 3:495). Arany többször is használja, pl. a tudós commentator *csomót keres a kákán s beléköti* (10:404). *A csomót a kákán hiába keresete*. Nem talált hibára. *sima volt a káka* (Dallás idők, első dolg., 9:340). Aristophanes-

fordításában: *Kákán-csomó-haj szőrszál-hasgató* (7:285). Változatok a népnyelvben: *A kákán is görcsöt lél* (Karcag Nyr 7:275). *Olyan kötekedő, hogy még a kákán is görcsöt talál* (Hajdu m. Nadudvar Nyr 8:277). *A kákán is göböt keres* (Szatmár, Szabolcs, Ugocsa m. Nyr 9:133). A Guarykben szültgő szerepel: *Az szép igenős scitton comót lel* (NySz).

A kerék annyit fordul lefelé, mint fölfelé. (Erdélyi VáK 3552). *A' kerék annyit fordúl alá, a' mennyit fel* (Kovács Pa. 24). *kerék annyit le, mint fel* (Erdélyi 4337). *Mennyit fel, annyit le* (ua. 2713). *Mennyit fordúl a' kerék fel, annyit alá* (Dugonics 2:281). *Annyit fordúl fel-felé a kerék, mint le-felé* (Máriafi 135). *Mennyit a kerék fel, annyit alá* (Sirisaka). *Annyit a kerék le (!), mint jó* (Csongrád m. Mindszent Nyr 28:522). *Hol le a kerék, hol fel* (Beregszász Nyr 28:521). *Hol fel a talpával a kerék, hol alá* (Erdélyi 8742). Szó szerint így a Toldi Szerelmében (1:19). A Daliás Idők első dolgozatában: *Hol fel a talpával a kerék, hol alá* (9:297). A Csaba királyfi első dolgozatában: Bizon, a kerék is mutatja példával: *Egyszer fel, másszor le, forog a talpával* (9:134). *Hun-kerék, hun tálp: a szerencse hol fölemel, hol ledob* (Szamoshát Csüry). — *Vö. még Ki fel 's ki alá*: Eminent, cadunt, crescunt, deteruntur (MA, Máriafi 145).

Szegődött bér, osztott konc: clara pacta (Dugonics 1:292, Tornyos Péter Nyr 8:271, Erdélyi 796). Szegeden is ebben az alakban; jelentése: elvégeztem dolgomat, add meg a béretem, amelyre szegődtem (Nyr 1:324). Tokajban ezzel a magyarázattal: jó előre alkudni (Nyr 20:238). A Toldi Szerelmében: *Osztozzunk; akarom tudni, mi a részem... Fele!... szegődött bér — tudod-e? — osztott konc* (8:351). A Szamosháton is: *Szegődöd bér, osztot konc: a bérben előre meg kell állapodni, hogy egyik télt se érje csalódás* (Csüry). A Rábaközben: *Szabott bér, osztott konc* (Nyr 24:585). Veszprém m. Karakószörcsökön: *Ígíret bír, — osztott koszt*: szegődéskor többet ígérnek a cselédnek, mint amennyit később megadnak (SzeGF 3:79).

Ne fuss a szekér után, melyre nem ülhetsz fel (Háromszék m. Nyr 9:32). Szamosháton: *Ne fussál ojád(n) szekér után, amék nē(m) veszē(n) fél*: ne vadászd annak a barátságát, szeretetét, aki nem törődik veled (Csüry). Erdélyinél: *Minek futsz oly szekér után, mely nem akar fölvenni* (7110). Dugonicsnál: *Olyan szekér után fut, mely ötet se meg várni, se fel venni nem akarja* (1:247). Rozgonyi róroska mondja a Toldi Szerelmében: *Kocsi után ő, mely fel nem veszi, fusson?* (2:53).

Kifelé áll a szekere ruggya: kieső félben van a hivatalából; távozó félben van vhonnan (Szamoshát Csüry). *Kifele áll mán onnan a szekere rúdja* (Beregszász Nyr 25:285). *Onnan mán kifelé áll a szekere ruggya* (Debrecen 9:476). *Kifelé mán az ű szekere ruggya is* (Szatmár 7:275). *Kifelé a szekere ruggya: menésre készen, menőfélben van már, vége felé jár már* (Debrecen 5:222). *Kifelé áll a rúdja* (CzF). *Ki felé áll már a' rúd* (Dugonics 2:266). *Kiáll a rúdja* (Erdélyi 6676). *Kifordítik mán neki a szekere rúdját* (Csanád m. Mezőkovácsháza, Nyr 10:472). Minden, valaki ezt hallja felölled, azonnal rúdját el-fordeitt, a töled (FortSzer. NySz). Baróti Szabónál: *Ki-felé fordították a szekere rúdját* (NySz). *Vö. a Toldi Szerelmében: Hejl pedig annak most* (Anikó nem tudja) *Nem is arra véggel a szekere rúdja* (8:89).

Rúden van szénája (Erdélyi 7301). Szamosháton: *Jóu rendē(n) van a szénája: jól foly a dolga* (Csüry). Megvan már MANél: *Jó renden vagyon szénája*: Bonorum Glomi. Gargara bonorum (Kis Viczay 194, Máriafi 147). Nagykállón: *Rendben van a szénája, zsákban a búzája* (Nyr 39:184). Káldinál: *Jó renden vagyon szénájok* (Nyr 9:416). Toldi Szerelmében: *a szénájok vala már jó renden* (9:102). *Jó rendben szénája* (Dugonics 2:271). Nála még: *Ugy teccik: hogy rendben immár szénája* (2:163). Kovács Pálnál tagadó alakban: *Nem jó renden fekszik a' szénája* (14). *Vö. a Bolond Istókban: Hip-hop, édes lovam, te vén Pegaz! Hozzuk szénánkat egy csapásra rendbe* (2:20).

Odakinn tágasabb. Erdélyinél: *Tágasabb oda ki: tréfás, mikor ajtón*

kopogtatnak, „tessék! szabad!” helyett (5867). Szatmárban: *Kinn tágassabb, benn nyájassabb* (saj. 161j.). Fejér m. Dunaadonyban: *Kívü tágassabb, bellü nyájassabb* (saját felj.). Szabolcs m. Földesen: *Kürtőre kormos; kívül tágasabb, belül nyajasabb* (Nyr 5:239). A Toldi Szerelmében: azt ne mondja a ház minden érkezőnek: „*Kívül tágasabb lesz*” — ha vendégi jönnek (2:9). A Daliás Idők első dolgozatában: kicsi ház, sok vendég: nincs gyalázatosabb; Mintha azt kiáltná: *odakinn tágasabb!* (9:303). Szilveszter-éjen c. költeményében is: Zörgetnek a ház ablakán: Egy vak madár az, mely repül, A fürgeteg; — mint Iú, esik! *Maradhat! tágasabb kívül* (1419). Szamosháton: *Kin tágasab, bē(n) szorossabb!*: a hivatlan kopogtatónak = maradj kinn (Csüry, Sirisaka). Dunántúl: *Otkin tērešebb* (MTsz). Komáromban: *Otkinn tērešebb, uttönn tágasabb* (saj. 161j.).

Farkast emlegetnek, kert alatt jár v. kullog (Erdélyi 2579). *Farkast emlegetnek, oszt a kērt alat jár*: ariá mondják, aki ép akkor lép be, mielőn róla beszélnek (Szamosháti Csüry). *Farkast emlegetnek, 's kert alatt kullog*: lupus in fabula (Syntaxis Ornata 1745 Nyr 27:508, Szirmay 141). *Farkast emlegetnek, a' kert alatt kullog* (Dugonics 1:177). *Ahol farkast emlegetnek, kert alatt kullog* (Decsi). *Farkast emlegetnek, kert megett kullog* (Decsi). *Farkast emlegetnek, 's kert megett kullog* (Mariani 145). *Farkast emlegetnek, 's a' kert mellett kullog* (Kis Viczay 282). *Farkast emlegetünk, kert alatt van* (Szatmár Nyr 7:423). *Ahol farkast emlegetik, ott jár* (Háromszék m. Nagybacon 47:190). *Farkast emlegetnek és a verembe van* (Bács m. Ada Nyr 28:56). *Farkasra beszélnek, oszt a kerték alatt jár*: nem jó az ordögöt a faira teleni (Baja Nyr 31:282). A Toldi Szerelmében: *lesz ugatás, hogy kert alatt a farkas* (12:16). A Keveházában: Te római, jobban vigyázz; ... *Kerted alatt a farkasok* (5). Szamosháton *a kert alatt*: nem messze, közel. It van már ujjesztendő a kert alatt (Csüry). — Változata: *Róka módra kert alatt kullog* (Erdélyi 6636).

Madarász síp szóval, A' halász horoggal Csal halat és madarat (Dugonics 2:174, valószínűleg Beniczki után). A Toldi Szerelmében: S nem látja, mi a cél *(madarat síp szóval)* Bevenni a várat emberi hácszóval (10:28). Vö: *Az madarazs szepen sipol az madarnak* (Melius, Károli). *Küldénec szép madaraszó dobokat és süüölteket* (Heltai, Telegdi, Beythe NySz).

Alszik, mint a tej (Erdélyi 7700). Szamosháton: *Ugy alszik, mint a té: jóízűen, mélyen alszik* (Csüry). A Toldi Szer.-ben: *S elakudt, mint a tej, szépen, ahogy üle* (7:49).

Még a helyit is megfújta neki. Szamosháton: *Még a hejít is mekfűjnam* (Csüry). A Daliás Idők első dolgozatában: *Helyét is megfűvom, ha le akar ülni* (9:313). Egy népmese-töredékben: *Az urának a leülő helyét is megfújta* (MNGy 9:488). *Még a széket is megfűjják alatta*: nagy becsületben tartják (Szamosháti Csüry). Változata: *Még a hejít is mektűrűntém* (uo). *Még a széket is mektűrűllik, ahova ül* (uo). *Helyét is mektűrűlnéd még volaha*: igen jól fogsz rá emlékezni (Erdélyi 3585). *Szívessen fogtál ám, de még a széket is mektűrűték* (Bács m. Adavid. Nyf 37:38). *Egy másnak még a helyit is mektűrűttek* (Heves m. Besenyőtelek MNGy 9:407). Vö. Beke Nyr 66:54, 69:79).

Az ujjából szopta: csak úgy kitalálta (Szamosháti Csüry). *Ujjából szopta* (Dugonics 1:264). *Ujjából szoptott gyanú* (Kovács Pál 180). Aristophanes-ford.-ban: vagy az ujjamból szoptam tán Phaedra meséjét? (8:81). A Toldi Szer. előszavában: egész epikai költeményt csak mintegy az ujjamból szopni nem akartam (2:117). Némelyec soha se nevezik tanítójakat, mintha mindent az ujjából szoptak volna (Molnár 1760). Vagy *vijsdából szoptad vagy valamelly boghár után mentél* ilyen nagy házagságnak gazzában (Balásti NySz). - - *Mindent az ujjából akar liszopni*: tanulás nélkül akar vmit tudni (Baja Nyr 33:212). *Az ujjából szopta ki* (Szirmay 135). *Az ujjából szopta ki* (Kis Viczay 158). — Gyakoribb tagadó alakban: *Nem szoptam az ujjamból* (Erdélyi 8078). A Toldi Szer.-ben: *nem az ujjamból szoptam* (11:81). Én aztan *ujamból nem szoptam*, hanem hiteles szavú emberektől, az kik az én

kötelességetem kívül is vannak, értettem (1712, Széchenyi György l.v. 270). *Ista sub rosa írom, mert ujombút nem szoptam* (1724, uo. 1154). *Újombút semmit nem szoptam*, magam tejemből koholt dolgokat fel nem jездtettem (Illyefalvi). Az mit írok, *nem újamból szoptam*, higgye bizonyosan (NySz). A' mellyeket szóltam, *én sem újomból szoptam* (Véresmarty NySz). *Ne mond pedig ezt magam újjából szoptott ítéletnek lenni* (Pósa-hazi Nyr 6:404).

Nem hólyag, hogy felújják (Erdélyi 3716). Kis Viczaynál: *Nem egy nap építettett Roma Városa. Nem hólyag hogy fel-fújják* (19). *Máriafinár: Nem hólyag v. duda, hogy tsak fel-fújjak* (139). Szamosháton: *Nem hólyag e, hocs csak fűfújjuk: jó munkára idő kell* (Csűry). A Daliás idők első dolgozatában más alkalmazásban: *De most annyi sok nép: hova tud szorulni? Mivel hólyag gyanánt nem lehet felsűni* (9:303). Egy elbeszélés-törredékben: *Lizaita magát, hogy oly hamar felúja az épületet, mint egy hólyagot* (10:558).

Meztelen, mint a' kis ujjam (Dugonics 1:226, Erdélyi 8082). A Daliás idők első dolgozatában: *mint az ujjam — meztelen maradtunk* (9:346). — *Vö. Úgy n.aradt, mint az ujjom* (Erdélyi 8083). *Ugy maradtam, mint az ujjom: semmi nélkül, szegényül maradtam* (Szamosháti Csűry). Az első lopásban: *Semmi nélkül maradt Imre, mint az uja* (3:344).

Olajat önt a tűzre (Erdélyi 5969). Kis Viczaynál: *A' tűzre olajt tölteni* (211). Arany a Daliás Idők első dolgozatában használja föl: *Igy önté az olajt a király tűzére* (9:28). A hegedűben: *Tűzre olaj a kifogás* (1:246). A Murány ostromában: *Sűrű zápor könnye még olaj a tűznek* (3:268). Dugonicsnál: *Tűzre olajt nem önt: békés* (14).

Sok beszédnek sok az alja (Erdélyi 714). Aranynál: *Sok szónak sok alja* (4:180, Nagvig. cig.). Lett aztán zaj elég, *sok szónak sok alja* (2:605, Toldi Estéje).

Szólj igazat, bétörik a fejed (Erdélyi 3786, Szamosháti Csűry). *Szólj igazat, bétörik a fejed* (Zala m. Dobronak Nyr 2:323). A Toldi Estéjében: *S bétöréd fejemet, mert igazat szóltam* (2:567). *Mondj igazat, bé-törik a' fejed* (Kovács Pál 19, Szirmay 166). *Mondgy igazat, 's bé-törik a' fejed* (Máriafi 136, Kis Viczay 257, 379, 496, 526). Széchenyi György írja, egyik levelében: *En semmit sem haragszom, csak mondjon igazat az ember s bétörjék az fejét, nagyon sajnálom* (1721, 947). Báthory István egyik levelében: *azok az kewetek vonogassak magokat mondwan hogi kezek volnanak az zolgalatra de nem mernenek mert imar anyba jwttol volna az dolog hogy feyek ternek be az igaz mondasert, es nilwan valo feniegetések esnenek* (1585, 2:306). Káldinál: *A ki fejét bé akarja törtetni, mongyon igazat* (Nyr 9:414). *Vö. Szép szónak bé-nem törik a' feje* (Máriafi 143).

Féllábbal a sirban van, CzF-nál: *Fél lábbal a koporsóban lenni. Féllába a koporsóban vagyon*. Az utóbbi már MA-nél: *Féllába az koporsóban vagyon*: *Alterum pedem in cymba Charontis habet*. PP-nál: *Fél lába a' koporsóban: Silicernium*. Erdélyinél: *Koporsóban fél lába* (4593). Szamosháton: *A sirba van a fél lába: napjai meg vannak számlálva* (Csűry). A Toldi Estéjében: *öreg már, sirban a fél lába* (2:560). A nagyidai cigányokban: *Most a sirban volna — az már kétszerkeltő — Nem csak a fél lába, hanem mind a kettő* (4:214). Aristophanes-fordításban: *Mit csácsogsz, mint kinek fél lába sirban!* (7:286). Kis Viczaynál: *Fél lába a' koporsóban vagyon, 's még-is éjjelt napot egyé térszen* (528). Baróti Szabónál: *Koporsóban, sirban van az egyik lába* (NySz). Dugonicsnál: *Egygyik lába a' koporsóban vagyon immár* (2:324). Kovács Pálnál: *Egygyik lába már a' koporsóban vagyon* (90).

Halni jár bele a lélek: beteges (Erdélyi 5040, Szamosháti Csűry). Kovács Pálnál: *Tsak alunni jár a' lélek belé* (168). Erdélyi szerint már Faludinál: *Csak alunni jár belé a lélek* (5040). *Vö. a Toldi Estéjében: Voltam már halott is; nem érzem, hogy élek. Három évig halni (!) járt belém a lélek* (V).

Vénasszonyok nyara: szerelmes vén asszonyokra mondják; így nevezik a sz. Mihály nap körüli meleg időket (Erdélyi 317). A Toldi Estéjében:

Hátra még nekünk a *vénasszonyok nyara* (2:625). Lehr A. szerint a nép is használja a Szent-Mihálynap (szept. 29) körüli szép meleg őszi idők kifejezésül. Ugyancsak ő közli Csokonai Az ős c. verséből *szent Mihály nyara* nevét (MNy 1:63). Bács m. Ada vidékén *őregasszonyok nyara* neve van (b)ben a szóhaszn: *Az őregasszonyok nyara* a leksütősebb (NyF 37:59). Úgy látszik németből való fordítás, mert sem a régi, sem a népnyelvi szótárak nem említik. Német neve *Nachsommer*, *Altweibersommer*.

Él-hal érte. Széchenyi György írja: *Míg élek szeretni fogom s élek s halok érettek* (1718, 717). Később már kötösztől nélkül: *E két testet egy lélek élesztí birja: egyúásért élnek halnak* (Baróti Szabó: MVir. NySz). *Él-hal érte*, mint a cigány a veres nadrágért (Erdélyi). *Él-hal a turós haluskájér* (Szamoshat, Csűry). *Él-hal érte*, mint haranyai gyerek a tarisznyáért (Oros-háza, Nyr 5:31). *Él-hal érte*, mint a hányi ember az óér (övért)? Abaúj m. Nyr 5:325). *Il-hal érte*, mint a tól gyerek a szűrnadrágért. *Il-hal érte*, mint a köteles a kócért (Sopron m. Nagylózs Nyr 31:530). Aranyánál Az első lépés-lan: *Nem is nagyon él-hal kaszáért, kapáért* (3:345).

Kötvé hiszem: nem hiszem (Szamoshat Csűry). Az első lépésben: *azt én kötvé hiszem* (3:351). *Kötvé hiszgy a komának*: komáddal szemben is legyen frott szerződés (Háromszék m. Nyr 9:32). *Kötvé kell neki hinni*: nem igen kell elhinni, amit ő mond (Debrecen Nyr 5:223). *Kötvé hgy a' komának* (Dugonics 2:134. Erdélyi 4564). Ezután szorosabban megköltöm tsmóját: *Kötvé hiszek Komámnak* (Baróti Szabó). *Kötvé hidgy kcmádnak* (MA, Máriafi 145, Szirmay 135). *Kötvé hüd komádat* (Decsi). *Kötvé hidgyed komádat* (Heltai NySz). Kis Viczaynál: *Kötvé hiszgy komádnak* (22). Magyarázata: Tolnai Nyr 31:502.

Nyílik az idő. A Mátra vidékén *nyílik az idő* 'tavaszodik' (MTsz). A Szamoshaton is azt jelenti: enyhül, langyosodik, tavaszodik (az idő): Tavasz-szál, mihent ety kicsit *nyílt az idő*, mentem én az ökör után (Csűry). Már a régi nyelvben is: Már az idő is *nyílni* kezdett. Veszélyes tél után *nyílt öröndetes nyár* (NySz). Ikegkötővel: *Kinyílik az idő*: kitavaszodik (Pest m. Hant-háza Nyr 42:46). Az első lépésben: *K nyílt az idő* (3:345). *Kinyílik az idő* 'megenyhül, kitavaszodik' (Csűry Szhsz). *ky* keletre, *mykor* az *ydeo ky nyílyk*, emberemeth bochyatom oda (1574, Báthory István levelezése I. 280). *K nyílik az idő* a szép kikeletkor (Thaly: Adal. NySz). Alig várom, hogy *kinyíljék az idő*, hogy valamely földben mehessek, hogy fájdalmas tagjaimat megerősíthessem (1722, Széchenyi György lev. 1011). Remelem Istent, hogy az *udeő megh nylassual* lassan lassan ki epulek betegeskedesimbul. (1658. A két Zrínyi Miklós körmendi levelei 251). Az *idő már ki nyílt-kozván*, nagy áradás vala (Szalárdi).

Vak veti szemére világtalannak (Erdélyi 8175). Dugonicsnál: *Vak veti világtalannak szemére* (1:80). Szamoshaton: *Vak veti viláktalannak a szemire*: bagoly mondja a verébnek, hogy nagy a feje (Csűry). Nagybanján: *Vak veti világtalannak*: olyan hibáért dorgál mást, amelyet ő maga is el szokott követni (Nyr 8:278). Az első lépésben: *a világtalan s az ő vak vezére* Mit tudjon egymásnak vetni a szemére? (3:345).

Tudom, torma, milyen édös gyökér vagy: nem adok hitelt ígértelednek (Makó Nyr 26:520). *Tudom, torma, milyen jó idesgyökér vagy*: tudom, milyen jó vagy (gúnyosan, Nyr 5:264, Bihar m. Érmellék Székelyhíd). Szentesen: *Tuaquuk, torma, mijej édes gyükér vagy*: a csalogató, hízelgő szóra nem áll kötélnék a magyar (Nép és Nyelv 4:46, Nyr 6:368). *A' torma-ban esett féreg azt gondolja, hogy nints annál édesebb gyökér* (Kovács Pál 16). Vö.: *Mint a' torma-ban esett féreg* (Kis-Viczay 408). *Mint a torma-ban esett féreg* (MA). *Keresztgyéneket minden tartja torma-ban esett féregnek* (Zrínyi NySz). Erdélyvinél: *Torma-ba esett féreg*: régi, avas, rosszba vásott elme, ki a megszokottal el nem hagyhatja (2758). Dugonicsnál: *Fészkelődik, mint a' torma-ba esett féreg*. (Azt állítják a' torma-ba esett féregről: hogy seha nem nyug

szik, hanem szüntelen fészkelődővén, öszik, 1:196). Vö. Aranynál Az első lopásban: Így eszi hajlékát az a féreg, melynek Elédele torna, s a háza is torna (3:346).

Az áldás csöstől szakadt rá (Somogy m. Kaposvár Nyr 28:522). Szamosháton: Csüstű jő(n) rá az áldás: özönlik (Csűry). Rendesen csak így mondják: Csöstül jön az áldás. Arany ironikusan használja a Rózsa és Ibolyában: Most szállt még az áldás csöstül a fejére! Minek el nem mondta a vasorrú bába! (4:255).

Egyet mondok: kettő lesz belőle: fontosat mondok (Erdélyi 2092). Már Dugonicsnál: Egygyet mond, kettő lesz belőlle (2:117). A népnyelvben: Mondok egygyet, kettőü lesz belőüle: mondok egy jó ötletet (Szamoshat Csűry). Népmesében nagyon gyakori, Arany is fölhasználta a Rózsa és Ibolyában: Ibolyám, szerelmem, szívem legelője! Egyet mondanék én, kettő lesz belőle (4:248). Változata: Egyet szóllok, kettő lesz a vége (Somogy m. Kapoly Nyr 26:328). A nagyidai cigányokban csak az első fele: Százszor is kiálta: csitt no! egyet mondok! Százszor föl se vették őtet a bolondok (4:170).

Falba veri a fejét. Arany Petőfinek írja 1849-ben: kegyetlenül veri falba fejét, miért hogy még egy pár nappal tovább nem maradt nálatok (11:183). Széchenyi György írja egyik levelében: Mivel így akarta Isten, hogy legyen az én életemnek rendelése, úgy látom, akár falban verem fejemet, akármit tegyek, immár be lévén vetve az labirinthusban, nem tehetek róla, ha az szándék végben nem mehet (1713, 325). A NySz Balásfiból (1616) idézi: Az ti capitánitok Luther és Caluinus falban verték az feleket. (Más adat Nyr 3:448.) Ma használatosabb tagadó alakban: Nem verem falba fejemet (Erdélyi 2527). Ő ugyan azért falba nem veri ám fejét (Dugonics 1:33). Kovács Pálnál: Nem verem falba fejemet érte (107). Aranyál: Én még azon sem verem falba a fejemet, hogy a magyar legény csintalanásból imitt-amott egy tinót elbillent (10:530). A Rózsa és Ibolyában: Rózsa fejét falba így sem igen verte (4:252). A Józsa ördögében: A fejét utána nem igen töré be, Nem is nagyon törte, nem is verte falba (4:302). A népnyelvben: Nê(m) verem érte a fálba a fejemet: nem esem kétségbe miatta (Szamoshat, Csűry). Margalits Kis-Viczayból közli. Wagner Phraseológiájában: Kőfalba nem verem a fejem (Nyr 33:35). A Toldi szerelmében: Fejével a falat döngeli és járja (5:87).

Nem felejtí kigyó farka vágását (Erdélyi 4485). Nê(m) feléjtí kigyóu farka vágását v. Csuszóu se feléjtí farka vágását: a sértést nem feledei el az ember, csak alkalmat vár a bosszúra (Szamoshat, Csűry). Nem felejtí kigyó farka' el vágását (Dugonics 2:105). A kigyó nem felejtí el farka vágását (Szalmár, Szaboles, Ugocsa m. Nyr 9:135). A Rózsa és Ibolyában: Farka vágását a kigyó sem felejtí (4:252). A Csaba királyfi első dolgozatában: Farka elvágását kigyó sem felejtí (9:158). Nehezen felejtí a' kigyó farka vágását (Kovács Pál 172). Emlékezik' kigyó farka vágásáról (Pázmány után Erdélyi 4485). Könnyebben felejtí kigyó farka vágását, mint (egy) asszony legkisebb bosszúságát (Erdélyi 277, 4485a). Igazán mondják: könnyebben felejtí a kigyó farka vágását, mintsem egy asszony legkisebb bosszúságát (Faludi NySz). Könnyebben felejtí a' kigyó farka vágását, mint az Asszony leg-kisebb bosszúságát (224).

Kutya van a kertben: közel van a veszedelem (Erdélyi 4760). A Rózsa és Ibolyában: De a lány sejté, hogy kutya van a kertbe (4:252). Tompának 1856 írt levelében is (11:402). Egyik Aristophanes-fordításában: De kutya van itt a kertbe (8:321). Petőfinél is: Fialat is, szép is a menyecske — Úgy segítlen, kutya van a kertbe' (Furcsa történet). Debrecenben: Kutya jár a kerbe: elszertették a nőt v. a férfi szeretett el mást, s látogatják az illetőt (Nyr 3:424).

Felnő a leány, mint kender (Rózsa és Ibolya 4:244). Ballagínál: Felnő, mint a vadkender. (Folytatjuk)

SZÓLÁSOK, KÖZMONDÁSOK AZ ACTIO CURIOSÁBAN

Írta: Prohászka János

A Nyelvőr 28. kötetében Molecz Béla felhívta a nyelvészek figyelmét az Actio Curiosára, erre az 1678-ból ránk maradt érdekes drámai emlékre, azt írván, hogy „tösgyökeres nyelvénél fogva nagyon érdemes a nyelvészeti vizsgálatra.“ Ő maga csak a mű néhány mondattani sajátosságát emelte ki: az általános alany többféle kifejezését, a hiányos mondat néhány érdekes példáját, az állítmány és tárgy közötti viszonyt, az igemódok és igeidők néhány feltűnőbb használatát és egy-két olyan esetet, ahol a főmondat hiányzik a mellékmondat mellől. Ellenben rámutatott arra, hogy a mű főszereplőjének, „Gaude uram“-nak nagyon sok tösgyökeres régi magyar közmondást köszönhetünk.

Molecz eme megfigyeléseit nem a teljes műből, hanem csak abból a részből merítette, melyet Thaly Kálmán közölt az Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez című munkája I. kötetében. A „Furesa színjáték“ teljes szövegét 1894-ben ismerte meg a magyar közönség, amikor a művet egész terjedelmében kiadta az Akadémia Thaly Kálmán közlésében, mint a Köszeghy Pál Bercesényi házassága c. történeti énekének (1695.) toldalékát. Igen furesa, hogy e „Furesa színjáték“-ra a kiadás ideje óta eltelt félszázad alatt egyetlen nyelvészünk sem fordított figyelmet. A lexikonok, irodalomtörténeti kézikönyvek és iskolakönyvek egytől-egyig azt írják róla, hogy a nyolc „beszéd“-ből (részből) álló színmű voltaképp cselekvénytelen dialog, melynek személyei is folyton változnak. Főszereplője egy Gaude uram nevű protestáns nemes, aki pártfogójának kastélyában, mint a régi udvarházak tipikus vígságszerző vendége, a vele vitába szállókát maró megjegyzésekkel, személyválogatás nélküli éleivel, sokszor durva, sőt trágár ötleteivel elhallgattatja. Csípős gúnyolódásait eltűri, sokat megengednek neki, mert hiszen ő a mulattató. Azt is megállapítják a darabról szóló ismertető közlések, hogy a műnek esztétikai hatása nincsen, csak korfestő érdekessége van és hogy közmondásokkal, magyaros szólásokkal bővelkedő nyelvében, élénk párbeszédeiben jellemzően tükröződik a 17. sz. társalgó hangja.

Thaly egy tizenkét lapra terjedő bevezetésben elmondja még, hogyan jutott a kézirat birtokába mely egy, a Dunántúl 1678. év végén keletkezett kuruc színjátéknak Felsőmagyarországon készült másolata. A darab Vas megyében, Sárvár közelében játszódik, alighanem a vépi főúri kastélyban.

Mivel a NySz anyagának gyűjtése és szerkesztése idején még csak a Thaly-féle Adalékok I. kötetében (1872) közölt töredékek voltak ismeretesek és így a szótárban a mű a maga egészében nincs feldolgozva, szükségesnek tartottam a darabban előforduló szólásokat és közmondásokat, mint fontos nyelvtörténeti adatokat közrebocsátani, annál is inkább, mert az akadémiai kiadvány nem közkezenforgó és nem könnyen hozzáférhető. A darab szókincsének és nyelvtani sajátosságainak feldolgozására esetleg később visszatérek.

Alább összeállított adataimban a szólásokat és közmondásokat nem különválasztva, hanem együtt, vegyesen adom. Három csoportba osztottam az idézeteket. Az 1. csoportban azok kaptak helyet, amelyeket a NySz már közölt a Thaly-féle Adalékokból. Innen megtudhatja az érdeklődő, hogy az idézet a teljes kiadás melyik lapján található meg. A 2. csoportban azokat a szólásokat és közmondásokat közlöm, amelyek a NySz-ban ugyanilyen alakban vagy némi változtatással megtalálhatók más forrásokból. Végül a 3. csoport azokat tartalmazza, amelyek a NySz-ban egyáltalán nincsenek meg

I. Addig volt jó világ, míg csak nem hajtanák. 166.
kártyán láttam a németnek képét
159. A kurva is lakodalomba mégven,
de csak vizet hord. 166.

A kecske sem menne a vásárra, ha Aki a szolgának dolmánt ígér.

mértékét véteti, felfüggeszti a szegre, — s már dolmánya vagyon. 162. (Szólás az üres ígélet kifejezésére.)

Aki jámbor asszont nem talál, kurvával kell annak táncolni. 167.

Akinek tehene nincsen, ne fogadgyon az csordást. 160.

Akit egyszer a kígyó megcsíp, — a gilisztától is fél. 160.

Arannyal írsz, szarral pecsételsz. 166.

A te devotiód csak olyan, mint mikor a golya a toronyban mégyn, ódalba fossa, — s ott hagyja. 161.

A vasat is addig jó verni, míg meleg, mert: ferrum cudi valet, quando calet; azért: quod est timendum, non est procrastinandum. 164.

Az urak is akkor szoktak koldussá lenni, mikor a jobbágyok tököst olvasnak. 164. (Thaly jegyzete szerint akkor, amikor a tököst is megolvasák, hány termett.)

Ha ki nyúlat akar löni, ne üssön ahhoz dobót. 167.

Ha te üdvözülsz, az én rudas lovam is üdvözül. 161.

Hej átkozott kilenc, hogy nem tíz! 161.

Igérj a bolondnak, hadd örüljön néki. 166.

Kár bizony, amaz emberséges ember hogy olyan kutya dévaj eb! 161.

Lassan járj, tovább érsz. 164.

Megesik még a lud is a jégen. 166.

Megégette már egyszer a kása a számat. 160.

Mit ért a hajdú az harangöntéshez? 161.

Néktek a nyergek is jobban fut, mint másnak a lova. 166.

Nem jó úgy elnyelni a kuvaszt, hogy kiálljon a farka a szájából. 167.

Nem konty alá való a Szent-Irás-magyarázás. 160. (Nőnek adva feleletül.)

Nem mindenkor esik le a menkö, mikor az ég dörög. 162.

Némely annyit állít maga felül, mintha füvet látna nőni, vagy a bolhát ptrücsögni. 163.

Rab sarczát, felesége pénzét, míg kezében nincsen, soha ne tegye addig erszényében. 162.

Soha nem láttam én kancza-aposolt; még régenten sem hordozták

kanczákon az Isten ládáját, 160, (nőnek felelik).

Tudod-e, hogy nagyobbbat fínghatik az oroszleány (így), mint a bika? 167.

Vak vezet világtalant. 161.

II. Ahol bízik, ott hízik. Ubi bene, ibi patria. 179.

Ahol van a félelem, ott a becsület. Ibi est honor, ubi timor. 192.

Ahol ló nincsen, számárnak is keleti van ott. 172.

Aki hazugságot vet, hamisságot arat. 178.

Aki madarat akar löni, nem pengeti keziját. 167.

Aki nyáron nem gyűjt, télben bánkodik utánna. 179.

Akinek gézengúz az ura, kótyonfitty a gazdája. 173.

Akinek hol fáj, ott tapogatja. 178.

Akinek szekere farkán ülsz, annak nótáját hallgatód. 179.

Amelly ebet agyon akarják verni, dühös nevét holtig kötik. 182

A nyúl űzi az agarat. 167.

A sült galamb senkinek a szájában nem repül. 179.

A szerencse próbálva jó. 194.

A vak is talál egyszer egy patkót. Invenit interdum et caeca gallina granum. 177.

Bolondnak papézn is jó, ha elveszti is, nem bánkodik utánna. 166.

Csak a Simon bíró hajtáná ott a lovat. 169. — Thaly megjegyzése szerint ez a papucskormány régies jelzése.

Csikorog a kerék, mikor megissza a kocsis az háj árát. 190.

Dícsért eperjre soha nem kell kosárral menni. 171.

Eb ura a fakó! — „S hát megharagszol?... Eb ura a fakó!... te túl, s én innen“. 177. — Thaly lapszéli jegyzete: Ime a híres fölkiáltás, amellyel 1707-ben az ónodi országgyűlésen detronizálták József királyt. Régi közmondás volt az.

Egy gyékényen árulhatok velek. 172.

Egy hüvelyben nem tér két hegyester [= hegyes tör]. 177.

Elég egy sütésben egy lepény. 187. Én fáradok, s mégis mind mások szedik el a pálmát előlem. 196.

Fáradt lónak a farka is nehéz. 175.

Hidd el [= bízd el] magadat, ha szegyényt akarsz vallani. 166.

Hívatlan vendégnek ajtó megelt helye. 175.

Ismérd meg magadot, nosce te ipsum! 167.

Jó az Isten, jót ád. 163.

Jobban szolgál néki a szerencse. — „Féltannyt sem cselekszik, mint én, — mégis jobban szolgál néki a szerencse”. 196.

Kegyelmes tolvajnak hegyes nyárs a fenekiben. 178.

Két szék között lóca alá esik. 178.
Kis szikra is sokszor nagy tüzet támaszt. 183.

Ki szereti papját, ki palástját. 190.

Kurva az anyja annak az egérnek, akinek csak egy lyuka vagyon. 172.
Lágy pásztor előtt gyapjat szarik a farkas. 182.

Mátyás király, Mátyás kovács — igen különböznek egymástól. 179.

Megjött Antal Budáról, zöld ágat hozott. 171. — Thaly jegyzete: Értsd: bolonddá lett.

Meglátszik idein, amely tejből túró léssen. 182.

Még meg nem fogta, már mellyeszt. 177.

Mert már sok, ami sok. 166.

Mézesmadzagot sodornak a szájára. 166.

Mindenkor jobb: sit paucio, sed meo. 168. — Ill ha kevesebb van is: sat parum, sed meum. 180.

Nehéz az agg lóból borostát, az botból beretvát csinálni. 179. — Nyilván rossz olvasat *poroszkát* helyett.

Nem áll eben a lóhalál: mert mind a kövére döglének. 180.

Nem disznónak való a gyömbér. 168.

Nem illeti az ebet hintó-szekér. 168.

Nem láttam még én egy klastromban is két gárdiánt. 177.

Nem lehet egy seggel két nyergelt ünni. Deficit ambobus, qui vult servire duobus. 175.

Nem mind arany az, ami félik. 172.

Nem mind bors az, akít a kalmár kutyája fingik. 173.

Nem mindenkor pap sajtja. 181.

Nem titok az, akít két-három ember tud. 182.

Olesó húsnak híg a leve. 173.

Ollyan vagy te, mint a bosznai kassza: mindkét felé egyaránt vág. 185.

Ollyanok vadtok ti, mint a tormában esett féreg. 171.

Ökör alatt borjút keres. 191.

Rózsát tövis nélkül, mézet méhdongás nélkül nem szedhetni. 195.

Soha nem megyek vásárlani kecskétül gyapjat. 173.

Sok aranybúl csinált nyergel tesznek fel a cigány-lóra. 172.

Szálfa nem erdő, una hirundo non facit ver. 172.

Szita s rosta szegen függ. 177.

Te ennek a szegény embernek is karóhegyen tar varjút mutatsz. 173.

Úgy jársz, mint az Aesopus ebe: az árnyékhoz kapdos. 173.

Úgy van bizony a rossz hírnek dolga, mert az szárnyon jár. Fama malum, quo nihil aliud velocium ullum. 196.

III. A bolha, ha kicsiny is, és fülében mehet az embernek: nagy alkalmatlanságot szerez. 192.

Úgy tész, mint a cigányasszony: másnak jó szerencsét mond, maga pokrócban jár. 177.

A disznó is sokszor dörgölődzik a szentegyházhoz, de ugyan nem dönti el. 191. — „Hej nem tudod-e, hogy csak úgy van a te dolgod, mint mikor a disznó a szentegyházhoz dörgölődik”. 168.

Add tőtnak leányodat, — mindjárt határt mutat. 177.

Ahol két egyenlő akarát megvan: adjon Isten jó étszakát a vigyázásnak! 183.

Adja Isten jó végét azoknak a dolgoknak! 168.

Aki a mezőben tojik, a faluban költi ki. 182.

Aki a pokolból megszabadul, purgatóriumban esik. 178.

Aki a szamarat megrúgja, maga is hasonló számár. 192.

Aki halat akar fogni, ne féljen az víztől. 195.

Aki húsz esztendő, korában nem kedves, harmincban nem viléz, negyvenben nem okos, — adjon Isten jó étszakát néki! 187.

Aki keveset főz, hamar feltálatja. 173. (Folytatjuk)

IFJÚSÁGI IRODALOM — IFJÚSÁG ÉS IRODALOM

Írta: Vincze László

Minél erősebben hangsúlyozza egy-egy iskolapolitikai korszak a nevelés gyakorlati jellegének — értve ezen elsősorban a technikai nevelés, a természet-tudományi világkép kialakításának — fontosságát, vagy akárcsak sorrendi elsőbbségét is, annál égetőbbé válik az ifjúság irodalmi nevelésének kérdése. „Gyakorlati embernek“, „szakembernek“, mindenkinek szüksége van arra, hogy gondolatait, elképzeléseit, akár a gyakorlat vagy a tudomány legkisebb részletére, akár az élet legáltalánosabb területére vonatkozzanak is azok: szóban és írásban megfelelő színvonalon, elfogadható formában ki tudja fejezni. Ez az irodalmi nevelés konkrét feladata. Az ifjúság irodalmi nevelése az ifjúsági irodalom talaján kezdődik, fontos volna tehát *rendet teremteni* az ifjúsági irodalom területén, rendezni a meglévő anyagot és *megteremteni azt, amire szükség van*.

I. A rendteremtés, a rendezés munkája azt jelenti, hogy szigorúan elkülönítsük az ifjúsági irodalomtól az ifjúsági ponyvát.

Az iskola több-kevesebb őszinteséggel harcolt az ifjúság? és nem ifjúsági ponyva ellen. Az őszinteség hiányáért, a küzdelem eredménytelenségéért nem az iskola, hanem a társadalmi rendszer a felelős. A tőkés vállalkozó kedv, az üzleti mohóság sem irodalmi, sem pedagógiai szempontokkal nem törődik. Az iskola bármilyen őszinte meggyőződéssel harcol is tehát a ponyva minden fajtája ellen — a társadalmi rendszerrel szemben nem nyerhet csatát. Az ifjúsági irodalom elkülönítése a ponyvától csak akkor fog megtörténni, ha a társadalmi rendszer, amelynek az iskola szerves része, a pedagógia, szélesebben tekintve: az ember érdekeit és szempontjait az üzleti szempont elébe helyezi, ha a könyvkiadást nem üzleti, hanem irodalmi-pedagógiai szempontok határozzák meg. A Szovjetunió szocialista társadalmi rendjében nincs ponyva-irodalom. Az állami könyvkiadás megteremtésével mi is elindulhatunk azon az úton, amely az üzlettől az irodalom felé vezet. Ha ez az út a könyvkiadás egész területén megnyílik, akkor az ifjúsági ponyva a legrövidebb időn belül kihal és az iskolában elkezdődhetnek az ifjúság egyértelmű irodalmi nevelése. Ehhez:

II. Ifjúsági irodalmat kell teremteni! Ez azt jelenti, hogy le kell fordítanunk és ki kell adnunk mindazokat a műveket, amelyeket a világirodalom eredendően gyermek- és ifjúsági irodalomként tart számon.

A fordítás se üzleti, hanem irodalmi vállalkozás legyen! Ne a „fordítói műnyelv“ magyartalan prózája, hanem az a műgond jellemezze ezeket a fordításokat, amely legnagyobb költőink műfordításait jellemzi.

Az ifjúsági irodalom megteremtése szempontjából azonban van egy sürgősebb — az iskolai irodalmi nevelés szempontjából egy percig sem elodázható feladatunk is. *Régi íróink feltámasztása, kiadása abból a tiszteletreméltó pillárból, amely az ifjúság számára idegen, megközelíthetetlen*. Nincs az a filológiai szarupont, amely miatt Eötvöst, Keményt, Jókait, nagy írókat el szabadna zárrunk az ifjúság elől. A magyar ifjúsági irodalom anyagát az *újabb írók alkotásain* kívül elsősorban a régi nagy íróink megfelelő műveiből kell összeválogatnunk.

De hogyan?

Eredeti formájában sem Eötvös, de még Jókai sem válhatik az ifjúság mindennapi kenyerévé, pedig azzá kell válnia. Tudniuk, kényes kérdést érintünk, magasfeszültségű villamossággal megtöltött hálózathoz nyúlunk, de ha mindig elkapjuk a kezünket, ha sohasem merünk hozzányulni a kérdéshez, akkor egyre kevesebben, végre pedig senki sem fogja olvasni régi remek-íróinkat.

Régi prózaíróink műveit át kell írni mai magyar nyelvre és a legtöbbet meg kell rövidítenünk, hogy így könnyebbé, olvashatóbbá, élvezhetővé váljanak a mai ifjúság számára. Az átírás is, a rövidítés is óvatos mérték-

tartást parancsol. Az átirónak írói képességeikkel és nyelvtudományi műveltséggel kell rendelkeznie, hogy el tudja dönteni, mit szabad elhagynia és mit hogyan kell átírnia. Ha ezzel az átirással elérhetjük azt, hogy A falu jegyzője, a Magyarország 1514-ben Mikszáth, Kosztolányi, Babits, Illyés, Gergely S. prózája mellé kerül, ha a latinizmusoktól, a jurátusok nyelvétől a nyelvújítás szörnyszülötteitől megszabadított Jókai kerül az ifjúság kezébe, akkor megteremtettük a magyar ifjúsági irodalmat, az ifjúsági irodalom megteremtésével pedig megoldottuk az iskola irodalmi nevelésének legnehezebb problémáját is.¹

A megoldásnak még anyagi akadályai sem lehetnek, ha az állami könyvkiadó egy „Diákkönyvtár“ keretén belül indítja meg az ifjúság irodalmi nevelése szempontjából mulhatatlanul szükséges művek kiadását. Ebben a diákkönyvtárban mintegy 100 kötetnek kellene megjelennie: Balassitól a legújabb költőig és prózaírókig. Antológiák és önálló kötetek lennének a Diákkönyvtár egyes könyvei. Az általános iskolába kb. egy millió növendék jár. A diákkönyvtár 100 kötetét az általános iskola nyolc osztályában minden tanuló megkapná, tehát nem volna olyan általános iskolát végzett növendék az országban, akinek 14 éves korától ne lenne egy 100 kötetből álló remek könyvtára. A Diákkönyvtár egy-egy kötete „tankönyv“ is volna az úgynevezett „magyar olvasó“-könyvek helyett, amelyek bármilyen hatalmas méretűek is, az általános iskola felső osztályaiban az általános iskola irodalmi célkitűzéseit egyre kevésbé fogják tudni szolgálni, mert a legvastagabb „Olvasókönyv“ is csak szemelvényeket tartalmazhat a legnagyobb írótól is, tehát az írók egy-egy teljes mű fényében sohasem jelenhetnek meg a tanulóifjúság előtt.

A Diákkönyvtár egy-egy kötetének árát úgy kell megszabni, hogy ha a tanulók egy része ingyen kapja is az egész könyvtárat, az állami könyvkiadásnak ne jelentsen ráfizetést a sorozat megteremtése.

Az ifjúsági irodalom területére tartoznak az ifjúság számára írt tudományos — földrajzi, természettudományi — művek is. Ezek a művek a tudomány népszerűsítésére vállalkoznak ifjúsági fokon, de többnyire tartalmi és nyelvi szempontból is a ponyva, a látszattudomány színvonalára süllyednek a szerzők. Az egyes tudományágak érdekes részleteit, vagy akár átfogó eredményeit is — ha egyáltalán lehet (?) — csak úgy szabad az ifjúsági irodalom sáncai közé engednünk, ha tartalmilag nem ellenkeznek a tudományos felfogással, stílus szempontjából pedig olyan magyar nyelven szólnak, amely az irodalmi nevelés nyelvi szempontjainak megfelel.

Az ifjúsági irodalom kérdését azért tárjuk a Magyar Nyelvőr olvasói és írói elé, mert az egész ifjúsági irodalom kérdésében első sorban nyelvi feladatok elvégzését látjuk. Nyelvi feladatot jelent a műfordítások elvégzése, a régi magyar írók műveinek átdolgozása és a tudományos ifjúsági irodalom nyelvének ellenőrzése is. Általában: a magyar nyelvészek feladata, hogy az állami könyvkiadás megindulásával kiküszöböljék azokat a hibákat, amelyeket a kapitalizmus üzleti mohósága, üzleti szempontjai miatt a régi Magyarországon nem lehetett kiirtani.

NYELVMŰVELÉS

„Összes verse“ vagy „összes versei“?

Az idei könyvnapok nyolcvannál több kiadvánnyal lepték meg a magyar olvasóközönséget. Jólesett a dúsan megrakott sátrakban a könyvek között széttekinteni. Mindjárt az első utamba eső könyvesasztalon szemembe ötlött a következő könyveim: *„Fazekas Mihály összes verse. — Fehér Holló kiadás*

¹ Példát az átirásra többen mutattak már. Ha olyan nagy író, mint Móricz erősebben nyúlt is az eredetiehez a Raingók esetében, mint szükséges lett volna, bizonyos, hogy Móricz átirásában többen olvassák el Kemény művét, mint az eredetiben, és az is bizonyos, hogy aki elolvassa, kíváncsi lesz Kemény egyéb munkájára is.

1948". A cím furcsának tetszik, furcsán hangzik, mert ilyen címekhez szoktunk hozzá: Babits Mihály *összes versei*, Ady Endre *összes költeményei*, Petőfi *összes művei*, Arany *összes munkái*, „Molière *összes műveinek* legújabb kiadása...” (Benedek Marcell: Irodalmi lex.) stb.

A körülbelül száz éve alkotott *összes* szó használata ellen elterjedésének idején, már több mint negyven éve szót emeltek folyóiratunkban s azóta is többször hibáztatták. Simonyi már 1904-ben egy szerkesztői üzenetben így ír: „*Éneki az összes növendék*” így, egyes számmal egészen szokatlan és helytelen, ámbar a többséget jelentő számnevek mellett nyelvünk egyes számot szokott alkalmazni. De hogy az *összes* mellé irodalmi nyelvünk mindig többes számot tesz, ez azt is bizonyítja, hogy maga az *összes* használata idegenszerű s csak a nyelvújítás alkotta a német *sämtlich* mintájára (mert *samt, zusammen* a. m. *össze, együtt*). Magyarosan így van: *Éneki valamennyi növendék*.“ (Nyr 33 : 480.) — Ugyanő az *összes* szót egy másik helyen a német *sämtlich* mintájára 1835 táján készült kakuktozásnak mondja nyelvünkben (Nyr 35 : 48). Csapodi István is erősen hibáztatja Stílus és divat c. cikkében (Nyr 41 : 409).

Csakugyan a jó magyar stilisztáknál ezt a szót nem igen találjuk, helyette a *minden, valamennyi* szót használják. Gyűjteményes munkák címél azonban az *összes* szót száz év óta már annyira megszoktuk, hogy ma már senki sem hibáztatja, de mindig csak többesszámmal: *versei, művei, munkái* stb. Balassa a helyes magyarság fontos kérdésének taglalásában így nyilatkozik róla: „*Összes* helyett legtöbbször helyesebb a *minden* szó használata: *Eloszlattu összes gondjait*, jobb: *minden gondját. Elovastam az összes lapokat*: *minden lapot*. De helyes ebben: *Petőfi összes költeményei, Vörösmarty összes munkái, a Vigadó összes termelben*. — *Összes* után a főnév többesszámban, *minden* után egyszámban áll.” (A helyes magyarság szótára, a Pesti Hirl. nyelvőre 89.). Ugyanilyen értelemben ír az *összes* szóról A magyar nyelv könyvében (295. l.).

A szokás mindenben, de főleg a nyelvben, hatalom. A szokatlan mindig feltűnik, fület sért, szemet szúr. Ezért lep meg bennünket a „Fazekas Mihály *összes verse*” cím és ezért javítjuk ki akaratlanul is így: „F. M. *összes versei*.“ Végső tanács: a jó magyar stilisztákhoz hasonlóan kerüljük irásunkban a németes *összes* szót, de gyűjteményes munkák címében ne hibáztassuk, hanem bátran használjuk, természetesen csak többesszámmal. *Prohászka János*

MAGYARÁZATOK

A birnami erdő. Vezércikkünkben nem egyszer olvastam már, kivált régebben, hogy az író valamely döntő fontosságú politikai esemény közeli bekövetkezésére eképpen cölöz: *Mozdul már vagy megmozdult már a birnami erdő*. Minden művelt olvasó tudja, hogy ez a szállóige Shakespeare *Macbeth*-jéből való. A hoszorkányok ugyanis azt jósolják benne a véreskezű trónbitorlóinak, hogy hatalmának akkor lesz vége, ha megmozdul a birnami erdő és közeledik *Macbeth* vára, Dunsinan felé.

És a birnami erdő csakugyan megmozdult. Ezt Szász Károly fordítása (5. felv. 4. szín) így mondja el: *Siward*. Miféle erdő itt ez? *Menteth*. A birnami. *Malcolm*. Minden legény *messen le egy galyat. S föltartva hordja*, — *hadd borítsa árny Számát hadunknak*, így hozzuk zavarba Az ellen számitásait. *Ügy katona*. Ügy teszünk (A katonák szétoszolnak s ágakat tördelnek.)

Shakespeare ennek a tragédiájának tárgyát tudvalevőleg *Holinsheed* krónikájából (*History of Scotland*) merítette. A krónika idevágó része szerint: *Malcolm* gyorsan üldözé *Macbethet* és a csata előtti éjjelen a birnami erdőbe érkezett, s midőn serege ott egy ideig pihent és felüdült, minden embernek megparancsolá, hogy az erdő valamelyik fájáról oly nagy ágat vegyen

kezébe, a milyent csak elbírhát, hogy másnap reggel tömör sorban és nem láttatva az ellenség közelébe jussanak (Remek. Kép. Könyvt. 49:200). Úgy is történt. A birnami erdő megmozdult, Macbeth végzete beteljesedett.

Látni való, hogy Malcolm rendelkezése nem egyéb, mint az a háborúban gyakran használt fogás, melyet leplezésnek, takarásnak neveznek. Aki részt vett a két legutóbbi világháború valamelyikében, gyakran tapasztallhatta alkalmazását, esetleg maga is csinálta. Ahol a harctéren fa, cserje, bokor kínálkozott, nem mulasztották el, hogy az említett célra ne éljenek vele, még Afrikában sem. A francia idegen légió egy magyar tagjának élményei között olvastam, hogy: *A fölkelők itt ravasz eszközökkel dolgoznak. Az volt a fogásuk, hogy levágtak egy csenevész bokrot, lehasaltak mögéje és a bokor fedezete alatt csúsztak előbbre, lassan-lassan megközelítve az őrszemet.* A légionárius, aki a forró napsütésben kábult fejjel, káprázó szemmel állt órákon át, nem is vette észre, hogy szeme előtt a bokrok mozognak. Húsz-harminc lépésre megközelítették őket az arabok és mindkét oldalán kifent görbe kést hajítottak feléje (Bud. Hirl. 1929. máj. 5. Vasárnap 12).

Hogy egy alkalommal világbíró Nagy Sándor is zöld ágakkal takarta seregének mozdulatait, arról Haller János Hármas Istóriája (Negyedik nyomás, 1795) tudósít: Tovább indítván táborát Nagy Sándor. Perses névű városba, kiből Dárius lakott, a' melly város minden környül való hegyeket felül haladott magasságával. Meg-parancsolta vólt akkor Sándor minden vitézinek, hogy *nagy leveles zöld ágakat vágnának-le és azokat vinnék' a' lovak és tehének előtt.* Melyet látván a' magas helyekről a' Persák, nem győztek tudálkozni rajta (17).

Azonban a nagy hódítónak ezzel a cselfogással aligha csak az lehetett a célja, hogy fölkeltsé a perzsák csodálkozását, hanem sokkal inkább az, amit Zrínyi mond a Vitéz Hadnagyban: Minden ujság, minden történet a hadi állapotban, főképen a harcban, nagy változást csinál... Azért az ily ujságoktól oltalmaskodni is kell, élni is tudni kell vélek. Hannibál az őz-őrszaruakra fáklyákat köttete, és úgy meggyújtván, kiméne az ellenségnek; Gedeon lámpások zörgésével győzedelmes vala, és *Kinizsi Pál az egész hadának zöld ágat ada kezében hordozni, s azzal ijeszté el a törököt.* Oka ennek a dolognak az, hogy mikor a szem olyant lát, az kit soha se látott, a szű olyant gondol, akit soha sem gondolt (Markó Á.: Gróf Zrínyi M. próz. dolg. 205), vagyis a szokatlan látvány, amelynek okát nem tudjuk, megijesztheti a bátrát is. Ha az ellenség — folytatja Zrínyi — megtudta volna, hogy Gedeon lámpásokat zörget, hogy *Kinizsi Pál zöld ágat hordoztat*... nemdenem nagyobb szüvet vett volna-e magának avval, gondolván, hogy erőtlenség viszi rá, hogy valami találmányt találgon elvesztésére (206).

Az az' üdvözlő vers, amelyet Andrád Sámuel sánta műzsája készített Horváth Ádám Hunniásának (1787) homlokára, a kenyérmezei csatában (1479) jeleskedő Báthory István erdélyi vajdának tulajdonítja a zöld ágakkal való hadi cselfogást:

Sokkal többet lehet észszel, mint erővel,
Néhány kézből tábor telik egy bőlts fővel;
Egy Bátori zöld ág nagy Török erdővel
Szembe száll, 's nem gondol nép-nötte mezővel.

Horváth azonban csillag alatt helyreigazítja ezt a tévedést: Nem Bátori ment Kenesinek, hanem Kenesi a' *zöld-ágak alatt okosan masérozó seregével* Bátorinak a' Török ellen segítségére; de tetszett a' Poétának meg-tserélni a' neveket.

Megjegyzem, hogy még egy példáját olvastam valahol a zöld ág ilyen harci alkalmazásának, de most — emlékezetem és jegyzeteim cserben hagy-
nak — nem tudom megmondani, hogy hol. Csefkö Gyula

Képzavar Kossuth beszédében?

Kossuthnak eme szavát: *Magyarországot a poklok kapui sem fogják megdönteni* teszi szó tárgyává és vezet vissza egész Káldi bibliafordításáig Csefkő Gyula Nyr 72:128. Azt nem teszi észre vetel tárgyává, hogy a pokol kapui voltaképp abszurdum, hisz a tűzben elégnének vagy elolvadnának. Pedig Hegedűs Loránt az ő Kossuth-könyvében, amellet, hogy Kossuth stilisztikai tökéletességet méltóan magasztalja, egyetlen képzavarának rója fel a „megdöntést”, azzal, hogy a kapu, amely nem támadhat, nem is dönthet meg.

Hegedűs, ügylátszik, nem is sejtette, hogy a szóbanforgó képes kifejezés bibliai eredetű (mire Kertész Manó MNy 5:275 is utal), és hogy Káldi óta egy sereg író használta, ügylátszik, szóbeli nyelvhasználat alapján, mert valamennyije variálja a „megdöntés” szavát. Károli fordításában, melyet pedig mind a luteránus Kossuthnak, mind pedig a protestáns Hegedűsnek kellett volna konzultálnia; a „diadalmat nem vehetnek rajta” kifejezés hozza. A bibliai kifejezés ismerete alapján nem róta volna fel Kossuthnak a képzavart, hanem az ősforrást tette volna érte felelőssé.

Igen ám, csak hogy a bibliától még távolabb áll a lehetősége annak, hogy képzavart kövessen el, hisz a biblia szava csak eredeti, töről megszünt lehet, eleven elképzelés szüleménye és legkevésbé gondolhatunk arra, hogy a Jézus ajkaira adott szó kopott, érthetetlen frázis legyen. Az Újtestamentumban e szavakat mondja Jézus (Máté 16, 18): „Te Péter vagy (köszikla) és ezen a kösziklán építem fel az én Anyaszentegyházamat és a pokol kapui sem vehetnek azon diadalmat”. Ez még mindig nem lehet eredeti elgondolása Jézusnak, a kapuk ugyanis az ő elképzelésében nem viaskodnak. Valami más ígét kíván ide az egészséges nyelvérzék. Tudnunk kell, hogy ránk nézve ma a görög szöveg az eredeti forrás, ott pedig a szóbanforgó (képtérítő?) kifejezés így hangzik: „kai pylai hadu u katischysusin autes.” Ebben pedig mindenekelőtt azt kell észlelnünk,

hogy itt nem a „pokol” kapuiról van szó, hanem a Hadeséről, az alvilágról, amelyben tudvalevően nincs tűz. De még tovább kell nyomoznunk. Bizonyos az, hogy a görög szöveg, még ha nem is utal héber eredetű forrásra, csupa hebraizmussal van telve, hisz Jézus csak a maga anyanyelvén szólhatott, annak képzelvilágában élt. Ha most a görög szöveget visszafordítjuk héberre, amint azt Salkinson héber Újtestamentuma alapos nyelv- és szövegtanulmányok alapján megkísérli, akkor a görög „katischysusin” szót, mely elhatárolmasodást és effélélt jelent, „jigberu” szóval kell visszaadnunk, ez pedig „felülmúlás” értelmében is veendő (mint pl. a magyarban: „a torony üti a mellette levő házacskát”, „veri az egyik labdarúgó csapat a másikat”). Kérdés azonban: miben múlja felül? Kétségtől úgy gondolta Jézus: maradáságban, a sziklán épült egyház időálló, túléli a pokol kapuit is, melyek állanak, amíg bűn van a világon. Meg kell említeni azt is, hogy a Hades sem lehetett Jézus ajkairól elhangzó szó, hanem ő a neki megfelelő héber *Seól* szót használta és maga a *Seól kapui* Ezsajas prófétának szava (38, 10). Tüzet pedig a Seólban sem ismerünk, az sötét. A képzavart tehát a biblia sem követte el, csupán a fordító.

Fényes Mór

Két költői motívumhoz. Beke Nyr 72:24 szerint Arany Toldijának ahhoz a helyéhez, hogy még az éhes farkas is csak a barmoknak tizedeli nyáját, de *Megkíméli mindig a maga fajtáját* (5. é. 13), a következő közmondás, illetőleg ennek ma is használatos változatai (l. i. h.) szolgálhattak alapul: *Nem eszi meg a farkas a maga fiát* (Kis Vicay 282). Lehet, hogy valóban így van. De viszont az bizonyos, hogy ez a motívum megvan más költőknél is már Arany előtt (Lehr ugyan a Toldi Commiban nem idéz hozzá párhuzamos helyet).

Bessenyei Hunyadijának első énekében olvassuk, hogy: Szégyenlje egy ember magát a vadaktól Kik ily vérengzést nem tesznek magoktól *A tigris leg alább tigrisen formáját Te-*

linti s nemébe nem rája prédáját
De az ember magán képit elfelejtvén
Ol ditsó fajába méltóságát vesztvén
(12). Ezt a munkát a budapesti V.
ker. Berzsenyi Dániel r. gimnázium
1928—29. évi VII. osztálya adta ki,
és a fiataloktól való bevezető tanul-
mány is utal már az iménti idézet-
nek Arany fentebbi soraival való
hasonlóságára, sőt egyebeken kívül
ebből is azt következteti, hogy Arany
olvasta Bessenyei kéziratot eposzát.
Nem éppen lehetetlen ez a föltevés,
de nem tartom valószínűnek.

Sokkal bizonyosabb azonban, hogy
olvasta Gvadányinak Tizen-kettődik
Károly élete (1792) c. munkáját. Ott
ez a motívum szintén megjelölhető és
szintén versben van. Lásd a követ-
kező sorokat: *Nints fene vad a' medgy
maga Nemét rontja*. Sőt ha azt
más bántya, vérit érte ontja, De em-
bernek szívét, ha dagály fel bontja,
Maga Nemét öli, pusztítja, 's bosz-
szontja (5). Hogy ha ember' szívét,
a harag bé-teli, Míglén boszszut nem
áll, helyét fel-nem ieli. A' boszszú-
állása, olly szörnyű 's kegyetlen,
Hogy volna vadaab vad, éppen lehe-
tetlen. A' Tigris, Oroszlány, bár más
állatokat Meg-ölik: de meg nem ront-
ják barlangokat. *Nem öli-meg egy-is
az ő maga nemét*, Sőt farkát tsóválja,
reá vetvén szemét (312).

Ha csakugyan innen való remi-
niscencia volna a Toldi fentebb emlí-
tett helye, akkor ísmét bebizonyulna
annak az igazsága, amit Lehr mond
Arany költeményeinek átvételeiről:
a régít újjá, a szépet szebbé teszik.
Ha nem Aranyé az elsőség, de övé
a pálmá (MNY 8:165).

Beke (i. h.) Petőfi A kutyák dala
és A farkasok dala c. kettős versé-
nek csiráját ebben a Kis Viczayból
(1713) idézett szólásban látja: *Farkas
ha koplal-is nem tserélne még-is az
kalmárok cbénel*. Ez a szólás azon-
ban, mint Kis Viczay gyűjteményé-
nek számos verses szólása, Benitzki
Péter Magyar rythmusok, avagy ver-
sek (első kiad. 1670) c. munkájának
139. sz. példabeszédéből való, mely
A' Szabadságról szól. Ennek a példa-
beszédnek, de még inkább ugyan-
csak Benitzki Hogy a' szabadságnak
méltósága mindenkéni kívánatos

(uo. 102—7). c. verse 18 sorának
(109) feltűnő tartalmi egyezéseire
Petőfi emlegett két kis remekével
mar Tomai Vimos rámutatott MNY
6:110.

Bizonyosnak tartom, hogy nagy
kononk ismerte a szamos kiadást,
rimter szerint mástól évszázad alatt
közeli huszat ért Magyar rythmuso-
kat. Nezetem szerint az átvétel egés-
zen nyilvánvaló. De a költői remek-
es pannaja Petőfi. *Csejko Gguu*

Köböcsőben ringattak. Orosz hadi-
fogságban kiss zottan, egy gyulai
(Bekes m.) származásu fogolytársam
az elanyátlanodott, együgyuen visel-
kedő, ügyetlenkedő embercáre meg-
vetően mondogatta: Ezt is *köböcső-
ben ringatták*. — Miert? — kerdez-
tem tőle. — Mert *ütődött!* Hát nem
ertezt? — felelt mérgesen kérdezős-
ködésemre. — Eppen azért kellene
edzettebbnek lennie, mint a többi-
nek, mert már kiskorában hozzá-
szokott az *ütődéshez!* — tódítottam
tovább, de azt már nem írom le,
hogy erre mit mondott. Egyideig azt
gonnaltam, hogy a *köböcsőben rin-
gattás*, ez az érdekes kép, Zoli bácsi
szemes egyéni képzeletének szüle-
ménye (vö. Péter László egyéni szó-
akotásokról írott érdekes megfigye-
léseivel, Nyr 72:83) és a szerinte
pompás mondás alkotása felelt ér-
zett büszkesége és az én látszólagos
értelmetlenségem ütközött össze a
szólás eredete után való kérdezőskö-
désemnél, azonban szentesi, makói,
hódmezővásárhelyi fogolytársaim
azt erősítették, hogy az *ostoba em-
bernek a köböcsőben ringatással
való megjelölése általánosan ismert
az Alföldön*. Ezeket a közléseket
Németh Gyula *Az észbeli gyarlóság
kifejezései a magyarban* c. könyve
(Bp. 1941) is megerősíti, ki a „kö-
böcsőben ringatták” szólásunkat
szótárában *ütődött, ostoba, buta* je-
lentésmegjelöléssel közli (71. l.).

A szólás szemléletének alapjait bo-
szorkányperben fennmaradt régi
hódmezővásárhelyi ráolvasásban ta-
láltam meg. A ráolvasás minket ér-
deklő része a következő: „Elindula
Krisztus Urunk Szent Jánossal, érke-
zett a Fene Asszonyhoz, kitől szál-

lást kért s kapott kőből való párnát, vasból való lepedőt.“ (Idézi Kalmány Lajos: Gyermeajjesztők és rablók nyelvhagyományainkban. Bp. 1893. 12—13. l., 4. jegyzetben. Századok 1873:72.) Szendrey Zsigmond szerint erdélyi, matyó és szegedvidéki ráolvasó formulákban gyakran fordul elő, hogy Jézust vándorlása közben a rosszlelkű gazdasszony *kőpárnára és tuskós lepedőre* fekteti, — külföldi párhuzamára azonban még a legendák között sem akad (Ráolvasóink eredetének kérdéséhez. Ethn. 1942:111 és A varázslatok eszközei. Ethn. 1937:402). Ez a kép a képzeletben fene Asszony ridegységét, szívtelenségét, kegyetlenségét akarja szemléltetni. Valószínű, hogy akit kőbölcsőben ringattak, azzal sem éppen a legnagyobb szeretettel bántak kicsikorában: már ekkor megtörtte a testi szenvedések elviselése, azért lett „ütődött“, nem teljesértékű ember. *Dömötör Sándor*

Ujjából szopta (Nyr 72:179). Úgy látszik, a szólás a legendában gyökerezik. A héber legendában Ábrahám a barlangban, ahol született, Gábiel angyal jobb ujjából szoptott tejet napos koráig (Ócár Midrásim. Ed. Eisenstein. New York, 1915, 3.; párhuzamát I. L. Ginsberg: The Legends of the Jews. V. Philadelphia, 1947. 210, 14.). Az arab legenda szerint Isten egyik ujjából víz, a másikkól tej, a harmadikból méz, a negyedikből datolya, az ötödikből vaj folyik, hogy Ábrahámot táplálhassa. Ezért mondják arra, aki ismeretlen úton jut táplálékhoz vagy tudáshoz: *az ujjából szopta, mint Ábrahám* (I. Löw: Die Finger. Kaufmann-Geidenbuch. Breslau, 1900. 67.).

Scheiber Sándor

Rimóci nyúl. Péter László Nyr 72:142 szőregi (Torontól m.) népi nyelvi gyűjtésében, a népi szóláshasonlatok közt olvasom a következő hasonlatot: „Pislog, mint a rimóci nyúl.“ — Ez a hasonlat régi a magyar nyelvben. 1749-ben jelent meg Budán az „Egyedől Valóság, az az Magános Istenes, és Szent Beszélgetések...“, melyet egy „nevetlen Seraphicus Sz. Ferencz“ fordított a

„Magyar nyelvnek tulajdonságára“. — A rimóci nyúl már itt is ugyanúgy szerepel, mint Szőregen. „Ah mely igen távozunk az igaz úttól Keresztények! midőn a' számárunkat, kopónkat, ökrönket... a' lelkünknel föllyebb böcsüljük, és ezt a' szar hajtó, ártalmas, vakmerő bátorsággal telyes tévelygésünket észre veszszük ugyan, de még-is szunnyadozunk, mint a' Rimóci Nyúl pislogunk, és minden érzékelységünk kívánságának szabadosan engedünk, hosszú életet ohajtunk...“ (119—120. l.).

A közltem adatból világos, hogy a *rimóci nyúl* ugyanúgy alszik, mint bármelyvidéki más nyúl, s éppenúgy pislog is, azonban ez a nyúl nyilván belekerült valami józú, népies adomába, amely talán kalendárium vagy anekdotás könyv útján az egész magyar földön ismertté vált s ennek köszönheti így hosszú, halála utáni életét, melyet sok, halhatatlanságra vágyó író és költő irigyelhet tőle.

Ha *rimóci nyúl*-ként pislog valaki, ez azt jelenti, hogy tudatában van ugyan a hibának vagy veszedelmének, amelybe beleesett, de úgy tesz, mintha nem vette volna észre, és tovább akarja folytatni a maga szokott életét.

Íme, nemcsak a szavak régiek, hanem a népi szóláshasonlatok is. A „rimóci nyúl“ a nyelvtörténeti adat szerint kétszázéves multra tekint vissza, de lehet sokkal régebb is. Az 1749-es adat csak első, nyomtatott említése.

Gitárfi Zoltán

Bekeres. Sásdi Sándor Nyelc hold föld c. regényének haranyai tájszavai között szerepel ez a kifejezés: „*bekereset* semmi sincs“ (Nyr 72:37). A MTsz sem a *bekereset* főnevet, sem igei alakját nem ismeri. A „keres“ ige összetételei közül csak a *ki-keres*, *megkeres* igeikötös kapcsolatokra idéz adatot. A dunántúli nyelvtérületen azonban a *bekeres* élő szóként fordul elő. Tánicsics Mihály írja: „Kenyerét *bekeresni* mindenkinnek természeti és polgári joga van...“ (Munkások Ujsága 1848, I. 226).

Csődfilet. A NyUSz szerint a szót Helmecey Mihály alkotta a concursus creditorum (a hitelezők össze-

csődülése) kifejezés magyar megfelelőjéül. CzF is csak a *csődület* jogi értelmezését adja: az adós elleni perben a hitelezők összejövetele. Ballagi már közli a szó „pályázat” jelentését is. Az EtSz és Bárczi nem említi. Adatunk Ballagi szótári utalását egészíti ki: a szó „pályázati hirdetmény” értelmében is előfordul. A Színházi Láteső (1864. 61. sz.) „*Csődület* a kassai magyar nemzeti színházra” címmel teszi közzé a városi tanács határozatát a színház bérbeadásáról. A címhez a szerkesztő a következő megjegyzést fűzi: „Kéretnek hazafiúi tisztelettel a lapok e *csődület* átvételére.” Magában a szövegben a *csőd* szó jelenti a *pályázatot*. A *csőd* ilyen értelmű használata ismeretes (NyUSz, EtSz, Bárczi).

Kénykocsi. Bárczi Szófejtő Szótára szerint a *kény* és *kéj* valószínűleg egyazon szó alakváltozásai. Mindkét szónak a 19. század elejéig, mai értelmükhöz viszonyítva, fordított a jelentése. Bizonyára ennek a régi jelentéstartalomnak hatása alatt használja az ismeretlen újdonságíró a *comfortable* magyar megjelölésére a *kénykocsi*-t: „A *kénykocsik* (*comfortablek*) állása Pesten” (Divatcsarnok. 1854. 1170. l.). De mintha nem számolna a maga-alkotta szó sikerével, megjegyzi: „Tatáljon ki valaki jobb elnevezést.” *Zsoldos Jenő*

Duhajra megy. A *duhaj* szavunkat sem a CzF, sem Csűry nem ismeri: a MTsz „verekedő”, „dorbézoló”, „hetyke” stb. jelentésben az ország több helyéről közli; uo. közli még *duhajkodik* „veszekszik” és *duhajos* „tolvaj”, „betyár” származékát. Egészen érdekes kifejezésben idéztem ezt a szót egy 1882-ből való törvénytörvényi jegyzőkönyvi valomásból, egy óteleki (Torontól m. Temesköz) paraszt nyelvéből: „Nincs más mód. fegvert kell fogni, és *duhajra menni*” (Kálmány Lajos harcai. Puszták Népe, 1947:117). Ebben a használatban a *duhajra megy* nyilván „verekedésre készül”, „birokra megy” jelentésű, tehát a *duhaj* nemcsak cselekvőt (verekedő), hanem magát a cselekvést („veszekedést”) is jelenti. Ezt erősíti a *duhajkodik* „veszekszik” származék is.

Húzzál vele farszija! Székelyszármazású (Csikmadaras) adatszolgáltatóm akkor szokta ezt a szólást használni, amikor valakit barátja miatt gúnyol: „sokra mész a barátoddal!”, „elmehetsz vele!” jelentésben. Ő maga a szólás eredetéről mit sem tud. Szótáraink közül csak a CzF ismeri a *farszija* szót: széles hámszija a ló farán, melynek magát neki veheti, midőn az ereszkedőn fel kell a kocsit tartani. (Megvan azonban már a régi nyelvben l. Nyr 30:184, 63:131, 68:63, 69:5. B. Ö.) Régtóta töprengtem már a megoldáson, amikor az országos centenáris táncverseny győzteseihez, a békéscsabai Batsányi-együttessel egy székely toborzó-táncát láttam, amelynek során a férfi táncosok egymás nadrágján (harisnyáján) hátul megfogják a nadrágszíjat (korcot), s úgy alkotják a verbunk körét. Gondolom: a *farszija* analógikusan jelenti itt a nadrágszija hátulját, illetve a korcot. Akivel az ember így táncol, nyilván a legjobb barátainak egyike.

Az is lehet, hogy kamaszkori, legényes játékban gyökerezik a szólás jelentése. Közismert népi játék a *helyből kitolódási*: nem tudom, nincs-e ennek olyan székelyföldi változata, amelyben a nadrágszíjnál (*farszija*-nál) fogvást kell az ellenfelet helyéből kimozdítani. Ha igen, feltehető, hogy szólásunk eredete erre utal: akivel a legény *farszija*t *húz*, bizonyára legénypajtása, legjobb barátja.

Őrni. Az első magyar néprajzi iskolakönyv (*Balassa Iván: Magyar néprajz*) idéz egy malomról szóló népdalt (98): „Bút s bánatot *törnek* azon, Bár az enyémel *törné* meg”, szól a versszak két középső sora. Valószínűleg tartom, hogy a népnyelvben közismert *őrni*, *örölni* ige hibás lejegyzéséről vagy másolásáról van szó. Mindkét helyen u. i. éppen *t* van az ige előtt s a lejegyző (a könyvből nem derül ki, hogy honnét való a dal) a számúra nem érthető *örnek*-et *törnek*-nek *értette*. Az *ő* hosszúságát bizonyára dallamhoz alkalmazkodásnak vélte. *Péter László*

Akmár. Kniesz István Kelet-Magyarország helynevei c. dolgozatában az alsófehérmegyei *Akmár* ∞ r.

Acmar (Af. 73) falu nevéről azt mondja, hogy a magyar név a *tm* > *km* fejlődés bizonyossága szerint újabbkori visszavétel a románból, miután előbb megállapította, hogy a névben tükröződő *o* > *a* (< *Otmár* szn.-ból) hangfejlődés magyar sajátosság. Ugy kellene tehát elképzelnünk, hogy a német *Otmár* szn. magyar helynévadási mód szerint *Otmár* falunévvé vált, majd ez átment a magyar *o* > *a* hangváltozáson és később, a név mai *Akmár* alakja miatt, mégis a románból kellett visszavenni. Nem lenne egyszerűbb, ha feltennők, hogy a magyar név beleilleszkedett a magyar nazális előtti *t* > *k* változások sorába: *Szatmár* > népi *Szadmár*, *Korotna* > *Koroknya* stb.? *Zalatna* r. *Zlacna* nevét *Knieza* közvetlen szláv átvételnek véli (uo. 69. sz.), valószínűleg főképpen a szóeleji hangzótörődés megmaradása miatt. Ebben a kérdésben Moór Elemérrel tartok, aki a név Lipszky-nél között *Zlakna* változatát — az ugyancsak Lipszky-nél található és kétségtelenül magyar *Zalakna* hatására — magyar eredetűnek tartja.

Letymet. Vasi, közelebből egyházasrádóci tájszó. Ilyen mondatokban hallottam: „én nem olyan *letymetet* adok magának, hanem jóféle barackot” (= valami keserű vacak pálinka); „olyan, mint a *letymet*” mondják a rosszul sikerült, alig ehető ételre; „valami *letymet* volt otthon” (= rossz ebéd). Jelentése: „valami rossz, ízetlen lé”. A MTsz.-ban nincs meg, de megtalálható mélyhangú párja: a *latymat* „habarék, poshadt lé, moslékvíz” jelentéssel a Székelyföldről közölve. Ugyanannak a hanggal festő tőnek a származéka, mint a hasonló jelentésű következő népnyelvi szók: *letykó*, *lotty*, *litybelék*, *lőtye*, *lőtyedék*, *lutya*, *lütyesz*, „sok lével készült étel”, *lőgymör*, *lőcsedék*, *lacs*, *lecs*, *lics-lacs* (étel) MTsz, *lity-lotty* „sovány leves” (Horváth, Bakonyalji nyj. 43. Beke, Pápadíkei nyj.), *lőtyögő* „pálinka” (Nógrádi Jenő, A sümegvidéki nyj. 23) stb.

Fontüveg. Rubinyi a *demizson* szó helyett az Illés Bélánál olvasott *kosárüveget* ajánlja (Nyr 71 : 167; vaj-

jon I. B. szava-e?). Kifogástalan és találó szó. Csupán azt tűzöm hozzá, hogy a népnyelv is megalkotta a *demizson* magyar nevét. A Közép-Tisza mellett, pl. Abádszalók vidékén: Tiszanánán, Kiskörén, Tarnaszentmiklóson, Tiszaburán *fontüveg* v. *fontokkorsó* a neve. Készítője, aki a Tisza füzeseiből hozza vékony vesszeit, az *üvegfonó*. (Sádsi Sándor, baranyamegyei író, Egy asszony elmegy c. regényében *fontott-üveg*-nek mondja, 144. l. B. Ö.) *Vámos István*

Csatak, sarlósvásár (Nyr 72 : 86). A *csatak* „kender, tengeriszár, gaz, nád, vessző, fű, stb.-nek a szár levágása után a földben maradt része” jelentésben Szatmár m. Aportháza 1936—37-ben épült telepés községben használatos. Miért sántítasz? — *Csatak* ment a lábomba. — *Sarlósvásár* Szabolcs m. ramocsaházai születésű telepesszony szerint szülőfalujában az aratásleleji vásár (július 2.) általános elnevezése. (Kérjük olvasóinkat, szíveskedjenek tovább is nyomonni e két szó, valamint a *cigányfog* jelentését és előforduláshelyét. Telepesszökeknél állapítsuk meg, honnan kerültek oda a telepések. B. Ö.) *Fülöp J.*

Csatak, csatakos. Szolnok-Doboka megyében és a mezőségi részeken *csatakos*: vizes, sáros; pl.: Nem jó harmatos reggelen vagy eső után réten, gabonaföldön átmenni, mert *csatakos* lesz az embernek a ruhája. Tiszta *csatak* lettem: a nadrágom v. szoknyám sáros, vizes lett.

Górni. Abaújszántón a. m. szór, dobál: pl. *felgórtam* a fát a szekérre; *legórtam* a szekeret.

Szóalkotás a gyermeknyelven. Kis fiam — körülbelül négyéves korában — az édesanyját figyelte, amint villamosvasalóval vasalt. Az áram bekapcsolásakor, amint a vasaló melegedni kezdett, mindig halk, percegő hangokat adott. Második, harmadik bekapcsolás után kisfiam figyelmeztette az anyját: Édesanyám, *nyírzik* már a vasaló. *Szöke Béla*

Képesint. Jánoshida (Jászság) községben arra alkalmazva mondják, hogy az italt, bort, pálinkát stb. a szerint igya az ember, ahogyan bor-

ivóképesége bírja. Van, aki egy lertől már részeg, van akinek négy is kell, hogy ugyanilyen boros állapotha jusson. Ha tehát nem akar, mert nem illik, berúgni, akkor csak a szeszessital fogyasztásának saját képessége erejéig, tehát *képesint* igya a szeszess italokat, vagyis módjával, már amiképpen bírja. *Muha Mihály*

Gerend. A Nyr 68:62 azt írtam, hogy nyoma van annak, hogy a *gerend* szó ismert volt Hajdúböszörményben, de a mai nemzedék már nem ismeri, nem használja. Ennek igazolására hivatkoztam egy akkor még élt idős gazdálkodó megbízható közlésére, ki a szót még ismerte, s jelentését is helyesen határozta meg. Most újabb bizonyítékkal szolgálhatok. Levéltári kutatásaim alkalmával találkoztam most már írásban is a *gerend*-del *gerind* alakban Hajdúböszörmény város levéltárában. „Böszörmény és Hatház Városok között in Anno 1778 a Kis Erdőről való Határ Hányás Laistroma“-ban a negyedik határ így van meghatározva: „Égy *gerind* vígiben Délről.“

II. Fekete Péter

Ajtófél. A régi nyelvben a. m. *ajtófélfa*. Fönnmaradt a népr nyelvben is ez a régi szó: *ajtófél* (Szamoshat Csúrv, Bihar m. Konvár, Szilágyi Róza gvült., a debreceni egyetem Magyar Néprnyelvkutató Intézete). A MTsz nem közli, pedig már Kassai Szókönyve (1833) szerint a Hegyalján is használják az *ajtófél* szót. A régi nyelvben *kapufél*-t is mondtak (NySz). Bács m. Adán viszont csak *féla* az ajtófélfa. (NyF 37:17.) E szerint mégis csak a *fél* 'oldal' jelentése van az összetételben, s *ajtófél* e szerint azt jelenti: ajtó-*oldal*. *félfa*: oldalfa. Ezzel szemben áll Simonvi Nyr 35:140 felfogása, aki szerint a *fél* 'ösrégi finnugor mészó lehetett, támasz, támaszkaró jelentésével". Másik érdekes és bizonyára régi neve az ajtófélának *ajtószárfa*. Így pl. a baranyamegyei származású Sásdi Sándor: Egy asszony elmegy c. regényében: Nemi köll (a fűzőcsizmát) az *ajtószárfához* szorítani (97). A MTsz Baranya m. Csúzáról és Vas

m. Örséghől idézi, de Pápa vidékén is használják (NyF 17:30; 34:59). Használatos az egyszerű *szárfa* is 'ajtófélfa' értelemben Vas m. Németségesen és Pest m. Csanádon (MTsz).

Anyós. Mai 'napa; Schwiegermutter' jelentésére első adatunk Baróti Szabó, eredeti jelentése 'anyóka, öregasszony' volt, s az *após* is régen 'apó, öregember' jelentésben volt használatos (l. NySz). A régi Tsz szerint azonban az *anyós* a Balaton mellett azt is jelentette 'koros anya', az *após* pedig: 'élemedett apa'. Az utóbbi jelentést közli a Csallóközből is. A Tsz szerint még ugyanott 'öreg-apa, ösapa, dédapa' jelentése is volt. s a moldvai csángóknál is *após* 'ösapa, dédapa'. Egy Bihar m. konyári mesében szintén előfordul az *anyós* 'anya' jelentésben: Megölte jaz *anyósomat* (Szilágyi Róza felj. A Kiskolos meg a Natykolos. A debreceni egyetem Néprnyelvkut. Int.).

Bába. Tersánszky J. Jenő A félbolond c. regényében egy nagybányai bányász így beszél magáról és feleségéről: Hát mink, nézze tisztelt művész úr, öreg csontok vagyunk az én *bábámmal* itten. A világba eresztették már, a maguk lábára, a pulyáinkat, mindet (48). Nyilvánvaló, hogy a *bába* itt nem bábaasszonyt, szülésznőt, hanem öregasszonyt jelent. A MTsz ezt a jelentést csak Mo'dvából közölte, s ezt Wichmann is megerősíti. Ugyanitt *bábász* *kadik*, 'sich wie ein altes Weib benchmen'. A *bába* szónak 'vén asszony' jelentése régi. Kicsinyítő alakjai *bábi*, 'szegénysorsú öregasszony' (Nagyvárad); 'öregasszony, nagymama' (Biharfélegyháza). MNy 1:282. A régi Tsz szerint Somogy és Baranya megyében *bóbá* *asszony* 'nagyanyó'. Mivel a *bába* és *bábi* 'öregasszony' jelentésére kevés adatunk van, kérjük olvasóinkat, szíveskedjenek érdeklődni, hol maradt fönn a szónak ez a régi jelentése.

Bányó. Székelyföldön a *banya* változata (MTsz). Megvan Biharugrán is. Hova vezetheti őket az öreg *banyaó* (Végh J. Sárreli népmesék 75). A Székelyföldön *banji* változatát is följegyezték (MTsz). Eredetét l. Etsz. Szófsz.

Bárka. Baranya m. Ormányságban és Somogy m. Szennán a gyékény termésének a neve (Kiss G. Ormányság 314, Nyíri A zselicségi Szenna és vidéke m. nyelvjárása 83), melyet *buzogány*-nak is hívnak. Az Alföldön *pákja*-nak nevezik, s bizonyára Szegeden is így hangzik, bár *páklya* alakban jegyezték fel, Bereg m.-ben *pájka*, Szatmár m.-ben *pajka*, Szegeden, Nógrád és Gömör m.-ben még *páka* alakja van. Mint Nyr 63:30 alatt kimutattam, a szó szláv *palka* átvétele, s a *bárka* se lehet más, mint ennek népetimológias alakja. Az *r* nyilván eredetibb *l*-ből fejlődött. tehát eredetileg **pálkának* hangzott (vö. *pálca* < szl. *pálica*). A szintén az Ormányságban feljegyzett *páskó* a *páka* -só (-csó) képzős alakja hangátvetéssel (vö. *zacskó* < *zakcsó*, *háskó* < *háksó* < *hácsó*).

Bűnhődik. A régi nyelvben *bűnhődik*-nek hangzott, s nemcsak mai 'lakol', hanem 'vétkezik' jelentése is volt, s az utóbbira a NySz több példát idéz, mint az elsőre. A régi Tsz Erdővidékről is közli: *Bűnhődik* 'vétkezik', az Etsz azonban kételkedik az adat hitelességében. A jelentés hitelességét megerősíthetem két adattal is, melyek a Bihar m. Konyárban feljegyzett babonákban fordulnak elő: Ha valaki szeretné, hogy valami tétjessegyik, -bűtöt kél fogadni. Három pinteket vaty hetet, vaty kilencet, oszt nem szabát se jenni, se jinni, meg vigyázni, hogy azon a napom *bű(n)hőüdni ne: bű(n)hőügygünk*. (Szilágyi Róza gyűjt. Babonák: Siker. A debreceni egyetem Népryelvkutató Intézete.) Kilenc napon át nem szabad *bű(n)hőüdni*: bűnt elkövetni, vétkezni (uo. Szerető).

Csalafinta. Mind a régi, mind a népr nyelvben számos változata van: *Cselefinta* (Kis Viczay), *cselefende* (MA), *cselefendi* (Bihar m. Pocsaj, Debrecen), *cselefendri* (Nagykun-ság), *cselefendés*, *cselefendiskédik* (Mezőtúr MTsz), *Sárrétudvariban cselefendiség* változatát jegyezte fel Végh J. Sárréti népmesék és népi elbeszélések c. kötetében (138).

A csép eredeti magyar neve. A szláv eredetű *csép* szerszámnévnek a népr nyelvben eredeti magyar neve is van. Gunda Béla fedezte fel először Borsod m. Szendrőládon *másfélfa* nevét (Népr. Ért. 29:60). Ugyancsak ő mutatta ki, hogy Erdélyben is használatos, mégpedig Szolnokdoboka m. Széken és Kolozs m. Ketesden (ErdMúz. 50:234). Az utóbbi adat Kovács Ágnes Kalotaszegi népmeséiben fordul elő: Ippen csíplis ideje vóut, de rigi időübe nēm vóutak azok a motorok, géipek, hanēm csak *másfél* *fával* vértik el, amit mī ma csípnek nevezünk (UMNGY 5:202). Ha tekintetbe vesszük, hogy Borsodtól Szolnokdobokáig és Kolozs megyéig mekkora a távolság, igazat kell adnunk Gundának, hogy a *másfélfa* név nem lehet újkeletű. Felhívjuk olvasóinkat, szíveskedjenek nyomozni, hol használja a nép ezt a ritka szót, melyet a MTsz sem közölt.

Egyvelgest. A m. vegyesen együtt, pl.: Vegyesen ülnek a szekérre, jányok fiúkkal *egyvelgest* (Bihar m. Konyár, Szilágyi Róza gyűjt. Szüret). Szamosháton *egyélgesenn*: vegyesen, elegyesen, keverten (Csűrű). Középaranyában *egyelöst*. Alsóbaranyában *egyelöst*: elegyest, vegyest, keverve, Kalotaszegen *elegyesen*, Székelyföldön *elvegyesen* (MTsz.). A régiségben: *egyvelesleg* (Faludi), *egyetesleg* (Faludi, Pósházi), *elegyesleg* (Czegledi), *egyeteslen* (Liszi), *elvegyessen* (Samarjai), *elegyesen* (Galgóci Kal., Bornemisza), *vegyelest* (KecskTört). Alapszava *elgyes* (MA), *egyelös* (ÉrdyK), *egyetes* (RendÉl, Illyés), *egyveles* (Monlók NySz), *elwegyes* (1566 OklSz). Az *elegyit* igének is van a régi nyelvben *egyelit*, *egyvelit*, *egyveilit* (NySz), a népr nyelvben pedig *egyelit* (Háromszék m.), *egyvelit* (Ermellék), *egyveilit* (Pálócás MTsz) változata. Szamosháton *egyelit*, *ögyyelit* (Csűrű). Bihar m. Konyáron szintén *ögyyelit*, pl.: Akkór *közbeögyyelitik* a kólbászhuszt (Szilágyi Róza gyűjt. Disznótor).

Esküdő. A MTsz Szegedről, Torontál m. Pádéról, Szőregről és a Mátra vidékéről közli 'esküvő' jelen-

tésben (innen *esküdeő* alakban). Ismeretlen változata: *eskütő*: Mikor harangosztak, akkor mentek az *esküteőre* (Berettyóújfalu, Végh J. Sárréti népmesék 108). Az *esküdeő* az *esküdik* 'esküszik' visszaható, az *eskütő* az *esküt* 'esket' műveltető ige melléknévi igeneve (L. EtSz.).

Étet. Ismeretes, hogy a 'megmérgez' jelentésű *megéte*t azonos a *megetet* igével. Kecskeméten *mögöte*t, Rábaközben *mégéte*t alakban föl is jegyezték. Ki tudjuk mutatni a Tiszántúlról is: Ő nem mer enni, attúl fil, hogy *mégéte*tik (Biharugra, Végh J. Sárréti népmesék 79).

Fentok. A *fen* szó is szóképzletünk ama tagjai közé tartozik, melyek egyben igék is, névszók is. Névszói használata azonban csak összetételekben maradt fenn: *kaszafen*, *fenkő*, *fenbok*. A *fenkő* már a régi nyelvben is megvolt, a *kaszafen* és *fenbok* csak a népnyelvben fordul elő, az utóbbira a MTsz Szatmár és Abaúj m.-ből, a Nagykunságból. Mezőtúrról közöl adatot. Használatos azonban Bihar m. Hosszúpályiban is: Nyél vigire állítottuk, úgyhogy a kaszahegy bálfelőlül lesz. Bál kézzel mekfogjuk az *órmót*, az *órmóunál*, job kezünkbe vesszük a *fenbok*hul kivét követ és aszt húzgájuk a sárkátul a hegye fele előül is, hátul is. (A debreceni egyetem Népnyelvkut. Int.) Az *órmó* sem fordul elő a MTsz-ban iltteni jelentésében.

Halhéj (Nyr 71:118). Békés m. Vésztőn *halhi*, *halhíj* 'a földre és egymásra fektetett kővé ideiglenes esomója', de nádesomó is, pl.: Amít váktak nádat nappal, aszt estével esomómba rakták. Eszt uty hítták, hoty *halhíj* (Végh J. Sárréti népmesék 52).

Hücsönszakállú (Nyr 71:10). A m. 'hét sing szakállú'. Újabb változata *cín-cinszakállú* egy Rák királyról szóló tápici mesében (Eöngörád m. Katona I. gyűjt.). A *cín* itt a *sing* eredeti *sin* alakjának eltorzítása.

Húr. Az irodalmi és köznyelvben a hangszereknek van csak húrjuk, eredeti jelentése azonban 'bél' volt, mint a NySz adatai bizonyítják, de mivel a vonó hangszerek húrját

juhébélből készítették, ezt is húrnak nevezték. Azonban a népnyelv is megőrizte eredeti jelentését. Így MTsz szerint Debrecenben a disznó vékony belét ma is *húr*-nak nevezik. Szamosháton is *húr* a sertés vékonybela, melybe a kolbászt töltik (Csúry). Bihar m. Konyáron is *húr* a bél; pl.: Oután osz töütik azogba ja nagy vastag *hurog*ba (a hurkának valót)... Akkor előüveszik azokat a beleket, amiket szípen mekpucútag, de mos má(n)húrnek híjják. Hozzáfognak töüteni (Szilágyi Róza gyűjt. Disznótor).

Hurka. Ismeretes, hogy a 'bél' jelentésű *húr* kicsinyítője, s eredetileg szintén csak 'bél' volt a jelentése. A mai hurkáknak is régen *kolbász* volt a neve. Így Calepinusnál: farcimen — *Kolbász, töltöt hurka* (408). Szikszai Fabriciusnál: Farcimen, Túceta — *Kolbász* (146). Nyilvánvaló tehát, hogy a *töltött hurka* egyszerűen annyit jelentett: 'töltött bél'. Épígy a *májas*-, *tüdős*-, *véreshurka*-, *májas*-, *tüdős*-, *véres* bél'. Régi adatok: apexabo — *Vörös hurka* (Calepinus, Szikszai Fabricius, MA); Tomacina — *Majos Hurka* (MA). A *tüdőshurkára* a NySz csak Thalyból idéz adatot (VÉ 2:126). Az OklSz 1541-i adata szerint *májas kolbászt* is mondtak! Völteim *kolbaszt majost*. Bihar m. Konyáron *májas-hurka* a neve (Szilágyi Róza följ.). Komáromban magában is mondják, *május* (saj. följ.). Úgy látszik, ez a név nagyon régi, az OklSz is idéz rá példát: Dizno lab Oria *Husos Majos Kasas Veres*. Orvot, *majost*, *husost*, *verest*. *Kasast* (1587). Az apró *pérest és majost* (1635). Comeniusnál: Rostélyotskán *kolbászt, majost* 'sütt (itt a *májos* értelmű) is lehet, tehát *májos kolbász*'. Disznónak aprólékját, *kolbászt*, *majosit*, gömböztit, *pérest* illendő árok szerint adgvák (TörtT 18:242 NySz). Tehát a *hurka* mai jelentése ezekből az összetételekből várt ki. (L. Horger, MSzT).

Kapat. A farkaskalandban Toldi a két farkaskölyökre hágott, aztán megcsinálta őket és simogatta Mint a juhászbojtár, amikor *kapatja*, A komondor kölyköt végig simogatja. Lehr A. magyarázata szerint *kapat*,

a. m. kezéhez kapat, szoktat, tanít. Aranyának más költeményeiből is idézi: 'A mézszáros ebeit *Kapatja* (Hec, hec!). Édes jó barátim, akiket jobbadán Én *kapattam* egykor fegyvert fogni csatán. A NySz nem idéz rá adatot, a MTsz Debrecenből közli 'szoktat' jelentéssel: Nem úgy kell *kapatni* a gyereket. Rosszul volt *kapatva* az a gyermek. Kecskeméten, Szegeden *rákapat* 'rászoktat'. Bihar m. Konyáron is: Az embér csak azír eszik, mēr *rákapat*ták. Ha *rá nem kap*tták *vóuna*, jakkór nē(m) *vóuna* éhes soha (Szilágy Róza gyűjt. Az egyszeri ember, aki le akart szokni az evésről. Debreceni egyetem Népryelvkutató Int.). Ugyanebben a szövegben az alapige is előfordul: *lekap* 'eszokik', pl.: É(n) *le jakarok kapni* jaz evísról meg az ivásról is... Hát-ha má(n) *lekapott* az enniivalóurúl.. Te is csak jóul *lekap*tál az enniivalóurúl. Így osztán kiderült, hogy az enniivalóurúl nem lehet *lekapni*, se rászokni.

Nyíra. Szamosháton 'a cirok feje, bóbítája, seprű része' (Csűry). A szó megvan Bihar m. Konyáron is, pl. A pitarájtóuho jety seprűt kel állítani felfelé *nyirájá vál.* (Szilágyi Róza gyűjt. Hiedelmek. Bába). Ha kitélkedünk valamég bábasszomba, hogy nem boszorkány-i, hát ha viletlen odamegy, a seprűt *nyirájá vál* lefele *kél* tenni: nyír ágával, azaz fejjel lefele. Uo. Babonák, Bába). Véleményem szerint a *nyír* főnév elhomályosult 3. személyragos alakjával van dolgunk, hisz eredetileg nem cirokból, hanem nyírfavesszőből készítették seprűt. Szamosháton is *nyirákseprű* 'nyírfavesszőkből, vékony nyírfágakból kötött seprű' (Csűry). A *nyír* 'vessző' jelentésére l. Nyr 64:16.

Petás. A szüret leírásában fordul elő: három márijás, ety *petás* és ety pótra (Bihar m. Konyár). A följegyző Szilágyi Róza meg is mondja, hogy régi pénzek, mégpedig Mária Terézia tallér, peták és pollura. Szóval a *petás* a peták. De nyilvánvaló, hogy az -s itt már képző, mint a *márjason*, tehát a peták neve Konyáron *peta*. a *petás* már azt jelenti, hogy

egy *petás* pénzdarab, mint *filléres*, *forintos*, *pengős* stb. Kétségtelen, hogy a *peta* elvonás a *peták*-ból, melynek *k-ját* a többszám jelének érezte a nyelvérzék. Ilyen alakot már Horger is közölt a szintén biharmegyei Margittáról, egy betlehemes játékból: Máriási *peták* nagyokat pendülnek (Nyr 41:81). Itt ugyan *peták* van, de a többesben álló állítmány kétségtelenné teszi, hogy a *peták*-ot is többszámnak érezték. Hasonlóképp keletkezett a *poltura* is *pol turák*-ból.

Tányérvirág. A MTsz szerint a Mátra vidékén, Mezőkövesden és Cegléden a napraforgó neve. A Duna-Tisza közben *tányérróza*, a Dunántúl és a Dunától északra *tányérbél*, *tányérbéli*, *tányérbélvirág*, Szegeden és Torontál m. Szajában *tányérica*. Nyilvánvaló, hogy tányérhoz hasonló kerek alakjáról kapta nevét. Bihar m. Konyáron *napraforgó* a neve, de mégis azt mondják: Fessik adni jety *tányir* napraforgót v. ety *kalap* napraforgót (Szilágyi Róza felj.).

Rehűt. Sásdi Sándor baranyamegyei író Egy asszony elmegy (1948) c. regényében olvassuk: Új nyelet faragtam a vassvillába. A régi *rehűt* volt, már csak a Miatyánk tartotta (93). A kúttető *rehűt* fájára rászállt egy kéktollú madár (113). Kassai Szókönyvében a Duna mellékéről közli *réhűt* épület (MTsz). Kiskúnhalason *rehűt*: korhadt (Nyr 15:380). Baranya m. Berkesden *rehűt*: rohadt (Berze Nagy 3:29). A MTsz a *rehűt* ua. (Kecskemét Király Pál felj!) változatának tartja, a *rehűl* 'korhad, málik' (Fejér m. Perká'a, Kiskúnhalas) igenevének. Véleményem szerint a *rehűt* egy **rehűdik* ige származéka (vö. *vérhűdik*, *sá-hűdik*, *sebhűdik*, *szelhűdik*; TMNy 457). Nyilván azonos vele az ormánysági *rejhed*: rothad. A nedves ruha is *mögrehjed*, *rejhet* lesz, ha sokáig áll rakáson. Így is: Ott *rejhűttek* a nagy esőt fák az erdőn. Műveltető alakja: *rejheszt* 'rothaszt, korhaszt', pl. göcsöket 'tus-kókat' raktak a tápak alá, hogy a víz ne ezöket *rejhesse* (Kis G. 320). Alapszava *rē* ~ *reve* MTsz. *ren* NySz. OKISz, *redv* MTsz. Beke Ödön

KÖNYVEKRŐL

Böllöni György: Hallja kend, Tánácsies. Szikra.

Tánácsies Mihályt a hivatalos uralmi akarat félreérthetetlen szándékkal a történelmi és irodalmi mult tömegsírjába temette. Megismeréséhez nemcsak az igaz ábrázolás hiányzott, nélkülöznünk kellett az egységes és átfogó tájékoztatást is. Ezért az egyéni s jószándékú szemlélet sem látott meg belőle lényegadó vonásokat, legfeljebb színfoltokat, részlet-jelenségeket. Mert minő képzetlársításra kötelezhette volna az egy pontra irányított figyelmet az a konzervatív-reakciós híradás, amely 1848. szeptemberében a kormány lemondása után a radikálisokból összeállított kormányjegyzék tervezetében Tánácsies Mihályt külügyminiszterként említi (Pester Zeitung. 1848. 778. sz.), vagy minőle háttér-távlatot biztosíthatott volna Tánácsies értékeléséhez az a hadbíróági ítélet, amely a magyar forradalomban résztvevő és a felségstírtés vádjában bűnösnek talált szabadsághóst ezzel a foglalkozással jelöli meg: „pesti háztulajdonos és egykori tanító“ (Parl. Muz. Ltsz: 15369). Végső fokon valahogy úgy vésődött bele a köztudatba Tánácsies emberi képe, amint azt a kiegészítő időpontjának újságírói rokonszenve vetítette a kortársak elé: „Tánácsiesot egy csonka honvéd vezeti, mindkettő: a vak és vezetője ama korszak illusztrációi, melynek története annyi dicsőség, annyi vér- és könnyel van megírva.“ (Csd. Kör. 1867. 49. sz.) Csak hogy ez a dicsőség teljesebben bontakozik ki, a vér és a könny hűségesebben idézi a magyar szabadság és forradalom 48-as napjait s előtte-utána Tánácsies töretlen népszabadító küzdelmét, ha nem a sáppaszító leplezés ködén át érzékeljük, hanem a hamisítatlan igazság tetemre hívó szellemében szembesítjük a történelmi valósággal.

Ezt a régóta várt találkózót rendezte meg „fényes segédlettel“ a történelem, társadalomtudomány, művelődéstörténet szentesítő ismeretanyagán Böllöni György nagyszabású Tánácsies-regénye. A mű: regény, hőse örökké cselekvő, hűséges elvi viaskodásában folytonosan új helyzetekbe lendülő magatartásának jövőtőlából, de valójában magyar sorsba, világtörténelembe, a szocializmus gondolatának fejlődésmenetébe ágyazott életrajz, hatalmas korképe a XIX. századnak, dús esemény-leltára a szabadsághiányra eszmélő európai népek s benne a magyarság szellemi, társadalmi, gazdasági nekifeszülésének és harcba indulásának a feudalizmus polipkarú rendszere ellen. Az ácseszeri jobbágyfiú ebbe a vajudó időbe nő bele. Kioltthatatlan szenvedéllyel veszi kezébe a tollat a népjogok kivívására. Párizs és London megrázkódtató emlékein formálódik ki benne teremő radikalizmusa, a kárpótlás nélküli jobbágy-szabadítás követelménye. Üldözés, cenzúra-hajszá, börtön, családi tragédia szegélyezi útját, de keményen és makaesul védelmezi eszméit, hogy végül is eljusson a megváltó felismeréshez: meg kell változtatni a társadalom alaptörvényeit.

Böllöni szintetikus író. Erőssége: az összefüggések halmozása és a távlatok kiszélesítése. Minden zökkenő nélkül kapcsol össze közeli és távoli mozzanatokat, utal kiegészítő részletekre, tér ki határjelenségekre, lát meg egymás mellett is egyazon pillanatban egyéni és kollektív, politikai és gazdasági, ösztönös és tudatos mozdulatokat. Érzékeny irányítúje van a tények jogos hovatartozásának megállapításában: azonosítani tudja a nép-elnyomás átszínező mesterkedésére szinte felismerhetetlenné vált adatokat. S mindehhez járul az egy-élt parancsát teljesítő fegyelme. Úgy vonja le a közelmúlt fordulatait a példázó keretbe vagy a hasonlítás területére, hogy a ráutalás sohasem ütközik ki s nem esőkkenti a történelmi hangulat hatását. Mindvégig egyenletesen és mértékkelőtan alkalmazza módszerét. Ha mellékutakon jár is, ha szomszédos vidékeket kutat is őt, Tánácsies személye egy pillanatra sem veszít vonzásából, s nem tolódk el középponti helyzetéből.

A sokszempontú életrajzban számos értékes megjegyzést olvashatunk Tánácsies nyelvéről, stílusáról, nyelvművelő törekvéseiről. Pályája kezdetén népi

szavakat gyűjt. Ősztönösen megérzi a népnyelv zatában a megújító erőt. Élete végén megszállottja lesz a délibábos szófejtésnek. Nyugtalanító kalandba téved: azt akarja bizonyítani, hogy a magyar a világ legősibb nyelve. Stílusának fejlődését nyomon kísérhetjük. A harmincas évek elején írt művében a „mondatok sokszor tekervényesek, nem mindig világosak, nem pontos kifejezői a mondanivalóknak. Amellett, hogy — mint a kor legnagyobb magyar prózaíróinak stílusa és nyelve — az övé is magán viseli az idő múlásával a kor hervadságát...” (83). Később, a sajtószabadságról írt röpiratában (1845) „nyoma sincs divatos szólamoknak, cicomás, értelmetlen szavaknak, nyakatekert sallangoknak, melyek akkor a legtöbb író nyelvét telítették. Csak nehezek és körülményesek a mondatai.” (139). Az 1848-ban megjelent Nép szava Isten szava c. írása formában a legsikerültebb munkája. „Már nem alaktalan a stílus, hanem egyenes, lendületes.” (219). A Munkások Újságában közzétett cikkeiről maga Táncsics mond véleményl: „...igaza volt Táncsicsnak, mikor azzal dicsekedett, hogy világosan és érthetően tud írni.” (282).

Bölni György monográfiája méltán számolhat újabb kiadással. Csak ez a körülmény kívánja, hogy szóvá tegyünk néhány jelentéktelen elírást: A költő és nyelvtudós Révai keresztneve: Miklós, a Közlemények szerkesztője: Kovacsóczy Mihály, a lap munkatársának neve: Gyurman Adolf. A dolgozók életformáját vállaló Pazardi György nem Munkácsira, hanem egyéniség-rejtő megjelöléssel Munkási-ra változtatja nevét. A jellem és irodalom szó nem Szemere Bertalannak, hanem nagybátyjának, Szemere Pálnak alkotása. Az irodalom szót csak Szemere Bertalan használta először nyomtatott szövegben. Arany János a koronázási ünnepség idején a Szent István-rend lovagkeresztjét kapta. (A rend nagykereszt-fokozata csak Simor János hercegprímásnak és Andrássy Gyula miniszterelnöknek jutott!).

Zsoldos Jenő

Arany János és Petőfi Sándor levelezése. Hungária, 1948. Sajtó alá rendezte: Gellért Oszkár.

Kedvesebb ajándékkal aligha szolgálhatott volna a magyar könyvkiadás a centenáriumi könyvnapon. Nagy emberek egymással váltott levelei általában az utókornak szólnak, gondosan megformáltak és szellemesek; a mindig célbataláló tudatosság megöli a személyes megnyilatkozás közvetlenségét. — De ki ne élvezné ezeknek a leveleknek hasonlíthatatlan édességét! Ki ne csodálná ezt a kristálytisztá emberséget, a szellemi és erkölcsi szépségnek hibátlan megvalósulását! Ónarcképek, művészi hitvallások, világnézeti gondolatváltások, élmények, életpasztalatok, a mindennapi élet bűbájos semmiségei: mindez beágyazva a szabadságharcot közvetlenül megelőző évekbe s a forradalom drámai időszakába. — Megismerkedésük történetét minden iskolásgyerek tudja: Petőfi elolvassa a Toldit, még aznap verset ír Aranyhoz, „az igaz költő”-höz, „ki a nép ajkára hullatja keblének mennyei mannáját”; saját művének méltó folytatóját látja benne. S megírja első levelét is: „Hiába, a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század földadata, ezt kivívni célja minden nemes kebelnek, ki megskolta már látni, mint mártírkodnak milliók, hogy egy pár ezren henyélhesenek és élvezzenek. Égbe a népet, pokolba az arisztokrátiát!” — Arany elfogódoltan írja meg bemutatkozó levelét és verses válaszát. Szürkének érzi magát Petőfi mellett, de új, nagy barátjának célkitűzését lelkesedéssel vállalja maga is. — A zavart már Petőfi második levele eloszlatja. Tegezi őt, közvetlenül megnyilatkozik előtte, a magyar író keserű sorsáról elmélkedik s bátorítja, hogy írja csak meg népi szellemben és nyelven azt a komoly eposzt, amelyről Arany ábrándozik s tanácsot kér tőle első levelében. Csak királyt ne válasszon hőseül. — Arany válaszában Dózsáról ír, mint elképzelt eposzának hősről. „Tette nem volt egyéb, mint egy kis reactio, a természetet örök törvénye szerint. Históriaiban ugyan semmivel bírók harca a vagyonosok ellen; de szé-

rintem elnyomottaké az elnyomók ellen." (Egy évvel a Kommunista Kiáltvány megjelenése előtt írja az apolitikusnak ismert Arany ezeket a sorokat.) A magyar nép eposzát szeretné megírni; „a nemesi rend (talán) elszégyelné magát, átvénné a néptől, mint most a népdalokat s lenne a költészet nemcsak az „írástudók és farizeusok“, hanem a *nemzet* költészete.” — Petőfi lelkesedéssel fogadja a Dózsa-tárgyat: „Én Dózsát a magyar történet egyik legdicsebb emberének tartom és szentül hiszem, hogy lesz idő (ha fönn marad a magyar nemzet), midőn Dózsának nagyszerű emlékszbrot fognak emelni, és talán mellette lesz az... enyém is.” — A levelekben meglevenedik a negyvenes évek irodalmi élete, megismerjük klickjeit, pletykáit, de mindez csak háttér, arra szolgál, hogy minél tisztábban emelkedjék ki Petőfi és Arany alakja. Gyakran találkozunk Tompa nevével: Petőfi családott egykori barátjának jellemében s Arannak minden békítő kísérlete kudarcot vall. Petőfi megveti Tompát, de sajnálja is, mert úgy látja, hogy az versenyezni akar vele mint költővel. — Arany egyik levelében közli vele, hogy az ő kedvéért Jókaihoz csatlakozik s az Életképekbe fog írni. Petőfi így válaszol: „az én kedvemért, édes öcsém, ne tégy semmit, effélét legalább ne. S ha ezt csupán az én kedvemért tetted, úgy ezennel felmentelek minden kötelezettséged alól. De itt több forog kérdésében, mint becses úri személyem kedve, ezt beszédeim után nem nagy mesterség volna belátnod. Én a népköltészet képviselőit akartam egyesíteni. Miért az „Életképek“-ben? Mert annak legtöbb olvasója van, mert ahhoz szegődtek a legjobb fejek, mert annak szerkesztője egyik főtagja a fiatal Magyarországnak, hova mindazokat számítom, kik valódi szabadelvűek, nem szűkkeblűek, merészek, nagyot-akarók, azon fiatal Magyarországnak, mely nem akarja a haza kopott bockorát örökké foltozni, hogy legyen folt hátán folt, hanem tetőtől talpig új ruhába akarja öltöztetni. Petőfi irodalompolitikai céludatossága hiányzik Aranyból, aki a forradalmi néplap szerkesztésének elveit később mégis igen körültekintően dolgozza ki s megállapítja, hogy a népet csak akkor lehetne emelni az irodalomban, ha az igazi irodalmat nagyon olesón, igen nagy példányszámban juttatná el hozzá. S a néplap erre alkalmas szerv lenne. Fájdalommal látja később, hogy a lap nem az ő elveit valósítja meg. — Nincs rá mód, hogy felsoroljuk jellemző és szép emberi megnyilatkozásait. — Az első korszakban a bűbajos tréfálkozás hangja uralkodik; kölyökkutyák módjára játszanak egymással, Petőfi „támad“ és Arany mindig hajlandó belemenni a játékba. Petőfi repül s a nehézkes, melabús, gyanakvó, sohasem-volt-gyermek Arany együtt repül vele. Később, az események drámai menetében, közéleti csalódások után megszűnik ez az epikus bőség, a levelek szerkezete és hangja is drámai lesz. — A levelek a magyar próza fejlődésének legnagyobb fordulatát jelzik: a negyvenes évek stilrealizmusát ismerjük meg Petőfi üde, hajlékony nyelvében, világos, változatos, lendületes mondataiban, Arany súlyosabb, szólásokban gazdag stílusában. Ezekből a szólásokból hadd iktassunk ide néhányat. „Úgy megy rajta, mint macska a házján“; Arany magyarázza is: „értsd: ház héján = padlás.“ — „Tompától írt leveled igazán meglepett. No monddék, ez egyszer a kőhori mennykőtől igazán hip, hopt hírével jár.“ — „Olyan vagy, mint az ördög-kötötte rokka.“ — „Alól a tejfőle, mondták a cigányok egykor.“ — „Hogy néznél ki pokolban, pöre ingben és gatyában! biz Isten, mint a cigány fattyú a kőh mellett.“ — A kötetet négy vers fejezi be: Petőfi szelleme kísért bennük. Arany évek múlva is döbbenve ismer fel rajzán „egy-egy vonást, mit szellemujja von.“ Nem tudott belenyugodni korai, tragikus halálába. Amit az élet elragadott tőle — az együtt eltöltött, zseniális ifjúságot — azt az álom visszaadta neki. Fia, László írja: „Emlékezem, gyermek- és ifjúkoromban, az ötvenes és hatvanas években, többször beszélt el egy-egy ilyen álmot, mindjárt másod-, harmadnap: részletei nem jutnak eszembe, de többnyire olyasmik volt az álom, hogy repülve szálltak, ketten együtt, a levegőben.“ Az álombeli út igaz volt: a magyar Pantheonhoz vezetett. Lengyel Béla

Доброгаев С. М. Чарлз Дарвин о происхождении речи и умственной деятельности.

(Dobrogájev Sz. M.: Charles Darwin a beszéd és a szellemi tevékenység eredetéről.) — A Szovjetunió Tud. Akadémiájának kiadása 1945. 84 l.

Az ember eredetével foglalkozva Darwin munkáiban szükségszerűen több helyen érintette a beszéd (nyelv) eredetének kérdését is. A szovjet nyelvtudomány és lélektan képviselői előszeretettel tárgyalják ezt a kérdést, mert az végső eredményében összefügg az emberiség egységes eredete és a dialektikus materializmus problémájával. Dobrogájev ebből a szempontból vizsgálta át Darwinak Az ember eredete és a faji kiválasztódás, valamint Az érzetek kifejezése az embernél és az állatoknál című műveit.

Mivel a magyar nyelvtudományi irodalom behatóan ezt a tárgykört nem kutatta, ismertetésünkben bővebben adjuk Dobrogájev munkájának főbb vonásait.

Darwin a beszéd eredetének vizsgálatakor az összehasonlító módszert használja: Egybeveti az ember és állat fiziológiájának adatait a kifejező mozgásokra és hangokra vonatkozólag. A gyerekek mimikáját, gesztusait és hangalakításait, a psychopathák nyelvi sajátosságait tanulmányozza és azt bizonyítja, hogy igen sok közös vonás van az állatnak hangok és mozdulatok révén való közlése és az emberi beszéd közt. Elgondolása az, hogy az ember beszédének és szellemi működésének gyökereit az állatok szellemi tevékenységében és hangok által történő érintkezésében kell keresnünk. Azonban az emberi beszéd nagymértékű kifejlődésében alapvető jelentősége van a munkának (a termelő eszközök használatának), ezért mondja Engels a Természet dialektikája c. művében; hogy „a nyelv fejlődésének magyarázata a munkafolyamatból és avval együttesen az egyetlen igaz magyarázat... és... a tudat... ellenkező irányú befolyása a munkára és a nyelvre mindkettőnek újabb lökést adott további fejlődésre.” — Lenin is hozzájárult a nyelv fogalmának vizsgálatához Materializmus és empiriokriticismus c. művében, ahol az agy funkcióival és anyagiságával foglalkozva írja: „A gondolat az agy funkciója, az érzetek, azaz a külső világ képei úgy léteznek bennünk, mint ahogy a tárgyak működése létrehívta őket, hatva a mi érzékszerveinkre. A „lélek és test kettősségének” materialista elvetése annyit jelent, hogy a lélek nem létezik a testtől függetlenül, hogy a lélek az agy másodlagos tevékenysége, a külső világ visszajelzője.”

A fiziológia fejlődése, Szecsenov, Pávlov. Orbeli vizsgálatai bebizonyították, hogy Darwin elmélete a gondolkodás és beszéd eredetére vonatkozólag helyes, mert az agy tevékenysége igen magasfokú reflektorikus anyagi tevékenység mind az embernél, mind az állatnál. Ennek a tételnek megalapozója, Pávlov írja: „Az ember számára a szó éppen olyan reális egyezményes inger, mint a többi, az állatokéval közös inger, de ugyanakkor sokkal átfogóbb, mint bármely más, az állatoknál előforduló egyezményes inger.”

Marr viszont arra mutatott rá, hogy a nyelv és a szellemi tevékenység fejlődése függ a társadalom és munka szervezettségétől, tehát az adott társadalom anyagi műveltségének fokától. Így alakult ki az a felfogás, hogy a nyelvnek és gondolkodásnak, mint az agy tevékenységének eredete társadalmi tény.

Darwin szerint a tagolt beszéd, valamint a hangok és ingerek nagyfokú asszociációs képessége választja el az embert az állattól, ez azonban csak azt jelenti, hogy az állat fejlődés szempontjából alacsonyabb fokon áll. Az állat és ember lelki tevékenysége azonos vonásokat mutat, azonban Darwin elfeledkezett a társadalmi különbségről. Nagyon helyesen fogalmazza Darwin azt a tételt, hogy mennél fejlettebb az állat, annál kevesebb nála az ösztönös cselekvés, amely helyet ad a megfontolt cselekvéseknek; az embernél pedig, mint legfelsőbbrendű élőlénynél, a viselkedés a tanítás, nevelés eredménye, a szociális környezetnek megfelelően. A tagolt beszédén kívül az ember gondolatlan kiáltásokat, taglejtéseket és arkifejezést használ,

de lényeges a beszélt nyelve, amely nem ösztönös a csecsemőnél, hanem meg kell tanulnia, mert társadalmi adottság, bár ösztönös reakció látható a csecsemőnél a beszélni törekvés (gügyögés) alakjában. Tehát a beszéd egyéni veleszületett reakció, amely az ember embriológiánál adott testi szervezettől, különösen az agytól függ, de a nyelv társadalmi tény.

Mivel a nyelv társadalmilag meghatározott, a jégkoraszakban, mikor az emberformájú majmok közösségi cselekvésre kényszerültek (védekezés, élelemszerzés, támadás), alakult ki a közlés hangokból és mozdulatokból formált beszéd segítségével és ezzel kapcsolatban fejlődött a szociális szükségességéből az agynak újabb koordináló tevékenysége s így keletkeztek az első emberek. Az agynak ez a koordináló képessége aztán öröklődött. Darwin úgy véli, hogy előbb a tehetségesebb emberfajta majmoknál alakult ki a beszéd és a többiek utánzás révén vették át. Dobrogájev véleménye, hogy Darwin individuális felfogása a nyelv keletkezéséről helytelen, mert a beszéd az embereknek csoportban való együttélésekor keletkezett, mint a nyájban élés és az érintkezés szükséges hang-, gesztus- és jelkomplexusa, tehát az ember beszédjének és értelmének keletkezése alapján a társas életben kell keresni. A társas ember életének és környezetének alakulásában nagy szerepe van a szerszám feltalálásának. (Engels a munka szerepéről írva annak a véleményének ad kifejezést, hogy a szerszám feltalálása és alkalmazása révén az ember táplálkozása gyökeresen megváltozott, elmúlt az éhezés korszaka, változatos és bő táplálékhoz jutott az ember, több szabad időhöz s ezáltal az agy fejlődési lehetőségei megnagyobbodtak. Módomban volt krónikus éhezők szellemi degenerálódási folyamatát megfigyelni; azonkívül éhenhaltak boncolásokor kitűnt, hogy a szervezet a létfenntartás céljából mindenholnan elvonta a tartalékokat, zsíradékokat és az éhenhaltak agya, durva hasonlattal élve, kiszáradt dióhoz hasonlított, ami teljesen megmagyarázza a táplálkozás hiányossága és a szellemi munkaképesség csökkenése közti párhuzamosságot. Engels elgondolása tehát helyes, a táplálék minőségi és mennyiségi összetételének fontossága és szellemi befolyása szempontjából.)

Darwin tévedett, midőn azt állította, hogy a nyelv mint valami élő szervezet fejlődik és a nyelvek, mint a szerves lények, osztályokra és alosztályokra oszlanak. A nyelv önmagában nem létezik, nem fejlődik, léte és fejlődése összefügg az ember létezésével és szellemi tevékenységével. A nyelvek közül az összehasonlító és történelmi iskola hívei, élükön Schleicher Augustal, Darwin e helytelen tanítását alkalmazták a nyelvészetben.

Darwin az állatoknál is megállapította a szellemi képesség magas fejlettségi fokát, még egy bizonyos absztrakcióra való képességet is, de az embernél a képzelet és az értelem átdolgozódnak igen bonyolult, szám és minőség szempontjából változatos komplexusokká, amelyek összefüggnek a társas élet jelenségeivel; ezért az ember és állat közti különbséget Darwin „a szellemi képességek magasfokú fejlettségében, a gyorsabb fejlődőképességben” látja. Főképp a beszélőképesség és a megszerzett tudás alkalmazásának képessége teszi fejlődőképessé az embert.

Dobrogájev helytelennek tartja, hogy Darwin az ember beszédét avval a ténnyel veti egybe, hogy kutyák sok szót megértenek, vagy papagályok sok szót ki tudnak ejteni és jelentésüket is ismerik, mert az ember hangrendszere igen változatosan variálódik és vele a szemantikai tartalom is, ami az állatok hangjelzéseiben nem figyelhető meg, mert ez az állatok primitív életviszonyai között nem is szükséges. Az emberrel veleszületett hangalkotási képesség alkalmazása jelentőséget kap az ember társas életében és minőségi különbség van az ember és az állat felkiáltásai, mozdulatai és mimikája közt. Darwin az ember és állat kifejezőképességével foglalkozva az embert a felsőbbfokú élőlényekkel hasonlítja össze genetikai alapon és így a dialektikus vizsgálati módszert alkalmazza. Darwin a felhalmozott tudás

menyiségi alkalmazásában látja azt a minőségi különbséget, amely az embert az állattól elválasztja. Ennek a szellemi képességnek egyik megjelenési formája a beszéd, másik a munka (szerszámok alkalmazása). Tehát a nyájban élő állat és ember hangadása között csak formális hasonlóság áll fenn. Az ember gondolkodóképesége és ezzel kapcsolatos beszéde gyorsan fejlődött és fejlődik.

Darwin szerint arra a kérdésre, miért nem fejlődött a majmok szellemi képessége ugyanolyan magasfokúvá, mint az emberé, csak általános megközelítéssel felelhetünk. Szerinte az állatok szellemi képességének fejlődése összefügg a létért való harc mindennapos körülményeivel, amelyben csak a legalkalmasabb egyedek maradtak életben. A szellemileg fejlettebb egyed — mégha testileg gyengébb is volt —, lett a győztes a mindennapi küzdelemben. Az emberré változás folyamán az ősember társadalmi vonásokkal volt felruházva, amely befolyásolta őt arra, hogy embertársainak segítsen. Bár ez morálisan és nem materiálisan hangzik, mégis meg kell fontolni, hogy a nyájbanélés hasznosító volt az ember számára, tehát Darwin itt utilitárius szempontot vet fel. A fizikai gyengeséget pótolta a szerszám és a tapasztalat alkalmazása.

Engels nem fogadja el, hogy az emberré változás és a beszéd keletkezésének legfontosabb mozzanata az utánzás és a létért való harc, azaz a legtehetségesebb kiválása, mint ezt Darwin állítja, hanem az aktív együttműködés (az állat viszont csak alkalmazkodik a környezethez). A nyelv eredete külön kérdés és összefügg azzal a ténnyel, hogy az ember maga megalkotta szerszámaát, az állat legfeljebb alkalmazni tudja a talált tárgyakat. A beszéd igen fontos, mert az ember fejlődésének leglényegesebb tényezője. A szellemi képesség és a beszéd párhuzamosan fejlődött, közöttük kölcsönhatás áll fenn. A beszéd tartalma: a beszélők munka- és társadalmi viszonyai. A beszélőszervek az emlős állatoknál azonos felépítésűek. A magasabbrendű állatok mégsem beszélnek; ennek Darwin szerint az az oka, hogy elméjük nem eléggé fejlett, míg a szociális viszonyok középette élő emberé fejlettebb. Az állat hangadórendszere tehát a fejlődésben megállt a primitív csordaélet követelte egyszerű fokon. Az ember beszédének első elemei a hangutánzások, ehhez jönnek az embernek ösztönös indulathangjai. „A zenei felkiáltások utánzása tagolt hangok révén szolgált — valószínűleg — különböző bonyolult érzelmeket kifejező szavak eredetével” —, írja Darwin. Az emberi nyelvek közös eredetűek, mert a különböző nyelvekben meglepő homológiákat találunk az eredet közössége alapján. Dobrogájev szerint ezek a homo- és analógiák a beszédszervek azonos felépítése és általános életfontosságú okok miatt keletkeztek a különböző nyelvekben. (Dobrogájev tehát nem fogadja el a nyelvek közös eredetének tételét. Ennek oka, hogy Marr felfogását vallja, aki szerint a nyelvek nem közös eredetűek, hanem törzsnyelvekként külön-külön keletkeztek. A törzsek később összeolvadtak, kipusztultak, egyes nyelvek egybeolvadtak vagy megszűntek létezni, s a műveltebb vagy hódító törzs nyelve maradt fenn. Marr a nyelvek számának csökkenését egy széles alapon álló piramissal veti egybe, szerinte a fejlődés folyamán mind kevesebb és kevesebb nyelv marad. Lásd Marr: *Nyelv és társadalom*. Válogatott munkái 3:31—34, oroszul).

Dobrogájev helyes felfogása szerint a hangutánzás egymaga nem elegendő a beszéd keletkezésének megmagyarázására. A materialista világnézet alapján abból kell kiindulnunk, *mit* utánoznak, tehát az embert körülvevő környezet — a tárgyi világ, a társadalom — szabályozza az embernek az adott körülményekhez alkalmazkodó életét. (Idézheljük Marxot: „Das Sein bestimmt das Bewusstsein.”) A jégkorban, amikor az ember csoportban alkalmazta az első szerszámokat, alakult ki a szociális élet a természeti körülmények kényszerítésére és ezzel kapcsolatban a jeladások tagolt rendszere: a beszéd,

Darwin szerint az ének, a párhívegatás a párzás idején igen fontos tényező a beszéd keletkezésében, különösen annak zenei és ritmikai részében. Dobrogájev helyesen mutat rá arra, hogy a párzás csak időszakos — mi hozzátéhetjük, hogy csak az élelemszerzés folyamatosságának biztosítása a szerszámok és fegyverek segítségével tette az embert állandóan párzó-képessé egy bizonyos korhatáron belül — és a ritmus, intonáció zenei komponens nemcsak a nemi megnyilvánulások kísérői, ezért utalnunk kell arra, hogy az élet sok jelenségének volt befolyása a nyelv és annak zenei része keletkezésére.

Darwin szerint a nyelvtani formák a „dolgok és személyek közti viszonyt fejezik ki”. Hozzáfűzhetjük: úgy fejeződik ki ez a viszony, ahogy az adott szociális rendszer megkívánja. Tehát a lét formája meghatározója a nyelvi rendszer állapotának és fejlődésének. A lét, tudat és beszéd szorosan összefűződik. Az emberi szervezet polymorphikus természetéből következnek, hogy a hang, arckifejezés és mozdulat, ezek a születéstől adott testi tényezők a társadalmi érintkezés módusai. Ezek közül a beszéd lett, mint leggazdagabb és legváltozatosabb, az emberek közti érintkezés eszközévé. Ma a mimika és gesztus kísérői a szónak, de elleheltnénk szó nélkül is (nem tudhatjuk, hogyan fejlődött volna a mimika, ha nem veszi át szerepét a beszélt nyelvtől); a primitív nyájélet a maga szükségyszerűségében meghatározta a fejlődés irányát, amennyiben a vokális jelrendszert mint közösségleg legalkalmasabbat fejlesztette ki.

Darwinnak nagyon fontos tétele, hogy a szellemi élet főbb kifejezőmódjai azonosak a földkerekségen, ezért ez is az emberi faj egységes eredetét bizonyítja. Az emberi faj egységes eredete pedig lehetetlenné teszi a felsőbb- és alsóbbrendű emberfajok elméletének felállítását; minden ember szellemi képessége magában hordja a fejlődési lehetőséget, csak az adott társadalmi körülményektől függ, mennyire fejlődnek ki vagy maradnak vissza ezek a képességek. Az emberi életformák fejlődése (közösségek, szerszámhasználat, gazdasági rendszerek) döntő hatásúak az ember értelmi és beszéd-képességbeli fejlődésére. A gondolatok tartalma a létből jön: organizáltabb lét fejlettebb gondolkodást, fejlettebb gondolkodás fejlődő kifejezőképességet követel. Szerveink receptív képessége egyúttal magában foglalja a reakció szükségzerű képességét is és így a folytonosság és fejlődés párhuzamosan halad a primitív kiáltásoktól az elvont fogalmak kifejezéséhez.

Engels nagyon magasra értékelte Darwinnak az emberi értelem és a beszéd keletkezésére vonatkozó munkásságát, benne az ember őstörténetének tudományos alapjait látta (Ludwig Feuerbach c. művében) és hatása alatt ismerte fel Engels, milyen jelentősége van a szociális és materiális tényezőknek az ember szellemi-élete fejlődésében. Ennek a materialista nyelvészeti iránynak képviselői a Szovjetunióon kívül a „Wörter und Sachen” munkatársai, akik a tárgyat és a szót egységben látták, a bonni iskola művelődéstörténeti nyelvészei, a magyar nyelvészeti irodalomban elsősorban Kerész Manó az osztálynyelvek vizsgálatával, valamint a stílustörténeti iskola. Azonban ezek a nyelvészek minden változás végső rúgóját, a társadalmi változásokat, nem látták. A szovjet nyelvészethen iskolát alapított a „szociális meghatározottság” elméletével N. J. Marr és az ő munkásságához kapcsolódik intézetének (Институт Языка и Мышления Н. Я. Марра имени) tevékenysége. Erre az irányra, annak érdeklődési körére és munkamódszerére vonatkozólag ad betekintést Dobrogájev dolgozata.

Erdődi József

Sándor Kálmán: *Idegen szavak, marxista magyarázatokkal*. Szikra-kiadás, Budapest, 1948. 207 lap.

Sándor Kálmán, a kifűnő szépíró e könyvében új oldaláról mutatkozik be. Ime, nemcsak reális látású, igen jó elbeszélő, amilyennek évtizedek óta ismerjük, hanem elmélyülő lélek, aki egészen tudományos mélységéig alá-

száll, hogy új szempontú, idegenszavakat magyarázó szótárt alkosson meg. Tisztes fejlődéslen mutat fordulatot jeles munkája. Az idegen szavak, kifejezések magyarázata nálunk is, másutt is soká volt műkedvelő ízü, afféle „nyelvérzék” szerint igazodó nyelvészkedés munkája, míg a Nyelvőr s annak halhatatlan szerkesztője, Simonyi Zsigmond, e kérdésben is rávezetett az egyedül helyes útra: a tudós rendszerességgel gyűjtött pozitív anyag alapján való magyarázatra. Az ő Antibarbarusa óta hatalmas irodalom keletkezett az idegen szavakról, elég ha ezúttal csak Balassa József, Horovitz Jenő, Kelemen Béla, Radó Antal, Tolnai Vilmos, Szécsi Ferenc, Turóczi-Trostler József műveire utalunk, amelyek az anyagot bővítették szavakkal, sőt az utóbbi elvi alapon is. Külön ki kell emelnünk Radó Antal művét, az Idegen Szavak Szótárát, amely csaknem minden elődjénél szélesebbkörű nyelvtanmeggel kilenc kiadásban az idegen szavak és kifejezések egész sorát iktatta be az anyagba az eredeti nyelvi források alapján.

Sándor Kálmán műve az első irodalmunkban, amely amellelt, hogy a közkeletű idegen szavaknak, kifejezéseknek egészben — kevés kivétellel, melyeknek kijavítása az új kiadások feladata lesz — helyes magyarázata, egyben *világ szemléleti újítással* szolgál: felőleli világnézeti, társadalomtudományi, közgazdaságtani, történelmi, filozófiai, irodalmi idegen szavak, nevek, kifejezések magyarázatát, mégpedig a dialektikus materializmus elvi síkján. Műve a dolgozók számára készült, tehát gyakorlati célzatú. Főtörekvése a szavak megtalálásának és megmagyarázásának minél egyszerűbb eszközökkel való elvégzése. Nem magyarázó szótár, nem törekszik arra, hogy az idegen szóval megjelölt fogalmat minden áron egyetlen magyar szóval fejezze ki. Helyesen írja bevezetésében: „A nemzetközi műkifejezésekkel kapcsolatban semmiképen nem rendezkedünk be *nyelvi önállóságra*.” Igaza van abban, hogy ez elv túlhajtása a fogalmakat megcsonkító, eltorzító sovínizmus lenne. De e folyóirathat, amely már nyolcadik évtizede igyekszik e téren is a helyes útra irányítani a magyar nyelv serény munkáit s amely nagy, tudós küzdelmeknek volt színtere e téren is, felesleges hangsúlyoznunk Sándor Kálmán munkájának elvi helyességét.

A kivétel minőségét természetesen a dolog első kísérlet-volta determinálja, valamint az efféle szótári mű „természete”, az, hogy teljességre igényt nem tarthat. Mégis ez a szótár az első magyar nyelvi kísérlet a dialektikus materializmus alapján való idegenszó-magyarázat terén s mint ilyen teljes elismerésre érdemes.

Most közöljük a részletekre vonatkozó megjegyzéseinket. Nyomdatechnikai szempontból okos újítása, hogy az egyes címszók szövege végén elhagyja a pontot. Az *aberráció* szónál felesleges az elsőleges, a filológiai magyarázat, ugyanígy az *ab ovo*-nál is. Az *abszolút*-nál is a filológiai magyarázatok közt kimaradt éppen a közkeletű mai jelentés: „végez”. A kiejtés megjelölése nem következetes, illetve hiányos (pl.: *accelerando*, *a conto*, *acre*, *aër, aera*). Az *actor*-t helyesebb így írni: *aktor*, hiszen alább az *adjektívum*ot fonetikusán írja, pedig amaz közzsö, emez csak nyelvtani műszó. E szempontból az új kiadás előtt az egész anyagot revízió alá kell venni. Szószaporítás az *existenciális filozófia* és az *existencializmus* két cikkecskéje, a kettő csaknem ugyanaz, mindenesetre elfér egy közös cikkben. Ugyanígy össze lehet vonni egy bő cikkben a *kapitalista* és a *kapitalista termelőmód*, *kapitalizmus* címszavakat. A *Katzenjammer*-re Sándor Kálmán a régi és rossz *macskajaj* mellett találó új szót ajánl: *boresömör*. A *klistély*-nek *allövet*-tel való helyettesítése régi nyelvi önállóság, halfogása, csúf és felesleges. A *kolchóz*, *kollektív* címszavak cikkecskéi kiemelkednek szabatos világosságukkal. A *kommunista kiáltvány*, *kommunizmus*, *kommün*, stb. címszavak kitűnő első tájékoztatók. Kissé nehézkes, tudálékos mondatok magyarázzák az *urbériséget*. Dícséretre méltó e merőben gyakorlati célú munkának az a törekvése, hogy olvasóit filozófiai, közgazdasági, egészségügyi szakfogalmak-

kal is megismerleti (*neohegelianizmus, neokantianizmus, malthusianizmus, pozitivizmus, pragmatizmus, szelekciós elmélet, szemünárium, trőszl, vitalizmus, vitamin, stb.*).

Külön dicséretes a szerzőnek az az igen helyes eljárása, hogy az új világszemléleti fogalmak magyarázatánál egyrészt az ősforrásokból indul ki: *Marx, Lenin, Sztálin* alapvető műveiből, másrészt a magyarító anyagnál jól felhasználja a legilletékesebbek: Andics Erzsébet, Lukács György, Fogarasi Béla, Révai József, Rudas László magyar nyelvű alapvető műveit.

Persze olvasóink egynémelyikében valószínűleg felmerül az a gondolat, nem old-e meg ez a mű két heterogénnek látszó problémát egyszerre, akkor, amikor a régi tárgyi-idegen szavak között voltaképpen egy külön világszemléleti bevezetőt is nyújt. Összeillik-e a két feladat? Hogy az elmélet e tekintetben mit mond, nem fontos. De hogy e megoldás csaknem teljes sikerrel járt, azt mindenki megerősíti, aki elmerül ez újszerű szótár érdekes, tanulságos, alapvető anyagába.

Rubinyi Mózes

Ország László: Angol-magyar kéziszótár Franklin-társulat Budapest, 1948. XI. és 791 l.

Akinek gyakran kell nagyméretű, korszerű angol-magyar szótár, már régóta érzi, hogy Yolland munkájának harmadik kiadásával sem éri el a célját. Rajta kívül van még néhány szűkre szabott kisebb zsebszótárunk, amelyeknek egyike-másika iskolai és szerényebb igényű mindennapi használatra elég jó ugyan, mint például a Bíró—Willer- meg a Welsh—Joó-féle, de komolyabb szükséglet kielégítésére egyikük sem elegendő. Ilyen körülmények között Ország László most megjelent könyvét bizonyára örömmel fogadja mindenki, akinek fontos, hogy jól megértve az elébe kerülő legnehezebb angol szövegek legapróbb részleteit is. Megtalálja benne a közhasználat, az irodalom, a művészetek, az ipar, a kereskedelem és a modern technika szókincse mellett a szakmai és az amerikai szólamódok jórészt is.

Természetesen ez a könyv sem kerülheti el a lexikális művek örök s egyetemes sorsát. Nem lehet egészen kimerítő, végleg lezárt alkotás, mert hiszen a rohanó élet szüntelen ontja az újabb kifejezések tömegeit és ezeket a legbelsősebb, s legalaposabb szótáríró sem képes a maguk összességében befoglalni nyomdából kikerülő munkájában. Ennek ellenére Ország sok mindent megtesz, hogy a hozzá fordulók meg legyenek elégedve könyvével. Mindjárt az elején jól áttekinthető, részletes használati útmutató-t ad. Ezt követi maga a bőséges szótári rész, aminek szerves kiegészítője a brit, valamint amerikai hely- és személynevek 25 lapra terjedő gyűjteménye. Utána az angol nyelvben előforduló leggyakoribb rövidítések jegyzéke következik, majd az erős és rendhagyó igék felsorolása, végül az angol mértékegységek, továbbá az angol és amerikai pénznemszer ismertetése.

A sok fejlődést és gondot okozó helyes angol kiejtés érzékeltetésére szó-társzerkesztő kartársam a Nemzetközi Fonetikai Társaság (International Phonetic Association) világsejte elterjedt jelzőrendszerének azt az egyszerűsített alakját választja, amelyet a londoni egyetem fonetika-tanára, Daniel Jones valósít meg An English Pronouncing Dictionary című munkájában. Az útmutató világos, könnyed magyarázata nyomán bárki fáradtság nélkül eltalálhatja minden egyes szónak a valódit jól megközelítő pontos kiejtését.

Amikor ennek az új szótárnak kiváló értékeségére s ebből folyó hasznosságára rámutatok, egyben meg kell említenem egynémely hiányosságot is.

Chiriot nemcsak az ókor harci szekereit és a hintót *jelent*, hanem a *béna lábiak kézihajtású tolokocsiját is*. *Clues* egyik fontos jelentése: *bűnjel-ek*. (Ezt a szótár nem tünteti fel.) *Comment*: magyaráz, fejteget. Oda kellett volna tenni a vonatát: *on sg*. Lehet, hogy aki megnézi ezt a szót, ismeri, csak éppen azt nem tudja, miként fűzi hozzá a tárgyat az angol. *To get into the habit*: rászokik. Ennek is hiányzik a vonatmegjelöl-

lése: *of doing* *sg.* Ugyanez az esete az *overtake*-nek: előzzl. t. i. *on the left* (balra) vagy: *on the right*: jobbra. Ezt fel kellett volna tüntetni. *Resign*: lemond, leközön; nincs megadva a tárgyi vonzata: *sg.* Pl. *He resigned his post of secretary*. Lemondott titkári állásáról. *Trachea*: gége. Szinte ide kívánczik a hiányzó *trachetis*: gégehurut is. A *turn out*-tal kapcsolatban jó lett volna megadni ezt a szólammodot is: *To give the flat a good turn-out*, aminek értelme: nagytakarítást végezni a lakásban.

Nagyon helyeslem, hogy Ország a *quad* (körülépített iskolaudvar) és *vac* (szünet, vakáció) szóróvidítéseket külön feltünteti. De éppen ezek min-tájára nem ártott volna a manapság már széltében-hosszában hallható, újságokban és írói alkotásokban is sűrűn szereplő ilyenféle rövidítéseket is beiktatnia: *break v. rec.*: iskolai óráközi öt- vagy tízperc. *Hols* (holidays helyett): ünnep, szünet. *Prefabs*: tömegesen gyártott, a helyszínen összesze-relhető típusházak. (Az ennek megfelelő teljes *prefabricated houses* megvan a szótárban.)

A VI. l. „*Sorrend*“ feliratú szakaszában a „*leggyakrab*“ szó helyére „*leggyakoribb*“ való. A VII. l.-on pedig az „*Anglicizmusok*“ című szakasz így kezdődik: „Szótárunk sok anglicizmust, angol idiomatikus-hosszút és prepo-zíciós igei vonzatot is nyújt. Ezzel eléri, hogy az angol szavak magyar jelen-tését ne csupán száraz egymásutáni felsorolásban nyújtsa, hanem az angol szókészlet jelentékeny részét *használatban*, mintegy funkcionálisan is bemu-tatja.“ Ebben az idézetben a *nyújt* szó használatát idegenszerűnek vélem. Az első mondatban a *tartalmaz*, a másodikban viszont az *adja* igét írtam volna helyette.

A fentiekben ajánlott pótlások és változtatások egy későbbi kiadásba könnyen belefoglalhatók. És nem homályosítják el azt a tényt, hogy Ország László ennek a könyvének megjelentetésével régóta hiányzó, igen jó szótárt adott az angollal foglalkozó magyarok és a magyarul tanuló angolok kezébe egyaránt.

Láczer István

Rideg Sándor: *Urak országában*. Athenaeum 1945.

A című írt. könyv kapcsán új, hatalmas tehetségű magyar elbeszélőt mutatunk be a Nyelvőr olvasóinak. Az *Urak országában* című novelláskötet elolvasása után önkéntelenül fölmerül az olvasóban a kérdés, vajjon hol is tehetett szert ez az író „ennyi jóra, ennyi szépre, mely e könyvben csil-log pazar fénnel“. Kíváncsian kutatja, „vajh ki ő s merre van hazája?“ A legújabban megjelent irodalmi lexikon már tudja róla, hogy „Munkás-költő, író. Húszéves koráig urasági béres, majd gyári napszámos. A szocia-lista baloldal (Vági-csoport) mozgalmaiban való részvétele miatt börtön-büntetést szenvedett. 1930 óta ír; versei, cikkei fővárosi lapokban jelentek meg. Két prózai kötete: *Indul a bakterház*, *Urak országában*.“ (Hungária Irodalmi Lexikon, Budapest, 1947.). Ez a néhány soros lexikoni ismertetés már tudtunkra adja, hogy Rideg Sándor parasztnak született és munkássá lett; a könyv elolvasása pedig arról győz meg bennünket, hogy ez a paraszt és munkás legkitűnőbb elbeszélőink és legmagyarosabb íróművészeink közé emelkedett. Rövidebb-hosszabb elbeszélései, novellái tárgyválasztásának, vala-mint írásművészetének megértése végett Beke Ödön szerkesztőnk megkérte az író, ismertesse meg velünk eddigi életfolyását, mely — úgy véljük — sza-munkra több az érdekesnél. Az író egy hosszabb levélben és egy kis önélet-rajzban lenyűgöző és érdekfeszítő beszámolót ad sok-sok küzdelemmel és szenvedéssel telt életéről.

Ebből a beszámolóból kiemelünk néhány adatot, melyek érthetővé teszik előttünk, hogy az író miért tud olyan mély-érzéssel mesélni a szegé-nyek, a kisemberek sorsáról, mostoha életéről s miért tud olyan-tősgyöke-res magyarsággal, fizes magyar nyelven írni. Elmondja, hogy 1903-ban Tör-telen született; atyja zsellér, majd uradalmi béres volt s ő maga is béres-ként szolgált húszéves koráig, de a rossz bánásmód miatt 1921-ben a fővá-

rosba menekült, ahol a legváltozatosabb munkákból élt. A Vági-féle szocialista munkáspárt tagja lett, amelyet a hatalom kommunista egyesületnek tartott és módfelett üldözött. 1926-tól kezdve — mint írja — a könyvtárak állandó lakója volt s rengeteget tanult, mert úgy vélte, hogy hasznosabb szolgálja lesz népének, ha tanul és nem akart kevesebbet tudni azoknál, akikkel alkalma volt találkozni. Első nagyobb nyilvános előadása alkalmából a rendőrség elfogta és felügyelet alá helyezte; több mint harmincszor letartóztatták, börtönbüntetésekre ítélték s egy súlyos kínvallatás következtében még ma is beteg. Ehhez járult az, hogy a németek bevonulása után többszáz politikai fogollyal együtt egy bauxitbányába vitték, ahol a kényszermunka és az elképzelhetetlen rossz sorsban való sínylődés testi szervezetét tönkretette. Mint írja, a fől szabadulás óta is beteg a tüdeje, a szíve. Viszont könyvének olvasása közben megállapíthatjuk, hogy szelíme, képzelete, írói készsége páratlanul egészséges, elbeszélő képessége lebilincselő, magyaros írásművészete elragadó.

A Nyelvtört az utóbbi érdekli: a magyaros írásművészet, hiszen régebben is, újabban is, mindig foglalkozott a nyelvművészekkel: Pázmány, Mikses, Faludi, Vörösmarty, Arany, Petőfi, Mikszáth, Móricz, Móra stb. nyelvvel és stílusával. Rideg Sándor nyelve és stílusa is megérdemli teljes figyelmünket, telve van minden elbeszélése magyar zamatos népi szókkal, szólásokkal, hasonlatokkal. Saját maga így ír fentemlített levelében: „Magam a tisztántúli nyelvjárást beszélem, de fölháználom írásaimban az erdélyi nyelvelemeket is ott, ahol annak ódon szépsége nem üt el a tiszai nyelvtől.” S hogy a nyelv, mint a kifejezés eszköze mennyire érdekli, bizonyítja ugyanezen levelének a következő része is, mely a matyók nyelvéről szól: „Itt a faluban matyók laknak és igen érdekesen beszélnek; így az asszonynak való blúzt *lityának* nevezik és számtalan érdekes szójárásuk van, így pl. nem néznek semmit, hanem *lesnek*, nem mennek sétálni, hanem *karúnyi*. Most egy matyó lakodalmán beszédelemet próbálom összegyűjteni, mert bár nem vagyok éppen nyelvkuató, de egetverő szerencsének tartanám, ha egy matyónyelvű elbeszélést tudnék írni.”

Rideg Sándor írásaiban elsősorban a természeti képek szemléletes és kifejező erejű leírása ragadja meg az olvasót. Például a szél ilyenforma leírásokban jelenik meg: „A szél jajongva ugatott végig a tájon, hosszú bánatos vonítással tépte a fákat s a házak ereszeit, mintha tüzet érzett volna, hogy szíttaná” (10). „A szél ezerhangú sípon orgonált” (41). „Hátával a szélhordta hókupaenak támaszkodva, magányosan ácsorgott Lehota háza s hallgatta a szél gurgulázó ugatását, mely a tél fehér lován rohangált összevissza a pusztaságban” (42). „A sároztalan padlásról lehángzott a kútlászó szél dobantása, amint döngve nekicsapódott a homlokdeszkázatnak” (uo.). „Néha úgy érzett, mintha a részeg szél itt hentergett volna a szoba deszkából ácsolt bútorai között, ahol tótágast állt a mindennapi szegénység” (uo.). „A messzi vetéseket cirógató szél ringatta játékosan” (109). „Tűzvészdzajkáló sebes szelek sötét lovakon száguldanak át a hajlongó búzaföldeken” (12). — A természet képeit ezerszínű pompában tudja festeni s festői kifejezései elképzeltető erejűek, pl.: „A távolságok bűgása verte az erdőt s a zaj összetörve sikkadt el a tölgyek alatt” (10). „Hajlongva rengő búzaföldek intenek roskadó kalászosok alatt” (uo.). „A messzeségbe nyúló erdő felett heves szél csalázott a fellegekkel. A százas tölgyek bűgő torokkal, roppanva sőhajtottak. S lent a fehér folyóvízzel díszített lokrok között bujkált a csend” (45). „A hideg keresztülfúrta magát a ház falán s zajtalanul topogott az ágyban fekvők takaróján” (42). „A bodorlelős eget aranyfűsttel hintette be a korán kelő Isten. A patakpart fehérlevélű nyárfabokrai miszáz papoknak öltöztek, s a nyár meleg jószágát verték dalba ezüstösen csillogó levelükkel. A szárba roppant vetések hajlongva hejehujáltak s a rigó rikkantott hozzá részgűlten” (109).

Arany Toldijának II. énekét juttatja eszünkbe a következő szemléletes lakodalmi konyhai készülődés leírása: „A nagy vendégszobába a konyhán keresztül vezetett az út, ahol őt vagy hat asszony izzadva sercegette a zsírt, forgatta a nyársot, parasztat szított a süllő pecsenyék alatt, máskor a lakodalmi ételeket merítgették, a tűzhely mellett fazekakban és bográcsokban óriási kifőtt húsdarabok s jóságú cubákok gőzölögtek” (24). Dózsa György várostromának leírásában olyan részeket olvashatni, mint Gárdonyi Lathattalan emberének harci képeiben: „A vár tövével véres tócsák ragyognak, bárdok zuhognak, csontok repednek, röhögő csordák sikollanak. Kidöntött emberi és állati bendők halmazában, széltört ágyúk és szekerek között, élők és holtak lucskos véres tömegein keresztül topog a falakig a fegyveres nép. Nincs alkalom, fortélyos dulakodásra: ez az óra a halál órája...” (14).

Számtalan magyaros szólást is találunk a könyvben. Íme közülük néhány: A híre bejárta Tolnát-Baranyát (73), majd kisül a szeme a szegénytől (18), a kántáló sirám egyszerre a torkomra fagyott (21), a csúfnév úgy ráragadt, hogy szenteltvízzel sem lehetett volna lemosni róla (106), megette má azt a fete régen, még akkó, mikó a csikófogat elhányta (8), félig kukára ittam magamat (140), bámultak, mint két birka a vágóhid piros deszkáján (104), úgy izzadt, mintha csövespaprikát evett volna (83), szó, ami szó, Gergő úgy falhoz állította a papot, hogy... (111), nyakalja a bert (23), minden szál szőre égnek mered (30), krumpliszedés után annyit sztrájkolhatnátok, amennyi a bőrtökbe fér (30), nyakára mászik (32), hírié futott (31), nyélbe üt (113), garast garasra tesz, takarékoskodni fog (113), aki a mezők liliomát szokta felruházni (100), a kert sötét zugaiban Deákne vázna fehérlett (137), hókán vágom ám, ha nagyon kapkod! (82; vö. Nyr 67:39), hőkön ütöttem (132), Pestre sem mehetek föl csak így mezítáb, mint akit a kácsa költött (83; Nyr 67:39), a nyű essen a gyökeribe (82), hogy lék ne támadjon a szerencsémbe (97), az ördög tudja miért (97).

A népi és tájszavak gazdag erdejéből is idézünk egy csomót: ajnároz 14, betyárbűtör 83, bojnyikos szakáll 138, bukándozik 32, cafat 20, cubák 29, csicsogó 136, csiricsaré 136, csuhajozó legény 24, éinal 118, életes (a szálfáknál keményebb emberek ma életesek lesznek és erősek) 10, fchér-cseléd 141, fészkes fekély 140, firtat 100, fölképel 47, fölpenderedett orrú cipő 110, galacsinhengerítő bogár 111, handabanda 115, harákol 61, hó-hózás 87, höröző kiáltás 85, irdatlanul nagy 20, kacat 43, kecmereg 46, kicsetteg 83, kifarol 83, kikodult kutyák 33, kiszanal (= meggyógyít) 142, kiterigetés 6, kunyerál 30, kurjász(jik) 83, kutyuló dézsa 54, Kutyulófa 55, lából 59, 112, lekoldulja a falut 21, libben-lebben 119, lobonc (a vesztét érző eb gödröt keres elhasznált loboncának) 135, meglupál 60, nyiharászó, kopogós dal 139, nyihogás 22, ögyeleg 30, összebajszajog 130, pampog 54, 141, pampuska 99, passzintás 23, poszogó bogár 7, pöndöl 6, retye rongy 138, ricsajoz 141, rohangel 39, szatyingos sátor 112, szégyencsontok 142, szertyog 61, szutykoló pipás 29, tetésre tett 12, tenyerel 64, ténfereg, ténfergő 24, 51, til-lábólás 51, ú (= ó) 8, vinnog 101, zákonyos harag 137.

Befejezésül ideiktatom még, hogy Rideg Sándor írásaiban a „gyűrött-szajú pipás parasztok” (131) és a „csámpás-csizmás, pitykegombos parasztok” (113) a csapások padlójára „szarkafészkét köpködnék” (126) és „ágas-bogas ábrákat köpnek” (128), „nagy fene parasztkalapot” viselnek és így káromkodnak: „A szent habakukját az apádnak, aki megfabrikált!” (131), „Azt a habakukját a keménybenező Kleofásnak!” (132), „A fekete fene lepje be a keze szárát!” (82), „A nyű essen a gyökeribe!” (82), „Azt a fűzfán kesergőjét ennek a gyáván szülött világnak!” (133), „Az ég rogyjon rád, amerre mész!” (141) stb.

Irodalmunknak nagy nyeresége ez a parasztból és munkásból lett író, akinek írásait a nyelv kutatói és vizsgálói is haszonnal forgathatják.

Prohászka János

Új orosz elbeszélők. Révai 1948.

A huszadik századi orosz írók válogatott elbeszéléseit tartalmazza ez a gyűjtemény. A kötet élén az új orosz irodalom nagy mesterének, Gorkijnak művei állnak. Gazdag, romantikus képzetből fakadt *Mályva* c. elbeszélése; egyszerű sorsok drámai erővel ütköznek össze: az apát, aki elhagyta családját, a parasztsors nyomorult biztonságát és egy távoli szigeten halász lett, szerelmi vetélytársként állítja szembe láival a démoni nő. A fiúbán a földéhség természetes parasztlétférfi legyőzi a szenvedély és a tenger végtelensége. Az apa és fiú végzetes összeesapása után az öregben feltámad a büntudat és visszatér elhagyott feleségéhez, parasztnak. Különös emberek ezek, sóvárgó parasztok, részeg csavargók s a világot járt, toprongyos óriás, Szirjózská a hősi. Az érzelmileg túlfeszített párbeszédnek mögött folyton ott morajlik a harmadik, az igazi főszereplő: a tenger. Csodálatos tájfestések szálkák meg időnként az eseményeket, lírai kísézőkénél szolgáltatva.

Gorkij fölébbal még a régi világban áll, szemlélete és ábrázolásmódja ezt mutatja, bár forradalmisága már az elkövetkező nagy átalakulás vihar-madarává lesz. A többi elbeszélés, írói csaknem mind a második világháború szenvedésekben és dicsőségekben gazdag eseményeiből merítik az ihletet. Különböző írók különböző értékű alkotásai ezek, de valamennyi a szocialista realizmus új művészi szemléletének kifejezője. A nyugati írók nyugtalan, formabontó, mások által alig követhető kísérleteinek nyoma sincs itt; szélesen hőmpölygő, sokszínű, életes epika ez s a sajátos művészi szemlélet lágy líraisága vagy zord tárgyiasága mellett sohasem hiányzik a mélyen gyökerező társadalmi felelősségérzet. A megjelenítő erő, a leírások realista gazdagsága, az erkölcsi átalakulások rajza, az egyszerű művészi eszközök gyakran eszünkbe juttatják a 19. század nagy orosz mestereit. De nevésséges volna epigenizmusról beszélni; elég itt-ott egy-néhány sort elolvasni egyik-másik elbeszélésből, hogy megállapíthassuk: valóban erővel teljes, élő művészetrel van dolgunk és ez a kísérlet nemcsak erkölcsileg emelkedik az elszigetelt és formabontó kísérletei fölé, de képezteti és indulati erejével is világirodalmi színvonalon áll. Az írók kedvelik a keretes elbeszélés ősi novellisztikus formáját s kezükben ez a forma is a valósághoz való ragaszkodás eszköze, az életserűség, a hitelenség élményét akarja kiváltani az olvasóból. Fronttörténetek, partizánhőstettek, a kiszolgáltatott polgári lakosság néma szenvedései alkotják a cselekmény magvát; de nem is ez a lényeg, hanem az: hogyan nőnek ezek az egyszerű, hétköznapi emberek a megpróbáltatások katarzisában óriásokká, drámai hőssékké, hogyan alakulnak ki a legmélyebb emberi kapcsolatok a rendkívüli körülmények között. A válságokban magasba szárnyaló emberi lelket színpadiasság nélkül, a szükséges művészi lávalást megartva, a szocialista realizmus egyszerű eszközeivel ábrázolják az új orosz írók.

Grosszman elbeszélése (Élet) néhány orosz katonát mutat be, aki nem hajlandó megadni magát a németeknek. Levonulnak egy bányába s a németek megszállva a toporzékolnak. Végül a német ezredes kihirdeti a bányásztelep asszonyainak, hogy valamennyi asszonyt és gyermeket agyonlőveti, ha a bányában rejtőzködő vöröskatonák nem adják meg magukat. Indítványára három asszonyt választanak ki küldöttségnek. Kérésükre velük mehet vezetőnek egy öreg vájár is. Nagy erővel adja elő az író az asszonyok felkészülését és búcsúját a bányába való lebecsültetésük előtt. Az egyik odaszól legidősebb lányának, aki legkisebb gyereket, egy másfélszentes kislányt tartja a karján: „Lidka, ne felejtse el megejteni a kecskét, vágtam friss gályát neki. Kenyér nincs, azt a fél tökört, amit tegnapról maradt, főzd meg a vasfazékban; az ágy alatt megtalálod. Sőt kérhetsz kölesön Gyimirtijévnától. Aztán jól vigyázz, a kecske el ne kószáljon, abban a percben új gazdája akad.” Az asszonyok titokban életet visznek le és nem is próbálják megnyerni a katonákat, természetesnek tartják, hogy megbízatásuk nem jár

eredménnyel. A katonák a legnagyobb szenvedések ellenére is kitarlanak: a németek felrobbantják a kijáratot, de az életben maradt oroszok az öreg bányász útmutatásával napvilágra jutnak és megmenekülnek. — Az elbeszélés keményen megrajzolt alakjai különösen szemléltetik az új társadalom szerkezetét és életérjét, az orosz lélek nagyságát a szenvedések elviselésében.

Katajev elbeszélése (Miatyánk) az emberi képzmutatás és gonoszság drámai tömörségű megjelenítése. Egy asszony gyermekével menekül a németek elől, végül kifáradva leülnek a városi parkban s reggelre megfagynak. „A teherautó kétszer állt meg. Először annál a padnál, amelyen a megfagyott öregember ült. Másodszor annál a padnál, amelyen az asszony ült gyermekével. Az anya kezével fogta gyermekét. Egymás mellett ültek. És majdnem egyformán voltak öltözve. Elég szép bunda volt rajtuk, mesterséges majomprénnel, halinacsizma és egyujjas, tarka gyapjúkesztyű. Úgy ültek ott mintha élneek, de az arcukat belepte éjszaka a zuzmara és szempillájukon jégcsapok lógtak. Mikor a katonák fölemelték őket, nem mozdultak. A katonák egy lendülettel dobták fel az asszonyt, begörbített lábbal a teherautóra. Az öregember testére zuhant, mint egy darab fa. Azután könnyedén feldobták a katonák, begörbített lábbal a gyermeket a teherautóra. Úgy zuhant az asszony fölé, mint egy darab fa, egy kicsit még vissza is pattant. — Mikor elindult az autó, éppen megszólalt a kakas az utcai hangszóró tölcserében és meghirdette az új nap kezdetét. Azután egy vékony gyermekhang mondta be háromszor angyal i tonációval: Jó reggelt! Jó reggelt! Jó reggelt! — Majd ugyanaz olvasta be, lassan, nagyon megindítóan, román nyelven az Úr imádságát: — Mi atyánk, ki vagy a mennyekben, szentellessék meg a te neved, jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratod!”

A nagy társadalmi átalakulást eredeti tehetséggel, kitűnő emberábrázoló készséggel, érdekes történetben mutatja be Fagyéjev (Földrengés). Ehrenburg, Solohov, Gorbátov, Szimonov írásai is a nagy háború és az új életforma élményköréből származnak. Nem nélkülözzük a humoros műfajt sem (Ilj és Petrov két kedves, szellemes elbeszéléssel szerepel) s a népköltészetből táplálkozó, de az új realizmussal szoros kapcsolatot tartó mesevilág mellett (Bárcsev meséi) a szerelemnek turgényevi finomságú ábrázolásával is találkozunk (Pausztovszkij: Násztja, a csipkeverő). — A gondos, művészi fordítás Szöllőssy Klára és Trencsényi-Waldapfel Imre munkája. *Lengyel Béla*

Levi, Carlo: Ahol a madár se jár (Cristo si è fermato a Eboli). Fordította: Mária Béla. Budapest 1948, Szikra. 214 l. — 80.

Egy falu vagy város zárt, megszokott közösségébe hirtelen belecsöppenő idegen mindig kiváltságos helyzetben van. Az író szavai szerint „nem lehet tudni, nem valami álruhában járó isten-e“. Ez a habitus a közösségnek az idegenhez való viszonyában nyilvánul meg. A vendégszeretet eleinte rendszerint egy kevés fenntartással vegyes, s ez a „fenntartás“ lényegesen erősebb, ha az egymással érintkezők más-más társadalmi osztályhoz tartoznak. A szerző, művelt és haladó gondolkozású északolaszországi, a reménytelenségtől közömbös déli faluba, Gaglianoba kerül, melynek lakói szinte történelem nélküli szigeten élnek. Ez már magában is elég ok arra, hogy Levi idegenül álljon velük szemben. A szakadék azonban kétszeresére távol azzáltal, hogy Levi mint a fasizmus politikai száműzöttje kerül G.-ba. Az itt eltöltött évek alatt bele kell helyezkednie valamiképpen a falu társadalmába. Hatalmi szóval három esztendőre meghatározták lakóhelyét, életviszonyait, melyek kényszerítik, hogy minden társadalmonkívvilága ellenére közeledni próbáljon az itt talált emberi közösséghez. Viszonyulnia kell ehhez a társadalomhoz, meg kell ismernie, állást kell foglalnia: végső fokon, inkább szellemi értelemben tartoznia kell valahová.

Az idegen helyzeti energiájánál fogva szerencsésebb helyzetben van. A tömeggel ismerkedve u. i. a közös, tipikus jegyek jól kidomborodnak.

Kollektív egységet könnyebb megismerni, mint speciális, a társadalomból kiszakított egyedeket analizálni. Másrészt pedig a szerző messziről jött volta magában hordozza a tágabb perspektívákat. Levit ezenkívül foglalkozása és tehetsége is segíti, hogy közelebb kerüljön G. társadalmához. Egyszerszt festőművész, és szeme megszokta, hogy a forma mögött megérezze a belső tartalmat is, másrészt pedig orvos, akihez a benne sejtett mágikus erő vonzó hatása alatt szívesebben fordulnak az emberek. A festő, a pszichológus és az orvos tapasztalatai kiegészítik egymást, s a három kép egymásravezetéseivel kitarul előttünk — mintegy három dimenzióban — az 1935-ös G. társadalmának képe.

Sokféleképpen, bonyolultan tagozott ez a társadalom. Az urak—parasztkok ellentétén kívül a köztük élő száműzött tisztába jön a kaszton belüli rétegződéssel. A középosztály számottevőbbjei a fasizmus, a hatalmaskodás megszállottjai. Közömbösek is nehezen akadnak, kivételek pedig még ritkábban. A paraszttársadalom még összetettebb: vannak köztük vagyonosabbak, de a többség nincstelen, szegény, amerikások és kivándorlók ittrekedő hozzátartozói.

Fellehetnők, hogy az fró, a kulturált ember, az urak oldalán találja meg azt az atmoszférát, ami vonzani fogja. Azonban nem ez történik. A társadalom megismerésének folyamán az lesz nyilvánvaló, hogy Levi ezzel az értelmiséggel, főleg félműveltsége és irányított világnézete miatt, soha nem képes semmiféle közösséget vállalni. A parasztság nem volt fasiszta. Egyszerűen azért, mert nem tudták, hogy mi az, és mindent bizalmatlanul fogadtak, ami az államtól jött. Az államban érezték kizsákmányolójukat, melynek kénytelen-kelletlen engedelmeskedniük kell, s melyet csak olykor próbáltak óvatosan kijátszani. Az állami iskolában gyermekeik írni sem tanultak meg, és a parasztság egyre jobban visszahúzódott a maga küzdelmes és babonás életébe. Levi megtalálta az öhozzájuk vezető utat. Az orvost, kitől nem egyszer életüket kapták vissza, beengedték külön világukba. Levi pedig nemcsak testi bajaikat gyógyította, hanem problémáikkal is igyekezett foglalkozni. A szerző történelmi távlatokban gondolkodik s a paraszt probléma, a déli probléma boncolgatásakor, megvilágosodott előtte, hogy két Olaszországgal kell számolni. „Két Olaszország él együtt ugyanazon a földön és kétségtelen, hogy a parasztkok népe az ősih.” Ezek a kezdettől fogva ott élők, akiknek életformája is alig változott kétezer év alatt. Velük szemben a hódítók állanak, az államalkotók. Az egyik helyzeti energiájánál fogva, a másik pedig mozgási energiájánál fogva egyenlő erejű. Ezt az erőt egymás ellen fordítják. „Falu és város, Krisztus előtti és Krisztus utáni társadalmak állanak egymással szemben és amíg az utóbbi igyekezní fog ráerőszakolni az előbbire a maga állami önkényét, addig nem lesz béke”, állapítja meg Levi. Orvosi hivatásánál fogva nem áll meg a diagnózisnál, hanem a gyógyulás útját keresi: „Az, amit déli problémának mondunk, nem más, mint állami probléma... és csakis egy módon oldható meg ez a kérdés: ha egy olyan államot tudunk teremteni, melynek a parasztkok tevékeny részei.”

Carlo Levi írói hangja ugyanolyan tónusú, mint festményeinek stílusa: érzelmességtől mentesen reális. A valóságot nem szépíti, de tárgyilagos szemlélete sohasem lesz a ridegségig érzelemtől mentes. Néhány hasonlata leírása, a szubjektív megelevenítés következtében nagyon szép. Idézzük példának az alábbi mondatot: „Az ablakon keresztül homályos és bizonytalan fény áramlott be és ebben a félhomályban úgy látszott, mintha aombok elaludtak volna fájdalomukban.” Levi művészete a valósághól fakadt, joggal nevezhetjük a valóság művészetének. Részleteit is, csakúgy mint az egész művet, nem a képzelet teremtette. Sokszor ellenséges hatalmak, sokszor a véletlenek halmozták egymásra a cselekmény mozaikjait, melyeket végül az fró művészi egészéé rendezett. Levi írói érdeme, hogy könyvében a valóságábrázolás és a művészi szerkesztés tökéletes összhangban van.

A könyv nem regény, nem falukutatás, hanem a kettőnek szerencsés módon való összefonódása.

Külön kell szólni a kitűnő fordításról. Azért kell ezt kiemelni, mert a fordított szépirodalmi és tudományos művek közt alig találunk olyant, amely ellen nem lehet kifogást emelni. A legtöbb áttünetes elhamarkodott, pongyola munka, tele magyartalanságokkal, a nyelv legegységibb törvényei ellen való vétségekkel. Mária Béla fordítása valóban „hibátlan“, amint ezt a rangot most oly könnyen osztogatják a fordításokat talán el sem olvasó bírálók. Nemcsak kifogástalan, hanem írói munka is. Meglátszik rajta, hogy fordítója maga is költő.

H. Kiss Judit

E. Permjak: Nem nehéz a választás. Oroszból fordította: Botos Imre. Új Magyar Könyvkiadó.

Az ifjúság sorsdöntő kérdése, a pályaválasztás áll Permjak könyvének középpontjában. Hiába keresünk ehhez hasonló ifjúsági könyvet a magyar ifjúsági irodalomban. A mi ifjúságunk szabad pályaválasztása elé eddig az egyes társadalmi osztályok között emelkedő óriási fal, s ezernyi más akadály és kötöttség meredt. A végén senkinek sem maradt sok választani-valója. A szovjet ifjúság már szocializmusban nőtt fel. A fiatalok, fiúk és lányok számára egyaránt, nyitva áll minden út. Nincsenek jobb és rosszabb foglalkozások, mert minden munka egyformán tiszteletben áll. A tehetséges művészt együtt emlegetik a jó ércfejtővel, az újító mérnököt a jó cukrásszal. Eppen ezért részben könnyebb, másrészt azonban nehezebb a szovjet ifjúnak a választás.

Permjak könyvének hősei jól tudják, döntő lépés előtt állnak. Az ő fegyelmük azonban belülről jön, nem a külső világ erőszakolja rájuk, ezért nem futnak meg előre és nem bízzák másra vagy a sorsra, illetve a véletlenre a pályaválasztás kérdésének megoldását. Nem sajnálják a fáradságot bejárják a messze Uralt. Meg akarnak győződni arról, mire van hajlamuk, mi érdekli őket legjobban, melyen irányúak a képességeik. De nem is fáradhatnak el, mert hosszú útjuk minden állomásán érdekesebbnél érdekesebb titkok tárulnak fel előttük, olyan titkok, amelyeket senki nem ismer eléggé, a munka titkai. A munka, a világ legérdekesebb és legjelentősebb dolga azonban nemcsak a gyerekek számára rejteget ezer csodát, hanem — határozottan érezzük — az író számára is. S ez az, ami egészen különös vázslat ad ennek a könyvnek, de egyben ezért mondhatjuk, hogy igazi ifjúsági könyv. Nem gügyög ál-gyerekenyelven, nem beszél olyasmir, amiben maga sem hisz. Nem vezeti útítársait álomvilágba; a szovjet ifjúságnak nincs szüksége az effajta bódításra. A szovjet ifjúság a valóságban él, de azért megvan a maga külön valósága, mely körülveszi, de nem nehezedik rá. Pedig a sors nem kímélte a két testvért, Boriszt és Válgját. Szüleik fasizmus áldozatai lettek. Teljesen magukra maradtak, egyetlen ismerősük éppen Zsenja bácsi, aki őket a foglalkozások birodalmába vezeti. De nem szentimentális szájalom az, ami úrrá lesz fölötté. Permjak kitűnő pszichológus létére nagyon jól tudta, hogy így nem mutathat be kétoldalú barátságot. A felnőtt látszólag nem hoz áldozatot, inkább azt hangsúlyozza, hogy önző céljai vannak az úttal, könyve számára akar anyagot gyűjteni. Ebben a közös célban sikerül azután felnőttek és gyerekek egyaránt teljesen feloldódni.

Ezért mondhatók két szempontból is zseniálisnak. Permjak ötlete. Azzal, hogy a könyv keretét a felnőtt feljegyzései adják, alkalom nyílik arra, hogy minden foglalkozásról részletesen és érthető világossággal számoljon be. No meg a gyerekek szavait is feljegyzi, s így őket is bőven beszéltetheti, ők is elmondhatják a maguk élményeit. A jegyzeteket készítő felnőtt és a gyerekek hangja folyton váltakozik ilyenformán, de Permjak stílusművésze egy pillanatra sem hagy kétségek között bennünket affelől, ki a beszélő. Az igazi író szuggesztív erejével olyan élénken és élesen vetíti fel-

nőtt és gyerek elé egyaránt a maga mondanivalóit, hogy — mintha filmszerűen, de egyben plasztikusan is — valóban látná mindenki a tollat, mely-lyel a könyve végére pontot tesz.

Hogy a könyv a magyar olvasóra is ilyen szuggesztív hatással lehetett, már nem kizárólag a szerző érdeme, hanem részben a fordítóé is, aki pedig igen nehéz feladat előtt állt. Hiszen az egyes foglalkozási ágak körülvágó szakkifejezéseket nagyrészt az anyanyelvünkön sem értjük. Még súlyosabbá tette a helyzetet, hogy olyan foglalkozások is szóba kerültek, melyeket nálunk nem ismernek, vagy egészen más formában és számszámokkal folyik nálunk egyik vagy másik munka. A fordító azonban mindezeket a nehézségeket megoldotta, úgyhogy még a speciálisan orosz foglalkozásokról szóló részek magyar nyelve is síma, zökkenőtlen és kifogástalan. *Komor Ilona.*

Averbuch R. A.: Visszhang. A XIX. század haladó orosz társadalma és az 1848—1849-es magyar forradalom. — Ford. Hidas Antal. Új Magyar Kiadó, 1948.

Európa haladó értelmisége mindvégig feszült figyelemmel, hol lelkesedéssel, hol aggodalommal kísérte a magyar szabadságharc fordulatait. A tragikus befejezést okozó cári zsarnokság ellen fordulnak Oroszország legjobbjai is. Bjelinszkij 18 júniusában meghalt s így az európai forradalmak fejleményeinek már nem lehetett tanúja. De Herzennek és Csernyisevskijnek, az orosz forradalmi demokrácia legnagyobb képviselőinek több igen lényeges magyar vonatkozású megnyilatkozását ismerjük. Herzen világosan látta a szabadságharc európai jelentőségét. Az ötvenes években gyakran találkozott Kossuthtal. Csodálta tudását és politikai éleslátását. Híres lapja, a „Kolokol“ (Harang) harcot folytatott a Habsburg-elnomlás ellen. „Mit kaptak a magyarok az osztrákoktól? — Nem ismerem a világon semmi olyat, ami nagyobb ellentétben állna a németekkel, mint a magyarok, szerteágazó szabadság-szeretettelükkel, amihez annyi illik a hősiesség. Ezt az acéllá kovácsolt magyar fajtát még maga Metternich sem tudta megtörni.“ — Csernyisevskij naplója a pétervári haladó diákság gondolkodását tükrözi. A magyarok barátjának mondja ebben magát. „Óhajtom az oroszok vereségét és ezért a célért hajlandó lennék sok mindent feláldozni.“ — A hatvanas években a Habsburg-monarchia nemzetisége-

ket elnyomó politikáját ostromozza. Rámutat arra, hogy a magyarok és szlávok közti ellentéteket a Habsburgok saját érdekében mesterségesen szítják. De a forradalmi gondolkodás nem maradt meg az elmélet korlátai között. Megnyilatkozott ez azoknak az orosz katonáknak bátor elhatározásában is, akik megszöktek a cári hadseregből s nemcsak átpártoltak, de harcoltak is a magyarok soraiban. *Lengyel Béla.*

Illés Béla: Emberek vagyunk. Novellák, rajzok. Szikra. Regénytár, 1948. 116 l.

Illés Béla magyar író a hazánkat felszabadító szovjethadsereggel tért vissza *haza* valóban újkori kettős hősként: a kard és lant hőseként. Oroszországban népszerű, ismert író volt már, amikor újra magyarul és itthon írhatott s a Kárpáti Rapszódia három kötetével hamar meghódította a magyar közönséget. Sokan meghatottsággal olvastuk hazatérte után az Új Időkben nevezetes nyilatkozatát, amelyben a magyar széppróza útjául azt az irányt jelölte meg, melynek példaadó mestere: Mikszáth Kálmán. Az az ingadozó vagy konjunktúrázó gyengeség, amely oly könnyen pártolt, vagy legalább akart elpártolni a tisztá, világos, szabatos nyelvművészettől a stílficamok, és a „szellemtörténeli“ felhőszavak felé, főleg 1910 óta, hogy kiesett a toll Mikszáth kezéből — Mikszáth művészetét hű olvasói s néhány kritikus birodalmába izolálta, míg az akkori hivatalos helyek, amelyek ünnepeltetése idején földig görnyedtek előtte, már-már csak

„kezdetleges anekdotázót” láttak benne. Illés Béla azért is látja helyesen Mikszáth szerepét szépprózánk fejlődésében, mert írói lényében, művészetében sok a mikszáthi hagyomány. Ez különösen a fent írt kötet 12 novellájában figyelhető meg. Az ő stílusának is érdekes eleme, hogy szereti alakjait egyéni nyelvével jellemezni. Illés tréfás szatirikus és egyben mélységesen költői lélek. Nagy képessége, hogy a közelmúlt politikusait is pompás humorral vagy maró szatírával tudja költői keretbe állítani. *Rokonok* c. elbeszélésének álnevű hőisében Gömbös Gyula hű arcképét adja. Viszont a *Guszev-ügy* c. elbeszélés a 48—49-iki cári orosz invázió magyar- és szabadságbarát orosz századosának megrázó realis-romantikus kiregénye. A mikszáthi hatásnak tán legérdekesebb példája *Az aranyliba*, amelynek egy-két lapját (39—41) a nagy mester is alig írta volna más-ként. A kötet cím-novellája (*Emberék vagyunk*) hősnének „kedves, jellegzetes szava: *Nna*. Az orosz lélek, mégpedig sokszor a szovjet-orosz lélek nyer pompás rajzot néhány novellájában, így pl. *Akulina*-ban. A *voronyezsi éjszaka* világtörténelmet mutat kis fényvillanások világánál. Ez a kötet egy csokor színes novella-virág új eszmevilággal, amely nemes magyar hagyományok termőtalaján fakadt. *Rubinyi Mózes*

Bóka László: József Attila. Anonymus.

Bóka László huszonhárom, irodalmi minatűr-igényt kielégítő valóságában érzékelteti a költő társadalmi-művészi jelentőségét s jut el a József Attila-kép fogalmi jegyeihez: „Szocialista, freudista, elmebajos, hős, öngyilkos, szerelmes, de költő, költő, csakis és elsősorban költő.” Végső ítéletét nem az értékelés és méltatás szintelen-hideg tárgyilagosságával következteti ki. Modernebb, frissebb, építőbb eljárást választ: a kifejtő értelmezés főnő eszközökkel és következetesen alkalmazott módszerét. A háttér felől közelíti meg a költő teremtő ihletének pillanatait; megragadja és

elemeiben újjáéleveníti a lírai anyag formába öntésének sokrétű lélektani helyzetét; mindenekelőtt a nyelvi kifejező erő művészi jelentkezésének, mint a költő szelleme ellenőrizhető betűképeinek összefüggéséből ver hidat az olvasó és József Attila világa között. Így, ezen az úton aztán áttetszővé lesz a költemények érzelmi-gondolati állománynak lényege és közvetlenül felárul a nyelvi világra erején közvetített költői magamegmutatás születési folyamata.

Külön kell megemlítenünk Bóka László könyvének a nyelvtudomány keretébe tartozó részleteit. Az író értékelő szempontjainak sorkezdő tétele szerint „szemben minden irodalmi mű elsősorban nyelvi jelenség...” Ebből az elvi álláspontról folyik, hogy Bóka László munkájában nyomatékos hangsúlyt kapnak a nyelvészeti mozzanatok. A szavak hangulattartalmát kibontó érdekes fejtegetések közül kiemelkedik a *ring* igéhez fűződő elemzés. A kiskötet egyik önálló fejezete gazdag gyűjteményt közöl József Attila nyelvének jelzőiből és határozóiból. „Képzetei különös kapcsolatait (ugyanis) aligha lehet másuttal jobban tetten érni, mint ezek között a jelzős kifejezések között...”

Zsoldos Jenő.

Lugossy Emma és Gönyei Sándor: Magyar népi táncok. Budapest Székesfőváros Irodalmi és Művészeti Intézet kiadása, 1947. Tizenöt páros és csoportos tánc leírással, táncírással, zenei mellékletekkel és 132 táncrajzzal. A rajzokat *Csikós Tóth András* készítette.

A könyvecske egyedülálló, úttörő kezdeményezése: a táncírás, — ahogy mi nevezzük — *táncköta* bevezetése. Magyarországon ez az első könyvecske, amelyik felhasználja a magyar származású, külföldön élő *Lábán Rudolf* találmányát. Valami egészen meglepő érzésem volt, amikor az operai gyermekbalett 8—10 éves „tagjai” közül az egyik kiment a folyosóra, a másik pedig tett egy csinos tánclepet. Most ezt a lépést felírta a táblára, bejött a „hünyő” és a — tábláról letáncolta a figurát.

Ez történt ebben a tanévben, a a kicsi gyermekek közt. A mozdulatokat le tudjuk írni, kótázni, egyült a zenével!

A könyveske *Baranyától kezdve a Székelyföldig* az egész ország táncából közöl szemelvényeket. Szép népviseleti képek egészítik ki a táncleírásokat.

Nem látványos, nagy táncok ezek, hanem egyszerűek. Épen azoknak szólnak, akik értékelni és megérezni tudják az „egyszerűnek” művészi erejét.

A népmesék, a népdalok irodalmi közlése, megörökítése mellé, ime most már bevonul a tánc is, hogy minden ami mulandó, veszendő — hát megmaradjon és ne tűnjön el nyomtalanul. A nyelvi kincsek mellett a testmozgás művészete sem.

Csak egy, ami nem menthető semmikép: ez maga a falusi nép művészet-teremtő ereje. Mind kevesebb lesz a felgyűjthető anyag, illetve *talán nem kevesebb, csak másképp alakul a világ!* Mert a népdalnál is a „felgyűjtött anyag” ismét belekerül az élet vérkeringésébe, egyet fordul, s újra ott van a nép között. A táncoknál is megindul az egészséges értékelés: nem csodáljuk, de táncoljuk a „gyűjtéseket”, egyelőre figyelve, ellesve a népi tánc titkait, természetét, hogy azután megszülessék valami, ami új és új életet varázsoló!

Vollgy István

Balázs Béla: Csodálatosságok könyve. Révai.

Balázs Béla mesevilágával meg kell ismerkedni mindazoknak, akik szeretik az elgondolkodtatóan szép meséket. Andersen, az Ezeregyéjszaka és a világirodalom mesekincse mindenkor értékes olvasmányok. Balázs Béla meséi, a Csodálatosságok könyve is maradandó értékű, mint más írásai is, többek között a Hét mese. Thomas Mann is említi a Hét mesét a Balázs Béláról szóló írásában. Új meséit is szereti és igen kiválóknak tartja. „Ódon kínai történetek stílusára emlékeztető próza, mellet civilizált egyszerűségben valóban maga Lao-Tse, a „Vén gyermek” írhatott volna, akiről az egyik történet szól és akivel,

mint az istennövendékek tanítójával ezt mondatja Balázs: „A gyermek teste ifjú, de a nemzedék Szelleme régi benne és öreg”. Thomas Mann szerint ez Kína! Balázs Béla meséi pedig „gyöngéd ismerői ama öreg, okos és gyermeketeg emberiség szellemének, van bennük szerencsés, invenciózus találékonyság és metafizikai mélység”. Érdekes és fordulatos, novellisztikus mindegyik. Thomas Mann a legmelegebb ajánlással bocsátja az olvasó elé ezt a könyvet, „Ajánlom az olvasónak, hogy ezzel a könyvvel jó órában foglalkozzék”.

A napernyők meséjében megjelenik az utcai árús, nyakában a ládája. Mandarinok pompás városában él. Találkozik egy napernyő-árussal. „Mindenki legkedvesebb égboltját nyitja feje fölé” — kiáltja az árús. Nem választja a nvári égboltot göndör báránnyelűvel, a szelid mélabú égboltját, sem a hajnali égboltot, sem a hófödte, de ormok fölé boruló üvegeget. Yang-Csu a teliholdas éjjeli eget választotta, de visszavitte, mindig másikat választott. Végül egy őszi esti égbolt jutott neki, vörös napnal, vadludakkal. Valami különös vágyódás fogta el az embert, ha a vadludak után nézett, ismeretlen messziségekbe vágyódott. A mandarinok városában járt-kelt ezután az árús, feje felett az őszi alkonyég esernyője. Nem bánta már mások hatalmát, gazdagságuk nem bolygatta lelkét. Tekintete a vonuló vadludakat követte ismeretlen távolokba. Vágyódása is arrafelé szállott. Ha nyugtalan volt, kinyitotta az ernyőt és nézte az őszi alkonyet, a vonuló vadludakat.

Ez a mese és a többi is jelkép. Felejthetetlen a holdhal meséje. A halászhoz eljön minden éjjel a fehér lány és mikor a halász megöregszik, együtt léptek a holdba, mely kerek nyílasként világított a falon. Yüo-Dzsung könnynek nevezte el a feleségét, „mert könny segítségével tudott keresztüllátni csúnyasága álcáján”.

Li Tai Pe és a tavasz, az Álmos köntöse. A bűvös kör mind költeményekhez hasonló, melyeket ze-

néjükkal együtt zárunk a szívünkbe. Ha végigolvassuk ezt a könyvet, a meséket és az árnyjátékot egyiptomi sziluettekre (A fekete korsó), a bábjátékot (A halász és a hold ezüstje) — még jobban megértjük Thomas Mannak, a mitoszi világ nagy ismerőjének véleményét a Csodálatosságok könyvéről. Thomas Mann a „Bemühungen“ című tanulmánykötetében, „Ein schönes Buch“ című írásában beszél Balázs Béla meséiről. Árnyékhárka, könnyű fecske, könnyleány és álmok köntöse, sóvárgó lelkek és vágyak messzire húzó vadlúdjai — mesék és jelképek könyve ez. Elolvassuk a meséket és a mesék tiszta tavában, könnyben és holdszínű vízben megújodik szinte a lélek. Jó órában fogjunk hozzá, amint Thomas Mann ajánlja és vágyódó szívvel olvassuk, „mert igen szép“. *Timár Magda*

Két meséskönyv: Zelk Zoltán: Négy vándor, Dante, 80 l. Sik Ilma: Hold-sugár kisasszony, Franklin, 92 l.

A magyar gyermekirodalomnak minden új, életrevaló alkotását örömmel üdvözljük. A kisgyermeknek szánt irodalomban a népmesék mellett nagy szükség van a mai magyar gyermeknek szánt, a népmesék szellemében írt műmesékre is. Ilyen ez a két, előttünk fekvő könyv. De míg az egyik, Zelk Zoltán könyve mintaképe annak, hogyan lehet a népmesék nyelvén a mai gyermekhez szólni, a másik alig nyújt olyan ötletet, szépséget, amit a népmesékben ne találánk meg.

Az eredetileg felnőtteknek szánt hosszú, laza szerkezetű magyar népmesék nem mindig alkalmasak arra, hogy a gyermek csapongó fantáziáját lekössék. A Holdvilág kisasszony c. kötet a népmeséknek éppen ezt a hátrányát vette át: a könyvben mindössze három mese van, két mese és egy keretes mese. A hosszú, bonyolult szerkezet mellett a szerző stílusa is terjengős, bőbeszédű, az eredeti népmeséknél hosszadalmasabb. Ezzel szemben Zelk Zoltán meséi mindössze két-három lap terjedelműek, a szerző a tündérmesék helyett a trufák zártabb, csattanós

szerkezetét vette át. (Sajnos, e kötetnek tartalomjegyzéke nincs, mintegy 24 mese van a könyvben.)

Sik Ilma meséi a tündérmesékből ihletődtek. Bár nagyon helyeseljük, hogy ne csak a trufák, hanem a tündérmesék nyomán is születessenek műmesék, — kár volna a tündérmesékben rejlő költői lehetőségeket ki nem aknázni, — itt több helyen a tárgyválasztás iránt is óvást kell emelnünk. A kötet meséit csak az tudja igazán értékelni, aki a népmesék világába már beleélte magát. A mesék ötlete nem egyszer abból áll, hogy a népmesék szokott gondolatmenetét visszafordítja: a királykisasszony gonosz, a boszorkány jó, a bölcse bolond, a jószágos Jóska éppen a legnagyobb szívességet tagadja meg. A meséket csak néhány apróbb ötlet hozza közelebb a mai gyermek világához: a király okos feleségétől megkérdezi reggelente, hogy csak a nyakát mossa-e meg, vagy a fülét is. A népmesékből átvett szerkezeten kívül népieskedése is csak különbségekben rejlik: „vót!“, „osztán“, „istenadta“ felesleges szét-szórása, a hős hirtelen tájszólásban beszél. Ez nem menti attól, hogy stílusa helyenként magyartalanpá ne váljék: „ők ketten mindig egymáshoz tartották magukat“, „ugyan ki zavarja az embert“. — E mégis csak a magyar népmesék világát idéző kötetbe nem illenek a nyugatias háttérrel ábrázoló képek.

Zelk Zoltán meséiben meglevenedik a gyermek szűkebb és tágabb környezete: fák, virágok, állatok, a róka, nyúl, szarka, kakas, szentjánosbogár, tücsök, meg a tárgyak, bútorok is: asztal, szekrény, cipő. A mesékben szereplő kisfiúk egyaránt hasonlítanak a mesebeli fiúkhoz és magához a kis olvasóhoz. Csodálatos dolgok történnek az ismert tárgyakkal: a ribizkebokor átölelve sétál az almafával, a pipacs azt álmodja, hogy lepkévé változott, a világ valamennyi pipacs lepkévé változott: nagy, piros pipacsfelhők röpködtek az égen... A mesék egy-egy része szigorúan átvette a népmesék, elsősorban az állatmesék kerek szerkezetét, ritmikus gondolatmenet-

tét és stílusát. (A három nyúl, A bölcsek kacsája meséi.) De a szerző a szigorú népmesei gondolatvilágtól el is rugaszkodik: új, friss, azonban mesébe illő ötleteket hoz (az erdei kakuk és az órabeli kakuk találkozása). Tárgyválasztásában néha realisztikusabb a népmeséknél (Egy cipő története, Az asztal élete). A stílus egyszerű, világos, helyenként egészen költői (Tilinkó). Egyik-másik mese olyan sikerült, alkalmasnak látszik arra, hogy élő meseként éljen további gyermek-nemzedékekén át.

Kresz Mária

Siskev: A csavargó. Ford. Gombos László. Magyar Téka.

Történeti regény. Főhőse két szélhámós: egy Dolgopolov nevű orosz kereskedő és Pugacsov (a fordító Pugacsevnak mondja az orosz írás szerint, épígy Petrnek Pjotr, Fjodorovicsnak Fjodorovicsot) orosz kalandor, aki felhasználva a meggyilcolt III. Péter cárhoz való hasonlóságát, magát adja ki cárnak, hadat gyűjt II. Katalin cárnő ellen, sorra elfoglalja az Ural és a Don vidék várait, gyűjtogatja a nemesség kastélyait. Elfoglalta Kazánt is; már Moszkvát fenyegette, de ekkor követői elárulták s Panyin és Szuvorov tábornok kezére játszották. A haditörvényszék halálra ítélte, s őt kivégezték, híveit pedig Szibériába száműzték.¹

A regény érdekes korrajz. Kár, hogy a fordítás minden kritikán alul van. Az igazság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy ez nemcsak erre a fordításra áll, hanem a legtöbbre, s ritka olyan átültetés, amelyet kifogástalannak lehet mondani. Egyszer már meg kell mondani, hogy az ilyen felelőtlen fordításoknak véget kell vetni. A csavargónak (jobban ráillett volna a szélhámós cím) fordítója nemcsak magyarul nem tud, de lelkiismeretlen munkát is végzett. Nem tudja, hogy a *hiber* nem magyar szó, s *biherprém-sapkát* (27), *biherprémgallért* (32) ír *hódprémessapká* és *hódprémessgal-*

lér helyett. *Rókabunda* (32) sincs magyarul, helyesen *rókaprémeshunda*. *Flitterrel* díszített csizmáról (65) beszél, mikor van erre jó magyar szó (*pillangó*). Nem tudja, hogy a *grenadírt* (135, 141) magyarul *gránátos*. Ilyeneket ír továbbá: A kazáni, niszegorodszki és moszkvai *gubernya* (122), magyarul kormányzóság. *Dinnyésföld* (131). Hallott talán búzás-, rozsos-, árpás- vagy zabosföldről? A magyar ember nem dinnye-, búza- stb. földről beszél? Ki érzi magyarnak azt, hogy *Volgako-zák* hadsereg (130)? A *pugacse-viek* (138, 141), a *szuvorovi* kozák (135), helyesen Pugacsov emberei, katonái. Szuvorov kozákja. Folyton *látésőrről* beszél (pl. 70, 132). Még a színházi látésövet is messzelátónak mondanám. *Étkezőket* nyitottak (112). Nem jobb: *étkezőket*? Szabad papírra vetni ilvent: Mindketten rettenetes *kinézésű*, sűrű szakállas alakok (114, külsejű helyett)? Felügyelőket állítottak..., hogy ne igitanak az emberek *önkivüliségig* (112, önkívületig). Nekik voltak *zászló-jaik* (113, zászlóik). De Dietrich *szégyellte* ilyen kérdéssel utasához fordulni (143, szégyellt). De arcvonásai most is megmaradtak a régiek (114, helyesen: de régi arcvonásai most is megmaradtak). *Szemére* emelte a látésövet 132. szeméhez). — Nem ismeri a magyar szórend szabályait: A rzsevi kereskedő még Moszkvában *dobta le* magáról a kopott kozákruhát és pompás egvenruhába öltözködött (120, ledobta). Nem tudja, hogy a páros testrészeket a magyar nyelv egvesszámban használja: Keresztbe tette mellén *karjait* (98, karjait). Nem vette le az alázatos, ravasz *szemeit* Perfiliev komor arcáról (94, szemét). Több egvesszámba alany állítmánya egvesszámban áll: Öt nappal azután Dolgopolov. Galahov és még két preobrazsenszki gránátos. (minek ide a vessző?) Moszkvába *érkeztek* (102, érkezett). Ha több a birtokos, egy a birtok, akkor a birtok egvesszámban áll: A meseseriákok *puskákkal* voltak felszerelve, *késekkel* és *hoszszú ólomvégű korbácsokkal*. Báránvsapkával fejükön, a legkülönfélébb

¹ Ugyanez a tárgya Puskin A kapitány leánya c. híres regényének. Magyarul is megjelent a Magyar-Szovjet Művelődési Társaság kiadásában. Puskin a Pugacsov-féle felkelés történetét is megírta. (B. Ö.)

ruhákban (39, puskával, késsel, kor-
báccsal, ruhában. Az is magyaros-
sabb: *fejükön báránysapka*). Gyűj-
tőnév is egyesszámban áll: A *törö-
kökkel* verekedtem, a *németekkel* ve-
rekedtem, a *lengyelekkel* vereke-
dtem, minden ellenséggel megbirkó-
zom. *Muzsikokkal* azonban még nem
verekedtem... A *muzsikokkal* bánni
kell tudni (136). Itt viszont a *mu-
zsisokkal* kell megküzdenie (137, tö-
rökkel, némettel, lengyellel, muzsik-
kal). Kezdték fehérneműt mosni,
tetüket vadászni (41, helyesebb: te-
türe vadászni). Az orosz *лестница*
valóban létrát is jelent meg lépcsőt
is, de nyilvánvalóan csak létráról
van szó ebben az esetben: Az útra
leeresztett *létrán* felmászott... Maxi-
movics lebukdácsolt a *lépcsőn*, el-
esett. Szuvorov utánabotlott, ráesett,
mindketten legurultak a *létrán* (138).
A *szőköt* melléknév, főnévül szöke-
vényt kell használni: A *szőköt* itt
sem volt... Egyik faluban sem ta-
lálták meg a *szőköt* (144). Föl-
színesség, hogy *Szimbirszk* város ne-
vét (142, 143) többször *Szimbirszk*-
nek írja (141, 142). Minek *ordibálást*
írni *ordítózás* helyett' (140)?
Így talán magyarosabb? A szöveg-
ben használt orosz szavakat meg kel-
lett volna magyarázni. Nem elég az
arsinról azt írni, hogy orosz hossz(ú-
ság)mérték (101). Ha a fordító nem
sajnálta volna a fáradságot, bármely
orosz szótárból megtudhatta volna,
hogy kb. a magyar rőfnek felel meg,
s hosszúsága 711 mm. A *százsen-*
ről még ennyit sem mond (135).
Nyugodtan fordíthatta volna *öl-nek*,
mert hossza 2'13"4 m. Úgy látszik,
azt sem tudja, hogy az *eszaul* (143,
144, olv. *jiszaul*) a. m. kozákkapi-
tány.

A kiadók tehát vagy magyarul is
tudó fordítókat foglalkoztassanak,
vagy legalább nézessék át a fordí-
tást a magyar nyelv törvényeit jól
ismerő frókkal, nyelvészekkel.

Komáromi Jenő

**Trencsényi-Waldapfel Imre: Fu-
lulyácska-csuproeska.** Az orosz iro-
dalom remekei a magyar ifjúság szá-
mára. Franklin-Társulat.

A felszabadulás óta az újabb orosz
irodalomnak is szabad az útja ha-

zánkba. De nemcsak a felnőttek jut-
nak eddig ismeretlen művelvezet-
hez, hanem a fiatalokra is gondolnak ki-
adóink. A Nyelvőr egyik számában
ismertették az újabban megjelent
orosz népmesegyűjteményeket, s most
egy orosz ifjúsági antológia megjele-
néséről adhatunk számot. Ebben a
kötetben is vannak népmesék, de a
szemelvények javarésze a régebbi
és újabb orosz költők és írók mű-
veit ismerteti meg a magyar ifjúság-
sággal. Sorra vonulnak föl az orosz:
remekírók: Puskin, Lermontov, Kry-
lov, Nyekraszov, Turgenyev, Leo
Tolsztoj, Csehov, Gorkij, Alexej Tol-
sztoj, Majakovszkij versei és prózája
egészen a mai, nálunk még alig is-
mert írók műveiig. Némelyik frót ér-
dekes jegyzetek ismertetik meg az
olvasóval, így Puskin, Nyekraszov,
Csehov és a függelékben közölt ukrán
irodalom képviselői, Sevsenko és
Franko életét. Különösen érdekesek
az újabb orosz ifjúsági irodalomból
közölt szemelvények, melyek annak
bizonyítékai, milyen hatalmas részt
vesznek a szovjet írók az ifjúság
nevelésében. Tudjuk, hogy az újabb
szovjet ifjúsági irodalom nem csu-
pán szépirodalmi művekből áll, ha-
nem elsőrangú, népszerűen megírt
tudományos művekből is, melyek-
nek magyarra fordítása és kiadása
a kiadóknak és pedagógusoknak
fontos feladata.

Trencsényi-Waldapfel Imre antoló-
giáját minden iskolai könyvtárnak
meg kell szereznie. Reméljük, hogy
ennek a szép könyvnek hamarosan
folytatása is lesz. **Komáromi Jenő**
Barát Endre: Nehezen virrad.
Dante.

„Rózsai élni akar.“ Így kezdődik a
regény, Rózsának az utcalánynak
a regénye. Huszonnégy óra ebből a
szürke, füledt élethől. A házak fö-
lött köd száll, az utcákon indul az
élet, álmos vicék kaput nyitnak,
„nyeszlett emberek állnak a járdára.
seprőt emelnek s nagy fohászkodás-
sal kanyarítják a havat.“ Barát Endre
egyszerű stílusa jól illik az egy-
szerű emberek világához. Életszerűen
mutatja be a pesti éjszaka embereit.
Tolvajok, koldusok, az előregedett
utcalány, züllött diplomata — ezek a

város mélyén élők. Megmutatja az úgynevezett tisztességes emberek világát is, a jócsaládból való úrilányt is, amint megismeri az utcalány életének az útját. Barát Endre a valóságot akarja megmutatni, az életet. Nem akar szépíteni, nem akarja hamis fénybe burkolni az alakjait. A gyilkos Rózsi a hajnali utcán ténfereg, a személtben kotorászó, tuskószemű figurát figyeli. Krumplihejat tömköd az a tarisznyájába. A vice odébb akarja lökni a szegény és gírhos asszonyt. „Az eleven rönghalmaz-asszony keblére szorította a krumplihejjal és más maradékokkal félig-telt tarisznyát és menekült. Micsoda

menekülés volt az! Rózsi egy képel látott egyszer, most arra kellett, hogy emlékezze. A képre egy asszonyt festettek, aki fut a gyermekével, mögötte házak dőnek, előtte fák hajladoznak, földrengés, vihar meg vilám... Ezt a menekülő, hajszolt asszonyt, ezt a rongycsomó-asszonyt és Barát Endre néhány más alakját sem lehet elfelejteni. Meleg tekintete, meleg színei, meleg érzései vannak. Ezért élet és ezért a valóság egy színes darabja ez a regény. Színes, pedig szürke embereket fest. Regénye éppen azért érdekes. Érdekes a maga mozaikszerűségében is. Fiatalos és fejlődést ígérő. *Timár Magda*

NÉPNYELVI KÖZLÉS

Gondolkodásmód a népnyelvben

A nyelv a nemzetlélek tükré. Kicsillan belőle a nemzet tagjainak érzés-, gondolat- és akaratvilága. Nézzünk bele a tükörbe a szekszárdi parasztember beszédén keresztül.

A népi gondolkodásmód legérdekesebb termékei a *népetimológia* alkotásai. A nép gyermeke a számára érthetetlen szóban értelmet, érthetőséget keres, s ha nem talál, hát alkot magának. Lássunk néhány példát.

A szódabikarbóna szóból a *szódabikarbóna* alakot teremtette meg. Ebből már érthető a *szóda* is (hiszen ezt gyakran használja), a *bika* is. Sőt még a *bóna* is. (*Rajta van a bóna; bónás* = belondos.) A Steinsdörfer családnévet kiejteni is, megérteni is, megjegyezni is nehéz. Segít magán. Ertelmesíti: *Sándor Feri*. Ime, milyen könnyű, milyen érthető és milyen magyar. A Lichtenberg családnévet *Likonvert*-nek ejtik. A *Féglány*-ban (Vöglein) is értelmes a *lány*, a *Lájpört*-ban (Leipold) a *port*, a *Tencingër*-ben (Tenzlinger) az *ingër*.

A sevrő megfelelője, a *zsebró* is értelmesebb. A *kangár* (kamgarn), *portarigó* (Portoriko szivar), *portagéza* (szőlőfajta), *fiskáris* (fiskális), *árnyéka* (arnica), *csuszpájz* (zuspeis), *judapor* (jodeform), *petreziórom* (petrezselyem), *takonypart* (Backenpart), *aszfald* (aszfalt), *élégáncs* (elegáns), *almérájszinger* (armer Reisender), *katikézmus* (katekizmus), *agárcó* (akác), *ébbelaszti* (evterlasting) cipő szót szintén értelmesítette. Némelyiket egészben, másokat csak részben. Ha a szó egy részét nem érti is, az már nem okoz neki lelki gyötrelmeket.

Néha a játéki humor, a csodálatos kifejezőerő, az utólérhetetlen szabátossáág kincseit alkotja meg a népi gondolkodás a népnyelvben.

Egy meredek szőlőhegyet *Kásófujó*-nak nevezték el Szekszárd népe. Nincs az a forró kása, amit hidegre ne fújna a szekszárdi ember, amíg a hegy tetejére ér. Ime, az egészséges humor. Az egésznapos fárasztó munka után hazafelé megmászni a hegyet nem kínlódás, nem szenvedés, nem mindennapi kálvária, hanem csak kásafújás.

A város egyik részét *Sörkeváros*nak hívják. Valamikor cigányok laktak ott. Hogy a sörke a tetűvel, a tetű a cigánnyal szoros kapcsolatban van, azt mindenki tudja. S hogy ez a név ebben az esetben nagyon találó, azt senki se tagadhatja.

A zsákutcát *kutyaszorító*-nak mondják. A csintalan gyermekek ide szokták bekergetni, itt szokták megszorítani és jól megdobálni a kóbor kutyákat.

Mivel Szilveszter-estén „bőved“ van mindenben, ehetsz, ihatsz, táncolhatsz, azért ezt az estét *bévedestének* (∞ *bővedestének*) hívják.

Szellemesen nevezték el a nagy ádamesutkájú embert *gegegyurkának*, a piperkőcöt *fésűmiskának*, a mértéktelent *gyomorantinak*, a kapkodó not *szelenáninak*.

A vastagajkú emberre azt mondják: *pomposszáju*. (A *pon:pos* kenyértésztából kemencében süttöt, lángosszerű eledel, de a lángosnál 6—8-szor vastagabb.) A csunya vagy kellemetlen emberre azt mondják: *kődökcsömör*. A hitvány, értéktelen, lenézett embert *rühönvettnék* (szarnadrágnak) hívják, a kotnyeles, minden lében kanál, pöffeszkedő embert *mitugrász* embernek, a kancsált *Kerbenízőnek*, a dülledtszeműt *külűszēműnek*, az alacsonyát *többsincsnek*, a részegest *borkorcsolának*, az ok nélkül hencsőt *takonpokának*, az útált embert *bélebűszöttnek* (bélebűzhödt, nagyétkű és nagyon sokat evő ember, aki mégis nagyon sovány), a belondos embert *fénőtásnak*, a hasznavehetetlent *kényérpusztító*nak, a vallásosat *szentésnek*, a zárkozottat *magánokvalónak*, a nagyon magasat *égimeszellőnek* nevezik.

Az ikrekre azt mondják: *étyhasiak* (Debrecenben: 'egy anyától származó mostohatestvér' R. M.), rokonom heiyelt *vala.amvége*, a korszülöttre *üdőnapelötti*.

Ha valaki evés után még egy kissé az asztalnál marad pihenni, arra azt mondják: *ejtődzik*. Ha valakinek a keze a sok munka következtében kapott izomlázattól fogásra már képtelen, arra azt mondják: *mëymohókodótti* a keze (mohón végezte a munkát).

A fejféban már nem érzik a fa, a klázliban a pohár, a masinában a gép jelentést, azért ilyen szókat is használnak: *küfejfa*, *klázlipohár*, *nasi-názógép* (cséplőgép).

Használtnak ilyen összetételt is: *fejkeszkenyő*. Nem érzik a szóban a kéz jelentését. A *keszkenyő*t, amely tulajdonképpen kézkenőt, kéztörölt jelent, kendő értelemben használják. A *fejkeszkenyő* fejkendőt jelent. (A *kend* töröl jelentését már a köznyelv sem érzi.)

A szem mellett oldalt lévő mélyedést, a halántéket, *vakszēmnek* hívják. Mert olyan mélyedés, amin nem lehet látni. A befalazott ablakmélyedéseket *vakablaknak*, a falba mélyesztett lyukat, amelyben kefét, fésűt, csizmazsító és varrószereket szoktak tartani, *vakliknak* hívják.

A rossz késre azt mondják: *koszvakaró* vagy *békanyúzó*. Az óra ingája a *sétálló*. A kártya *ördögibiblija*. Az ortodox zsidók fül előtt lógó hajlincse *tetühinta*. (Debrecenben: *huncutka*. R. M.)

A szemhéj alá került szénkormot vagy egyéb idegen anyagot *rákszēm*-mel hajtják ki. A főtt rák megkeményedett szemének azt az erőt tulajdonítják, hogy erre képes. A *fosoló* vérmérgezést jelent. Legtöbbször az orbáncot értik rajta. Azt gondolják, hogy a *fosológönggy¹* megvédi az embert ellene, vagy ha már beteg, meggyógyítja. A gyalogosnak a lovon vagy szekéren járó — rendszerint jobbmódú — emberekkel szemben való alárendeltségi viszonyára mutat a *gyalogszék* és a *gyalogbodza* elnevezés. Előbbi a székek között azt az alacsony, kinagyolt, durva, négylábú, háttalan ülő-két jelent, ami az ülőeszközök, sőt még az úgynevezett zsámolyok között is csak paraszti szerepet tölt be. Az utóbbi pedig a vele elnevezett növény alacsonyabbrendűségét mutatja a bodzával szemben, amely sokszor, különösen ha nyesik, valóságos kis fává nő.

A sirást, jajgatást *országnotájának* mondják. Nyilván arra gondolnak olyankor, mikor ezt a szót használják, hogy a jajveszékelés mindenhol és

¹ Av valami tengeri növénynek a gyantájja, uan szép világossárgó színű. Má nem igen használják. A patikábo vették régebben, uan vijakszforma, de ja betegségét lëhúzta és akkó ja szemék uan zavaros barnás-sárgák lëttek. (Valószínűleg a test melegétől!) Akkó lëvették a nyakrú, oszt éppár nap muvänn mégín uan szép sárgák lëttek. A szemék úgy vannak csinyávó.

mindenkor ugyanazt az érzelmet jelenti. Legalább erre mutat az ilyen mondat: „*édanúta a zorszag nótájját.*” Akkor mondják, ha a gyermek verés után bőmből.

A gyermekürülékét tréfásan *böcsőháznak* mondják. Ha valakinek nem akar nőni a bajusza, annak azt ajánlják gúnyosan, hogy kenje be az orraljat böcsőhájjal.

A gyomorsavtúltengésben szenvedő ember savömléséről azt hiszik, hogy az „*géslesztá*” vizelete. Azért ezt a savömlést *gélészta* vagy *gygozás*nak hívják.

A gabonakereszték legfelső kéréjét *papnak* vagy *papkévének*, a közvetlenül alatta lévőket *válkévének* nevezik. (Az *l* röviden hangzik!) Vannak, akik szerint azért hívják a legfelső kérévet *papnak*, mert régen azt adták a parasztok a papnak, azzal a mellékgondolattal, hogy abban marad a legkevesebb szem, mert kieszik belőle a madarak, hát legyen a pape. Aki azonban valaha is aratott, az másként látja a dolgot. A legalsó kérévben legalább annyi kárt tesznek az egerek, ürgek és egyéb kártevők, mint a *papban* a madarak. Mindig a legnehezebb kérévet választják ki *papnak*, mert az jó nehezebb lesz, biztosítja a többi kéve gyorsabb leülepedését, hogy a szel szét ne szórhassa a kereszteket. Különben is biztos vagyok benne, hogy a tizedelés keresztenként történt és nem úgy, hogy a legfelső kérévet adták a papnak. (Folytatjuk)

Cziráki József

Közmondások, szóások

Virágos földhőnek mosolygós megnyegcskének nem lehet hinnyi.

Szíp edinnek szíp cserepe — szíp asszonnak szíp gyerke.

Nincs ollan fejszengél, aminek fogása né lenne: mindennek van megoldásmódja.

Várjuk meg, ahogyan pattanik az ustor: valami hogyan végződik.

Míg korpám van, kutyát kapok: mondja, midőn valaki rátart a munkavállalásban.

Mos gyűnek elő a komám lovai: váratlan fordulattal kísül az igazság.

Maj még kisebb nyárson is megsül a hús: adják majd alább is a hencsekörök.

En is ut teszek: kódistú kérék tarisznyát: olyantól kért, aki maga is mindenét elvesztette.

Ugy ilünk, min Toldi Miklós lovai a szemétdombon: rosszul táplálkoznak, nincs miől.

Télén bort, nyáron pálinkát: a bor nyáron kellemetlenül hevít.

Hosszi kötél hamar szakad: a megpróbált türelemről mondja.

As sē bolond, aki hógát: nem kerül bajba, akinek nem jár el a szája.

Alóvizbe lakik a bika, hógátó em-bérbe az ördög.

Bikát nem kő nekihojtani a tónak: ki mire hajlamos, megteszi.

Vörös embőr, deres lú, ritkán valólik abbú jó (vasderes-vöröses).

A van nem tesz szükségét: mindig jó, ha van otthon tartalék.

Este tengérrrel, réggel körömmel (mer akko kotrogatnyi kő): az étel-nemű rászárad az otthagytott edényre.

Ki mivel bánik, avval kenődik, aszongyák.

Csak ollan hozzá, mind a kalaposinas az Istenhőn: nem ér fel vele valki.

A rigiek aszt szokták mondani: az asszonnak szilés a köténye, sokat eltakar. Ez arra példa, (mondja) hogy az asszony sokat meglehet, amit akar.

Ha leginnek lészik a kalaptya, az fölveszi, de a léánnak lészik, az föl nem tuggya venni: a tisztességet példázza.

Könyid aszt a várat megöröznöi, amelliket a fene sē ostromol: a nem kapós leányról szól, ki oktanulul kérkedik.

Veszprém m. Karakószörcsök.

H. Csizmazia Olga

Madárnevekről

A következőkben felsorolom először azokat a madárneveket, amelyek magyarázatra nem szorulnak,

¹ Gyűjtésem 1939 nyaráról és 1940 téléről való. Hangtani megjegyzések: Az *á*-val jelölt hang enyhe ajakműködéssel képződik, de közelebb van az *a*-hoz, mint a *pa-lóc á*-hoz. Az *é* átmenet az *é* és *i* közt. Az *á* utáni *o* nyílt *o*.

mert a nyelvtérület nagy részén ugyanilyen jelentésben és nagyon hasonló hangalakokkal szerepelnek. Ezek a következők: *sárgorigó, fülemüle, vércse, kakukk, sas, vadréce, vadlud, ölv, héja, gém, daru, tuzok, bagó, fülezbagó, kuvik, stiglic, bébic, szarka, seregé, halászmadár, harká(l), tarkaharká(l), vörösbögyű, vizicsibe, fogol, fűr, fácány, veréb.*

A következők példamondatokban szerepelnek, de hangalakjuk miatt ugyancsak könnyen felismerhetők: *A darumadarak főm magassan kováloktak, asztán karéba röpütek. A pacsirta lebeggett, osztá(n) lécsapódott, akkó a kalappá léleptem. A seregé szécskót fog a réténn.*

Hideg léssz, mer az ökörszēm id bujká.

A góla kelepl. gólatiprott v. gólarogyott (gabona) 'egészen rossz, silány'. A gólarogyod gabna a gazdád (gazdát) gyalázso.

Vagy hangalak, vagy jelentés szempontjából magyarózatra szorulnak a következők:

sárgobögyű v. sárgo sármán 'sármány'

szarkagábor v. vasfejű 'gébics'. nádíveréb 'Acrocephalus palustris'. sárso 'szárca, Fulica atra'. Az Öregásván (egy rét neve) az ollan kerekés tó vót, hogy a sárscák csak uszkátog benne.

jakopogat 'kisebb harkályfajta'. babuka vagy babota 'búbosbanka'. A babuka szép tarka, de olla(n) szagos madár. A babota a tőkébe fészkel, akkoros, mind a szarka.

kujsz 'póling, Numerius arquata'. Szónak a kujszok, szé léssz.

szürke kányo 'varjú'. A fügemadár ügyes fészeképítő, vizz körü szokott énygi.

fekete kányo 'holló'. Külön veszem a háziszárnyasokat: gunár, zsiba (amíg sárga), lud (a tojó), réce, ka(n)réce v. himréce, pulka, kokas, tik, érce, csibe.

tőkös veréb 'verébfióka'. kuku 'tyúk alá tett fából készült tojás.'

palozsna 'záptojás'. Gvör m. Rábcakapi. Kálmán Béla

A NYELVŐR HÍREI

A Löw Emlékkönyv (Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw, Budapest, 1947. 360 + 195 lap) dús tartalmából — szerkesztette Scheiber Sándor — olvasóinkat érdeklő közlemények: *Beke Ödön*: Das VI. und VII. Buch Mosis (a varázsló Mózesről szóló könyvek északi legendáiról); *Büchler Sándor*: A körmendi középkori héber kodex-töredékről; *Fokos-Fuchs Dávid*: Jelentéstani analógiák (a „körülbelül” jelentésű *vagy* szóhasználatnál analóg német és héber szerkezetekről ír). *Kovács Livia*: Zum Problem der Sekundärdiftonge in der jiddischen Sprache a jiddisch *iech, iach e*, illetve *a* eleméről (ez voltaképpen a patach furtivum, amint azt ugyane kötetben *Bakonyi József* kifejti A héber hangtan befolyása a jiddis nyelvre című munkájában); *Krausz Sámuel*, a napjainkban Cambridgeban emigrációban elhunyt világhírű tudós

magyarnyelvű tanulmányában: Hat falusi templom, az ukki, tapolcafői, teveli, bánki, szentkirályi és csöglei zsidó templomokhoz fűződő emlékeit mondja el érdekes földrajzi és történelmi adatokkal; *Közöcsa Sándor* Vörösmarty Ezeregyéjszaka-fordításának második kiadásáról ír; *Rubinyi Mózes* Makai Emilről szóló tanulmányának bevezető részletét közli; *Turóczi-Trostler József*: Realizmus és irodalomtörténet címmel hét kis tanulmányt közöl egy készülő irodalomtudományi enciklopédiából; *Zsoldos Jenő*: A héber mese jelentkezése a magyar irodalomban címmel Edvi-Illés Pál és Heimann Hurwitz közléseit ismerteti. —s.

Hulladékpapírost és selejtpapírt eladni, illetőleg venni csak iparengedélyen kívül „Vásárlási igazolvány”-nyal is ellátott hulladékpapírkereskedőnek szabad.

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR ÉS AZ OROSZ IRODALMI STÍLUSRÓL

Írta: Trócsányi Zoltán

Ha 1914 előtt középiskolai magyar tanár kíváncsiságból elment a képviselőházba, főrendiházba vagy megyegyűlésre a vármegyeházára, megüdvözve kapta föl fejét, amikor meghallotta a mágnás-, dzsentrí- vagy ügyvéd-képviselő szónoklatát, amely hemzsegett a *-tatik*, *-tetiktől*, oly idegen, főként latin szavaktól, amelyeket könnyű lett volna szép magyar szavakkal helyettesíteni, s amelyeket a szónokok korántsem azért használtak, mert kitűnően tudtak latinul, hanem azért, mert a „mágas” politikai szónoki stílusnak szinte követelménye volt latin (francia, angol) szavak használata. Német szavakat ritkán, inkább csak idézetekben kevertek beszédükbe. Szláv szavakat szinte soha. A szónoklatok a szerint voltak nyeglék, patétikusak vagy táblabíróiasan nyugodtak, hogy mágnás, dzsentrí, ügyvéd vagy tanár mondta-e el őket. Az élcsepok és a nyelvhelyességi folyóiratok ezt a „kuriális” stílust sokat osterozták, s jórészt ennek tulajdonítható, hogy ez a politikai szónoklati stílus — amely egyébként gyökereivel abba a korba nyúlik vissza, amikor a diétán és a megyegyűléseken áttértek a latin nyelv használatáról a magyar nyelv használatára — 1920 után kiment a divatból. Ennek jórészt az is a magyarázata, hogy az új hónapok már alig ismerték és értékelték meg az elődeik által sűrűn használt latin szavakat, s ha találkoztak velük, szótárban néztek utána, mit is jelenthetnek.

Az 1920 utáni képviselőházban és megyegyűléseken egyre sűrűbben zengett a magyar paraszt és munkás nyelve, paraszt és szociálista képviselők ajkáról. S ha ma ugyanezekben a gyűléseken meghallgatjuk a szónokokat, azt tapasztaljuk, hogy a szónokok, igen csekély kivétellel, törölmetszett, zamatos magyar nyelven beszélnek, gyakran tájnyelvi vagy kültekli nyelvi sajátosságokkal, s ez beszédüket közvetlenebbé, keresetlenné, ízesebbé és színezebbé teszi.

Ez a változás — a *-tatik*, *-tetik* és az idegen szavak elmaradása — azóta az újságírás nyelvében is megtörtént. A szépirodalom nyelvében nem kellett megtörténnie, mert a szépirodalomban, Jókai regényeinek nyelvét nem számítva, már az első világháború előtti időkben is alig volt divatban az idegen szavak használata.

A magyar irodalmi nyelv Károli Gáspár óta csak abban változott, hogy az új fogalmak szaporodásával igen sok új szóval gazdagodott, de megmaradt pontosan azon a nyelvjáráson, amely Károli Gáspár bibliafordításában kialakult. Bár ma is vannak nyelvjárások, csoportnyelvek, családnyelvek, de mindenki, aki ír, sőt aki beszél is, általában a saját egyéni nyelvén ír vagy beszél. „Ahogy nem lehet két pontosan azonos falevelet találni, éppúgy nem lehetséges két pontosan azonos nyelvet sem.” Ha ez igaz, az a nyelv, amelyen Károli Gáspár írt, az ő *egyéni nyelve*, amely egyik képviselője volt a felsőtiszaidei kollektív ezö nyelvjárásnak. Az ő általa megadott nyelvi vonalon haladtak a 17—18. századi magyar nyelvtanok szerzői, az ő nyelvének, illetőleg nyelvjárásnak alakjait vették be szabályul grammatikáikba, hangtanából, alaktanából, mondattanából kihagyva a *papni megyek*, *paprról voltam*, *el van addal*, *lāti*, *tudi*, *mondi*, *látik*, *tudik*, *mondik*, *innya*, *lássá*, *lássák*, *mennyék*, stb. s egyéb nyelvjárási alakokat, melyeket Károli Gáspár nem használt; — *hajtsd ki azokat a borjút; a lovak, akit teg-*

nap láttam; az asszony, amely tegnap nálunk volt stb. egyeztetéseket. Az előbbieket — ha analógiás alakulás is közülük egyik-másik — a népnyelvben évszázadok óta élő alakok, az utóbbiak a nyelvtudat tévedései, hibás analógiák, de bizonyára szintén megvoltak a legősibb korokban is, s azzal magyarázhatók, hogy az ilymódon beszélők nyelvét még nem rendszabályozta meg a grammatika. Azonban az emberek a grammatikák megszerkesztése előtt is tudtak érthetően, a maguk nyelvén beszélni és ezen a nyelven pontosan, maradéktalanul ki tudták fejezni gondolataikat.

A Károli-féle nyelvet elfogadta az egyház, a törvénykezés és az irodalom a maga nyelvűi, s a múlt században az Akadémia is ennek a nyelvnek a hang-, alak- és mondattanát kodifikálta nyelvészeti kiadványaiban. Károli Gáspár tekintélye és hagyománya oly erős volt, hogy utána már más nyelvjáráson nem is mertek írni íróink, s csak a 18. században akadt néhány lázadó, aki — megkockáztatva a grammatikai tudatlanság vagy forradalmárkodás gyanúját — mert a saját nyelvjárását követve írni. Ezek a 18. századi nyelvi lázadók Csúzy Zsigmond, Simonyi József, egy ismeretlen fordító, aki 1780-ban Tömösvárott kiadta Scipulus Lőrinc „Lelki viadalom” című művét, Horvát Imre, Marosvásárhelyi Baba Ferenc.¹

A szépirodalomban gyakran találkoznunk tájnyelvet beszélő Göre Gáborokkal, akik a humoros hatás kedvéért beszélnek „parasztosan”, találkoznunk székeleyesen, palócosan, szögadiesen beszélő parasztregény- vagy drámahősökkel (pl. Móricz Zsigmondnál), de sem költő, sem prózaíró, sem tudós nem használta soha irodalmi, értekező nyelvűül a maga nyelvjárását, még ha szegedi, palóc vagy székeley születésű volt is.

Majakovszkij az orosz forradalom költője, aki nem az értelmiség, hanem a munkás- és paraszt-tömegek számára írt, a forradalmi író kötelességévé tette, hogy az utéak, terek, ligetek külön nyelvén, a külteknek nyelvjárásán írjon, azon a nyelven, melyet a polgári írók nem is ismertek, vagy ha ismertek, megvetettek, de amelyet főként az ipari munkásság annál jobban megértett.

Az orosz irodalmi nyelv, története folyamán, sokkal nagyobb változáson ment keresztül, mint a magyar irodalmi nyelv. Az orosz irodalmi nyelv az irodalom kezdetén a 11. században az egyházi-szláv nyelv volt, amelybe lassanként szivárogtak be az élő orosz nyelv szavai. Ez a régi, forradalom előtti nyelvtudósok megállapítása és tanítása. Legújabbban Obnorszkij orosz nyelvtudós azt állította, hogy az orosz irodalom nyelve, kezdetén, az ó-orosz nyelv volt, amelybe későbbi századok folyamán hatoltak be az egyházi-szláv nyelvi szavak, kifejezések és grammatikai alakok. Bármint álljon is a dolog, kétségtelen, hogy több évszázadon át, a 17. század közepéig, túlnyomórészt az egyházi-szláv nyelv volt az orosz irodalom nyelve, s ekkor kezdte átadni helyét az élő, beszélt orosz nyelvnek.

A 18. század első felében Lomonoszov három stílust (irodalmi nyelvet) különböztetett meg: *magas, közép és alacsony* stílust, amelyek az irodalmi műfajok fontosságának megfelelően különböznek egymástól. A magas stílust a hőskölteményben, tragédiában és ünnepi ódában kell használni. Ennek jellemző vonása az egyházi-szláv elemeknek *jelentékeny* belekeverése az orosz szövegbe, ami különleges komolyságot és ünnepiességet ad a stílusnak. A középső stílust a kevésbé komoly és ünnepies irodalmi művek számára ajánlja, mint a szatíra, elégia, idill vagy színmű. Ebben a stílusban főként oly szavakat kell használni, amelyek egyaránt megvannak az orosz és az egyházi-szláv nyelvben. De ebben a stílusban is megengedi tisztán egyházi-szláv kifejezések belekeverését, azonban ezek óvatos használatát ajánlja, hogy a stílus ne lássék fellengzősnek, ünnepélyesnek. Végül alacsony stílusban írandók oly művek, amelyekben a kifejezések legnagyobb egyszerűsége

¹ L. részletesen: A XVIII. századi irodalmi nyelv és helyesírás c. cikkemet (MNy 35.87).

és élénksége szükséges, mint pl. a komédia, dal és epigramma. Ezekben kizárólag az orosz beszélt nyelvet kell használni s teljesen tartózkodni kell egyházi-szláv szavak és kifejezések használatától. Lomonószovnak ez a stilisztikai utasítása nagyjelentőségű, mert még egyidőre megengedte az egyházi-szláv használatát. Csak a 18. sz. végén, illetőleg a 19. sz. elején jutott teljes jogához az irodalomban az élő orosz nyelv, Karamzin nyelvészeti harcái következtében. Ettől kezdve az orosz világi irodalomban lassanként kizárólagos uralmat nyert az élő, beszélt orosz nyelv, mégpedig a *moszkvai nyelvjárás*, ez vált az akadémia, a színház, a tanítás nyelvévé, s ennek hangtana, alaktana és mondattana szerint írt és beszélt minden művelt orosz ember. Az orosz nyelv dialektusait csak szépprók és általában csak parasztok párbeszédeiben használták.

A három irodalmi stílus (nyelv), — bár nem műfajonként, de a magyar nyelvben is megkülönböztethető. Nálunk az egyházi-szláv nyelvnek az irodalom első századaiban, sőt még később is, egész a 19. sz. elejéig a latin nyelv felelt meg. A latin nyelv volt a katolikus egyház, a magyar frók és tudósok nyelve; műveiket, még verseiket is jórészt latinul írták (Janus Pannonius, Bocatius, stb.). Ezek a latinnyelvű szövegek azonban a külön magyar irodalmi nyelv szempontjából nem vehetők figyelembe.

Ila Lomonószov kétszáz évvel ezelőtti három stilisztikai csoportját keressük a magyar irodalmi nyelvben, — pontosan megtaláljuk.

Megvan a „*magas*” stílus, — latin szavaknak sűrű használata magyar szövegekben, főként 17. sz.-beli íróknál s később jogászoknál, fontoskodó politikusoknál. Zrínyi Miklós a 'Török áfium ellen való orvosság-ban, avagy a' töröknek magyarral való békessége elleni antidotum-ban igen sok latin szót használ:

Könnýű akárkinek is declamálni, prédikálni; fegyver, fegyver, fegyver kívántatik és jó vitézi resolutio!... mert non datur aliud médium... sehol Magyarországot fel nem találjuk... hic nobis vel vincendum vel moriendum est... Ila securitásra most gondot nem viselünk... ha magának és posteritásának megmaradást kíván... minden particularis embernek légyen fegyvere... tartson egy armadát lábón... Ez minden fundámentoma a' mi megmaradásunknak... a' gyalog mindenütt succurálhasson... nem subsistálhat... hogy régiek autoritássával támogassam discursusaimat... az egész historicusok consensussából...” stb.²

De nemcsak Zrínyinél sok a latin szó (és idézet); más 17. századbeli íróknál is, pl. Czeglédi Istvánnak „Baratsagi dorgalas” (1661) c. művében:³

Controversiában — így oppugnálunk, — notáriáltatta, — Author, — fundamentum, — conclusio, — Exceptiók, — pronounciált, — applicálni, — refutálod stb.

Ez a *magas*, ünnepies magyar stílus. Ez jogászok, politikusok ajkán megmaradt a 20. sz. második feléig.

A *középső* stílus (irodalmi nyelv), amely nem használ latin szavakat (a tiszta magyar irodalmi nyelv, költők, frók, tudósok stílusa).

Az *alsó* stílust megtaláljuk a hitvitázóknál, akik nemcsak népies nyelven írnak, hanem a korabeli argót, a „kocsis-argót” is belekeverik stílusukba: „... a' miket mondogytok, hogy a' Pápák találtak, miért követitek, ha nem jók? Kuk magdol avagy inkább Sámbar Uram gyenge hőgye Várdai Dorkó!... Haj vén zsigány hogy nem tanulsz már igazat mondani (Pósházi: A' három kérdésre... Feleletnek megrázogatása 1666). — Hallod Matkó? jőj csak te is a' Pataki esztrengára; fogadom aláb kukurikolsz. ...Kuk Magdo legyenek, a' Pósházi eszelős írásakint (Sámbar: X ut Tök).⁴

² L. bővebben a „Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása” c. művem. (A magyar nyelvtudomány kézikönyve I. k. 10. f.)

³ L. bővebben uo. és „Czeglédi István stilisztikai és jelentéstani fejtegetései” c. cikkemet (MNy 21:164).

⁴ L. bővebben uo.

A hitvitázóknál egyébként a „magas” latinizáló stílus keveredik az „alacsony” (Lomonószov régi meghatározásával), piaci stílussal, a kocsis-argot-val.

Lomonószov meghatározását azonban a magyar nyelvben korrigálnunk kell. Az ő elnevezései ma már nem állnák meg helyüket. A *magas* stílus — *latinizáló*-nak, a *közép* stílust *tudatosan magyar*-nak, — s az *alacsony* stílust *népies*-nek, *proletár-stílus*-nak kell elneveznünk. A „magas” stílus már teljesen kipusztult a magyar irodalmi nyelvből s maradt a „tudatosan magyar” és a „népies”-stílus, valamint a proletár-stílus (a Majakovszkij által követelt stílus, az utcák, terek, ligetek, kültelkek nyelvét használó stílus), amely lassan nálunk is polgárjogot nyer az irodalmi nyelvben.

Az orosz irodalmi nyelvről három mű jelent meg 1946 óta: 1. Sz. P. Obnorszkij: *Ocserki po isztorii russzkogo literaturnogo jazyka*. Izdateljsztvo Akademii Nauk SzSzsZr, Moszkva 1946 Leningrad. 198 l. — 2. Sz. D. Nikiforov: *Isztorija russzkogo literaturnogo jazyka*, Glavnoe Upravlenie vyszsich ucsebnich zavedenij i pedagogiceszkich ucsilisc Minisztstersztva proszvescsenija RSzFSzR. Naucsno-metodiceszkij kabinet po zaocsnomu obucseniju ucsitelej. Moszkva, 1947. 140. l. — 3. Akadémik A. Sz. Orlov: *Jazyk russzkich piszatelej*. Izdateljsztvo Akademii Nauk SzSzsZr, 1948. 190 l.

Az első, Obnorszkij már előbb említett műve, vázlatokat nyújt az orosz irodalmi nyelv történetéről; a leggondosabb és legaprólékosabb hang-, alak- és mondatlani, valamint lexikális vizsgálatok alapján igyekszik bebizonyítani azt, hogy a legrégebb emlékek közül a Russzkaja Pravda (Orosz Jog, azaz Törvénykönyv), Vladimir Monomach művei, Daniil Zatocsnik Imádsága és az Igor hadjárataról szóló ének nyelve — nem egyházi-szláv, hanem ó-orosz nyelv.

A második, Nikiforov műve, amint egyik alcíméből kiderül, program és módszeres útmutatás a tananyag rövid ismertetésével, a pedagógiai intézetek távol-hallgatói (a „mezei” hallgatók) számára. Nikiforov áttekintj az egész orosz irodalmi nyelvet, az első emlékektől a 19. sz. végéig.

A harmadik, Orlov műve, az orosz írók közül Puskin, Krylov, Gribojedov és Leszkov műveinek nyelvével foglalkozik.

Ezek részletes ismertetése tanulságos volna a magyar irodalmi nyelv kérdéseinek tisztázása szempontjából is.

MARR NYELVSZEMLÉLETE

Írta: Gáldi László

Két összefoglalás van előttünk: az egyik, Bykovszkij tollából, Marr életének utolsó éveiben jelent meg, nyelvtudományi működésének 45. évfordulója alkalmából [H. Я. Марр и его теория. К 45-летию научной деятельности. Moszkva Leningrád 1933;] a másik Mescsanyinov tanulmánya Marr halálának 10. évfordulójára. [H. Я. Марр. К 10-летию со дня его смерти. Изв. Акад. Наук СССР. Отд. лит. и яз. IV (1945), 3—4, 150.]

A két tanulmány egymást pompásan kiegészíti: az első pontosan körvonalazza Marr forradalmi jelentőségű gondolatainak pályafutását és egyre élesebb szembekerülését a polgári nyelvtudománnyal, a másik viszont — noha Mescsanyinov sorait a tanítványi visszaemlékezés melege hatja át — kritikai szempontból kitűnő méltatása mindannak, ami valóban maradandónak látszik Marr eredményeiből. Mivel, sajnos, eddig sem Marr válogatott művei, sem az idézett tanulmányok nem jelentek meg magyar nyelven (bár különösen Mescsanyinov cikke ezt teljes terjedelmében megérdemelné), szükségesnek véljük röviden összefoglalni, hogyan vélekedik a mai szovjet tudomány a modern általános nyelvészetnek erről az ötletekben

kifogyhatatlan, óriási tárgyi tudású és páratlanul széles területeket átfogni képes úttörőjéről.

1. Pontosan 60 évvel ezelőtt, 1888 tavaszán jelent meg Marr első nyelv-tudományi dolgozata az Iveria című grúz folyóirat hasábjain. E dolgozat címe a következő volt: „A grúz nyelv természete és jellege.” Marr, akinek apja Skóciából Franciaországon és Spanyolországon át került a grúz földre, hogy ott a legjobb műkertészek egyike legyen, de aki grúz anyja révén már szorosan a kaukázusi népek világához tartozott, ebben a tanulmányban kifejezésre juttatta érdeklődését a hatalmas birodalmak árnyékában élő nyelvi kisebbségek problémái iránt. Alig volt még 24 éves, amikor a pétervári egyetem szélesre tárta nyelvészeti tanulmányainak horizontját: a keleti nyelveket választva speciális tárgyköréül, egyszerre négy területen tett szert alapos ismeretekre. Elő-Ázsia indoeurópai nyelvein kívül foglalkozott a török nyelvekkel, a hamita és semita nyelvelsaláddal, valamint a Kaukázus páratlanul tarka nyelvállapotával. Az Iveria hasábjain megjelent tanulmánya jól tükrözte érdeklődésének sokoldalúságát s ezenkívül még valamit: a fiatal tudosnak főleg a nyelvészeti paleontológia terén megnyilatkozó eredetiségét. Ebben a tanulmányban Marr, tanárainak felfogásától élesen eltérve, már felvetette a grúz nyelv és a semita nyelvek kapcsolatának gondolatát, noha tudta jól, hogy ötlete, az akkori tudományos közvéleményhez képest, valóságos eretnekség számba ment. Hiszen két különböző „faj” addig nem rokonított nyelvelsaládjáról volt szó, s egyben szakításról mindazon véleményekkel, melyek a grúz nyelvet hol a „turáni” nyelvek csoportjába sorozták, hol pedig a baszkhoz hasonló szigetnek vélték az indoeurópai nyelvelsalád keleti ágai és más nyelvek között. Marr bátor kísérletet tett azirányban, hogy a grúz nyelvet kiszabadítsa addigi elszigetelt helyzetéből. Nem hirdette ugyan, hogy a grúz oly szorosan fűződik a semita nyelvekhez, mint aminő szoros kapcsolatok kötik össze a semita nyelvelsalád egyes tagjait, azonban határozottan vallotta, hogy a grúz nyelv őse rokonságban állott a semita nyelvek ősével. Marr ekkor még bizonyos mértékben a hagyományos nyelv-tudomány talaján mozgott: hitt az „ősnyelvek” létezésében s következképp a családfelelméletben. Ettől a hagyományos felfogástól azonban a következő évek során gyorsan eltávolodott. Aminő mértékben mind több és több figyelemre méltatta a nyelvben kifejezésre jutó társadalomtörténeti mozzanatokot, olyan mértékben győződött meg a családfelelmélet tarthatatlanságáról is. Persze régebbi felfogásának nyomai magában az új irányzat elnevezésében is megnyilatkoztak: amikor Marr a kaukázusi nyelveket (s később a baszkot és az etruszkot) a „jafetikus” nyelvelsaládba sorozta, tehát szimbolikusan Noé harmadik fiától, Jáfettől származtatta (a hamita és semita nyelvelsalád mintájára), tulajdonképpen még mindig az ősi nyelvegységtől a különfeleség felé való haladás gondolatát vallotta. Pedig kétségtelen, hogy eme terminológiai nehézségek ellenére Marr glottogonikus elméletének egyik sarokköve később éppen az ősi egységre vonatkozó gondolatok teljes kiküszöbölése lett. E változás érzékeltetésére Marr szeretne használni azt a hasonlatot, hogy a polgári nyelvészek szerint a Volga nem ömlik a Káspi-tengerbe, hanem éppen ellenkezőleg, a Káspi-tengerből folyik kifelé! Az új felfogás alapjai persze társadalomtörténeti természetűek voltak: bár Marr sokáig nem ismerte a marxizmus alapelveit, működése második periódusában — a 90-es években végzett archeológiai kutatásai után — már szilárdan vallotta, hogy a nyelvi fejlődés tulajdonképpen állandó integráció: haladás kisebb egységektől a nagyobb egységek felé. Nézete szerint minden mai európai nyelv egysége késői fejlődés eredménye. Az előző stádium a törzsi nyelvállapot volt, még régebben pedig, az osztálytalan társadalom korában, egy olyan nyelvállapot, amely még apróbb, totemisztikus nyelvi egységekre tagozódott.

Az integráció folyamatát és részleteit illetőleg az évek folyamán Marr

felfogása sokat változott. Kezdetben főleg a nyelvkeveredésnek szentelt nagy figyelmet, persze oly módon, hogy azt a faji és népi keveredéstől mindenkor gondosan elválasztva, kereskedelmi és kulturális kapcsolatokkal próbálta magyarázni. Később azután, amikor Marr társadalomtörténeti szemlélete elmélyült s érdeklődése elsősorban az osztályellentétek felé fordult, úgy találta, hogy különböző nyelvek kereszteződése mellett igen fontos az egyes nyelveken belül létező osztályrétegek keveredése is. Hangoztatta, hogy nincsenek egységes, „monolitikus” nyelvek, s hogy a nyelvtudós távolról sem érheti be az irodalmi nyelvek tanulmányozásával: az élő nyelv a társadalmi tagozódást mindig pontosabban tükrözi. Ekkor persze Marr már osztályszemléletének megfelelően értékelte az irodalmi nyelvet is, melyben a mindenkori uralkodó réteg nyelvhasználatának rögzítését látta.

Marr a „jafetikus” nyelvek nyomait később nem „jafetikus” területen, például az oroszban, a kínaiiban, a finnben és más nyelvekben is próbálta felfedezni. Ez volt az a korszak, amikor a nyelvi integráció nagy folyamatában Marr igyekezett bizonyos fokozatokat, stádiumokat megkülönböztetni, vagyis különbséget tenni archaikus és kevésbé archaikus nyelvtípusok között. A jafetikus nyelvek zömét, így a kaukázusi nyelveket általában archaikusnak tartotta, szembeállítván velük a későbbi stádiumnak megfelelő indoeurópai világot. A két nyelvi rendszer közt ekkor már Marr olyan különbségeket akart felismerni, amelyeket közvetlenül a termelési feltételek fejlődésére vezetett vissza. Az indoeurópai struktúra szerinte olyan társadalmi szerkezetnek felel meg, melyet az ércek izzítása, vagyis azoknak tűz segítségével való megmunkálása jellemez. Ezért nevezte Marr az indoeurópai csoportot a „prometeuszi” nyelvek csoportjának, szemben az archaikusabb „jáfeti” csoporttal.¹

2. A fokozatosság, a híres стадияльность² azonban nemcsak nyelvtípusokra, nagyobb nyelvközösségekre jellemző, hanem jelentőséggel bír egyetlen nyelv rendszerének értelmezése szempontjából is. Marr mindig nagy fontosságot tulajdonított bizonyos archaikus jelenségek nyelvi továbbélésének. Bykovszkij megemlíti, hogy — a nyugati nyelvészekkel teljesen egyetértve — archaikus vonásnak tekintette pl. a neolatin nyelvekben szórva-nyosan fennmaradt esetalakokat, sőt ugyancsak archaikus szerkezetként könyvelte el ezt az orosz mondatot: *Мать любит дочь* 'az anya szereti leányát', mivel itt a tárgyeset jelöletlen s a mondattagok logikai viszonyát egyedül a szórend jelzi. Érdekes, hogy a nyelvi archaizmusok kutatása terén Marr nem szorítkozott a hangokból álló, valóban nyelvszerű anyagra, hanem visszanyúlt a hangos nyelv elsőbbségét megelőző „kinetikus nyelv”, vagyis a taglejtés (mimika) korába s kiemelte, hogy a beszélt nyelv tulajdonképpen saját legősibb fázisainál régebbi örökséget is hordoz: a mimika maradványait. Ezzel kapcsolatban Marr nemcsak a hangos beszédet kísérő taglejtéseket (bólintás igenlőskor, fejrázás tagadáskor, kézmozdulat 'állj!', 'rajta!' jelentéssel) kísérte figyelemmel, hanem szívesen jegyezt fel olyan eseteket is, ahol a mimika mindmáig egyetlen gondolatközlő eszköz. Bykovszkij idézi Marr nyomán az ausztráliai warramunga törzs özvegyasszonyainak példáját, akik férjük elhalálása után egy évig csak gesztusokkal nyilváníthatják ki gondolataikat, továbbá a gesztusok alkalmazását a Kaukázusban török és örmény női lakosok érintkezése közben. Marr egyben azt is megállapította, miért volt hasznos bizonyos történelemelőtti korban áttérni a jelbeszédről a hangos beszédre: a jelbeszéd számos esetben (pl. sötétben) egyszerűen nem volt látható.

¹ Az integrációs elmélet indoeurópai vonatkozásairól: А. Лесницкая, проблема исторической общности индоевропейских языков. Акад. Наук. СССР Пав. Огд. Лиг и ЯЗ. 1948. 3. 241 kk; ugyanerről az orosz dialektológia szemszögéből: А. Н. Гвоздев. К вопросу о значениях междialeктного обилия на фонетические системы русских говоров. И. Н. 201.

² Ld. erről Мещанинов: Глоточный процесс и проблема стадияльности. Акад. Наук. СССР. Пав. Огд. Лиг. и ЯЗ. 1941. 3. sz. 8.

Az élő nyelv, melynek kutatása terén Marr érdemei különösen jelentősek, tehát következtetni enged még a hangos beszéd előtti állapotra is. Még érdekesebbek azok a következtetések, melyeket Marr hatalmas nyelvi anyagából az ősnyelv, pontosabban az ősi nyelvi állapotokra nézve vont le. Marr felfogása glottogonikus vonatkozásban sokkal meggyőzőbb és nyelvi tényekkel jobban igazolható, mint akár Van Ginneken, akár legutóbb Révész Géza elmélete (az utóbbiról l. Psychológiai Szemle, 1948, 126).

3. Minden ősnyelv — hiszen a nyelv megjelenésének hajnalán csupán apró csoportokra töredezett, egymással igen laza kapcsolatban álló nyelv-hordozó közösségekkel számolhatunk — tartalmilag és formailag végtelenül szegényes volt. Nemcsak a szavak minősége nem volt elhatárolva, de még a hangok jellege is bizonytalan, Marr szavával élve „diffúz” volt. Ilyen bizonytalan hanghatású, de tulajdonképpen bonyolult artikulációjú hangok egyes „alacsony”, tehát archaikus kultúrfokon élő népeknél mindmáig fennmaradhattak (pl. a hottentották csettintő hangjai). Az emberi szájadlás csak fokozatosan vált a tagolt beszéd artikulálására valóban alkalmas eszközzé. Komplex, de mindmáig széles övezetekben fennmaradt hangok az affrikáták is; ezeknek általános sajátáguk azonban bizonyos egyszerűsödési tendencia, főleg a spiránsok irányában.

Az első szavak rendkívül egyszerűek és rövidek lehettek. Marr szerint a legegyszerűbb szótetek többnyire egy szókezdő mássalhangzóból, egy szóbelseji magánhangzóból s egy szóvégi mássalhangzóból álltak; a további fejlődés és differenciálódás során ezen három hang közül egyik vagy másik eltűnhetett. Ami az egyes hangok fajtát és elrendeződését illeti, Marr összehasonlító anyaga alapján mindössze négy típust különböztetett meg: ezeket nevezte a latin ábécé szerint A, B, C és D „elemnek”.

A-elemek: *sal, šor, šur, tal, dor*, tehát azok, ahol a szókezdő dentális hang után valamely, esetleg ingatag hangszínnű magánhangzó, majd egy liquida áll. — A B-elemek jellemzője a szókezdő labialis hang: *ber, bar, bal, nial, mar, mur, val, var, pal, fal, ban*, stb. — A C-elemek dentális kezdet után mindig nazális hangra (*n*) végződnek: *von, don, tan, san*. — Végül a D-elemek csoportjába tartoznak azok a hangtestek, melyeknek végén spiráns van: *roš, ros, rah, las, nah, nas, naš*, stb.

A négy alaptípus keletkezése mögött Marr valamilyen mágikus hátteret sejtett, amint általában — különösen pályája első felében — a nyelv mágikus vonásait erősen kidomborította. Ez volt az a korszak, amikor némely munkájában odáig ment, hogy a nyelv keletkezését egyenesen kultikus jelgűnek tartotta, vagyis olyanak, mely eredetileg csupán csekély kiterjedésű, mintegy kiváltságos közösségek kultikus céllal használt sajátja volt. Később ezen a téren is racionálisabb nézeteket vallott, a történelmi materializmus szellemében magyarázván a szavak fokozatos differenciálódását, mely feltétlenül párhuzamosan haladt a munka differenciálódásával. A gazdasági szükségletek szaporodása s általában véve a beszélő közösségek környezete döntő hatást gyakorolt a nyelvi fejlődésre: éppen ezért lehetetlen volna a nyelvi fejlődést immanensen, magából a nyelvből megmagyarázni. A környezet hatása alatt történt bizonyos hangtesteknek sajátos jelentéssel való felruházása, illetve ezen jelentések fokozatos módosulása. Közben persze az egyes csoportok állandóan keveredtek egymással: egyetlen nyelvi csoport sem fejlődhetett teljes elszigeteltségben. Mindenesetre általános, panchronikus érvényű az az elv, hogy a nyelvi változások létrehozói a nyelvközösség társadalmi alakjában lezajló változások.

A primitív szóképzés nyomainak felkutatásában Marr sohasem járt el formalisztikusan: mindig a nyelvi megnyilatkozás mögött megnyilvánuló gondolatot kereste. Ez vezette a jelentéstan beható tanulmányozására. A jelentéstanban éppen úgy, mint nyelvészeti kutatásainak minden területén azt a Bykovszkij által nyomatékosan kiemelt s immár marxista-leninista fogal-

mazású elvet tartotta szem előtt, hogy „a nyelv éppen úgy a társadalmi felépítményhez tartozó érték, mint például a művészet“. A jelentéstan tehát Marr szerint nem lehet más, mint a társadalomtörténet vetülete. Éppen e széles távlatok miatt azonban Marr jelentéstana nemcsak eszköz etimológiák valószínűsítésére, hanem egyenesen eszköz új etimonok felfedezésére, ilyen, jelentéstanilag és művelődéstörténetileg megokolt etimon pl. Marrnál az, amelyet a „kéz“ eszközjellegére alapít: nézete szerint — bár nem feledezik meg a régi szláv alakok nazálisáról sem (*ro[n/ka]*) -- az orosz *ru-ka* kapcsolatban áll a *rubit'* „hauen“ igével, sőt efféle kapcsolat van a németben is *Hand* és *hauen* között.³

Az ősi nyelvallapot szókészletét feltétlenül igen széleskörű polysemantizmus, sokértelműség jellemezte: ennek a rugalmas polysematizmusnak hangoztatása — sok egyéb érdem mellett — a marri elmélet egyik legértékesebb vonása. Joggal tekinthetjük úgy, mint a bühleri mező-elmélet glottogonikus alkalmazását, bár kronológiai okokból nyilvánvaló, hogy Marr Bühleret aligha ismerte. Marr szerint az ősember szóhasználati szükségletei mások voltak, mint a modern ember esetében: az állatok pl. számára egyszerűen „elejtendő vadak“ voltak, tehát közös szóval jelölhette őket. Persze később, amint egyre jobban differenciálódott a társadalom, szükségessé vált a fogalmak s azok nyelvi jelének fokozatos differenciálása is. Archaikusabb korokban egyazon hangtest alkalmazása esetén a mimika sokszor kiegészíthette, elhatárolhatta az egyébként általános, differenciálatlan jelentést.

Mindenesetre az ősi szavaknak éppen úgy, mint napjainkban számos szónak, feltétlenül volt egy általános és egy speciális, valamely foglalkozás, életmód, stb. körülményeinek megfelelő jelentése. Ezenkívül (a bühleri terminológia szerint, a mutató-mező jelenségein kívül), természetesen módosíthatta a jelentést a „jelmező“ is, vagyis az egyes szavak és szóelemek alaktani és mondattani felhasználása.

Művelődéstörténetileg fontos tény, hogy a régi elnevezések a tárgyi tartalom bizonyos változásai ellenére is megmaradhattak: előfordult, hogy a hajdani kőbaltát nevét később fémtárgyakra, késre vagy kardra alkalmazták. A „kutya“ jelentésű szóból a körülmények szerint lehetett „farkas“ vagy „oroszlán“; az elefánt nevéből kialakulhatott az ormány neve, a szarvas nevéből a szarv elnevezése, stb. Sokat foglalkozott Marr az ellentétes jelentésű szavakkal (*Voces mediae*), valamint ezeknek etnológiai és szociológiai hátterével. Híres példája, hogy a túlvilág görög neve (*ΐσδη*) eredetileg differenciálatlan tartalmú volt: csupán később alakult ki, a társadalmi fejlődés vetületeként, „pokol“ és „mennyeország“ fogalma.

E néhány példa is mutatja, hogy a jelentéstan Marr paleolingvisztikai módszerének egyik fontos eleme, hiszen éppen a jelentéstan tár fel sokféle szerves kapcsolatot a társadalmi fejlődés és a nyelvben kifejezésre kerülő gondolati tartalom közt. Persze az elemzés efféle módszereinek alkalmazása, éppen úgy, mint a legegyszerűbb A, B, C és D-típusú elemek kiválogatása főleg akkor lehetséges, ha valóban egy archaikus állapot maradványairól, valóságos *survivable*-okról van szó; a későbbi fejlődési fokok interpretációja azért állít a kutató elé más követelményeket, mert itt már a képzők s általában a formánsok igen fontos szerepet játszanak.

4. Mindeddig Marrnak néhány olyan elvét vázoltuk, melyek az archaikus, tehát glottogonikus szempontból különösen jelentős szavak hangalakjára, illetve logikai tartalmára vonatkoznak. Emellett fontosak azonban Marrnak alaktani vonatkozású nézetei is, illetve — amennyiben az alaktan szükség-szerűen a mondattan egyik aspektusa — szintaktikai megfigyelései, noha

³ A kéznek mint a cselekvés eszöközének, illetve szimbolumának szerepére jó távolkeleti példákat közöl N. I. Konrad: О дестерминативах в китайском и японском языко. Изв. Акад. Наук СССР. Отд. лит. и яз. IV (1945), 128 kk.

Mescsanyinov többször hangsúlyozta, hogy Marrnak mondattani gondolatai részletes kifejezésre sohasem kerültek.⁴

Sokat foglalkozott Marr a szófajok kérdésével. Ellentétben azokkal, akik — mint pl. Révész Géza — még napjainkban is az ige, sőt az imperatívusz (!) prioritása mellett kardoskodnak, Marr sokszor és nyomatékosan hangoztatta, hogy „hajdanában egyáltalában nem voltak igék; a cselekvést vagy állapotot ilyen jelentésű főnevekkel fejezték ki, melyekhez más, olyan alárendelt szerepű, nominális elemek járultak, mégpedig olyanok, melyekből idővel névmási elemek alakulhattak ki” (Избранные работы 3. 223). Persze ez a nomen prioritását valló elmélet kapóra jön egész sereg olyan nyelvészeti ágban, ahol a tudósoknak mindmáig állandóan nominális szerkezetekkel van dolguk. Ilyen terület természetesen a finnugor nyelvészet jelentékeny része, valamint a török nyelvészet; ezért idézi Zsirmunszkij éppen egy turkológiai jellegű cikkében⁵ Marrnak következő, a fenti tételt kiegészítő megállapítását: „Volt egy hosszú korszak, amikor nem volt külön igei kategória, hanem csak nomenek voltak, egymástól még el nem különült főnevek és melléknevek, vagyis képzetekre, tárgyakra utaló jelek. Ezen tárgyak állapotát vagy cselekvését csakis a szórend fejezte ki, mivel a nomenek alakja még változatlan volt” (Избранные работы 3: 66). Itt jellemezzük meg, hogy később egyes orosz nyelvészek, pl. Potebnja, hangsúlyozták, hogy a szintén archaikus, de már valamivel fejlettebb nyelvi állapotban nagy szerepet játszhattak a participiumok, amelyek mintegy átmeneti kategóriát képeznek a szorosabb értelemben vett főnevek és az igék közt (вö. Из записок по русской грамматике. 31: 109).

Mindenesetre Marr legrégibb szófajnak, ha ugyan maga ez a fogalom is nem anachronizmus a nyelv legősibb korszakaira vonatkoztatva, a noment tekinti, vagyis a tárgyak megnevezését. Hozzáteszi azonban, hogy kezdetben „nem is voltak beszédredek, hanem csak hangkomplexusok, melyeket a szükségletnek megfelelően vagy sztatikusnak lehetett használni (főnévként, melléknévként, névmásként vagy számnévként), vagy pedig dinamikusan, tehát igeiként” (idézi Bykovszkij, i. m. 52). A főnévből alakultak ki idővel, a társadalom bonyolultabb válásával, a melléknevek, az igék, stb. Névmásként Marr szerint kezdetben főleg konkrét szavakat használtak (fej, lélek, test), azonban ez az eljárás sem elsődleges: valószínű, hogy a névmások eredetileg valamely istenségre, totemre utaltak, vagyis, Marr szavával élve, „zamtotem”-ek, totempótlók voltak.⁶

Az igeragozás kifejlődését Marr csak akkor tartotta lehetségesnek, amikor a névmások már megvoltak, hiszen a személyragok legősibb formája valószínűleg névmási elemek agglutinációja. Magát a névmást viszont egyes munkáiban a magántulajdon kifejlődésével hozta kapcsolatba, s ez mintha arra utalna, hogy a személyes névmással szemben inkább a birtokos névmás prioritása felé hajlott.

Marr elgondolásában kétségtelenül fontos pont az a megállapítás, hogy a szónak eredetileg semmiféle nyelvtani alkata nem volt. Nem voltak suffixumok és affixumok, semmiféle ragozás nem létezett. Eredetileg a szavak összekapcsolásának egyetlen szintaktikai eszköze a szórend volt, amiből

⁴ Месцаньинов i. m.-én kívül l. még: Часты предложения и части речи. Moskva—Lenin-grád, 1945, 5.

⁵ В. М. Зсирмунский, Развитие категории частей речи в тюркских языках. Изв. Акад. Наук СССР. Орд. лит. и яз. IV (1945) 3—4, 120.

⁶ Zamtotem természetesen являлся тотем összevonása. A totemkultusz nyomaait Marr a nyelvi rendszer számos más részletében is kereste. Sok népnévet igyekezett totemnévként felfogni (pl. a szkita és orosz népnévet, mely mögött ló jelentésű szó rejlenék), s ugyancsak a totemizmus szellemében interpretálta a kaukázusi nyelvek ismert ergatívusát. Szerinte, ha az alanyt instrumentális-szerű ergatívusz fejezi ki, ez a passzív fordulat feltétlenül mitikus gondolatot takar. „A vad megöletett a vadász által” tehát hajdan ilyesmit jelentett: „A totem a vadász segítségével megölte a vadat” (Bykovszkij, i. m. 54.).

viszont az következik, hogy a legprimitívebb mondat is szintetikus természetű kellett hogy legyen. Mibeli a szörend megváltozott, a mondat más értelmet nyert.⁷ A ragok kialakulásával kapcsolatban Marr utalt arra, hogy eredetileg a szavaknak önálló jelentésükön kívül volt praepositio-, illetve postpositio-szerű funkciójuk is. A „kéz” fogalom jelölője „által, közel, körül” funkcióval ruházatalott fel, a „szem” fogalomtól könnyű volt eljutni a „szembe”-helyezés gondolatáig, az „ég” elnevezéséből a „fent, fel” fogalom alakulhatott, stb. Később azután — amint pl. a neolatin praepositíók kialakulásánál valóban látjuk (v. ö. olasz *verso, presso*, fr. *auprès de, chez*) — az önálló eredeti értelem elhomályosult, háttérbe szorult, a formatív szerepekör halására.

Nem volt régen, az osztály nélküli társadalom korában, egyes- és többes szám sem. Erre a megkülönböztetésre csak akkor lett szükség, amikor az egyén már kezdett kiválni a közösségből. A nyelvtani nemek Marr szerint nem pusztán a természeti nemek közvetlen vetületei, hanem a főnevek aszerint váltak nő-, illetve hímneművé, amint a matriarchatus, illetve a patriarchatus korában alakultak ki. Később Marr szakított ezzel a rétegződési elmélettel és azt egy gazdasági és társadalmi elgondolással pótolta: ekkor azt vallotta, hogy a hímnem a „vadászok”, a nőnem a „gyűjtögető nők”, a semleges-nem pedig az „öregek és gyermekek” neme volt. Bykovszkij (i. m. 49) ezt a nézetet tartja a legvalószínűbbnek, azonban megjegyzi, hogy Marrnak e ponton is volt egy „mitológiai magyarázata”, mely szerint a három nem az égi, földi és alvilági istenségekhez tartozó dolgok hármas körével állna kapcsolatban. Itt megjegyzendőnek tartjuk, hogy a nem-fogalommal kapcsolatban közelebről vizsgálándó lenne e kategóriának léte vagy nem-léte az archaikusság, a стадияльность szempontjából. Valószínű ugyanis, hogy a nem-fogalom nélküli nyelvközösségek strukturális szempontból régebbi, archaikusabb fokot képviselnek, mint az olyan nyelvek, ahol bármilyen fogalom-, illetve főnévszótálos elv érvényesül. A nyelvtani nem tehát aligha tekinthető valóban primár nyelvi jelenségnek.

A formánsokkal, tehát esetragokkal, fokozási jelekkel, stb. kapcsolatban Marr általában az agglutináció alapján áll; valószínűleg az általa vizsgált nyelvi anyag archaikus volta akadályozta meg abban, hogy a nálunk Zsirai Miklós részéről erősen védelmezett „irradiáció” lehetőségével részletesebben foglalkozzék. A genitívuszt Marr szerint eredetileg egy „fiú, gyermek” jelentésű szó jelölhette, mégpedig olyképpen, hogy a genitívuszi szerkezet valamely „közösség termékére” utalt. A tárgy- és tulajdonító eset közös őseinek Marr az ú. n. „objektív” esetet tartja, melynek eredeti jele egy „kéz” jelentésű szó lehetett. Ebből hasadt ketté később a tárgy- és a tulajdonító eset.

Sok érdekes megállapítása volt Marrnak a fokozás problémájáról. Természetesen ennek a nyelvi jelenségnek kialakulását is a társadalmi differenciálódással magyarázza. A végződések, vagyis a fokok jelei eredetileg bizonyos rangsorba állítandó csoportokra, törzsekre, illetve azok tartozékaira vonatkozhattak. Tartalmilag a középfok jele gyakran éppen úgy valamely „fiú, gyermek” jelentésű szó volt, mint a genitívuszé; e nézet bizonyítására Marr az orosz középfok -še jelét a „jafetikus” nyelvek „Sohn” jelentésű önálló szavával vetette egybe.

5. Rövid áttekintésünk természetesen csak néhány, különösen fontos mozzanatra hívhatta fel a figyelmet. Bármily töredékes is ez a kép, melyet remélhetőleg hamarosan kiegészíthetünk egyéb részletekkel (pl. a számnévnek marr-i értelmezésével), annyi bizonyos, hogy Marr elképzelései sok tekintetben feltétlenül eszmekeltők s megérdemlik, hogy új utak keresésére buzdítsanak. Mindenekelőtt komolyan figyelembe veendő a család-fa-elmélet és az

⁷ Marr felfogását kínai példákkal igazolta E. és A. Dragunov: Части речи в китайском языке. Советское языковедение, 1937, 3: 119–124. Mesecsanyinov is nagy fontosságot tulajdonít olyan példának, mint pl. a kínaiiban *tianki leng* погода холода (az idő hideg) és *leng tianki* холодная погода (hideg idő) (Частии предлж. 241. Persze, idézhetett volna ugyanilyen magyar szintagma-típusokat is!

őshaza-kultusz ellen kifejtett érvelése: ennek a felfogásnak világánál egyszerre értelmelenné, sőt károsá válik sok olyan, nacionalista szempontoktól vezetett erőfeszítés, mely ilyen vagy olyan őshaza mellett kardoskodott. A nemzeti nyelvek aránylag késői kialakulásáról és a nyelvi integrációról vallott elmélet — tekintettel arra, hogy itt a szemléltető anyag mind jobban kilép a prehisztorikus homályból — még meggyőzőbb, még maradandóbb. Ugyancsak rendkívül helyes a faji elképzelések száműzése a nyelvtudomány területéről, s. általános magyarázó elvként a társadalomtörténeti tanulások nyelvészeti alkalmazása. Lesznek talán, akik fájjalni fogják, hogy ismét súlyos csapás érte a „nyelvtudomány autonómiájába” vetett hitet, de ezek sem feledhetik, hogy a nyelv szociológiai értelmezésének szükségét legalább is Wundt és De Saussure-ig kell visszavezetnünk. Végül nagy érdeme Marrnak, hogy — sovíniszta szempontoktól diktált naiv értékítéletek teljes mellőzésével — rendszert próbált alkotni az archaikus és kevésbé archaikus nyelvi rétegekből, megkeresvén azokat a magyarázó elveket is, amelyek a fejlődés gyorsabb vagy lassúbb ritmusát legalább fő mozzanataiban megértetik. Az a fáradhatatlan elmélyedés, az a példátlan erőfeszítés, melynek révén Marr kora elvi szempontból ingatag talajon mozgó nyelvtudományi szemléletétől a maga rendszeréig eljutott, az igazságot kereső elme fokozatos emelkedésének, haladásának legszebb bizonyítéka.

Természetesen nem szabad azt gondolnunk, hogy a Marr nyomdokain haladó mai szovjet nyelvtudomány hátat fordít a nyugati nyelvtudósok megállapításainak. Mescsanyinov munkái tele vannak Meillet, Vendryès, Sapir műveiből vett idézetekkel. Mindezen téglák azonban éppen úgy, mint a Szovjetunió óriási nyelvi tárházából vett példák bősége, szervesen beleépülnek egy új nyelvsemléltetbe, mely a társadalom s vele a tudomány haladásának jegyében áll.

AZ ÓPERENCIÁS TENGER ÉS A VALÓSÁG

Írta: Dömötör Sándor

Honti János véleménye szerint a mese a kultúra egyetemes folyamatából a középkor derekán szakadt ki: ekkor kapta meg végleges és kiforrott formáját (Ethn. 56:15.), *kánoni* alakját (Ethn. 51:320, 52. sz. jegyz.), stilisztikailag rögzíthető sajátosságait. A középkor közepe volt „a világlátás történetének az a korszaka, amelyből a népmese fakadt” (uo.). Ez a körülmény nem azt jelenti, hogy a népmese kulturális elemei és alapjai is mind-mind ebben a korban keletkeztek, hanem csupán annyit tesz, hogy ettől kezdve él a népmese mai funkciójához hasonló keretekben. Csak ettől az időtől kezdve tölt be mai szerepének is megfelelő társadalmi (közösségi) funkciót, mint *önálló népi műforma*: kultúrának csak akkor alakította át a feudalizmus politikai átalakulása a patriarchális kereteket: ekkor rendült meg alapjaiban a mítikus-mágikus világkép.

Ennek az „új” és „népi” műfajnak feltűnő sajátosságai közé tartozik a formulák, állandó kifejezések, „szókliké” — sok esetben ma már érthetelenné vált használata is. A mesemondó már a kezdőformulában előkészíti a hallgatóságot arra, hogy az érzékelhető világból egy másik világba vezeti, amely többek között az *óperenciás tengeren is túl* van. (Magyarság népr., 3:268.) Ma már nem tudjuk, hogy ennek a formulának mi a jelentése; szó-táraink úgy emlékeznek meg róla, hogy „mesebeli tenger”. CzF szerint „*óperenciás*, a köznép nyelvében, különösen meséléseiben előforduló szó: *óperenciás tenger*; midőn t. i. valamely országot vagy tájékat igen nagy távolságban akar eléljuntetni, így szól: *még az óperenciás tengeren is túl volt*. Hihetőleg az Ober-Enns-ből lett elcsavarítva, midőn ez még nagy távolságnak tartatott.”

Gombocz Zoltán szerint a CzF-féle Oberenns-Oberentia-Operentia egybe-

vetés „a legnagyobb mértékben valószínűtlen” (MNY., 4:192.), a közelmúltban Agárdi Ferenc mégis egész történelmi elméletet épített köréje. Szerinte 907. július 4-én a pozsonyi csatában léptek a magyarok véglegesen az avarok örökébe, akiknek birodalma Dél-Bajorországot is magába foglalta. A magyarok megelőgezték Ostmark keleti felének birtokbavételével, mert lovas-pásztor életmódjuknak a sík terület felelt meg. Az Enns képezte ezentúl a határt a keleti lovasnomád birodalmak és a nyugati, megtelepedett, földműves életet élő, keresztény népek között. Ez lett a magyar világ vége. (1156 előtt Ostmark neve *Land unter den Enns* volt.) „A magyar uralom alatt Ostmarkban a bécsi medence volt a főhaditábor területe. Innen indultak el apró, fürgé lovaikon az egyes törzsek harcosai, hogy az *Ober-Enns*-en, az „Óperencián” túli világot megfenyítsék, vérben-vasban hordozva meg lófarkas kopjájukat egész az „Óperencián túli tengerig”: az Atlanti-óceánig, vagy az egykor az avar-világ végpontját képező Elbe-torkolatig” — írja Agárdi Ferenc „A svábok bejövetele” c. könyvében. (Bp., 1946, 13—15.)

Bár a Nyr már régen kinyilvánította (16:271.), hogy „az óperencia *Ober-Enns*-ből való származtatására gondolni sem lehet”, földrajzi furcsaságaink közé feljegyezték a következőket is: „Ha tudjuk, hogy huszárezredeink egyikének állandóan törzshelye volt Wels városka Alsó-Ausztriában, mely tartomány az Enns-folyótól ma is *Ober-Enns* nevet visel, könnyen megérthetjük, mint lapíthatott ennek nevéből *Óperenciát* a nagy magyar Alföldről odaposzírozott huszárújoncok nyelve” (Bud. Hirl., 1887:94. sz.).

Azonban sem az ősi kalandozások, sem a huszárellet romantikus szemlélete nem elégtelte ki az igazság megismerése után vágyódó elméket: elkanynarodtak a tenger partjára is. Balogh Dezső felfedése szerint „*Parenzo* isztriai város, melynek szomszédságában ma is állnak még *Parentium* római város romjai, *Vecchio-Parentium* nevéből válhatott az *ó-perencia*, illetve *Óperenciás tenger*. Ez a város tengerparton fekszik, az *ó* jelző is ráillik, s ahol őseink is megfordultak” (MNY., 4:192, vö. még: uo. 240). Gombocz Zoltán nemcsak tárgyi, hanem logikai lehetetlenségeket is lát ezekben a felfedésekben: „*Parenzohoz* semmi nevezetesebb esemény, vagy emlék nem fűződik, ami érthetővé tenné az *óperenciás tenger* = *Parenzo-i tenger* kifejezést” — írja. — „Ha átvették volna is a *Vecchio-Parenzo* városnevet, az előtagot nem fordították volna le *ó*-ra, hanem meghagyták volna, persze többé-kevésbé elferdítve, olasz alakjában.”

„Nehéz kérdés, hogy mily úton került ez a kifejezés a magyar népmesébe?” — vallja be Steuer János, a kérdés legalaposabb kutatója (Nyr 15:73.), aki hihetetlenül szorgalmas munkával gyűjtögette nyelvtörténeti adatait, gyártott nyelvészeti felfedéseket csak azért, hogy a *mare Brigantium* (ma: Bodeni-tó) és az *óperenciás tenger* kifejezések összefüggését valószínűvé tegye. (uo. 145.) Magyarázatára (*óperencia* = der See ob Bregenz) azonban Gombocz Zoltán is megjegyezte már, hogy „nem minden nehézség nélkül való.”

A kérdés megoldása szerintünk csak a kifejezés funkciójának pontos meghatározása után lehetséges. A mesemondó a kifejezéssel a mese színterét érzékelteti: ezzel a kifejezéssel adja tudunkra a mese színhelyének érzékelhetetlenségét. Népmeséinkben legáltalánosabb alakjai: „... az óperenciás tengeren is túl...” (MNGy 3:350, 7:543, 9:30, 10:96, 13:14, 351, 376, 470, Horger 250, Ipolyi 196, 260, Merényi: E. 1:5, 185, Fedics 320, Banó 239, Arany L. 7, 31, 131, 273, 197, 213, Gaal 2:214, Erdélyi 3:289, Pintér Sándor: A népm. 63, 155, Dégh Linda: Bodrogközi népm. 12, Pandur 1:260, 2:86, 100, Bakos: Nagy magyar értékeink 12, 13, 23, stb.); „... az óperenciás tengeren túl...” (Arany L. 261); „... az óperenciás tengeren is túl...” (MNGy 9:121); „... az uóperenciás tengerrőn is túl...” (MNGy 10:179); „... az uóperenciás tengerrőn is túl...” (Kovács Ágnes: Kalotaszeg 1:257, 2:26); „... a zaóperenciás tengörön is túl...” (Berze Nagy: Baranya 2:342). Szeged vidé-

kérő az *aufērenciás* tenger (Nyr 1:376) is ezekhez a diftongizált alakokhoz tartozik.

Némelyik mesemondó képzelét a tenger nagysága foglalkoztatja: „...az óperenciás nagy tengeren is túl...” (Ősz János: Csudatáska 47, 103, 175). Mások a tengert nem egy nagy egységben, hanem többfelé képzelik el: „...az óperenciás tengereken is túl...” (Gaal 3:35, Fedics 278, 322, Papp Gyula: Palóc népkölt. 94); „...az óperenciás tengereken is túl...” (Pap Gy. 125); „...az óperenciás tengeren is tunnan...” (MNGy 9:45, 54, 344, 379); „...az óperenciás tengeren is túl...” (Pandúr 1:131). Az óperenciás jelző bővítése és elvonása is előfordul: „...az ópērenci tengeren is túl...” (Erdélyi 1:466); „...az ópērenciási tengeren is túl...” (MNGy 9:274); „...az óprēcei tengeren is túl...” (MNGy 10:432). Az átalakítás mindig játékosabbá válik: „...a nagy ópinarancos tengeren is túl...” (Banó 247, 251).

Az óperenciás jelző helyébe igen sok változatban pontosabb, tudálékosabb földrajzi meghatározás kerül: „...az óperenciás meg a grönlandiai tengereken is túl...” (Gaal 3:155); „az árabok tengereken is túl...” (Gaal 3:23); „...a hetedhét tengereken is túl...” (Gaal 3:52); „...a tibériás tengeren is túl...” (Nyr 15:73). „A kék tenger mellett volt az ország, melyben a sárkányok termettek...”, kezdődik egy mese (Erdélyi 3:225). Mese közben is van ilyenféle helymeghatározás: „messze-messze, a verestengeren is túl...” (Arany L. 9); „...volt a sós tenger kellő közepén...” (Arany L. 213). Az általánosítás is van néhány adatunk: „A tengereken túl volt egy...” (Erdélyi 3:299); „...volt egy tengeren túl egy...” (Erdélyi 3:262).

Előfordul, hogy a tenger képzelét a tartomány, ország képe foglalja el. „...az óperencia-országon is túl volt...” (Erdélyi 3:274); „...az óperencián is túl volt...” (Arany L. 55, 125, MNGy 9:72, 10:26, Pandúr 1:236, Majland 511); „...a hideg óperenciákon is túl...” (Pap Gy. 101); „...az óprincián is túl...” (Kálmány: Koszorúk, 1:236); „...az óprinarancán is túl...” (MNGy 10:48); „...az óperenciás-tenger dombján is túl...” (MNGy 13:202); „...egy ó kútból meríttem az óperenciából hozott mesémet...” (Merényi: D. 1:38).

A helymegjelölés játékos voltát más elemekkel való keveredés is fokozza: „az óperencián egy kakaskukorékolásnyival s egy vén bolhaugrásnyival is túl...” (MNGy 13:324); „...az óperenciás tengeren is túl volt egy tetülépéssel, egy bolhaugrással...” (MNGy 13:462); „...az óperenciás tengereken is túl volt egy tetülépéssel, egy bolhaugrással...” (Fedics 278). A játékoság fokozását jelenti néhány változatban az is, hogy a mese színterét az óperencián *innen* jelöli meg a mesemondó: „...az óperenciás tengeren innen...” (MNGy 9:470, Ősz János 135, Pintér Sándor 163); „...az óperenciás tengeren innen...” (MNGy 9:317).

Simonyi szerint az *óperenciás tenger* kifejezés vagy hozzá hasonló szó sem az irodalomban, sem a szótárakban nem található a 18. század végéig (Nyr 10:125), ezért Gombocz Zoltán szerint „az *óperencia* szó valószínűleg csak a 18. század elejéről vagy közepe tájáról való, semmiesetre sem a kalandozó hadjáratok korából” (MNY 4:192, vö. MNY 23:540 a. levő irodalmat is). Első, általam ismert legrégibb alakja Pázmány Sámuel „Schediasmata Prae-ludalia Cogitationum... etc.” (Pest, 1786.) c. munkájában: „még az *Obrentzián is túl vala...*” (id. Beke Ödön, Ethn. 1910:253). A második régi alakváltozat Farkas Antal „Erkölcsei iskola” (1790) c. művében: „még az *Operentziális* tengereken is túl volt...” (id. Beke Ödön, Ethn. 1940:252). Mostani változatban is van megfelelője: „...az *operentziális* tengeren is túl...” (MNGy 13:400). Már Steuer János megállapította, hogy „az *óperencia* egy latinostított *oberencia* formán alapszik” (Nyr 15:146), azonban nem tudta megmagyarázni, hogy milyen szó lett latinositva. Csak egy népmesei adatunk mondja kezdő formulájában, hogy „a *tűlső világon* és túl...” (MNGy 10:422).

azonban, mint láttuk, az *óperencia* szónak az a funkciója, hogy *ezt a túlsó világra való utazást játékosan érzékeltesse*. Ezért meg kell vizsgálnunk nyelvészeti fejtegetéseink előtt, merre van a népmese *túlsó* világa, hol játszódik le a népmese cselekménye, hol van a mese színtere.

Honti János megfigyelései szerint „a meseszíntérnek lényeges vonása, hogy a (látható, érzékelhető) határokon túl van” (Ethn. 51:312). A „túlvilág”, a „másvilág” a még ma is élő vallásos elképzelések szerint a halottak birodalma; fölöttünk és alattunk van: Menny és Pokol (Oberwelt, Unterwelt); ahonnan a fény, a világosság árad és ahonnan a sötétség „emelkedik”, hogy legyőzve, minduntalanul visszahulljon. A világnak függőleges tagoltsága van eszerint az elképzelés szerint, azonban arra is vannak példáink, hogy előttünk kevésbé ismert vallásrendszerekben a másvilág létét a földön, a föld folytatásaként vízszintes síkban hitték (Berze Nagy János: *A csodaszarvas mondája*. Bp., 1927: 27). Honti János mutatott rá igen meggyőzően, hogy a népmese kalandsorozata nem csupán mítikus cselekedetek szóbeli reprodukálása, hanem „a mese a minden pusztulást tagadó életigenlés költészete” (Ethn. 51:313), a pillanatnyi látomások érzékeltetése olyan közönség előtt, amely elvileg képes a tudás és a képzelet képeinek megkülönböztetésére.

A mesemondó ösztönszerűleg, de emlékezetből beszél; mondanivalójának nyelvi alakítására, a részletek értelmileg kifogástalan szövegezésére nem gondol: kész formulákat (szókliséket) használ. A valóságban sem beszélünk szavakban; a szó a nyelvnek építő fiktív egysége, akár a hang: a mondatok terjedelmesnek látszó szavak a gondolat egységében (Fludorovics Jolán: *Szótan — szótár*. Melich-émlekkönyv 66). A mesemondás tulajdonképpen képek felidézése: „a beszélő ilyenkor fölveszi a *konvencionális varázsló*, a régieket ismétlő *szómondó* szerepét, de a mágikus szavak nem hatnak szintelen klišé gyanánt, hanem ellenkezőleg: telítve vannak titokzatos (!) értelemmel. *Abban van a hatás: hogy hagyományos szöveg mondatik el*” (Zolnai Béla: *Szerepjátás és szóvállalás a nyelvben*, Melich-émle. 481). A szó mindenképpen *kétarcú lelki entitás*: nemcsak a név és a tartalom, hanem a jelölő és a jelölt vélt azonossága az érzékelések segítségével (vö. Fludorovits i. m. 73).

A mágikus-mítikus gondolkodásban csak egy világkép volt, azonban a földrajzi világkép pontos, tapasztalati úton való megállapításának az lett a következménye, hogy ennek a világképnek a hitele megromlott. A felfedezések kora nemcsak az újonnan feltárt és megismert valóságok bámulatraméltó eredményeiről „mesélt” az első benyomások lázában valószínűtlenül ható, de földrajzilag is pontosan meghatározható helyeken lejátszódott eseményekről, hanem az ősi, a valóságnak hitt, de megrendült hitelű világkép emlékeit is igyekezett a valósághoz illeszteni: az új fogalmak megalkotása és „klisfrozsása” nem történt egyszerre. Fokozatosan az ember képzeletvilágát színesen betöltő, szórakoztató anyag, gyákorlatilag nem használható tudás lett az ősi „földrajztudomány”: a mitológia is. A mesei világkép azonban nem a régi mítikus világképek survivalja csupán, mert *a mi mesei világképünk és az ősi mítikus világkép között lényeges különbségek vannak*. Honti János szerint „a határokon túli csodás tengereken vagy erdőkben való kalandozásokról szóló *mondákban ottvan a mészesség felé forduló lélek 1. vágyó és 2. féltő ambivalenciája*, — *a mesékben pedig ott van a mesei világlátásnak különleges módja, amely a mese társadalmi és lélektani funkciójának áll szolgálatában*.” (Ethn. 51:320). A népmesében a világlátás érzékeltetésének hangulatok, gyönyört, kielégülést ébresztő szerepe van, a népmondásban pedig ma is megvan az ösztöneink mélyen elfojtottan, lappangva élő ősi állásfoglalás: a vágyódásból és a félelemből összetett érzelmi állásfoglalás. Ezekből keletkeztek mesekezdő formuláink képei is, ezekből az optikus jellegű képekből táplálkozik ma is képzeletünk.

A régi tengerjáróknak, vitorlázóknak nem volt meg az a nyugalmuk az égbolt szemlélésére, ami századokon át megvolt és ma is megvan az alföldi,

a sík területeken lakó szántóvető és pásztorkodó népeknek (NNy 1931:88). Szépen írja Arany János *Az Alföld népéhez* c. versében:

Szerettek a síkra heveredni hanyatt,

Kalap lévén vánkos a fejetek alatt....

S ha néztek fölfelé, néztek balra, jobbra...

S mindenütt, mindenütt csupán eget láttok:

Ti is égben vagytok akkor, azt tudjátok.

A mennybölt nem a csodálat távoli, elérhetetlennek látszó *tüneménye*, hanem mindennapi életükben a megszokottság, a rend, a világszeretet *tárgya* volt mindig. „Azért kerek a világ, hogy minden beleérjen!” — mondja a szokásmondós. *Kosmas Indikopleustos* alexandriai szerzetes *keresztény földrajz*nak nevezett művében (Kr. u. 6. sz.) azt állítja, hogy a földet nemcsak vízszintes síkban veszi körül a víz, hanem *a világot körülvevő és a mennyboltban összefutó falak is mintha vízből volnának*. A szkolasztika fogalomalkotása szerint *a víz természetes helye fenn van a föld fölött* (onnan esik az eső). A fejünk fölött levő víztükör képe azonban nemcsak tudományos, hanem hagyományos fogalom is volt: a kettő egymással nem ellenkezett (Ethn. 51:316). A felettünk levő tenger a látás képzeleti alapján érzékelhető főképpen; a zsidó vallás irodalomban Bábel-tornya építésének oka ez a világgép: „Földtől az égig erő tornyot építünk, s megfűszerezzük fejünkkel az égboltot, hogy lefolyjanak a felső vizek az alsókhoz...” (Scheiber Sándor, IMIT Évkönyve, 1939:207). Máshol (a Tanchumában) ez található: „Vízözön jön a világra, az ég meginog és a felső víz reánk zúdul, csináljunk magunknak tornyokat, hogyha leszakadna az ég, mi megtámaszthatnók ezekkel...” (uo. 206). A vogulok elgondolása szerint a legfelső városgerendák Numi-Tóremhez, a felső égben, a legalsó városgerendák Jol-Tóremhez, az alsó égben támaszkodnak. (Munkácsi: VNGY 2:1:223.) A vogul mondákban általában *alsó eget* (földet) és *felső eget* (mennyt), vagy másutt *felső és alsó világot* emlegetnek. Az angol *Gervasius Tileburgensis* (13. század) által feljegyzett hagyományok szerint a szkolasztikus *felső-tenger* színén, amely a mi számunkra levegő, úgy hajóznak más emberféle lények, mint mi *a föld körül levő víztengeren*. Honti szerint ez a néphagyomány keleteurópai világlátás és elképzelés eredménye (Ethn. 51:317). Berze Nagy János szerint „a világnak *alsó és felső égre osztása* elsődlegesebb valamennyi felfogásnál, amely a világnak egekre való felosztásáról szól” (Baranyai m. néph. 1:745).

Az eurázsiai világelképzelés szerint a föld egy nagy, parttalan világtengerben van. A földet ebben a tengerben (= ösvíz?) egy állat (hal, cethal, bivaly vagy több hal) hordozza vagy egy óriási támasz tartja, hogy ne süllyedjen el. (Uno Harva: *Die religiösen Vorst. der alt. Völker*, 89, 530). Az állatok vagy a támaszok mozgásától jön létre a földrengés (D. Zelenin: *Russische Volkskunde*, Berlin, 1927, 397). Vargyas Lajos szerint a Volga vidékén kell keresnünk ennek a hitnek a hazáját (Antiquitas Hungarica, Bp., 1947, I. 1. sz. 83.). Berze Nagy János szerint „ezek az ősi kozmogoniai képek az *ősi ugor és altáji vallási gondolatok összesség maradványai*, amelyek mindkét részből az indusok világnézeti felfogásában gyökereznek” (i. h. Vö. Hertel: *Indische Märchen*, Jena, 1925, 93). Vámos Ferenc szerint az ázsiai mondákban a „tejtó” (Milchmeer), az életvize, az ösvíz, amiből minden lett és amiből minden élőlény él, az égben van: égi tenger, maga az égbolt. (*Kozmosz a magyar mesében*, Bp., 1943, 45). A mítikus világgép szerint tehát *fölöttünk egy végtelen tenger van: innen árad minden élet*. Ezen a tengeren túl van a túlvilág, a másvilág, a holtak, az „örökké élők” birodalma. Az óperenciás tengeren túli világ, a mese szintere tehát a hitelét veszített mítikus világgép és a „valóságos” világgép közötti különbség felismerésének eredménye: játszi voltát ennek köszönheti, biológiai funkciója azonban ugyanaz, mint a mítikus világgépé:

a kétségektől gyötört, a gondokban, munkában kifáradt emberi lélek megnyugtatósa az örök élet kedvezőbb lehetőségeiről.

Az *ég* ma csupán a *felső világot* jelenti, amely a mítikus világkép szerint valóban tenger volt. Berze Nagy János véleménye szerint ezért az *ég* szónak „valamikor régen a maitól eltérő jelentése lehetett“ (i. h.). Mohácsi újvérs verses köszöntőjében mondogatják: „Fölső nagy ég, alsó kék ég, Dicsérd uradat!“ (Berze Nagy 1:743). Derecskei változatban: „Alsó szép ég, felső kék ég...“ (NNy 5:47). Az Alföldön is több változatban jegyezték fel a köszöntőt az említett kifejezéssel (Berze Nagy i. h.). A köszöntő ormánysági változatában: „Alsó kék ég, felső kék ég dicsérd Uradat!...“ (Kiss Géza: *Ormányság*. Bp. 1937. 194. l. 3. vsz.) Kiss Géza szerint „az újévi köszöntő szövege tudálékos szerzőre vall, de az égnek alsó kék ég, s felső kék ég-re osztása középkori, sőt őskeresztényen theologiai felfogásra, vagy még jobban annak hatására vall, tehát nem tegnapi keletű.“ (U. o.) Ez a körülmény igazolja, hogy az *ég két részre való felosztásának hagyományos és tudatos emlékei voltak népünknek*: nemcsak a népmese formulái között értelmeilenül meghúzódó survival volt csupán, hanem hasznos hagyomány, amelynek jelentése mindenki előtt ismert volt.

Simonyi Zsigmond szerint a latin *-ia* képzővel alakult a mesebeli *Operencia* országnév (Nyr 8:298). Steuer János is észrevette, hogy népmeséinkbe „latinos végződésű és meglehetősen átalakulva“ jutottak be a földraizi elnevezések (Nyr 15:150). A magyar nyelv általában kedveli a latinos végződést; sokszor ott is használja, ahol oka sincs rá. pl. *pipatorium, dorgatorium, boldondéria, kitaláció*, stb. Ezeknek a szavaknak a használata és képzése iátszi, tréfás jellegű, mint a népmesében is a népnevek, földraizi nevek használata; pl. *burkus, prusszus, ánglus, ánglius*, stb. Latinos műveltségű embereknek tréfás, áltudományos magatartása ezeknek a szavaknak a használata, amelyeket olvasók is megérthettek és használhattak, akik a latinhoz nem értettek. A magyar nyelvben a latinból származó melléknévek nagy része nem eredeti latin melléknév, hanem latinosított országnévekből elvonás útján keletkezett nénnév, mint pl. Francia-, Szittva-, Rosnya-ország (Francia, Scythia, Bosnia). Ezek tehát *ál-latin* jövevényszavak (latinos végződésű nem-latin szavak), s a német-francia szavak tömeges beözönlése idején a 18. században honosultak meg nálunk (Fludorovits Jolán: A m. ny. latin jövevényszavai. Bp. 1937. 35).

Az *operencia* szónak feltételezett *oberentia* alakja tehát nem az *Ober-Entia* (Felső-Ennsvidék) latinosított tartománynév változata, hanem a *túlvilág, a felső világ, a mennyország tréfás megjelölésére kénzett német-latin keverékszó*. A latin kénzék — mint láttuk — elég megszokottak nyelvünkben, bár a német nyelv hatása, befolyása is érezhető néhány latin eredetű szón, ezért állítunk az *operencia* esetében sem lehetetlenség. A *b-p* hangváltozás oka az *ober* szó helyett valamelyik közkeletű latin szó (pl. *opera, operáció*) képzetének előtérbe helyeződése lehetett; az a tudat, hogy az egész szó latin eredetű. Az *oberencia-obrenica* szó a német *Oberwelt* (másvilág) mintájára a magyar *felső ég* kifejezés megfelelőjeként alakult: az *operenciás tenger* ezek szerint valóban a föld feletti tengert, a levegőteget jelenti. A kifejezés megalkotásánál iskolai, diákos hatásra gondolunk, hol a német hatás nem véletlen dolga, hanem a mindennapi tanulmányokkal kapcsolatban természetes is volt. A német iskolai elnevezésekben még ma is használatosak régi német-latin keverékszavak: *oberprima, obersecunda, obertertia* — a felsőbb osztályosok jelölésére. Ezek azonban nem magyarázzák meg az *-entia* végződés használatát.

Nagyszigethi (= Szily) Kálmán hívta fel a figyelmet arra (Nyr 15:30.), hogy Calepinus szótárában előfordul az *aperencia* szó „megpróbálás, kísértés“ jelentéssel *experimentum* címszó alatt. Szerinte ezt a szót *aperenciának* is ejthették, s arról, ami túlesett a tapasztalás körén, azt mondhatták: *túl van az*

áperencián. Népmeséink kezdőformulája tehát azt akarta eredetileg bejelenteni, hogy ami most következik, azt sem kipróbálni, sem kitapasztalni nem lehet. Szomorúan vallja azonban be, hogy „az *adparentiából* nem lehet megmagyarázni, miért emlegetnek népmeséink *óperenciás tengert*“. Ennek megértéséhez a régi iskolai élet, nevezetesen egyik iskolai játékunk adaléka vezet bennünket. A *Tornyos Péter* (1770) c. comicotragédiában olvasható a következő részlet:

Latróczi. Ne félj, mert nem egy várost, hanem országokat fogsz látni.

Sándor. Ugyan ugyé? Hová megyünk.

Latróczi. Batsba, Tordára, Apahidgyára, az után Ki Magyar Országgra, Nagybányára, *Experiantia*ra.

Sándor. Ugyan örvendek, mert én még a papiros malomnál tovább nem voltam. (Tóth Ferenc S. S.: Egy ismeretlen jezsuita vígjáték. Palaestre Salesiana c. sorozatban. Bp. 1944, 28).

Ez az *experiantia* szó ma már valami ismeretlen ország vagy országrész nevének tetszik előtűnni, pedig Wagner *Phraseológiája* szerint „tapasztalás, példa, próbatétel, próbavétel, próbálás, kísértés (Erfahrung)“ a jelentése. Hasonló értelmű a *periclitatio*-val, melynek jelentése: „szerentsepróbálás, veszedelemben nycmorgás (Versuch, Probe)“. Ezért mondták „a sokat látott, halott, próbált, sok helyen forgott“ emberről: „est homo magnae experiantiae, er ist ein Mann von großer Erfahrung.“ Wagner az *expertus in musica* kifejezés helyett ajánlja az „elegánsabb“ *experiantissimus* szót. Bartal szerint az *experimentalis*, *experiantia cognitus* az észlelhető, tapasztalati megismerés. (Glossarium 256.) A diákok, mesterlegények vándorlása, bujdosása, tapasztalása tehát divatos latin szóval *experiantia* volt. Berzeviczy Gergely írja édesanyjához írott levelében (1782?), hogy résztvevett Bécsben a pápa lábesókoló szertartásán: „... Nagyra betsülöm azért ezt az *Experientiát*.“ — jegyzi meg leírása végén. (id. Vay Sándor: A királyné poétája. Bp. é. n. Munkái, 4:149.)

A népmese is utazás, vándorlás tapasztalatok szerzése végett a felső világban; *tanulmányút*, *experiantia*, amelynek boldogság a vége, az eredménye. Ennek a közhasználatú, utazásokkal kapcsolatban használt szónak a végződése hatott szerintem az *ober-entia* latinus képzőjének a keletkezésére: a *képzet-keltő* szó ez volt. A szó gyakori használata nem-latin műveltségű, tudálcós emberek előtt könnyen kelthette egy ilyen képző létezésének tudatát. Az *experiantia* szónak az iskolai játékokban levő szerepe megmutatja nekünk az *óperencia* szó eredeti szerepét is: iskolai játékokban szerepelhetett először s nem népmesékben. A betlehemes játékokban hirdeti az angyal: „Mennyből jövők most hozzátok...“ A betlehemes játékokban ütközött össze először a nyilvánosság előtt, „szerepekben“ a kereszteiny és a pogány világkép: a mennyország és a felső világ. A hitelt veszített *felső világból* tréfás magyarázattal így lett a hunculkeavü diákok hagyományokból táplálkozó mókáiban *oberencia*, melynek emléke betlehemes játékaikban még ma is él. Példaképpen csak egy adatot idézünk. Nagyszalontai betlehemes játékokban Heródes kérdi a juhásztól, hogy hol járt. A felelet: „Még az óperetencéres tengeren is túl; még azon is túl, ahun egy kis fekete disznó túr; ott, ahun a sernek, bornak, pálinkának rőfit két garajcárir mirtlik“ (MNGy 14:7). A búcsúzkodásnál a juhász úgy tesz, mintha nem találná az ajtó kilincsét és azt mondja: „Na fiaim, már én az operetenciás tengeren is túl jártam, de még ijen hejjet nem tanáltam, ahun az ajtónak kilincse nē legyik, csak sarka...“ (uo. 11). A helymegjelölés körül szereplő mókák, tréfalkozások jelzik, hogy az *óperenciás tenger* funkciója nem egy „mesevilágba“ való bevezetés, átlibbentés, hanem egész egyszerűen hangulatkeltés, a jökevü túltengésének játékos levezetése, ill. annak az öröme, amit a Kisded születése jelent a hívőknek, másokban való felkeltésének eszköze, s anyagiasságuk kifigurázása. A probléma ezen részének vizsgálata még kiegészítésekre szorul, azonban véleményem helyességében nem kételkedem: a népmese *óperenciás tenger* kifejezése iskolai játékaikban szerepelt

eredetileg és a hagyományos világkép német-latin szöösszetétellel, szóhabarék-
kal való kifigurázásából keletkezett.

Betejezesul néhány szót a népmese valóságáról. Számunkra az érte-
lünket meghaladó bonyolultság, a *jeten valósága* az *igazi fantasztikum*. A
jeten: hatálatlanságánál, megismerhetetlenségénél, érihetetlenségénél fogva.
Állandóan rendeznünk kell és mégis „rendetlen.” Ezért szépül meg a múlt:
a mese. A múlt rendezett, mert „taviatból” szemléljük, csak lényegét látjuk.
A múlt akkor van, ha már elmúlt: valósága vissza nem hozható, meg nem
ismételhető, csak érkeztethető — szavakkal. A múlt eredménye tehát egy-
szerű: nyomunkkövetelő. Az értelmes rend kialakulásának hosszú időre van
szüksége, a mellékes mozzanatok hamar eltűnnek. A pillanat mindig teljes,
de rendezetlen: „értelme” csak akkor van, ha már elmúlt. *A népmese valósága
maga a múlt: a soha vissza nem hozható hangulat, amely minden erejével
tiltakozik az elmúlás ellen.* A népmese színtere ezért helyeződik át egy másik,
a felső világba, az örökkévalóságba: azok a kalandok, amelyek említésre
méltóak, nem halnak meg soha, amíg élnek az emberi vágyak az elmúlhatat-
lanság gondolatának végtelen tengerében.

A MAGYAR NYELVTÖRTÉNET ÖSTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI

Írta: Moór Elemér

b) Az ősmagyarág permies alaprtege.

A finnugor népekről és nyelvekről szóló fejtegetésekben gyakran olvas-
hatunk egy könyvből könyvbe vándorló meghatározást arra nézve, hogy mikor
„váltak ki” az ugorok a finnugor népek közösségéből. Ilyen „kiválás”-nak
két módja lehetséges. Vagy az elköltözés, vagy pedig egy idegen népelem
benyomulása valamely egységes jellegűnek mondható nép települési terüle-
tére. Elköltözés útján váltak el pl. a zürjének a votjakoktól; a szlávság be-
nyomulása finnugor néptelepítésre pedig a finn népeket választotta el a
középső Volga-meliékének fr. népeitől. Az ugarság esetében azonban egyik
lehetőség sem jöhet szóba. Ha ugyanis figyelemmel vagyunk az ugarság fel-
tehető ősi települési területére, akkor meg kell állapítanunk, hogy az ősgo-
rok sohasem költöztek el a permi népek szomszédságából és az oroszokat nem
tesztintve települési területeik közé, soha semmiféle idegen nép nem hatolt be.
A „kiválás” tehát ez esetben egészen más módon történt.

Nyelvi téren a különbségek oly módon jöhetnek létre, hogy egyrészt bizo-
nyos, a permi területen keletkezett későbbi nyelvi újítások hullámgűrűi az
ugorságot már nem érték el, másrészt pedig az ugarságon belül keletkezett
nyelvi változások permi nyelvtérre nem jutottak már el. Ezt az előzők-
ben kimutattuk az erősen vágott szótaghangsúly tekintetében; láttuk, hogy
ez a nevezetes, északon keletkezett újítás nemcsak a permi népeket nem érte
már el, hanem azt a déli ugor csoportot sem, amelynek a már felsorolt
nyelvi tények tanúsága szerint az ősmagyar nép kialakulásában jelentősebb
szerepet kellett játszania.

Már az eddig említett nyelvi sajátosságok (fr. *k- > minden helyzet-
ben k-, fr. *p- > p- és b-) is azt tanúsítják, hogy ennek az ugor népcsoport-
nak nyelvjárása tulajdonképpen átmenetet jelentett a permi ősnyelv és a kiala-
kulófeiben lévő ugor különnyelvek között. De tulajdonképpen permies sajátos-
ságnak tekinthetjük ennek az ugor népcsoportnak nyelvében a gyengén
vágott szótaghangsúlynak a megmaradását is; ennek pedig az lett a követ-
kezménye, hogy az ugorkori mediák ennek a csoportnak a nyelvében bizo-
nyos hangtani helyzetekben megmaradtak, más helyzetekben pedig spiranti-
zálódtak. Ezek a sajátosságok az északi és déli előmagyar ugor csoport

egyesülésével létrejött ősmagyar nyelvet is jellemzik, ami tehát ismét azt tanúsítja, hogy a két előmagyar ugor nyj. keveredéséből létrejött ősmagyar nyelvben lényegileg a déli előmagyar csoport hangsúlyozásmódja jutott érvényre, amint erre a következtetésre nekünk már két másik nyelvi tény is lehetőséget nyújtott (l. fentebb).

Valószínűleg a gyengén vágott szótaghangsúlynak is szerepe volt abban, hogy a fgr. szókezdő tenuisokból — amelyek a permies előmagyar csoport nyelvében megőrződtek — különösen olyan esetekben, amikor a következő szótagkezdő mássalhangzó zöngés volt, mediák fejlődtek. Ilyen módon keletkezett szókezdő mediák t. i. a permi nyelvekben is vannak. Hogy a szókezdő mediák már ősidők óta megvannak nyelvünkben, azt nyelvünk alán és török jöv.-szavai is tanúsítják; ezekben t. i. minden ingadozás nélkül *b*-felel meg a feltéendő török és alán szókezdő *b*-nek (*g* és *d* a törökben szókezdetben nem fordulhatott elő). Tehát hanghelyettesítésre sohasem került sor, ami feltétlenül bekövetkezett volna, ha a *b* az alán-magyar, illetve török-magyar érintkezések korában szókezdeti helyzetben nem lett volna meg ősi szavainkban is.

Ha vizsgálat alá vesszük azokat az ősi szavainkat, amelyekben szókezdeti helyzetben mediákat találunk a feltéendő fgr. tenuisok helyén, akkor arra a megállapításra kell jutnunk, hogy e szavaknak több esetben csak a permi nyelvekben van megfelelőjük, mégpedig azokban a szókezdő mediával. Ilyenek: *berek*, *begy*, *biz*, *buzog* és *gödör*. Ezek közül különösen feltűnő *biz* és *buzog* szavunk. Amennyiben t. i., ha ezek tényleg összetartoznak votj. *baz-* „bizakodik“, illetve z. *byzgyny* „bugyog“ szavakkal, akkor ezeket egyenesen permi jövevényszavaknak kellene tekintenünk, vagy pedig azt feltenni, hogy ennek a csoportnak a nyelvében — eltérően az ugarság többi ágainak nyelvétől — a fgr. *s* szóbelseji helyzetben zöngéssé vált.²⁴ De vajjon ebben az esetben jogunk van-e ennek a csoportnak a nyelvért még ugorinak nevezni? Hisz az ősgugor mássalhangzó-rendszer sajátosságai közül ennek a csoportnak nyelvét ez esetben csupán csak a *š* > *s* hangváltozás jellemezte volna, ami azonban e csoport nyelvére vonatkozólag teljes határozottsággal egyáltalán nem mutatható ki... Valószínűleg ennek a csoportnak a nyelve mindenlakh valami permi-ugor átmeneti nyelvjárás volt (rokon nyelvek között gyakran találhatók ilyen nyj.-ok): ezért talán a leghelyesebben akkor járunk el, ha ezt a második előmagyar népcsoportot permies ugarságnak nevezzük el.

Hangtani téren — ügylátszik — még egy nevezetesebb permies sajátosság hullámgyűrűje érte el a permies ugarságot. Ismeretes, hogy a permi nyelveken kívül az ugor nyelvek közül a magyarra is jellemző a denasalizáció néven emlegetett hangtani jelenség. Ezen pedig a mássalhangzókapcsolatok előtti nasálisok eltűnését szokták érteni. Ennek a több más nyelv történetéből is ismert denasalizáció folyamatának azonban több fokozata volt. Először is nasalizáltan kezdték ejteni az ilyen helyzetben lévő nasálisok előtti magánhangzókat; majd a nasális mássalhangzók eltűntek, végre pedig a nasalizált magánhangzók helyett rendes módon képzett magánhangzókat kezdtek ejteni. Ez utóbbi folyamat már csak az ősmagyarság nyelvében következett be — amint erre még rá fogunk térni —, de előzményei bizonyára megvoltak már a permies előmagyar ugor népcsoport nyelvében is, akikhez a nasálisok előtt magánhangzók nasalizált ejtése mint beszéd-sajátosság permi területről jutott el.

²⁴ De ilyen jellegű *azüst* (z. *ezs* votj *azves*) szavunk is. Ellenben az *összét*

Van a magyar nyelvnek alakitani tekintetben is néhány olyan sajátosság, azüst már magyar jöv.-szónak tekintendő. Ha tekintettel vagyunk a honfoglaló magyarság magas színvonalú ézsztimlésségére (az arany nagyon gyéresen volt ornamentikájukban képviselve), akkor ez a feltevés senkit sem lephet meg. Az *összét* szóban feltéendő *-zu-* *-vz-* hangzócsereére vonatkozólag v. ő. av. *aspa* „kanca“ *összét álsá* „ua.“ szavakat. Az *azüst* szó *s-e*, *s'-k*-ből származott: az *összét*ban pedig SKöld bizonyítása szerint az újabb korban szintén *s' < s* hangváltozás következett be (l. SKöld, Die osset. Lw. im Ung., 58).

sága, amelyekben eltér az obi-ugor nyelvektől, de megegyezik a permi nyelvekkel. Nyilvánvaló, hogy ezek a sajátosságok is a permies előmagyar népelem nyelvéből származnak. Ezek a következők:

1. Hiányzik az obi-ugor nyelvekből a fgr. -r névszóképző, de megvan a permi nyelvekben és a — magyarban.

2. Csak a magyarban és a permi nyelvekben van meg az infinitívusnak -*mi* végződése, amelyhez birtokos személyragok a permi nyelvekben is járulnak; sőt a permi nyelvekben ez a végződés abban az eredetibb mélyhangú alakjában szerepel, amely a mai magyar alaknak is előzménye.

3. Csupán a magyarban és a permi nyelvekben találunk a birtokos személyragozás egyes 2. személyben -*d* végződést. Erre nézve még mindig Budenz fellogása látszik a legvalószínűbbnek, hogy t. i. az eredetileg a több birtok jelölésére szolgáló fgr. *-*nt*-ből származik. Akármint legyen is ez, az előadottak figyelembevételével teljesen valószínűtlennek látszik, hogy a magyarban a -*d* személyrag a permi fejlődéstől teljesen függetlenül jött volna létre. Az pedig könnyen érthető, hogy miért jutott ez a permies sajátosság az ősm. nyelvben általános érvényre: az eredeti -*t* végződésű birtokos személyragos szóalakok ugyanis többértelműek voltak, míg a -*d* végződésűek csak egyértelműek. Ez a körülmény teszi érthetővé azt is, hogy a magyarban miért hatolt be a -*d* birtokos személyrag az igeragozásba is.

4. Feltűnő körülmény, hogy a névmások közül a magyarban a *te, ti, mi* személyes és a *ki, mi* kérdő névmások alakjuk tekintetében teljesen eltérnek a névmások obi-ugor alakjaitól, de megegyeznek a megfelelő permi szóalakokkal. Bár meg kell jegyeznünk, hogy az idézett magyar személyes névmások alakilag a megfelelő szamojéd névmásokkal is teljesen megegyeznek.

*

Ha ezek után visszatérünk arra a kérdésre, hogy mi módon szakadt el az ugarság a permiektől, akkor meg kell állapítanunk, hogy ez tulajdonképp a magyarságnak az ugor közösségből való kiválásával és elköltözésével következett be, bár a permies és szamojédes ugarság keveredéséből létrejött ősmagyar nyelv már annyira eltávolodott az ősspermi nyelv akkori alakjától, hogy már semmiképp sem lehetett volna benne valami permi-ugor átmeneti nyj.-t felismerni, mert hisz az ősm. nyelvben nemcsak egyes permies sajátosságok őrződtek meg, hanem ilyenek valószínűleg még nagyobb számban tűntek el, illetve mentek ki a használatból szamojédes-ugor alakok javára.

Valószínűnek látszik, hogy az ugorok ősi települési területükre a fgr.-ságnak keleti irányban való terjeszkedése során jutottak el. Az is valószínűnek látszik, hogy e terület előző lakosságának nyelve az ugarságot nyelvi téren sem hagyta érintetlenül. Az obi-ugorok anthropológiai alkatának és népi műveltségének figyelembevételével arra lehet gondolni, hogy e területnek őslakosai a paleoázsiai vagy ősszibériai népcsoporthoz tartoztak (ennek a honfoglaló magyarság faji összetételében is nyoma maradt). E népek nyelvi viszonyait azonban annyira tökéletesen ismerjük, hogy az e tekintetben rendelkezésünkre álló nyelvi anyag az ugor nyelvek kialakulásának felderítése szempontjából alig jelent valamit. (Folytatjuk)

SZÓLÁSOK ARANY JÁNOS MŰVEIBEN

Írta: Beke Ödön

Nem éréd azt hajason, kopaszan is bajosan: nem éred azt meg soha (Palócság Nyr 21:509). Debrecenben: *Nem ired aszt hajason, kopaszon is bajosan* (Nyr 5:223). A Jóka ördögében: *azt ő már hajason Nem éri, — kopa-szon is, tudom bajosan* (4:289). Beregszászon: *Aszt nem éri hajasonn, kopa-szonn is bajosonn* (Nyr 25:190). Ipoly vidékén: *Nem éred meg hajason, kopaszan*

is bajosan (Nyr 1:178). *Nem érvük meg hajasan, Kopaszon is bajosan* (Szentés Nyr 6:516). Szamosháton: *Nem éred él hajason, Kopaszonn izs bajosonn*; nem éred el ebben az élelben (Csűry). Erdélyinél: *Kopaszon bajosan, haj nélkül jajosan* (VálK 3838).

Ami ma megtehetsz, ne halaszd holnapra. Erdélyinél: *Mit ma elvégezhetsz, ne halaszd holnapra* (5225). Szó szerint így van A Jóká ördögében (4:297). CzF-ban: *Mit ma véghez vihetsz, holnapra ne halaszd*. Kovács Pálnál: *Mit ma végben vhetsz, holnapra ne hagyj* (122).

Érti a hat-vágást Judit asszony, nyelvvel (A Jóká ördöge, 4:284). Petőfinél: *Meg is tevő dicsően A hat-vágást ajád* (Az volt a nagy, nagy munka). Erdélyinél: *Megtetted a hat vágást*; inegtetted, amit kell (3430; a huszárhatvágás ismertetése uo.). Népmesében: Odaért [a huszár] kirántotta a kardot, megcsinálta a hat vágást (Fél Edit: Kocs 1936-hus, 157).

Mióta kétágú. Arany a Jóká ördögében így jellemzi hősét: ... áldott ember Jóká, mint a friss vaj: A légynek sem ártott, *mióta kétágú*, Oly szelíd, türelmes, jó tulajdonságú (I.). A népryelvben is: Ijet se láttam még, *mijóta kétágú vagyok*: mióta két lábom járok, mióta élek (Szamosháti Csűry). Bizony én *nijóta kétágú vagyok*, nê(m) vóut módomba hogy mék „hórhájt” (hordárt) fogaggyak (Bihar m. Konyár, a debreceni egyetem népryelv-kutató intézete gyűjt.). Eszembejött mindig, míg nyêrs leszek (míg élek), mért ojan nagyó(n) világiteltembe, *mijóta kétágú vagyok*, még nem kaptam ki, mint akkor (uo.). Változata: Még ilyet nem láttam, *amióta kétágú gatyát visel* (Kiskúnhalas Nyr 14:231).

Olyan jókedve van, hogy madarat is lehetne vele fogatni. Margalitsnál: *Madarat is fogathatnál vele*. Erdélyinél: *Madarat fogathatni vele* (5288b). Decsinél: *Madarat is fogathatnál vele*: Xenocratem modestia superat (Szirmay 1:101). Néha *madarat foghatnának vele*, néha pedig ördög az éha. G. Katonánál: *Ugy örülnek, mintha madarat fogtak volna* (NySz). A Jóká ördögében: *Megörült, — kész volna verebet is fogni* (4:287).

Fel van vágva a nyelve: sokat tud beszélni (Karcag Nyr 7:275). Szamosháton is: *Fél vâ(n) vágva a nyelve*: jól tud visszafelégetni, feleselni (Csűry). Debrecenben: *Neked is ugyan felválták a nyelvét*: ugyancsak lármázol (Nyr 5:222). Dugonicsnál: *Jól föl vágta nyelvét a' bába* (1:128). *Fél-vágta a bába a nyelvét*: szájas, nyelvés (Szabolcs m. Földes Nyr 3:225). Dugonicsnál: *Bár a' nyelvét vágta volna el a' Bába, midőn nyelvét föl mecette* (1:132). Erdélyinél: *Felvágni a nyelvét* (5810). A Jóká ördögében: Kétszer a piacon nem volt semmi átka, Mióta az anyja a nyelvét felvágta (4:284). Aristophanes-fordításban: Vagy én tanítsam őt szónoklani? — Tanítsd, fegyelmezd, csak hogy emberül *Felvágd a nyelvét!* (7:174). *Ha szajkó lett volna, nem kellett volna nyelvét föl vágni* (Dugonics 1:138). Eredetileg a madárnak vágják fel a nyelvét.

Török, szakad (Erdélyi 7910). *Török szakad, meg kell lenni* (CzF). *Török vagy szakad* (A Jóká ördöge 4:286). *Vagy török, vagy szakad* (Dugonics 1:97, Máriafi 136, Kovács Pál 149). *Vagy török vagy szakad, de meg kell lenni* (Dugonics 2:78, 113). *Török vagy szakad, de keresztül el veti* (2:241). *Inkább török, mint szakad* (2:113).

Hű bele, Balázs! (Margalits). *Hű belé Balázs módjára* (Erdélyi 506, Bakonvalja NyF 34:122, Zilah vid. Nyr 28:376). *Hű bele módon tenni vmit* (CzF). *Hűbele Balázs módra dőgozik* (Beregszász, Törös 36). *Neki mégyén hűbele-balázs mágggyára*: vakon neki megy (Palócság Nyr 21:510); szele-verdi, bolondos, hebehurgya emberekre mondják. Ebben az alában fordul elő Széchenyi Györgynél is: Azért bizony jó léssen ugyancsak megmagyarázni neki, mit műveljen, másképen *hűbele Balázs léssen*, ibi siut vitulus ad novam portam készületlen és sine omni discretionem (1713, 425). Arany Bolond Istókjában: Nem Istók, hanem *Hűbelé Balázs* érdeme volt a mindenbe kapás (I. 8). Szamosháton bővebb alakban, szintén vmi hebehurgya cselekedetre szokták kiáltani: *Hű bele, Balázs! Lovat ad az Isten!* (Csűry).

Bakonyalján is: *Hübele Balázs, lovat ad Isten* (NyF 34:122). Már a régi nyelvben: *Hubele* (!) *Balázs, lovat ad isten* (RhédTem NySz). *Hü bele Balás lovat ad I(ste)n* (Kis Viczay 10). *Hü bele Balás lovat ad Isten*. Így szólítják a' Hebe hurgyákat, hogy vigyázva tegyék a' dolgot (85; Szirmay 93). CzF szerint a hü disznóhajtó szó. Az Ormánságban hü nélkül: *Bele, Balázs, lát ad Isten!* Neki, Balázs, lát ad Isten!: most megfogom a munka végét v. más delogra szánom magamat, török-szakad, de jó végének kell lenni (Kiss G. 245). Decsinél is: *Bele Balaz, lovat ad Isten* (Nyr 11:178). Változata: *Hübele Balázs módjára, vak lovat ad az Isten* (Máramaros m. Hosszúmező Nyr 44:239).

Bé tekintett, mint bolond Istók Debrecenbe (Dugonics 1:114, Erdélyi 3948). *Belé tekintett, mint Bolond Istók Debretzenbe* (Máriafi 141). Orczy Lőrincnél (1787): *Mint valaha Bolond Istók Debreczenben bé tekintett, ki ment Ferencz a kertében. Bekukkantott, mint Bolond Istók Debreczenbe*. Lévai Istók nevű ember elment Debrecenig, de csak a kapujáig (Margalits). *Betekéntett, mint Bolond Istók Zágrábba*: arra mondják, aki vmit csak úgy kutyafutásban néz meg (Zala m. Sümeg Nyr 45:47). *Bekukkant, mint Bolond Mihók Debrecenbe* (Erdélyi 5555a). Kovács Pálnál: *Bé-kukkantott, mint Bolond Istók Debretzenbe* (54). Így Arany Bolond Istókjában is: A mondaként is, úgy-e szent igaz? Egyszer „*bekukkant Istók Debrecenbe*“ (II. 20). Szirmay írja: Morionum de genere memorabiles sunt apud Hungaros: Oktöndy, Bonfördy, *Bolond Istók Debreczenbe* (110).

Kiverte a himlő. Széchényi György írja 1724-ben: Ma 6. napja, hogy Katica unokám rosszul kezdett lenni, alkalmasint *kiverte már ötöt is az himlő* (1146). Dugonicsnál: *Ki verte bor himlő pillangos orcáját* (2:182). Kovács Pálnál: *Ki verte a' bor himlő: Vinaria angina* (193). Erdélyinél: *Verje meg a himlő* (3618). Dugonicsnál: *Verje meg a' hójagos himlő* (2:35). *Ki verte orcáját Sz. Antal tüze* (2:185). CzF-ban még: *Arcát kiveri a szepő, a ragya. Verje meg a ragya*: vörhenyeges foltok, ripacsok az emberi bőron, különösen az arcon, milyen a himlő után maradt vörös pettyek v. gödröcskék. Arany Bolond Istókjában: *a szepő homlokát kiverte* (2:2). A népnelvben: *Verjen meg a ragyabunkó!* (himlő, Kassa vid. MTsz). Kőnyinál: Miatta sok jantsárt *ki-vert már a kórság* (NySz). Szamosháton: *Kiverte az izzacság* (Csűry). Somogy m. Zelickisaludon: *Kiveri a víz, a verőték* (Nyíri 182). Arany „A tölgyek alatt“ c. költeményében: *homlokomat sem verte veríték* (9:434). Dugonicsnál: *Veri a' halál vérejték* (!) (1:141). Mátyusföldén: *Kiveri a víz*: szakad róla a verejték (Nyr 16:382). Baranya m. Keszűn: *Veri a víz*: izzad (33:422). Vas m. Csákánydoroszlón: *Veri a víz* (Csaba József). Tolna m. Simontornyán: *A vízverés bántja*: izzad (Nyr 40:333). Gyakoribb a régi nyelvben *kiüt rajta*, pl. *Veres himlő ütött ki rajta* (Gér: KárCs 4:468). Csodálom, hogy ijedtében az *kórság* mindjárt *ki nem ütötte* (Thurzó lev. NySz).

Várja, míg szájába repül a sült galamb (Erdélyi 2954). *Várja: a' sültt galamb szájába röpüllyön* (Dugonics 2:222). *Szájába a' sült galambot várja* (ua. 1:252). *Azt véli: hogy szájába száll a' sült galamb* (ua. 1:244). Széchényi György írja 1712-ben *Várja consequenter hogy az sült galamb az szájába röpüljön* (281). A nagyidai cigányokban: Vagy, ha kell e sok pénz, a szádát feltátod: Hogy mi lesz belőle, akkor majd meglátod. — Gondolá a vajda: miért ne tátnám? Hátha csak *sült galamb repül belé talán?* (4:191-2). A falu bolondjában: Maga pedig erre arra lézeng, *Sült galambot vár fogára készen* (4:360). A Bolond Istókban: S nem tagadom meg a keleti fajt, Mely ópium-gőz, latakia s ambra illat közt vár — *vár a sült galambra* (II. 12). — Tiltólag: *Ne várt, hogy a sült galamb a szádba repüljön*: ne várd ölbetett kézzel a jóserencsét (Szamosháti, Csűry). *Ne várjad a sült galambokat az egből száidba*, hanem munkálkodj (Heltai, Baróti Szabó NySz). — Tagadólag: *Senkinek sem repül szájába a sült galamb* (Erdélyi 2955). *Senkinek nem repül a' szájába a' sült galamb* (Kovács Pál 20). *Senki szájában nem repül a' sült galamb* (Kis Viczay 168, Szirmay 129). *Senkinek nem repül a tűz helyen*

kiül sült galamb a' szájában (Kis Viczay 364). *Nem repüll a süld galamb az ember szájába: nem jön a szerencse az embernek a helyébe* (Szamoshát, Csűry).

Ő sem ijed meg a maga árnyékától (Nagyid. cig. 4:214). Szamosháton: *Nem ijed meg a maga árnyékától: bátor* (Csűry, Erdélyi 406). *Maga árnyékától meg nem ijed* (Dugonics 1:96). Decsinél: *Nem ied őis meg árnyékától* (NySz). Máriafinal: *Nem iedek-meg a' magan' árnyékától* (144). — *Árnyékától is fel* (Erdélyi 409). *Árnyékától felni* (Decsi NySz). *Fél a' maga árnyékától is* (Dugonics 1:96).

Több a becsület, mint a káposztás-hus: fontosabb a becsület, mint az anyagi haszon (Szamoshát, Csűry). A nagyidai cigányekben: *több az emberség a káposztás husnál* (4:235). Mar Kis Viczaynál: *Nagyobb az emberség a' káposztás (kontznát) husnál* (59). Változata uo.: *A' tisztesség végig megbetsültet fottig, jobb a' káposztás husnál* (215).

Szorul a kapca (Erdélyi 4135, Nagyidai cigányok 4:210). *Szorull a kapca v. szorull a kapcája*: szorult helyzetben van (Szamoshát, Csűry). Petőfinél: *S melege lett pap uraiméknak, Kegyetlenül szorult a kapcájok* (Kun László krónikája). A NySz is idéz rá adatot: *Tyrók repatiáltatván, mértékre acceptálván, sokat rejciáltak belőlök, de a kapca szorulván, annak utána nem sokat válogattak benne.* — Változata: *Szoros a' kapca* (Dugonics 1:28). *Szoros a' kaptza néki* (Kovács Pál 15). De mivel láták, hogy *szoros a kapcza*, illára vevék a dolgot (G. Katona NySz). *Bezzeg szoros most a' kaptza* (Kis Viczay 246, Erdélyi 4135). Káldinál: *Szorul a plundrája* (Nyr 9:330). Dugonicsnál: *Kiki leg jobban tudgya, hol szorittya boszkora* (2:24). *Azt kiki jól tudgya, hol nyomja sarúja* (1:168). A Pázmán lovagban: Gondolem én, mi a baj, hol tőri a bakkancs (1:344). Szilágy m. Sz.-Sz.-Királyban: *Szorittya a lábát a boskor*: az oláhokról mondják, ha dalolnak (Nyr 7:424). Mátraalján, Felsőborsodban: *Szorittya a csizma a lábát*: bajban van (31:284). Szamosháton: *Szorittya a csizma a lábát*: mondják tréfásan arról, aki teljes erejéből dalol (Csűry). *Enontam én neki, hoty hú(n) szorit a csizma*: hol van a baj (ua.). Heves m. Besenyőteleken: *Nagyon szoríthatta a cipe* (MNGy 9:104).

Káposztás kertbe néz: kancsal, ravasz, színlelő (Erdélyi 4210; Csallóköz, Abaúj m. Szikszó MTsz). *Káposztás-kérbe néz*: kancsalít (Szatmár m. Lázári, Csűry). *Káposztás kerbe néz*: bandzsít (Palócság Nyr 21:510). *Káposztás ker(t)be níz*: egyik szemére kancsal (Esztergom Nyr 27:189, Baja 12:378). Kantsal, *Káposztás kertben néz*, azért nem egyenes szívű (Szirmay 46). A nagyidai cigányokban: *Káposztás kertbe néz a derék Laboda*, Hová szeme céloz, soh' sem vág ő oda; *Nem is tud más ember könnyen hozzávetni Szeme járásából: mezíránt fog ütni* (4:214). *Káposztás kerbe néző*: kancsal (Csallóköz, Palócság, Abaúj m.). *Káposztakerbe-néző* ua. (Pannonhalma MTsz). *Káposztás kerbe néző tele ravaszággal* (Dugonics 2:171, Erdélyi 4211). — Változata: *kiskerbe níző* (Vas m. Nemetgencs Nyr 30:488), *kizkerbe-níző* (Vas m. Répcesztgyörgy, Sopron m. Eösárkány MTsz) ua., *kerbeníző* (Szekszárd, Cziráki József).

Sok lúd disznót győz (Baróti Szabó, Kis Viczay 72, Máriafi 146, Kovács Pál 40, Erdélyi 1799). Megvan már Decsinél: *Sok lúd disznót győz* (NySz). Dugonicsnál: *Sok lúd a' disznót is meg győzi* (2:230). A nagyidai cigányokban: *utoljára disznót győz a sok lud* (4:207). Szamosháton lúd helyett libát mondanak: *Sok liba disznóud győüz*: sok gyöngye az erőset is legyőzi (Csűry). Változata: *Sok lúd farkast győz* (Fáy András Nyr 26:463, Márton Lexicona Nyr 27:88). Ennek a változatnak a hitelességéről sok vita folyt a Nyr-ben, de kimutatták a népnyelvből is, így Bajáról és Debrecenből (Nyr 27:88, 27:279), valamint Merényi Eredeti népmeséiből (Nyr 36:322, 1. még 22:231, 26:555, 27:179). Ugyanaz a jelentése: *Sok pipe lúdat győz* (Dugonics 2:231). *Sok várju lovad győüz*: sok gyenge legyőzi az erőset (Szamoshát, Csűry).

Vlgyen el a manót! Hordjon el a manót! CzF közli ezeket az átkokat. A nagyidai cigányokban: Csak az irigyünk sok, *hordja el a manó* (4:167).

Tompának 1854-ben írt levelében: Meg is teszem, ha addig *el nem visz a manó* (11:337). Margalits csak Sirisakától idézi: *Vigye a manó!* Változata egy hétfalusi csángó mesében: *Egye meg a manó Jánost, mert vaj tátos, vaj paraszt (bolond)* (Pürkerec, MNGy 10:38). Vö. *El vigye a' manó, azzal se gondol* (Dugonics 2:241).

Megállni a sarat (Erdélyi 6744). A nagyidai cigányokban: *És hogyan állá meg dicsően a sarat*; Ennek elmondása más énekekre marad (4:194). A szentivánéji álomban: *emberül megállá a sarat* (6:101). A régi nyelvben: Régen hallák mint kell állani annak mindég sarát (RMK 3:163). Valóban meg kell ám a sárt állani (Decsi). *Meg állani a sárt* (ua.). Mi-is meg felelünk magunkért, meg-álljuk a sárt (Baróti Szabó NySz). Dugonicsnál: *Ki állotta a' sarat* (2:274).

Süketnek beszélsz (CzF). A nagyidai cigányokban: Hanem harmadik-szor beszélt már süketnek, Adta magát Csóri fényes képzeletnek (4:189). Kis Viczaynál: *Süketnek mondani mesét* (498). MA-nál: *Süketnek mondasz misét. Süketnek nem mondnac két misét.* Változata: *Nem kell kettős mise az süketnek* (RMK 4:194). Decsinél: *Süketnek harangoz, auagy süketnek misét mondasz* (NySz).

Nem bír anyai terhet egy számár, mint kettő (Nagyid. cig., 4:161). Ebben az alakban nem találtam. Talán Arany alkotta a köv. közmondásból: *Minden számár a maga terhét érzi* (Hódmezővásárhely Nyr 2:334, Makó 44:314).

Minden szentnek maga felé hajlik a keze (Margalits). *Mindé(n) szentnek maga fele hajlik a keze*: minden ember a saját érdekét tartja szem előtt (Szamoshát Csűry, Zilah vid. Nyr 28:332). Erdélyinél: *Szentnek is maga felé hajlik a keze* (7172). Változata: Somogy m. Szennán: *Mindönknek maga felé hajlik a keze* (Nyíri, hajlik a.). Erdélyvinél: *Minden embernek maga felé hajlik a keze* (4452). Kovács Pálnál: *Minden embernek maga felé hajul a' keze* (227). *Minden embernek a karja maga felé hajlik* (Udvarhely m. Siménfalva Nyr 26:44). *Minden embernek bé hajulnak az ujjai*: utilitatem suam spectat unice (Wagner 1750, Nyr 22:504). *Kinek kinek maga felé horgasul keze* (Dugonics 2:9). Így is: *Maga felé horgult mind a' két keze* (uo. 1:152). A nagyidai cigányokban: Legalább azt nézi: kinek van nagy körme S kinek Keze inkább maga felé görbe (4:223).

El sem fogta, már mellesztli (Erdélyi 5483). *Meg-sem foata 's már-is mellesztli* (Kovács Pál 40). *Meg-sem foatad, s' már melleszted* (Kis Viczay 140). *Még meg sem foatad 's már melleszted* (ua. 30). *Még meg sem foata, 's már mellesztli* (ua. 255). *Megsem foatad s' immár melleszted* (MA, Syntaxis Ornata 1745 Nyr 27:508. Máriafi 146). *Meg sem foatad s addig mellesztetted* (Decsi). *Még meg sem foata s addig mellesztli* (ua. NySz). *El se foata a' madarat, már is mellesztli* (Dugonics 1:176). *Meg sem foaták a madarat, addig immár mellesztik* (ErdTört. 1:32 NySz). *Bár ő kőne se mellesztené a madarat, míg meg nem fogja* (1700, Széchényi György lev. 22). *Az mit meg nem foatál. idő előtt mit mellesztet* (Zvonarics NySz). *Ne melleszd, amit meg nem foatál* (Erdélyi 5483). *Minekelőtte meg foatál, ne melleszd* (Dugonics 2:138). — *Foat meg a tubát s az után melleszd* (Czeleédi NySz). Szokatlan és majd hallatlan dolog is amaz magyar mondás szerint: *háló előtt halat fogni, auagy megfogatlant mellesztetni* (MonTME 5:242 NySz). Az Actio curiosában: *még meg nem foata, már mellesztli* (177).

A nagyidai cigányokban: *Hisz még meg se' foatuk, hát minek koppasztjuk?* (4:171). A Bolond Istótkban: *hogvan koppasztja, mely még nincs kezébe, Madarát a többi per-puffogató* (2:9).

Vacsorán éri Pilátust: meghal. Szokták mondani: *ugy megüttek, hogy vacsorán éred Pilátust*. (Erdélyi 6370). A nagyidai cigányokban: *Most lelked vacsorán volna Pilátusnál* (4:235).

Rossz bórdában szótték, de embert szabott belőle a gazda, mondiák a Sárretn (Szücs Sándor: Pusztai Krónika 86). A Szamosháton is: *Roz bórdába*

születték: rosszféle ember (Csűry, Bodrogek Nyr 39:43) Pázmánynál: *Gonosz bordában szőtt ember* (NySz). Pósházinál: *Minék-utána rossz bordában fogta volna fonalat törölt-fogu Sámbar, az esztováta mellé ülvén, lássuk mint szödögél* (Nyr 6:404). A *takácsborda* a szövöszték rájája, mely fésű-formájú vékony fogakkal van cilátva. A szólás tehát, mint Pósházi adata is mutatja, a takácsnyelvből származik, épúgy, mint a következő szólások: *Egy bordában születték*: egy hűren pendülnék, egyik olyan rossz, mint a másik (CzF). Ugyanígy Kovács Pálnál (86). *Egy bordába van szöve* (Dugonics 1:65). *Egy bordábanszött*: *Eiusde(m) farina(e)*. Ab eo digrammate. Eodem in ludo docti (MA, Kis Viczay 138, Máriafi 139, Balásfi, Czeglédi, Zrinyi NySz). A sacramentariusokat is azon *bordában születték*, azon iskolában nevelték és oktatták (Pázmány, Kertész 149). *Olyan bordában szüött ember ez is* (Czeglédi). Az elveszett alkotmányban: ... kezdték mulogatni, hogy nem golyamadar költötte, hogy oket is olyan *Bordában szüötték, a' melynek vázna ha nem jobb Nem cudarabb legalább a Deakné-szüötté hetsenel* (4:142). *Ezen bordában szüötteknek rettyen keresedgyetok* (Pósházi). *Misoda bordában szüöhte öket?* (Miskolczi). *Egy bordabol kél ki negy nyusztossen* (Alvinczi). *Egy bordából költtek* (Baroti Szabó NySz). A cseh és szlovák nyelvben is (EtSz, Kertész).

Büdi boszorkány: veszedelmesnek hitt vén asszony, de még kis lány is, ha előjelei vannak benne a hamis vén asszonynak. Büd abaujmegyei falu. (Erdélyi 1283). *Uget, mint a büdi boszorkány* (uo. 1284). *Olyan, mint a büdi boszorkány*: boglyas leányra mondják. (Zemplén m. Tállya Nyr 6:129). Dugonicsnál: *Borzas hajja böjti boszorkány* (Erdélyi 1133). *Ügy jű, mind a böjti boszorkány* (Maros-Torda m. Nyr 26:380). *Ügy néz, mint a böjti boszorkány* (CzF). Az elveszett alkotmányban is: Nem te valál-e, ki szétküldéd látatlan alakban *Böjti boszorkányid*, hogy rángassák a beretvát Elvrokonim kezében (4:14).

(A') **Dunában hordani vizet** (Kis Viczay 96, 273, Erdélyi 1883). Szamosháton: *Tiszába hördöd a vizet*: jómódú, rá nem szoruló embert segítyezel (Csűry). Máriatinal: *Tengerbe hordasz vizet* (248, Erdélyi 7726). Ez már Decsinél: *Borzas vizet*: noctuas Athenas. (NySz). Kis Viczaynál: *A' tengerbe hordani vizet* (42, 297). *A' Tengerben botsátani egy tsöp vizet* (96). *A' Tengerben (Dunában) hordani vizet* (349). Dugonicsnál: *A' tengerbe vizet hord* (1:249). Az elveszett alkotmányban: *tengerbe vizet... hordana csak* (4:6).

Rákerül az ebek harmincadjára. Utoljára Csefkó foglalkozott szólásokkal Szállóigék, szólásmódok c. nagybecsű munkájában (82). Arany Az elveszett alkotmányban használja föl: nonusainkat A' liberalisták *ebharmincadra keritik* (4:81).

Ebrudon kívül. Részletesen tárgyalta Kertész: Szokás-mondások 62. Arany A nagyidai cigányokban alkalmazza: És vitézeinek ily parancsot ada: *Hogy a cigányokat ebrudon kivessék* (4:238).

Ember a talpán (CzF). Az elveszett alkotmányban: Jó kártyás, lovag, *ember a talpán* minden időben (4:36). Ki felönt egyet ezzel, az *ember Lesz talpán*, jer ígyunk (4:139). Erdélyinél: *Ember talpán* (2205). Sirisakánál: *Legény a talpán*. Szamosháton: *Ez a legény a talpán!* *Körömméreg a sárkán!*: ember ám ez a gáton (Csűry). *Embér vagy a gáton!*: ember vagy a talpadon (uo.). *Ember v. legény kell a gátra* (Erdélyi: 2204; 3055a). *Legény kell a gáton* (4963). A nagyidai cigányokban: *Legény ő a talpán! ember ő a gáton!* (4:206). Egy 1861-ben kelt levélben: *de most ember kell a gátra* (12:469). A Rózsa és Ibolyában: *már ott maga kell ám a legény u gátra* (4:250). De légy ember, ahol ember kell a résre (Nagyid, cig. 4:162).

Veszett fejszének nyele (Margalits). Szamosháton is: *Vesztet fejszének nyele*: valami megtérül a kárból (Csűry). Teljesebb alakjai: *Vesztett fejszének nyele fordul* (Erdélyi 2703). *Vesztett fejszének nyele fordúlt*, az az: A' nagy kárból valami kevés fordúlt vissza (Kovács Pál 14). *Vesztet fejszének nyelē fordú*

(Bakonyfalja NyF 34:117). *A koelczen odolt fejszénec ió, ha czac a nyele meg fordul* (Hellai NySz). *Vesztett fejszének forduljon nyele* (1723, Széchényi György lev. 1098). *El vesztett fejszének bár tsak a' nyele fordulhjon vissza* (Szirmay 1:122, 2:156). *El vesz(t)et fejszének (s) bár tsak foka fordulhjon vissza* (Kis Viczay 115, 295). *El-veszett fejszének tsak a' nyele-is jó* (Máriafi 136). *El-veszett fejszének nyele is jó* (Baróti Szabó NySz). *Vesztet fejszének is nyele jó* (Dugonics 1:41). Egyéb változata: *Vesztet fejszének mekkerüll a nyele* (Szamosháti Csűry). *Vesztett fejszének ukarsz nyele lénnyi?* (Balatonfelvidék NyF 40:42). Arany írja 1853-ban Tompának: *No, de, vesztett fejszének a nyele megvan* (11:313). Az elveszett alkotmányban: Majdan a károsnak nagyleikűn visszahozandók *Elsikkadt fejszéje nyelét*, hitványka jutalmért (4:54).

Kőly a világ közepe. Szójarás. Arany jegyzete Az elveszett alkotmányhoz (4:153), ahol így szerepel: Mígnem elérik az út végső földszinti határát, *Kőlyt, a világ közepét*, melynek hegye termi Biharban Lelkét a' híres neves érmelléki boroknak (4:105). Érmelléken is feljegyezték: *Kőj a világ közepe, Csobaj a végezete* (Nyr 3:333).

Hallgat, mini a Kősi malma (Erdélyi 4672). Az elveszett alkotmányban: a fegyveres üldők *Vad zaja elnémult, mint a' Kősi malma Szoboszlón*. Arany jegyzetben hozzát teszi: Töredelmes szívvel megvallom, hogy ez a szép hasonlat plágium, e classicus sorból: *Hallgat az én műzsám, mint a Kősi malma Szoboszlón* (4:49). Abauj m.-ből köv. változatát jegyezték föl: *Hallgat, mint a kassi malom Szoboszlón* (Nyr 5:325).

Kirúg a hámból. Erdélyi szerint már Pázmánynál: *Kirúgott a hámból* (3507). Békés m.-ben: tovább ment az elégnél (Nyr 5:86). Jászberényben: *De hiszén hama kirúg ő kigyéme a hámbul*: hamar hibázik, hamar félre lép (Nyr 19:183). A NySz szerint Pázmány így is mondja: *Mikor feleségek, leányok ki lépik az hámból*, elég mentségek lesznek. Változata még: *Kirúgott a há(m) fábul*: nagy dínom-dánomot csapott (Szamosháti Csűry, Erdélyi 3507). Sirisakánál: *Nem lehet az ember fából, ki kell rúgni a hámfából*. Az elveszett alkotmányban: *Az, ki a hámfából kirúg* (4:82). Ceglédinél: *Kívül ugrott az hámfán*. Keresszeginél (1640): *A jó fiu, ha hám fán kívül hág is* (NySz).

Szaváról ösmerik meg a' harist (Dugonics 1:135). *Harist a' szaváról meg ismérik* (Szirmay 1:117). Az elveszett alkotmányban: idegen képek, kiket a' megye népe *Még ki nem ismert sem hangjokról, mint a harist*, sem Pávai tollukról (4:147). *Az madarat szauan esmeric meg* (Monoszlai NySz). *Vő. Kiált, mint a' haris* (Dugonics 1:195). *Kiált éjjel nappal, mint a sovány haris* (uo. 1:133). L. Beke Nyr 67:52, 69:59.

Könnýű Katót táncra vinni (Erdélyi 4187). Így is: *Könnýű Katót táncra* (Erdélyi VáIK 3384). Dugonicsnál: *Könnýű Katit táncba vinni* (2:88). Így is: *Könnýű nénit táncba vinni* (2:99). Az elveszett alkotmányban: *könnýű Katót a' táncra vezetni* (4:84). Máriafinál: *Könnýű a' leányt tántzba tsalni* (141). Ballagínál: *Könnýű Katót táncba vinni, ha neki is kedve van rá*. Mátraalján, Felsőborsodban: *Könnýű Katát táncba vinni, ha magának is kedvi van* (Nyr 30:441). Szamosháton: *Könnýű Katit tándzba vinni, ha neki is kedve van*: könnýű vkit olyanra rávenni, amit maga is óhajt (Csűry). *Könnýű Katit táncba vinni, ha van kedve hozzá* (Zilah. vid. Nyr 28:332).

Megmosom a fejét (Erdélyi 2669). Szamosháton: *Megmosom én az ő fejit*: megszidom, megdorgálom (Csűry). Szalontán: *Megmossa ja fejit*: megszidja (Nyr 43:263). Az elveszett alkotmányban: Otthon a tensasszony, látván, hogy vízben eléggé *Meg van mosva, csak úgy víz nélkül mosta fejét meg* (4:148). *Meg-mosták a' fejét szappan nélkül*: igen meg-pirongatták, le-korpázták (Kovács Pál 20). *Meg mosták szappan nélkül* (Dugonics 1:25). *Sujokkal mosták, azzal a' Tót szappannyal* (uo.). *Megmosták sulyokkal, ama tót szappannal* (Erdélyi 6878). (Folytatjuk.)

SZÓLÁSOK, KÖZMONDÁSOK AZ ACTIO CURIOSÁBAN

Írta: Prohászka János

Aki ördögül él, ördögül veszi hasznát. 183.

Aki szíjra talál, elveti a madzagot. 186.

Akinek pínze van, csak az sípol. 173.

Akinek szép az hordója, bűdös a hora. 182.

Akkor volt az; de már régi írás, elkopott. 179.

A kutya hugyozni sem tud, mégis nőszik. 186.

A kuvasz agárral bagzik. 188.

A lengyel kopó is a hátulját szereti a lónak, de megrúgja. 168.

A madár is haza siet a maga fészkére. 179.

A madárból ha egyenkint kiszedik a tollat, csak meztelen marad. 166.

A medvét nem azért tartják, hogy mézet nyaljon, hanem hogy falt is ugorjon. 161.

Amelly ifjú öreg leányt veszen: nem ő, hanem a leány hál el övéle. 194.

Amelly ló nem akar vonni, s kifogják s megforgatják a koci előtt, ismét befogják, — s mindjárt von. 162.

A mentét nyusztal is, az orczáját emberséggel is béli. 175.

A méhek is eleget fáradoznak nyárbán az mézgyűjtésben; de más szedi el a lépét. 196.

A nyúl, mikor elfut, azt bánja, hogy elvitte a farkát. 195.

A pofád olyan, mint a csizmatalp: mind szemeten s mind pádimentumon egyaránt jár. 168.

A rabot is erővel vetik a sarcra, — kedvének kell lenni hozzá. 163.

A redves fát is mihent a vízben vetik, mindjárt megszűnnek a békák a kurutylástúl. 183.

A rókának is fejér a torkaalja, — de nagy veres ördöge vagyon annak hátúl. 171.

A rossz pénznek nehéz elveszni az hátúl. Mala herba non certo perit. 193. (Vö. Rossz pénz el nem vész.)

A szíró [= szérű] soha el nem fogy, de a csép elvások 181.

A szolgát is nem a hitéért, hanem szolgálatért tartják. 161.

A tót leány csak hátul járja a táncot. 162.

Az agár nem azért űzi a nyulat, hogy a bőrit elnyerje, hanem, hogy a húsát. 161.

Az agárok űzik a nyulat, — a rossz kopó fogja el. 188.

Az eb is morog, de csak sővént rág. 162.

Az ebnek ha megütik is az fejét, mégis felbillenik a farka. 189.

Az ég sem visel két napot. 177.

Az égen sincs annyi csillag, amennyit hazudtál éltedben. 161.

Az jó hír minden borkorban megakad. 196.

Az öreg leány vagy férjnek, vagy földnek! 182.

Az üdő folyton-foly, bizony senkit nem vár. 193.

Az üdőt, a nyilat soha vissza nem hozhatni vagy húzhatni. 193.

Az üdőt üdővel mértékeld meg, tempore tempora tempera. 196.

Bolond gazdának hideg a kemen-céje. 173.

Csak tipogott, mint az eb a vásáron. 192.

Csak úgy van a ti dolgotok, mint akit felakasztanak, s piros csizmát vonnak a lábára. 166.

Czoki, ki kuvasz a misérű! 162.

Egér nem fér lyukában, tőköt köt a farkára. 180.

Egyedül szopta az az ördög anyját, aki Borsequiust megcsalja! 196.

Egy forintra gondot visel, s tízet nem tudja hova téssen. 173.

Egyik hú a másikat éri. Nulla calamitas sola. 196.

Egy kárból kettőt szerez. 167.

Eladja a szőlőt s pröst veszen az árán. Stulti pro certis, quae sunt, incerta sequestrant. 173.

Eljön az üdő, hogy még a róka eleget fosik a lyuka előtt. 181.

Ez nem az enyém, s amaz másé. 177.

Gyakran esett eső házat nyomorít el. 183.

Gyermek kezében került madár, német torkába került bor, vén ember kezére került leány, — jaj annak! 175.

Gyermek-urat, fejér lovat nehéz embernek szolgálni, mert egyikét észszel, másikat szappannal nem győződ. 175.

Ha minden álmok bételnének, avagy kívánságok igazán fordulnának: kevés apáca volna a földön. 163.

Ha szíj, vonakodjék, ha madzag, szakadjék. 166. — Ha szíj vonódjék, ha madzag, szakadjék. 190.

Hadd el csak az valloitat az valatlanért: bizony szintén úgy lesz dolgod, mint aki jól lakik, azután fájdalja az hasát; vagy mint aki megfingja magát s csomót köt rajta. 173.

Hadverés, királyválasztás, házasság — Isten dolga. 163.

Hallottad é, a cinegének kóró nyárfafa? 169.

Hallottad-é, hogy kért leány táncban fingj? 171.

Hazudott egy dévaj szabó melletted, mint a kigyelmed Salamon-esze. 185.

Hogy tart Nagyságod ilyen eretnek szolgát? Ha maga fizetne is, nem tartanám. 160. (Vö. Nem kellene, ha ingyen adnák is.)

Hogyha az orrod viszket: akár-mellyik újjoddal vágj meg, mindegy az! 183.

Igen rossz malom az, akire ostorral csapják a vizet. 162.

Igen szatyor (?) úr az, akinek fazekában főznek, s a kondér másnál lesz. 173.

Igen Tamás vagyok én abban. 162.

Immár kapálj kutya, néked is lesz. 187. — Ma: kaparj kurta, néked is lesz.

Itt van ám az: mint akinek egy agara van, öt-hat nyulat üzet, ezt el nem éri, amazt el nem fogja. 173.

Jóakaródból magadnak ellenséget ne csinálj: mert soha nincsen rosszabb ellenség, mint aki jóakaróbul lett. 195.

Jobb mindenkor, aki nagy vízben halás, mint kicsinyben: mert a nagyban foghatni nagyobb halat. 190.

Jó uradot elhagyod, ott bolondra találsz, — búzakenyérről zabkenyérre mégy. 173.

Keserves anyának szaros a gyermeke. 172.

Magad őrizd, mint a zsidó a zsákot, s föld által s nyargaljad. 192.

Más báránnya fűgét mutat, azaz kecskét. 171.

Megesik addig a vásár. 159.

Meg kell engedni, szép szerelmes kedő asszonyitok vannak, — mint a Páter Orbán kalapja 171.

Megköti az erszény száját, megöldja, ami benne van, mind elolvad, olyan nagy az erszénye, de semmi sincs benne. 173.

Mérész egér az, aki a macskának fülében fészket mer hordani. 167.

Mikor a macska előjön, mindjárt elfutnak az egerek. 183.

Mikor két ember disznót öl, s pörzsoi, — a gyermekek melegesznek. 195.

Minden gyermek szavára bogár után nem indulok. 175.

Mindenkor jobb, aki hegedültet, mint aki maga hegedül. 187.

Mindenkor jobb, aki messziről nézi a várat, mint aki a várból nézi a mezőt. 187.

Mindenkor hallottam, hogy aulica virtus splendida miseria, nappal főember, étszaka kuvasz; azaz, hogy nappal jól tartanak, éjjel akárhol heverek. 175.

Mindenkor úgy (van) a ti dolgoatok: azt tudja [= hiszi] az ember, valami mennyei látás, — azonban csak: parturiunt montes, nasciturque ridiculus mus. 166.

Mit csinálnék én a télen, hanemha mint a sneff, ki az orrát a seggében dugja, s a mit az egész nyáron evett, azt eszi, azzal él. 179.

Nagy az ökör, de egy kis gyermek megfogja a szarvát, s odavezeti, az hová akarja. 183.

Ne légyen se tej, se vér, mert ha tej, eloszol, ha vér, elfoly. 190.

Nem esik az alma messze a fájától. 183.

Nem égeti meg senkinek a hazugság a száját. 176.

Nem jó az egérnek az macskával játszani. 177.

Nem lehet kettő: hogy a szakács meg is főzze az étket, s meg is egyel. 186.

Nem tészem én oda a lábamat, ahol a király a lovát patkoltatja. 179.

Nemcsak az őz (így) és a kuvasz fogja a nyulat, hanem az örög (is) elfogja olykor. 172.

Nincsen oly jó ló, aki végtire cigánykézre nem kerül. 188.

Nincs jobb embernek, mint maga hazájában maradni. Chara tellus Patriae. 179.

Nincs olyan rossz kuvasz, aki holta napjáig egy nyulat ne fogjon. 172.

Nincs olyan rihes ló, aki egy görbe fát ne találjon, akihez dörgölőd jék. 172.

Olyan ám az öreg leány, mint a gesztenye: ha meg nem metszik, kipattanik; vagy mint a hűvány ló: ha parájra csapják, megfrissül; — a leány is ha legény mellé fekszik, megvidul. 182.

Olyan kievelmed, mint a gyöngy: egyszer minden kedvét kiadja, aztán csak bánkodik; vagy mint a Markál anyja: egyszer háasíták (így) meg, örökké sír utána. 181.

Olyan mint a tehénhús: ha ösztövért, nem ehetem, ha kövér, megcsömörlöm belé. 176.

Olyan, mint az hal víz nélkül, vagy a barát klastrom nélkül. 194.

Olyan vagy te, mint a vidéki kuvasz: ha elfut, dörgölődik, ha el nem fut, pörzsölődik. 171.

Olyan voltál ott, mint a hajdú fenekén a tök, — vagy mintegy üszögöt ütnének a Balatonban, vagy egy újjadat mártanád belé. 169. — (Thaly az *üszög* szót jegyzetben karónak, cölöpnék magyarázza: nyilvánvalóan téved, mert az *üszög* eredeti jelentésében is jól megállja a helyét).

Olyanok vadlok ti, mint a kemenében szorult kuvasz. 171.

Ördög tölt téged cosmograficussá; merő Roboám vagy; hogy akinek megmondod: meg kell halnod, csak meghal. 162.

Rossz ember dicséreti s kurva gyaláztatja — mindegy. 192.

Rossz fát tettél a tűzre, valóban hullatod a terpentint és a velencei terjéket. 162.

Sebes fultában megpatkolod-e a lovat? 166.

Soha nincsen rosszabb dolog, mint mikor ketten egymással tusakodnak, s az harmadik gvapjat szed. Inter duos litigantes tertius gaudet. 163.

Sohasem ettem én nemzetségeddel

fut káposztát. 169. [= Nem őriztünk együtt disznót].

Sok főnek sok süvege vagyon: s mégis egyik a másiknak nem teheti fel kedve szerint. 163.

Sok rossz ember szép búzát árul. 177.

Sokszor nyúl az úr az erszényben, de csak üres kezét rója ki. 173.

Talyiga nem szekér. 172.

Te is, vén, fajtalan disznó, csak hajdinán hattad volt a hitedet, mint Ésa a lencsét. 171.

Túl löttek, s innét találták. 173.

Ügy cselekednél, mint akinek üvege vagyon, hora nincs hozzá; vagy mint aki hüvelt vásáro*, kési nincs hozzá. 191.

Ügy cselekednél te, mint a kárme-lita barát: egy tvűkmonvat veszen, hogy azt megütlei, kitojtatja, és ah-búl egy serev tvűkfia szaporít, mely-nek az árával végére egy klastromot épít; egyszer azonban elejti a tvűk-monvat, eltörik, — s oda lesz minden reménvsége. 191. (Vö. Lafontaine: A tejesasszony és a tejesköcsög.)

Ügy cselekszel, mint a fécány, mikor a fejét elrejtí, a feneki mind kinn áll. 173.

Ügy cselekszel te, mint akinek törött szíra vagyon szüksége, s az ökrét leütteti; vagy, hogy mint aki a hazáját siratja: a két szeme is kiapad, s az hazája is elvész, azaz, hogy egy kárból kettőt szerez. 167.

Ügy cselekszel te, mint aki a feleségére megharagszik: egyféle marháját elmetszi, avagy a kaszához feni. 167.

Ügy járnál véle, mint a béklyós ló: egy kárból kihajtják, meg a más-ikában mégyen. 169.

Ügy jársz, mint a róka, mikor meg-öletí magát bokorban a bóriért. 173.

Ügy jár, rúnt aki virágá akart lenni, s karó-i változott. 194.

Ügy látom én azt, hogy a világ mind alább, nem feljebb. 165.

Ügy látom én, ez a te szerelmed kopó-szerelem, ki mikor harmadik contignatióbéli ablakon a földről látja a túró s ásítoz reá, — de nem éri el. 168.

Ügy van a ti dolgotok, mint aki-nek búzája van, csak süveggel méri. — jóllakott, s mégis koplat. 171,

Úgy vagyon a leány: jó ember nélkül csak imide-amoda ingadoz, mint a szöllővessző karó nélkül. 193.

Úgy vagyon az, mint aki szolgát fogad: ennek ennyit ad és ígér, mint amannak; ennek semmit sem ad, — amannak pedig a semminek a felét. 159.

Valóban, nagy kár a mézben, hogy édes. 161.

Van egy bárányod, — bár ne kívánd senki kecskéjét. 181.

Veszteg heverő kuvasznak sima a szőri. 179.

Völegény nőszik, a bolha pedig pürcsög. 195.

Befejezésül megjegyzem még, hogy az *Actio Curiosa* számos latinnyelvű szólast és közmondást is tartalmaz, melyek a szövegbe vannak beleszőve, gyakran magyar szavakkal teletűzdelve, pl.: Ollyan a mostani világ, hogy *et quacunque potes artes placere, place*; ha az nem elég: *audi, vide, tace*. 166. — Mert egyszer a nagy hal nagy lyukat szakaszt a hálón, hogy a kicsinyek áthalbújhassanak rajta, — azonban az víz elvételük tölleik, egy sem úszhatik, hanem csak: *Bona nox, Signoril* Azért timet a multís, a quo timent multi; qui procul a Jove, procul a fulmine. 163. — (Elvennéd feleségül) azt a nagy Duffinát? Az ám, hogy: *Quisquis amat ranam, ranam putat esse Dianam*. 169. Mivel a latin mondások között van számos olyan, mely a klasszikus latin-ságban nem ismeretes, talán érdemes volna ezeket is összeállítani, mint a magyarországi latinság emlékeit.

MAGYARÁZATOK

Tégláz. Ehhez a 'vasal; бүгeln, plätten' jelentésű szóhoz (Nyr 71: 122) és Beke Vasalás és mángorlás c. dolgozatához (Ethn. 51:432—45) közlöm pótlásul a következő adatokat.

A *tégláz* 'vasal' ige legrégibb előfordulását 1676-ból tudom: Ugyanakkortájban magam *téglázaték* az szabókkal harmincznégy lobogókat, két-két ágúakat, kettei tafota, a többi veres bagaziák voltak (ErdÖrszGyül Eml. 16:344). A *téglázó vas* is régebb PP szótárának (1708) pótlékánál, mert megvan már 1651-ben Esterházy Ilona után maradt drágaságok jegyzékében: Egy *téglázó vas* (Radvánszky, Családelet 2:315).

Beke i. h. szerint a vasalás és a mángorlás között átmenetet alkot az üvegtárgyakkal való simítás. Ennek *sikárlás* neve is volt. Emlékét őrzi előbbi forrásunknak ez a szintén 1651-ből származó adata: Egy kis fejr aranyos csésze, egy kis aranyos sőtartó, 1 *üveg sikárló* (2:312). A simítás, sikárlás rendszerint asztalon történt, van is egy 1664-ből való följegyzésben *fejr ruha sikárló asztal* (TörtTár 1893, 66). Hogy valamely vásznat, ruhát sikárló szerszámmal, vagy pedig másféle simító eszköznek

volt-e a neve az a *sikár*, melyet ebben az 1661-ből való nagyköri adatban találtam: Egy *sikárt* hozattam az piacrzul (MonTME. Oktm. 1:294), azt a szűkszávú közlésből nem tudom megállapítani. Valószínűleg a síma és a simítatlan, érdes felszínű karmazsinbőrt különbözteti meg egymástól ez a följegyzés: 1643: Két veres *sikarolatlan* karnasin és egy *sikarlott* (TörtTár 1878, 948).

A mángorlásra Beke legrégibb adata 1666-ból való, az enyém valamivel korábbi: 1661: Hét vég fejrített *mongorlatlan* vastag vászony (Károlyi csal. oklt. 4:422).

Huncutra hív. A Székelyföldön a *huncut* szónak a köznyelvi jelentésén kívül még párhaj jelentése is van. Pl. *Huncutra hivaták. Kihűtta huncutra a jedző a szolgabíró. Ellövén a huncuton a ujját. Az ángor [= angol] fiát huncútra hitták s levagták a fejét. Én nem mennék huncútra, jába hinna akárki* (MTsz.). Ha megvizsgáljuk multját, kiderül, hogy hogyan jutott ehhez a jelentéshez.

A *huncut* tudvalevőleg a német *hundsfoot* trágár szitkozódás átvétele (SzófSz.). Egy ízben már megállapítottam róla (N és Nyelv. 3:121), hogy

ha nem is éppen a mosdatlan szájú német katonák nyelvében keletkezett, de kétségtelen, hogy abban terjedt el leginkább. Ez a hazánkat századokon át dúló-foszló, húzó-vonó sáskahad nevezte először *huncut*-nak a magyart: urat, parasztot egyaránt. Amint egy régi krónikás versezet (1697) mondja: „Nézd el csak: mint regnál rajlad az német-ség... Te nemes fejedre tüle sok „*hunczfut*“ száll”. (Thaly: Bercesényi csal. 2, 172.) Ahol hosszabb ideig lanyázott a német katonaság, mint pl. Erdélyben is, ott a magyarok hamar ellanulták tőlük ezt a gyakran hallott szitokszót. Panaszkodik is mialta Apor Péter a Metamorphosisban (Monfrók 11:415): „...most pedig férfi, asszony, leány, ifjú lé-gény szélliben mondja az adtát te-remtetéit, *hunczfutot* (bezzeg az *husz fontot* értették volna régen, de mi az az *hunczfut*, inkább elfutot-tak volna előle).“ Megjegyzem, hogy a *hundsfoot* — *hús foot* nem pusztán Apor tréfája, a német szó szinte kínálkozik erre a magyar értelmesítésre. Említi Apor kortársa, Hermá-nyi Dienes József is a Nagyenyedi Demokrétusban (1762): „Telegdi Márton gonoszul cselekedett, mert... a professzorokat szidalmazta, a pa-pot is attázta, *hús fontozni*, tudat-lanozni kezdte“ (György L. kiad. 2:97). De már jóval előbb megvan Kőszeghy Pál Bercesényi házassága című munkájában (1695): „Sok go-nosz szót mérnek *hús fonttal* fis-cusra, Látván, hogy miátta jültek i'y suscusra.“ (Thaly kiad. 45). A ki-adó meg is jegyzi: „Tréfásan: „*hunczfuttal*“ helyett“. Katonai ere-detéről vagy legalább is a katonaság körében való megszokott használa-tára utal egy 18. századi piarista is-kolai drámánknak az a helye, ahol egy katonatiszt mondja valakiről, hogy „*huncfut* legyen és *bolond*“, mire a másik szereplő így felel: „Ő bizony derekassan, *ez a titulus a hadi tiszt-hez sokkal illendőbb*“ (Pállya J.: Ra-vasz és Szerencsés, 1768. EPhK, 1901:740).

Idő folytán javító jelentésváltozá-son ment át: eredete durván gyaláz-kodó használatának csak a *huncut gazember* szitkozódásban van némi

nyoma, úgyhogy ma már legtöbbször „kópé, dévaj, ravasz, furfangos, tré-fás“ jelentésben használjuk: *huncut kisfiú*, *huncut kislány*, *huncut egy menyecske*, vagy pedig nehéz, szöve-vényes, bonyolult dolgot vagy ügyet jelölünk vele. A jánosfalvi nyelv-járásban *huncut leány* = szép leány; *huncut* ez a jány, osztán milyen jámbor (NyF 29:25). Mostanában már egy kissé túlzottnak vagy idejét multnak tartjuk CzF.-nak azt a meg-állapítását, hogy: „...e szónak nem csak frásban, de nemesebb tár-salgási beszédben sincs helye.“ Per-sze *lehuncutolni*, *összehuncutolni*¹ felebarátainkat azért ma sem tarto-zik a megtisztelő minősítések közé, kivált ha *cimeres huncut*-nak neve-zünk valakit, mert ez már nem sok-ban különbözik a *cimeres gazember*-től és körülbelül a német *Erzhunds-fot*-nak felel meg, melyet magyar szövegben is megta'álunk Bethlen Miklós önéletrrásában (2:323): „Pekri Lőrincz secretáriusává lett, a ki e-zelőtt Körtvélyesit *Erzhundsfont*nak híja vala.“

Régi nyelvünkben azonban a *hun-cut* szónak eredeti német jelentésé-hez mérten mélyen megbecsletlenül volt a jelentése; szelidebb, enyelgő használatára egyetlenegy példát sem tudok idézni a régiségből. Egy asz-szonyokat csepülő régi versben ugyan már közeledik mai enyhébb jelentéséhez, de még sok van benne régebbi durvaságából: „Nem hiszek kendteknek, hugomasszony, Mert kendtek *huntsfutok* való bizony; Te *huntsfut* kend *huntsfut*, ökeme is, Ki hiszen kendteknek, *huntsut* az is. Subtilis termetű, ből *huntsfut*, *Hazugság előtted, mint a víz fut*, Je-suvita tsinált, mert *huntsfut* vagy, *Hazug is, ravasz egyaránt vagy*. Nin-tsen az az Orvos vagy Patika, Mely *huntsfutságodat* kitisztítja; Tele vagy *huntsfuttal*, tele is lész, Valamig e földön pihenést tész. Fél font jó-ság benned tiz *huntsfutság*, ha egy szavad igaz, tiz *hazugság*; Jobb Má-tyás nap után bízni jéghez, Mint sem édes hugom kigy'e-medhez“ (Ethn. 25:46; 18. századi dalgyjűt.). A mai közelebb álló, kevésbé bántó jelentésben van meg a *Mégis huncut a német* szólásunkban, mert ennek az az értelme, hogy „rászed, megcsal’

bennünket a német és ezt a *huncut*-ot Barsi Frigyes MNy 12:33 helyes megállapítása szerint így lehelne németre fordítani: *Spitzbub*.¹

Hogy a *huncut* milyen súlyos sérítés volt a németben, arról Cserei Mihály Históriaja (Ujjab Nemz. Kvt. 1. folyam 240) tanuskodik. Itt azt olvassuk egy Erdélyben táborozó német katonatisztról, hogy: „... kezében vevé meztelen goszperdét, azt mondá: *Hunczfut Caprara. hunczfut Hajszler* (mely szitoknál nincsen gyalázatosabb a németek között, mert valakinek azt mondják, vagy meg kell *vagdal kozni azzal, a ki neki mondotta azért is esik annyi duellizálás a generálok, collonellusok s kapitányok között*, vagy a regimentből gyalázatosan kimenni“. De ugyanilyen súlyos sértés számba vették a magyar tisztek is, akik német kortársaik sok rossz szokása közül eltanulták a *huncfut*ozást is. II. Rákóczi György fejedelem udvari rendtartásában (Rumy: Mon Hung. 1:192) olvassuk a következőket: „A' mi pengi illeti *azongyalázatos bölcstelenítést* [így!], *a' midőn ki mást hunczfutnak mond, a' honnan leginkább szokott a duellizálás meg lenni, az iránt azt observálják a' Nemes Társaságbeliek, ha nikor egymás között történik: senki a' másokra büntetés alatt fegyverét ki ne vonnya, hanem az megsértődött fél tegye le panasztát az jelenlévő főb Tisztnél és Auditornál, a' melyre nézve is tétessék az excedens arestomban, a' ki is ha meg bizonyította, hogy a' Társa vagy az hartzon gyalázatosan viselte magát, vagy már annakelőtte meghunczfutozván elsenyvedte volna“ stb.*

Azt hiszem, ennek az udvari rendtartásnak nem sok fogaratja volt. Aki nemes katonát meghuncfutoltak, aligha futott az auditorhoz becsülete védelmére, mert amint Ama-

¹ L. ezt már 1767-ben Pállya István. Pazarlav és Szükmarkossy című iskolai drámájában: „... az Uramat öszve meg öszve huncfutolta gaz emberezt Cujonorta“ (Irtáirközl. 17-185). A Szélsz. szerint a *cuion* először 1816. GwarmVoc., de az előbbi idézetten kívül l. még Pállvának Ravaszv és Szerencsés c. darabjában (1768) is: „Te Spion di Cremona! Hunczfut di Mantual Cujon di Bergamo!“ (EPH.K.1904: 753).

de éneklő: *Prókátor függ az oldalán, Szerencse bírója, Böcsület a törvénszéke, Nincs apellátája*“ (OK 309, 166). Nyomban kardot rántott tehát vagy szabályos duellumban keresett magának elégítelt. Ennek a szokásnak emlékét őrizte meg Erdélyben a *huncut* szó 'párbaj' jelentése. *Csefkő Gyula*

Két Amerika. Az utóbbi időben a napisajtóban rendkívül elterjedt a *két Amerika* kifejezés. Elterjedése valószínűleg Konsztantin Szimonov szovjet írónak Az orosz kérdés c., a budapesti Nemzeti Színházban bemutatott és az Új Magyar Könyvkiadó kiadásában 1947-ben megjelent színdarabjának tulajdonítható. A darab utolsó jelenete a következő szavakkal záródik: „A fentebb említett Smith soká és naivul azt hitte, hogy *egy* Amerika van. Most már tudja, hogy *két* Amerika van. És ha a fent említett Smithnek... nincs helye Hearst Amerikájában, akkor helyet fog találni magának a másik Amerikában: Lincoln és Roosevelt Amerikájában.“

Azonban nem Szimonov ennek a fordulatnak a megteremtője. Szimonov kétségtelenül ismeri Romain Rolland publicisztikai munkásságát, hiszen R. Rolland a Szovjetunió nagy barátja és művei széles körben elterjedtek a Szovjetunióban. R. Rolland Sacco és Vanzetti igaztalan elftélese alkalmából levelet írt egy amerikai barátjához és itt többek között a következőket olvashatjuk: „nous savions que coexistaient chez vous, comme chez nous, deux nations — deux Amériques; — et nous faisons confiance à la meilleure“ (R. Rolland: *Quinze ans de combat*. 1919—1934. Paris 1935. 75. l.).

Ez a hely R. Rolland művében lehet a közvetlen forrása a Szimonov (és mások) műveiben található *két-Amerika* fordulatnak, alánia azonban a marxizmus ideológiája, amely a ténveket, embereket, néneket nem a falsa generalisatio alanián ítéli meg, hanem osztályszemponthból bontja fel a nemzetet, és a ténvek és emberek megítélésében nem a nemzeti, vallási, stb. formuláiból indul ki, hanem a cselekedeteket veszi a

megítélés alapjául. A két Amerika megkülönböztetés ugyanolyan megkülönböztetés, mint a két kultúra, két irodalom szétválasztása osztályalapon: létezik a bourgeois-kultúra és a szocializmus kultúrája, létezik a reakciós polgári irodalom és létezik a haladó irodalom, és a kettő egymás mellett állhat térben és időben, mint a két Amerika, a progresszív és az imperialista. Erdődi József

Kulák. Trócsányi Zoltán orosz jóvevényszavaink legújabbjai közt említi a most időszerű „legújabb nyelvtörténeti” adatot, a kulákot (Nyr 72: 168). Az ő adatszolgáltatójánál illetékesebbnek érzem e fogalom magyar megfelelőjének meghatározásában Veres Pétert, aki 1936-ban, első híres könyvében így ír a paraszttársadalom ez osztályáról: „A kis-gazda vidéken külön osztállyá alakult a *zsirosparaszt*. Ezek már nem igen dolgoznak, vagy csak igen keveset. Gondolkozásuk jórészt üzleti és polgári, vagy patriarchális zsarnoki. Az előbbi inkább a forgalmasabb, kereskedelmi vidéken van elterjedve, ez a *kupecparaszt*, az utóbbi a külterjes gazdálkodással művelt tájakon, ez meg a *basaparaszt*. Ezek a falu uralkodó osztályai” (Az Alföld parasztsága 24). Ugyanígy figyel meg a falukutató irodalom összefoglaló kritikája alkalmával két típust Révai József is (Marxizmus és népiesség 26), a polgárosodottabb, haladóbb kapitalista, és a szemtermelő, maradi, feudális típust. Érdekes e szó orosz és magyar jelentéstartalmának változását végigkísérni. A Trócsányi-féle értelmezés („olyan gazdag paraszt, aki gazdálkodása mellett üzletezik is”) csak egyik fajtája a kuláknak, de nem alapvető ismertetőjegye. Az 1911-es kiadású Dalj-féle orosz értelmező szótár (Telkovij szlovár) szintén e szónak „fürge, csereberélő, üzletező” stb. jelentését ismeri (2:551). Nem lehet véletlen, hogy az eredetileg nem mezőgazdasági, hanem kereskedelmi fogalmat jelölő szó a forradalom után a nagyobbföldű, gazdag parasztra ragadt. Sajnos, nem áll módomban utánanézni, hogy a marxizmus-leninizmus oroszországi irre-

dalmában, elsősorban az agrárkérdés legnagyobb teoretikusánál, magánál Leninnél mikor bukkant föl először ez a fogalom „gazdag paraszt” jelentésben, de talán nem tévedek, ha ezt — tehát, hogy az orosz szóban benne van ma is a „kupec” jelentéstartalma is — azzal magyarázom, hogy a lenini Új Gazdasági Politika (NEP) alkalmával, az újjáéledő kereskedelemben lélekzethez jutott, gabonáját szabadon, „feketén” adó, mozgékony módosparasztek kupeckedése adott módot e két tartalom — kupeckedés és paraszti módossá — összekapcsolására (vö.: A SzUK(b)P története, Moszkva, 1945, (214)).

A szótári megfelelők közül e fogalomnak mai marxista-leninista értelmét az *Ausbeuter* (kizsákmányoló) fejezi ki, mert a kulák lényege a másokkal (béressel, cseléddel, zsellérrel, summással, felesel, részessel, napszámossal stb.) való bérért dolgoztatás, nem pedig — mint sokan hiszik — önmagában bizonyos mennyiségű föld birtoklása vagy kereskedő-szellem. Nálunk csak mellékes, járulékos jelentés, hangulati velejáró mind a kupeckedés, mind a zsugorosság (Aufkauffer, Geizhals). Jellemző azonban, hogy parasztságunk társadalmi tagozódását először észrevévő Tessedik Sámuel is már „vámpír és *despota*” parasztnak (vö. Trócsányi-nál Blutsauger, vérszopó) nevezi ezt a típust (Ortutay: Magyar népismeret 15).

A kulák szónak a magyar nyelvben való előfordulásához szintén Veres Péter műveiben találunk először adatot. (Előbb, 1931-ből még mint orosz fogalmat s oroszosan is írva emlegette Károlyi Imre gróf: A kapitalista világrend válsága 58.) E sorok írója legalább is Veres műveiben találkozott e szóval először.

Trócsányi nézetével szemben a kulákot ma már szerintem nyugodtan tekinthetjük „népi” szónak: nincs ember ebben az országban, aki ne ismerné és ne értené!

Ridegparaszt. Ortutay Gyula előadásában ezt a fogalmat — amelyet Veres Péter hozott be az irodalmi és politikai köztudatba (Az Alföld

parasztága, 18) — szintén a *kulák* magyar megfelelői közt említette (Köznevelés, 1948 aug. 1. sz. 367). Ez azonban nem tartozik oda, sőt éppen ellenkezően: a *ridegparaszt* (vö. *ridegállat*, *ridegpásztorokodás*) keménykötésű, harcos, konok, dolgozó alföldi kisparasztot jelent (Veres: i. m. 26).

Kujak. Úgy vélem, hogy az *ököl* jelentésű székely tájszavunk, a *kujak* (MTsz) eredetét szintén az (*Faust*, *Arm* jelentésű, l. *Trócsányi* Nyr 72: 168) orosz *kulák* szóban kell keresnünk. Megvizsgálánd azonban, hogy közvetlenül, vagy valamelyik más nyelven, esetleg nyelvjáráson keresztül került-e a székely nyelvjárásba.

Csődület. Zsoldos Jenő 1864-ből közölt egy adatot (Nyr 72:192—3) a szónak 'pályázat' értelemben való előfordulására. E nyelvújításbeli, 1833-ból származó, eredetileg 'gyülekezel' értelmű szónak már 1849-ben megvolt 'pályázat' értelme is. Rónay Móricz, „Torontál megye első alispánja” (a Közlöny 1849. évi 143. számában) *csődületet* hirdetett „főorvosi állomásra”. Ez egyben kiengesztelheti Gáldi Lászlónak a szabadságharc-korabeli hivatalos nyelvünkön közölt gazdag adattárát (Nyr 72:157) is: az *állomás* — szintén nyelvújításkori szó (*SzóF*) — 'állás, tisztség' értelmű használatára mutat.

Állomás. E szavunk első hallásra *Eisenbahnstation*, de legalábbis *Bahnstation* jelentéstartalmat idéz föl bennünk. Főtebb, a *csődülettel* kapcsolatban (Nyr 72:192) idéztem egy 1849-beli adatot, amelyben ennek a nyelvújításbeli szónak (állomás, Station és állapodás; Fogarasi, 1833, NyÚSz) 'állás, tisztség' jelentésű előfordulására találtunk példát. Ugyanebben az értelemben írja önéletrajzában, 1879-ben Frankenburg Adolf is még: „1848-ban a magyar minisztérium ez *állomásomban* meghagyott” (Irodört. Közl. 56:74). Ugyanebben az értelemben azonban ugyanebben a szövegben előfordul már az ezt fölváltó, ma is 'tisztség' jelentésű „*állás*” is (uo.).

Nem eszi meg a farkas a maga fiát,

„Ember, állat megkíméli a maga sajátját; nem bántja a hasenszörűt.” Ezt az örök emberi igazságot, sok-ezeréves tapasztalatot fejezi ki a főnti és a főntihez hasonló számos népi és költői szólás-változat, amelyet Beke Ödön (Nyr 72:24) és Csefkő Gyula (uo. 190) állított össze. A *szőregi* nép (Torontál m.) is megteremtette ennek a tapasztalatnak sajátos megfogalmazását: „*Varnyú a varnyúnak nem vájja ki a szőmit.*” Ennek megfelelő változatot közöl 1598-ból, Gyarmathi Miklóstól (Debrecen) a *varjú* címszó alatt a NySz: „*Egyk varjú a másiknak szemét soha ki nem vájja.*” Wesseliényi Miklós „Bálintéletek” c. könyvében (1831) az úriszékről így ír: „Ha pedig az üldözést s önkény súlyát tovább nem tűrhetvén végtére panaszra fakad a paraszt, kihez folya-modhatik? csak *ugyan nemeshez, az ő kintjő felekezethöz. Egy varjú ritkán vájja ki a másiknak szemét.* Mivel a földesúrnak jobb asztala, jobb bora, több pénze és tekintete van, mint az ellene panaszoló parasztnak: neki van többnyire igazsága” (Móricz Zsigmond: *Magvető* 215).

Péter László

Elefántnak néz szűnyognyi bajt. Beke Ödön gazdag anyagához, amely szólásoknak jár utána Arany János műveiben (Nyr 72:176—182), szolgálatjuk a következő adatot. Arany azt írja magáról a Bolond Istókban (3:427):

Egyébkor lusta melabú temet,
Mely elefántnak néz szűnyognyi bajt.
A szólás inegtalálható a magyar nyelvben: „Szűnyogot hasonlítani elefánthoz” (NySz); a szűnyog—elefánt ellentét közmondássá is vált: „Szűnyog elefánt ellen” (Siri-saka Andor: Magyar közmondások könyve 226.). A németben megvan ennek megfelelője: „aus einer Mücke einen Elefanten machen 'törícht übertreiben'” (Sprach-Brockhaus). Magyar talajon azonban már a 15. században költői mezt öltött, igaz, hogy latinul. Janus Pannonius egyik epigrammájában így használja fel: Sic e formica faciunt elephanta poetæ, Cogunt et muscas fulmina ferre Jovis. A költők elefánttá növesztik a hangyát s Jupiter mennyköveit vitelik

a léggel (l. Horváth János: Az irodalmi műveltség megoszlása 94). Az elefánt—hangya két végletet egy indonéziai mese harcban szemkelteti (Slith Thompson: Motif-Index of Folk-Literature, Helsinki, 1:323. B. 263. 3. War between elephants and ants.).

Scheiber Sándor

Balassagyarmat. Nyitra m. Gerencsén *Balassagyarmat* a város neve (NyF 20:15). Ez a név megvan már Pap Gyula Palóc népköltemények c., 1865-ben Sárospatakon megjelent művében: Csütörtökön vittek *Balassagyarmatra* (54). Pap gyűjteményének keletkezéshelye, mint bevezetésében megírja, Nógrád m. Salgóvidéke.

Gurug. A régi Tsz közölte 'gurul' jelentésében az Őrségből, de igekötővel Zalában is használatos: Úgy fölbástolta aszt a krumplit, hogy maj mind *légurug*: legurul (MTsz). Igekötőtlen alakja a komárommegyei Kocson is előfordul, pl. Ojan vizek *gurogtak rólam* (Fél E. Kocs 1936-ban 173). Megin nagy vizek *gurogtak rajtam* (174). Vö. *gurgadoz*: görgedez, gurul (pl. cseppekben a verejték) (Balaton mell. Tsz). Mire a doktor megírkézett, a víz csak úgy *gurgadozott* róla (Fejér m. Iváncsa). Nagyon izzadok, csak úgy *görög* lóllam a víz (Cegléd MTsz). Népnyelvi származékai: *gurgó* (Kocs Fél E. 54, Göcsej), *gurgu* (Őrség): lehenger; *gurgóz*: hengerez (földet) (Göcsej MTsz, *gurguznyi* Göncei 512); *gurgul*: gurul (Somogy m. Balaton mell., Telná m. Paks); *gurgat* (Ormányság), *gurgit* (Balaton mell.): gurít (MTsz); *legurgat*: mintha *legurgat*lák volna, úgy éverte a jég a földet (Sopron m. Kisfalud, Nagy-mihályi NyF 21:335). A MTsz 'legurit' jelentést következtet ki, pedig nyilván azt jelenti: lehengerel.

Hétsínyü. A Fehérlófia néven ismert mesének egyik változatában a törpe neve: *Hétsínyü szakállú, kapanyélf...* (Ortutay: Nyíri és rétközi parasztmesék 61, Tiszabercel). Arany László mesegyűjteményében: *Hétszányú Kapanyágyimonyók*. Szilády Áron MNy 1:412 Kiskúnhalas határában levő Ötömds nevű puszán *Hétsing szakállú Kapanyélf...* ú

néven jegyezte fel. Már Szilády megállapította, hogy Arany L. *Kapanyányi*-ja a. m. kapanyélnyi, a *Hétszányú* pedig a. m. hétsingnyi, helyesebben *hétsin*-nyi, mert a *sing* eredetileg *sin*-nek hangzott. A *Hétsinyü*-ben még fennmaradt az eredeti s hang.

Izzó. A MTsz Esztergomból közli 'parázs' jelentését. A szó ebben a jelentésben a komárommegyei Kocson is használatos: Cserépfödőbe vízzel öntenek s abba három szikra *izzót* tesznek... Az *izzó* leül, ha tényleg verve van a gyerek (Fél E. Kocs 1936-ban 214). A tüzet itt állandóan igazgatják, a kemence egyik oldalára piszkálva a *döglött izzót*, míg az *eleven izzó* a kemence másik oldalán ég (40). A Nyitra m. Tardoskétről származó Morvay Gyula Fekete föld c. regényében szintén előfordul ez a jelentés: Lassan elfelejtették, hogy mi történt, bár hamu alatt izzott az *izzó* (69).

Kapuszober. A MTsz Csallóközből közli 'kapufélf' jelentését. A Nyitra m. Tardoskétről származó Morvay Gyula is ebben a jelentésben használja Fekete föld c. regényében: Kaskötő kétszer is kinézett a *kapuszober* mellett (202). Komárom m. Kocson *kapucobor* alakban fordul elő (Fél E.: Kocs 1936-ban 95, 117). A *cobor* alakot a MTsz is idézi Győr m. Bönyből és Komárom m. Perbeteéről. A Háromszék m.-ből közölt *ccborfa* 'szövőszék hengere' szóban azonban nem a *szobor* szó rejlik, hanem a *zuboly*: *zuboj* Szatmár m. Krassó, *zubojfa* Koltó Szabó István 59, *zubaj* Bihar m. Jánosfalva NyF 29:33, *zugoly* Gömör m. Serke MTsz, *vászonszobor* Somogy m. Szilvássz. mártón, *vászonszobor* Szenna Nyíri 100, *vászonszobó* Baranya m. Szabolcs NyF 30:443. A NySz is három helyen közli: *Zugoly*, *Zugolyfa*, *szövőzugol* MA, *zugó* Orokocsi, *szubol* Melius, *szövő czuborfa* RMK 3:229 (az utóbbi *szobor* címszó a.).

Kotogás. Fél Edit Kocs 1936-ban c. néprajzi monográfiájának egyik szövegközlésében egy nagy üstfazékról van szó, melyben ezer legény dolgozik, „osztán egyik a másik *kotogását* nem hallja” (183). Kocs komárom-

megyei nyelvjárásziget, s a *kotogás* jelentése itt nyilván 'kalapálás'. A MTsz Győr m. Bőnyről, Veszprém vidékéről, a Csallóközből, Hajdu m. Tetétlenről, Debrecenből, Szabolcs megyéből, Bihar m. Kójból és a Székelyföldről közölte alapszavát *kótog* alakban. Szabó Pál biharugrai parasztszármazású író Most és mindörökké c. elbeszélésgyűjteményében is: Így szokott *kótogni* a postás a kerítésen (Püski Kiskönyvtár 2:7). Már nem a csizma zenélt, hanem a szíve bolondos *kotogása* (22). Zolnai Nyr 21:9 mutatott rá, hogy a nép nyelv a régi *kolto*g igét őrizte meg, melynek *kótog* változatára már nyelvelméleinkben is van adatunk.

A Sermones Dominicalesben több helyt is előfordul: *koltaghok, coltagonak, coltoogyatok, coltagyatok, coltoguan, kotoguan, kolthaganak, kotogatanak*. A NySz a Bécsi-, Münchener-, Érsekújvári Kből idézi. Először MA szótározta: *Kótogoc*, Pulto, Strepo; *Kótogatom*, Pulto; *Kotogas*, Cottabus; *Kotagas*, Cottabus, Pultatio. A latin-magyar részben is: Pulto, pulso: *Zörgetec, verdegelem, ütögetem, kotogatom, kotzogatom*. Cottabus: *Kótagas, Hangozas*. A *kocogat* igét a NySz MA-ból nem idézi, pedig megvan Pulso a. is: *Verdegelem, Zörgetem, kotzagatom*. Egy őrségi közlemény szerint *köllogat* 'ütöget' (MTsz). Zolnai szerint ez is a *koltog* ige származéka *lt ~ ll* hangváltozással. Véleményem szerint a két igének semmi köze egymáshoz, nem tudok példát ilyen hangváltozásra, mert az l mássalhangzó előtt pótlónyújtással kiesik. Valószínűbbnek tartom, hogy a *köllogat* a *kollint*, *kólint* igével függ össze.

Kubik. Csefkó Gyula Nyr 71:112 népies íróból idézi 'kiásott föld helyén maradt gödör' jelentését. Hogy a nép valóban ismeri a szónak ezt a jelentését, bizonyítja egy Szabolcs m. tiszaberceli mese következő részlete: a másik *kubikba* tiszta a víz (Ortutay: Nyíri és rétközi paraszti-mesék 181). Nyilván elvonás a *kubik-gödör* összetételből: Egy vasorrú bába a *kubik gödörből* a vízből hányla vón ki a juhokat, de nem birta (uc. 180).

Léság. Zolnai Nyr 16:289 Kassai Szókönyvből idézi a *léságos* szót, melynek ott 'Çle lejáróságos férfi'; Tökös: Hüros; meg-szakadt' jelentése van, s pozsonymegyei tájszónak jelzi. A Nyr egy olvasója szerint azonban Komárom m. Bábolna-Ács körül emberre soha nem mondják, hogy *léságos*, hanem csak ürüre alkalmazzák, s a *léság* ott 'rothadás-féle altestibeli baj; vizeletelállás, a bőr elsárgulása, a hasrészen rossz nedvek gyülekezése' jár vele (16:510). Ezt igazolja Fél Edit: Kocs 1936-ban c. műve, melyben a következő adatot olvashatjuk: „*Léság* (mikor romlik a vére) ellen babszemnyi kékkövet nvom le a juhász a hírka torkán" (214). Kocs komárommegyei falu Bábolna közelében. Fontos volna, ha arra a vidékre való állatorvos pontosan megállapítaná a *léság* jelentését, továbbá annak megállapítása, hogy még hol és milyen jelentésben használja a nép szavunkat. A pozsonymegyei adat is ellenőrzésre szorul.

Mária koronája. Mikszáth Beszterce ostroma c. regényében a Gleditschia triacanthos neve (114). Ezt az Észak-Amerikából hozzánk került fát a nép *krisztusakác*nak, *Krisztus koronájának*, *Jézus Krisztus koronájának* hívja (Fialovszki, Nyr 8:437), annál a hitnél fogva, hogy ebből volt Krisztus töviskoszorúja. Sajnos, e nevek föliegvezői nem közölték, hol használják őket. *Márta koronája* nevet azonban sehol sem találtam másutt, s nincs is értelme, mert hisz Máriának nem volt töviskoszorúja. Nem lehetetlen tehát, hogy Mikszáth *Krisztus koronája* helyett használja helytelenül. Hasonló tévedés következménye nála a *sánta kaszás* csillagnév, melyet ugyanabban a regényben olvashatunk más csillagnevek kíséretében: A káplánnal az égi testekről diskurált, a *kis medvérről*, a *nagy medvérről*, a *sánta kaszárról*, a *fiastyúrról* (36). A másik három csillagnév közismert, *sánta kaszás* nevű csillag azonban nincsen. Mikszáth két csillag nevéet keverte össze. Az egyik a *Sánta Kata*, a Sirius népi neve, a másik a *Kaszás* v. *Kaszás-csillag*, az Orion csillagzat elneve-

zése (vö. Nyr 68:78). Az idézett regényben még más növénynevet is említ Mikszáth: *lúdnyeivű fű*: *Plantago lanceolata* és *ördögcérna*: *Lycium barbarum* (126). Az utóbbi a németben is *Teufelszwirn*.

Nyárlik. Tulajdonképp ilyen ige nincs is, csak multidejű igenévi alakjában fordul elő. Legrégibb adatunk Melius Herbariuma (1578): *nyárlot borban* (NySz). Legrégibb szótári adatunk Szikszai Fabricius (1590): *Niarlot Bor*: Vappa. A NySz közül még adatot Beythe Andrástól (1595), MA-ból, Comeniusból és Baróti Szabó Magyarság Virágaiból, az OklSz a *nyúlós* címűszo alatt 1623-ból. Baróti Szabónál ugyanazt jelenti *nyarasodott*: *Nyarasodott, nyárlott, nyulasodott bor* (NySz). A *megnyarasodik* igét a MTsz is közli Kecskemétről és Abaúj m. Szikszóról 'megnyúlósodik, megnyálkásodik, megvirágosodik (a bor, a hordós káposzta)' jelentéssel. Sőt van *nyaras* melléknév is 'nyúlós, nyálkás, virágos (bor)' értelemben Kiskúnhalason és a Hegyalján (MTsz). Kétségtől eltekintve idetartozik a *nyárad* ige is, melyet a NySz nem közöl, de megvan Kőszeghy Pál Becsenyi Házassága c. költeményében (1695): Pinczékből is immár az bor mind *elnjáradt* (1:89). Ezt az igét közli a MTsz is, de más jelentésben: *elnjárad* (Torockó), *elnjárad* (Abaúj m. Szikszó) '(új)ultán, bágyadtan, tehetetlenül, kezét-lábát szétvetve) elterül a földön' (Kecskemét, Rozsnyó); *széjjelnjárad* ua. (Abaúj m. Szikszó); 'szétfoszlik (pl. a ruhabélés)' (Abaúj m.); *szétnjárad* (Ipoly völgye, Kovár vid.), *szétnjárad* (Héves m.) 'elterped (pl. a fájóslábú marha körme), szétterül'. Ami a szó eredetét illeti, Budenz MUSz 409 elapszavát 'hab' jelentésű vogul és osztják szókkal egyeztetni, de ezt Gombocz MNy 2:197 sem fogadja el. A NySz a *nyár* címűszo alatt tárgyalja. CzF kétféle magyarázatot is ad. Az egyik szerint szerinte is *nyár* az alapszó, de nem az évszak, hanem egy nedvességet jelentő szó, mely a *nyír* változata. Ilyen szavunk azonban nincs, s az évszakot jelentő *nyárnak* se lehet köze a nyúlóssághoz. A másik magyarázat azonban

szerintem helyes. A *nyárasodik* CzF szerint a m. *nyálasodik*, a *nyárlik* pedig eredetileg *nyál.ik*nak hangzott, s alapszava a *nyál*. Ezt a magyarázatot bizvást elfogadjuk, hisz a *nyárlott* bor valóban nyúlós, nyálkás. Bizonyítja ezt a Szatmár m. Nagybányán feljegyzett *nyálad*: kissé megnedvesedik (az állott hús) ige (MTsz). A *nyálad*-ból a *nyárlad* kétféleképpen keletkezhetett. Vagy disszimiláció útján, vagy hamis analógiával. Amint ugyanis a *parlag*, *sarló*, *tarló*, *párlík*, *sárlík* hasonulás folytán *pallag*, *salló*, *talló*, *pállík*, *sállík* lett nyelvjárásaink egy részében, úgy az nyelvérvék a *nyállík* igét is így elemezte: *nyár-lik*, s a *nyár* alapszóhoz kapcsolta. Az ilyen hamis elemzés útján keletkezett aztán a *nyaras*, *megnyarasodik* szó. A *nyárad* ige szintén keletkezhetett így, de *nyálad*-ból is. A *nyárad* j-jére nézve vö. Nyr 60:23. A *nyárlik*~*nyállík* alakra nézve vö. *barlangos*~*ballangós*: 'ördögsekér', mely a *ballag* ige származéka, továbbá *bérel*, *bérelés*~*bélel*, *béllél*; *bérlés*~*bérlés*, *béllés*; *palol*, *pall*~*parol*. A *nyárlik* (*nyállík*), *nyárad* (*nyárad*), *nyarasodik* (*nyárasodik*), *nyaras* szavakra csak kevés adatunk van, kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek, hol, milyen jelentésben használják őket, s pontos kiejtés szerint jegyezzék föl.

Óg-móg. Fél Editnek a komárom-megyei Kecson gyűjtött szövegeiben gyakran előfordul ez az ikerige: Hát akkó *őktek*, *móktak* az emberek, hogy itt vót (Kocs 1936-ban 155). A kéziratban maradt részben még több adatot találunk: Asztán *őgött-mógott* rajta az asszony, ... hogy ü nem piros festékké kente be, hanem a zöddé. A pap igen *őgött-mógott*, hogy mi lesz. *Őgött-mógott* a két öreg. Igen *őgött-mógott* a kocsis magába. Oszt *őktek-móktak*, hogy lehet. Maga az ikerszó nincs meg a MTszban, de a második tag nyilván azonos az Alsócsallóközből között *mógg* igével, melynek jelentése 'zúg, hűg (?)', pl. 'Úgy fejbe ütöttem, csak úgy *móggott*. Úgy elütötte a labdát, csak úgy *móggott*'. A MTsz szerint ez a *mohog* ige változata, melynek je-

lentése: 1. „zúg (a jégeső)”; 2. „magában dörmög, dohog” (Sztálmár m.). Csűry is közli Szamoshátról: *mohog*: 1. elhalóan dörmög, morajlik (távoli zivatar); 2. dohog, dúl-fúl. A MTsz a Szamoshátról közli a *dohog-mohog* ikerszót is 1. magában dörmög, zsörtölődik; 2. zúg jelentéssel. Kíváncsols volna e tájszavak elterjedését és pontos jelentését nyomozni. Az összevonásra nézve vö. *zúg* ~ *zuhog*, *súg* ~ *suhog*.

Pecka (Nyr 71:13). Szláv eredetű szó, jelentése „tűzhely”. Eddig csak Zemplén m. Lácáról mutatták ki, megvan azonban Szabolcs m. Tiszabercelen is, a következő meserészletben: Bement a *peckába*, oszt tüzet rakott (Ortutay: Nyíri és rétközi parasztesék 154). Származéka: *peckás* „fűtő” (Szamoshát Csűry, Tokaj, Beregrákos MTsz, Beregszász Törös 64).

Elrejtetik. A Toldi 4. énekében fordul elő ez az ige „álhalott lesz” jelentésben: De azért nem hal meg, csak olyaténképen, mint midőn az ember *elrejtetik* mélyen,“ Es mikor fölébred bizonyos időre, Csodálatos dolgot hallani felőle. A szót a MTsz is közli *elrejtetik*, *elrejtő(d)zik* alakban Békés m.-ből, Szilágy m.-ből, Székelyföldről. A komárommegyei Kocson is előfordul: Szögín nagyőreganyám *é vót rejtőzve* kilenc éjjé kilenc nappá. Az orvos is művizsgáló, de étemetni nem merték, mer a szíviné meleg vót. Osz a kilencedik napjáro abba az órábo észregyütt, mindőne nyaklott, nem vót mögmerevőde (74). Úgy is mondják: *megrejtődzik*: A lánynak a szíve *megrejtődött*,... osztán beletették a leányt egy üvegkoporsóba (Fél E. Kocs 1936-ban 150).

Sebbel-lobbal. MA szótárában a *seb* szónak nemcsak „vulnus”, hanem „impetus, violentia” jelentése is van. A népnyelv megőrizte ezt a jelentést a *víz sebbe* „sodra” kifejezésben, és Zala m.-ben *sebbel-lobbal* helyett is mondják *seb-lobbal* (MTsz). A *sebbel-lobbal* kifejezésre az első adat PP latin-magyar szótára: *In cursare in aliquem: Nagy sebbel lobbal valakire menni.* A régi nyelv-

ben az összetétel első része magában is használatos: Jelenek az zent lelek *nagy hyrtelen sebbel* (Érsk). Egy angyal aaz kerekeket *nagy sebbel* az nepre wethe (uc). *Nagy sebbel* utánok evezni (RMK 5:198). Es mind az ket folyo viz *nagy sebbel* egybe ütközik (Forró 1619 NySz). Erre a használatra a népnyelvből is idézhetünk adatot: A ló mérgesen elnyerítette magát. *Nagy sebbel* indult meg (Szabolcs m. Tiszahercel, Ortutay: Nyíri és rétközi parasztesék 182).

Szárazfa (Nyr 71:107). Hegedű jelentésben előfordul egy lakodalmi versben: Te meg, cigány, ne tátsd öblös szádát, Hanem tedd keresztül, zörgesd *száraz fúdat* (Fél E. Kocs 1936-ban, 210).

Két karácsony. A naptár csak egy karácsonyt ismer, de a nép kettőt: *nagy és kis karácsonyt*. A MTsz nem közli, de Csűry Szamosháti Szótárában a köv. néprajzi adat van: Két karácsony közt (kis és nagykarácsony v. mások szerint kálvinista és görögkeleti karácsony közt) nem szabad szemest (pl. paszulyt v. kukoricát) főzni és enni, mert pattanásos lesz az ember tőle. Hogy melyik melyik karácsony, arról Csűry nem ír, úgy látszik, azt gondolta, hogy általános az egész országban. A MTsz sem közli. Bihar m. Konyárról Szilágyi Róza leírja a disznótort, s itt olvassuk: Disznóut leginkább csak télle(n) szoktak ölni, mék pedik *karácsó(n)* hetibe v. pedik *két karácson* köszt. Má(n) hoty karácson meg ujjéf köszt. A kelevényről szóló babonában viszont ez áll: *Két karácson* köszt nem szabad főzni se kását, se kolompírlvest, mér kelevényesek leszünk tülle. (*Nagykarácsony és kis-karácsony*, azaz karácsony és vízkereszt közötti időben). Itt tévedéssel állunk szemben, mert minden adat szerint *kiskarácsony* „újév”. CzF szerint is „*Nagy karácson*, különböz tetésül a kis karácsontól, mely nyolcad napra esik.” A NySz már a Debreceni-kódexből idézi a *kiskarácsonyt*, egy 1583-ban megjelent könyv meg is írja: *Kis karachon*, az az Christusnac környül metéltetése innepe (NySz). Komárom m. Kocson,

egy Kiskúnságról odakerült nyelv-járászigetben is beszélnek két karácsonyról: *Két karácsony* között szeretnek dísznót vágni; *két karácsony* közt kialusszuk magunkat (Fél E. Kocs 1936-ban 113). De itt is „vízkeresztkor múlik a két karácsony” (114).

Kisvasárnap. Ki gondolná ma, hogy a *vasárnap* első tagja a *vásár* szó, s a Palócságban fel is jegyezték *vasárnap* nevét. (Jó lenne erre újabb adatokat szerezni!) Szilágyi Róza a piac leírásában Bihar m. Konyárról ezt jegyezte föl: Konyáron keddi nap van a pijac... A keddi nap az asszonyoknak meg a jányoknak a *kisvasárnapja*. Vajjon sejtje-e a konyári nép, hogy ez a kifejezés is a vásárnapra emlékeztet? Használják-e másutt is ezt a szót?

Konyha. A MTsz szerint Békés m.-ben a. m. tűzhely. Ez a jelentése Bihar m. Konyáron is; pl. Földarabóják a zsírnakvalóut, beleteszik a lábozsha, osz felteszik a *konyhára* (Szilágyi Róza gyűjt. Pergelés). Leveszik a *konyháról* (Paszújleves). Jobb íze van, mintha ja *konyhá(n)* főüznék (uo.). (A paszujt) felteszik a *vaskonyhára* (uo.). Tég, ot van a *vaskonyhán*. Ez az asszony asz mongya, hogy a *vaskonyhá(n)* van az ítel (A holdvilágos vacsora). Véghe József sárréti szövegeiben is: Mékaptá és rőktön a *konyha* ódaláho vákta (Békés, 22). Mámma talán a lekszegínyep házba sincsē(n) *feőtkonyha* (földkonyha, kemence), hanē(m) *vaskonyha* vam mindenütt (Berettyószentmárton, 104). Egy nagy *vdjokkonyha* vaót a konyha közepin (Nagvrábé, 127). A pörgölēt naty kondfirogba főüzik, a húslvest meg naty cserépfazikogba, osz *konyhára*, szabattűszhéjre teszik. Akkór szeknak rakui *konyhát* vájoghúl (Konyár, 148).

Kondul, kongat. A *Kondlt* ige a népnyelvben azt is jelenti: hangosat csördít, nagyot csattan (Nyr 72: 35). A vele egy töről fakadt gyakorító *kongat* ugyanazt jelenti, pl. *Kongat* az embér, mégy az (4. i. a ló) befele, mint akit ostóráll haj-tunk. *Kongat*, csérget, körülnyárgája az embér (Bihar m. Komádi, Véghe

J.: Sárréti népmesék 73). Akkór mékfokta aszt az éty kigyóut, oszt élkezte vele a többit kerge'ni, *kongatni* (Békés, 23). — A visszaható *kondul* pedig azt jelenti: 'csattan': Májdd élválík, a *vigin kondul az ostór* (Békés, 20). Erdélyinél: *Végin csattan az ostor*. Szamosháton: *Végin csüördüll az ostór* (Csűrő).

Krákog. Bárczi Szófejlő Szótárában csak annyit mond róla, hogy hangutánzó. Ez kétségtelen, de a szó eredeti jelentése nem az volt, mint ma. A köznyelvben *krákog* a. m. 'harákol, torkát köszörüli, mélyen fekvő nyálkát felkőhög'. CzF szerint „gyöke a rekedt varjuhangot utánzó *krák*, s mondjuk tulajdonképp varjúról, átv. ért. emberről is, ki varjúmódra rekedten beszél". *Krákogás* „a varjúnak *krák krák* hangon kiáltása. Gúnyosan, rekedt torkú ember beszéde v. éneke". A NySz 1728-ból idézi: *Krákogó varga* (Horváth Gergely) és Orczyból: *krákogó papok* (1789). Ebből a két adathól még nem tűnik ki eredeti jelentése, de Miskolczi Egy jeles vadkertjében (1702): *Hollófiaknak krákogása* már kétségtelenné teszi a 'kárógás' jelentést. Dugonics több közmondásban is közli: *Krákog, mint a' varjú* (1:199). *Néha a' varjú is elég szépen krákog* (33). *Úgy krákog a' varjú, mint az annya* (2:215). *Varjú húst se evett; még is krákog* (15). *Fél a' varjútúl: hogy ki krákogja az elásott pénzt* (1:153). A népnyelv is megőrizte eredeti jelentését a Hegyalján és a Székelyföldön (MTsz). Legrégibb adatunk a szóra az 1672-ben Vas m.-ben keletkezett Actio curiosában: Tud-e a varjú *krákoani*? (178).

Kup. A régi Tsz Balaton mellől közli 'rakás, kupac' jelentésben. A szó megvan Bihar m. Konyáron, a napraforgó kóróját rakják ott *kupba*; pl. (A hőresög) beszalatt ott ety *kóurókubba*. Elkesztük osztán a *kóurómkupot* venni (Szilágyi Róza gyűjt. Hőresögöntés). Szegeden és vidékén *szárkup*, 'kukoricakupac' (Nyr 68: 63). A Szamosháton *kukk* alakja van, s jelentése 'a tél fagya ellen szalmával betakart és beföldelt kúp,

kupac, halom (répa, krumpli)' (Csűry). Régi adatok Nyr. 71:106.

Lószekér A Mfisz Szilágysomlyóról, Koltzsvárról és Marosvásárhelyről közli 'lovasszekér' jelentésben, de szekély író is használja (Nyr 67:104). Csűry szerint Szamosháton is használatos *lúszekér* alakban, s Szilágyi Róza Bihar m. konyári gyűjtésében is szerepel a *lúszekér*. Ugyanitt *tehén)szekér* is van (Dinyeszedés), Szamosháton pedig *ókórszekér*.

Megy. Nyelvünkben ilyen igepárok vannak, mint *hoz — visz, jön — megy*, melyeknek pontos jelentésük van. A népnyelv azonban nem tesz köztük ily határozott különbséget, mert pl. a *megy* ige 'jön' jelentésben is használatos. Pl. Raónánna hirtelen észrevette, hogy az apja mégyén (Biharugra, Végh J. Sárreíti népmesék 84). Mennyén akárhova, addig nem szabad *hazamenni* (Biharnagybajom, 131). Hát oszt *haza is ment* kíső(n). Mikór *hazamént*, az vout az első (133). Szérdán ott várják a vőüleint, hogy májd *megy*, de bizon nem *ment*. Ejjött a dí, még akkor sem *ment* a fiú. (Bihar m. Konyár. Szilágyi Róza gyűjt. A tanyasi fiú lakodalma). Máj kitol ú ety fíjával nemsóká, csak még egy *mennyfk*... Alig dukta oda, *ment* a jánnízőü. (A vaksi lány esete a kérőjével). Egy tápéi mesében (Csongrád m.): Kúmorzsoló továbbá szintén a másik bokráccsal készítötte, hotyha *elödmönnek* a szakácsok, nē vögyenek észre, hogy valami történt. (Katona I. gyűjt. Rák király). A komárommegyei Kocson: Megcsinyáta a bácsi a lukat az ajtó-bejáratnál, sz mikó *ment* a harangozó, — a *ment* elősző —, az asszony fere tóta, osztán leesett a harangozó. Akkó *ément* a mester, aszt megin fere tóta... Akkó *ment* a pap, a is leesett éppen hasonlóképpen (Fél E. Kocs 1936-ban, 137). Osztán *hazamegy* az ura (142). *Megy* arra egy asszony (157). A két medve pedig észrevette, hogy *megy* a cigány (164). Odahaza má mikó láták, hogy *mennek*, hát nagy katona-sággá, bandává fogatta az apja vissza ütet, má mire *hazamente*,

akkorra egy menyasszonynak valót is jelötek neki (178). *Visszamömt* a nagybáltya, asztán ríva panaszkodott ott neki (167). Hát amint fontak, osztán *bement* hozzájuk két legény (168). Észrevötte, hogy *mönnek*... *Mönt* is a leánynak a babája (kézirat).

Megy. Csűry Szamosháti szótárában közölte 'far, valag (tehéné)' jelentéssel, pl. *a tehem megyi*. A szót Mosonyi Albert a Bodroghözben jegyezte fel 'a tehén külső nemí szerve' jelentéssel. (Nyr 72:95). Egy szabolcsmegyei mesében is előfordul: A rossz lónak a *megyét* kicsit nagyobbra hasította (Ortutay: Nyíri és rétközi mesék 122). Csűry szerint a szó a *meg*, *mög* szóval azonos, de erre semmi bizonyíték nincs. Sem a MTsz, sem a NySz nem közölte, s ezért fontos volna, ha olvasóink érdeklődnének szavunk pontos jelentése és kiejtése iránt, s meg kellene azt is állapítani, hogy hol használja a nép. Annak a megállapítása is fontos, hogy más állat testrésznévéül is használják-e.

Padmaly. Tersánszky J. Jenő nagybányai író A félbelond c. regényében 'mennyezet' értelemben használja szavunkat; pl. Bevonultunk szobamba. Ennek *padmalyáról* egy nagy, köréggő petrollámpa szolgáltatja a világosságot (66). Bebehúnyta szemét, vagy a *padmalyra* tűnődött (83). Szentimrei Jenő koltzsvári író, Ferenc tekintetes úr c. Kölcséről szóló életrajzi regényében leírja a debreceni nagy tűzvészt, s itt ezt mondja: Már a *padmalygerendák* sisteregtek fejük felett, nem lehetett tovább kitartani a házban (40). Itt nyilván padlásgerendáról van szó. Kardos Albert Nyr 69:95 Szentimreyt hibáztatja a szónak ily értelemben való használatáért, holott valószínűleg a nép is használja 'padlás, mennyezet' jelentésben. A sopronmegyei származású Gergely Sándor A dehkánok földjén c. művében viszont 'a szoba földje, padló' jelentésben használja: (Az iskola) *padmalya* keményre döngölt föld (3). Nagy, teremszerű szobában, döngölt *padmalyra* helyezett

szőnyegen huszonöt asszony ül (21). A MTsz ezeket a jelentéseket nem közli, azért kérjük olvasóinkat, figyeljék meg ezt a jelenséget. Tudvalevő, hogy a *padmaly* eredeti jelentése 'vízvájta üreg a vízpart, árokpart v. töltés oldalában (a víz színe alatt)' volt, a nép azonban összetett szónak érezte, s első tagjában a *pad* szót látta, melynek nagy területén van 'padlás' jelentése, a *padlás* (*pallás*), *padló* (*palló*) szónak pedig 'szobatető, fölső padlat'.

Selymíng. A tengeriszedés leírásában olvassuk: a tengeri *sějmingibűl* meg hajuszt ragasztanak: selymes hajuszából (Szilágyi Róza gyűjt. Bihar m. Konyár). A szó nyilván a *selyem* származéka, melynek 'a kukoricacsőnek a hegyén lévő hajusza, bibeszála' jelentését följegyezték Szamosháton (Csűry), Nagybányán, Bereg m.-ben és Komáromban. Sopron m. Saródon és Tápén 'a gyékény finom hánca, amelyből a kötéseket csinálják'. Ennek származéka *siémiek* 'erős, hártvaszerű rost a gyékénylevelek szélén és szár (széke) egyik oldalán' (Sopron m. Bösárkány, Magyarságtud. Int. évk. 1941—2, 131), *siémik* 'gyékényből hasított sás alakú szálak, sodró sással keverik, s ebből készül az in' (uo. Nyr 18:239), *sémék* 'az a cifra, amelyet a gyékényre a maga anyagából (sáshból) szőnek (Baranya m. Sellye MTsz). A MNv 3:243 a Fertő mellől *selymék* alakban közli Véleménvem szerint a *sejming* ennek a *sejmék*-nek a változata, melyben az *n* járulékhang, s vége az *nk*-ből változott *ng*-re. Vö. *iszéng*, *űszéng* — *izénk*, *űszénk* — *izék*, *űzék*, *űszék* 'takarmánymaradék v. hulladék' (Nyr 61:118. jegyz.); *lőding* (Vas m.), *lővődék* (Kőszeg mell., Velem), *lővődék* (Szlavónia), *lővöldék* (Kassai, Calpinus, Gvönzy Sztör., Comenius stb. Nyr 58:14) 'lepke'.

Szél. A régi nyelvben 'szélesség' jelentése is volt (vö. *széles*). A MTsz a népnelyvből nem közli ezt a jelentését, pedig a Tiszántúl megvan. Így egy biharugrai mesében ezt olvassuk: It mennyenek körészűl az érdekn. ez a legrövidsep *szile* (Végh J. Sárreiti népmesék 75). Szamosháton is föl-

jegyezte 'szélesség' jelentését Csűry, pl. Mindéggy annak akár *széle*, akár *hossza*. *Széle*, *hossza egyy*: vaskos, kövér, alacsony személy. *Ety szél vászon*: egy vászonszélességnyi. *Néty szél gatyá*: négy szél vászomból varrt gatyá. Ebben a jelentésben Dunántúl is használatos, pl. Pápa vidékén: *étyszi gatyá*.

Szik, szikes, sziki van. Szabolcs m. Tiszadobon pállott szájú gyermekre v. fiaverébre mondják (Nyr 20:576). A MTsz a *szik* 'szikes föld' címszó szólásai közt közli, de csak a *szikí van* adatot. Hogy a kifejezésben csakugyan ez a szó rejlik, egyelőre nem látom bebizonyítva. A szó Bihar m. Konyáron is használatos *szik* alakban. szájon lévő (ragadós) seb jelentésben, a *szikés* pedig a következő babonákban: Ha jideg(é)n hējen iszúnk, észrevétlenül mek két lihlēni ja kannafedőit, oszt sose leszúnk *szikések*. Ha pedig má(n) *szikések* vagyunk, az ingünk ájjával két húzgálni reggelenként, oszt akkór meggyóguvúl. — A szó magvarázatahoz szükséges lenne tudni, mely vidéken, mily alakban, milyen jelentésben és mily kifejezésben használják, ezért kérjük olvasóinkat, szíveskedjenek ez iránt a nép között érdeklődni. Rubinyi szerint Debrecenben is mondják: *szikés a szája*.

Tehénhús. A *tehen* eredeti jelentése nem 'Kuh; vacca', hanem 'Rind; bos' volt. Megmaradt eredeti jelentése a népnelyvben is, ahol *tehenhús* a m. 'marhahús'. Így ezt a jelentést kimutatták Gyergyóújfaluból (*itehenhus* MTsz), Debrecenből (Nyr 69:31) és Vas m. Felsőőről (*tēnhus* 68:99). Gyergyóújfaluban *tehenhusosleves* 'húsleves', *tehé(n)húsleves* (Bihar m. Konyáron, Szilágyi Róza gyűjt. (Husvét).

Tücsök. Verancsics és Leschka szerint a *tücsök* szláv eredetű idővény-szavaink közé tartozik, Prohászka Nyr 57:108 szerint is idegen eredetű, de egyúttal hangutánzó szó. Hangutánzó eredetű a MTsz-ban közölt *tücsköl*, *trücsköl*, *prücsköl* 'szól (a tücsök)' ige is bizonyítva. Sainos azonban a MTsz nem közli följegyzésük helyét. Kérjük olvasóinkat, szí-

veskedjenek érdeklődni, hogy fejezi ki a nép a tücsök hangját, természetesen a följegyzés helyének megadásával. Kálmán Béla szíves értesítése szerint a győrmegyei Rápcakapiban egy eddig ismeretlen változatban a *tücsök trücsög*. Miskolci Egy jeles vadkert c. 1702-ben megjelent művében megvan a hangutánzó szó is: *Prüts, prüts, prütsöt zengedeztet a prütsök* (NySz, Nyr 71:170). Az Actio curiosában: Hallottad-é, hogy a völegény nőszik, a bolha pedig *ptrücsög*? (195). Némely, annyit állít maga felül, mintha füvet látna nőni vagy a bolhát *ptrücsögni* (163). Polycarpus uram mind eleget ihatik s ehetik, *ptrücsöghet* alól-felül (163).

A Ringelspiel magyar neve. Pesten csak *ringispilnek* v. csinált szóval *körhintának*, Rimaszombatban *forgójátéknak* hívják (MTsz, Bihar m. Konyáron pedig *forgókomédiának*: Jön a nagyvásár, oszt így legalább lesz *forgóukomédijára* való (Szilágyi Róza gyűjt. Szedegetés).

Fogja magát, kapja magát. Ezt a kifejezést tárgyaltam Nyf 70:77, s rámutattam változataira és rokon nyelvi megfelelőire. Bihar m. Konyáron a két ige együtt is használatos, pl. *Kapta-fokta magát*, lehúzta magáról a bugyogóját (Szilágyi Róza gyűjt. Mosogatás). A Natykolos mek *kapta-fokta* magát, oszt ecs csapással agyen is ütötte ja Kiskolos lovát (A Kiskolos meg a Natykolos).

Cifra nyomorúság (Nyr 72:70). Csiki Gergely színművének címe előfordul már Vörösmarty egyik 1829-ben írt levelében (idézi Turóczi-Trostler Nyr 69:49), s egy 1764-ben megjelent fordításban (Horváth József: Emberi okosság; Gánóczy Antal angol eredetű alapul latin fordításnak magyar átdolgozása; idézi Putnoky Imre, MNy 6:226).

Híres eper. Széchenyi György leveleiben többször használja ezt a jelzős kifejezést; pl. írja, hogy az marháinknak találg csak szent Miklós napig is elfogy az makkjuk, tudakozza, mit műveljen vele. Ha úgy van, bár *híres eperre* alá se hajtottuk volna, itt sincs valami kis potyadéknál egyéb (1713, 451). Batthyány

Ferenc uram tegnap, tegnap előtt, ma is egész companiástúl Lakomponchon vígad az mélt. herceggel, felesége is, az kisasszonyok is ott vannak, az mint referálja nekem Szelesy Ádám uram. az kit is *híres eperre kosárral indítottam* (1713, 426). Valamint ide hajtja kgd az koplálásra és az *híres eperre*, úgy mennek haza Ivánban szomjúvan (1718, 662). Itt régi közmondással van dolgunk, melyet először Decsi közölt Adagiáiban: *Híres eper(j)re nem ke! kosárral menni* (NySz. Kis Viczay 362. 398, Syntaxis Ornata 1745 Nyr 27:507, Máriafi 137, Kovács Pál 34. Szirmay 1:118. 2:150, Erdélyi 2231). MA a köv. latin közmondásokkal értelmezi: Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus. Non respondet opinioni calculus. Dugonicsnál: *Híres eperre ne járj kosárral* (2:152). — Változata a Vas m.-ben keletkezett Actio Curiosában: *Dicsért eperjre soha nem kell kosárral menni* (171). Így van az őrségi népnelyben is: *Ditsett Epörnyének ne úgy nagy kászlut* (Zakál: Eörséghekn Leírása 1818. Kardos: Az Őrség népi tápl. 14). *Dicsért epörnyének nem nagy kászlú köll* (Őrség Nyr 42:47; *kászlú* 'enerfa lehántott kérgéből csinált kis táska' Nvr 42:47, *kászlú, kászlú* Kardos i. m. 14; a régi Tszban *kászlú, kászlú*, a Székelyföldön *kászoj, kászu* MTsz; a *dicsért* valószínűleg *dicsért* helyett). A közmondás értelme az, hogy aminek nagy a híre, ott már nem lehet sokat találni, nem érdemes oda menni.

Nincs ki a hatra: hiányzik egy ke-reke, nincs teljes esze (Szamoshát Csúry). Megvan Bihar m. Konyáron: *Nem nagyó(n) vout ki hatra*, biztosan az ötön killódott: nem volt egészen épelméjű (Szilágyi Róza felj. Az egyszeri selyp lány meg a kéroje). Vö. még Szamosháton: *Na én ki vagyok vele a hatra*: meg vagyok vele akadva, nagy bajban vagyok vele.

Se híre, se hamva (Nyr 72:117). Érdekes rövidített változatát találjuk Sásdi Sándor baranyamegyei író Egy asszony elmegy c. regényében: Amikor odaért, az öreg Pázdonyi locs-

csantotta az utolsó kanna vizet a füstölő gerendára... Az istálló ép, a káznak híre-hamva (156). Annus arra gondol: „Most előhossa azt, amikor hajnalra híre-hamvát találtam” (178). Közismert közmondásokban és más szólásokban ez nem ritka eset, pl. *Vesztett fejsze nyele*. Legrégibb alakja Heltainál: *A kölcsön adott fejszének jó, ha csak a nyele megfordul*.

Úgy esik, mintha dézsával öntenék: nagy zápor van (Szamosháti Csűry). Hasonló kifejezést használ az orosz nyelv: Dozsdj ljot kak iz vedra 'esik eső, mintha vödörből (öntenék)'. A németben is: *es gießt, wie mit Mulden od. Kannen*. Dugonicsnál: *Esik, mint ha csatornán öntenék* (1:196).

Egy régi találósmese. Bihar m. Konyáron jegyezték fel a következő találósmesét: *Míg éltél, kérgettél, Mekháltál, bezártál, Mi jörömöd benne, Ha rabod lettem már?* Mi jéz? — Eccèr vóut egy vadász, oszt egy madarat mindik kérgetet, hãjhãszott, meg akarta jìlve fogni. De sose tulta. Mãjd eccer az gondolta, hogy mán csak lelõvi. Ahógy mekciloszta, hát ety kúnek nekiment, a gojúu. A meg visszapattant az ű fejibe, oszt a feje két felé nyílt. A kis madár meg odaszállt a fejire, oszt a meg ippen akkor összecsucókúdot. A kis madár meg ílve benne maradt. Ez egy monda. Neme tudom osztá(n), hovz igaz-i. (A debreceni egyetem Néprnyelvkutató intézetének gyűjtésébõl.)

Változata megvan már Dugonics Példabeszédeiben: *Még éltél kergettél, meg haltál, meg fogtál, mi hasznod benne*. — Jegyz.: Egy madarász fülemilét akarván fogni, mivel más fogóra nem talált, egy régi koponyát vett elõ, és azt helyessen el igazítván, meg fogta a madarat. A koponyára meg haragudván a' bé záratott fülemüle azt mondotta néki: még éltél, kergettél: meg haltál, meg fogtál, mi hasznod van benne. Énekelhetik azt azon fiak is, kik attyoktúl keményen tartatván, a' Testamentum által néha a' jószágból is ki rekesztetnek (2:42).

Régi tájszavak. Az 1678-ban Vas megyében keletkezett *Actio Curiosá*-ban néhány érdekes tájszót is találunk.

Görög: Itthon is meggöröghetsz, ha oly igen néki indúltál a nöszésnek (168). A NySz csak Decsibõl idézi: *Görögni, mint az diznó*. A MTsz szerint a Dunántúl, a Csallóközben és a Székelyföldön a. m. 'párizk, párosodhatnék (a disznó).

Ibrikál, iprikál: Talám ugyan zsidót nyeltél el, hogy oly sokáig ibrikáltál? (161). Bár a számba ibrikáljon kegyelmed, ha megengedek (178). Bár az egész útban az Úrnak legényei, kocssai s csatlóssi mind a számban járjanak iprikálni (180). Ha annyi vajad volna, amennyit iprikált, s annyi tyúkmonyad, amennyit poszogott éltében, bezzeg megvehetném rajta (189). A MTsz szerint a Dunántúl, Palócságban, Békés m.-ben, Székelyföldön 'caco' jelentésben. Alapszava a török eredetű *ibrik* 'kanna-alakú (hasas, szájas, füles és fõdeles) edény (pl. kávés, tejes kanna)' (Dunántúl, Palócság, Szentés, Székelyföld); 'éjjeliedény' (To'na m.). A NySz csak alapszavát közli.

Járó: Tudod-é, merre van Sárvár? — Nincs semmi járóm oda (187). A MTsz Debrecenbõl közli 'jární való' jelentését.

Téglázó vas: A te dolgoz csak bor, gyűszű, spongia, téglázó vas, olló (184). A MTsz szerint Somogy és Bács m.-ben a. m. 'vasaló' (l. Nyr 71:122; 72:254).

Tunnog: Azt a nagy tunnogót (vennéd el)? (168). A MTsz szerint Egerben *tunnyog* 'dünyyög, orrából beszél', a Székelyföldön *dunnyog* 'dünynyög, magában dörmög, motyog', *dunnog* 'orrából beszél'. A NySz szerint Orokocsinál *tunnyog* 'impedite velut e naribus loquitur', PP-nál: Demurmuro: Magamban birbitélek, Morgolódom, *Dunnogok*; Muginabundus: Valamire erõlködõ, *Dunnogó*; Submussus: *Magában dunnogó*, Kinek szavát nem érthetni.

A hoz hez hõz ragnak egy ismerellen változata. Az Orsz. Néptan. Egy. 1944-i évkönyvében rámutattam, hogy egy határozóragnak sincs annyi

változata, mint ennek. Eddig ismert alakjai: *-ho hē hō*, *-hō hō*, *-hol hēl hōl*, *-hon hōn* (21). A csongrád megyei Tápen eddig nem közölt *-hun hūn* változatát találjuk egy Katona Imrétől följegyzett, Rák királyról szóló mesében, pl. élmönt a *kirájhun*. Beköszönt a *kirájhun*. Bemönt a *kirájhun*. élvitte a *kovácshun*. Mönnyön be a *pijakra* és a *kereskedőkhūn*. Mind a háromat a *fōlthūn* teremttötte. A kiráj lányát odavezette a *lukhun*. Négyezör embör erejít vötte *magá-hun*. Közbe kikéserte a második kirájlant szintén a *fōd alul való főjáró úthun*. élvezette a *hármadik kirájlant ahhoz a zúthun*. Mikor a grimmadarak hazamöntek a *zú jész-kūkhūn*. *Csaplároshun* odamönni.

Véleményem szerint a *-hun hūn* rag a *-hon hōn* változata, valószínűleg a *hun?* 'hol?' határozószó hatása folytán. Az utóbbira is van példa az említett mesében: *hászhon*, *kihōn?*, *magáhon*, *Rák kirájhon*. — Egy adatban *-hō* is előfordul: *munkájáhō* láttott. A *-hōz* szintén: Űgy dopta a *fōt-hōz*. Űgy mögvákta a *fōthōz*. Oda-vákta a *fōthōz*.

Ragos ige főnévi használata (Nyr 71:124). Újabb adatok Bihar m. Konyárról: De bizom mink *nem nagyó(n) voutunk ehetnének* a kockatíztalevészbul (A pályi lakodalom). *Ojam pesélhetném vouta(m)* (Hogy járt anyám Zerfivel). *Valami hus(t) vout ehetnék*: valami húst szeretett volna enni (Mese az emberről).

Elbeszélő mult a népnyelvben. Ismeretes, hogy a székely és csángó nyelvjárásban fennmaradt a régi *ira* alak, de ezenkívül szórványosan hallható Szilágy, Szatmár, Szabolcs és Baranva m.-ben is (Horger: A magyar nyelvjárások 156). Újabban Végh József megállapította, hogy a Bihar m. derecskei népnyelvnek is kedvelt alakia (MNy 2:247). Azonban, úgy látszik, Bihar m. más falujában is használatos ez az igealak, mert Konyáron feljegyzett szövegben is előfordul: *Így megjárám* (Szilágyi Róza gyűjt. Az önzetlen fiú). A Sárrét területén másutt is előkerül. Végh József szövegeiben is van rá példa: Nekem még éty pár tojás párt sēm *adátok*

(Sárrétudvari, 139). A derecskei szövegekben nagyon gyakori (143, 146—7 többször). Csongrád m. Tápen is egy mesében: A grimmadarak *felelének* (Katona I. gyűjt. Rák király). Bemönt és érdeklődött a kiráj kastéjába. *Felelé*: félséges kirájom, hallok valami újságot, igaz-é vagy nem? (uo.).

A ha kötőszó időhatározó mendo-tokban. A régiségben a *ha* kötőszót *mikor*, *midőn* helyett olyan időhatározó mondatokban is használták, melyek a multban történt egyszeri cselekvést fejeznek ki. Az élnyelvben ez a szerkezet nem használatos, de Nyr 71:105 kimutaltam, hogy a Bihar m. Hosszúpályiban még él ez a használat. Most módomban áll egy másik, ugyanazon megyében lévő faluból, Konyárból újabb adatokat közölni erre a szerkezetre. A rendelkezésemre álló összes adatokat közlöm, mert eddig még más vidékről nem idézték, s egyben felhívom olvasóink figyelmét rá, s kérem. közöljék, hol használatos még. Máj reggel, *ha* félköüttünk, mongya a vőleligi(n): „Na Róza, kimúla'tad magad?” (Szilágyi Róza felj. Az emlékezetes lakodalom. A debreceni egyetem Népnyelvkutató Intézete). *Ha* josztán kiszabadúlt, az öreg Gyúrka ja katonaságtúl, hát hazament (Gyúrka cigány). Lefekütem osztán a tengeri szílibe, aluttam egy jout, akkor osztá(n), *ha* felibrettem, mán este fele járt az idői, josztám megindultam hazafele. *Ha* josztá(n) hazajrtem, hát kérdi tüllem Júlcsa néném, hogy: „Na, nem kistél éi?”... Na jóu vá(n), *ha* josztán bejesteledt, hát hazajöt Pista bátyám izs, de nagyon-nagyon mérges vout (Az önzetlen fiú). Hát osztán, *ha* közelebb jöt, hát megismértük, hoty Kovács Imre bácsi vout (Hörcsögöntés). *Ha* valaki magvárásza neki, hogy így a muziba mit látunk, ... hát nagyon élfokta ja kíváncsiság (Az egyszeri öregasszony meg a mozi). *Ha* josztám megévē(n) Jézus Krisztus Urúnk, hát kérte ja jántúl, hoty: Hú(n) van idesanyád? (Mese a teknőshékárról). *Ha* josztán odament a halál, hát az asszon nagvom megíjdet (Az öregasszony meg a halál). A róuka mekfogott egy nyulat, oz

belebútt a jugha, akkór mek *ha* nagy lett, nagy lett a hasa, josztán nem tudot kibúni (A róka). *Ha* josztám bement (a templomba), hát lejűlt a hējire (Az egyszeri öregasszony a templomban). *Ha* josztá(n) hazament, hát kérdészte jaz annya (Az egyszeri juhászbojltár istentiszteleten). *Ha* josztán a jám meglátta ja a lóucát, hát egyenesen oda tártott, hogy leül (Hogy járt az egyszeri kisasszony a lócaival?). *Ha* josztán el-fnékeltek, elimátkosztak, hát félment prédikálni (Az egyszeri pap prédikációja a Földről). Akkór oszt(n), *ha* rembe lett, hát elindúlt csak-ugyá(n). *Ha* josztán odajírt, hát nagyon kedvesé(n) fogatták (Az egyszeri selyp lány meg a kérője). *Ha* josztám megvacsoráztak, hát óután ety kicsit élbeszilgettek a vendégekkel (Az egyszeri legátus). *Ha* joda-írték, hát mekpucúlták, megigazított-

ták magokat, osz menteg befele (A három cigány). *Ha* josztá(n) jóul-laktak, hát persze ki kélletet vóna menni, de hát rájog zárták az ájtóut (A két beszállásolt katoná). *Ha* josztán tele lett, akkór mekfok-ták, osz félcsapták (az abroszt) a gerendáho, ja meg odaragatt (ua.). *Ha* hazament, hát monta ja kis fijú othó(n), hogy a tanítóu mit hisz írúla (Hol van a Lehel kúrtje).¹ Végh Jozsef sárréti szövegeiben másutt is előfordul: *Ha* elmént, a disztóu éltünt előülle (Magyarhomorog, 61). És *ha* mektanálták, hírt attak az idészapjának (Biharugra, 94). Talán hasonló példa Katona Imre Baranya m. kopácsi mesegyűjteményében: Még akartam fogni (a madarat), de nem birtam. *Ha* lünni akartam, lőbujt a vízbe (39. sz. 4:31).

Beke Ödön

KÖNYVEKRŐL

Általánosiskolai tankönyvek. Kiadja a vallás- és közoktatásügyi miniszter

A felszabadulást követő első napokban, a tanítás megindulásakor, a nevelők munkáját nem kis mértékben nehezítette a tankönyvek hiánya. Az addig használt könyvek a harcok folyamán nagyrészt el is pusztultak, de amennyi sem felelt meg a változott körülményeknek. A közvélemény, a szak-körök, elsősorban is a tanításnak mindennél fontosabb érdeke, sürgetően követelte az e téren felmerült szükséglet minél előbb való gyors kielégítését. Természetszerűen a felsőbb hatóság is teljes tudatában volt a kérdés döntő fontosságú nagy jelentőségének. A demokratizmus elvének megfelelően az volt törekvése, hogy a könyvek megírásában, szerkesztésében a tehetség, a rátermettség érvényesüljön, s ennek biztosítására a pályázathirdetés mutatkozott legalkalmasabbnak. Az 1945/46. iskolaév még nagyrészt iskolakönyvek nélkül, súlyos nehézségek közepette telt el. A következő iskolai év kezdete óta azonban a szellemi és műszaki munkálatoknak megértő együttműködése következtében a gyermekek gyors egymásutánban kapták kézhez a várva-várt könyveket.

A tárgyilagos bírálatnak el kell ismernie, hogy a könyvek tartalomra és kiállításra nézve egyaránt derekasan megfelelnek a várakozásnak. Különösen akkor kell ezt hangsúlyozni, ha még a rendelkezésre álló időnek korlátoltságát is tekintetbe vesszük. Hangsúlyozzuk egyzersmind, hogy a könyvek kiállításával a magyar nyomda- és sokszorosító (grafikus) ipar mindannyiunk elismerésére a legteljesebb mértékben rászolgált. Nem kétséges, hogy ezek a könyvek nagy mértékben elősegítik, hogy a magyar gyermekben a könyv szeretele már hat éves korától kezdve határozottan megalapozódjék. De a könyvek szerzői s kiváltképpen az olvasókönyvek szerkesztői nemes buzgó-sággal arra törekedtek, hogy a tartalom ne csak a gyerekeket, hanem még a szülőik igényeit is kielégítse, s munkáik illyképen még a felnőttek nevelését és gyönyörködtetését is eredményesen szolgálják.

¹ A szövegeket Bárczi Géza egyetemi tanár úr volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

Az olvasókönyvek szerkesztőire komoly kötelesség hármlott. Századunk elejének virágzó, friss irodalma az elmúlt idők mulasztása következtében az iskolába bejutni nem tudott. Már pedig még az Akadémia is tett néhány kísérletet, hogy az irodalom terén az ellentétes irányok képviselői között némi közelkedés jöjjön létre. (Babits Mihály és Kosztolányi Dezső pl. ennek következtében lett a Kisfaludy Társaság tagja). Megemlíthetjük még ezzel kapcsolatban, hogy Horváth János A Nyugat magyartalanságairól (MNY 7:2.) szóló cikkében ezt írja: „Van a Nyugatban (Adyról nem szólva, ki minden tekintetben külön szempont alá esik) egy-két író, aki igen jól, sőt kitűnően tud magyarul: ott van Móricz Zsigmond, Babits Mihály s a Nyugatra különben elég ritkán író Oláh Gábor.” Mndez azonban még nem segítette elő, hogy a századeleji irodalomnak legalább is oly kiemelkedő képviselői, mint Ady Endre, Móricz Zsigmond írásaikkal az olvasókönyvekbe bekerüljenek és így a magyar lélek alakításában tehetségükhöz képest az őket megillető mértékben közrehassanak. Pedig tisztas hagyományok kötelezték volna az iskolát a helyes irányra. Arany János, mint nagykorúsi tanítványainak megemlékezéseiből tudjuk, irodalomtanítása folyamán kortársai közül nemcsak Petőfőről, hanem „más élő költőkről is beszélt, Vörösmartyról, Tompáról, Keményről és Jókairól.”

Joggal jegyzi meg ezzel kapcsolatban Voinovich Géza: „az iskolák rossz szokása éppen az élő és olvasott írókat szokta mellőzni.” (Arany János életrajza 2:271.)

Megállapíthatjuk, az olvasókönyvek szerkesztői kivétel nélkül sikeresen oldották meg feladatukat. Értékes drágaságokkal telt kincstárakba viszik gyermekeinket. A történelmi olvasmányok szerkesztői fejlett készséggel összeállított szemelvényekkel szintén elismeréseméltó módon igyekeznek a gyermekek érdeklődését kielégíteni.

A könyvek anyagát, mint már említettük, oly sürgősen kellett összeállítani s feldolgozni, hogy emiatt elmaradt egyes elvi kérdések szabályozása s következetes keresztülvitele.

A Nyr hivatásánál fogva itt első sorban is a magyar nyelvi ismeretek feldolgozására gondolunk. Az e körbe vágó tudnivalók módszeres közlése, eredményes megtanítása végett, mi a magyar nyelv könyvekben eddigelé úgyszólván egyértelműen követett s tagadhatatlanul bevált tárgyalásmódot szeretnők továbbra is fenntartani. Vagyis, hogy a tárgyalásra kerülő új nyelvi jelenségek ismertetését egy-egy olvasmány előzze meg. Ebből aztán a tanításunk célját szolgáló példákat kiszemelgetjük, hogy velük a szóbanforgó szabályszerűséget tanítványaink előtt megvilágítsuk. A sorozatnak nem mindegyik könyve követi ezt az eljárást. Elismertjük, hogy ez a módszer hosszadalmas és sok helyet foglal el. Előnye azonban, hogy mondatbeli vagy értelmi összefüggésében mutatja be a vizsgált jelenséget, s ilymódon a legtermészetesebb szemléltetésre ad alkalmat. Ezt pedig az egyes nyelvi szabályszerűségek megvilágítására alkotott s így olykor nem is eléggé természetes példákkal nem tudjuk elérni. Elsősorban is azért nem, mert a nyelvi szabályszerűség alkalmazására okot adó lélektani szükségességre ilymódon nem tudunk kellőképpen rávilágítani. Aztán pedig a dolog természeténél fogva a sok esetben mesterkélt példa alkalmazása azzal a veszéllyel jár, hogy a tanuló azt hiszik, hogy valami olyan, külön a nyelvtanban használatos nyelv is van, amely nem azonos az általánosan elterjedt köznapi nyelvvel. Pedig a nyelvtannak, vagy amint ezt a tárgyat a Részletes Utmutatások nevezik: *a nyelvi ismereteknek* tanításával az a cél, hogy a mindnyájunk ajkán élő nyelvet tudatossá tegyünk, s hogy tanítványaink érezzék, hogy anyanyelvünek sajátosságait, szépségeit figyelik, mégpedig oly célból, hogy meglévő ismereteik lelkükben elrendeződjenek, s szoros egésszé alakuljanak. Az új kiadások során az érdekelt szerzők bizonyára megtalálják az alkalmat az induktív módszer határozottabb alkalmazására. Az iskolakönyvben erre a célra szükséges néhány lapnyi területet megnyerik azzal, hogy a tárgyaló anyagot egyes helyeken rövidebbre

fogják, s elsősorban is az egyes kötetekben elég sűrűn található hosszadalmas és tulságosan elméleti fejtegetéseket elhagyják. (A VI. osztályos kötet pl. a 12 éves gyermek felfogó képességét meghaladó módon tárgyalja a hangok képzését. 372. l.)

Az iskolakönyvek nyelvéről szólva, megállapíthatjuk, hogy általában mindegyik mű szerzője érezte, hogy az előadás módja tekintetében is felelősséges munkát végez, s ebben az irányban is nevelő hatást kell az ifjúságra gyakorolnia. A könyvek hangját általában közveltség jellemzi. A földrajz írója pl. gyakorlott készséggel, egyszerű eszközzel tudja ezt elérni. A gyermek lélek alapos ismerete kellett hozzá, hogy ily kifejezőmóddal közölje tanításait: A kopár hegyeken meg az örökzöld bozót, a macchia (makkia) tengeti életét (VI. oszt. 11.). [A Bulgár-fensík] csapadéka kevés, évi: 500—750 mm., de ebben sincsen köszönet, mert a talaj a vizet hamar elnyeli (uo. 19.). Az alföld legmélyebb vonalán a Po ballag méltóságosan (uo. 26). Mínta a folyók is észak felé hordanák az áldást (uo. 41).

A könyvek nyelvében azonban nem egy bizonyítékot találunk arra, hogy a szerzőknek meglehetősen rövid határidőre kellett munkájukat megalkotni. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy egy-egy nyelvi hiba bennmaradt írásukban. Több olyan vétséget is találunk, amely ellen a helyes magyar beszéd védelmezői elég sűrűn felemlték már óvószavukat, ámde mint a figyelmes vizsgálat ebben az esetben is mutatja, nem éppen gazdag s'kerrel. Nem szívesen tapasztaljuk pl. azt a jelenséget, hogy az elbeszél, elmond, közöl, előad kifejezésére több szerzőnek csak egyetlen szava van: elmesél. Akár igaz, akár képzeletbeli eseményről van szó, egyre csak ezt az egy igét használják. (L. a Negyedik Könyvünk 65., 66. l., a VI. oszt. Magyar Könyv 120 l. Az utóbbiban egy lapon három ízben.) Az előbbi kötetnek megjelölt lapjain ezeket olvassuk: Az öreg Duna egy holdvilágos éjszakán *elmesélte* élete történetét. Hozzám futott északról a Vág és *mesélt* magas hegyőrásokról. Az említett másik könyv idézett lapján így ír az olvasókönyv szerkesztője: *Mesélték el* Bódi és a sas párvíadalát! *Mesélték el*, mi volt az ok, hogyan tervezték a szökést, miért mondtatok le róla!..., ti már biztosan elkészítetted önállóan valamilyen éltt vagy esetleg egy egész ebédet, *Mesélték el*, mikor, hogyan történt ez! A IV. oszt. k. szerkesztőjének mentségére megjegyezzük, hogy a 114. lapon *saját* közleményében így ír: Ha már megszólaltál, fekete, poros, ragyogó és drága szendarab, te, akit a bányászok olyan nehéz és veszélyes munkával szabadítanak ki a föld mélyéből, *mond el* történetedet!... Ha kíváncsi vagy rá, *elbeszélem* neked a történetemet. Csodálkozni fogsz azon, amit *elmondok*. Csökkenti azonban ennek értékét, hogy az olvasmány befejező szakasza már így kezdődik: Így kezdődik a szén. Azzal a jelenséggel is többször találkozunk, hogy a határozatlan névelőtől való félelmében több szerző az *egy*et akkor is elhagyja, amikor nyelvérzékünk szerint használatára szükség van. Pl.: *Nagy pohárba* tegyünk sok jeget vagy havat, és öntsünk rá *kevés* vizet (Természettan VII. o. 14.). Bőrünk *kis idő* múlva nagyon érzi a meleget (uo. 14.). A nagy, állandó hőség miatt *kis* forgószél keletkezik... (Földrajz V. o. 189.). Csak akkor maradhatna el a határozatlan névelő, ha az író azt akarná hangsúlyozni, hogy nem *nagy*, hanem csak *kis* forgószél keletkezett. Az egyik történelmi olvasókönyv ezt írja: A puskaper feltalálásról biztosat nem tudunk. Azt mondják, hogy egy ferences barát, Schwarz Bertold fedezte föl, aki a XIV. században élt (V. o. 121.). Ebből a fogalmazásból az következne, hogy a felfedez és a feltalál azonos jelentésű két ige. Tudjuk azonban, hogy *felfedez* azt, ami már eddig is megvolt, csak léteéről nem volt tudomásunk. Ellenben *feltalál* azt, ami eddigelé még nem volt meg, s a feltaláló valamilyen új kutatás, legtöbbször tervszerű vizsgálódás, fáradozás eredményeképp bukkant rá. Eszerint tehát a második mondatot ekképp kell fogalmazni: Azt mondják, hogy egy ferences barát, Schwarz B. találta föl,...

A szakértelemmel, kemoly igyekvéssel készült könyvek egynémely nyelvi fogyatkozására azért mutattunk rá, hogy a szerzők figyelmébe ajánljuk, könyvüket az új kiadás értékének emelése végett állandóan vizsgálgassák, javítgassák. Ezzel művüknek nemcsak használhatóságát, hanem bizonynyal a tanítás eredményességét is fokozzák.

Dénes Szilárd

Szép Ernő: Czűpös Kis János. Szikra Regénytár, 1947.

Egy egészen igénytelen, kis hárommés füzetecskéről van szó, amely azonban nyelvénél fogva megérdemli a figyelmünket. Cz. Kis Jánosnak, egy mulatságos kis embernek, Szép Ernő bőbeszédű földijének, jellemrajzát olvassuk a füzetben, akivel az író az első világháborúban, Szerbiában találkozott. Civilben pénzhamisításért három évet ült, a katonaságnál pedig mint szanitéc szolgált. Előbbi mivoltára igen büszke, utóbbi helyzetébe viszont sehogyse tud beleilleszkedni. Szép Ernő remekbekészült kis jellemrajzban különös életbölcsességgel gondolkozó hőseit nem seledkedtet, hanem állandóan beszélgeti és beszédjével s az abban megnyilatkozó gondolkodásmódjával állítja elénk. Cz. Kis Jánosnak egyéni nyelve és stílusa van, amely hű tükre gondolkodásának. Ez a nyelv a népi és katonai (hadi) kifejezésekből sajátosan egyénien tevődik össze. Szép Ernő e művében ugyanolyan művészi ontudattal ír, mint mendjük a Lila ákacban: itt is, ott is úgy ír, ahogy hősei beszélnek.

Népi szavak, kifejezések, mondatfűzések változtatják egymást és közben a bőbeszédű ember szájából lépten-nyomon halljuk a főzősleges, henyé szavakat, melyeket népünk is folyton-folyvást ok nélkül szokott ismételtetni: *kérem, aszongya, mondok, mondom kéremaláson* stb. Egy-két példa is elegendő ennek az egyéni stílusnak bemutatására: Mikor azt kérdik tőle, miért hívják Cz. K. J.-nak, ezt feleli: „Mér kérem, azért, hogy nem vagyok paraszt kérem. Mert czűpöt húztam Szilvahelyen kérem. Nem vagyok paraszt kérem. Igazán nem tetszett engemet olvasni kérem? A hírlapba kérem!” Büszkén mondja: ... „Volt egy rőf kérem, olyan hosszút írott a hírlap kérem...”, s a hírlapok felsorolása után: „Mind megvan kérem, ki van vágya, otthun van a kredenche kérem. Olvasták azt kérem Magyarországra kérem minden vármegyébe” stb. A pénzhamisítás miatti főtárgyalás részletes elmesélése után előadja, hogy elítélték, három „mázsát” kapott (= három esztendő).

Önérzettől duzzadó hangon imígyen mondja el, milyen volt az ő hamisított ötkoronása: „Az én pézem kérem? Mondom kéremaláson olyan péz volt az, hogy egyik tenyeremre teszem a Cz. K. J.-féle ötkoronást, másik tenyeremre teszem a Ferenc Jóska ötkoronását, így ni, kérem avval felmegyek Bécsbe kérem, bemegyek Ferenc Jóskaéhoz kérem, na te huncut öreg Ferenc Jóska, ide nézz, mondd meg nekem, mék a tiéd, mék a Cz. K. J.-é!” — Idézek még egy részt, ahol a *kérem* helyett a *mondok* dominál: „... Az elnök kérem! Hogy pimasz magaviseletért engemet sötét zárkába teszen! Tehet mondok, tehet engem mondok, én is tehetném magát mondok, ha ott ülnék abba a karszékebe mondok. Magoknak könnyű mondok, magoké a fegyőr mondok, magoknak fogad szót, nem nékem mondok” stb.

Egy csomó népi szót, népi kifejezést is idézek csak úgy kikapva innen is, onnan is, annak bizonyítására, hogy ez a kis füzet megérdemli figyelmünket: *Rívol* (= rísz, sírsz), te tolvaj, fene a bűrödet egye meg! — Nincs itt nékem semmi *keresetem* (= keresnivalóm). — *Ehen van ni!* — *Tesvér* (= testvér), *rokony*. — Imádkoztam *ezelőtt időbe*, míg be nem zártak. — Sok *meztláb ember* van ilyen szegény országba. — Ott *egy meg a seb* (= rosseb, fene) őket. — *Menjék, hozzák; vón, vóna*; miféle ember *vagyol* te; — *be kellett menni*. — A *könyv* kihullott a szememből. — Elmentem az *ügyvédhe*. — *Január egybe* megadom. — *Rám esik* (= rám támad) országvilág. — *Mék* (= melyik). — Harcoltam kérem *több ízkebe* (= több-

izben, többször). — *Tessék idevigyázni* (= idefigyelni). — *Tessék csak utána vizsgálni* (= utána nézni / megvizsgálni). — *Oda fel* (= ott fenn) volt a falon Ferenc Jóska veres ruhába. — *Tessék csak felgondolni*. — *Behúznak, ájn, cváj...* (= egy-kettőre behívnak katonáinak). — Ismerlek mind az egész *héreszt*. — Ott ráncigálja *furtunfurt*. — *Vizitálják* meg az én puskámat. — Ismerem mint a rossz pézt. — Kinek mijét vettem el, álljon ide, hogy köpök a szemibe. — *Lesunyított fejfel* rángatják a hegedűt. — A pokolra nem akarok *kvártélyba* menni, stb. stb. *Prohászka János*

Makkai László: Magyar-román közös múlt. Budapest, 1948. Hazánk és a nagyvilág V. (szerk. Benda Kálmán és Gál István).

A Keleteurópai (volt Teleki Pál) Tudományos Intézet egyik legértékesebb sorozata kétségtelenül az, mely „Hazánk és a nagyvilág” címen modern, kézikönyv-szerű tárgyalásban igyekszik összefoglalni a magyarságnak a különböző európai nemzetekhez fűződő évszázados kapcsolatait. Az eddig megjelent kötetek közt volt néhány mű (pl. Dezsényi Bélának „Magyarország és Svájc” c. munkája), mely valóban mintaszerűnek nevezhető; a szerző rátermettségén kívül talán azért is, mert a Dunatáj legvitatottabb „vexata quaestio”-i ezekben a kötetekben nem kerültek szőnyegre. Természetesen örömmel láttuk, hogy éppen a Keleteurópai Intézet a dunatági problémák terén is nagy haladást mutat szempontjainak teljes tárgylátóképességével: jó példa erre Hadrovics László könyve (*L'Eglise serbe sous la domination turque*), melyet tudomásunk szerint délszláv részről is őszinte rokonszenvvel fogadtak. Kétségtelen azonban, hogy az anyag sokrétűsége és az eddig felvelet szempontok változatossága miatt a legnehezebb szintétikus feladatot a magyar-román viszony tárgyalása jelentette. A magyar és román nép történeti kapcsolataira vonatkozó tanulmányt filológusaink és nyelvészeink is jogos érdeklődéssel várták, hiszen ismeretes, hogy a szókincs és kifejezőképesség területén a magyar-román érintkezés mily régi és mily gazdag hatást hozott létre. Ezt a nyelvi anyagot művelődéstörténeti szempontból már Tamás Lajos több ízben próbálta összefoglalni (vö. *Ung. Jb.* VIII—IX. Magyarok és románok II); további feladat lett volna a nyelvi tanulságok gazdagon árnyalt társadalomtörténeti kiértékelése s általában a két nyelv fejlődésének szerves beállítása a társadalmi fejlődés sodrába.

E téren Makkai jó anyagismeretre s ügyes szerkesztő készségre valló szintézise bizonyos következetlenségről tesz tanúságot. A magyar nyelvbe átkerült román szók tanúságtételét, ha nem családunk, egyáltalában nem érinti, s a román nyelv magyar elemeinek jelentőségével is csupán a régebbi korszakokkal kapcsolatban foglalkozik. Egyes részletmegállapításaival itt sem érthetünk egyet: az olvan esetleges tükörszavakat, mint *curtean* s az olvan szláv elemeket, mint *slugă*, kár volt *aprod*, *nemeș*, *viteaz* stb. szavakkal egy kalap alá venni (34. l.), sőt az sem egészen közömbös, hogy az *aprod* román földön frott szláv oklevélben már 1443-ban felbukkan (Dacoromania 7: 210) s hogy a *nemeș* szóra első adatunk csupán 1505-től származik (Bogdan: *Glossarul cuv. rom în documentele slavo-rom.* Buc. 1946. 79; Magyarok és románok 2: 314). Itt-ott problematikus azoknak a későbbi földművelési műszavaknak magyarázata is, amelyek Makkai szerint „a valaha bizonyára jelentős moldvai magyar kisbirtokosság emlékét őrzik” (41. l.). Makkai említi pl. a *tosog* szót, elfelejtve azonban, hogy a Román Akadémia Szótára ezt a magyar elemet csupán Erdélyből jegyezte fel (2: 884). A *răzeș* és *megieș* szavak, melyek viszont Erdélyben ismeretlenek, e csoport leghízelgesebb elemei: ezekkel kapcsolatban kár, hogy A. Rosetti idevágó megjegyzéseinek (*Bulletin Linguistique*, 9: 70 kk.) a bibliográfiában sincs semmi nyoma.

Igen sajnáljuk, hogy a középkor végén túl a nyelvi anyag figyelembevétele jóformán alig terjed; ez a hiány annál sajnálatosabb, mert pl. a protestáns korban az erdélyi román nyomtatványok hungarizmusainak létegeződése fontos társadalom- és művelődéstörténeti jelenségekre vethetett

volna világot. Ez a hiány bizonyára a könyv szűkreszabott terjedelmével magyarázandó; aggodalmunk azonban annál jogosultabb, mert a kulturális mozzanatok elhanyagolásával az egész könyvben túlságos szűreprezhez jut a politikum, sőt a politikai eseménytörténet, vagyis megbomlik az érintkezések egyes területei közt az az egyensúly, melyet Sötér István a magyar-francia kapcsolatok tárgyalásánál szerencsés kézzel valóított meg. Az erdélyi románság nyelvfejlődése, különösen pedig irodalmi nyelvhasználatának története számos ponton érintkezik a magyarság körében koronként más-más színezetet öltő nyelvi törekvésekkel. Geleji Katona István nemcsak egyház-szervezői minőségben gyakorolt hatást az erdélyi román protestantizmus alakulására, hanem mint nyelvújító is: az 1648-ban megjelent gyulafehérvári román Újszövetségnek híres előszava, mely először fogalmazza meg az egyetemes román irodalmi nyelv kívánalmát, aligha választható el Geleji Katona célkitűzéseitől; később, a 18. és 19. század fordulóján, Erdély első tudatos román nyelv művelői (pl. Iorgovici Pál) nagyjából ugyanazon elveket vallották, mint mondjuk Pántzél Pál, legfranciásabb nyelvújítónk. A „közös múlt” ábrázolásához a közös kultúrátj eme síkjai is feltétlenül hozzátartoznak, sőt nézetünk szerint jóval több történeti jogot és alapot nyújtanak az együttműködés elmélyítésére, mint a tisztán politikai történet kontroverz kérdései. S ha már Makkai, történetírói magatartásának megfelelően, oly nagy súlyt vetett a politikai mozzanatokra, miért nem gondoskodott legalább műve jegyzeteiben arról, hogy idézetei mindenkor pontosan visszakereshetők, ellenőrizhetők legyenek? Mint ismeretes, részben ezért adott vitára alkalmat a könyv elején olvasható Anonymus-idézet is; mivel a Gelou-epizódnak a 9. századra dokumentum-értéke aligha van, talán hasznosabb lett volna ezt még pontosabban kifejtett kommentár kíséretében és — félreértések elkerülése végett — nem a könyv első lapjain közölni! Hogy az egykorú *idézetekben* a 19. század elejéig mindenütt *oláh* olvasható, az a nyelv-történet ismerői számára egészen természetes; nyelvészeti szempontból érdekes azonban a későbbi idézetek alapján nyomon követni, hogyan tapadt lassanként az *oláh* névhez olyan pejoratív hangulati velejáró, amely miatt a román nemzeti öntudat felébredésével párhuzamosan, az erdélyi románok (szerintünk teljesen jogosan) ezen „idegen nevék”-nek a hivatalos használatban saját népi nevéikkel való felcserélését szorgalmazták. Makkai könyve gazdag, bár nehezen ellenőrizhető adattárával, legalább is felkeltette érdeklődésünket e jelentéstani folyamat részleteinek feltárása iránt; maga a folyamat pedig intő példa a nacionalizmus túlkapásai ellen.

Gáldi László

Komlós Aladár: Irodalmunk társadalmi háttere. Új Könyvtár. 16. Szerkeszti: Bóka László. Budapest székesfővárosi irodalmi és művészeti intézet.

Az irodalmi alkotást századokon keresztül isteni sugallat, szorgalom vagy lángész kizárólagos termékének tekintették. Azt, hogy az irodalom fogalmához irón és műven kívül még egy harmadik tényező, a közönség is szükségszerűen hozzátartozik, alig néhány évtizede ismerték fel. A képet meg kell nézni, a zeneművet meg kell hallgatni, a könyvet el kell olvasni, hogy a művészi alkotás a lehetőség szerinti létezés állapotából a valóságos létezés állapotába lépjen. Másrészt pedig az író kifejezés módját és formáit meghatározzák a kor társadalmi viszonyai. Az irodalomszociológia új szemlélete, termékeny szempontjai az addigi irodalmi értékeléseknek, sőt az egész fejlődés rajzának felülvizsgálatához vezettek. Az új szemléletnek haladó gondolkodásból eredő szempontjai a demokratikus átalakulás előtti években alig érvényesülhettek. Szerb Antal Magyar Irodalomtörténete megjelenésekor forradalmi cselekedet volt, kopernikuszi tett a magyar irodalomtudományban: az irodalmi jelenségeket megtisztította a nemzeti osztály-szemlélet torzításaitól s saját társadalmi viszonyaik alapján magyarázta és értékelte.

Komlós Aladár a magyar irodalmi fejlődés legfőbb sajátosságait elemzi

az irodalomszociológiai módszer termékeny, új szempontjaival. A sajátos fejlődés magyarázatát főképpen abban látja, hogy a magyar irodalom nem görög jellegű, nem népi hagyományokból fejlődik tovább, hanem római jellegű, azaz kezdetől fogva idegenből termékenyült meg. A vezető társadalmi réteg fogadta csak be a hatást s így szakadék támadt az uralkodó osztály és a nép műveletlen tömegei között. A keleteurópai társadalmak hasonló szerkezete és az európai történelem újkori fejlődése hasonló jellegű irodalmi jelenségeket eredményezett. Magyarországon nem fejlődött ki sem főúri, udvari kultúra, sem pedig polgári kultúra, hiszen magyar polgárság a 19. század derekáig úgyszólván nem is volt. A nemesség sajátos rendeltetésének a hadviselést tekintette, nem volt kultúrateremtő, sőt általában közömbös volt a szellemi értékekkel szemben. Így érthető, hogy az író tragikus magányra, monológikus életformára volt ítélve. Ez a helyzet körülbelül 1848-ig. Az irodalmi fejlődés ritmikus váltakozásait a nyugatos írók betörése és a konzervatív tömeg ellenállása, reakciója magyarázza meg. A magyar nyelv ügye élesen elkülöníti a haladók és maradiák táborát; a nyelvújításért és a magyar nyelv uralmáért vívott harc társadalmunk polgári átalakulásáért folyt. A nyelv és stílus fejlődését a társadalom sajátos fejlődése határozta meg. Csak a parasztságban élt a 17. században a magyar nyelv, az uralkodó réteg a latin, francia, német nyelvet használta. A 18. század végén megindult nyelvújítás természetesen számos mesterkelt, idegenszerű elemmel töltötte meg a nyelvet, de a népi nyelvből merítő klasszikusaink csakhamar új és gazdag, sokszínű életre támasztották. Először a költészet nyelve alakul ki, azután a szépprózáé, végül pedig az elméleti prózáé. Ennek a sorrendnek természetes magyarázata az, hogy polgárság híján és a nemesség ellatinosodása következtében nem alakult ki bonyolultabb gondolatok kifejezésére alkalmas élő magyar stílus. Csak A Hét írói teremtenek a múlt század végén olyan nyelvet, amelyen elmélkedni lehet s magyar anélkül, hogy magyarsága rikítana. — A tanulmány befejező része érdekesen elemzi a népiesség összetett fogalmát s rámutat azokra a veszélyekre, amelyek ennek a jelenségnek hibás, egyoldalú, romantikus értelmezéséből származnak. Az igazi népiesség európaiság és magyarság szintézise: áthidalja azt a szakadékot, mely az idegen műveltségű kiváltságos réteget kezdetől fogva elválasztotta a műveletlen tömegtől. Az új társadalomban zavartalanul megvalósuló szintézis egyszersmindkorra elhárítja a fejlődés útjában álló akadályokat. — Komlós Aladár tanulmánya világosan feltárja az új irodalomszemlélet elvi kérdéseit, gazdagon szemléltetve a magyar irodalmi fejlődés társadalmi hátterével; a hűzágptóló írás termékeny gondolatokat fog keltetni olvasóiban.

Lengyel Béla

Trencsényi-Waldapfel Imre: Humanizmus és marxizmus. Hungária.

Lukács György a marxista filozófusokat figyelmezteti a kettős veszélyre, mely egyfelől az akadémizmus, másfelől a vulgarizmus irányából fenyegeti őket. (A marxista filozófia feladatai az új demokráciában. 1948.) Nem kétséges azonban, hogy megállapítása a maga teljes egészében valamennyi tudományra, így az irodalomtudományra is vonatkozik. Az a tudós nem szolgálja helyesen tudományának és azon keresztül a demokrácia közösségének érdekét, aki a való lélettől távol és annak problémáiról tudomást sem véve foglalkozik a maga problémakörével. Nagy és pontos ismeretanyagra tesz szert, egyre csak gyűjti az adatokat, hogy azután évek, esetleg évtizedek múltán nagy összefoglaló munkában adjon számot kutatásainak eredményéről. Közben nem szívesen nyílik meg, mert megállapításait nem tekinti véglegeseknek. Másrészt az eslegledő szűkreszabott keretekben nem mondhatja el mindazt és olyan tudományos formában, ahogyan azt elképzelte és amind keretben elképzelése szerint tárgyát kimeríthetné. Ez „az léttől teljes:en elszakadt akadémizmus" a maga aprólékos problémavilágá-

val, szűk l. orizontjával, nehéz nyelvével és főleg a be nem avatottak elő meredő áttörhetetlen miszticizmusával .. a múlté.

A jelen ezzel szemben — ugyancsak Lukács György szerint — „parancsolóan követeli a gyors és sokoldalú népszerűsítést“. A német tudományos irodalom felől ránknehezedő miszticizmus homályba burkolta a tényeket és az igazságokat. A mi mai tudósainknak nincs többé szükségük erre a tudatosan fejlesztett ködre. Nem a beavatottak kis csoportja számára dolgoznak, hanem az egész népnek. A tudományos kutatásig felemelkedő és egyre tágabb érdeklődési körrel rendelkező új, nagyobb és egyre növekvő értelmiségi réteg lebeg munka közben a szemük előtt. Persze, ez sem történhetik végtelenen, ott leselkedik a másik veszély: a vulgarizálás. Az új módszerbeli és stíluskövetelmények esetleg a mélység rovására mennek. Az anyag konkrét ismerete és kutatása háttérbe szorul és helyét általánosságok, túlzottan nagy vonalakban történő, felszínes megállapítások foglalják el.

Marxista klasszikusokon kell nevelődnie annak a tudósnak — bármely tudományos területen végez is kutatásokat —, aki ki akarja és ki tudja kerülni a mindkét irányból fenyegető veszedelmet. Nem téved sem az akadémizmus, sem a vulgarizmus útvesztőjébe, hanem megtalálja mindkettővel dialektikusan megbirkózva a helyes irányt.

Trencsényi-Waldapfel Imrének Humanizmus és marxizmus c. könyvében sikerült ezt a nehéz kérdést maradéktalanul megoldania. A humanizmus kérdéskomplexusa hosszú évek óta áll tudományos kutatásainak középpontjában. Bizonyos, hogy óriási konkrét anyaga növekedett fel ez alatt az idő alatt, s hogy ez az anyag a humanizmus materialista szemléletű összefüggő történetévé fog formálódni. Nem mulasztja el azonban az alkalmat, hogy addig is, meglévő eredményeiről be ne számoljon, s a maga marxista munkamódszerével meg ne ismeressen másokat.

Mint mondja, „a humanitas-theória legjellemzőbb alakváltozatainak vázlatos ismertetésére szorítkozik“ ebben a tanulmányában. Jól tudjuk, nem új a kérdés, irodalma óriási, úgyszólván beláthatatlan. De éppen ezért van meg fokozott mértékben a lehetőségünk arra, hogy munkamódszerét vizsgáljuk, s nyomon kövessük, hogyan valósítja meg az új, világos, miszticizmustól mentes stílus követelményeit. Határozottan pozitívumot jelent ebből a szempontból a humanizmus fogalmának mindjárt a könyv elején található új definíciója: „A humanizmus ... értékrendszer, mely a kultúra minden jelenségét annyiban értékeli, amennyiben az ember természetadta lehetőségeit segíti kibontakozáshoz.“ Az antropológiai szempontnak a kidomborításában kétségtelenül a marxista filozófia nyomaira és hatására bukkanunk. De milyen termékenynek bizonyult ennek a szempontnak az alkalmazása az irodalomtudománynak erre a kérdésre! Elsősorban maradéktalanul rá lehetett világítani segítségével magára a fogalomra, közel lehetett hozni ahhoz is, aki görög és latin szövegekből nem hozta magával előtanulmányként mindazt, ami, főleg a latinból, akaratlanul is hozzátapad. Másrészt zökkenő nélkül követhető a humanizmus alakváltozatainak hosszú sora, ha az antropológiai vonást tekintjük állandónak. Világossá válik a görög paideia összefüggése a latin humanitással, folytatása a renaissance új humanizmusában. S különösen az útnak a polgári humanizmustól a szocialista humanizmusig terjedő szakaszára derül fény, amelyből eddig nem sokat láttunk.

Persze, az adott keretek, meg azután a szerzőnek a görög irodalommal való különösen mély kapcsolata miatt erre az utóbbi útszakaszra csak egy-egy éles fénycsóva vetődik. De új fény világítja be a görög irodalom és filozófia arcát is, amelyet Trencsényi-Waldapfel Imre elsőízben állít az antik világ gazdasági és társadalmi hátterébe, hogy annak függvényeként egészen másként értse meg és értékelje, mint ahogy eddig évszázadok óta marxista szemlélet híján hagyomány volt.

Komor Ilona

Balassa Iván dr.: Magyar Néprajz.
A mezőgazdasági középiskolák III. oszt. számára, Budapest, 1947, Egyetemi nyomda.

Első magyar középiskolai néprajzi tankönyvünk, amit elsősorban azért kell megbecsülnünk, mert a néprajz általa helyet kapott a középiskolai oktatásban és nevelésben, de másodszorban a néprajz az ifjúság szélesebb körében is híveket szerez ezáltal és reményünk van arra, hogy a kis tankönyv gyűjtöket és kutatókat fog nevelni a mezőgazdasági iskola növendékei közül, akik leghivatottabbak és legmegértőbbek mind a néprajzi fogalmak, mind a vele szorosan kapcsolódó népnyelvi kérdések tekintetében.

Ebből a szempontból látjuk első sorban a könyvecskének nagy hasznát, és esetleges hiányai emellett a fontos szempont mellett eltörpülnék. Különben is első kísérletnek szánta maga a szerző is és ezért számolt azzal, hogy a könyv főként didaktikai szempontból nem lesz egészen tökéletes. Ebből a szempontból pedig csupán azt kifogásolhatjuk, hogy fogalmazása, illetőleg nyelvezete a betűzött idézetekkel inkább értekezés jellegű és ezáltal nem eléggé összegezi tankönyvszerűleg a néprajzi fogalmakat. Egyes részletei terjedelmesebbek, mások viszont szűkre szabottabbak, mint azt a tankönyv szempontjai kívánák. Nem is könnyű feladat a néprajz széleskörű és sokoldalú anyagát oktatási szempontból összefoglalni, hogy abban azért minden tudnivaló is benne legyen, és ne csak néprajzi olvasmányt adjunk, hanem néprajzi fogalmak leszűrt eredményeit.

A magyarság néprajzi csoportjai az első fejezet, amelyben helyesen különülnek el az ősi település csoportok a történeti okokkal magyarázható másodlagos településektől, bár ezt határozottabban is ki lehetett volna emelni példákkal megvilágítva. A dunántúli csoportokból kimaradt egy jellegzetes magyar néprajzi sziget: a Dravaszig, melyet a szomszédos szlavóniai magyarokkal kapcsolatban meg kellett volna említeni. Egyébként a magyar ethnikai

csoportokról a fejezet helyes és részletes képet nyújt. A mezőgazdasági iskolák szempontjából alaposabban ismerteti a magyar mezőgazdaság népi hagyományait és a gazdálkodáshoz fűződő nyelvkincset is eléggé kifejezésre juttatja. A hagyományosan élő *nyelvi anyagot* nem is lehet nélkülözni a néprajzi oktatásban, bár egyes pedagógusok ezt nem helyeslik. Kétségtelen, hogy irodalmi beszédben a tájszólás kerülendő, de viszont tájszavaink nélkül bizonyos fogalmakat nem határozhatunk meg, ezeket a fogalmakat más szóval ki sem lehet fejezni. *A böngyölő, laponyag, virics, takarás, csoroszlya, ösztőke, csámesz, kepe, szűrű, garmada, ágyulás, fölözés, szuszék, kástu, göré, kaszur, gyalázka, a kukorica címere v. selyme* olyan szavak, melyek helyett nem találunk másokat, illőbb kifejezéseket. Ezeket az irodalmi nyelv sem nélkülözheti s ezekkel nyelvünk éppen az iskolai oktatásba bevitt néprajzi fogalmak útján csak nyer és gyarapodik. A szerző erre nemcsak mint néprajzos, de mint nyelvész is különös gonddal ügyelt. A gazdálkodásban ki lehetett volna emelni a magyar száraz gazdálkodás és a nyugati esős gazdálkodás közötti nagy különbséget, mert éppen gazdasági oktatásunkba feleslegesen és helytelenül sok idegen nyugati elem bekerült, ezt a nagy különbséget nem vették eléggé tekintetbe. Pedig éppen azért figyelemre méltó népi gazdálkodásunk, mert alkalmazkodott a magyar éghajlati viszonyokhoz és gazdálkodásunk jövő javításában ezt élénken figyelembe kell vennünk. Ezt különben Györfy István is többször hangoztatta. A szilváról szólva a gyümölcstermelésben a jól bevált magyar tájfajtaikat is meg lehetett volna említeni, amilyen a szatmári, penyigei és a kunsági bódi szilva.

Magyar nyelvi szempontból legértékesebb része a néprajznak a halászat, melyben a finnugor ősi közösség idejéből sok szerszám maradt fenn s ezeknek szóképlete is az eszükkel együtt életben maradt. Ezekre gondolni is a szerző, de még jobban

kiemelhette volna a jól összefogott, bár kissé rövid fejezetben, ami a halászat nagy néprajzi jelentőségét tekintve bővebb ismertetést is megérdemelt volna. Például a varsás halászatról semmi szó sem esik, a varsát csak mint a céges halászat mellékszerszáma említi. A marázsról sem szól, de leginkább hiányzik a jeges halászatnak legfontosabb száma, a *vasasszák* s a velejáró hajóhalászat ismertetése.

Annál több gondot fordít a könyvecske az állattartásra, amiről elég részletesen tájékoztatja a tanuló ifjúságot.

Ujszerű rendszerben ismerteti az anyag átalakítását: 1. az emberi életmezésben, 2. az emberi test védelmének szolgáltatában, 3. az anyag szállításában, ami mind tudományos, mind didaktikai szempontból helyes természetes rendszer. A népművészetnek néprajzilag igen jelentős fejezete elmaradt s csupán a pásztorművészetéről szól röviden, pedig a népművészeti érdeklődés vetette meg a magyar néprajznak is az alapját és ez a mezőgazdasági tanuló ifjúságot is közelről kell, hogy érdekelje.

Az oktatási cél szempontjából jelentős rész a szellemi néprajz szakasza, ami még nehezebb feladat volt a hatalmas anyagot ismerve, amelyet a szerzőnek az oktatás szempontjából össze kellett vonnia. Ebben a népnyelvnek, mint a szellemi hagyományok kifejező eszközének első sorban ad helyet, s ezt helyeselnünk kell, mert ezáltal néprajzi ismereteink még jobban elmélyülnek. Ha a népnyelvi szempontokat vesszük, a tárgyi és szellemi néprajzi kutatásban egyaránt sokkal több részletet tárhatunk fel s így jó, ha a néprajzi oktatásban is felhívjuk a népnyelv fontosságára a figyelmet. A népnyelv fogalmát a köznyelvtől és irodalmi nyelvtől logikusan elválasztja a szerző, rámutatva a népnyelv rendkívüli gazdagságára, ami a köznyelvet eredményesen gazdagítja.

A népzene, tánc, népköltészet, szokások és a magyar nép hitvilága a következő fejezetek, melyek a címbe foglaltakról tömören tájékoztatják a tanuló ifjúságot. A kis nép-

rajzi tankönyv egyébként nemcsak oktatási szempontból figyelemre méltó, de mint rövidre fogott vezérkönyv is felhasználható s a gazdag, szép illusztráló anyaggal néprajzi olvasókönyvnek is bevalik.

Görgey Sándor

Sásdi Sándor: *Egy asszony elmege*. Dante.

A vizimolnár fiatal özvegye elmeszi az uraság nyakát s a holttestet a malomárokba rejti. Ennek a bűnügyi mozzanatnak csak laza összefüggése van mindazzal, ami a nőességhen kielégítetlen asszony életét adja. A gyilkosság elkövetése előtt Molnár Annus alig vállalt cselekvő mozdulatot. Az emlékezés, az álom, a természet biológiai jelenségei tartják benne ébren társtalansága tudatát; a gazdaság, a mezei munka csak pillanatokra hűti le vágyait. Későbbi sorsába is a véletlen játszik bele: az ezermester vándor, Timót juttatja révbe és az igazi szerelem meg a világrajött gyermek teszi boldoggá. De ekkor az asszonynak mennie kell. Felfedezték a gyilkosságot...

Nem érezzük eléggé megcokoltnak a bűncselekményt, a molnár özvegyének talán egyetlen pozitív előjeli elhatározását. Idegenkedik a pocakos, nyegle földesúrtól; egész világ választja el tőle. Az érzékisége azonban megingatja, ellenállását kikezdi a hiúsága is; közelengedi magához. Amikor azonban a gazdag „úr“ vásárolt szerelemmé aljasítja a maga győzelmét, az asszony útálata halállal fizet vissza. Mintha az író az esztálygyűlölet alapján akarta volna megszilárdítani, a társadalmi ellentét vonalán igazolni a végzetes lépést. Csakhogy ezen a ponton rövidre szabja a távlatot. A termékeny indíték mellék-motívummá zsugorodik s nem egészíti ki meggyőző hatásúvá a lélektani helyzetet.

Sásdi Sándor az elemzés, a meg elevenítés és a nyelv erején biztosítja regényírói értékét. A lelki folyamatok nyelvi lenyomatát finoman részletező eljárással dolgozza ki. Mindenkör mélyre és. Rejtett talajon is

biztos terepismerettel kutat: a szag-asszociációkat figyelemreméltó hangsúllyal juttatja szerephez. Valóságosan, a legapróbb jellegadó vonásra kiterjedő megfigyeléssel teszi élővé alakjait, a legjelentéktelenebbeket is (tojásszedő, kalendárium-árus) és mutatja meg a természetet emberrel párhuzamos teljességében. Szavainak teremtő tartalmában az állapotrajz és a leírás lírai hangszerelést kap. Képeinek érzékeltető utórezgést biztosít (a nádas fuldoklott; borszagú volt a hold). Hasonlataiban a reális szemlélet testesedik stílusalakzáttá (levált arcáról a mesoly, úgy esett le, mint cipőtalpról a száraz sár). A baranyai tájnyelv ízeit sértetlenül közvetylíti.

A Nyr 72:36 szemelvény-gyűjtemény közöltünk Sásdi nyelvének baranyai elemeiből. Az itt említett jellemző vonások és kiemelt szóalakok mostani regényében is megvannak. Egyik-másik sűrűbb használatban is. Összeállításunkat új műve nyomán néhány adattal megszerezhetjük. Ilyenek: a mélyhangú igékben a tárgyas ragozás harmadik személyének *i* ragja: nem *bolházi* össze (11), *elláti* a baját (42), nem *bánti* a féreg (170); az *sz*-hanggal bővülő *v*-tővű igék teljes töve az egyes harmadik személyben: kenyeret *tevölt* az asztalra (117), gépet *vevölt* (133); a köznyelvi „alig győztem” kifejezés jelentéstartalmának összevonása a *győztem* szóba: *győztem* cserepet rakni (39), *győztem* vajjal kenyegetni (88); idegen eredetű szavak: megcsörgette a *bukszáját* (35), *spór* (sporherd 39), *sakter-ság* (42), a *sublót politúrja* (48), az apjuk *sichtre* ment (81), *srófhúzó* (154); tájnyelvi szavak: röffen a *gőbe* (4), mit *pumogsz* (5), egy *vetetet* dob a tehén elébe (6), az anyjára *fajtáz* (11), kukoricát *egyezett* (11), *jároányos* kút (46), lapu-bokron, *bürökön*... keresztül fut (18), mérgeesen nézett: rá is *morrant* (29), a fecske *cshivítte* (31); virágnevek: *bársnyka* (37), *aqárca* (49), *szopóka cshivél* (53), *fátyolka* (76), *papírvirág* (77); gőznevek: *gyűjtény*, *vadsaláta* (58); *suszerbogár* (77), a tuskó *gőcsébe* fúródik a szerszám éle

(92), a kúttető *rehűdt* fája (113), anyád összeállt a részeseg *kutájával* (118), komasszonyának *paszitot* vinne (135), *harangcsöndítéskor* (152), rostában *durgatott* kukorica (456), a galambok... elhullatják *kolláncsukat* a baromfira (172), az ostornyellet szerítja, *suttynt* is vele (186), *pa-zálni* a serétet (190); őz szóalakok: *rengőteg* (11), *cregetöm* (13); a vőszó harmadik személye: emlegeti a *vőjét* (19); igeformák: *megszámjútam* (10), *vélekszel-e* (32), *hajuldozott* (6); egyéb nyelvi jelenség: a hangzóiilleszkedésben: *férjéhez* (40), *férfinék* (52); a felszólító módban: *engsd meg* (5); a szólás-használatban: *el ne késsem a vonatot* (13. 14), *elkészte az etetést* (18). Zsoldos Jenő

Füst Milán: Szellemek utcája.

Dante.

Füst Milán egyre csiszolja, javítja verseit. Kötete végén összegyűjti a róla szóló hírlatokat. Előszavában írja, hogy ezt szemére vetették, de „nem olyan könnyen megközelíthető versek, hogy világuk új utazói vezetőkre ne szorulnának.” A hírlatok közlésével segítségére siet az olvasónak.

Füst Milán lenyűgöző erejű, nagy költő. Ilvénne teszik költői nyelve és szavakból teremtett látomásai. K. Havas Géza írja róla: „Hangja nem változik a kor változásaival.” „Tulajdonképpen nem is lehet hozzászólni ezekhez a költeményekhez.” Kassák Lajos szerint az új magyar költészetnek nincs csoportja vagy iskolája, ahova Füstöt be lehetne állítani, sőt ebből a nézőszögből az új európai költészetben sem tudnám a helyét megjelölni.”

Legújabbban érdekes kritikát írt róla Németh Andor (a Fórum 5. számában.) Kritikája bevezetésében a Füst Milánról szóló hírlatokat is áttekinti, majd áttér érdekes prózaversekre emlékeztető költeményekre. Ezek nem szabadversek. Nem skandálhatók a metrika törvényei szerint, „mégis minden sora muzikálisan emelkedik, esik, léleklizik, dobog”, írja Németh Andor. Szeret finom szavak faragásával törődni. Ilven a természete. Korára is gondol, az emberekre, a parasztok tár-

sadalmára, vajjon hogyan fogadják verseit? „Festett bohócnak érzem én magam, ki szemfényvesztő, szép csalásáimmal tétlenül lopom a lázas földön szenvedők elől e bús és szívtettépő földi élet minden édes, hűsítő javát.“

A Szüretelőők dalából is megismerhetnők ezt a nagyszerű költészetet, képeiből is.

Indiában a városokra ráfekszik az éjl s a pestis — „jaj, a vad vérengző koldusok rémes csoportja máris vonítani kezd az ég felé.“ — Képek színei, szobrok szépsége, plasztikus itt minden, embercsoportok, ezek jellemzők verseire. „Koldusok rémes csoportja“ — rembrandti kép. Bírálói észrevették képeinek, alakjainak plaszticitását, megfigyelték „vidám“ kísérteteit. Németh Andor megállapítja, hogy „aki a figurákat elénk állította, a valóság igazi ékeszavú megfigyelője.“ Németh Andor szerint képei Brueghel képeire emlékeztetnek.

Csodálatos festmények és évezredek mélyeséges, szolláros verssorai jutnak eszünkbe e verssorok olvasásakor. „Sírván jön elem lelkemnek alázata újból s mint gyenge kóró, amelyre leszállt az éjszaka baglya, gyenge a bánatos lélek és újból és újból lehanyatlík.“ Felejtethetlen és borzongató látomások. „A telihold borús, nagyszemű éji báh — talán egykor asszony volt; „bús pillantásától az ifjúság borzongani kezd és szinte megbomol.“ „Az óriás hold“ — akár a fényes kanca — „nyugtalanul s gőzt lehelve vágatott a völgy fölött.“ A polgármester szelíd, mint az ősz, gyermekarcú, hódprémes agg, „s akár egy réveteg szobor, örök elmélkedő.“ (Levél az ifjúságról.) „Mintha az igazi szolláros költő szólalna meg a „Halottak éneké“-ben.“ (Szállj meg nagy látomás) ... „Vagyok kedvük szerint való, néma, mint a rög, ki voltam, mint a kód.“ Csupa kép, látomás, mélyeséges gondolatok és hozzájuk illő szavak zenéje. Ezek Füst Milán versei. Ha színekben kellene kifejezni, azt mondanám, ódonfényű aranybarna. A képein csupa mozgás. Ez is Brueghel-kép lehetne: „A sötét

öbölből kolduló barátok hosszú kósarakkal hordják a halat.“ Milyen egyszerű! Ez a valóság. Versében mégis a költő látomása lesz a valóságból. Elmélyülnek a színek és zenévé válik a szó. „Ősz van, korán sötétül és könny esik. Vénül az idő s könnyei szakállára peregnék.“ Ismét mozgás, élet és prófétai látomás. Egy kovácsra gondol. Műhelye az országúton van. Rátartí, ravasz „s ha fáradt, lepihen és sárga almabort iszik.“ Barátja a „hórihorgas pék.“ Olykor pisztrángot fog a hegyi patakban... S hová a hollók leülnek, kőszál hajadon fővel az alkonyi mezőkön.“ Muzsikát szeretne tanulni, hárfát készíttetni a kováccsal, hogy az „felejtetné búsongó világát“ s „tar kedvéhez illőbb, tréfás csoportokat készítené.“: „kék kányaék fecsegő népét fűzfa koronáján.“

Szeretné, ha megálmodná az ő kedvesének arcát, „tengerszín szemét s éjszín haját, amint gyűrűzve kibomlók, akár a forró füst karikái... S képzeld el könnyű kezét s készítsd el aranyból.“ Ez a gazdagság mind „Az új szobrászhoz“ c. versében bukkán fel. Ilyen gazdag, ilyen dús minden verse, „Téli fagyban száll pöre lelke és bolyong zord országutakon.“ „Míg a várúr drága s habos húsú almákat evett s amíg egykedvűn kártyáztott egy bús lovaggal s fehér macskája lustán nyújtózott egy színes szőnyegen“ (Egy bánatos kísértet panasza). Sárga almabor, haboshúsú alma, bús fenyők sötétje, fűzfák, baglyok, hollók, kányák, megrémült kukták, katonák gyertyákkal, mint a szentek, hajnal — magasság édes tükre, könnyesszemű csillag, jajongó fák, ködvárak — ez mind a Füst Milán költészetének világához, képeihez, színeihez tartozik. Még folytathatnám, bontogathatnám a színek és hangulatok remek lepleit, a szavakat, sorokat, hiszen csak így pillanthatunk be ennek a költészetnek érdekes útjaira. Versei olyanok, mint borzongó fűzfák között épült óriási boltívek: mélyükön mécsesek sárga fénve hajadozik kísértetiesen és ködvárakat fest a falra. *Timár Magda*

Hegedüs Géza: Az istentelen Kulin bán. Dante.

Hegedüs Géza regénye a politika és a paráznaság motivumán építi föl a 12—13. századforduló magyar udvari világát. A politika jelenti Imre király és András herceg viszáltyában az ármánykodást, cselszövényt, a nemesek számító, birtokleső pártoskodását, Kalán pécsi püspök és Kulin bosnyák bán hatalmi versengését, a paráznaság pedig a főpapi talárral leplezett buja életet, az istenes képmutatás mögött kibomló léha szemérmetlenséget. Szinte Hobbes tételét igazolja a regény minden mozzanata: állandó harc és szembenállás alakítja ki az emberek életformáját s adja meg a dolgok lényegét. Csupa látszat itt minden; a jelenségek csak ellentétes fényben bizonyulnak igaznak. A rokon érzés ravaszságot, a pécsi püspök és unokahuga család kapcsolata concubinatust, Imre és András testvéri érzése trónvillongást, Kalán püspök közhatalmi törekvése egyéni nagyraugrást takar. Imre udvara már Machiavelli előtt kielégítette a szólamzerű machiavellizmus igényét és gyors ütemben kölcsönkérte a korrenaissance levegőjét.

A regény időszerű pillanatait a bogomilizmus szociális irányzatának éles vonásaival teremti meg az író. Érzékelteti a rabszolgatársadalom és feudalizmus embertelen tüneteit, rámutat az úr—parasztságvillólet háttérre, s feltárja a szent hazugságok és tartalmatlan bibliai kitételek népellenes szellemét. A bíráló szemlélet az Ávas-aliáról a csepei királyi házba került fiatal Pósa vitéz lelkén és hecsületes magatartásán át formálódik ítéletté. Pósa tapogatódzik és tájékozódni próbál: szeretné megtalálni az egyenes utat a szerelemhez és igazsághoz, de nem tudja lemoráni a helyzeteket, nem tud érzésheli és logikai viszonyt biztosítani maga és környező világa között. Megható ártatlanságában azt hiszi, a belüli tudás, a párizsi egyetem, Arisztotelész, Plato, Abelard, Averroes... intatta majd birtokába a csalhatalatlan irányítót.

A regény érdekes, a figyelmet tö-

retlenül ébrentartja. Csakhogy az író hajszolja az eseményeket, nem enged lélekzétvételnél időt sem önmagának, hogy közelebről megismerthesse a részleteket, az embereket, tájakat, fortélyos bogokat, politikai ötleteket. Mintha a történészek iramát fontosabbnak tartaná az epikai nyugalomnál és a széles mederben feloldható világképnél. Ez a túlárado mesemondás aztán nem marasztalja az író stílus dúsabb tájékain sem. Tollban maradnak a színező elemek. A regény levegője multat idéz, jöllehet az archaizálás javára ritkán éled föl benne egy-egy régies szó (*billogos, rotta, kornéta*). Zsoldos Jenő

Zvávics: Szovjetsajtó és könyvkiadás. Új Magyar Könyvkiadó. 1948.

A szovjet műveltségről kitűnő képet ad ez az élenken megírt, tartalmas kis könyv. Megismerjük belőle az októberi forradalom előtti orosz sajtót, majd regényszerű érdekességgel, de tudományos tárgyilagossággal bontakoztatja ki szemünk előtt a szerző a szovjet sajtó küzdelmes, de eredményekben gazdag fejlődésének egyes állomásait. Az első években, a papírhány miatt csak kis példányszámban jelenthettek meg a lapok. Így hozta létre a szükség a helyi faliújságokat: maga a nép, a szovjetember szólalt meg ezekben a közleményekben és ez az új hang azóta sem hallgatott el a sajtóban. A munkás- és parasztlevelezőket Sztálin a „proletár-közvélemény parancsnokainak” nevezte. A szerkesztőségekben a legjobb írók és rajzolóművészek dolgoznak s a legkifűnőbb szakembereket kéri meg egy-egy kérdés ismertetésére. A szovjetsajtó nincs kiszolgáltatva tőkés érdekcsoportoknak; mély felelősségérzet hatja át, közleményei a tények szigorú megvizsgálásán alapulnak, hangja mérsékelt, fegyelmezett külpolitikai vonatkozásban is; kerüli a sekélyes, ízléstelen szenzáció-hajhászt. — A sajtó fejlődésére jellemző az a tény, hogy míg 1913-ban 40 felnőtt emberre esett 1 újság, a második világháború előtt már 5 emberre 2 újság jutott. A legjobban elterjedt lapnak, a Pravdának van egy ifjúsági és egy gyer-

mekek részére készülő kiadása is. Nem lehet eléggé megbecsülni e lapok élvezetesen megírt, magas színvonalú cikkeinek erkölcsi és szellemi hatását. Az újságírók képzéséről külön intézetek gondoskodnak. A külföldi hírszolgálat kitűnően meg van szervezve. Idegen újságírók állandóan nagyszámmal tartózkodnak a Szovjetben s az elfogulatlan szemlélő hamar meggyőződik arról, hogy a „vasfüggöny”-ről szóló történet alaptalan, rosszhiszemű kitalálás. — A társadalomtudományi-politikai, irodalmi, művészeti folyóiratok gazdag választéka széles rétegekre kiterjedő művelődési vágy bizonyítéka.

Az íróknak és a könyvnek szeretete és tisztelete jellemző a szovjet-emberre. A második világháború előtt már hatszor több könyv jelent meg, mint a cári Oroszországban. A hazai és a külföldi klasszikusok egyaránt nagy példányszámban jelennek meg. Gorkij műveit 43 millió példányban adták ki, 66 nyelven; Maupassant műveit 4 millió példányban, 15 nyelven. A műfordításokat a legjobb írók készítik. — Az irodalmi alap pénzt folyósít azoknak az íróknak, akik hosszabb ideig dolgoznak új művükön. Ezzel lehetővé teszi zavartalan munkájukat. — A szovjet író nem elszigetelt, gögösen önmagába zárkozó egyéniség, hanem a népi közösség sorsának átléelője és ábrázolója: a nép nevelője a szó legnemesebb értelmében, mint ahogy nevelők voltak a régebbi nagy orosz írók is, a haladás harcosai.

A képekkel ellátott, szép kiállítású könyv jó magyarságú fordítását is elismerés illeti meg. *Lengyel Béla.*

Berzeviczy Gizella: Márianosztra. Szikra.

1919—1922-ig mindössze három év. De milyen rendkívüli három év ez Magyarország történetében és Berzeviczy Gizella életében. Erdemes volt megírni e három év krónikáját. A krónikából a történelmi és a rendkívüli események súlya alatt társadalmi és bűnügyi rémregény lett. A társadalmi regény háttere: Tanács-Magyarország kora, a magyar proletariátus első kísérlete,

erőfeszítése életének felszabadítására. A forradalom bukása után Berzeviczy Gizella, az Erzsébet Nőiskola igazgatónője, elveszti állását. A hajszát Horger Antal tanár úr kezdte — ezúttal is valaki ellen, aki „egész népet” akarta tanítani. Berzeviczy Gizella az utcára kerül, még szállást is nehezen talál ebben a nagy városban: Budapesten. Nyolc évre itélik Berzeviczy Gizellát; az sem használ, hogy előkelő ősi, nemesi család sarja. Semmi sem használ a vérbírák előtt, ha kiderül valakiről, hogy kommunista. Ez pedig Berzeviczy Gizelláról mindjárt kiderül, ha megszólal. Nem tagadja le meggyőződését soha, semilyen körülmények között, olyan körülmények között sem, ahol egyesek megőrülnek, némelyek árulónak lesznek, mert elviselhetetlen az élet Márianosztrán „a bársonytalpu macskák” között. Megingathatatlan Berzeviczy Gizella hite a fejlődésben, a forradalomban és mindent látva, mindent regisztrálva is: az emberekben. Kislányát idegen emberek veszik pártfogásukba — nem Magyarországon — ő érte is egy idegen ország nyújtja ki segítségét: a Szovjetunió. Azok között van, akiket a Szovjetunió ki kíván cserélni, meg akar menteni.

Aki látni akarja azt a 25 évet, amelynek börtönéről szól ez a könyv, az Berzeviczy Gizella beszámolóját izgalommal és megrendülten fogja végigolvasni, és látni fogja, hogy egy társadalmi-politikai züllés miféle jelentésváltozást végezhet még ilyen különösen szép csengésű szavaknál is: „keresztény” és „nemzeti.” Kereszténynek és nemzetinek hazudták a börtönök Magyarországot.

Márianosztra olvasása különös örömet okoz a bírálónak és az olvasónak arra gondolva, hogyan őrizte meg magyarságát és hibátlan magyar nyelvét hazájából kiüldözve, a Szovjetek országában hazára és otthonra találva egy magyar pedagógus.

Vincze László

Vajda János válogatott prózája és költeményei. Rubinyi Mózes bevezetésével. (A Vajda János Társaság

közreműködésével kiadja a Franklin Társulat.)

Vajda János érdekes ember, érdekes költő. Kora kevésbé méltányolja, különösen Gyulai és az ő ítéletét követő közvélemény. Az irodalmi társaságok is kevésbé méltányolják. Nem jó szemmel nézik az Önbírálat, a Polgárosodás komor, furcsa egyéniségű íróját, Vajda költészete Ady felé vezet, Ady szellemi ősenek tekintette „Gina költőjét”. (Ady két verse is utal Vajdára: „Találkozás Gina költőjével”, „Néhai Vajda János”).

Rubinyi Mózes igen hasznos munkát végzett, amikor kiadta Vajda János válogatott prózáját és költeményeit. Értékes, szempontokat adó bevezetést is írt hozzá. Megismerteti az olvasóval „a kétarcú korszak”-ot, mely csillog, de csillogása csak szomorúságát leplezi. A körúton dolmányos bandériumok vonulnak. A költő a nagykorút forgatagában jár és szemléli az embereket. „Kétarcú” korban él. „Már izzik a hamisfényű felszínnek alatt az elégedetlenség parazsa”. Rubinyi Mózes a szellemi élet egyes mozzanatait is ismerteti tömör, világos, útmutató tanulmányában. (Természettudományi Társulat megalkulása, Szarvas Gábor megindítja a Nyelvőrt, Arany János munkássága, ő a „népvezetői irány főpapja”, a kor kritikusa Gyulai Pál.) Vajda János költészete újat jelent, szokatlant és egyénit. Politikai szemlélete is új. Különösen politikai röpirataiban éles és bátor a hangja. Jól látja a hibákat és keményen, elkésredetten rá is mer mutatni ezekre. Vajjon megtették volna ezt mások is? Mertek-e vállalni kockázatot? Szidták-e így mások eddig az álhazafiaskodást? Észre merték-e venni a politikai panamákat? Rámutatott a felszínes, káros „sujtásos magyarkodás”-ra, kora úgynevezett demokráciájának rejtett bűneire és mint Mikszáth a szépprózában, Vajda versben és cikkekben nyíltan kikel a humánus alapelemeit megtagadó embertelen faji és felekezeti tendenciák ellen: Rubinyi Mózes kitűnően ismeri Vajda egész munkásságát, a korszak történelmét, igazi társadal-

mát és az író és tudós világos tekintetével kitűnően meglátja a lényegét. Ezt a lényegét tolmácsolja a bevezetésben. Még az is sokat tanulhat ebből a kiadványból, aki ismeri Vajda János összes műveit. Így sok mindenre ráirányul a figyelme, amit eddig nem vett észre e különös ember különös és újszerű költészetében. Izgalmas olvasmánnyá válik „A forradalom előestje”, „Hogyan hódítottuk meg Bécsét 48-ban”, „Pest égése 49-ben”, Vajda önéletrajzi vázlata, Aranyról és Petőfiről szóló írásai. Petőfit önéletrajzi vázlatában is említi. Szerette volna utánozni Petőfit, ezért tanulmányozta a nép szellemét, szokásait. Azután később lemond erről. „Azóta sokszor beláttam, mint annyian mások is, hogy Petőfi és az Isten versenyen kívül állanak s abbahagytam a népieskedést.” Vajda János írói és rendkívül érdekes emberi vonásait ezeken a jól válogatott szemelvényeken át még jobban megismerjük. Elmélyül, amit tudunk róla és tudós vezetőnk sok mindenre figyelmeztet. Újra meg újra elolvassuk a verseket és megdöbben hatalmas erejével „A virrasztók”, elringat a „Nádas a tavon” hullámlása és a vers utolsó három sora mögött, mintha sziklába vajt komor, kemény arc, a költő arca rajzolódna ki és halljuk a hangot: „Hátba minden e világban, földi életem, halálom, csak mese, csalódás, álom.” Jó lenne, ha Rubinyi Mózes szép könyvének folytatása is lenne, ha ebben az olcsó, jó kiadásban olvashatnók Vajda verses elbeszéléseit. Így talán többen megismernék érdekes költésztét. *Timár Magda*

Szerb Antal: A varázsló eltűri pálcáját. Révai.

Klasszikussá vált Magyar Irodalomtörténetében Szerb Antal mint másodlagos emberről beszél Kazinczyról. „Más ember számára az irodalom az élet vetülete — az élet megy tovább és hátramarad, üledék gyanánt, az írói alkotás. A secondair ember számára az élet az irodalom vetülete — az élet csak arra való, hogy illusztrációs anyagot szolgáltatson az irodalom számára, az emberek arra valók, hogy felismerjük

gény", írja az előszóban Trócsányi Zoltán. A sarkkutató Tatarinov kapitány a regény cselekvénye történetekor már halott. Emléke élő marad a családja körében. A cári hivatalos kommunikék ellenben nem a legszebbet közlik róla. Érthető. A cári korszak spekulánsainak szövevényes világára maga korrupsztátát, hiányosságát, áthárította az expedició vezetőjére. A másik kapitány mindezt elhárította, tisztázta a Tatarinov helyzetét, érdemeit, becsületét. Az észak-sarkai expedició története, a Szovjetunió első évtizedei honvédő háborúja mindvégig érdekes a mű hosszadalmassága mellett is. Legérdekesebbek Kaverin hősnének gyermekkoráról szóló képei és fejezetei. Érdekesebb az emberei és érdekes maga a szovjet nép, a szovjet népek ebben a regényben is megmutatkozó arca. Érdekes a szovjet regény valóságosság. Trócsányi szerint a „Két kapitány” a szovjet-kor, különösen a negyvenes évek bolsevik típusainak, az új embertípusnak népies galériája. „Érdekes a két, egymásbafonódó önletra, a gyorsan, filmszerűen pergő fejezetek. A valóság érdekes, az élő emberek, Grigorij, Kátyka, az orosz világ, a hatalmas térségek, kertek, lakások, a város, az iskola, az is-

kola változásai, a Kommunista Ifjúmunkásajt. Kaverin példát ad a két kapitány kalandjainak történetével: a társadalom és az emberiség érdekében vállalni kell az embernek bátran a veszélyes feladatokat. A nagy feladatok betöltik az ember életét és előremozdítják a közösséget is.

Timár Magda

Urbán Eszter: Zsiráf koma kalandjai. Bánki László rajzaival, Szikra.

Ahogy a gyerekek megpillantják a címlapon a kis néger Szambó gyereket a zsiráffal, bizonyára sebtiben végiglapozzák a mesekönyv érdekes képeit. De ahogy peregnék a képek, úgy peregnék a mese csengő-bongó versei. Benne van e versekben a gyerekek kalandvágya, örökös cselekedni akarása és leküzdhetetlen állhatatlansága. Mialatt eljutnak a kis olvasók, szinte lélekszakadva, a kis Szambóval Afrikából Amerikába és onnan vissza, megtanulják, hogy mégis csak legtöbbet ér ezen a világon a szabadság és a haza szeretete. Még a kezdő olvasók-készséggel rendelkező gyermekek is élvezettel olvashatják ezt a mesét.

R. Simonyi Ilona

A NYELVÖR HÍREI

Vikár Béla temetése

Vikár Béla, az országgyűlési gyorsiroda ny. elnöke, a M. Tud. Akadémia I. tagja, az Orsz. Néptanulmányi Egyesület és több más egyesület elnöke, a Magyar Pen Club tiszteleti tagja, a felszabadulás után, 1945 szeptember 22-én Dunavacsán hunyt el 85 éves korában. Odamenekült a második világháború és a főváros ostroma szörnyűségei elől. A nélkülözések akkor vitték, bár magas korban, mégis váratlanul sírba, amikor Budapest már kezdte magát összeszedni. Hivatali utódja, az országgyűlési gyorsiroda elnöke, Papp Sándor dr. buzgólkodása folytán Vikár Béla földi hamvait Dunavacsán exhumálták, s október 23-án d. u. 3 órakor helyezték örök nyugalomra a Farkasréti temetőben a főváros ajándékozta dízsírhelyen. Az országgyűlési gyorsiroda és az Eszperantisták Egyesülete nevében Kókény Lajos, az Akadémia nevében Beke Ödön, a La Fontaine Társaság nevében Bokor Imre az Országos Néptanulmányi Egyesület, valamint a Magyar Pen Club nevében Rubinyi Mózes, a Magyar Gyorsírók Orsz. Szövetsége nevében Darabos István dr., Vikár hűséges szűkebb baráti köre nevében R. Mányoki Vilma búcsúztatta nagy halottunkat.

I. Beke Ödön beszéde Vikár Béla koporsójánál:

Mikor a Magyar Tudományos Akadémia, továbbá a Magyar Nyelvőr szerkesztőbizottsága és olvasóközönsége nevében véglegesen elbúcsúszom sze-

retett atyai barátom, Vikár Béla hamvaitól, hálás köszönetemet kell kifejeznem az Országgyűlésnek, hogy Vikár Béla földi maradványait hazahozatta, s a fővárosnak, hogy díszsírhely adományozásával tisztelte meg nagy halottunk emlékét. Mert Vikár Béla valóban nagy ember volt, sőt nyugodtan elhagyhatjuk a „nagy” jelzőt, s csak annyit mondunk: „ember” volt, valóban méltó erre a névre, amikor az utolsó évtizedek bizonyossága szerint anynyi embertől kell megtagadnunk ezt a nevet. Akik évtizedeken keresztül Vikár Béla társaságát élvezhették, élő bizonyosságot tehetnek erről. A haladó fiatal írók, költők, tudósok hétről-hétre felkeresték az ő asztalát két kávéházában, s nem lehetett olyan problémájuk vagy kérdésük, amiben, ha módjában állt, segítségükre nem lett volna. De nemcsak erről van szó, hanem a vele való érintkezés melegségéről, az ő kedvességéről, játszi humoráról, amely megkönnyítette az életet azokban a nehéz időkben. De nemcsak egyeseknek tett Vikár Béla szolgálatot, ahol csak tudott, hanem a tudománynak is. A 20-as években, mesterünk, Simonyi Zsigmond halála után a reakció mindent elkövetett, hogy a haladó tudósok egyetlen tudományos folyóirata, a Magyar Nyelvőr megszűnjön. Vikár Béla akkor felajánlotta az elnökséte alatt álló Orsz. Néptanulmányi Egyesület támogatását, s ennek köszönhattük, hogy legalább két évtizedig sikerült megvédeni legrégibb tudományos folyóiratunkat. 1940-ben azonban már hiába vetette latba Vikár Béla minden befolyását és tekintélyét, az akkori kormány „papírhíány” címén betiltotta az akkor már 69 éves folyóiratot, mikor annyi szennynyomtatvány számára volt papír. De, hogy Arany Toldiját idézzük, a Nyelvőr azért nem halt meg, csak olyaténképen, Mint mikor az ember elrejtezik mélyen, És mikor fölrebred bizonyos időre, Csodálatos dolgot hallani föle. Az ország felszabadultával tudományos folyóirataink közül a Nyelvőr támadt föl legelőbb, s megjelenő első számában emléket állítottunk szeretett néhai elnökünknek.

Vikár Béla sokoldalú tehetség volt, de tehetségének sok oldala szoros kapcsolatban állt egymással, s egyik támogatta a másikat. Még gyorsírói tehetségét is, amely elsősorban technikai készség, egyéb munkássága szolgálatába tudta állítani. Első volt, aki gyorsírással jegyezte föl a népköltés kincseit, s így pontossággal tekintetében sokszorosan fölmúlta nemcsak elődeit, hanem az utána következő gyűjtőket is. Nagy gyorsírói tehetsége még arra is képesítette, amiben senki nem érhetette utól, hogy a népnyelvi sajátságokat is a legnagyobb hűséggel tudta lejegyezni.

Már egyetemi hallgató korában feltűnt tanárainak nagy nyelvtelhetsége és verselői készsége. 1884-ben a Budenz-Albumban jelent meg az észtek nemzeti eposzáinak, a Kalevi-poegnak első éneke költői műfordításban. A nagy Budenz, a finn-ugor nyelvtudomány tulajdonképeni megalapítója, Vikár feladatává tette a nagy finn népeposznak, a Kalevalának nyelvünkre való átültetését. E célból állami ösztöndíjjal kiküldette Finnországba, ahol maga is gyűjtötte a nép ajkán még mindig élő hősdalokat, a Kalevala alkatelemeit. 1890-ben a Budapesti Szemlében megjelent az eposz első nyolc éneke, melyet a következő évben a kilencedik követett a Hunfalvy-Albumban. Azután sorra jöttek a következő énekek, s a híres Lemminkäinen-runók a Magyar Könyvtárban már az ifjúság számára is hozzáférhetővé váltak. Végre elkészült a teljes mű, s 1909-ben maga a Magyar Tudományos Akadémia adta ki. Ez a kiadás hamarosan elfogyott, s csak egy negyedszázad múlva jelenhetett meg a második, valóságos díszkiadás a nagy finn festőművész, Akszel Gallén-Kallela remek illusztrációival. Az eposz és a fordítás nagy népszerűségét bizonyítja, hogy ez még hamarabb elfogyott, mint az első kiadás, s most már egy új, népszerű, olcsó kiadást kellett sajtó alá rendezni, de ma már ez sem kapható.

Vikár műfordítói tehetségének legnagyobb elismerése Kosztolányi Dezsőnek, egyik legkiválóbb műfordítóknak az a nyilatkozata, mely szerint a magyar irodalomnak három legremekőbb műfordítása, melyhez fogható az egész világirodalomban alig találunk: Bércey Károly Puskin Anyeginje,

Arany Shakespeare-fordításai (a Szentivánéji álom és a Hamlet), s a harmadik, de nem sorrendben: Vikár Kalevalája.

Az első világháborúban Oroszországból, a népek múzeumából, a legkülönbözőbb nyelveket beszélő hadifoglyok kerültek hazánkba, s így a rokon nyelveken beszélő finnugrok, a nyelvünkre az évszázadok folyamán nagy hatást tevő török-tatárok, de kaukázusi népek is, mint a magyarsággal hajdan érintkező alánok utódai, az oszétek, s többek közt a grúzok is. A Magyar Tudományos Akadémia e népek nyelvének és népköltésének tanulmányozására különböző szaktudósokat bízott meg. Vikár e nyelvek közül a grúz választotta, melynek valójában nyelvünkkel semmi kapcsolata nem volt. Mi vihette rá Vikárt erre a nagy vállalkozásra? A grúz népnek régi, nagy irodalma van, s különösen büszkék nagy nemzeti eposzukra, a XII. században élt költőjüknek, Rusztavellinek világhírné művére, melynek címe: Tariel, a párdűbörös lovag. Az eposz szépségén kívül egy olyan körülmény is közrejátszott Vikár vállalkozásában, amely mégis kapcsolatot jelentett a magyarsággal. A híres grúz eposz díszkiadása ugyanis egy nagy magyar festőművésznek, Zichy Mihálynak illusztrációival jelent meg. Talán ezeknek a remek képeknek is részük volt abban, hogy Vikár vállalta a rá váró nehézségeket, melyek nemcsak a magyartól oly távolálló nyelvben rejlettek: még nehezebb volt a grúz hadifoglyok megközelítése. Az Esztergom melletti Kenyérmező nevű fogolytáborba kellett nap-nap után fagyban és hűségben kitulaznia, amikor a háborús közlekedési viszonyok között maga az utazás sem volt csábító. Sőt a táborban dúló járványok miatt bizony még élete is veszélyben forgott. Vikár vasakarata azonban mindennel megbirkózott, s ernyedetlen fáradozásainak teljes jutalmát érezhette, mikor a sajtó alól kikerült az eredeti rajzokkal díszített remekmű. Vikárnak a művészi kiadások iránt való szerelmét bizonyítja La Fontaine fordítása is, mely szintén biblicifil kiadásban jelent meg.

Fordításainak sikerét azonban nemcsak nagyszerű verselői készségének tulajdoníthatjuk. Nagy része volt ebben páratlan gyűjtő munkájának is. A magyarságnak alig van olyan vidéke, ahol nem járt volna. 27 vármegye közel 200 falujából származnak gyűjtései, s bátran kimondhatjuk, hogy az egész magyar népnyelvet sem előtte, sem utána senki úgy nem ismerte, mint ő. Legnagyobb érdeme azonban az, hogy az egész világon ő volt az első, aki a nép dalainak főlvtételére viaszhengert használt, s ebben uttörője volt világhírné zeneszerzőinknek és zenetudósainknak, Bartók Bélának, és Kodály Zoltánnak. A borsodmegyei Mezőcsátón a millenium évében, 1896-ban, kezdte meg Vikár korszakalkotó munkáját, s az 1900-i párizsi világkiállításán az egész világnak ámulva kellett tudomást vennie erről az új gyűjtőmódszerről.

Ezek a fonográfhengerek szerencsére megmaradtak, s a lekotlázott dalmakot az állam fogja kiadni Kodály Zoltán irányításával, a többi dalgyűjteménnyel együtt. Sokkal szomorúbb a szövegek sorsa. Ezekből csak egy kötet jelent meg 1905-ben Somogy megye népköltése címen a Kisfaludy Társaság Magyar Népköltési Gyűjtemény sorozatában. Vikár többi gyorsírásos főljegyzéseit is átirta, 1910-ben át is adta a Népköltési Gyűjtemény szerkesztőjének, a Kisfaludy Társaság akkori főtitkárának, Vargha Gyulának, de hogy hogy nem, az egész kézirat nála elkallódott. Szerencsére fönmaradtak az eredeti gyorsírói főljegyzések, ezek újból való átirása azonban sok időt kívánó, fáradságos és költséges munka. Vikár gyűjtésének egy részét az Akadémia megvásárolta, de átiratásukra már nem volt pénz. Még nagyobb csapás a magyar néptudományra, hogy Vikár birtokában még volt 10 gyorsírásos főljegyzést tartalmazó kötet, s Vikár utolsó óhaja volt, hogy ezeket is vegye át valamelyik erre illetékes intézmény. Magam jártam el a magyar néprajz akkori professzoránál, néhai Viski Károlynál, azután a Magyar Rádiónál, hogy vásárolniák meg ezeket a köteteket is, s még Vikár életében irassák át, de erre sem volt pénz. A felszabadulás után az Akadémiában

szorgalmaztam, hogy kutassanak a nagybecsű gyűjtemény után, de már nem lehetett nyomára akadni, s minden valószínűség szerint a tudomány pótolhatatlan kárára végkép elveszett. Most már csak az a kötelesség vár az illetékesekre, hogy legalább a megmaradt anyag átírása és kiadása történetjék meg minél előbb. Erre minden áron kell pénzt teremteni, mert rendelkezésre áll Vikár hűséges famulusa, Gergely Pál dr., aki meg tudja őket fejteni.

Ez a díszsírhely és a fölállítandó emlékkő mindenestre elismerése Vikár Béla nagy érdemeinek, de amint Horatius szerint a költőnek ércnél marandóbb emléke művei, Vikár Béla igazi emléke az ő páratlan értékű gyűjtése, s az ő emlékéit azáltal becsüljük meg igazán, ha mindent elkövetünk, hogy ezek minél előbb az egész magyar nemzet, sőt az egész tudományos világ közkinccsei legyenek.

II. Rubinyi Mózes beszéde:

A Magyar Pen Club koszorúját hozom és az Országos Néptanulmányi Egyesület nevében is búcsúzom tiszteleti tagtársunktól, illetve elnöküktől, Vikár Bélától. Vikár Béla az új magyar humanizmus egyik kiváló bajnoka, alapításától fogva hűséges, mindvégig kitartó tagja volt a szabad szellemiség, a szellemi szabadság világszövetségének, a Pen Clubnak és igazgató-sági, majd tiszteletbeli tagja a szövetség magyar csoportjának, a Magyar Pen Clubnak. A fél- és egész fasizmus idői alatt — s erről tanúságot tesznek itt koporsója mellett —, rendületlenül kitartott mellettünk és kedves, bízó, sokszor humoros egyéniségének napsugarai nem egyszer átvilágítottak oly jogosnak bizonyult aggodalmaink ködfelhőin. Lelki sége, amely soha egy percre el nem tántorodott az *emberség* és *szabadság* ideáljaiól, elemében volt akkor is, amikor az Országos Néptanulmányi Egyesület elnöki székében Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond nyelvtudományi folyóiratát, a Magyar Nyelvört, amelynek illusztris munkatársa volt, Balassa Józseffel megmentette a pusztulástól. Az Országos Néptanulmányi Egyesület Vikár Béla elnök irányítása alatt a belső emigrációba kényszerült magyar nyelvudósok mentsvára lett. Ez Egyesület nevében mondok utolsó búcsúszót Vikár Béla bolygó s most már végső pihenőhelyére eljutott koporsója mellett. Nemes tagtársunk, jószágos és bölcs elnökünk, drága Béla bácsi, Isten veled!

Horváth János budapesti egyetemi tanárnak 70-ik születésnapjára, ami egybeesik egyetemi tanárságának negyedszázados évfordulójával, díszes tudományos emlékkönyvet nyújtottak át tanítványai, melynek címe: „Magyar Századok. Irodalmi műveltségünk történetéhez.” A 325 l. terjedelmű művet az Egyetemi Nyomda adta ki díszes kiállításban. Horváth János 22 tanítványa írt bele tanulmányokat, nagyjából irodalmi tárgyúakat, kivétel nélkül Horváth János munkásságának tárgyköréből. Ezek között a Nyelvört olvasóit a következők érdeklik közelebről: **Pais Dezső:** Reg (a régi magyarság szellemi életének kérdésköréből; a szó és csoportja: *reg, reges, regel,*

rege kutatásának és eredetének részletes, módszeres bűvárlata); **Ifjabb Horváth János:** A ritmikus próza történetéhez, Rogerius mester Carmen Miserabile-jének ritmikus részei, ról. **Eckhardt** Sándor stílustörténe-
igen eredeti műve: A régi magyar költők képei (főleg Balassa szóképei ről); **Németh Gyula:** Balassa Bálin és a török költészet (Balassa és **Dinyi** Mehmed töröknyelvű forrásoknak végleges megállapítása); **Treicsényi-Waldapfel** Imre: a „Csilla esik, föld reng” Arany-szókép ré-
világirodalmi forrásainak megállapítása, s végül **Barta** János **Ady-szóképeit,** nyelvét bűvárolja „**Khiméra** asszony serege” c. becses stílus- és nyelvi tanulmányában.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR, SIMONYI ZSIGMOND, BALASSA JÓZSEF FOLYÓIRATA
AZ ORSZÁGOS NEPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BEKE ÖDÖN, PROHÁSZKA JÁNOS,
RUBINYI MÓZES

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ:

BEKE ÖDÖN

SZERKESZTŐSÉG: XIV., Vorosilov-út 13/a.

Előfizetések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához küldendők a Szikra csekk-számláján: 16.984. Egész évre 15 Ft. Külföldön 1½ dollár. Egyes szám ára 4 Ft.

TARTALOM

Mescsaninov: Az új orosz nyelvelmélet mai állása	97
Csefkó Gyula: A hoppipa meg a makrapipa	103
Moór Elemér: A magyar nyelvtörténet őstörténeti vonatkozásai	106
Temesi Mihály: A hangutánzó szavak az Ormánságban	109
Beke Ödön: Szólások Petőfi és Arany műveiben	111
Molnár Vilmos: A XVI. századi bonctani nevek és kifejezések	120
Dénes Szilárd: Apró megfigyelések a nyelv életéből	126
Magyarázatok. Könyvekről. Népnyelvi közlés. A Nyelvőr hírei	128

SZIKRA KIADÁS BUDAPEST

ÁRA 4 FT

BUDAPEST, VI,
RÓZSA FERENC-U. 111
TEL.: 120-710

KÖNYVNAPOKON IS MINDEN KÉZBE

Szikra - könyvet!

TUDOMÁNYOS IRODALOM

KALLAI GYULA:

A magyar függetlenségi mozgalom (1936—1945)

A magyar ellenállás hite-
les története

Füzve 20.— Ft

Kötve 30.— Ft

A könyvnap kiadás ára:

Füzve 14.— Ft

Kötve 24.— Ft

RÉVAI JÓZSEF:

48 ú t j á n

A kiváló politikus
és publicista nagy-
jelentőségű írásai
negyvennyolc tanul-
ságairól.

A könyvnap
kiadás ára:

3.— Ft

LUKÁCS GYÖRGY:

Új magyar kultúráért

A nagy magyar filozófus
és esztéta új tanulmány-
kötete a magyar kultúra
alapkérdéseiről.

Füzve 18.— Ft

Kötve 28.— Ft

Könyvnap kiadás ára:

Füzve 12.— Ft

Kötve 22.— Ft

SZÉPIRODALOM

GERGELY SÁNDOR:

GYANÚ

A kiváló író válogatott novellái,
tartalmazza a Vitézek és Hősök c.
színmű eredeti novellisztikus fel-
dolgozását.

Füzve 14.— Ft

Kötve 24.— Ft

Könyvnap kiadás ára:

Füzve 10.— Ft

Kötve 20.— Ft

NAGY LAJOS:

JANUÁR

A Kossuth-díjas író sokévtizedes
novellatermésének legjava. A mo-
dern magyar irodalom legjobb al-
kotásai.

Füzve 22.— Ft

Kötve 32.— Ft

Könyvnap kiadás ára:

Füzve 17.— Ft

Kötve 27.— Ft

- SZIKRA-KIADÁS

RÁKOSI MÁTYÁS

A fordulat éve

„Ez a kötet azoknak a beszámolóknak s cikkeknek jórészét tartalmazza, melyek alkalmasak arra, hogy a Magyar Kommunista Párt működését és eredményeit az elmúlt esztendő folyamán ismertessék. Az egységes munkáspárt tagjainak külön érdeklődésére tarthatnak számot azok az itt közölt előadások, melyeket zárt szervezetek előtt tartottam. Ezek nyilvánosságra bocsátása megkönnyíti Pártunk politikájának megértését; egyben mutatják, hogy hogyan alkalmaztuk — vagy néha szerettük volna alkalmazni — Marx, Engels, Lenin és Sztálin tanításait, módszereit a magyar viszonyokra.“

(Rákosi)

Fűzve 20.— Ft

Diszkötésben 34.— Ft

PÁLÓCZI-HORVÁTH GYÖRGY

Ezermillió bennszülött a kapuk előtt

A kiváló magyar publicista — az angol kiadással egyidőben megjelent — érdekesítő könyve nemcsak a gyarmati kérdést tárgyalja, hanem a világgazdaság alapvető problémáit is és megmutatja a válságból kivezető egyetlen utat.

Fűzve 14.— Ft

Kötve 24.— Ft

ARANYOSSI PÁL

Nyugati hadjárat

Franciaország 1940-es összeomlása és az ezt közvetlenül megelőző idők hiteles története.

Fűzve 5.— Ft

PATYOMKIN

A diplomácia története

A világtörténelem lélekzetelállítóan érdekes regénye.
Hiteles nemzetközi okmányok alapján ismerteti az
1872—1919-es korszak minden rejtett mozzanatát.

Fűzve 28.— Ft

Kötve 38.— Ft

IDEGEN SZAVAK

marxista magyarázatokkal

Szerkesztette SÁNDOR KÁLMÁN

Első korszerű, marxista-leninista szellemben szerkesztett kézikönyv a közhasználatú fogalmak és kifejezések tisztázásához. Nélkülözhetetlen a mai ember számára.

Fűzve 15.— Ft

Kötve 25.— Ft

SZIKRA KIADÁS

MARX

A tőke

A politikai gazdaságtan bírálata. (A tőke termelési folyamata.)

„Mióta tőkések és munkások vannak a világon, nem jelent meg könyv, mely fontosabb lenne a munkások számára.” (Engels)

Első magyar tudományos, szövegkritikai kiadás.

Fordította: RUDAS LÁSZLÓ és NAGY TAMÁS

Füzve 60.—, kötve 73.— Ft

Könyvnapj ára: füzve 50.— Ft, kötve 63.— Ft

TUDOMÁNY ÉS HALADÁS

A Szikra tudományos sorozata. Minden kötete egy-egy magyar vagy külföldi tudós alapvető munkáját tartalmazza, közérthető előadásban

1. Rudas László: Marxizmus és természettudomány	4.— Ft
2. Marcel Prenant: Darwin	10.— Ft
3. Andics Erzsébet: Munkásosztály és nemzet	6.— Ft
4. Georges Sadoul: Az atom titka és hatalma	12.— Ft
5. Molnár Erik: A szocializmus történetéből	5.— Ft
6. J. B. Haldane: A marxizmus filozófiája és a tudományok	10.— Ft
7. Szabó Árpád: Sokrates és Athén	9.— Ft

ELŐKÉSZÜLETBEN:

8. Paul Labérenne: A világok keletkezése	—.—
9. Graham Clark: A vadembertől a civilizációig	—.—
10. Georges Politzer: A filozófia alapelemei	—.—

ELŐKÉSZÜLETBEN

A marxizmus-leninizmus klasszikusai elméleti munkáinak
új, javított magyar kiadásai:

Lenin: Proletárdiktatúra és a renegát Kautsky
Imperializmus, mint a kapitalizmus legfelsőbb foka
A nemzetek önrendelkezési jogáról
A revizionizmusról

Sztálin: A leninizmus kérdései (Új kiadás)
Marxizmus és nemzeti kérdés

A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története (Új kiadás)

SZIKRA-KIADÁS

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR, SIMONYI ZSIGMOND, BALASSA JÓZSEF FOLYÓIRATA
AZ ORSZÁGOS NEPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BEKE ÖDÖN, PROHÁSZKA JÁNOS, RUBINYI MÓZES

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ: BEKE ÖDÖN

SZERKESZTŐSÉG: XIV., VOROSILOV-ÚT 13/A

KIADÓHIVATAL: IV., VÖRÖSMARTY-TÉR 4. — TELEFON: *186-976
ELŐFIZETÉS EGÉSZ ÉVRE 15 FT, KÜLFÖLDÖN 2 DOLLÁR

CENTENÁRIS SZÁM

TARTALOM

Lengyel Béla: Száz éve	145
Trócsányi Zoltán: Két orosz vers 1848-ról és 1849-ről . . .	146
Turóczi-Trostler József: Petőfi rangrejtve	148
Gáldi László: A magyar köznyelv a szabaságharc korában . .	152
Zsoldos Jenő: 1848 napisajtója	164
Trócsányi Zoltán: Orosz szavak a magyarban 1848 óta . . .	166
Hajdú Péter: Észak és az északi népek a szovjet irodalomban	168
Csefkó Gyula: Mándruc és mándrucskó	174
Beke Ödön: Szólások Arany János műveiben	176
Prohászka János: Szólások, közmondások az Actio curiosában	183
Vincze László: Ifjúság és irodalom — ifjúsági irodalom . . .	186
Nyelvművelés: Prohászka János: „Összes verse” vagy „összes versel”	187
Magyarázatok	188
Könyvekről	199
Népnyelvi közlés	221
A Nyelvőr hírei	224

Lenin

Capitalizmus és empiriokriticizmus

Lenin korszakalkotó műve
a marxizmus elméleti alapjairól

Első magyar kiadás

Ára: kötve 43.— forint

SZIKRA KIADÁS

MARX KÁROLY:

A TŐKE

A politikai gazdaságtan bírálata
(A tőke termelési folyamata)

✱

A marxizmus alapvető művének első tudományos szövegkritikai kiadása

✱

Fordította:

RUDAS LÁSZLÓ és NAGY TAMÁS

✱

A kb. 1000 lapos hatalmas kötet ára:
fűzve 60.—, kötve 73.— Ft

SZIKRA KIADÁS

Tudomány és Haladás

A Szikra nagysikerű könyvsorozata

Minden kötete egy-egy magyar vagy külföldi tudós alapvető munkáját tartalmazza, közérthető előadásban

1. *Rudas László:*
Marxizmus és természettudomány 4.— Ft
2. *Marcel Prénant:* Darwin 10.— Ft
3. *Andics Erzsébet:*
Munkáosztály és nemzet 8.— Ft
4. *Georges Sadoul:*
Az atom titka és hatalma 12.— Ft
5. *Molnár Erik:*
A szocializmus történetéből 5.— Ft
6. *J. B. Haldane:* A marxizmus filozófiája és a tudományok 10.— Ft
7. *Szabó Árpád:* Sokrates és Athén 9.— Ft

Előkészületben:

Sz. I. Vavilov: Isaac Newton

J. S. Allen: Monopolkapitalizmus és a béke

Alexits—Fenyő:

Matematika és dialektikus materializmus

Thomson—Klingender:

Marxizmus, költészet, művészet

Hill: Az angol forradalom

G. Clark: A vadembertől a civilizációig

SZIKRA KIADÁS

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR, SIMONYI ZSIGMOND, BALASSA JÓZSEF FOLYÓIRATA
AZ ORSZÁGOS NEPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BEKE ÖDÖN, PROHÁSZKA JÁNOS, RUBINYI MÓZES

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ: BEKE ÖDÖN

SZERKESZTŐSÉG: XIV., VOROSILOV-ÚT 13/A

KIADÓHIVATAL: V., VÖRÖSMARTY-TÉR 4. — TELEFON: *186-976
ELŐFIZETÉS EGÉSZ ÉVRE 15 FT, KÜLFÖLDÖN 2 DOLLÁR

TARTALOM

Trócsányi Zoltán: A magyar és az orosz irodalmi stílusról	225
Gáldi László: Marr nyelvszemlélete	228
Dömötör Sándor: Az óperenciás-tenger és a valóság	235
Moór Elemér: A magyar nyelvtörténet őstörténeti vonatkozásai (VIII)	242
Beke Ödön: Szólások Arany János műveiben (II)	244
Prohászka János: Szólások, közmondások az Actio curiosában (II) ..	251
Magyarázatok: Tégláz. Huncutra hív. Két Amerika. Kulák. Rideg- paraszt. Kujak. Csődület. Állomás. Nem eszi meg a farkas a maga fiát. Elefántnak néz szűnyognyi bajt. Balassagyarmat. Gurog. Hét- sinyű. Izzó. Kapuszobor. Kotogás. Kubik. Léság. Mária koronája. Nyárlik. Óg-móg. Pecka. Elrejtetik. Sebbel-lobbal. Szárazfa. Két karácsony. Kisvasárnap. Konyha. Kondul, kongat. Krákog. Kúp. Lószekér. Megy. Padmaly. Selyming. Szél. Szik, szikes, sziki van. Tehénhús. Tücsök. A Ringelspiel magyar neve. Fogja magát, kapja magát. Cifra nyomorúság. Híres eper. Nincs ki hatra. Se híre, se hamva. Úgy esik, mintha dézsával öntenék. Egy régi találósmese. Régi tájszók. A -hoz, -hez, -höz ragnak egy ismeretlen változata. Ragos ige főnévi használata. Elbeszélő mult a népnyelvben. A ha kötőszó időhatározó mondatokban	254
Könyvekről	269
A Nyelvőr hírei	283

Szépirodalmi újdonságok

Déry Tibor:

Jókedv és buzgalom

A Kossuth-díjas író elbeszélés-
kötete

220 lap, ára: füzve 10.— Ft
kötve 16.— Ft

Aczél Tamás:

A szabadság árnyékában

Fiatal író regénye, az új Ma-
gyarország születéséről

344 lap, ára: füzve 16.— Ft
kötve 22.— Ft

Balázs Sándor:

A Bakó lányok

A kitűnő erdélyi író novellás-
kötete

156 lap, ára 6.— Ft

Panfjorov:

Virágzó élet

A szovjet nép kulákok elleni
harcának hatalmas regénye

264 lap, ára: füzve 15.— Ft
kötve 20.— Ft

Jilemniczky:

Töretlen föld

E könyvből megismerjük a
szomszédos szlovák nép küz-
delmét a felszabadulásért

384 lap, ára: füzve 29.— Ft
kötve 26.— Ft

Triollet:

Fegyveres kísértetek

A mai Franciaország regénye

340 lap, ára: füzve 15.— Ft
kötve 21.— Ft

A Marxizmus-Leninizmus Kis Könyvtára

Lenin: Mi a teendő?

228 lap, ára: füzve 6.— Ft
kötve 10.— Ft

Lenin:

Egy lépés előre, két lépés hátra

248 oldal, ára: füzve 6.— Ft
kötve 10.— Ft

Sztálin: Leninről

48 lap, ára: 2.— Ft

Tudomány és Haladás

Dobroljubov:

Orosz realizmus

(Goncárov, Turgenyev, Osz-
trovszkij)

252 lap, ára: füzve 11.— Ft
kötve 15.— Ft

Hill:

Az angol forradalom 1640

130 lap, ára: füzve 6.— Ft
kötve 10.— Ft

Aniszimov:

A szocialista mezőgazda- ság győzelme

148 lap, ára: 5.— Ft

Arakelján:

A szovjet iparvezetés alapja

80 lap, ára: 3.— Ft

Mód Aladár:

400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért

Ötödik, bővített kiadás 187 lap, ára: 3.— Ft

Beküldött könyvek

Kiparsky: Die Kurenfrage. Annales Academiae Scientiarum Fennicae, B 42. Helsinki 1939. *Grundström*: Lulelappisches Wörterbuch. 1—3. A—L. Schriften des Instituts für Mundarten und Volkskunde in Uppsala. Reihe C: 1. *Nickul*: The Skolt Lapp Community Suenjelsijd during the year 1938. Nordiska Museet: Acta Laponica V. 1948. *Beronka*: Lappische Kasusstudien. I. 1937. II. 1940. *Lagercrantz*: Synopsis des Lappischen. 1941. Oslo etnografiske museums Skrifter Bd 2. *Studia Septentrionalia* I. *Nielsen*: Lappiske studier. 1945. II. Festschrift til Konrad Nielsen 1945. III. *Laponica*. 1947. Oslo. *Qvigstad*: De lappiske appellative stedsnaven. 1944. *Schreiner*: Further note on the craniology of the Lapps. 1945. *Gjessing*: Traen-funnene. 1943. *Gjessing*: Yngre steinalder i Nord-Norge. 1942. *Frödin*: Zentraleuropas Alpwirtschaft. I. 1940. II. 1941. Oslo. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. *Raun*: Zur ursprünglichen Bedeutung des Komparativs. Contributions of Baltic University. No. 42. Pinneberg, 1947. *Christiansen, Ltd*, *Liestøl*: *Studia Norvegica. Ethnologica & folkloristica*. I. Oslo, 1946. *Isačenko*: Jazyk a pôvod frizinských pamiatok. (Sprache und Herkunft der Freisinger Denkmäler.) 1943. *Fonetika spisovnej Rustiny*. 1947. Bratislava. *Academia Scientiarum et Artium Slovaca*. Viking Fund Publications in Anthropology: 1. *Fejos*: Ethnography of the Yagya. 1943. 2. *Newman*: Yokuts language of California. 1944. 3. *Fejos*: Archeological explorations in the Cordillera Vilcabamba Southeastern Peru. 1944. 4. *Kroeber*: Peruvian Archeology in 1942. 5. *Carter*: Plant geography and culture history in the American Southwest. 1945. 6. *Hoijer* and others: Linguistic structures of native America. 1946. 7. *Kelly*: Excavations at Apatzingan, Michoacan. 1947. 8. *Dyk*: A Navaho autobiography. 1947. 9. *Stout*: San Blas Cuna acculturation: an introduction. 1947. 10. *Hsien Chin Hu*: The common descent group in China and its functions. 1948. New York.

Horváth János: A magyar vers. *Bisztray Gyula*: Új magyar próza. 1948. *Beke Ödön*: Szökincs és néphagyomány. *Veress Endre*: Báthory István király levélváltása az erdélyi kormányval. 1948. Akadémia. *Petőfi* összes művei. I. A Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárának forráskiadványa. 1948. Budapest Székesfővárosi Irodalmi Int. *Lukács György*: Balzac, Stendhal, Zola. A történelmi regény. Goethe és kora. *Morton*: Az angol nép története. I. II. Hungaria. *Lenin*: Marx, Engels, marxizmus. 1948. *Engels*: Anti Düring. 1948. *Fogarasi Béla*: Tudomány és demokrácia. 1948. *Vavilov*: Isaac Newton. 1948. *Allen*: A monopolkapitalizmus és a béke. 1948. *Karlín*: A kommunista nevelésről. *Seldes*: Ezer amerikai. 1948. Ember és világ: 1. *Gáspár László*: A világmindenség. 2. *Fülöp Zsigmond*: A föld keletkezése. 3. *Remete Dezső*: Hogyan keletkezett élet a földön. 4. *Ritzinger Dezső*: Az ember származása. Szikra. *Dienes László*: Bevezetés a közgazdaságtanba. Budapest Székesfőv. Irod. Int 1948. *Benedek István*: Az őszlőnők világa. Új Idők. *Rónay György*: A regény és az élet. 1947. Káldor. *Tompai József*: Magyar nyelvismeret. Új nevelés könyvtára. 5. Egyetemenyomda 1948. *Bárcei Géza*: Mutatóvagy a magyar nyelvatlasz próbagyűjtéséből. 1947. Magyar nyelvatlasz bizottság *Faludi Ágota*: Névszói összetételek az őszlőklán. Finn ugor értelmezések 10. 1948. Egyetemenyomda. *Belényesi Márta*: Adatok a tanyakialakulás kérdéséhez Néptud. Int. *Szántó Zsuzsanna*: Cserni evszkij. 1948. Új Magyar Könyvkiadó. *Gombos László*: A magyar szó regénye. Magyar Téka *Kovács Mihály*: Egy vásárhelyi szegényparaszt család története. Magyar-Szovjet Művelődési Társaság Hódmezővásárhelyi csoportja. 1948. *Hajn*: Ember és az élet. *Perle*: A kínai titok (A porcellán regénye.) Új Magyar Könyvkiadó. *Új Könyvtár* (szerk. *Bóla László*): 1935. *Kleeberg-Vigh*: Gyakorlati fotolexikon. Bp. Szf. Irod. Int. Magyar Szabadtság (*Petőfi* forradalmi versei). *Örkény István*: Voronyezs. *Cervantes*: Az üvegdíák története *Nuccs*: Hegyek koszorúja *Hecsdős Géza*: Magyar romantika. *Fazeka Mihály*: Ludes Mátéi *Lukács György*: Hölderlin *Hölderlin*: Versek. *Vasvári Pál* válogatott politikai írásai. *Brongyevszkij*: Utazás Magyarországon *Musset*: *Leconte de Lisle*: *Madách*: Az ember tragédiája *Plautus*: A hetvenkedő katona (Devecseri ford.). *Erasmus*: A béke panasza (Komix I.)

Társadalmi Szemle

A Magyar Dolgozók Pártjának tudományos folyóirata

Havonta tájékoztat a társadalom-
tudomány, a közgazdaság, a hazai-
és nemzetközi politika, a kultúra főbb
kérdéseiről

✱

Egy szám ára: 3.— forint

✱

Előfizetési ár negyedévre: 7.50 forint

Kiadóhivatal:

Budapest, V., Vörösmarty-tér 4